

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**SOVYET SONRASI COĞRAFYADA DEVLET ve
MİLLİYETÇİLİK: ESTONYA, UKRAYNA ve
KAZAKİSTAN ÖRNEKLERİ**

Doktora Tezi

Utku YAPICI

Ankara–2009

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**SOVYET SONRASI COĞRAFYADA DEVLET ve
MİLLİYETÇİLİK: ESTONYA, UKRAYNA ve
KAZAKİSTAN ÖRNEKLERİ**

Doktora Tezi

Utku YAPICI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Erel TELLAL

Ankara–2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**SOVYET SONRASI COĞRAFYADA DEVLET ve
MİLLİYETÇİLİK: ESTONYA, UKRAYNA ve
KAZAKİSTAN ÖRNEKLERİ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç.Dr.Erel TELLAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Erel TELLAL
Prof. Dr. Melike M. Fırat
Prof. Dr. Çağrı Erhan
Doç. Dr. Oktay F. Tanrısever
Doç. Dr. Fırat Dustaş

İmzası

E. TELLAL
MELİKE
ÇAĞRI ERHAN
OKTAY F. TANRISEVER
FIRAT DUSTAS

Tez Sınavı Tarihi ..25..06..2009.....

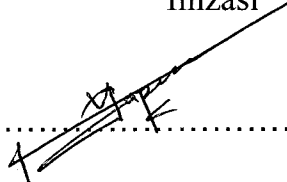
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(.25../.06../200.9.)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....Utku Yapıcı.....

İmzası

....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
TABLO, GRAFİK, RESİM VE HARİTA LİSTESİ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	17
1.1.1.Kimlik	20
1.1.2. Etnik Kimlik	24
1.1.3. Irk ve Irkçılık.....	28
1.1.4. Millet.....	29
1.1.5. Milliyetçilik.....	36
1.1.6. Devlet	38
1.2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	41
1.2.1. Devlet-Milliyetçilik Arasındaki Doğrudan Etkileşim.....	41
1.2.2. Kimlik İnşası	47
1.2.2.1. Resmi Milliyetçilik ve Criolle Milliyetçiliği	48
1.2.2.2. Millileştirici Devletler Yaklaşımı	51
1.2.2.3. Devletin Din Düzlemli Etkisi.....	55
1.2.3. Tarihyazımı, Mitler ve Semboller	56
1.2.4. Ekonomi Unsuru	61
1.2.5. Güvenlik Unsuru	68

İKİNCİ BÖLÜM: DEVLET-MİLLİYETÇİLİK ETKİLEŞİMİ

2.1. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMA SÜRECİ VE MİLLİYETÇİLİK	73
2.2. DEVLET, MİLLİYETÇİLİK VE MİLLETİN İNŞASI.....	77
2.2.1. SSCB Dönemi ve Öncesi	77
2.2.2. SSCB'nin Dağılışı Süreci.....	101
2.2.3. Bağımsızlık Dönemi	113

2.2.3.1. Milliyetçiliğin Devlete Hâkim Olma Arayışı.....	114
2.2.3.2. Yurttaşlığa Dayalı ve Etnik Milliyetçilikler Arasındaki Gelgitler	128
2.2.3.3. Yurttaşlığa Dayalı ve Etnik Milliyetçilikler Arasında Denge	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KİMLİK İNŞASI

3.1. KİMLİK MİRASI	142
3.1.1. Bağımsızlık Öncésinin Nüfus Sayım Verileri ve Kimlik.....	142
3.1.2. Nüfus Sayım Verilerinin Ötesindeki Kimlik Mirası	159
3.1.3. Kimlik Mirasının Sınıflandırılması.....	162
3.2. KİMLİK POLİTİKALARI	166
3.2.1. Milli ve Etnik Kimlik Politikaları	168
3.2.2. Dil Politikası	177
3.2.3. Din Politikası.....	193

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TARİHYAZIMI, MİTLER VE SEMBOLLER

4.1. ESTONYA: ETNİK KİMLİĞE DAYALI TARİHYAZIMI, MİTLEŞTİRME ve SEMBOLLEŞTİRME	206
4.1.1. <i>Kalevipoeg</i> 'in Getirdiği Tarihyazımı	206
4.1.2. Kadimlik Vurgusuna ve Rus Kimliğinin Ötekileştirilmesine Dayanan Sembolleştirme	215
4.1.2.1. Heykellerin, Anıtların ve Yaşayan Sembollerin Tersyüz Edilmesi	215
4.1.2.2. Estonya Etnik Kimliğini Görünür Kılma Amacıyla Kullanılan Diğer Semboller	221
4.2. UKRAYNA: ETNİK VURGUSU SINIRLI TARİHYAZIMI, MİTLEŞTİRME ve SEMBOLLEŞTİRME	229
4.2.1. Hruşevski'nin Tarihyazımına İhtiyatlı Dönüş.....	229
4.2.2. Kadimliğe Dayanan Ancak Rus Kimliğini Ötekileştirmekte Çekimser Sembolleştirme	242

4.2.2.1. Yarışan Heykeller: Büyük Volodimir'den Bandera ve Varaşilov'a	242
4.2.2.2. Antikliği İspat Hedefi ve İktidara Bağlı Olarak Değişen Diğer Semboller	249
4.3. KAZAKİSTAN: SOY VURGUSUYLA ETNİK HOŞGÖRÜ ARASINDAKİ DENGE.....	261
4.3.1. Geleceğe Bakarak Geçmişin İhtiyatlı Yorumu	261
4.3.2. Soy Vurgusuna ve Sovyet Geçmişinin Seçici Sahiplenilmesine Dayanan Sembolleştirme	271
4.3.2.1. Altın Adamlar ve Kenasarı Han'dan Moldagulova ve Mametova'ya Heykeller.....	271
4.3.2.2. Şanırağın Altında Etnik-Ötesi Bir Aidiyet Yaratma Hedefi..	275

BEŞİNCİ BÖLÜM: EKONOMİ POLİTİKALARI

5.1. MERKEZİ EKONOMİNİN DÖNÜŞÜMÜ	285
5.1.1. Üretim ve Mülkiyet Süreçlerinde Devletin Hâkimiyeti	285
5.1.2. Merkeze Ekonomik Bağımlılık	286
5.1.3. Ekolojik Sorunlar	291
5.1.4. Ekonomik Durgunluk ve Çöküş.....	293
5.1.5. SSCB'nin Son Yıllarında Cumhuriyetlerde Gelişen Tepkiler	297
5.2. EKONOMİK MODEL - MİLLİYETÇİLİK İLİŞKİSİ	302
5.2.1. İstihdam ve Mülkiyet Politikaları.....	302
5.2.2. Bölgesel Ekonomi Politikaları	309
5.2.3. Makroekonomik Dönüşüm ve Ticari İlişkiler.....	314
5.2.3.1. Estonya: Sovyet Alanından Hızlı Kopuş	315
5.2.3.2. Ukrayna: <i>Oligarkların</i> Ekonomik Hâkimiyeti	325
5.2.3.3. Kazakistan: Sovyet Sonrası Ekonomik Alandan Sınırlı Çıkış.....	337

ALTINCI BÖLÜM: GÜVENLİK POLİTİKALARI

6.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DEĞİŞEN GÜVENLİK ANLAYIŞI	353
6.1.1. Sovyet Tehdidinin Bitişi Söylemi ve Rusya Tehdidinin	

Yeniden İnşası	353
6.1.2. Aktörlerde Çeşitlenme.....	357
6.2. ESTONYA: RUS TEHDİDİ SÖYLEMİ.....	358
6.2.1. Rus Askeri Varlığı.....	359
6.2.2. Demografik ve Kültürel Tehdit.....	362
6.2.3. Askeri Tehdit Söylemine Dönüş	369
6.3. UKRAYNA: RUS TEHDİDİ SÖYLEMİNDE ÇEKİNGENLİK	374
6.3.1. Rus Tehdidi Söyleminin Sınırlı Kullanımı	375
6.3.2. Denge Çabası	381
6.3.3. Batı ile Bütünleşme Girişimleri	390
6.4. KAZAKİSTAN: ÇOK VEKTÖRLÜ DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKALARI.....	400
6.4.1. BDT Merkezliliğe Eşlik Eden Çok Vektörlülük.....	402
6.4.2. ABD Vektörünün Sınırlandırılması	408
 SONUÇ	 413
EKLER.....	428
KAYNAKÇA	432
ÖZET.....	519
ABSTRACT	520

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK	Avrupa Konseyi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BDT KGAÖ	Bağımsız Devletler Topluluğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
BİO	Barış İçin Ortaklık
BPIEDK	Baskı Politikalarının İncelenmesi Estonya Devlet Komisyonu
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
EAOK	Estonya Apostolik Ortodoks Kilisesi
EELK	Estonya Evangelik Lutheryan Kilisesi
GATT	Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması Örgütü
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
GUAM	Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova
IMF	Uluslararası Para Fonu
İKSSEUK	İnsanlığa Karşı Suçları Soruşturma Estonya Uluslararası Komisyonu
KAİK	Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OAB	Orta Asya Birliği
OAIÖ	Orta Asya İşbirliği Örgütü

ÖYK	Özelleştirme Yatırım Kuponları
PARP	Planlama ve Gözden Geçirme Süreci
RSFSC	Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİO	Şangay İşbirliği Örgütü
STA	Serbest Ticaret Anlaşması
UİO	Ukrayna İsyan Ordusu
UMÖ	Ukrayna Milliyetçileri Örgütü
UOK-KP	Ukrayna Ortodoks Kilisesi Kiev Patrikhanesi
UOK-MP	Ukrayna Ortodoks Kilisesi Moskova Patrikhanesi
UOOK	Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi
URKK	Ukrayna Rum Katolik Kilisesi

TABLO, GRAFİK, RESİM VE HARİTA LİSTESİ

TABLolar

Tablo G.1. 1989 Sovyet Nüfus Sayımı'na Göre Milliyet Gruplarının Cumhuriyetlere Göre Oransal Dağılımı	8
Tablo 2.1. SSCB'nin Son Yıllarında Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'da Önemli Olaylar	111
Tablo 2.2. Yeni Anayasaları Yürürlüğe Koyma ve Bağımsızlık Sonrası İlk Parlamento Seçimlerini Gerçekleştirme Tarihleri	115
Tablo 3.1. 1959, 1970, 1979 ve 1989 Sovyet Nüfus Sayımlarına Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan SSC'lerinde Milliyet (Binler)	148
Tablo 3.2. 1989 Sovyet Nüfus Sayımı'na Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Nüfuslarının Etnik Dağılımları	152
Tablo 3.3. Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'da Devlete Adını Veren Etnik Grubun Dilinin ve Rusça'nın Resmi Statüleri ve Kullanımları	190
Tablo 3.4. Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'da Uygulamada Devlet Desteğine Sahip Dinsel Örgütlenmeler	197
Tablo 5.1. Sovyet Resmi Verilerine Göre SSCB'de Beş Yıllık Büyüme Oranları	294
Tablo 5.2. Estonya'nın İhracatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)	322
Tablo 5.3. Estonya'nın İthalatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)	322
Tablo 5.4. Estonya'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Büyük Paya Sahip Ülkeler (Yüzde Olarak)	323
Tablo 5.5. Ukrayna'nın İhracatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)	335
Tablo 5.6. Ukrayna'nın İthalatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)	335
Tablo 5.7. Kazakistan'ın İhracatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)	349
Tablo 5.8. Kazakistan'ın İthalatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)	350

GRAFİKLER

Grafik G. 1. 1989 Sovyet Nüfus Sayımı'na Göre Birlik Cumhuriyetleri'nde Rusların Toplam Nüfusa Oranı	9
Grafik 1.1. Üç Ülkenin Hassasiyeti (Politikaların Değişmediği Varsayımdır)	67
Grafik 1.2. Üç Ülkenin Etkilenebilirliği (Politikaların Değiştiği Varsayımdır) ...	67
Grafik 2.1. Bugünkü Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Topraklarının Rus Çarlığı ve SSCB Egemenliğinde Toplam Kalış Süreleri (Yıl Olarak)	79
Grafik 2.2. 1900–1991 Yılları Arası Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'ın	

Bağımsız Devlet Deneyimi Süresi (Yıl Olarak).....	82
---	----

Grafik 3.1. 1959, 1970, 1979 ve 1989 Sovyet Nüfus Sayımı Verilerine Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan SSC’lerinde Devletlere Adını Veren Etnik Grupların Toplam Nüfusa Oranı.....	149
Grafik 3.2. 1959, 1970, 1979 ve 1989 Sovyet Nüfus Sayımı Verilerine Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan SSC’lerinde Rus Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı.....	149
Grafik 3.3. 1989 Sovyet Nüfus Sayımı’na Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Nüfuslarının Etnik Dağılımları.....	153
Grafik 3.4. 1989 Sovyet Nüfus Sayımı’na Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da Anadil.....	155

RESİMLER

Resim 4.1. “İnsanlığa Karşı Suçları Soruşturma Estonya Uluslararası Komisyonu Raporları” Kitabının “1940–1941 Sovyet İşgali Politik Tutuklamalar ve Davalar” Başlıklı Bölümünden	213
Resim 4.2. <i>Lembitu</i> ’nun Suure-Jaani’de 1990’da Yeniden Açılan Heykeli	216
Resim 4.3. <i>Kalevipoeg</i> ’in Tallinn’deki Heykeli	217
Resim 4.4. <i>Kalevipoeg</i> ’in Tartu’deki Heykeli	217
Resim 4.5. Nazi Ordusunda Savaşan Estonyalı Askerler İçin Açılan Anıt	218
Resim 4.6. Jevgeni Nikonov’un Tallinn’deki Heykeli.....	219
Resim 4.7. Bronz Asker Anıtı	219
Resim 4.8. Arnold Meri	221
Resim 4.9. Estonya Devlet Arması	222
Resim 4.10. Estonya Bayrağı	222
Resim 4.11. Sovyet Sonrası Estonya Devletinde Banknotlar	226
Resim 4.12. Estonya SSC ve Sovyet Sonrası Bağımsız Estonya Devletlerinin İlk Seri Pulları	226
Resim 4.13. Kiev Prensligi’ne Vurgu: Volodimir, Prens Olha ve I. Yaroslav’ın Heykelleri (Kiev)	243
Resim 4.14. St. Mişel Katedrali (Kiev).....	244
Resim 4.15. Hruşevski, Bogdan Melnitski ve Ivan Mazepa Heykelleri	245
Resim 4.16. UMÖ, UİÖ’nun Farklı Yorumlarına Dayanan Heykeller.....	246
Resim 4.17. Ukrayna’daki <i>Holodomor</i> Anıtlarına Örnekler.....	248
Resim 4.18. Ukrayna’da Milliyetçilik ve SSCB Döneminden Kalma Heykeller.....	249
Resim 4.19. Ukrayna Devlet Arması	250
Resim 4.20. Ukrayna Bayrağı	250
Resim 4.21. Sovyet Sonrası Ukrayna Devletinde Banknotlar	256
Resim 4.22. Sovyet Sonrası Ukrayna’da Pullar	257
Resim 4.23. Kazakistan’da Antiklik ve Ata Mitlerini Yansıtan Heykellere Örnekler.....	272
Resim 4.24. Kazakistan’da Sovyet Döneminin Yeni Yorumunu Yansıtan Heykel ve Anıtlar	273
Resim 4.25. Kazakistan’da Kazak Direniş Mitini Yansıtan Heykel ve Anıtlar..	274
Resim 4.26. Kazakistan’da Nazarbayev Kültü Bağlamında Sembolleştirmeler.	275

Resim 4.27. Kazakistan Devlet Arması	276
Resim 4.28. Kazakistan Bayrağı	276
Resim 4.29. Sovyet Sonrası Kazakistan Devletinde Banknotlar	280
Resim 4.30. Sovyet Sonrası Kazakistan’da Pullar	282

HARİTALAR

Harita G.1. Sovyet Sonrası Cumhuriyetler	7
Harita G.2. Estonya’nın İdari Bölgeleri	12
Harita G.3. Ukrayna’nın İdari Bölgeleri	13
Harita G.4. Kazakistan’ın İdari Bölgeleri	14
Harita 5.1. Kazakistan’ın Petrol Boru Hattı Güzergâhları	349
Harita 6.1. Medeniyetler Çatışması Tezine Göre Avrupa’yı Bölen Fay Hattı....	366
Harita 6.2. Kuzey Avrupa	371
Harita 6.3. Azak Denizi ve Kerç Boğazı.....	385
Harita 6.4. Kerç Boğazı ve Tuzla Adası	390
Harita 6.5. Odessa-Brody Petrol Boru Hattı Güzergâhı.....	397

GİRİŞ

1979 yılında ünlü Rus edebiyatçı Vasiliy Pavloviç Aksyanov tarafından “Kırım Adası” (*Ostrov Kırım - Остров Крым*) adlı bir roman yayınlandı. Roman, Kırım’ın bir yarımada değil, Karadeniz’de bir ada olduğu kurgusu üzerine örülmüş gerçeküstü bir yazın örneği idi. Aksyanov, romanında 1918–1920 yılları arasında Bolşeviklerle savaşan Beyaz Ordu’nun, (*Belaya Armiya - Белая Армия*) Batılı güçlerin desteğiyle bölgenin coğrafi yalıtılmışlığından yararlanarak Kırım’ı Sovyet işgalinden kurtardığı ve sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) yanıbaşında Batılı demokratik bir devlete dönüştürdüğü hayalinden yola çıkmıştı.¹

Elbette gerçek, Aksyanov’un gerçeküstü romanından oldukça farklıydı. Kırım önce Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti’ne (RSFSC) sonra Ukrayna Sosyalist Cumhuriyeti’ne (SSC) bağlı bir yarımada olarak Sovyetler Birliği sınırları içinde kaldı. Neredeyse bütün Avrasya anakarası gibi... Ancak 1979 yılı koşullarında Aksyanov’un okurları tarafından en azından “Kırım Adası” kadar gerçeküstü olarak algılanabilecek bir olay, 1991 yılında gerçek oldu. SSCB dağıldı. Üstelik Aksyanov’un romanındaki hayali küçük adanın bağımsızlığı bile silahlı mücadele yoluyla kazanılıyorken, gerçekte anakarayı oluşturan cumhuriyetlerin bağımsızlıkları tek bir kurşun sıkmadan elde edildi. Gerçekle gerçeküstü birbirine karıştı...

¹ Söz konusu roman hakkında bkz. Olga Matich, “Vasilii Aksenov and the Literature of Convergence: Ostrov Krim as Self-Criticism”, *Slavic Review*, Kış 1988, C. 47, S. 4, s. 642–651. Walter Goodman, “Books of the Times”, *The New York Times*, 8 Aralık 1983, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9A03EFDA1F39F93BA35751C1A965948260>>, (20.02.2009).

SSCB'nin ani dağılışı, sıradan bir ülkenin dağılması ve ertesinde yeni devletlerin uluslararası politika sahnesine çıkmasından çok daha büyük bir anlam taşımaktaydı. Hatta kimi yorumlara göre SSCB'nin dağılışı coğrafi keşiflerden bugüne, uluslararası sistem düzeyinde meydana gelen en büyük değişimdi.² Bu tarihsel önem, uluslararası sistemin üzerine kurulduğu iki sacayağından birinin SSCB olmasından kaynaklanıyordu. Ayaklardan birinin çökmesi “İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan, birbirleriyle yarışan iki süper gücün ve bunların başını çektiği iki kutuplu uluslararası sistemin geçerli olduğu süreci”; yani Soğuk Savaş'ı³ görünürde sona erdirmişti.

Soğuk Savaş sadece “görünürde” sona ermişti. Çünkü Soğuk Savaş'ın anahtar unsuru olan nükleer güç, hem Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hem de SSCB ardılı Rusya Federasyonu tarafından sistem düzeyinde etki yapabilecek bir potansiyel olarak elde tutuluyordu.⁴ Bir başka ifadeyle, 1991'de gerçekleşen şey, nükleer gücün yokolması değil, rakip ekonomik ve politik sistemler arasındaki rekabet sürecinin sona ermesiydi. Nükleer gücün varlığını koruması, gelecekte Soğuk Savaş mantığına dayanan yeni rekabet süreçlerinin inşa edilebilmesi olasılığını olanaklı hale getiriyordu.

SSCB'nin dağılmasının uluslararası sistem düzeyindeki bir diğer etkisi Zbigniew Brzezinski'nin deyişiyle Avrasya'nın tam ortasında bir “kara deliğin” ortaya çıkmasıydı.⁵ Avrasya'daki kara deliği doldurma konusunda ABD'nin girişimleri ve bu girişimlere karşı Rusya Federasyonu'nun birkaç yılın ardından

² Walter Clemens Jr.'ın görüşleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Bkz. Walter Clemens Jr., “Why Russia in the 1990s is not Germany after the World War II”, **Problems of Post-Communism**, Mart-Nisan 1995, C. 42, S. 2, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=5&hid=109&sid=7dbd178c-9eb1-4447-a3d5-0821d1a46ef5%40sessionmgr109&bdata=JnNpdGU9ZWWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9504190888>>, (27.03.2009).

³ Erel Tellal, “Soğuk Savaş Neden Yeniden Sona Erdi?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Nisan-Haziran 2002, C. 57, S. 2, s. 203.

⁴ Bkz. **Y.a.g.m.**, s. 207.

⁵ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1991, s. 127.

yoğunlaşan tepkisi nedeniyle Avrasya, küresel üstünlük mücadelesinin sürdürüldüğü bir satranç tahtasına⁶ dönüşmekteydi.

Ayrıca Sovyet sonrası devletlerden Rusya Federasyonu'na ek olarak Ukrayna, Belarus ve Kazakistan'da da nükleer silahların bulunması, bölgeyi uluslararası güvenlik açısından sorunlu hale getirmişti. Bu silahların sözkonusu devletler tarafından birbirlerine, diğer devletlere veya iç çatışmalarda çekirdek-dışı etnik gruplara karşı kullanılma ve nükleer silah teknolojisinin bu devletler aracılığıyla terörist örgütlenmelere ya da sistem açısından sorunlu görülen devletlere yayılma olasılıklarının varlığı, bir başka açıdan Batı dünyasının dikkatinin bölgeye yönelmesine yol açmıştı.⁷

SSCB'nin dağılışı ile SSCB'ye bağlı cumhuriyetler bağımsızlıklarını kazandılar. Ancak dağılışın, Sovyet sonrası devletler üzerindeki etkileri bağımsızlıkların kazanılmasıyla sınırlı kalmadı. Bu devletlerde ilk olarak, Sovyet merkezi otoritesinin ortadan kalkmasının etkisiyle bir güç boşluğu oluştu. Ekonomik ve politik güç boşluklarını kimi durumlarda geçmişin rejim muhalifleri,⁸ kimi durumlarda ise SSCB döneminden kalma politik elitler ve iki zümreye de paralel bir biçimde mafya doldurdu.⁹ Devlet kontrolünün zayıflaması, şiddet düzeyinde genel bir artışa neden olurken, şiddetin artışından korunmak isteyen yeni iş sahipleri ve hatta bürokrasi kadroları, güvenlik sağlama hedefiyle mafya şebekelerine yöneldi. Böylelikle mafya, ekonomik ve politik sistemin vazgeçilmez bir unsuruna dönüştü.

⁶ Y.a.g.e., s. 53.

⁷ William Walker, "Nuclear Weapons and the Former Soviet Republics", **International Affairs**, Nisan 1992, C. 68, S. 2, s. 255–256.

⁸ Oleg Rummyantsev bu durumu şöyle ifade ediyor: "İki gün önce rejim muhalifiydik, dün gayriresmi örgüt olduk. Bugün halk temsilcileriyiz ve yarın belki de bir koalisyon hükümetinin ortağı olacağız." John B. Dunlop, **The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire**, Princeton, Princeton University Press, 1994, s. 68.

⁹ Bkz. Louise I. Shelley, "Organized Crime in the Former Soviet Union", **Problems of Post-Communism**, Ocak-Şubat 1995, C. 42, S. 1, s. 56–60.

Dahası sermaye birikimi yapan mafya, iş yaşamına da eklemlendi. Bu duruma bağlı olarak ekonominin mafyalaşması süreci hız kazandı.¹⁰

İkinci olarak, ABD ve SSCB'nin başını çektiği ekonomik ve politik sistemler arasındaki rekabet sürecinin sona ermesi ile birlikte, Boris Yeltsin'in 1989 yılında "soyut hayal" (*zaoblaçnaya meçta - заоблочная мечта*) olarak tanımladığı komünist hedeflerin¹¹ gerçekleştirilemezliği konusunda Sovyet sonrası coğrafyada bir fikir birliği oluştu. Ancak sözkonusu fikir birliğinin oluşması Francis Fukuyama'nın iddiasının aksine liberal demokrasi ve pazar ekonomisinin temel kurumları etrafında küresel ölçekli bir bütünleşmenin gerçekleşmesi¹² anlamına gelmedi.¹³ Kapitalist sisteme hızlı eklemlenme, Sovyet sonrası coğrafyada en çok Baltık Cumhuriyetleri'nde görüldü. Ancak bu sürece liberal demokrasi değil etnik milliyetçilik eşlik etti. Etnik köken, hak ve özgürlüklerden yararlanma noktasında temel ölçüt haline getirildi. Diğer Sovyet sonrası cumhuriyetlerde pazar ekonomisinin özelleştirme gibi uygulamaları, eski Sovyet seçkinlerinin ekonomik hâkimiyetlerini sağlama noktasında kullanıldı. Güç boşluklarını bu küçük zümreye paralel bir biçimde mafyanın doldurması, ideal biçimiyle pazar ekonomisinin ve liberal demokrasinin kurumsallaşmasının önündeki en büyük engeli oluşturdu.¹⁴

Üçüncü olarak dağılma sonrasında yeni devletlerin ortaya çıkmasının ardından, her bir devlete adını veren etnik grupla ülke içinde yoğunlaşan diğer etnik gruplar arasındaki ilişkiler, potansiyel bir istikrarsızlık kaynağı olarak ön plana çıktı. Cumhuriyetler içi etnik ilişkileri düzenleyip denetleyen cumhuriyet üstü bir

¹⁰ Joma Nazpary, **Sovyet Sonrası Karmaşa – Kazakistan'da Şiddet ve Mülksüzleştirme**, çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 74–75.

¹¹ Dunlop, **a.g.e.**, s. 40.

¹² Bkz. Francis Fukuyama, "The End of History?", **The National Interest**, Yaz 1989, <<http://www.wesjones.com/eoh.htm#source>>, (01.04.2009).

¹³ Bkz. Douglas Lemke, "The Continuation of History: Power Transition Theory and the End of the Cold War", **Journal of Peace Research**, Şubat 1997, C. 34, S. 1, s. 23.

¹⁴ Shelley, **a.g.m.**, s. 56–60.

otoritenin bulunmayışı, yeni devlet yönetimlerini ülke içi etnik ilişkilerin içeriğini belirleyen başat mekanizma konumuna taşıdı. Bir başka ifadeyle, devletlere hâkim olan milliyetçilik anlayışları, cumhuriyet içi etnik ilişkileri biçimlendiren anahtar bir etken oldu. Diğer taraftan sözkonusu anlayışlar, etnik sınırların cumhuriyet sınırlarıyla çakışmaması nedeniyle cumhuriyetler arasındaki ilişkileri, bölgesel düzeni ve son tahlilde uluslararası sistemi etkileyen bir faktör konumuna taşındı.

Sovyet sonrası devletlere hâkim olan milliyetçilik anlayışlarının devlet içi ve uluslararası ilişkileri etkileme potansiyellerinin varlığı, bu ülkelerdeki devlet-milliyetçilik ilişkisinin ayrıntılı bir biçimde çözümlenmesini gerektirmektedir. “Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik: Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Örnekleri” başlıklı bu çalışma, kısaca Sovyet sonrası coğrafyada devlet-milliyetçilik ilişkisini üç örnek ülke üzerinden çözümleme hedefine yönelmektedir.

Çalışmanın kuramsal çıkış noktası olarak Rogers Brubaker’ın “millileştirici devletler” (*nationalising states*) yaklaşımı seçilmiştir. Brubaker’a göre millileştirici devletler yaklaşımı şu beş koşulun eşzamanlı varlığı durumunda kullanılabilir: (1) Yurttaş-devlet ilişkisinden farklı olarak etno-kültürel biçimde tanımlanmış millet (çekirdek millet); (2) etnik açıdan homojen olmayan bir toplum; (3) çekirdek milletin devlete sahiplik hissi; (4) daha önceleri devlet gücünün çekirdek millet aleyhine kullanıldığı iddiası; (5) çekirdek milletin çıkarlarını destekleme konusunda devlet gücünün telafi edici bir biçimde kullanımı.¹⁵

Brubaker’ın yaklaşımı, açıklayıcılığı nedeniyle önemli bir işlev yerine getirmekle birlikte birtakım eksikliklere de sahiptir. Sözkonusu yaklaşım, devletlerin eylemlerinin millileştiricilik düzeyinin belirlenmesi konusunda net ölçütler ortaya

¹⁵ Rogers Brubaker, “Nationalizing States in the Old ‘New Europe’ - and the New”, **Ethnic And Racial Studies**, Nisan 1996, C. 19, S. 2, s. 431.

koymamakta; neredeyse tüm Sovyet sonrası devletleri milliyetçilik düzleminde aynı kategoride değerlendirmekte ve bu bağlamda aşırı-genelleyici olmaktadır. Tam da bu nedenle çalışma boyunca Brubaker'in "millileştirici devletler" yaklaşımı merkeze alınmakla birlikte, devletlerin millileştirme düzeylerinin olası farklılıklarının açığa çıkarılmasında; bir başka ifadeyle devletlerin millileştirmelerinin içeriklerinin, etnik kimlik-yurttaşlık skalasındaki konumlarının ve bu konumlardaki değişimlerin saptanmasında devletlerin uygulamalarının karşılaştırmalı analizinin açıklayıcı olacağı tezine dayanılmıştır. Ayrıca devletlerin millileştirme düzeylerinin ve bu düzeylerdeki dönemsel değişimlerin nedenleri sorgulanmıştır.

Çalışmanın temel varsayımı; farklı tarihsel, ekonomik, toplumsal ve coğrafi arkaplanlara sahip ülkelerde, devletlerin millet inşa projelerinin farklı izleklere sahip olduğu ve bu farklılığın oluşumunda iç etkenlere ek olarak dış etkenlerin de önemli bir rol oynadığıdır. İç etkenlere örnek olarak ülkelerin demografik yapıları, miras alınan milliyetçilik düzeyleri ve ekonomik hassasiyet-etkilenebilirlikleri gösterilebilir. Batı'yla ve ülkedeki diğer etnik grupların özdeşim kurdukları dış anayurtları ile ilişkiler, uluslararası sistemde meydana gelen değişimler yahut devlete adını veren etnik grupların diasporalarının devletlerin milliyetçilik anlayışları üzerindeki etkileri ise dış etkenler arasında değerlendirilebilir. Bu nedenlere bağlı şekillenen milliyetçilik anlayışları, devletlerin millileştirici politikalarının içeriklerini ve etnik kimlik-yurttaşlık skalasındaki konumlarının belirlemiştir.

Çalışmada devletlerin millileştiricilik düzeyleri, devletlerin yasal metinlerinin ve hükümet politikalarının çözümlenmesi yoluyla saptanmıştır. Bu bağlamda devletlerin hukuksal düzenlemeleri, hukuksal düzenlemeleri aşan kimlik politikaları, tarihyazımı anlayışları ve sembolleştirmeleri, ekonomi ve güvenlik politikaları,

devletlerin milliyetçilik anlayışlarının belirlenmesinde temel göstergeler olarak alınmıştır.

Çalışmanın varsayımlarını sınamak için, bağımsızlığın kazanıldığı dönemde belirli konularda ortak özelliklere sahip olan Estonya, Ukrayna ve Kazakistan örnekleri seçilmiştir. Estonya, Ukrayna ve Kazakistan, ilk olarak Sovyet deneyimini paylaşan ve bu deneyimin ardından benzer biçimde (merkezin çöküşü üzerine) bağımsızlıklarını kazanan on beş Birlik Cumhuriyeti'nden (Harita G.1. renkli bölgeler) üçüdür. Üç devlet de çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacağı üzere Brubaker'in yukarıda aktarılan beş koşuluna sahip olan; bir başka ifadeyle "millileştirici devletler" kavramsallaştırmasına uyan devletlerdir.

Harita G.1. Sovyet Sonrası Cumhuriyetler

Kaynak: <http://wpcontent.answers.com/wikipedia/commons/thumb/d/d0/USSR_Republics_Numbered_Alphabetically.png/550px-USSR_Republics_Numbered_Alphabetically.png>, (24.03.2009).

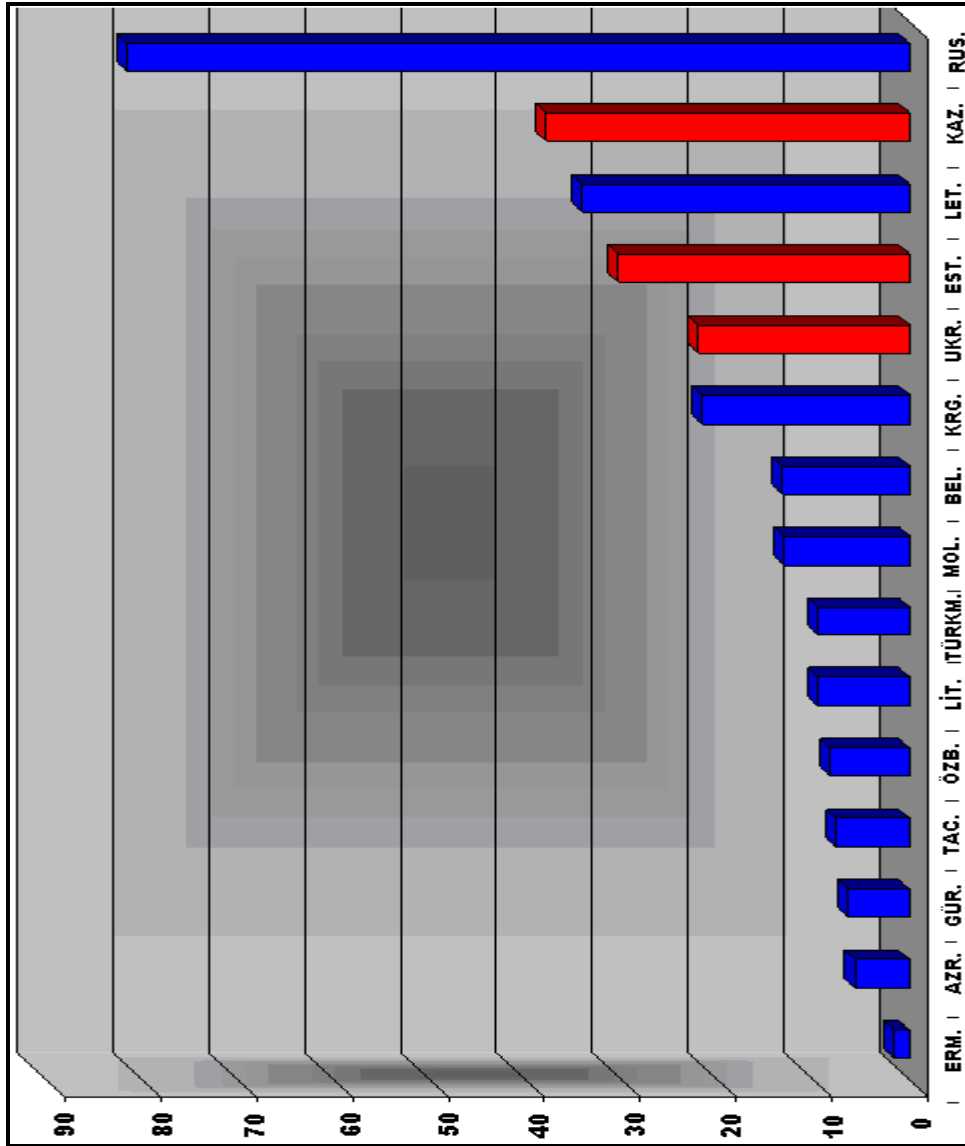
Üç cumhuriyet de 1991 yılında bağımsızlıklarını kazandıklarında Sovyet döneminden miras kalan benzer koşullarla yüzleşmişlerdir. Sovyet alanına ekonomik bağımlılık, bunun sonucunda ortaya çıkan ve özellikle 1992 yılına damgasını vuran büyük ekonomik yıkım paylaşılan miraslardan ilkidir. Ekonomik koşul ve süreçlere ek olarak, üç cumhuriyet de SSCB’den ülke nüfuslarının en az % 22’sini oluşturan bir Rus nüfus miras almışlardır. Tablo G.1 ve Grafik G.1’de görüldüğü gibi, bağımsızlığın hemen öncesinde gerçekleştirilen 1989 tarihli Sovyet Nüfus Sayımı verilerine göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan, Rusların devlete adını veren etnik grup olduğu RSFSC dışında, Rus nüfusun toplam nüfusa oranı en yüksek olan dört Birlik Cumhuriyeti’nden üçüdür.

Tablo G.1. 1989 Sovyet Nüfus Sayımı’na Göre Milliyet Gruplarının Cumhuriyetlere Göre Oransal Dağılımı

<i>Cumhuriyet</i>	<i>Devlete Adını Veren Etnik Grubun Toplam Nüfusa Oranı</i>	<i>Rus Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı</i>	<i>Rus Dışı Slav Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı</i>
Ermenistan	93,3	1,6	0,3
Azerbaycan	82,7	5,6	0,6
Gürcistan	70,1	6,3	1,2
Tacikistan	62,3	7,6	0,9
Özbekistan	71,4	8,3	0,9
Litvanya	79,6	9,4	10,0
Türkmenistan	72,0	9,5	1,0
Moldova	64,5	13,0	16,5
Belarus	77,9	13,2	84,9
Kırgızistan	52,4	21,5	2,8
<i>Ukrayna</i>	<i>72,7</i>	<i>22,0</i>	<i>75,5</i>
<i>Estonya</i>	<i>61,5</i>	<i>30,3</i>	<i>5,1</i>
Letonya	52,0	34,0	10,2
<i>Kazakistan</i>	<i>39,7</i>	<i>37,8</i>	<i>7,0</i>
Rusya	81,5	81,5	3,9

Kaynak: Richard F. Kaufman ve John P. Hardt (der.), **The Former Soviet Union in Transition**, New York, M.E. Sharpe, 1994, s. 1082–1086.

Grafik G. 1. 1989 Sovyet Nüfus Sayımı'na Göre Birlik Cumhuriyetleri'nde Rusların Toplam Nüfusa Oranı

Kaynak: Richard F. Kaufman ve John P. Hardt (der.), *The Former Soviet Union in Transition*, New York, M.E. Sharpe, 1994, s. 1082–1086.

Üç cumhuriyet de SSCB'nin dağılmasına ve bağımsızlığın kazanılmasına rağmen ülke topraklarında faaliyetlerini sürdüren Rus askeri üsleri ve Rus birlikleri ile yüzleşmeye devam etmişlerdir. SSCB topraklarının yaklaşık % 75'ine karşılık gelen Rusya Federasyonu ile geniş kara sınırlarına sahip olmuşlardır. Estonya'nın

toplam kara sınırlarının % 49,7'si,¹⁶ Ukrayna'nın % 34,6'sı¹⁷ Kazakistan'ın ise % 57'si¹⁸ Rusya Federasyonu'yladır. Dahası sözkonusu sınırlar herhangi bir Rus işgali olasılığını zayıflatacak coğrafi engellere sahip değildir. Örneğin Estonya'nın en yüksek noktası olan ülkenin güneydoğusundaki *Suur Munamägi* Dağı sadece 318 metre yüksekliğindedir. Rus sınırını oluşturan Ida Viru, Põlva ve Voru bölgeleri düzlük alanlardır. Ukrayna'nın Rus sınırına yakın en yüksek noktası ise Donetsk bölgesindeki 277 metre yüksekliğindeki *Hora Savur Mohyla* Tepesi'dir. Kazakistan'ın Rusya Federasyonu ile Batı sınırını Hazar Çukurluğu oluşturmaktadır. Kazakistan'ın kuzey sınırları ise neredeyse tamamen geniş düzlüklerle kaplıdır.

Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'ın bağımsızlıkları kazanmalarının ertesindeki süreçte Rusya Federasyonu açısından stratejik önemlerini sürdürmelerini bu devletlerin bir diğer ortak özelliğidir. Estonya, Rusya Federasyonu açısından, Baltık Denizi'ne geçişte kilit önemde bulunan Finlandiya Körfezi'ni kontrol etmesi nedeniyle Letonya ve Litvanya'ya kıyasla çok daha büyük bir stratejik öneme sahip olmuştur. Ukrayna, Sivastopol kentindeki Rus Filosu da düşünüldüğünde, Rusya Federasyonu tarafından Karadeniz'in kontrolü açısından vazgeçilmez görülmüştür.¹⁹ Kazakistan ise Rusya Federasyonu ile sınıra sahip tek Orta Asya ülkesidir. Kazakistan'ın bu konumu ve Tacikistan dışındaki tüm Orta Asya ülkeleriyle sınırının bulunması, Rusya Federasyonu açısından Kazakistan'ı Orta Asya'nın kontrolü için bir olmazsa olmaz noktasına taşımaktadır.

¹⁶ Estonya'nın Letonya ile 343 kilometre (km), Rusya Federasyonu ile 338,6 km kara sınırı vardır. "Estonian Republic", **Riigiportaal**, <http://www.eesti.ee/eng/riik/eesti_vabariik/>, (21.02.2009).

¹⁷ Ukrayna, Romanya ile 531 km, Moldova ile 939 km, Macaristan ile 103 km, Slovakya ile 90 km, Polonya ile 428 km, Belarus ile 891 km, Rusya Federasyonu ile 1576 km kara sınırına sahiptir. <http://www.ukrchicago.com/inform/dovidky/basic_facts.html>, (21.02.2009).

¹⁸ Kazakistan, Rusya Federasyonu ile 6846 km, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ile 1533 km, Kırgızistan ile 1051 km, Türkmenistan ile 379 km, Özbekistan ile 2203 km kara sınırına sahiptir. "Field Listing – Land Boundaries", **CIA Resmi Internet Sitesi**, <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2096.html>>, (21.02.2009). Kazakistan-Rusya Federasyonu sınırı, dünyanın iki devlet arasındaki bölünmemiş en uzun sınırır.

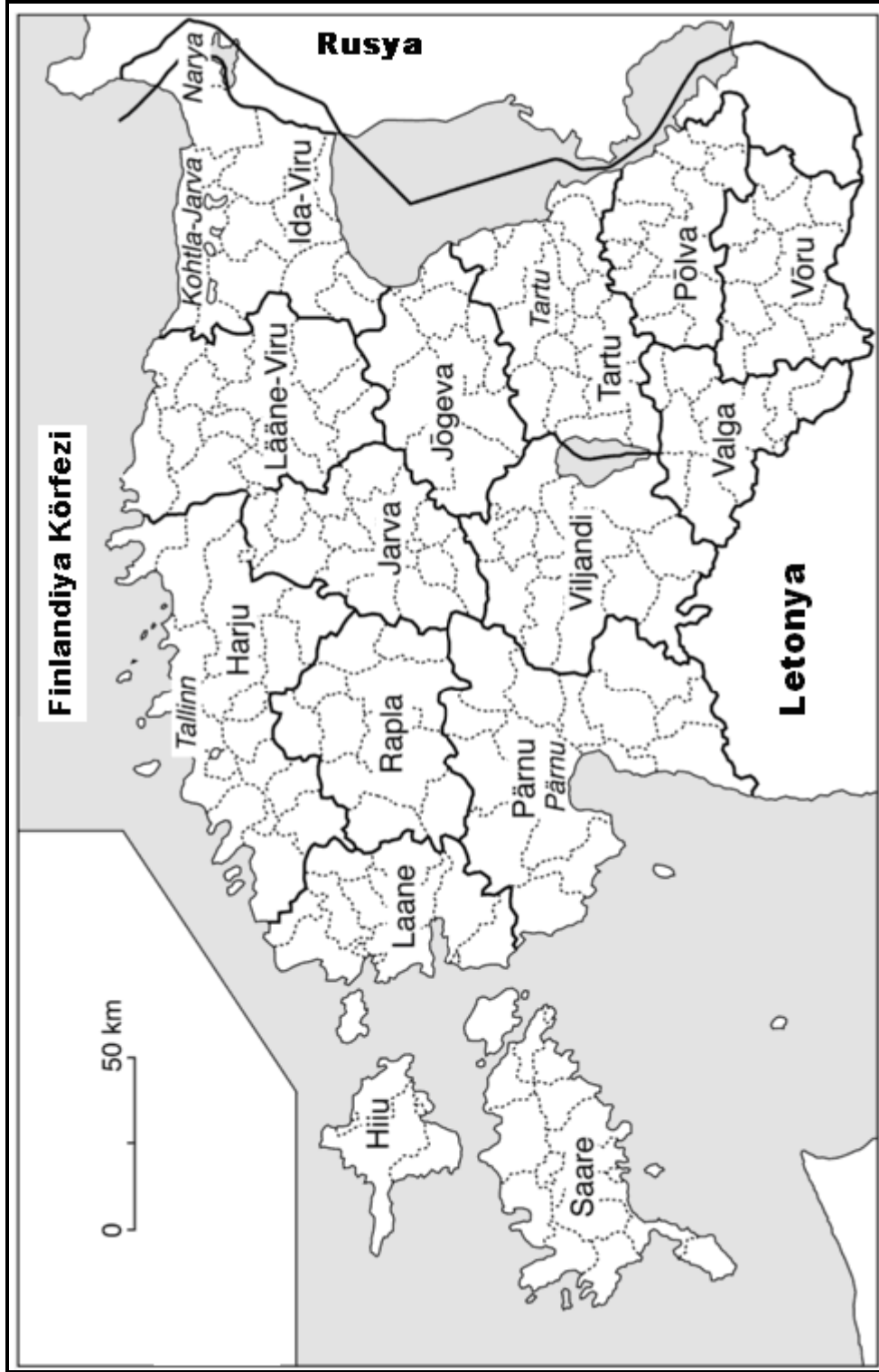
¹⁹ Tarihsel olarak bakıldığında da Karadeniz, Rusya açısından önemli olmuştur. Bkz. Oktay Fırat Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Karadeniz Politikası", **Avrasya Dosyası**, 2007, C. 13, S. 1, s. 174.

Üç devletin bir diğer ortak özelliği, sınırları içinde Rusların çoğunluğu oluşturduğu bölgelerin bulunmasıdır. Kuzeydoğu Estonya'daki Ida-Viru bölgesi (Bkz. Harita G.2), Güney Ukrayna'daki Kırım Özerk Cumhuriyeti (Bkz. Harita G.3), Kazakistan'ın Doğu Kazakistan bölgesi ve kuzey ve merkez Kazakistan'ın birçok kenti (Bkz. Harita G.4) bu duruma örnektir.

Üç cumhuriyette bağımsızlığın kazanıldığı anda yukarıda aktarılan benzer koşulların varolmasının, bağımsızlık sonrasında devlet yönetimlerinde tutunum bulan milliyetçilikleri içerik olarak benzeştirici bir etkisinin bulunup bulunmadığı sorusu, bu çalışmanın araştırma problemini oluşturmaktadır. Araştırma problemiyle bağlantılı olarak çalışmanın ilk amacı, Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'da bağımsızlığın kazanıldığı tarihten günümüze kadar hâkim olan milliyetçilik anlayışlarının içeriklerinin saptanmasıdır. Çalışmanın ikinci amacı, sözkonusu devletlere hâkim olan milliyetçilik anlayışına ve bu anlayıştaki dönemsel değişmelere etki eden faktörlerin çözümlenmesidir. Bu çerçevede, geçmiş devlet deneyimleri, millet düşüncesinin tarihsel derinliği, içeriği ve dönüşümü, devlete adını veren ve diğer etnik grupların kimlik bağlamı konumlanışları, devletin ve hâkim sınıfların ekonomik çıkarları, güvenlik kaygıları ve uluslararası sistem/bölgesel düzeylerde meydana gelen değişimler, devletin milliyetçilik anlayışının oluşumuna/dönüşümüne etki eden faktörler olarak sunulmuştur.

Çalışma, kapsam olarak Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'da devletlere hâkim olan milliyetçilik anlayışları ile sınırlı tutulmuştur. Bu durumun doğal sonucu, devlet yönetimiyle bağlantılı olmayan milliyetçiliklerin kapsam dışında bırakılmasıdır. Her üç ülkede de birçok parti ya da düşünce ekolü tarafından her an yeniden üretilen ve toplumun değişik kesimlerinin desteğine sahip olan farklı milliyetçilik anlayışları

Harita G.2. Estonya'nın İdari Bölgeleri

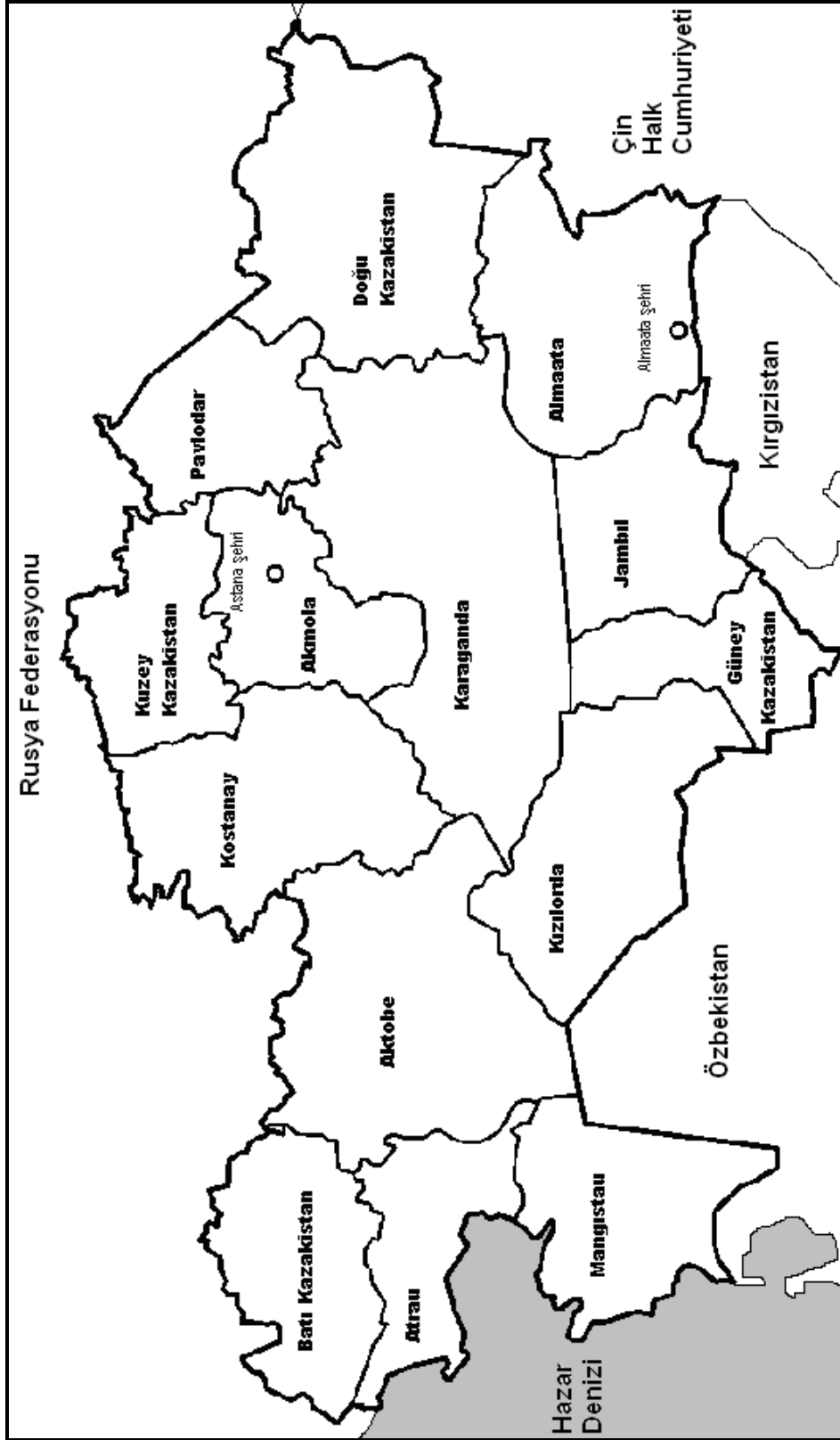
Kaynak: Ralph M. Wrobel, "Local Administration Reform in Estonia: Alternatives from an Economic Point of View", *Post-Communist Economies*, Haziran 2003, C. 15, S. 2, s. 288.

Harita G.3. Ukrayna'nın İdari Bölgeleri

Kaynak: Taras Kuzio, *Ukraine - State and Nation Building*, Londra, Routledge, 1998, s. xiv.

Harita G.4. Kazakistan'ın İdari Bölgeleri

Kaynak: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/55/Kazakhstan_provinces_blank.png>, (12.02.2009).

bulunmaktadır. Bu anlayışlar, merkezi yönetim kademelerine taşındıkları ölçüde tezin kapsamına dâhil edilmişlerdir.

Çalışmada devletlere hâkim olan milliyetçilik anlayışlarının karşılıklı bir biçimde analiz edilmesinin doğal sonucu, milliyetçiliği tektipleştirmeyen; onun çoğul doğasını, dinamik yapısını vurgulayan ve milliyetçiliği millet düşüncesinin inşa süreciyle bağlantısı üzerinden tanımlayan bir kavramsal çerçeveden yola çıkılmasıdır. İlk bölümde bu yoruma uygun olarak hazırlanmış bir kavramsal çerçeveye yer verilmekte, aynı zamanda tez konusu üzerine kuramsal tartışmalara değinilmekte ve tezin kuramsal çerçevesi sunulmaktadır.

“Devlet-Milliyetçilik Etkileşimi” başlıklı ikinci bölümde Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da milliyetçiliklerin devlet yönetimindeki tutunum düzeyleri tarihsel olarak incelenmektedir. Sovyet öncesi dönemlerdeki kimlik inşa süreçlerinin, bağımsız devlet deneyimlerinin ve SSCB uygulamalarının milliyetçilikler üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Yurttaşlık yasalarından yola çıkılarak, devlet yönetiminde temsil edilen milliyetçilik anlayışlarının etnik kimlik–yurttaşlık skalasındaki konumlanışındaki kronolojik değişimler çözümlenmektedir.

“Kimlik İnşası” başlıklı üçüncü bölümde, tez konusunu oluşturan üç devlette bağımsızlık öncesinin nüfus sayım verileri karşılaştırmalı olarak incelenmekte, ayrıca bu verilere yansımayan yahut eksik yansıyan kimlik mirasları da çözümlenmektedir. Söz konusu kimlik miraslarının devletlerin millileştirici politikaları üzerindeki kurucu ve sınırlandırıcı etkileri aktarılmaktadır. Bu bağlamda, devletlerin milli-etnik kimlik, dil ve din düzlemli politikaları, etnik dışlayıcılık yönünden karşılaştırılmaktadır.

“Tarihyazımı, Mitler ve Semboller” başlıklı dördüncü bölümde, bağımsızlık sonrasında Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da devletin öncülüğünde gerçekleştirilen

tarihyazımı, mitleştirme ve sembolleştirme süreçlerine yer verilmektedir. Devletlerin sözkonusu alanlardaki uygulamaları, siyasi otoritenin milliyetçilik anlayışının göstergeleri olarak ayrıntılı bir biçimde incelenmektedir.

Beşinci bölüm, “Ekonomi Politikaları” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde öncelikle Sovyet ekonomisinin dönüşüm süreci irdelenmekte ve Sovyet ekonomi politikalarının ve bu politikalardaki değişimlerin milliyetçilikler üzerindeki etkilerine yer verilmektedir. Daha sonra, tez konusunu oluşturan üç devlette bağımsızlık sonrasında yürütülen ekonomi politikalarının milliyetçilik ile ilişkisi analiz edilmekte, aynı zamanda devletin milliyetçilik yönelimini şekillendiren ekonomik faktörler tartışılmaktadır.

Çalışmanın “Güvenlik Politikaları” başlıklı son bölümünde ise ilk olarak tez konusunu oluşturan devletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları süreci sonrasında Batı dünyasının değişen güvenlik anlayışı aktarılmaktadır. Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’ın güvenlik politikalarının Batı dünyasının değişen güvenlik anlayışı ile paralellikleri ve farklılıkları irdelenmektedir. Ayrıca üç devletin güvenlikleştirme yaklaşımları ve bu yaklaşımlardaki dönüşümler, nedenleriyle birlikte çözümlenmekte; güvenlik politikalarının milliyetçilik ile bağlantısı tartışılmaktadır.

Kısaca, bu çalışmada, tez konusunu oluşturan üç devletin de Brubakerci anlamıyla millileştirici oldukları kabul edilmekle birlikte “ne ölçüde millileştirici” oldukları sorusuna karşılaştırmalı bir analizle yanıt aranmakta ve devletlerin millileştiricilik düzeylerindeki farklılıkların nedenleri sorgulanmaktadır. Tezin her bölümü, hem sözkonusu düzey farklılıklarını ölçmek; hem de farklılıkların nedenlerini sorgulamak için ayrı kıstaslar ortaya koymaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kavram en basit felsefi anlamıyla “nesnelerin veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım, mefhum, nosyon”dur.²⁰ Bu demek oluyor ki her kavramlaştırma son tahlilde bir tasarım; diğer ifadeyle bir zihinsel canlandırma sürecidir. Her kavramsallaştırmanın bir zihinsel canlandırma süreci olması, sosyal bilimlerde kavramsallaştırma sürecinin öznel yanını ve sürecin öznelerinin bağlamının rolünü ön plana çıkarır. Söz konusu öznellik ve bağlamın etkisi birçok durumda neyin kavramın çatısı altına alınacağı neyin dışarıda bırakacağı konusunu ya bir “bireysel tercih” ya da “yapının zorlaması” noktasına indirger. Bu durum aynı kavrama yüklenen anlamlarda çoğulluğa neden olabilir. Aynı kavrama yüklenen anlamlardaki çoğulluk kavramın tanımlanabilirliği konusundaki kuşkuları arttırır.

Kavramın tanımlanabilirliği konusundaki kuşkular, tanımlanmak üzere ele alınan nesnelerin veya olayların dinamik yanlarının bulunmasıyla daha da artmaktadır. Bir başka ifadeyle, toplumsal bilimlerde tanımlanmak üzere ele alınan nesnelerin veya olayların değişik koşullarda değişik biçimler alması onların tanımlanabilirliği konusundaki kuşkuları arttırır. Bu durum da kavramsallaştırmaların sorunluluğu yönündeki eleştirileri büyütür.

Kavramsallaştırmanın öznelliğinden ve kavramın içeriğinden kaynaklanan yukarıdaki karmaşıklığa, milliyetçilik çalışmaları alanından kaynaklanan ikincil

²⁰ **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, C. 2, Ankara, Türk Dil Kurumu Basımevi, 1998, s. 1243.

sıkıntılar da eklenmektedir. Bu sıkıntılardan ilki milliyetçiliği inceleyen kuramsal çalışmaların neredeyse tamamının İngilizce olmasıdır. Bu durum konuyla ilgili temel kavramların²¹ bu dilde üretilmesine yol açmıştır. İngilizce'nin (ve tez alanıyla sınırlı olarak Rusça'nın) baskın konumu, Türkçe'nin çeviri konusundaki terimsel yetersizliği sorununun²² ortaya çıkarmaktadır. Terimsel yetersizlik sorununun bir ölçüde aşabilmek için, çalışma boyunca, yabancı dilde üretilmiş kavramların Türkçe karşılıklarına yer verilecek, bu yapılırken parantez içlerinde kavramların orijinal biçimleri aktarılacaktır.

Milliyetçilik çalışmalarındaki kavramsallaştırmalardan kaynaklanan sıkıntılardan ikincisi kavramların sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmasıdır. Bu kavram kaymasına Thomas Haymes, “uluslararası ilişkiler” kavramını örnek verir. “Uluslararası ilişkiler” kavramı ulus kavramını devlet kavramına eşitleme önkabulünün²³ bir uzantısıdır. Böyle bir eşitlemenin pratik sonuçlarını *Milletler Cemiyeti* ve *Birleşmiş Milletler* gibi ulusu devlete eşitleyen örneklerde görmek mümkündür.²⁴ Bu karışıklık, Walker Connor'a göre milliyetçilik alanındaki kavramlar arasındaki ilişkinin belirsizliğindendir.²⁵ Tez çalışmasının kuramsal boyutu, kavramlar arasındaki ilişkiyi çözümleyerek belirsizliği azaltmayı hedeflemektedir.

²¹ Örneğin *nation, nationalism, nationality, nationhood, ethnonationalism, ethnic nationalism, civic nationalism, ethnic group, ethnic community, ethnic category, ethnic core, primordialism, ethno-symbolism*.

²² Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s. 19.

²³ Bu önkabul aynı zamanda bir gelecek tasarımı da yaratabilir. Örneğin milliyetçi Alman tarihçi Heinrich Gotthard von Treitschke'ye (1834–1896) göre ulus ve devlet aynı şeyler olmalıdır. Treitschke Prusya önderliğinde daha büyük bir Almanya yaratılması konusundaki görüşlerini bu önkabulüne bağlar. Büyük Alman milletini büyük Prusya devletine eşitler. Bu konuda bkz. Montserrat Guibernau, **20. Yüzyılda Ulus Devlet ve Milliyetçilikler**, çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996, s. 9–12.

²⁴ Thomas Haymes, “What is Nationalism Really? Understanding the Limitations of Rigid Theories in Dealing with the Problems of Nationalism and Ethnonationalism”, **Nations and Nationalism**, Aralık 1997, C. 3, S. 4, s. 544.

²⁵ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 66'dan Walker Connor, **Ethnonationalism: the Quest for Understanding**, Princeton, Princeton University Press, 1994, 4. ve 8. bölümler.

Milliyetçilik çalışmalarındaki kavramsallaştırmalardan kaynaklanan sıkıntıların üçüncüsü kavramlaştırmaların büyük bir kısmının ya Batı merkezli bir bakış açısıyla, Batı'ya uygulanıp daha sonra “Batı olmayana” uygunluk denetiminden geçirilmeden genelleştirilmiş olmaları, ya da Batı'yla Batı olmayan arasında sınır çizgileri çizip Batı'nın üstünlüğünü vurgulama amacına hizmet etmek için üretilmiş olmalarıdır. Teodor Shanin birinci duruma örnek olarak milliyet (*nationality*) kavramını vermektedir. Milliyet bir İngiliz ya da Fransız'a göre bireyin devletle ilişkisi üzerinden okunabilir bir kavramken, bir Rus'a göre devletle doğrudan ilişkili bir kavram değildir. Çünkü bir Rus'a göre devletle doğrudan ilişkili kavram milliyet (*natsionalnost*) değil yurttaşlıktır (*grajdanstvo*).²⁶ Bu demek oluyor ki, Shanin'in ifade ettiği gibi “herkesin şeyleri kendileri gibi algıladıkları önkabüllerinden kurtulmadıkça”²⁷ ve kavramsallaştırmalarını bu yönde dönüştürmedikçe Batılı araştırmacılar Batılı olmayan deneyimleri yeterince açıklayamamaktadırlar. İkinci duruma, yani kavramsallaştırma yoluyla Batı ile Batı olmayan arasına sınır çizgileri çizmeye en belirgin örnek Batı milliyetçiliği/Doğu milliyetçiliği ikilemine dayalı kavramsallaştırmalardır. Bu kavramsallaştırmaların çıkış noktası Alman tarihçi Friedrich Meinecke'nin politik ve kültürel milletler ayrımı olmuştur. Hans Kohn, milliyetçilik kuramları bağlamında bu ayrımı işlemiş,²⁸ aynı ayrım değişik adlarla da olsa Alter, Ignatieff ve Brubaker gibi kuramcılar tarafından yeniden üretilmiştir.²⁹ Böylelikle aşırı basitleştirilmiş ayrımlara dayanan

²⁶ Teodor Shanin, “Ethnicity in the Soviet Union: Analytical Perceptions and Political Strategies”, **Comparative Studies in Society and History**, Temmuz 1989, C. 31, S. 3, s. 409–410.

²⁷ **Y.a.g.m.**, s. 409.

²⁸ Bkz. Hans Kohn, **The Idea of Nationalism – a Study of Its Origins and Background**, New York, The McMillan Company, 1944.

²⁹ Stephan Shulman, “Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism”, **Comparative Political Studies**, Haziran 2002, C. 35, S. 5, s. 555–556.

kavramsallaştırmalar nesnel gerçekliklerle uyuşmasa da akademik camiada uzun bir süre hâkim paradigmanın göstergeleri olarak kalabilmişlerdir.

Sonuç olarak sosyal bilimlerde kavramsallaştırma sürecinin öznelliğinden ve kavramın içeriğinin dinamik, tanımının durağan olmasından kaynaklanan nedenler kavramsallaştırmaları sorunlu kılmakta, bir karmaşıklık yaratmaktadır. Milliyetçilik çalışmaları düzleminde bu genel soruna kuramsal çalışmaların genellikle yabancı dillerde yapılmış olmasından, kavramlarının birbirinin yerine kullanılmasından ve kavramsallaştırmaların büyük bir kısmının Batı merkezli bir bakış açısıyla oluşturulmasından kaynaklanan zorluklar eklenebilmektedir. Çalışmanın aşağıdaki bölümünde, yukarıda aktarılan nedenlerinden yola çıkılarak kavramsal karmaşanın en aza indirilmesi amaçlanmaktadır.

1.1.1.Kimlik

Kimlik bireyin kendini tanımlamasının ve konumlamasının ifadesidir. Bireyin kim olduğuna ve nerede durduğuna ilişkin verdiği bir cevaptır. Varlığın ve aidiyetin tanımıdır. Bireyin hem toplumsal hem de psikolojik anlamda ne ve nerede olduğunu açıklamasıdır.³⁰ Bu demek oluyor ki, kimlik öncelikle mikro düzeyde birey tarafından oluşturulan bir tanımdır.³¹ Bireyin duyuş ve düşüncüsüyle ilişkilidir. Ancak bu durum, toplumsal/kolektif kimlik tanımlamaları yapılamayacağı anlamına gelmez.

³⁰ Guibernau, a.g.e., s. 127.

³¹ Kimliğin birey tarafından oluşturulmuş olması, bireyin her durumda kimlik oluşumunda temel belirleyici olduğu anlamına gelmez. Bu nokta sosyal psikoloji alanında temel tartışma konularından biridir. Henri Tajfel, sosyal kimliklerinin oluşumunda bireyin gruba aidiyet hissi üzerinde durup bireyin belirleyiciliğini vurgularken, Thomas H. Eriksen ve Herbert C. Kelman'a göre bu tür kimlikler belirli sosyo-kültürel bağlamlar dâhilinde ortaya çıkarlar. Örneğin bir etnik yahut milli kimliğin yaratılmasında psikolojik süreçlerle birlikte, sosyo-kültürel etkileşimler, milli mitler ve gruplararası ilişkiler önemli yer tutarlar. Bu konudaki tartışma için bkz. Richard D. Ashmore (der.), **Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction**, Oxford, Oxford University Press, 2001.

Bireyin kendini tanımlaması nasıl bireysel bir kimlik ürettiyse, değişik grupların kendilerini tanımlamaları da kolektif kimlikleri oluşturur.³² Kolektif kimlik, belirli bir insan grubunun kendine özgü niteliklere sahip olduğu ve bir tekillik taşıdığı yönündeki bilinci ve aidiyet duygusudur.³³ Hem bireylerin hem de grupların *kendilerini* tanımlamalarında *öteki* oldukça önemlidir. Çünkü kim olduğu ve nerede durulduğu konusunda verilen her cevap, kuşkusuz kim olunmadığı ve nerede durulmadığı ile de bağlantılıdır. Dolayısıyla kimlik, Richard Jenkins’in ifade ettiği gibi bireylerin ya da grupların sosyal ilişkilerinde diğer birey ve gruplardan farklılaşma yollarıyla bağlantılıdır.³⁴

Bağlantının daha açık ifadeleri Derrida, Katzenstein ve Thernborn’da görülür. Jacques Derrida’ya göre “tüm kimlikler ancak ‘farklılıklarıyla’ varolabilir. Hiçbir kimlik yoktur ki ‘kendisi’nin ‘öteki’si olmasın’”.³⁵ Peter Katzenstein’a göre ise kimlik inşasında *kendi* ve *ötekinin* karşılıklı olarak inşa edilmiş ve evrim halindeki görüntülerine başvurulur.³⁶ Bir başka ifadeyle kimlik inşasında aynılıklara ulaşma süreci, farklılıkların farkına varma süreciyle karşılıklı ve sürekli bir etkileşim halindedir. Göran Thernborn da aynı etkileşimi benzer bir biçimde *kendi* ve onun karşısı *öteki* arasındaki diyalektik bir ilişki olarak sunar.³⁷ Bu diyalektik ilişki kimlik inşasının temel taşıdır.

³² Zeynep Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika – Rusya’nın Dönüşümü**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002, s. 46.

³³ Gülgün Meşe, “Yaşam Stilleri ve Kolektif Kimlik Etkileşimi”, Nuri Bilgin (der.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 431.

³⁴ Richard Jenkins, **Social Identity**, Londra, Routledge, 1996, s. 4.

³⁵ Hüsamettin İnaç, **AB ile Entegrasyon Sürecinde Türkiye’nin Kimlik Problemleri**, Ankara, Adres Yayınları, 2005, s. 16’dan Jacques Derrida, **Reflections on Today’s Europe**, Indianapolis, Indiana University Press, 1992, s. 129.

³⁶ Peter Katzenstein, **The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics**, New York, Columbia University Press, 1996, s. 59.

³⁷ Göran Thernborn, **European Modernity and Beyond: the Trajectory of European Societies 1945–2000**, Londra, Sage, 1995, s. 229.

Kendi-öteki etkileşimi konusunda bir diğer önemli nokta; bir *kendinin* aynı anda birden çok *ötekileri* olabileceğidir.³⁸ Örneğin herhangi bir millet eşzamanlı olarak birçok ötekine sahip olabilir. Bu ötekiler dış yahut iç, olumlu ya da olumsuz olarak tasnif edilebilir. Örneğin Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ertesinde Rus olmayan ve/veya Rusça konuşmayan azınlıklar Ukrayna, Estonya ve Kazakistan'da çoğunlukla “iç olumlu öteki” olarak görüldüler ve kimlik ve bütünlüğe yönelik tehdit olarak değerlendirilmediler. Oysa İkinci Dünya Savaşı sonrasında Estonya'ya yerleştirilen Rus-dilliler³⁹ Estonya'da, Ruslar Güney Kazakistan'da ve Batı Ukrayna'da çoğunlukla “iç olumsuz öteki” olarak değerlendirildiler. Estonya'da Avrupa Birliği, ABD ve İskandinavya, Ukrayna'da Avrupa Birliği ve ABD, “dış olumlu öteki” konumuna taşınabildi. Bu ülkelerde gelecek tasarımları konusunda standart yaratıcı işlevleriyle dış olumlu ötekiler kimlik inşa sürecinde araçsallaştırılabildiler. Rusya Federasyonu ise hem Estonya, hem de Ukrayna ve Kazakistan milli kimlik oluşumlarında zaman zaman içeriği değişen bir “dış olumsuz öteki”; bir kaygı kaynağı olarak etiketlenip bu ülkelerdeki milli kimlik inşa süreçlerinde önemli bir rol oynadı.

Görüldüğü gibi farklı öteki kategorileri kimlik inşasında farklı roller üstlenebilmektedir. Bu rollerin içerikleri ise ötekinin ve öteki algısının da tıpkı kimlikler gibi statik olmamasıyla her an değişebilmektedir. Pille Petersoo'nun ifade ettiği gibi kimlik inşasının değişik aşamalarında herhangi bir ötekinin rolü değişebileceği gibi, ötekinin tasnifinde de değişiklikler yaşanabilir. Örneğin bir iç olumlu öteki, iç olumsuz ötekine; iç olumsuz öteki, iç olumlu ötekine; dış olumlu

³⁸ Bkz. Pille Petersoo, “Reconsidering Otherness: Constructing Estonian Identity”, **Nations and Nationalism**, Ocak 2007, C. 13, S. 1, s. 117–133.

³⁹ Rusça: *russkayazıçnıye* - *русскоязычные*.

öteki, dış olumsuz ötekine; dış olumsuz öteki, dış olumlu ötekine dönüşebilir.⁴⁰ Hatta örneğin ülke sınırlarındaki değişmelerde iç ötekiler, dış ötekilere; dış ötekiler, iç ötekilere de dönüşebilir.

Kimlik konusunda kendi-öteki etkileşimi kadar önemli bir diğer nokta farklı kimlik kategorilerinin varlığı ve bu kategoriler arasındaki etkileşimdir. *Kendi*, Antony D. Smith'in ifade ettiği gibi çoklu kimliklerden oluşur.⁴¹ Cinsel, mekânsal, sınıfsal, dinsel, etnik yahut dilsel kimlik kategorileri arasındaki etkileşim, kimlik inşa sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu kategoriler arasındaki etkileşimin yahut bu kategorilerden herhangi birinin milli kimlik inşa sürecine etkisi, milliyetçilik çalışmalarında göz ardı edilmemesi gereken bir unsurdur. Zaten Stephan Shulman'ın ifade ettiği gibi milli kimliğin içeriği de farklı kimlik kategorilerinden alınan unsurlarla yüklüdür. Milli kimliğin içeriğinde ortak toprak, yurttaşlık, ortak politik ilkelere ve ideolojiye inanç, politik kurumlara saygı ve eşit politik haklar gibi yurttaşlıkla ilgili (*civic*) öğeler belirleyici olabileceği gibi dil, din ve gelenek gibi kültürel kimliğin öğeleri, paylaşılan ata ve ırk gibi etnik kimliğin öğeleri⁴² yahut diğer kimlik kategorileri de belirleyici olabilmektedir. Antony D. Smith de bu noktanın altını çizmektedir. Ona göre milli kimlik, kolektif kimliğin öteki türlerine ait unsurları bünyesinde toplar. Örneğin sınıfsal, dinsel ya da etnik kimlik kategorileriyle kurabileceği ilişki ile farklı biçimler alır.⁴³ Bir diğer yönden milli kimlik, kendi dışındaki kimlik kategorilerinin zayıflamasından yahut güçlenmesinden de etkilenebilir.⁴⁴ Dolayısıyla milli kimliğin resmi, ancak bu farklı

⁴⁰ Petersoo, **a.g.m.**, s. 119–130.

⁴¹ Antony D. Smith, **Milli Kimlik**, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 17.

⁴² Shulman, **a.g.m.**, s. 559.

⁴³ Smith, **a.g.e.**, s. 32.

⁴⁴ Örneğin Alberto Melucci, “Günümüzün Göçebeleri” (*Nomads of the Present*) kitabında günümüzde milliyetçiliğin sınıf kimliğinin zayıflamasından veya kaybolmasından güç aldığını iddia etmektedir. Bkz. Guibernau, **a.g.e.**, s. 130.

kimlik kategorilerinin ve bu kategoriler arasındaki etkileşimin milli kimlik oluşum sürecine etkisi ve milli kimliğin içeriğindeki payları ortaya çıkarıldıkça anlaşılabilir.

Tüm kolektif kimlik kategorilerinin ekonomik, politik vb. birçok etkene bağımlı oldukları, dolayısıyla ortam ve koşullara göre değişiklik gösterebilecekleri de bir kimlik kategorisinin resmini çizerken dikkat edilmesi gereken diğer bir unsurdur. Bir örnek vermek gerekirse, etnik gruplararası evlilikler, göçler, bölgelerarası ticari ilişkilerin gelişmesi gibi ekonomik, politik ve toplumsal etkenler, etnik grupların birbirlerine karışmasına yol açarak etnik kimlikleri dönüştürebilmektedir.⁴⁵ Dolayısıyla, bir kolektif kimlik kategorisini analiz ederken, diğer kimlik kategorilerinin ve bu kategoriler arasındaki etkileşimin o kimlik kategorisine etkisi konusundaki dar bir inceleme ile yetinilmemeli, o kimlik kategorisini biçimlendiren ekonomik, politik vb. etkenler de göz önüne alınmalıdır.

1.1.2. Etnik Kimlik

Kolektif kimliklerin inşa edilmesi sürecinde temel alınan unsurların en önemlilerinden biri etnik kimliktir. Bu önemine rağmen, etnik kimlik kavramı sosyal bilimler literatüründe içeriği konusunda henüz uzlaşılamamış kavramlardan biri olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶

Etnik kimlik kavramının içeriğinde sosyal bilimcilerin bir uzlaşıya varamaması genellikle etnik kimlik tanımlarında iki farklı ekolün - ilköçilik (*primordialism*) ve inşacılık (*constructivism*) - etkisinden kaynaklanmaktadır. Saf halleriyle ilköçiler etnik kimlikle ilgili öğelerin hiçbir şeyden türemediği ve her

⁴⁵ Özkırımlı, a.g.e, s. 89.

⁴⁶ Henry E. Hale, "Explaining Ethnicity", *Comparative Political Studies*, Mayıs 2004, C. 37, S. 4, s. 458. Tharaileth K. Oommen, "Situating Ethnicity Conceptually", *Ethnicities*, Nisan 2001, C. 1, S. 1, s. 13.

şeyden önce var olduğu savını ön plana çıkarırken inşacılar, etnik kimliği sosyal inşa ürünü olarak görmüşler; modernleşme, devlet politikaları ve göç gibi olguların etnik kimliğin oluşum ve yeniden-oluşum süreçlerindeki etkisi üzerinde durarak etnik kimliğin dinamik yanını vurgulamışlardır.⁴⁷ Böylelikle iki ekolün etnik kimliği kavrayış biçimleri önemli ölçüde farklılaşmıştır.

İlkçilerle inşacıların etnik kimlik konusundaki farklı yaklaşımları hangi öğeleri etnik kimlik tanımlarının merkezine aldıkları noktasında belirginleşmektedir. İlkçiler etnik kimliği “genişletilmiş akrabalık” ögesini merkeze alarak incelemeyi tercih etmişlerdir. Örneğin Van den Berghe etnik grupların akrabalık ilişkisinin geniş ölçekli düşünülmesi ile oluştuğu fikrini işlerken,⁴⁸ etnik kimliğin biyolojik ilişki bağlamı üzerinde durmuş, “ırkı” etnik kimliğin temel unsurlarından biri olarak değerlendirmiştir. E. Francis ise “ortak ata” kavramını vurgulayıp etnik kimliği belirli insanların sosyal olarak ortak ata erdemine aidiyetleri biçiminde tanımlamıştır.⁴⁹ İlkçiler etnik kimliği toplumsal yaşamın verili (*given*) öğelerinden kaynaklanan bir bağ olarak görmüşler, genellikle biyolojik bağlantı noktaları aracılığıyla bu bağı tanımlamışlardır.

Etnik kimliği toplumsal bir tasarım olarak değerlendiren inşacılar ise etnik kimliğin töze ilişkin bir oluşum olmadığı; toplumsal grupların diğer toplumsal grup üyeleriyle girdikleri etkileşim süreçlerinde ortaya çıkan bir tasarım olduğu fikriyle, ilkçi argümanların kullandıklarından oldukça farklı öğeleri etnik kimlik tanımlarına yerleştirmişlerdir. Örneğin Norveçli antropolog Fredrik Barth çevresel faktörleri etnik kimliği biçimlendiren bir faktör olarak değerlendirmiş ve aynı etnik grupların

⁴⁷ Hale, **a.g.m.**, s. 459–461.

⁴⁸ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 84.

⁴⁹ George Bernstein, “Ethnicity: the Search for Characteristics and Content”, **Theory into Practice**, Bahar 1984, C. 23, S. 2, s. 99–100.

farklı çevresel faktörlerle karşılaştıklarında farklı yaşam biçimleri ve kavrayış kalıpları geliştireceklerini iddia ederek etnik kimliklerin çoğul olarak tanımlanmaları gerektiği üzerinde durmuştur.⁵⁰ Barth ayrıca, etnik kimliklerin sabit ve değişmez bir özünün olmadığını vurgulamış; etnik kimliklerin sınırlarının etnik grubu oluşturan bireylerin algılamalarına göre değişeceğini iddia ederek algının etnik kimlik konusundaki önemini seslendirmiştir.⁵¹ Craig Calhoun ise etnik kimliğin geleneksel hayatlar ve kabilesel kimliklerle bitişik bir kavram olmadığını; yaşayan bir yapıntı olduğunu ve büyük ölçüde devlet kurma, pazar bütünleşmesi ve göç gibi modern süreçlerle üretildiğini iddia ederek Barth’a benzer bir yaklaşımı ortaya koymuştur.⁵²

Etnik kimlik konusunda iki yaklaşımın sentezini ise David D. Laitin, George M. Scott, Antony D. Smith, Donald R. Horowitz gibi yazarlar seslendirmişlerdir. Laitin, kültürü ikiyüzlü bir kavram olarak değerlendirmiş, kültürün hem sabit bir öze, hem de manipüle edilebilir, esnek ve inşa edilmiş unsurlara sahip olduğunu vurgulamıştır. Böylelikle, kültürle bağlantılı olarak, etnik kimliğin de ikiyüzlü bir kavram olduğu sonucuna ulaşabilmiştir. Scott da benzer biçimde kimliklerin hem ilkçi hem de inşacı unsurlara sahip olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Antony D. Smith ise etnik grubu, “soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan; din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif” olarak tanımlamış⁵⁴ ve etno-sembolcü (*ethno-symbolist*) olarak adlandırılan yaklaşımıyla çözümlemelerinde milletleri birleştiren sembollerin eski ve sürekli olabileceği; ancak grupların farklı zamanlarda onlara yeni yol ve amaçlarla

⁵⁰ Fredrik Barth, (der.), **Etnik Gruplar ve Sınırları**, çev. Ayhan Kaya ve Seda Gürkan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001, s. 15.

⁵¹ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 199.

⁵² Craig Calhoun, “Tradition, but not Mare Inheritance”, **Ethnicities**, Nisan 2001, C. 1, S. 1, s. 9–10.

⁵³ Hale, **a.g.m.**, s. 461.

⁵⁴ Smith, **a.g.e.**, s. 41.

başvurabileceğini söylemiştir.⁵⁵ Böylelikle Smith, etnik kimliğin özsel niteliklerini seslendirirken, aynı zamanda her bir etnik grubu özel tarihsel güçlerin ürünü olarak değerlendirmiş; bu nedenle etnik kimliği tarihsel değişim ve çözümlere maruz kalabilir görmüştür.⁵⁶ Horowitz de Smith'e benzer bir biçimde etnik kimliği genişletilmiş akrabalık merkezli tanımlamasına rağmen, onun çok boyutlu, manipüle edilebilir ve değişebilir yönünü vurgulamıştır.⁵⁷

Kuramsal tartışmamız için önemli olan konu etnik kimliğin kökeninin neye dayandığından ziyade etnik kimlik algısının var olmasının gerek diğer kimlik kategorilerine, milliyetçilik olgusuna ve devlet aygıtına, gerekse ekonomik düzen ve uluslararası sisteme etkileridir. Bu nedenle etnik kimliğin kökenleri konusundaki ilkçi, inşacı yahut etno-sembolcü yaklaşımlara doğrudan dayanmayan; ancak etnik kimliğin “algıya dayalı” varlığını⁵⁸ ve bu algıya dayalı varlığın ürettiği yahut ön plana çıkardığı mit ve sembollerin koyduğu sınırları⁵⁹ vurgulayan bir etnik kimlik tanımını çalışmamızın merkezine almak yeterlidir. Bu yüzden etnik kimlikten kasıt çalışma boyunca “bir grup üyelerinin diğerlerine karşı sosyo-kültürel semboller sistemleri temelinde geliştirdiği ayrımcılık” olacaktır.⁶⁰ Sosyo-kültürel sembollere ilişkin unsurların – bu unsurların verili yahut yaratı olmalarından bağımsız olarak – milliyetçilik bağlamında araçlaştırmaları incelenecektir.

⁵⁵ Hale, **a.g.m.**, s. 461.

⁵⁶ Smith, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁷ Hale, **a.g.m.**, s. 461.

⁵⁸ Kültürel farklılık algısı konusunda bkz. Steve Fenton, **Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür**, çev. Nihat Şad, Ankara, Phoenix Yayınları, 2001, s. 5.

⁵⁹ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 200.

⁶⁰ A. E. Ojie, “Democracy, Ethnicity and the Problem of Extrajudicial Killing in Nigeria”, **Journal of Black Studies**, Mart 2006, C. 36, S. 4, s. 547.

1.1.3. Irk ve Irkçılık

Irk en sert ve dışlayıcı kimlik kategorisidir. Bu kimlik kategorisi tanımlanmış bir grubun, değişmez ve kuşaklar boyu süren özelliklere sahip olduğu algısı durumunda ortaya çıkar.⁶¹ Irk, toplumsal anlamını ırksallaştırma (*racialisation*) süreciyle kazanır. Irksallaştırma, çoğunlukla deri rengi gibi gözle görülebilir fiziksel işaretlere toplumsal anlam yüklendiği toplumsal bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu durumda, çoğunlukla biyolojik farklılıklarla tanımlanan insan kategorileri, toplumsal ve ahlaki niteliklere sahip ayrı insan ırkları olarak sınıflandırılırlar.⁶² Irksallaştırma sık sık kalıtımla oluşan dış görünüme dayansa da, ırkın örneğin deri rengine bağlı bir tanım olması zorunlu değildir. Irk son tahlilde, belirli gruplara değişmez özelliklerin atanmasıyla ilgilidir. Yani etnik gruplar, milliyetler ve hatta sosyal sınıflar bile ırksallaştırmaya tabi tutulabilirler.⁶³

Irkçılık, ırksallaştırma sürecinin ideolojisidir. Ruth Benedict'e göre ırkçılık bir etnik grubun doğası nedeniyle doğuştan aşağılığına, diğer grubun ise doğuştan üstünlüğüne yönelik dogmadır.⁶⁴ Pierre van den Berghe'ye göre ırkçılık, insan grupları arasındaki organik ve genetik olarak aktarılan (gerçek ya da hayal edilmiş) farklılıkların özünde belirli toplumsal olarak açık yetenek veya karakteristiklerin varlığı ya da yokluğu ile ilgili olduğuna dair inanç setidir.⁶⁵ George L. Mosse'a göre

⁶¹ Eric D. Weitz, "Racial Concepts without the Concept of Race: Reevaluating Soviet Ethnic and National Purges", *Slavic Review*, İlkbahar 2002, C. 61, S. 1, s. 7.

⁶² Fenton, **a.g.e.**, s. 93-94.

⁶³ Weitz, **a.g.m.**, s. 7. Örneğin Pierre-Andre Taguieff, halklar arasında biyolojik değil kültürel farklılaşmalara dayalı ayrımlaşmaların da ırkçılık kavramıyla tanımlanabileceğini ifade etmiş, bu durumlar için "Yeni Irkçılık" kavramını kullanmıştır. Bu konuda bkz. Alana Lentin, "Race, Racism and Anti-Racism: Challenging Contemporary Classifications", *Social Identities*, Mart 2000, C. 6, S. 1, s. 94.

⁶⁴ Eduardo Bonilla-Silva, "Rethinking Racism: toward a Structural Interpretation", *American Sociological Review*, Temmuz 1997, C. 62, S. 3, s. 465'ten Ruth F. Benedict, **Race and Racism**, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1945, s. 87.

⁶⁵ Bonilla-Silva, **a.g.m.**, s. 465'ten Pierre van den Berghe, **Race and Racism: A Comparative Perspective**, New York, John Wiley and Sons, 1967, s. 11.

ırkçılık, tüm insan kişiliğini, görünüş, davranış ve aklını kapsayıcı bir biçimde değerlendirmeye tabi tutan, sınıflandıran ve bu sınıflandırmanın değişmezliği iddiasında bulunan bir ideolojidir. Irkçılığın değişmezlik iddiası ve bireyi aşan gerçekliklerin varlığı konusundaki savı onu bir din biçimine sokar.⁶⁶

Yukarıda aktarılan yaklaşımlar ırkçılığı sosyal psikoloji düzleminde ele almışlardır. Irkçılığı ekonomik düzlemin ürünü olarak ele alan yaklaşımlar da mevcuttur.⁶⁷ Ancak bu yaklaşımlar da neyin ırkçılık olduğu konusunda yukarıdaki tanımlamalara benzer tanımlar ileri sürmüşlerdir. Bir başka ifadeyle ırkçılığın tanımı konusunda literatürde büyük oranda uzlaş görölüyor olsa da, ırkçılığı yaratan nedenler literatürde tartışmalı kalmaya devam etmektedir.

1.1.4. Millet

Millet kavramı, birçok aktivist ve kuramcı tarafından farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Bazı millet tanımlarında üretim ilişkileri,⁶⁸ etnik kimlik ve kültür,⁶⁹

⁶⁶ George L. Mosse, "Racism and Nationalism", **Nations and Nationalism**, Temmuz 1995, C. 1, S. 2, s. 164.

⁶⁷ Örneğin Steve Fenton, kapitalizmin özellikle Avrupa'dan dünyaya yayılma aşamalarında, köleliğin yönetimi gibi stratejik süreçlerdeki rolü aracılığıyla ırkçılığı geliştirdiği fikrini işlemiştir. Ona göre dünya kapitalizminin gelişmesi, dünya ırkçılığının gelişmesi için bir vesiledir. Fenton, **a.g.e.**, s. 101. Ortodoks Marksist yaklaşımlar ise sosyal hayatın temel açıklayıcı unsuru olarak sınıf ve sınıf çatışmasını görmeleri nedeniyle ırkçılığı, burjuvazi tarafından, çalışan sınıfı içten bölmek için kullanılan meşrulaştırıcı bir ideoloji olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin Oliver C. Cox ve Victor Perlo. Bu konuda bkz. Bonilla-Silva, **a.g.m.**, s. 466. Wallerstein'a göre ırk kavramı dünya ekonomisindeki merkez-çevre ilişkilerine bağlıdır. Yayılan bir kapitalist sistem bulabildiği tüm emek gücüne ihtiyaç duyar. Ancak sonraki aşamalarda sermaye birikimini en üst noktaya çıkarmak için hem üretim maliyetlerini (özellikle de emek gücü maliyetlerini) en aza indirmek, hem de bu durumun yaratacağı tepkileri dizginlemek gerekmektedir. İki amaca da ırkçılık hizmet edebilmektedir. Bkz. Immanuel Wallerstein, "Kapitalizmin İdeolojik Gerilimleri: Irkçılık ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrenselcilik", Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, **Irak, Ulus, Sınıf – Belirsiz Kimlikler**, çev. Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, 2000. s. 44-46.

⁶⁸ Örneğin Marks ve Engels, Hegel'in "tarihi" ve "tarihi olmayan" milletler ayrımından yola çıkarak "millet" kavramını son tahlilde kendi burjuvazi ve proletaryalarını üretebilen "tarihi" milletlere indirgeyerek sunmuşlardır. Bu sunuş, kapitalist üretim biçimine uyum sağlayamayan unsurları "milliyet" olarak tanımlamaya; kapitalist üretim biçimine uyum sağlayan, devlete sahip toplulukları ise millet kavramı içine almaya yol açmıştır. Bu konuda bkz. Graham Day ve Andrew Thompson, **Theorising Nationalism**, New York, Palgrave Macmillan, 2004, s. 18-40. Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 43-44. Marks ve Engels 1848'den sonra sınıf hedeflerine destek sağlayacağı için "tarihi" milletlerin milli amaçlarını desteklemişlerdir. Bkz. Guibernau, **a.g.e.**, s. 15-26, 51. Lenin'de de, üretim ilişkileri ve sınıf çıkarları millet düşüncesini şekillendirmiştir. Birincil olarak görülen sınıf çıkarlarına katkı sağlama anlamında politik anlamda milletlerinin kendi kaderlerini tayin hakkına, bir başka ifadeyle ayrılma

iktidar,⁷⁰ devlet,⁷¹ toprak⁷² gibi bağlantı noktalarına özel vurgu yapılırken, bazı millet

hakkına Lenin destek verir. Ancak kültürel milliyetçiliğe ve onun uzantısı olarak “kültürel özerkliğe” burjuva milliyetçiliğinin sloganlarından biri olduğu gerekçesiyle karşı çıkar. Lenin’in Semkovski’nin milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkını tanımının en özgün burjuva milliyetçiliğinin oyununa düşmek anlamına geldiğini vurgulayan sözlerine verdiği şu yanıt, onun millet düşüncesini belirleyen sınıfsal kaygıları açığa çıkartır: “Ezilen milletin burjuva milliyetçiliğinin çıkarına hizmet etmekten korkan kişiler, ezen milletin yalnızca burjuva milliyetçiliğine değil, onun yanı sıra gerici milliyetçiliğinin de çıkarına hizmet ederler”. Lenin, milletlerin kendi kaderlerini tayin haklarını tanımayı da şu sözleriyle proletarya çıkarlarıyla ilişkilendirmiştir: “Bu hakkı tanımak (milletlerin kendi kaderlerini tayin haklarını tanımak)...milletlerin proletaryası arasında tam bir sınıf dayanışması ruhu yaratmak demektir.” Bu demek oluyor ki, nihai amaç proletarya çıkarını gerçekleştirmektir. Bkz. Vladimir İlyiç Lenin, **Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları**, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara, Sol Yayınları, 1993, s. 112, 148, 300–308.

⁶⁹ Walker Connor’a göre ortak genetik köken mitine bağlılık her millet için bir olmazsa olmazdır (*sine qua non*). Connor, **a.g.e.**, s. 92–94. 1908’de Friedrich Meinecke’nin edilgen kültürel topluluk anlamındaki millet (*Kulturnation*) ile etkin, iradesini kendi belirleyen siyasileşmiş milleti ifade eden devletsel millet (*Staatsnation*) ayrımı bu noktada önemlidir. Meinecke’nin kültürel millet / devletsel millet ayrımı, millete içkin kültürel ve politik vurgulara atıfta bulunarak, farklı millet kategorileri yaratır. Bkz. Smith, **a.g.e.**, s. 24. Kültürel millet / devletsel millet ayrımı Marksist literatürde de tartışma konusu olmuştur. Avusturya Marksistleri; örneğin Karl Renner ve Otto Bauer milli sorun konusundaki kuramsal analizlerini kültür düzeyine oturtmuşlardır. Bir başka ifadeyle, Avusturya Marksizmi milli sorunu politik alanın dışına taşımıştır. Örneğin Bauer, kültür değerlerini sınıf içerisinden yoksun, mutlak tarafsız değerler olarak görme noktasına bile ulaşmıştır. Bkz. Michael Löwy, “Marksistler ve Ulusal Sorun”, çev. Bülent Aksoy, **Birlikim**, Ocak 1977, S. 23, s. 65–83’ten Otto Bauer, **Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie**, Viyana, 1924, s. 105–106. Alman sosyal demokratlarının kültürel millet ve kültürel özerklik konusundaki fikirleri Lenin tarafından ciddi eleştirilere uğramıştır. Aslında Lenin’in millet düşüncesinde kültürel özerklik karşıtlığı önemli bir yer tutmaktadır. Lenin “kültürel özerklik” kavramını bir “burjuva yalanı” olarak görmüştür. “Demokratik ve sosyalist proletaryanın enternasyonalist kültüründen” yana olduğunu sıklıkla ifade etmiş, dünya çapında bir proletarya zaferi için ise milletlerin kendi kaderini tayin hakkını tanımayı bir zorunluluk olarak görmüştür. Bu konularda özellikle bkz. Lenin, **a.g.e.**, s. 11–156. Kültürel milliyetçilik konusunda sosyal antropolog Bronislaw Malinovski’nin (1884–1942) görüşleri de örnek olarak verilebilir. Malinovski milletlerin kendilerini gerçekleştirme alanları olarak dışlayıcı biçimde kültürleri görür. Bu nedenle onun temel ilgi alanını kültürlerin korunması oluşturur. Kültürlerin korunması için önerdiği çözüm yolu ise dolaylı idaredir. Çünkü ona göre kültür için gerekli korumaya ve politik istikrara, bir ulus-devlet değil, ancak ve ancak dolaylı idare sayesinde ulaşılabilir. Bu düşüncesi nedeniyle Malinovski 1940’ların Polonyası’nda “Franz Joseph (Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı) aslında bizim Joseph’ten (Joseph Stalin) daha iyiydi” diyebilmekteydi. Bkz. Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, çev. Simten Coşar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 107–108. Malinovski hakkında bir deneme için bkz. Utku Yapıcı, “Bronislaw Malinovski Üzerinden Yeni Osmanlıcılığı Tartışmak”, **Jeopolitik**, Mayıs 2007, S. 40, s. 37–39. Yael Tamir’in millet tanımı da bu noktaya örnek olarak gösterilebilir. Tamir’e göre “millet; üyelerinin kardeşlik, önemli ayırt edicilik ve dışlayıcılık, ortak ataya inanç, soyda devamlılık hislerini paylaştığı bir topluluktur”. Yael Tamir, “The Enigma of Nationalism”, **World Politics**, Nisan 1995, C. 47, S. 3, s. 425.

⁷⁰ Örneğin Max Weber’e göre milli devlet, milletin dünyadaki iktidar görüntüsüdür. Milleti iktidarı hedefleyen bir yapı olarak sunarak Weber, saf “kültürel millet” fikrinden uzaklaşmış, milleti devlet ve iktidar ile ilişkilendirerek sunmuştur. Bu konuda bkz. Guibernau, **a.g.e.**, s. 43.

⁷¹ Devleti millet tanımlarına yerleştirenlerin büyük bir kısmının amacı etnik kimlik-millet ayrımını belirginleştirmektir. Ernst Haas’ın millet tanımı bu duruma örnek olarak verilebilir. Haas’a göre millet, “(kendi zihinlerinde) onları diğerlerinden ayıran bazı özellikler etrafında birleştikleri yönünde bir inanca sahip olan ve kendi devletlerini muhafaza etme ya da yaratma gayreti gösteren sosyal olarak harekete geçmiş insanlar topluluğudur.” Ernst Haas, “What is Nationalism and Why Should We Study It?”, **International Organisation**, Yaz 1986, C. 40, S. 3, s. 726. Marcel Mauss’un millet tanımı da devlet kavramına vurguyu merkeze alır. Mauss’a göre millet, “maddi ve manevi bakımdan bütünleşmiş, sürekli ve istikrarlı bir merkezi iktidarı olan, sınırları belli, bilinçli olarak bir devlete ve onun yasalarına bağlı sakinlerin kültür, zihniyet ve ahlak açısından göreceli bir birliğe sahip olduğu durumdur.” Bkz. Jean Leca, “Neden Söz Ediyoruz?”, Jean Leca (der.), **Uluslar ve Milliyetçilikler**, çev. Siren İdimen, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 13.

⁷² Toprak konusundaki özel vurguya örnek olarak Lowell W. Barrington’un millet tanımı verilebilir. Barrington’a göre millet “ortak kültürel nitelikler (mitler, değerler vd.) etrafında birleşmiş, *teritoryal kendi kaderini tayin hakkına* inanca sahip insan gruplarıdır”. Ona göre teritoryal kontrol hakkı milletleri diğer kolektiflerden ayırmada merkezi önemdedir. Lowell W. Barrington, “Nation and Nationalism: the Misuse of Key Concepts in Political Science”, **Political Science and Politics**, Aralık 1997, C. 30, S. 4, s. 713. King, ise Barrington’a karşı bir biçimde milletin teritoryal unsuru içerecek bir biçimde tanımlanmasına karşı çıkar. Ona göre milleti devlet kavramından ayıran yan, milletin devletin aksine teritoryal unsurlara sahip olmamasıdır. Lamont DeHaven King,

tanımlarında modernizm gibi süreçlerin etkisi⁷³ üzerinde durulmuştur. Bazı millet tanımlarında ise bu farklı bağlantı noktalarının seçili bir bölümünün sentezi olarak amalgam bir millet tanımı üretilmeye çalışılmıştır.⁷⁴ Farklı bağlantı noktalarının varlığı milleti kimin oluşturduğu sorusunun cevabını da beraberinde getirmiştir. Connor'un ifade ettiği gibi millet kavramı bazı durumlarda kültürel grupları ve halkları işaret etmek için kullanılırken, bazı durumlarda ya sadece devleti ya da (etnik bağlantı noktasından arındırılarak) bir devleti oluşturan toplam nüfusu işaret etmek için kullanılmıştır.⁷⁵

Millet kavramının bağlantı noktaları konusundaki farklılaşmalar, milletin verili mi olduğu yoksa bir yaratı mı olduğu noktasındaki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bazı millet tanımları milletleri doğal ve eski çağlardan beri var olan yapılar olarak görürken⁷⁶ bazı millet tanımları milletleri icat ya da hayal edilmiş topluluklar⁷⁷ olarak değerlendirmiştir. Millet tanımları içinde milleti olumlayanlar olduğu gibi öteleyenler de mevcuttur.

"Nations without Nationalism: Ethno-Political Theory and the Demise of the Nation State", **Journal of Developing Societies**, Aralık 2002, C. 18, S. 4, s. 358.

⁷³ Milletlerin modern çağla ilişkisi üzerinde duran millet tanımları, milleti (ve milliyetçiliği) kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ele alırlar. Çoğunlukla bu süreçlerin ürünü olarak değerlendirirler. Tom Nairn, Michael Hechter, John Breuilly, Paul Brass, Eric Hobsbawm, Ernest Gellner ve Benedict Anderson'un millet düşünceleri; modernizm bağlamını merkeze alan millet düşüncelerine örnek gösterilebilir. Bu konuda bkz. Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 97-191.

⁷⁴ Örneğin Antony Smith'in millet tanımı şöyledir: "Millet tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adıdır". Bkz. Smith, **a.g.e.**, s. 32. Benzer bir durum Stalin'in millet tanımında da mevcuttur. Stalin'in millet tanımı da amalgam nitelik taşıyan millet tanımları arasında gösterilebilir. Stalin'e göre millet ancak ortak dil, toprak, ekonomik hayat ve ruh yapısı bir araya geldiği zaman oluşur. Eric D. Weitz'in ileri sürdüğü gibi, Stalin, milletin burjuva toplumunun belirli bir kurumsal biçimi olduğunu ifade etmesine rağmen, onun aynı zamanda kültür aracılığıyla üyeleri arasında çoğalan bir istikrar vasıtasıyla tarihsel bir gerçekliği olduğunu da ifade etmektedir. Bkz. Weitz, **a.g.m.**, s. 21.

⁷⁵ Pal Kolsto, "Nation-Building and Social Integration Theory", Pal Kolsto (der.), **Nation Building and Ethnic Integration in Post-Soviet Societies – An Investigation of Latvia and Kazakhstan**, Colorado, Westview Press, 1999, s. 46.

⁷⁶ İlkçi (*primordialist*) yaklaşımlar.

⁷⁷ Örneğin Gellner'e göre milliyetçilik milletlerin olmadıkları yerde onları *icat* eder. Benedict Anderson ise milletin Gellnerci anlamının, yani onun bir icat olarak görmenin onu uyurma görmekle aynı anlama geleceğini düşünerek; millet kavramını icat sözcüğüyle değil, *hayal* sözcüğüyle ilişkilendirerek tanımlamıştır. Anderson'a göre millet hayal edilmiş bir politik topluluktur. Millet, kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiş olmasının nedeni, en küçük milletin bile üyelerinin diğer üyelerini tanımayacak olması ama yine de her birinin zihinlerinde toplumlarının hayalinin yaşamaya devam

Peki, neden aynı kavram için bu denli farklı içeriklerle karşılaşılmalıdır? Birinci neden tıpkı etnik kimlik kavramında görüldüğü gibi kuramsaldır. Millet (*nation, natsiya*) ve milliyetçilik (*nationalism, natsionalizm*) birbirleriyle oldukça bağlantılı kavramlardır. Bu bağlantı iki kavram arasında bir kronolojik sıra ilişkisi ortaya koymaktan; birini neden, diğeri sonuç olarak tasavvur etmeye kadar ulaşacak farklı biçimlerde ifade edilmiştir. Bu nedenle millet ve milliyetçilik üzerine kavramsallaştırmalar, bir ölçüde iki kavram arasındaki ilişkinin kuramsal boyutta tartışılmasının sonuçlarıdır. Diğeri bir ifadeyle, millet yahut milliyetçilik tanımları, ilk olarak tanımlı yapanın millet-milliyetçilik ilişkisi üzerine kuramsal görüşlerinin yansımaları olarak değerlendirilebilir.⁷⁸ Yani, millet veya milliyetçilik tanımını belirleyen unsurlardan biri, araştırmacının kuramsal tercihidir. Örneğın milliyetçilikten önce milletlerin varolduklarını savunan ilkçiler (*primordialists*) milletleri doğal ya da eski çağlardan beri var olan yapılar olarak değerlendirirken, milletlerden önce milliyetçiliğın var olduğunu savunan modernistler, milletlerin kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte yahut onların ürünü olarak ortaya çıktıklarını savunurlar.⁷⁹ Bu kuramsal yaklaşımların mantığı açıktır ki millet tanımlarına da yansımaktadır.

Millet kavramsallaştırmalarının içeriğini ve dolayısıyla çeşitliliğini belirleyen unsurlardan ikincisi millet kavramının politik düzlemde bir meşruiyet kaynağı işlevini yerine getirebilmesidir. Bu işlev birçok durumda millet kavramsallaştırmalarının, millet olma arayışıyla harmanlanarak politik düzlemde

edecek olmasıdır. Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğın Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 20–22.

⁷⁸ Bu ilişkinin biçimi üzerine tartışmalara kuramsal çerçeve başlıklı bölümde deyinileceğinden şimdilik sadece ilişkinin varlığını belirtmekle yetinilmiştir. Kavramlar arası sıralamada önce millete sonra milliyetçiliğe yer verilmiş olması milletin milliyetçiliği öncelediğini savlayan ilkçi (*primordialist*) yaklaşımların çalışma boyunca millettten önce milliyetçilik görüşünü seslendiren modernist yaklaşımlara karşı savunulacağı anlamına gelmemektedir. Bu sıralama, anlatım kolaylığı nedeniyle yapılmış pratik bir tercihtir.

⁷⁹ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 75, 98.

araç olarak kullanımına yol açmıştır. Millet, Valery Tişkov'un ifadesiyle "hissel ve politik meşruiyete sahip bir mecazi kategoridir."⁸⁰ Bu meşruiyet nedeniyle Alexander Maxwell'e göre millet kavramının tanımına girişmeden önce yapılması gereken şeylerden biri kavramın, kavramı kullananlar için anlamı ve gerçekleştirmesi beklenen pratik işlevi üzerinde durmaktır.⁸¹ Bu demek oluyor ki, bir kez daha; ancak bu kez farklı bir saik ile öznellik, kavramsallaştırma sürecini etkileyebilmektedir. Politik amaçlar, araştırmacıları ve aktivistleri millet kavramsallaştırmaları konusunda özel bir ilgiye yöneltirken, politik amaçlardaki yahut bu amaçlara ulaşma stratejilerindeki durumsal değişimler araştırmacıları ve politik aktivistleri millet kavramsallaştırmalarında değişimler yapmak durumunda da bırakabilmektedir.⁸²

Millet kavramsallaştırmalarının çeşitliliğinin nedenlerinin üçüncüsü bireysel ya da toplu kimliklerin milletin tanımlanmasındaki rolüdür. Milletin bireysel yahut toplu kimliklere temel oluşturan sınıf, bölge, ırk, dil, din, toplumsal cinsiyet gibi diğer öğelerden farklı olduğu genelde kabul edilmektedir.⁸³ Ancak bu kimlik kategorilerinin milli kimliğin; bir diğer ifadeyle millet tanımının üzerindeki etkisinin yönü ve boyutu konusunda değişik ve zaman zaman birbirleriyle zıt yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlar arasındaki bir tercih araştırmacıların millet tanımlarının

⁸⁰ Valery A. Tishkov, "Forget the 'Nation': Post-Nationalist Understanding of Nationalism", **Ethnic and Racial Studies**, Temmuz 2000, C. 23, S. 4, s. 640.

⁸¹ Örneğin Alexander Maxwell'e göre Slovaklar XIX. yüzyılda politik taleplerini meşrulaştırmak için millet ile ilişkili iddialarda bulunmuşlardır. Alexander Maxwell, "Multiple Nationalism: National Concepts in Nineteenth-Century Hungary and Benedict Anderson's Imagined Communities", **Nationalism and Ethnic Politics**, Ekim 2005, C. 11, S. 3, s. 385–386.

⁸² Bkz. Baskın Oran, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği – Kara Afrika Modeli**, 3. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 42'deki dipnot.

⁸³ Eric D. Weitz grup kimliğinin modern biçimleri olarak sunduğu etnik kimlik (*ethnicity*), milliyet (*nationality*) ve ırkın (*race*) hiçbir zaman birbirlerinden ayıramayacağını, bu kavramlar arasındaki çizgilerin net olmadığını ifade etmektedir. Ancak analitik netlik gereği bu kavramları (yapay bir biçimde) ayırmak ve her kimlik biçiminin karakteristiklerini tanımlamanın hâlâ önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Weitz, **a.g.m.**, s. 6. Çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluştururken dikkate alacağımız temel noktalardan biri de budur.

içeriklerini belirleyebilmekte, farklı millet tanımları arasındaki benzerlik ve farklılıkları şekillendirebilmektedir.⁸⁴

Örneğin 1789 Fransız Devrimi'nin değerlerini dikkate alan Ernest Renan ve Denis Fustel de Coulanges gibi bazı Fransız yazarlar milleti bireysel bağlılıkların kabul edilmesinden hareket eden evrensel bir oluşum olarak tanımlarlarken, Johann Herder ve Johann Fichte gibi Alman yazarlar milletin ortak bir dil, hatta etnik gruba doğrudan ait olmaya dayalı bir cemaat (*gemeinschaft*) olduğu fikrini işlemekteydiler.⁸⁵ Birinci kategorideki yazarlar milleti millet olma bilinci ve bağlılık ile; yani “öznel” öğelerle ilişkilendirerek tanımlarken, ikinci grup yazarlar dil ve etnik grup gibi “nesnel” öğelerle açıklamaktadırlar. Bu demek oluyor ki, kimliğin farklı unsurlarına farklı düzeylerde vurgu yaparak millet tanımlarına ulaşılabilir. Ulaşılan farklı millet tanımları ise farklı milliyetçilik kuramlarının içerikleri konusunda bilgi vericidir.

Sonuç olarak, milliyetçilik kuramlarının çeşitliliğinin ve millet tanımının politik işlevinin kavramsallaştırmaların öznelliğini dayatan baskısı ve millet kavramının ilişki ağlarından hangilerinin ön plana alındığı ile ilgili seçimler millet kavramsallaştırmasının içeriğini doğrudan belirleyebilmektedir. En azından bu etkiler kadar önemlisi, “millet” olarak etiketlenen yapının hiçbir durumda statik olmamasıdır. Bu dinamiklik, kavramsallaştırma sürecindeki sorunları büyütmektedir.

Tüm bu sorunlar milliyetçilik kuramcılarını, milletin tanımlanabilirliği ve tanımlanmasının gerekliliği konusundaki kuşkulara sürüklemiştir. Örneğin Hugh Seton-Watson “millet için herhangi bir bilimsel tanım yapılamayacağını teslim etmek

⁸⁴ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 66. Ayrıca bu unsura dayalı tanımlamalarla kuramsal seçime dayalı tanımlamalar arasındaki bağlantı gözden kaçırılmamalıdır. Ancak kuşkusuz bu bağlantı, bir başka araştırmanın konusudur.

⁸⁵ Christophe Jaffrelot, “Bazı Ulus Teorileri”, Leca (der.), **a.g.e.**, s. 54.

zorunda kalıyorum; oysa ortada bir fenomen var ve varolmaya devam edecek”⁸⁶ diyerek bu konudaki kötümserliğini vurgulamaktadır. Tartışmalar sadece kavramın tanımlanamaması üzerine değildir. Kavramın tanımlanmaması gerektiği noktası da milliyetçilik kuramcıları tarafından tartışılmaktadır. Örneğin Tişkov “devlet, halklar ve kültürleri kurtarmak için” milletin unutulması gerektiğini savunarak millet tanımı konusunda farklı bir tartışma başlatmıştır. Tişkov, Seton-Watson gibi milliyetçilik çalışmalarında kavramsal bir çıkmaz olduğunu savunmaktadır. Ancak onun konuyu ele alış biçimi Seton-Watson’dan oldukça farklıdır. Tişkov’a göre millet, iki sosyal grup kategorisi olan devlet ve etnik mevcudiyetin mülkiyetine dışlayıcı olarak sahip olmak için savaştığı güçlü bir mecazdır. Mülkiyet savaşının yarattığı çıkmazdan kurtulabilmenin yolu, millet olma etiketinin iki ana müşterisi olan devlet ve etnik mevcudiyeti; millet etiketinin getireceği lüksten mahrum bırakmaktan geçmektedir. Bunun için yapılması gereken ilk şey de ona göre, milleti bir akademik tanım olarak unutmak ve bu mantığı politikaya ve günlük yaşamın her alanına taşımaktır.⁸⁷

Tişkov’un devlet, halklar ve kültürler yararına milleti unutmak gerektiği yönündeki idealist yaklaşımı millet kavramlaştırması konusundaki sorunları çözememektedir. Çünkü millet düşüncesi var olmaya devam etmektedir. Bu durumda yapılması gereken, neyin millet olduğu konusunu tekелci bir biçimde ele alan (ve zorunlu olarak öznel olan) yeni tanımlar üretmekten ziyade, millet kavramlaştırmalarının öznel yanını, çeşitliliğini ve meşruiyet yaratıcı işlevini vurgulayan ve millet olarak etiketlenen her yapının dinamikliğini göz önünde tutan kavramlaştırmalara girişmektir. Bir başka ifadeyle “neyin millet olduğu” konusu değil, “kimin, neye, niçin millet adını verdiği” konusu millet kavramsallaştırmasında

⁸⁶ Anderson, **a.g.e.**, s. 17.

⁸⁷ Tişkov, **a.g.m.**, s. 625–650.

merkeze alınmalıdır. Tüm bunlar yapılırken, millet olarak etiketlenen; dolayısıyla sınırları çizilen her yapının dinamikliği vurgulanmalıdır.

1.1.5. Milliyetçilik

Kuramsal düzlemde belirleyici bir işlev gören kavramlardan milliyetçilik de, tıpkı millet kavramı gibi tanımlanması oldukça güç, hatta bazılarına göre imkânsız bir kavramdır.⁸⁸ Tanım konusu, sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi milliyetçilik alanında da karşılaşılan en büyük açmazlarından biridir.

Milliyetçilik kavramı konusundaki tanımlanamazlık ya da tanım çeşitliliği sorununun birinci nedeni kavramsallaştırmalardaki öznelliklerin ve kavramsallaştırmaları gerçekleştirenin bağlamının etkisidir. Kavramsallaştırmadaki öznellikler ve kavramsallaştırmayı gerçekleştirenin bağlamının etkisi kimi durumlarda milliyetçilik kavramının oldukça dar, kimi durumlarda da oldukça geniş olarak ele alınmasına yol açar. Milliyetçilik kimine göre belli bir işleve göre (örneğin milli birliği kurmak), kimine göre belli bir ögesine göre (örneğin milli dil) kimine göre ise kullandığı belli bir simgeye göre (örneğin ulus devlet) tanımlanmıştır. Bu tip öznel tanımlamalar genellikle sınır çizici ve dışlayıcıdır. Oysa Baskın Oran'ın ifade ettiği gibi örneğin milli birliği zaten var olan milliyetçilikler, milli dili olmayan milliyetçilikler veya ulusal devlet kurmayı hedeflememiş milliyetçilikler de vardır.⁸⁹ Böylesine sınırlayıcı tanımlamalar, kavramlaştırmanın içeriğine uymayan tiplerdeki milliyetçilik kategorilerini milliyetçilik alanının dışına iterek kuramsal bir yanılğı

⁸⁸ Oysa Tilley, kullanılan kavramların tanımlanmasına öncelik verildiği takdirde sosyal bilimlerdeki pek çok konunun çözüme ulaşacağını ifade etmektedir. Bkz. Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 65'ten Virginia Tilley, "The Terms of the Debate: Untangling Language about Ethnicity and Ethnic Movements", **Ethnic And Racial Studies**, Mayıs 1997, C. 20, S. 3, s. 497-523.

⁸⁹ Oran, **a.g.e.**, s. 22-23.

içine girebilmektedirler. Benzer bir biçimde bazı tanımlamalar da oldukça geniştir. Bir siyasal topluluk içinde beliren neredeyse her duyuş, düşünüş ve hareket ediş biçimini milliyetçilik olarak etiketleyen bu tanımlamalar da kuşkusuz milliyetçiliğin anlaşılmasının önündeki bir diğer engeldir.

Kavramsallaştırmalardaki öznellikler, bir diğer açıdan kavramsallaştırmayı gerçekleştirenin özellikle toplumsal ve ideolojik bağlamlarınca şekillenen milliyetçilik karşısındaki tavrına bağlı olarak da ortaya çıkabilmektedirler. Örneğin kavramsallaştırmalarını, milliyetçi yahut milliyetçi karşıtı fikirlerin bilimsel meşrulaştırma araçları olarak görenlerin oluşturdukları tanımlar, kuşkusuz değer-yüklüdürler. Milliyetçiliğin anlaşılmasının önünde diğer bir engel de bu değer-yüklü tanımlamaların varlığı değil, bu değer yüklü-tanımlamaların “objektif” ve “bilimsel” olarak sunulmalarıdır.

Milliyetçiliğin tanımlanması konusundaki sıkıntılardan bir diğeri milliyetçiliğin kendisinden kaynaklanmaktadır. Milliyetçilik de tıpkı kimlikler gibi statik değil dinamiktir. Tekil değil çoğuldur. Hemen her politik ve toplumsal hareketle işbirliği yapabilecek ve kendini hemen her toplumsal harekete karşı tanımlayabilecek kadar esnektir. Örneğin, milliyetçiliğin ırkçılıkla işbirliği halinde olması mümkündür. Ancak milliyetçiliğin ırkçılık olmadan varolabilmesi de mümkündür.⁹⁰ Hatta milliyetçiliğin kendini ırkçılık karşıtı bir bağlama oturtmasının önünde kuramsal bir engel yoktur.

Milliyetçilikler farklı bağlamlarının etkisiyle farklı biçimler alsalar da tüm milliyetçiliklerde ortak olan iki yan mevcuttur. Milli çıkarı inşa ve inşa edilen milli çıkarı gerçekleştirme konusuna yapılan özel vurgu. Bu nedenle bu çalışma boyunca

⁹⁰ Mosse, **a.g.m.**, s. 163–165.

milliyetçilikten kasıt “millet olarak etiketlenen belirli bir yapının inşa edilmiş çıkarını destekleme konusunda açıkça ifade edilmiş bir hedef vurgusuna dayanan söylem”dir.⁹¹ Kimin millet, neyin milli çıkar olacağı, milletin ve milli çıkarın içeriğini hangi kıstasların belirleyeceği ve milli çıkarı gerçekleştirmede hangi yolların izleneceği statik değildir. Ancak her durumda milliyetçiliğin bir yapıyı millet olarak etiketlemesi ve bu yapının çıkarını gerçekleştirmeyi hedeflemesi sözkonusudur.

1.1.6. Devlet

Devlet geleneksel olarak “dışa ve içe karşı toplum adına hareket edebilen, bu amaçla güç kullanabilen, toprağı ve insanıyla birlikte tüm bir ülkeyi temsil eden, onun simgesi olan bir kurum”⁹² olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir tanımда yer alan “devletin toplum adına hareket edebilmesi” ve “tüm ülkeyi temsil yeteneğı”, devleti toplumıyla uyum içinde homojen bir bütün olarak gören, devletin bir bütün olarak toplumun çıkarını savunabileceğine inanan, bir başka ifadeyle devletin üniter bir kamu çıkarını yansıtabileceğı savunan bir önkabule dayanır. Devletin bu şekilde tanımlanması, modern devlet düşüncesinin “homojenlik”, “bütünlük” ve “egemenlik” ilkelerinin etkilerinden kaynaklanmaktadır.⁹³

Devletin üniter bir kamu çıkarını yansıtamayacağını savunan eleştiriler de farklı kuramsal düzlemlerden gelmektedir. Bu eleştirilerden bir kısmı devletle toplumsal gruplar arasındaki iç bağlantı noktalarını ön plana çıkararak toplumsal

⁹¹ Bu tanım büyük ölçüde Molchanov’un milliyetçilik tanımından alınmıştır. Bkz. Mikhail A. Molchanov, “Post-Communist Nationalism as a Power-Resource: a Russia-Ukraine Comparison”, **Nationalities Papers**, Haziran 2000, C. 28, S. 2, s. 263.

⁹² Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, 7. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 100.

⁹³ Roland Axtmann, “The State of the State: the Model of the Modern State and Its Contemporary Transformation”, **International Political Science Review**, Temmuz 2004, C. 25, S. 3, s. 259.

grup-devlet ilişkisinin yapısına dikkat çekerken,⁹⁴ bir kısmı toplumdaki farklı çıkarların varlığını kabul edip, devleti farklı toplumsal gruplardan gelen farklı yöndeki talepleri uzlaştırma mercii olarak değerlendirmişlerdir.⁹⁵ Bir diğer kısım eleştiriler de küreselleşme süreci ile devletin dönüşümü arasında bağlantı kurarak modern ulus devlet fikri konusunda sonuçlara ulaşmaktadırlar. Bu eleştiriler, küreselleşme sürecinde modern devletin artan oranda baskı altında kaldığını ve bu baskıların etkilerinin en çok modern devletin “homojenlik”, “bütünlük” ve “egemenliğinin” sorgulanması noktasında olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşlere göre, çokkültürlülüğün ve toplumsal heterojenliğin veri olduğu bir dünyada, bu verilerin küreselleşmenin dinamikleriyle modern devleti dönüştürmesi gerçekleşmektedir.⁹⁶ Dolayısıyla böyle bir dünyada devletlerin homojenlik, bütünlük ve egemenlik iddiaları sorgulanmalıdır.

Yukarıdaki eleştiriler çerçevesinde bir değerlendirme ilk olarak devletin toplumsal düzlemde soyutlanabilir bir birim olmadığı sonucunu vermektedir.⁹⁷ Bob Jessop’un belirttiği gibi devletler toplumdan tamamen ayrılmış değildir. Ona göre devlet ile toplum arasındaki karşılıklı bağımlılığın bir sonucu olarak devletin gücü toplumsal ilişkilerdeki olası değişimin hem nedeni hem de sonucudur.⁹⁸ Bir diğer ifadeyle devlet toplumsal düzlemdeki birçok değişimin ortaya çıkmasında pay sahibi

⁹⁴ Örneğin Ortodoks Marksist yaklaşım sınıf-devlet ilişkisini sorgular. Ortodoks Marksist yaklaşım, devleti egemen sınıfın çıkarlarının bir aracı olarak değerlendirir. Devlet, Ortodoks Marksizm’e göre sömürü ilişkisi üzerine kurulmuş düzenin sürekliliğini sağlamakla görevlidir. Devletin temel amacı ezilen sınıfları, egemen sınıf adına ve onun çıkarları yönünde baskı altında tutmaktır. Bu konuda bkz. İlhan Uzgel, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 73–76.

⁹⁵ Plüralist devlet anlayışı bu duruma örnektir. Bu konuda bkz. Faruk Yalvaç, “Devlet”, Atila Eralp (der.), **Devlet ve Ötesi – Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 23–26.

⁹⁶ Axtmann, **a.g.m.**, s. 264- 268.

⁹⁷ Devlet-toplum ilişkisi konusunda kimi düşünürler devlete kimi düşünürler topluma öncelik vermişlerdir. Örneğin XIX. yüzyıl Avrupası’nda Saint-Simon, Proudhon ve Marx gibi düşünürler topluma öncelik tanımaktaydılar. Devlet onlara göre toplum tarafından sınırlandırılması gereken bir kuruluştur. Hegel ve Von Stein gibi düşünürler ise toplumun devlet egemenliğine tabi olması fikrinin destekçileriydiler. Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji**, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 150.

⁹⁸ Duncan Kelly, “Between Description and Explanation in State Theory: Rethinking Marx and Weber”, **Journal of Historical Sociology**, Haziran 2000, C. 13, S. 2, s. 217–218’den Bob Jessop, **State Theory**, Oxford, Polity, 1990 s. 342, 354.

olabileceği gibi, toplumsal değişmelerin etkileri de devlet üzerinde görülebilmektedir.

Devlet-toplum ilişkisi merkezli bir değerlendirmenin çıkardığı yukarıdakiyle bağlantılı bir diğer sonuç da devletin toplumdaki pek çok örgütlenmeden biri olduğudur. Sınıflar, etnik gruplar, dinsel cemaatler, dilsel gruplar vb. toplumdaki diğer örgütlenmelerdir. Bu örgütlenmelerle devlet arasında rollerin dağılımı, kıt kaynakların paylaşımı, toplumsal kontrolü sağlamak vb. konularda işbirlikleri ve çatışmalar yaşanabilir. Diğer taraftan devlet, bu örgütlenmelerin farklı unsurlarını bünyesinde toplayan bir birim hüviyetindedir.

Devlet-toplum ilişkisi, devleti incelerken ön planda tutulmalıdır. Ancak sadece farklı toplumsal gruplar yahut sivil toplum ile devletin etkileşimini analiz etmek, devletin anlaşılması konusunda yeterli değildir. Çünkü Skocpol'un ifade ettiği gibi devletin iki işlevi vardır: İçte düzeni sağlamak ve dışta diğer devletlerle rekabet etmek. Bu yüzden, sadece devletin toplumsal gruplarla ilişkisini değil, devletin diğer devletlerle ilişkisini de incelemek gerekmektedir. Böylesi bir analiz devlet-toplum ilişkileri hakkında da önemli sonuçlar verebilir. Çünkü yine Skocpol'a göre devletler özellikle uluslararası düzlemdeki görevleri nedeniyle bazen hâkim sınıfların çıkarlarına aykırı kararlar alabilmektedirler. Bu durumu Skocpol “devletlerin potansiyel özerkliği” kavramıyla ifade etmektedir.⁹⁹

Sonuç olarak, devlet ile uluslararası düzen ve toplumsal gruplar arasında çoğu zaman iç içe geçen bir karşılıklı etkileşim bulunduğu, bu etkileşimin hem devleti, hem de uluslararası düzeni ve toplumsal grupları farklı boyutlarda da olsa sürekli dönüştürdüğü söylenebilir. Bu etkileşimin içeriğini açığa çıkarabilmek için devleti

⁹⁹ Yalvaç, a.g.m., s. 38.

milli ve topraksal bir birim olarak değil, Mann'ın yaklaşımındaki gibi farklılaşmış kurum ve personelden oluşan bir örgütlenme biçimi olarak görmek gerekmektedir.¹⁰⁰ Devlet farklı aktörlerin bulunduğu, farklı birimlerin farklı politikalar güttüğü, farklı toplumsal çıkarları temsil eden kurumdur.¹⁰¹ Ancak bu birimin belirli konularda hâkim sınıfların yahut toplumsal grupların çıkarlarına indirgenmeyen, kendi çıkarları olan bir aktör olarak düşünülmesi de gerekmektedir. Bu yanıyla devlet, kendi dışındaki yapıların pasif bir taşıyıcısı olmaktan ziyade, gerek kendi toplumunda gerekse uluslararası sistemde değişiklikler yapabilir.¹⁰² Ancak devletin kendi çıkarlarına da içkinleşmiş toplumsal grup çıkarlarını ve uluslararası ekonomik ve siyasal düzenin etkilerini bu aşamada bile gözden kaçırmamak gerekmektedir.

1.2. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.2.1. Devlet-Milliyetçilik Arasındaki Doğrudan Etkileşim

Milliyetçilik kuramlarında devlet-milliyetçilik arasındaki karşılıklı ve doğrudan etkileşim daha çok milletlerin ve milliyetçiliğin ortaya çıkışındaki modern süreçlerin etkilerini ön plana alan modernist kuramcılar tarafından tartışılmıştır.¹⁰³ Modernist kuramcılardan John Breuilly, milliyetçiliği bir siyaset biçimi olarak değerlendirmesi nedeniyle, modernist literatür içinde devlet-milliyetçilik arasındaki doğrudan etkileşimi en çok vurgulayan kuramcı kabul edilmektedir. Breuilly

¹⁰⁰ Kelly, **a.g.m.**, s. 217.

¹⁰¹ Yalvaç, **a.g.m.**, s. 44.

¹⁰² **Y.a.g.m.**, s. 46.

¹⁰³ John Breuilly'nin "Nationalism and the State" (1982), Gellner'in "Nations and Nationalism" (1983), Benedict Anderson'un "Imagined Communities" (1983) ve E. J. Hobsbaw'nın editörlüğündeki "The Invention of Tradition" (1984) eserleri devlet-milliyetçilik ilişkisi konusuna eğilen modernist çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

milliyetçiliği “iktidarı; yani devlet gücünü *ele geçirmeye* ya da *kullanmaya* çalışan ve bunu milliyetçi savlara dayanarak haklı göstermeye çalışan politik hareket” olarak tanımlayarak;¹⁰⁴ devleti milliyetçiliğin bir amacı ya da aracı olarak sunmuş ve devlet-milliyetçilik ilişkisinin milliyetçiliğin devlete yaklaşımı boyutunu bu şekilde çözümlemiştir.

Breuilly’nin devleti milliyetçiliğin amacı ve aracı olarak gören ikili yaklaşımı milliyetçilik literatürünün daha sonraki eserlerinde de yoğun bir biçimde tartışılmıştır. Örneğin Nicola Foote, yirminci yüzyıl Ekvatoru’ndaki milliyetçiliği analiz ettiği çalışmasında millet-inşasının ana motoru olarak devleti almış, tıpkı Breuilly gibi millet-inşası ve devlet-inşasının yakın ilişkili olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁵ Michael Keating, Breuilly’nin aksine belirli durumlarda millet-inşa projelerinin devlet-inşa projeleri ile çakışmayacağı, devletsiz millet-inşa projelerinin de mümkün olabileceği üzerinde durmuştur. Bu görüşüne örnek olarak da, günümüz Katalonya, İskoçya ve Quebec milliyetçi hareketlerini vermiş,¹⁰⁶ yeni uluslararası ekonomik sistemin, sivil toplumun ve bir dereceye kadar da uluslararası rejimlerin ulusal azınlıkların mevcut ulus-devletlerin yanında tamamlayıcı aktör rolü üstlenmelerine imkân tanıyabileceğini vurgulamıştır.¹⁰⁷ Bir başka ifadeyle, milli devletlerin sorgulandığı bir süreçte, Keating bu milliyetçi hareketleri, küresel gerçekliklere

¹⁰⁴ Vurgular bana aittir. John Breuilly, **Nationalism and the State**, 2. Basım, Manchester, Manchester University Press, 1993, s. 1. Breuilly’nin bu amaç ve araca dayalı yaklaşımını Lowell W. Barrington başka bir açıdan doğrulamaktadır. Barrington’a göre de milliyetçiliğin varolan görevlerinden biri yeni devleti yaratmak olabilir. Ancak bu yeni devletin yaratılmasından sonra milliyetçiliklere ne olmaktadır sorusu ona göre esas cevaplanması gereken sorudur. Çünkü milliyetçilikler, eğer onlar için “devlet kurmak” bir nihai hedef ise, bu nihai hedefe ulaşıldıktan sonra da varolmaya devam etmektedirler. Bkz. Lowell W. Barrington, (der.), **After Independence – Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States**, Michigan, The University of Michigan Press, 2006, s. VII.

¹⁰⁵ Nicola Foote, “Race, State and Nation in Early Twentieth Century Equador”, **Nations and Nationalism**, Nisan, 2006, C. 12, S. 2, s. 261.

¹⁰⁶ Bkz. Michael Keating, “Stateless Nation Building: Quebec, Catalonia and Scotland”, **Nations and Nationalism**, Aralık 1997, C. 3, S. 4, s. 689.

¹⁰⁷ Keating, **a.g.m.**, s. 695.

uyumlu olarak devlet arayışının getireceği sınırlılıkların farkında olan ve bu nedenle millet-inşalarını devlet-inşasından ayıran yapılar olarak sunmuştur.

Breuilly bir taraftan yukarıda belirtildiği gibi milliyetçiliğin devlete yönelik yaklaşımını amaç ve araç yönlerinden incelerken; diğer taraftan da devletin milliyetçiliğe yaklaşımı üzerinde durmuştur. Breuilly'nin devletin milliyetçiliğe yaklaşımı konusundaki görüşleri çalışmasının devlet idaresindeki milliyetçiliği (*state-led nationalism*) işleyen bölümlerinde yaygındır. Ancak Breuilly devlet idaresindeki milliyetçiliği “devletin topraklarını genişletme amaçlı politikası” ya da “baskın milletin ve dolayısıyla devletin istikrarına (gerçek ya da hayali) tehdit getiren belirli grup veya bireylere karşı devletin eylemleri” olarak oldukça sınırlı bir biçimde tanımlaması onun kavramlaştırmasını sorunlu kılmaktadır.¹⁰⁸ Çünkü milliyetçilik devlete Breuilly'nin gözardı ettiği pek çok biçimde hizmet edebilmekte, devletin milliyetçiliğe tavrı, milliyetçiliğin bu işlevlerinden etkilenebilmektedir. Bir başka ifadeyle milliyetçilik de devlet için bir araç olabilmektedir. Örneğin milliyetçilik; devletin yararına kitlelerin rıza ve işbirliklerini sağlanması yoluyla devletin çıkarını¹⁰⁹ ve devletin çıkarı biçiminde sunulan sektörel çıkarları garanti altına almada önemli bir etken konumundadır. Devletin savaş ilanı, vergi ve silahlanma politikası gibi yönetsel tercihleri, devlet idaresindeki milliyetçilik vasıtasıyla kolaylıkla meşrulaştırılabilir görünmektedir. Diğer taraftan devlet, araçsallaştırdığı milliyetçiliğin istediği yönde gelişmesi ve böylelikle “çıkarlarını savunma” konusunda daha rahat hareket edebilmesi için milliyetçiliği bir amaç noktasına da

¹⁰⁸ Edith N. Raphael, “Nationalism and State by John Breuilly”, *Contemporary Sociology*, Temmuz 1995, C. 24, S. 4, s. 366.

¹⁰⁹ Y.a.g.m., s. 366.

taşıyabilmekte; hatta devletin meşrulaştırıcı işleviyle onu bir “kutsala” dönüştürebilmektedir.¹¹⁰

Devlet idareli milliyetçilik konusundaki Breuilly’nin sınırlı yaklaşımını milliyetçiliğin devlet karar ve eylemlerini meşrulaştırıcı etkisi düzleminde genişletmek; devlet-milliyetçilik ilişkisinin bütünsel bir resmini çizmek noktasında oldukça önemlidir. Milliyetçiliğin devlet bakımından işlevselliği üzerinden devletin milliyetçiliğe tavrını netleştirmek için bu noktada Charles Tilly’ye başvurmak mümkündür. Tilly’ye göre “devlet idareli milliyetçilik; milleti adına konuşan yöneticilerin, yurttaşların kendilerini millet ile özdeşleştirmelerini ve diğer çıkarlarını devletin çıkarları karşısında ikincil görmelerini talep etmeleridir”.¹¹¹ Bir başka ifadeyle devlet idareli milliyetçilik; milliyetçiliğin en tepeden bizzat devlet tarafından inşa edildiği durumları ifade eder. Devlet idareli milliyetçilik, milliyetçiliği araçlaştırarak ve toplumdaki milliyetçi hisleri biçimlendirerek, millet olarak etiketlenen ve homojen olduğu varsayılan ve sınırları her an yeniden çizilebilen yapının bütünüyle devlete itaatini sağlamayı ve böylelikle devletin istikrarını sürdürmeyi hedeflemektedir.

Devlet idareli milliyetçilik, nihai hedeflerine ulaşabilmek için devletin çeşitli faaliyet alanlarını ve ilişki ağlarını kullanır. Bu faaliyet alanları ve ilişki ağlarını inceleyen oldukça geniş bir literatür mevcuttur. Bazı eserler, eğitim,¹¹² dil,¹¹³

¹¹⁰ Bu noktada devletin, söylemi meşrulaştırıcı işlevinin küreselleşme sürecinde aşındığını belirtmekte yarar var. Ancak küreselleşme sürecinin dünya düzleminde etkilerinin farklı düzeylerde görüldüğü de dikkatlerden kaçmamalıdır.

¹¹¹ Charles Tilly, “States and Nationalism in Europe 1492–1992”, **Theory and Society**, Şubat 1994, C. 23, S. 1, s. 133.

¹¹² Eğitim sistemi-milliyetçilik ilişkisi konusuna en çok eğilen milliyetçilik kuramcılarının biri Ernest Gellner olmuştur. Gellner, standartlaşmış bir eğitim sisteminin aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan bireyler yaratacağını ifade etmiştir. Ancak ona göre eğitimin bu işlevi, endüstrileşme tarafından belirlenmektedir. Bir diğer ifadeyle, Gellner eğitimin standartlaştırıcı işlevini endüstrileşme sürecine bağlamakta, devleti de bu işlevi yerine getiren bir araç olarak değerlendirmektedir. Bkz. Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 161. Gellner’den farklı olarak endüstrileşmeden bağımsız olarak devletin eğitim politikalarının milliyetçilik üzerindeki etkisinin analiz edildiği bir diğer çalışma için bkz. Suisheng Zhao, “A State-Led Nationalism: the Patriotic Education Campaign in Post-

milliyet,¹¹⁴ ekonomi politikalarını¹¹⁵, bazıları ise dış politika¹¹⁶ ve silahlı kuvvetleri¹¹⁷ merkeze alarak milliyetçilik konusunda değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Tiananmen China”, **Communist and Post-Communist Studies**, Eylül 1998, C. 31, S. 3, s. 287–302. Zhao’nun iddiası, 1990’lı yıllarda Çin’de milliyetçiliğin dipten ve etnik ayrılıkçı hareketler biçiminde değil, 1980’lerden itibaren devlet tarafından inşa edilip uygulanan devlet idareli milliyetçiliğin bir neticesi olarak geliştiğidir. Bir başka ifadeyle, Zhao’nun iddiasına göre Çin’de 90’lı yıllarda yükselen milliyetçi dalga bizzat komünist devletin ürünüdür. Devlet, 1989 Tiananmen Olayları’nın hemen ertesinde uygulamaya geçirdiği “Yurtsever Eğitim Kampanyası” aracılığıyla; yani eğitim politikaları kanalıyla yeni milliyetçiliği biçimlendirmiş, komünist yönetimin sürekliliği konusunda milliyetçiliği kullanmıştır. Ayrıca tarih yazımı alanı, devletin etkisiyle milliyetçiliklerin biçimlendirilebileceği en önemli alanlardan biridir. Bu konuda bir çalışma için bkz. John Coakley, “Mobilizing the Past: Nationalist Images of History”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Kış 2004, C. 10, S. 4, s. 531–560.

¹¹³ Örneğin Eric Hobsbawn, dilleri devletlerin ürünleri olarak değerlendirmektedir. Ancak Hobsbawn bu yorumu ile dilleri devletlerin yarattığını kastetmemektedir. Devletlerin, dilsel alanda varolan gerçekliklere tepki verdikleri ve dilsel alanı reformdan geçirdiklerini, bir kısım dilleri meşrulaştırıp, bir kısım dilleri önemsizleştirdiklerini, bazı dillere kurumsal destek verip, bazılarını kısıtladıklarını ifade etmektedir. Ayrıca devletlerin, milliyetçilik, demokratikleşme, sosyal kontrol, azınlıkları baskı altında tutma, etnik homojenleştirme, etnik çatışmaları yönetme, din yahut laikliğin yayılması gibi pek çok amaç için dilleri manipüle ettiklerini de vurgulamaktadır. Bkz. Eric Hobsbawn, **Nations and Nationalism Since 1870**, Cambridge, Cambridge University Press, 1992. William Safran ise dil ve devlet arasındaki karşılıklı etkileşime dikkat çekmektedir. Safran’a göre dilin politik toplumu önceleyebilmesi mümkün olduğu gibi, bir kere kurulduğunda devlet dili manipüle edebilir. Böylece dil yurttaş yapma ve milli değerleri yayma süreçlerinde etkin bir biçimde kullanılabilir. Birçok durumda bir dili koruyan, meşrulaştıran ve rehabile eden devlettir. Bkz. William Safran, “Introduction: the Political Aspects of Language”, **Nationalism and Ethnic Politics**, İlkbahar 2004, C. 10, S. 1, s. 1–14.

¹¹⁴ Devletlerin milliyet politikalarının milliyetçilik üzerindeki etkisi konusu en belirgin biçimde Sovyet Milletler Politikası üzerine yapılmış çalışmalarda görülebilir. Örneğin bkz. Oliver Roy, **Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi**, çev. Mehmet Morali, İstanbul, Metis Yayınları, 2000. Yuri Slezkine, “The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism”, **Slavic Review**, Yaz 1994, C. 53, S. 2, s. 414–452. H. Seton Watson, “Soviet Nationality Policy”, **Russian Review**, Ocak 1956, C. 15, S. 1, s. 3–13. Weitz, **a.g.m.**, s. 1–29.

¹¹⁵ Ekonomik gelişmenin milliyetçiliğe duyduğu ihtiyaçla birlikte ekonomik politikaların milliyetçiliğe etkisi üzerinde duran bir çalışma için bkz. Takeshi Nakano, “Theorising Economic Nationalism”, **Nations and Nationalism**, Temmuz 2004, C. 10, S. 3, s. 211–229. Nakano’ya göre devlet; ticaret, endüstrileşme, sosyal koruma vb. politikalarıyla milliyetçilikleri etkileyebilmektedir. Bu etki genellikle ekonomi politikalarının milli birlik üzerindeki etkisi aracılığıyla şekillenmektedir. Devletin özelleştirme politikalarının milliyetçilikler üzerine etkisine de deyin bir alan çalışması için bkz. Azamet Sarsembayev, “Imagined Communities: Kazak Nationalism and Kazakification in the 1990s”, **Central Asian Survey**, Eylül 1999, C. 18, S. 3, s. 319–346. Sarsembayev’e göre Kazak liderliğinin stratejik petrol ve gaz endüstrisinde devlet kontrolünü koruma kararlılığı, Kazak politik baskınlığına uzun vadede ekonomik taban sağlamak amacına yöneliktir. Bkz. **Y.a.g.m.**, s. 336.

¹¹⁶ Devlet, milliyetçiliklerden etkilenebileceği gibi çeşitli dış politika kararları ile milliyetçilikleri etkileyebilmektedir. Devletin dış politika kararlarının milliyetçilik düzlemindeki etkisi konusunda dikkat edilmesi gereken temel kavram “ulusal çıkar”dır. Karar vericiler bu kavramı kullanarak, dış politika kararlarını meşrulaştırma yolunu seçerken aynı zamanda “ulusal çıkar” kavramı üzerinden milliyetçilikleri her an yeniden inşa edebilmekte, onların yeni “kırmızı çizgilerini”, ideallerini vb. belirleyebilmektedir. Etkileşimin bu boyutuna karşın milliyetçilik-dış politika ilişkisini inceleyen alan çalışmaların büyük bir kısmı dış politikanın milliyetçiliğe etkisinden ziyade milliyetçiliğin dış politikaya etkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin, bkz. Tianbiao Zhu, “Nationalism and Chinese Foreign Policy”, **The China Review**, Sonbahar 2001, C. 1, S. 1, s. 1–27. Charles F. Furtado, “Nationalism and Foreign Policy in Ukraine”, **Political Science Quarterly**, İlkbahar 1994, C. 109, S. 1, s. 81–104.

¹¹⁷ Örneğin Daniele Conversi, “Homogenisation, Nationalism and War: Should We Still Read Ernest Gellner?”, **Nations and Nationalism**, Temmuz 2007, C. 13, S. 3, s. 371–394. Conversi bu makalesinde Gellner’in iddia ettiği; homojenleştirici milliyetçiliğin endüstrileşmenin bir sonucu olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Conversi orduların ve savaşın kitlesel milliyetçilik ve kültürel homojenleşmenin habercisi olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla milliyetçiliğin, devlet eliyle; militarizasyon ve savaş vasıtalarıyla üretilebileceği sonucuna ulaşabilmektedir. Bu konuda bir diğer örnek makale için bkz. Geoffrey Jensen, “Military Nationalism and the State: the Case of fin-de-siecle Spain”, **Nations and Nationalism**, Nisan 2000, C. 6, S. 2, s. 257–274. Jensen makalesinde E. J. Hobsbawn ve John Breuilly gibi milliyetçilik alanının önemli kuramcılarının çalışmalarında

Sonuç olarak, milliyetçiliklerin bir politik hedef olarak devlet inşayı görmeleri mümkün olduğu gibi, böyle bir nihai hedeflerinin olmaması da mümkündür. Devletin - bu hedefle ilişkili olarak yahut değil - kurulmasının ertesinde ise devlet; bizzat varlığı, araçları ve geniş politik seçenekleri ile bir taraftan milliyetçiliği/milliyetçilikleri doğrudan etkileyip biçimlendirebilmekte ve onu/onları araçlaştırabilmekte; diğer taraftan milliyetçilikten/milliyetçiliklerden etkilenebilmektedir. Ancak devletin bizzat varlığı ve yönetebilme kaygısıyla oluşturduğu milliyetçilik bağlamı politika tercihleri istenilenin dışında sonuçlar da verebilmektedir. Örneğin Smith'e göre, devletin herkesi kucaklayan kurumlar oluşturması, toplumu oluşturan tüm bireylerin devletle kültürel açıdan özdeşleşmesini ya da egemen etnik grubun milli söylemini kabul etmesini sağlamaya yetmemektedir.¹¹⁸ Bu yönde oluşturulabilecek "özümsemeci bir milli mitoloji" tersine yabancılaşmaya da yol açabilecektir.¹¹⁹ Böylelikle devlet meşruiyetini pekiştirmek adına üretilen devlet politikalarının da istenmeyen bir etkisiyle tepkisel milliyetçilik doğabilecek veya gelişebilecek; hatta bu durum devlet arayan milliyetçilik (*state-seeking nationalism*) olarak tanımlanan ve "bir devlet üzerinde kolektif kontrol sahibi olmayan bir nüfusun temsilcilerinin özerk politik statü ve hatta ayrı devlet taleplerini ifade eden"¹²⁰ milliyetçilik biçimlerine de bürünebilecektir.

askeri kültürün XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl Avrupa milliyetçiliklerinin gelişmesindeki payını göz ardı ettiklerini iddia etmekte, çalışmasında aynı dönemdeki İspanya milliyetçiliğini askeri kültürün etkisi üzerinde durarak açıklamaktadır.

¹¹⁸ Kanımca Smith'in bu sözleri (açık ya da gizli olarak) etnik kimlik üzerine inşa edilmiş bir milliyetçiliğin devlet idareli milliyetçilik biçimine dönüştüğü zamanlar için geçerlidir.

¹¹⁹ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 147.

¹²⁰ Tilly, **a.g.m.**, s. 133.

1.2.2. Kimlik İnşası

Devletin kimlikler düzlemindeki etkisi konusunda milliyetçilik bağlamı en yoğun tartışma devletin etnik kimlik üzerindeki etkisi konusundadır. İnşacı (*constructivist*) yaklaşımlara göre etnik grup oluşumu ve etnik kimlik değişimi, tıpkı diğer kimlik kategorilerinde olduğu gibi belirgin etkileşimsel (*interactional*), tarihsel, ekonomik ve politik nedenlere bağlıdır. Daha açık bir ifadeyle etnik kimliklerin inşası, yeniden inşası, yeniden tanımlanmaları ve sınırları hem grup dışı (örneğin devlet politikaları, azınlıklar söz konusu olduğunda ev sahibi toplumların tavırları) hem de grup içi (örneğin grup karakteristiği) etkenlere bağlıdır. Bu demek oluyor ki etnik kimlikleri kavrayabilmek için grup içi etkenlere ek olarak dinamik biçimde tanımlanan grup dışı etkenlere ve bu iki etken grubu arasındaki etkileşime de yer vermek gerekmektedir.¹²¹

Devlet, toplumlardaki baskın kurum olması ve politikalarının etnik sınırları ve etnik tanımlama kalıplarını etkilemesi nedeniyle; etnik kimliği biçimlendiren grup dışı etkenlerden en önemlilerinden biri olarak değerlendirilebilmektedir.¹²² Devletler hem etnik kimlik oluşumunu teşvik edici yaklaşımlarıyla, hem de etnik kimlikler arasında sınırları belirginleştirici ayrımcılık ve baskı politikalarıyla etnik kimlikleri yaratmada/yeniden yaratmada önemli roller üstlenebilmektedirler.

Etnik kimliğe benzer bir biçimde dil, din ve milli kimlik gibi diğer kimlik kategorileri de devletin varlığından ve politikalarından farklı ölçülerde etkilenebilmektedir. Devletin bu farklı kimlik kategorilerini biçimlendirmedeki rolü konusunda, tez konusunu oluşturan coğrafi saha ile ilgili literatürdeki en belirgin

¹²¹ Ayşegül Aydıngün, “Creating, Recreating and Redefining National Identity: Ahiska/Meskhetian Turks in Soviet and Post Soviet Contexts”, *Central Asian Survey*, Temmuz 2002, C. 21, S. 2, s. 185–186, 191.

¹²² Y.a.g.m., s. 187.

tartışma “resmi milliyetçilik” (*official nationalism*), “criolle milliyetçiliği”, “Sovyet Milliyetler Politikası” ve “millileştirici devletler” (*nationalising states*) konularındadır.

1.2.2.1. Resmi Milliyetçilik ve Criolle Milliyetçiliği

Benedict Anderson, Watson’un kavramsallaştırmasından yola çıkarak “Avrupa’da 1820’lerden beri yayılan popüler milliyetçi hareketlerden sonra ve onlara tepki olarak” gelişen ve hanedan imparatorluklarında filizlenen milliyetçilik türünü resmi milliyetçilik olarak adlandırmıştır.¹²³ Bir başka ifadeyle Anderson, Avrupa’da XIX. yüzyıl boyunca milliyetçilik ekseninde yaşanan gelişmelerin sonucunda politik açıdan zor duruma düşen imparatorlukların ve bu imparatorlukların seçkinlerinin; devlet aygıtını “yeni düzene” uyum sağlama ve milliyetçiliğin parçalayıcı etkilerini bizzat milliyetçiliği kullanarak savuşturma konusunda araçsallaştırmalarını ifade etmektedir.¹²⁴ Anderson bu durumu “ulusun dar ve kısa derisini imparatorluğun dev bedenini kapsayacak şekilde germek”¹²⁵ olarak ifade etmektedir. Bu durumda millet olarak yeniden etiketlenen yapının¹²⁶ dil ve kültür özellikleri imparatorluğun bütününe, devletin eğitim, dil, milliyet vb. politikalarıyla yayılabilecektir ki, bu yayılmanın en belirgin örneklerinden biri özellikle III. Aleksandr’la birlikte (1881–

¹²³ Anderson, **a.g.e.**, s. 102.

¹²⁴ Resmi milliyetçiliğin Anderson tarafından bir ölçüde “taklide dayalı” ve “tepkisel” bir biçimde kavramsallaştırılması, literatürde eleştirilmektedir. Örneğin, Mikhail Dolbilov, XIX. yüzyılda Çarlık Rusyası’nın batı bölgelerindeki Ruslaştırma Politikası’nı incelediği çalışmasında, Çarlık Rusyası’nda milliyetçiliğin ortaya çıkmasında 1863–64 Polonya İsyanı kadar etkili bir neden olarak 1861’de serfliğin kaldırılmasının Rus elitinde milliyetçi hissiyatı yükseltmesini göstermiştir. Ona göre 1861 Yasası’nın tüm imparatorluğu kapsayan boyutu, milliyetçi düşüncüyü uyarıcı etkide bulunmuştur. Bkz. Mikhail Dolbilov, “Russian Nationalism and the Nineteenth Century Policy of Russification in the Russian Empire’s Western Region”, Kimitaka Matsuzato (der.), **Imperiology: From Empirical Knowledge to Discussing the Russian Empire**, Sapporo, Slavic Research Center, 2007, s. 144–145. Çarlık dönemi Ruslaştırma Politikası’nın sınırlılıkları konusunda bir çalışma için bkz. Theodore R. Weeks, “Russification and Lithuanians, 1863–1905” **Slavic Review**, İlkbahar 2001, C. 60, S. 1, s. 96–114.

¹²⁵ Anderson, **a.g.e.**, s. 102.

¹²⁶ Ki bu yapı büyük ölçüde bir etnik kimliği işaret eder.

1894) arlık Rusyası’nda görülen Ruslaştırma Politikası’dır (*Russification Policy*).¹²⁷

Anderson’un resmi milliyetçilikleri içine yerleştirdiği tarihsel bağlamdan bağımsız olarak, bu kavramın içeriği günümüz gerçekliklerini de yansıtmaktadır. Bugün birçok Sovyet sonrası devlet, resmi milliyetçilik kavramlaştırmasına uygun bir biçimde, büyük ölçüde etnik milliyetçi hareketlere karşıt olarak etnik kimliğin, dilin ya da dinin dar ve kısa derisini millet biçiminde etiketleyip ülkenin dev bedenini kapsayacak şekilde germe konusunda devlet aygıtını kullanabilmektedir.

“Resmi milliyetçilik” kavramsallaştırmasının dışında Benedict Anderson’un Latin Amerika milliyetçilikleri için ürettiği “Criollo milliyetçiliği” kavramsallařtırması¹²⁸ da devletin kimlik düzlemindeki etkilerinin analiz edildiği Sovyet sonrası coğrafya merkezli çalışmalarda tartışılmaktadır. Örneğin Oliver Roy’a göre Benedict Anderson’un sömürge dönemi Güney Amerika çözümlemesinden çıkan bu kavramsallaştırması Orta Asya’da Sovyet sistemi çerçevesinde bir milli devlet modelinin kök salmasını açıklamaya uygundur.¹²⁹ Roy’a göre tıpkı sömürge dönemi Güney Amerikası’nda sömürgeci g tarafından yerleştirilen idari, kültürel ve politik *habitusun* milliyetçiliği ortaya çıkarması gibi, Orta Asya’da da Sovyetler Birliği’nin devlet aygıtının yarattığı yönetsel, kültürel ve politik *habitusun* yerel seçkinler ve toplumlar tarafından sahiplenilmesi ile zamanla daha sağlam bir gerçeklik edinmiş olması,¹³⁰ süreç içinde milli kimlik ve

¹²⁷ Anderson, **a.g.e.**, s. 103.

¹²⁸ Bu konuda bkz. Anderson, **a.g.e.**, s. 63–82.

¹²⁹ Roy, **a.g.e.**, s. 11.

¹³⁰ Adrienne Lynn Edgar bu durumu kuklayken canlanıp kk bir çocuğa dönüşen Pinokyo’nın durumuna benzetmektedir. Bkz. Adrienne Lynn Edgar, “Book Review of the New Central Asia – Oliver Roy”, **Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History**, Kış 2002, C. 3, S. 1, s. 184.

milliyetçilikleri yaratmıştır.¹³¹ Böylelikle Jean-François Bayart'ın "ithal devletin tarihselliği" adını verdiği durum ortaya çıkmış;¹³² Sovyetler Birliği devletinin ürettiği ithal ulus-devlet modeli ulus-devlet çatısı altındaki kimlik oluşum süreçlerini etkilemiş ve bu şekilde dolaylı yoldan yeni ulus-devlet milliyetçiliklerini biçimlendirmiştir.

Aslında tez konusunu oluşturan coğrafi alanda kimliklerin; özellikle de milliyetçilikle daha bağlantılı olan milli kimliklerin oluşum süreçlerinde devletin rolü ve amaçları konusunda iki farklı ekol yarışmıştır. Ronald Grigor Suny, Yuri Slezkine, Paul Georg Geiss, Francine Hirsch ve Oliver Roy milletleri Sovyet devletinin yarattığı fikri üzerinde durmuşlar, yeni milli kimliklerin yapaylığını savunmuşlardır.¹³³ Sovyet yasalarının sistemleştirdiği Milletler Politikası'nın yeni devletlerin (özellikle Orta Asya devletlerinin) sadece sınırlarını değil, isimlerini, yeniden inşa edilen geçmişlerini, etnik grupların tanımlarını ve dillerini kararlaştırdığını vurgulamışlardır.¹³⁴ Sovyetler Birliği'nin devlet politikaları vasıtasıyla millet-inşa sürecine girişmesini ise bazı milliyetçi formlara verilmiş bir tepki biçiminde sunmuşlardır. Örneğin Roy, Sovyet Milletler Politikası'nın "her şeyden önce var olan Rus, Ukrayna, Tatar hatta Kazak milliyetçiliklerini kırmak için

¹³¹ Bu sahiplenme devlet ile kimlik arasındaki etkileşimin iki yönlülüğünü işaret etmektedir. Devlet, yeni kimlikleri sunarken, kimliklerin de dinamikliği ve etkinliği söz konusudur. Kuşkusuz devlet etkisiyle oluşan yeni kimlikler de süreç içinde dönüşümlere uğramışlar ve devlet/devletleri farklı ölçülerde de olsa etkilemeye devam etmişlerdir.

¹³² Roy, **a.g.e.**, s. 11.

¹³³ Bkz. Ronald Grigor Suny, **The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union**, Stanford, Stanford University Press, 1993. Ronald Grigor Suny, **The Soviet Experiment – Russia, USSR and the Successor States**, New York, Oxford University Press, 1998. Slezkine, **a.g.m.**, s. 414–452. Paul Georg Geiss, **Nationenwerdung in Mittelasien**, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1995. Francine Hirsch, "The Soviet Union as a Work-in-Progress: Ethnographers and the Category Nationality in the 1926, 1937 and 1939 Censuses", **Slavic Review**, Yaz 1997, C. 56, S. 2, s. 251–278. Roy, **a.g.e.**

¹³⁴ Bir diğer yönden Sovyetlerin aynı zamanda milletleri imha ettikleri fikri de bu ekol çerçevesinde savunulmuştur. Sovyet Milletler Politikası'nın özellikle 1937–1953 arasındaki uygulamaları bu ekolü benimseyen bazı yazarlarca Ruslaştırma ve ırkçılık kavramlarıyla değerlendirilmiştir. Weitz, **a.g.m.**, s. 3, 11-12. Devlet politikalarının Sovyetler Birliği'nde etnik kimlikler üzerindeki etkisi için ayrıca bkz. Gail W. Lapidus, "The Structural Context of Soviet Ethno-Nationalism", **Theory and Society**, Ekim 1991, C. 20, S. 5, s. 706.

düşünüldüğünü”,¹³⁵ bir başka ifadeyle böl-ve-yönet politikasının planlı bir uzantısı olduğu fikrini işlemiş; Geiss bu politikanın Sultan Galiyev’in Müslüman milli komünizmine karşı stratejik hesaplarla oluşturulduğunu iddia etmiştir.¹³⁶

Son dönemin bazı yeni alan çalışmaları, Sovyet devletini ilgili coğrafyada millet ve milliyetçilik inşa süreçlerinin motoru olarak gören bu ekolün temel görüşlerini sorgulamaktadır. Terry Martin, Peter A. Blitstein, Jeremy Smith, Shoshana Keller, Adrienne Lynn Edgar gibi araştırmacılar, bazı entelektüellerin imparatorluğun son yıllarında Çarlık Rusyası’nda milli kimlikleri geliştirmeye başladıkları; Sovyet devletinin ise milli cumhuriyetlerin temelini oluşturan kimlikleri icat etmediği; basitçe varolan bölünmeleri kurumsallaştırdığı fikrini savunmuşlardır. Böylelikle, Sovyet devletinin kimliklerin; özellikle de milli kimliklerin oluşumunda belirleyici rol oynadığı konusundaki görüşleri eleştirerek; bu bölgelerde milli kimliklerin kurgu ürünü olsa bile; bu kurgunun oluşturulmasında başat gücün Sovyet devleti dışındaki unsurlar olduğu tezini ispat etmeye çalışmışlardır.¹³⁷

1.2.2.2. Millileştirici Devletler Yaklaşımı

Sovyet devletinin Sovyet sonrası alandaki kimlik oluşum sürecine etkisi kadar önemli bir başka nokta da Sovyet sonrası devletlerin bölgedeki kimlik oluşum süreçlerine etkisidir. Bu konudaki tartışma, literatürde büyük ölçüde Rogers

¹³⁵ Roy, **a.g.e.**, s. 8.

¹³⁶ Edgar, **a.g.m.**, s. 186.

¹³⁷ **Y.a.g.m.**, s. 183, 186-187.

Brubaker'in "millileştirici devletler" (*nationalising states*) kavramsallaştırması merkezli olarak yürütülmektedir.¹³⁸

Brubaker, devlet-milliyetçilik ilişkisi ile ilgili literatürde devlet-arayan milliyetçilik ve devlet-destekli milliyetçilik ayrımına vurgu yaptıktan sonra hem devlet-arayan milliyetçiliklere odaklanılıp devlet-destekli milliyetçiliklere daha az önem verilmesini, hem de devlet-destekli milliyetçiliklerin yurttaşlığa dayalı (*civic*) unsurlarına odaklanıp, etnik kimliğin gözardı edilmesini eleştirmiş,¹³⁹ devlet-kimlik ilişkisinden özellikle de devlet-etnik kimlik ilişkisinden yola çıkarak devlet-milliyetçilik ilişkisini çözümlemeye çalışmıştır.

Brubaker, "Eski 'Yeni Avrupa'da' ve Yenisinde Millileştirici Devletler" başlıklı çalışmasında iki dünya savaşı arası Polonya'yı Eski Avrupa'dan bir millileştirici devlet örneği olarak sunmuş, iki savaş arası Polonya üzerinden komünizm sonrası devletleri tartışmıştır. Brubaker'e göre iki savaş arası Polonya örneğinde görüldüğü gibi millileştirici devlet, bir etnokültürel çekirdeğin devletidir. Bu çekirdeğin dil, kültür ve demografik özelliklerinin, ekonomik refahı ve politik baskınlığının devlet tarafından korunup desteklenilmesi söz konusudur.¹⁴⁰ Devletin müdahalesi ve yönlendirmesiyle, çekirdek etnik kimliğin desteklenmesi yoluyla, etnik olarak heterojen birimlerin milli-devletler biçimine dönüştürülmesinin toplumsal mühendislik çalışmasıdır gerçekleştirilen. Bir başka ifadeyle millileştirici devlet, çekirdek etnik grubun sahip olduğu ve politikalarını onun yararı için oluşturan devlettir. Millileştirici devletlerde devlet kuran çekirdek etnik grubun,

¹³⁸ Rogers Brubaker bu kavramlaştırmayı ilk olarak 1995 yılında yayınlanan "Yeni Avrupa'da Ulusal Azınlıklar, Millileştirici Devletler ve Dış Anayurtlar" başlıklı makalesinde kullanmıştır. Rogers Brubaker, "National Minorities, Nationalizing States and External Homelands in the New Europe", *Daedalus*, İlkbahar 1995, C. 124, S. 2, s. 107-132. Ayrıca bkz. Rogers Brubaker, "Nationhood and the National Question in the Soviet Union and Post-Soviet Eurasia", *Theory and Society*, Şubat 1994, C. 23, S. 1, s. 47-78.

¹³⁹ Brubaker, "Nationalizing States in the...", s. 412.

¹⁴⁰ *Y.a.g.m.*, s. 431.

devlet aygıtını, devlet ülkesini millileştirmek amacıyla kullanması gerçekleşmektedir.¹⁴¹

Brubaker'e göre, bir millileştirici devlette şu unsurlar görülür: (1) Yurttaş-devlet ilişkisinden farklı olarak etno-kültürel biçimde tanımlanmış milletin, etnik açıdan homojen olmayan toplumlarda devlete sahiplik hissi; (2) devlet gücünün daha önceleri ihmal edildiği iddia edilen çekirdek milletin çıkarlarını destekleme konusunda telafi edici bir biçimde kullanımı.¹⁴² Brubaker millileştirici devletler kavramsallaştırmasında algının önemini de sıklıkla vurgulamıştır. Ona göre millileştirici devlet, o devletin temsilcilerinin ya da yazarların böyle kabul ettiği değil, milli azınlık ve bu milli azınlıkların bağlantılı oldukları dış anayurtların millileştirici olarak algıladığı devlettir. Dolayısıyla millileştirici devlet etiketi, devletin yahut "objektif" araştırmacıların tasniflerinden bağımsız olarak, devlet ülkesinde bulunan çekirdek-dışı etnik grupların ve bu grupların bağlantılı oldukları dış anayurtların böyle kabul ettiği ölçüde kullanılabilir.¹⁴³

Brubaker, millileştirici devletlerin unsurlarını bu şekilde saydıktan ve kavramsallaştırmanın kullanımında çekirdek-dışı etnik grupların algısının önemini vurguladıktan sonra devlet-kimlik etkileşimi çerçevesinde şu devlet modellerini ortaya atmıştır: (1) Etnik aidiyetten bağımsız olarak her yurttaşı kapsayan yurttaşlığa dayalı devlet modeli (*civic state*); (2) iki yahut ikiden çok etnokültürel çekirdeğe sahip devletler; (3) devletin milli olduğu ancak millileştirici olmadığı; devletin millileştirici etkisi karşısında azınlıkları hem yurttaşlığa bağlı hem de özel azınlık

¹⁴¹ Stephen J. Del Rosso, "Bringing the Globe Back in: an Analysis of the Effects of Globalisation on National Self-Determination through Application of Rogers Brubaker's 'Triadic Nexus' of Nationalism to the Case of Estonia", (yayınlanmamış doktora tezi, University of Pennsylvania Faculty of Philosophy), 2004, s. 27.

¹⁴² Brubaker, "Nationalizing States in the...", s. 431. Bu telafi edici politikaları Brubaker, komünizmin mirasıyla açıklamaktadır. Ona göre komünizm sonrası devletler komünizm döneminden uyumsuz kültürel ve politik sınırlar miras almışlardır. Bu nedenle millileştirici politikalara başvurmuşlardır.

¹⁴³ Rogers Brubaker, **Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 63.

haklarıyla koruyan “azınlık hakları melez modeli”.¹⁴⁴ Brubaker, komünizm sonrası millileştirici devletler için; devlet-kimlik ilişkileri bağlamında izlenmesi gereken yolun küresel süreçte uluslararası düzlemde meşruiyeti en fazla yol olan “azınlık hakları modelini” kurumsallaştırmak olduğunu iddia etmektedir.¹⁴⁵

Brubaker’ın millileştirici devletler yaklaşımı Sovyet sonrası devletlerin kimlik düzlemindeki etkileri için bir açıklayıcı çatı işlevini görse de bu yaklaşımın aşırı genelleşici olması, millileştirici devletlerin olumsuz etkilerini giderebilmek için seçilebilecek farklı yollardan birini yani “azınlık hakları melez modelini” tek çözüm olarak dayatması ve yurttaşlığa dayalı Batı-etnik Doğu ikilemi üzerinde Batı merkezli bir mantıkla şekilleniyor olması eleştirilmektedir.¹⁴⁶ Yaklaşım çerçevesinde, millileştirici devletlerin etno-kültürel çekirdek dışındaki unsurları özümseyici etkilerini gidermede, etnik kimlik bağlamlı çözüm yollarının tek çözüm olarak sunulması, yurttaşlığa dayalı çözüm yollarının gözardı edilmesi yönlendiricilik anlamına gelmektedir. Ayrıca bu kavramsallaştırmaya milliliği etnik bağlama sıkıştırdığından, etnik bağlamdan görece bağımsız bir millileştirmeye, etnik bağlamı yoğun bir millileştirme arasındaki sınır çizgilerini bulanıklaştırabilmektedir.

Sonuç olarak millileştirici devletler kavramsallaştırması Sovyet sonrası devletler için kabul edilse bile, farklı politikalar izleyen millileştirici devletlerin kimlik düzlemine etkilerinin farklı olabileceği de kabul edilmelidir. Bir başka ifadeyle, millileştirici devletler kavramsallaştırmasını sadece bir kategorileştirme aracı olarak kullanmaktan ziyade, kavramsallaştırmanın açıklayıcı işlevinden yararlanmak ancak eşzamanlı olarak da devletlerin millileştiriciliklerinin içeriklerini ve

¹⁴⁴ Brubaker, “Nationalizing States in the Old...”, s. 432. Ayrıca bkz. Kolsto, **a.g.m.**, s. 59-60.

¹⁴⁵ Brubaker, “Nationalizing States in the Old...”, s. 433.

¹⁴⁶ Eleştiriler için bkz. Taras Kuzio, “Nationalising States or Nation-Building? A Critical Review of the Theoretical Literature and Empirical Evidence”, **Nations and Nationalism**, Nisan 2001, C. 7, S. 2, s. 135–154. Taras Kuzio, “Western Multicultural Theory and Practice and Its Applicability to the Post-Soviet States”, **Journal of Contemporary European Studies**, Ağustos 2005, C. 13, S. 2, s. 221–237.

(Brubakerci anlamıyla) millileştirici olma düzeylerinin saptamak gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada cevabı aranacak temel soru şudur: “hangi devlet, hangi meşrulaştırıcı nedene dayanarak, ne zaman, hangi ölçüde (Brubakerci anlamıyla) millileştirici olmuştur?”

1.2.2.3. Devletin Din Düzlemleri Etkisi

Devletin dil, etnik ve milli kimlik gibi kimlik kategorilerine etkisinden sonra, devletin bir kimlik kategorisi olarak din üzerindeki etkisi ve bu etki aracılığıyla dolaylı yoldan milliyetçilikleri biçimlendirmesi üzerinde de özel olarak durmak gerekmektedir. İlk olarak devletin bazı sınıflar, bireyler veya grupların çıkarları çerçevesinde örgütlenmiş bir kurum olduğu düşünülürse¹⁴⁷, devletin devlete içkin kimliksel konumlanışın etkisiyle bir din, mezhep yahut tarikat lehine veya aleyhine oluşturacağı politik tercihleri aracılığıyla dinsel kimlik alanını doğrudan biçimlendirebileceği söylenebilir.

Subrata Kumar Mitra’nın ifade ettiği gibi devlet, toplum ve din arasında üçlü bir ilişki vardır ve bu üçlü ilişkide dinin politik rolü devlet-toplum ilişkisinin bir türevidir. Toplumun dini kişisel inanç çerçevesinde değerlendirdiği ancak devletin resmi bir dininin var olduğu durumlarda dinin politik hâkimiyeti söz konusudur. Toplumun dini sosyal bir çatı olarak değerlendirdiği ve yine resmi bir dinin var olduğu durumlarda dinin politik etkinliği teokrasi noktasındadır. Toplumun dini kişisel inanç çerçevesinde değerlendirdiği ve resmi bir dinin var olmadığı durumlarda dinin politik işlevinin sekülerlik tarafından, toplumun dini sosyal bir çatı olarak

¹⁴⁷ Lucian N. Leustean, “Towards an Integrative Theory of Religion and Politics”, *Method and Theory in the Study of Religion*, 2005, C. 17, S. 4, s. 365.

değerlendirdiği ancak resmi bir dinin varolmadığı durumlarda dinin politik işlevinin tarafsızlık tarafından belirlenmesi söz konusudur.¹⁴⁸ Bir diğer ifadeyle dinin politik hâkimiyeti ve teokrasi ile sekülerlik ve tarafsızlık arasındaki geçişler devletin din konusundaki konumlanışına bağlıdır. Bir toplumda dine verilen özgül rol, dine toplum tarafından verilen sosyal anlama bağlı olduğu kadar, dinin anayasal statüsüne ve devletin din eksenli politikalarının içeriğine de bağlıdır.¹⁴⁹

Kuşkusuz milliyetçilik düzlemindeki bu çalışma için önemli olan devletin bir kimlik kategorisi olan din üzerindeki etkileri üzerinden milliyetçiliği biçimlendirmesi konusudur. Böyle bir etki, dinin milliyetçilik bağlamı diğer kimlik kategorileri olan etnik ve milli kimlik ile ilişkisi ile din-milliyetçilik ilişkisinin yoğunluğu oranında artabilmektedir. Kimi durumlarda din, etnik ya da milli kimliğin, kimi durumlarda da millet-inşa sürecinin bir kültürel sınır belirteci olabilmekte,¹⁵⁰ böylelikle milliyetçilik ile ilgili her süreçte belirleyici olabilmektedir. Bu tür durumlarda devletin varlığı ve din düzlemli politikaları, dinsel kimlikler üzerinden etnik yahut milli kimlikleri; son tahlilde ise milliyetçilikleri daha etkin bir şekilde biçimlendirebilmektedir.

1.2.3. Tarihyazımı, Mitler ve Semboller

Geleneksel tarih anlayışı, tarihi, tarih yazıcısından bağımsız bir varlık alanı olarak değerlendirmişti.¹⁵¹ Örneğin Alman tarihçisi Leopold von Ranke'ye (1795–1886) göre tarih, yalnızca gerçekte nasıl olduysa (*wie es eigentlich gewesen*) onu

¹⁴⁸ Subrata Kumar Mitra, “Desecularising the State: Religion and Politics in India after Independence”, *Comparative Studies in Society and History*, Ekim 1991, C. 33, S. 4, s. 756–758.

¹⁴⁹ Y.a.g.m., s. 758.

¹⁵⁰ Agadjanian bu duruma Litvanya'daki ve özellikle Batı Ukrayna'daki Roma-Katolik kimliğini ve Tatarlar'daki Müslüman kimliğini örnek göstermiştir. Bkz. Alexander Agadjanian, “Revising Pandora's Gifts: Religious and National Identity in the Post-Soviet Societal Fabric”, *Europe-Asia Studies*, Mayıs 2001, C. 53, S. 3, s. 477.

¹⁵¹ Kubilay Aysever ve E. Müge Barutça, *Tarih Felsefesi*, İstanbul, Cem Yayınevi, 2003, s. 96.

göstermeyi amaçlamaktaydı.¹⁵² Bir başka ifadeyle, Rankeci anlayışa göre tarih, geçmişte yaşanan gerçekliğin bütünü kabul edilir ve bunun bilgisine, zamanının toplumsal koşullarının etkilerinden yalıtılabileceği ve son tahlilde tarihe tarafsız bakabileceği varsayılan tarihçi yardımıyla ulaşılabilirdi.¹⁵³ Bu tarih anlayışı, bir taraftan nesnellik ve geçmişle tarihin eşanlamlılığı iddiasında bulunurken, diğer taraftan bu iddialarına borçlu olarak “bilimsel” düzlemde kazandığı “meşruiyeti” tarihçinin yaşadığı çağa dair pratik bazı amaçlar için kullanabilmişti. Örneğin “Alman milletinin ve devletinin birliği” gibi bir pratik amacı haklı gösterme kaygısıyla Alman tarihinin yoğun bir araştırmasına yönelebilmisti.¹⁵⁴

Genel olarak Rankeci tarih yaklaşımına ve bu yaklaşımın bazı temel iddialarına eleştiriler gecikmedi. Benedetto Croce (1866–1952), tarihçinin başlıca işinin kaydetmek değil değerlendirmek olduğunu ve bu bağlamda bütün tarihin “çağdaş tarih” olduğunu savundu.¹⁵⁵ Robin George Collingwood (1889–1943) ise geçmişin bilgisine ulaşılabileceği konusunda Rankeci anlayışla benzeşmesine rağmen, bu bilgiye hangi yoldan ulaşılabileceği konusunda farklılaştı. Croce’ye benzer biçimde tarihçinin etken rolünü ve yöntemsel alternatifleri vurgulayarak geçmişin bilgisine erişilebileceğini savundu.¹⁵⁶ Her tarihçinin tarihi kendi açısından duyumsadığı, dolayısıyla gerçeğin sadece bir yönünü görebildiği, bu nedenle de tarihsel incelemenin asla tükenmeyeceğini vurguladı.¹⁵⁷ Böylelikle Collingwood “her yeni kuşağın tarihi yeniden yazmasını”, gerçeğin farklı yönlerden keşfine katkısı

¹⁵² Richard J. Evans, **Tarihin Savunusu**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Ankara, İmge Yayınevi, 1999, s. 24-25. Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir?**, çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 11.

¹⁵³ Melek M. Fırat, “Dünyada Siyasi Tarih Disiplininin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, **Prof.Dr. Oral Sander Anısında Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu (Bildiriler ve Tartışmalar)**, Yayına Hazırlayan: Gökhan Erdem, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2006, s. 11.

¹⁵⁴ Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2004, s. 138–139.

¹⁵⁵ Carr, **a.g.e.**, s. 24-25.

¹⁵⁶ Collingwood’un tarih yaklaşımı konusunda bkz. R. G. Collingwood, **Tarih Tasarımı**, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996. Kubilay Aysever, **Collingwood’un Tarih Felsefesi**, Ankara, İmge Yayınevi, 2001.

¹⁵⁷ Aysever, **a.g.e.**, s. 41.

bağlamında olumladı.¹⁵⁸ Tarih, soru sorma etkinliğine ve kanıtın yorumlanmasına dayandığından, her yeni nesil, yeni sorular ve yeni kanıt yorumlama teknikleriyle gerçekliği farklı bir boyutuyla keşfedebilirdi.¹⁵⁹ Ancak bu durum, tarihçinin kendi döneminin değer yargılarından arınamayacağını kabulü anlamına gelmemekteydi.

Annales Okulu da bilgisine ulaşılabilir bir geçmişin varlığını kabul etti ve geçmişin bilgisine erişimi olanaklı kılacağını düşündüğü yöntemsel açılımlar getirdi. Tarihsel aktörün yaşadığı dönemin ve koşulların önemine ve disiplinlerarası çalışmaya yaptığı vurgu ile tarihte zaman konusunda ürettiği açılımlar Annales Okulu’nu tarihyazımı konusunda özgün bir konuma taşıdı.¹⁶⁰

Farklı yöntemlerle de olsa geçmişin bilgisine ulaşılabilirliği konusunda tarih sahasında varolan ve yukarıda aktarılan oydaşım, postmodernizmin etkisiyle aşıldı. Tarihte nesnelliğin imkânsız olduğu ve tarihin bilimden ziyade edebiyata yakın olduğu görüşleri bu bağlamda seslendirilmeye başlandı.¹⁶¹ Tarihin geçmişe dair ama kategorik olarak ondan farklı bir söylem olduğu, dolayısıyla tarihin geçmişi yansıtamayacağı, bir başka ifadeyle tarihle geçmiş arasında ontolojik bir açıklık olduğu ve herhangi bir epistemolojik girişimin bunu kapatamayacağı fikri önceki tarihyazımı geleneklerinin eleştirisi üzerinden üretildi.¹⁶² Tarihin, özünde ideolojik bir yan olduğu vurgulandı, bilgi-iktidar ilişkisi sorgulandı. Bir söylem olarak tarihin güç ilişkilerinden çeşitli biçimlerde etkilenmiş kişilerce sürekli olarak yeniden

¹⁵⁸ Collingwood, **a.g.e.**, s. 292-293.

¹⁵⁹ **Y.a.g.e.**, s. 292-293, 319.

¹⁶⁰ Bkz. Fırat, **a.g.m.**, s. 15-19. Annales Okulu’nun en önemli tarihçilerinden Fernand Braudel hakkında bir çalışma için bkz. Merve İrem Yapıcı, “Bir Akdeniz Tarihçisi: ‘Fernand Braudel’”, **Doğu-Batı**, Kasım-Aralık-Ocak 2005-2006, C. 9, S. 34, s. 183-199.

¹⁶¹ Georg G. Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme - Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 9.

¹⁶² Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 1997, s. 18-19, 31. Örneğin Jonathan Friedman da tarih yazımının hiçbir zaman tam anlamıyla nesnel olamayacağından söz eder. Ona göre geçmiş, bugünün tarih kitaplarını üretenlerin koşul ve emellerine göre inşa edilmiştir. Bkz. Jonathan Friedman, “Myth, History and Political Identity”, **Cultural Anthropology**, Mayıs 1992, C. 7, S. 2, s. 207. Tarih, bugünü geçmişe damgalamaktadır. Dolayısıyla tüm tarih – çağcıl tarihyazımı dâhil – bir mitolojidir. Bkz. Jonathan Friedman, “The Past in the Future: History and Politics of Identity”, **American Anthropologist**, Aralık 1992, C. 94, S. 4, s. 837.

üretildiği görüşü postmodernizm tarafından bir paradigmal önkabül haline getirildi.¹⁶³

Çağcıl tarih yazımının geçmişin bilgisini yansıtıp yansıtmadığı veya ne ölçüde yansıtılabileceği sorusu¹⁶⁴ bu çalışmanın amaç ve kapsamı dışındadır. Çalışmanın ilgili bölümlerinde tartışılacak konu, tarihyazımının bir propaganda yöntemi olarak devlet tarafından güncel kimlik inşa süreçlerinde araçlaştırılmasıdır. Bir başka ifadeyle merkeze alınacak konu, devlet destekli olarak yürütülen tarihyazımı süreçlerinin “gerçeği” yansıtıp yansıtmadığı veya yansıtılabip yansıtamayacağı değil, tarihyazımının güncel devlet ereklerini yerine getirmede ne ölçüde araçlaştırıldığıdır.

Devletin kimlik düzlemli güncel ereklerini yerine getirmede tarihyazımının ne ölçüde araçlaştırıldığı sorusu devlet destekli tarihyazımının mit oluşturucu işleviyle doğrudan bağlantılıdır. Mit, ilk anlamıyla “geleneksel toplumların genellikle insanüstü oluşlarını içeren kutsal anlatı” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶⁵ Ancak bu tanımın aksine mitlerin bir anlatı olarak “insanüstü” vurgulara sahip olmaları; hatta doğru yahut yanlış, gerçek yahut uydurma olmaları zorunlu değildir.¹⁶⁶ Önemli olan tarihyazımındaki mitsel öğelerin “bugünün kimliklerini” biçimlendirmedeki anahtar etkisi, yani mitlerin pratik işlevidir¹⁶⁷ ve bu etki mit-gerçek bağlantısının bir türevi değildir.

¹⁶³ Jenkins, **a.g.e.**, s. 29. Bilgi-iktidar ilişkisi konusunda postmodernist tezler ve bu tezlerin eleştirisi konusunda bkz. Evans, **a.g.e.**, s. 195-226.

¹⁶⁴ Veya böyle bir sorunun anlamlılığı/anlamsızlığı.

¹⁶⁵ Peter Heehs, “Myth, History and Theory”, **History and Theory**, Şubat 1994, C. 33, S. 1, s. 2.

¹⁶⁶ Graham Smith, Vivien Law, Andrew Wilson vd., **Nation-building in the Post-Soviet Borderlands – the Politics of National Identities**, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 227.

¹⁶⁷ **Y.a.g.e.**, s. 23.

Mitler, milli kimliğin temel göstergelerinden birini oluşturan tarihsel hafızayı biçimlendiren faktörlerden olup,¹⁶⁸ heterojen bir kitleyi birleşik bir millete dönüştürmede işlevseldirler.¹⁶⁹ Mitler, kitlenin ortak yazgısı konusunda bir farkındalığı üreterek/canlandırarak, kültürel oluşlara anlam ve amaçlılık katarak ve kitleyi ötekilerden ayıran sınır çizgilerini netleştirerek tarihsel hafızayı biçimlendirirler.¹⁷⁰ Milliyetçi mitler, milletin geçmişini ve dünyadaki yerini seçici olarak aktaran anlatılar olarak tanımlanabilirler.¹⁷¹ Bu anlatıların konularını milleti ve onun geçmiş, şimdi ve gelecekle ilişkisini tanımlayan savaşlar, yıkımlar, dirilişler, uyanışlar, zaferler, altın çağlar, yenilgiler, dirençler ve daha birçok olay, sosyal pratik ve süreç, kişilikler, gelenekler,¹⁷² ülke/toprak, soy¹⁷³ ve medeniyet bağlantıları oluşturabilir. Kuzio'nun ifade ettiği gibi “yeni bir milli kimliğin oluşumu bir miktar mit yapımına başvurmadan olanaksızdır”.¹⁷⁴ Mit oluşumunun en temel araçlarından biri ise tarihyazımıdır.

Tarihyazımı ile oluşturulan/geliştirilen mitler ile milli törenlerin, gelenek ve sembollerin oluşturulması/geliştirilmesi birbiriyle doğrudan ilişkilidir.¹⁷⁵ Törenler, gelenek ve semboller, Antony D. Smith'in ifade ettiği gibi milliyetçiliğin temel kavramlarını cisimleştirirler, bütün topluluk üyeleri için görünür kılarlar. Soyut bir ideolojinin öğretilerini, topluluğun tüm katmanlarında derhal duygusal tepkiler

¹⁶⁸ Taras Kuzio, **Ukraine - State and Nation Building**, Londra, Routledge, 1998, s. 201.

¹⁶⁹ **Y.a.g.e.**, s. 201.

¹⁷⁰ Ya da en azından milliyetçinin mitten beklentisi budur.

¹⁷¹ Bu tanım Duncan S. A. Bell'in mit tanımından esinlenilerek oluşturulmuştur. Bkz. Duncan S. A. Bell, “Mythscapes, Memory, Mythology and National Identity”, **British Journal of Sociology**, Mart 2003, C. 54, S. 1, s. 75. Ancak Bell, her mit inşa sürecini bir geçmiş inşa süreci olarak tasavvur etmekte, böylelikle son tahlilde mitin gerçeği yansıtabilme olasılığını reddetmiş olmaktadır.

¹⁷² **Y.a.g.m.**, s. 75.

¹⁷³ Smith, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁷⁴ Taras Kuzio, “History, Memory and Nation Building in the Post-Soviet Colonial Space”, **Nationalities Papers**, Haziran 2002, C. 30, S. 2, s. 246–247.

¹⁷⁵ Kuzio, **Ukraine - State and...**, s. 217.

uyandıran elle tutulur somut terimlerle ifade ederler.¹⁷⁶ Böylelikle mitler de, milletin kodları haline gelen semboller¹⁷⁷ aracılığıyla günlük yaşamda görünür hale gelirler. Mitlere devlet tarafından yüklenen anlam, rol ve önem değiştikçe sembollere devlet tarafından yüklenen anlam, rol ve önemler de güncellemelere tabi tutulurlar. Böylelikle mit ve semboller, modern milletlerin ve milli devletlerin oluşumunda ve yeniden doğuşunda merkezi bir role sahip olurlar.¹⁷⁸

Mitlerin semboller aracılığıyla günlük yaşama sızması örneğin şu süreçler aracılığıyla gerçekleşir: Devlet aracılığıyla eski rejim öncesinden sembollerin dirilişi, yeni milli kahramanların keşfi ve bu kahramanlara ait anıtların inşası, etkisinden kurtulunmak istenen eski rejimin sembollerinin önemsizleştirilmesi, eski rejimin anıtlarının ortadan kaldırılması; arma, bayrak, milli marşlar,¹⁷⁹ milli bayramlar, banknotlar¹⁸⁰ ve pulların¹⁸¹ oluşturulması, müzeciliğin araçlaştırılması,¹⁸² şehir ve cadde adlarının değiştirilmesi.¹⁸³

1.2.4. Ekonomi Unsuru

Devlet, ekonomi üzerindeki etkisi neticesinde de milliyetçiliği/milliyetçilikleri biçimlendirebilmektedir. Devlet, ekonomi politikalarını uygulamaya koyarken bir taraftan destekçisi olduğu sınıfın çıkarı doğrultusunda ekonomiyi

¹⁷⁶ Smith, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁷⁷ Kuzio, **Ukraine - State and...**, s. 217.

¹⁷⁸ Athena S. Leoussi, "National Symbols: Ethnicity and Historical Continuity in Post-Communist 'New Europe'", Athena S. Leoussi ve Steven Grosby (der.), **Nationalism and Ethnosymbolism – History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2006, s. 162.

¹⁷⁹ Kuzio, **Ukraine - State and...**, s. 217.

¹⁸⁰ Banknotlar ve milli kimlik üzerine bir çalışma için bkz. T. Unwin ve V. Hewitt, "Banknotes and National Identity in Central and Eastern Europe", **Political Geography**, Kasım 2001, C. 20, S. 8, s. 1005–1028.

¹⁸¹ Pullar ve milli kimlik üzerine bir çalışma için bkz. Stanley D. Brunn, "Stamps as Iconography: Celebrating the Independence of New European and Central Asian States", **GeoJournal**, Aralık 2001, C. 52, S. 4, s. 315–323.

¹⁸² Gelişmekte olan ülkelerin müzeciliğin kurumsallaştırılmasında sarfettikleri çabada milli kimlik yaratma ve dünya devletleri arasında bir yer edinme kaygısı yatmaktadır. Bkz. Ayşegül Aydıngün, "Kazakistan'da Tarihi Canlandıran ve Milli Kimliği İnşa Eden Müzeler", **Bilig**, Bahar 2007, S. 41, s. 90.

¹⁸³ Bkz. Kuzio, **Ukraine - State and...**, s. 217–229.

dönüştürebilirken, diğer taraftan aynı sınıfın kimliğini milli kimliğin belirteci olarak işaretleyerek, onun çıkarını “milli çıkar” olarak sunabilmekte ve kimlik düzleminde de etkilerde bulunabilmektedir. Kimi durumlarda ise, etnik milliyetçi yönelimlerden etkilendiği ölçüde, ekonomi politikaları aracılığıyla bir etnik grubun üyelerini seçici bir biçimde zenginleştirme misyonunu yüklenebilmekte, böylelikle etnik milliyetçiliği yükseltebilmektedir.

Devletin ekonomiye etkisi üzerinden dolaylı yoldan milliyetçiliği biçimlendirmesine bir diğer örnek devletin bölgesel ekonomik politikalarıdır. Devlet bölgesel kalkınma inisiyatifleri ile ülkesinin farklı bölgeleri arasında kalkınma konusunda eşitsizlikler yaratmada, bu eşitsizlikleri derinleştirmede ya da ortadan kaldırmada önemli roller üstlenebilmektedir.¹⁸⁴ Devlet, ülkesine ait fakat dil, din yahut etnik kimlik hatları boyunca farklılaşmış bir coğrafi bölgeye yönelik ekonomi politikalarıyla, “dengesiz kalkınma” (*uneven development*)¹⁸⁵ üzerindeki etkisi aracılığıyla bu bölgenin milliyetçilik iklimini belirleyebilmektedir. Bir başka ifadeyle, devlet, bölgesel gelişme farklılıklarını biçimlendirme etkisiyle; ekonomi-milliyetçilik ilişkisi üzerinden milliyetçiliği etkileyebilmektedir.

¹⁸⁴ Devletin ekonomik eşitsizlikleri üretme, yeniden üretme ve derinleştirme konusundaki rolü konusunda bir çalışma için bkz. Donna Bahry ve Carol Nechemias, “Half Full or Half Empty? The Debate Over Soviet Regional Equality”, **Slavic Review**, Sonbahar 1981, C. 40, S. 3, s. 366–383.

¹⁸⁵ Tom Nairn, milliyetçiliği doğuran nedenin bizzat sanayi devrimi ve kapitalizm olmaktan ziyade kapitalist ekonominin onsekizinci yüzyıldan bu yana eşit olmayan, “dengesiz” gelişimi olduğu tezini işlemiştir. Bkz. Michael Mann, “Review of Tom Nairn’s Book - the Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism”, **The British Journal of Sociology**, Aralık 1978, C. 29, S. 4, s. 528–529. Sanayileşmiş merkez (*core*) ülkelerinin çevre (*periphery*) ülkeler üzerinde kurdukları üstünlüğün ve bu ülkeler üzerinde yarattıkları baskının, geri kalmış toplumlarda tepkisel milliyetçiliği diyalektik bir biçimde yarattığı ve bu milliyetçiliklerin de gelişmiş ülkelerde kaçınılmaz biçimde milliyetçilikleri ürettiği görüşünü savunmuştur. Bkz. Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 104-105. Joseph R. Llobera, “Recent Theories of Nationalism”, Barcelona, 1999, s. 15, <<http://www.recercat.net/bitstream/2072/1300/1/ICPS164.pdf>>, (22.12.2008). Nairn, kapitalin merkezine karşı çevre toplumların özerkliğini sağlamada yaşamsal önemde olmaları nedeniyle geri kalmış ülkelerdeki milliyetçi hareketleri savunmaktadır da. Bkz. Joan Cocks, “From Politics to Paralysis: Critical Intellectuals Answer the National Question”, **Political Theory**, Ağustos 1996, C. 24, S. 3, s. 528. Nairn “dengesiz kalkınmayı” geri kalmış ülkelerdeki milliyetçilikleri açıklamada kullanmış olsa da, Orridge ve Medrano’nun ifade ettikleri gibi dengesiz kalkınmanın varlığı hem geri kalmış bölgelerdeki milliyetçi hareketlerin kitleleri etnik ekonomik eşitsizlik algısını inşa etme yoluyla harekete geçirmelerinde, hem de çok gelişmiş bölgelerin sırtlarındaki geri kalmış bölgelerin yükünden kurtulabilmek için milliyetçiliğe sarılmalarını açıklamakta yararlı olabilmektedir. Bkz. Andrew W. Orridge, “Uneven Development and Nationalism-2”, **Political Studies**, Aralık 1981, C. 29, S. 2, s. 181-182. Juan Diez Medrano, “Patterns of Development and Nationalism: Basque and Catalan Nationalism before the Spanish Civil War”, **Theory and Society**, Ağustos 1994, C. 23, S. 4, s. 542.

Devletin milliyetçilik anlayışıyla şekillenen ekonomi politikaları, Andreas Pickel ve Eric Helleiner’in ifade ettikleri gibi, her zaman serbest ticaret ve ekonomik liberalizm karşıtı bir içeriğe sahip olmak zorunda değildir.¹⁸⁶ Shulman’ın ifade ettiği gibi milletin birliğinin sağlanması ve kimliğinin korunması gibi genel-geçer milliyetçi idealler, kimi durumlarda serbest ticareti de kapsayan ekonomik politikalar vasıtasıyla da gerçekleştirilebilmektedir.¹⁸⁷ Helleiner de bu durumu “ekonomik milliyetçilik” kavramında esas vurgunun ekonomiden çok milliyetçilikte olduğu ve milli kimliklerin zaman ve yere bağlı olarak değişiyor olmaları gibi ekonomik milliyetçiliklerin izlediği politikaların da değişebileceği biçiminde ifade etmektedir.¹⁸⁸

Bu demek oluyor ki ekonomik milliyetçilik, iç korumacılıktan ekonomik liberalizme, sosyalist bir ekonomi modelinden tekelci kapitalizme kadar pek çok ekonomik politika ve model biçiminde dışa vurulabilmektedir. Yani milliyetçiliğin tek tipi olmaması gibi, milliyetçiliklerin tek tip ekonomi politikaları da yoktur. Bu durumun doğal sonucu, farklı devlet milliyetçiliklerinin ekonomi düzleminde oldukça farklı etkilerde bulunabilmeleridir. Ayrıca devletin ekonomi düzleminde gerçekleştirdiği veya gerçekleştiremediği hedefleri milliyetçi yahut milliyetçi-karşıtı bir retoriğe sığınarak açıklamasının da milliyetçilikler zemininde etkiler yaratabileceği söylenebilir.

Sovyet sonrası devletlerde, ekonomi politikalarının içerikleri, Sovyet döneminin algılanış biçiminden önemli ölçüde etkilenmektedir. Sovyet dönemini

¹⁸⁶ Andreas Pickel, “Explaining, and Explaining with Economic Nationalism”, **Nations and Nationalism**, Ocak 2003, C. 9, S. 1, s. 105. Eric Helleiner, “Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons from 19th Century”, **International Studies Quarterly**, Eylül 2002, C. 46, S. 3, s. 307, 310–311, 326.

¹⁸⁷ Bkz. Stephen Shulman, “Nationalist Sources of International Economic Integration”, **International Studies Quarterly**, Eylül 2000, C. 44, S. 3, s. 365–390.

¹⁸⁸ Helleiner, **a.g.m.**, s. 311.

Michael Hechter'in "iç sömürgecilik" kavramsallaştırmasından¹⁸⁹ yola çıkarak inceleyen önemli bir ekol mevcuttur. Örneğin Goodman, komünist ülkelerin rejimlerini "devlet kapitalizmleri" olarak tanımlayarak, pazar güçlerinin karşılıklı etkileşimine odaklanan "iç sömürgecilik" kuramsal çerçevesinin komünist ekonomi düzlemini de açıklamaya uygun olduğunu iddia etmiştir.¹⁹⁰ Graham Smith, Moskova ve Birlik Cumhuriyetleri arasındaki ilişkinin sömürgeci bir karaktere sahip olduğunu vurgulayarak, bu ilişkiyi "federal sömürgecilik" kavramıyla açıklamıştır.¹⁹¹ Collin W. Mettam ve Stephan Wyn Williams ise Estonya ile ilgili çalışmalarında Hechter'in iç sömürgecilik merkezli yaklaşımının Sovyet dönemi Estonyası'nı açıklamakta en uygun yaklaşım olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁹² Taras Kuzio, Rus olmayan Sovyet sonrası cumhuriyetlerin birçok etno-kültürel eşitsizliği Sovyet döneminden miras olarak aldıklarını ve bu cumhuriyetlerde Rus etnik kökenlilerin sıklıkla kültür, politika ve ekonomi sahalarını bağımsızlık sonrasında da yönetmeye devam ettiklerini belirtmiştir. Bu cumhuriyetlerdeki devlete adını veren milliyetlerin "Sovyet iç sömürgeciliğinin" Sovyet sonrasında da devam eden gerçekliğinin verdiği

¹⁸⁹ Hechter merkez-çevre ilişkileri konusunu ön plana alarak bir devletin çevre bölgelerinin az gelişmişliğinin nedenini merkezin politikaları olarak sunmuş; bu durumu iç sömürgecilik (*internal colonialism*) kavramıyla açıklamıştır. Hechter'in iç sömürgecilik konusundaki görüşleri için bkz. Michael Hechter, **Internal Colonialism: the Celtic Fringe in British National Development**, Londra ve Henley, Routledge ve Kegan Paul, 1975. Hechter devlet içi etnik ayrımlaşmaların kaynağını açıklamada da bölgelerarası ekonomik eşitsizliklerden yola çıkmıştır. Bkz. Samuel Cohn, "Michael Hechter's Theory of Regional Underdevelopment: a Test Using Victorian Railways", **American Sociological Review**, Ağustos 1982, C. 47, S. 4, s. 477. Hechter'in kuramına göre artan merkez-çevre ilişkisi toplumsal yapılarda bütünleşme yaratmayacak aksine ayrışmaları körükleyecektir. İç sömürgecilik kavramıyla açıklanan merkezin çevre üzerindeki sömürüsü, merkezin toplumsal rollerin bölüşümünü kendi grubundakileri kayıracak bir biçimde yapmasına yol açacak, bu durumun yarattığı kültürel iş bölümü neticesinde bireyler gruplarla daha çok özdeşleşecekler ve son tahlilde etnik farklılıklar ön plana çıkacaktır. Bkz. Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 115-116. Bir başka ifadeyle Hechter'den yola çıkarsak milliyetçilikler için oldukça önemli olan grup içi bağlılık ve dayanışmayı ekonomik eşitsizlikler yaratacak ve/veya arttıracaktır. (Hechter milliyetçilikleri ekonomik eşitsizliklerin yaratabileceği savını işlerken, etno-sembolcü kuramcılar ekonomik sömürünün yarattığı eşitsizliğin ancak var olan ayrılıkları daha belirgin hale getirebileceği fikrini savunmaktadırlar. Bkz. Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 121.)

¹⁹⁰ D. S. G. Goodman, "Guizhou and the Peoples Republic of China: the Development of an Internal Colony", D. Drakakis Smith ve S. W. Williams (der.), **Internal Colonialism: Essays around a Theme**, Edinburg, Edinburg University, 1983, s. 107-108.

¹⁹¹ Collin W. Mettam ve Stephan Wyn Williams, "Internal Colonialism and Cultural Divisions of Labour in the Soviet Republic of Estonia", **Nations and Nationalism**, Temmuz 1998, C. 4, S. 3, s. 364'ten Graham Smith, **Planned Development in the Socialist World**, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, s. 70-74.

¹⁹² Mettam ve Williams, **a.g.m.**, s. 363-364.

zararları telafi etmek adına, bu gerçekliğe tepki olarak milliyetçiliğe yöneldikleri fikrini işlemiştir.¹⁹³

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, miras alınan ekonomik yapının “dengesiz kalkınmanın” yahut “iç sömürgeciliğin” ürünü olduğu konusunda bir oydaşımın devlet düzleminde tutunum bulan milliyetçilik düşüncesine işlemiş olup olmamasıdır. Sami Zubaida’nın belirttiği gibi “dengesiz kalkınmanın” (ya da “iç sömürgeciliğin”) milliyetçilik üzerindeki etkisi konusunda genellemelerden kaçınmak gerektiği gibi algının rolünü göz ardı etmemek de gerekmektedir. Zubaida’ya göre kapitalizmin her yeri aynı şekilde etkileyeceğini, her geri kalmış ülkede ‘dengesiz kalkınma’ ya da “sömürü” olarak algılanacağını, böyle bir algı varolsa bile bu algının milliyetçi tepkiler yaratacağını varsaymak mümkün değildir.¹⁹⁴ Aynı durum, Sovyet dönemiyle ilgili yapılan benzer kuramsal tartışmalar için de geçerlidir. Bu nedenle, örneğin Kuzio’nun genellediği etkiler durumsaldır. Bu durumsallık, tez çalışmasını oluşturan milliyetçiliklerin karşılaştırmalı analizi çerçevesinde kanıtlanmış olacaktır.

Sovyet sonrası devletlerin ekonomi politikalarını etkileyen diğer faktörler nesnel ekonomik koşullar ve elitin ekonomik çıkarları olarak özetlenebilir. Nesnel ekonomik koşullar ve elitin ekonomik çıkarları, kimi durumlarda Sovyet sonrası devlete hâkim olan milliyetçilik anlayışının Sovyet idaresini “sömürgeci” olarak algılamasına rağmen, bu anlayışın Rusya Federasyonu karşıtı ekonomi politikaları ve Rus karşıtı kimlik politikaları üretmesine engel olabilmektedir.

Bu durum büyük ölçüde devletlerin ve/veya ekonomik elitlerin Rusya Federasyonu’na bağımlılıkları ve bu devlet ile ilişkilerindeki hassasiyet (*sensitivity*)

¹⁹³ Kuzio, “Western Multicultural...”, s. 230–231.

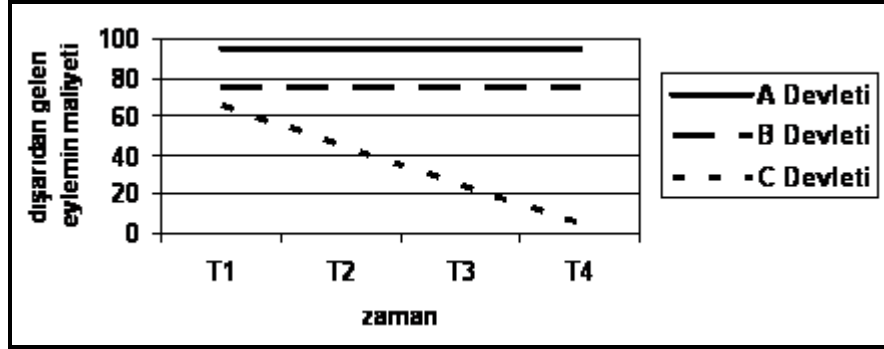
¹⁹⁴ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 112–113’ten Sami Zubaida, “Theories of Nationalism”, Gary Littlejohn, Barry Smart, John Wakefield ve Nira Yuval Davis (der.), **Power and the State**, Londra, Cloom Helm, 1978, s. 69-70.

ve etkilenebilirlik (*vulnerability*) düzeyleriyle ilişkilidir. Bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık kavramlarını netleştirebilmek ve karşılıklı bağımlılık ilişkisinde bağımlılığın doğasıyla ilgili bazı sorulara cevap bulmak için Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, hassasiyet ve etkilenebilirlik durumları arasında açık bir niteliksel ayırım yapma yoluna gitmişlerdir.¹⁹⁵ Bu ayırma göre hassasiyet, bir ülkede meydana gelen değişmelerin diğerinde ne kadar hızlı bir biçimde maliyeti yüksek değişimler getireceğiyle ilgilidir. Hassasiyette, ilişkideki değişimlerden etkilenen tarafların, ilişkinin bu yeni halini istekleri doğrultusunda dönüştürecek araçlara sahip olmadıkları varsayılır. Bir örnekle izah etmek gerekirse, iki ülkenin petrol ihtiyacının %35'ini ithalat yoluyla karşıladıklarını farz edelim. Bu iki ülkenin de petrol fiyatlarındaki yükselmelerden eşit oranda etkileneceği; bu konudaki hassasiyetlerinin eşit olduğu düşünülebilir. Oysa devletlerden birisi yerel üretimini arttırabilme şansına sahipse ve diğerinin böyle bir olanağı yoksa ikinci devletin birincisine oranla etkilenebilirlik düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir. Bu iki durum aşağıda iki farklı grafik yardımıyla yine petrol örneğiyle izah edilmiştir:

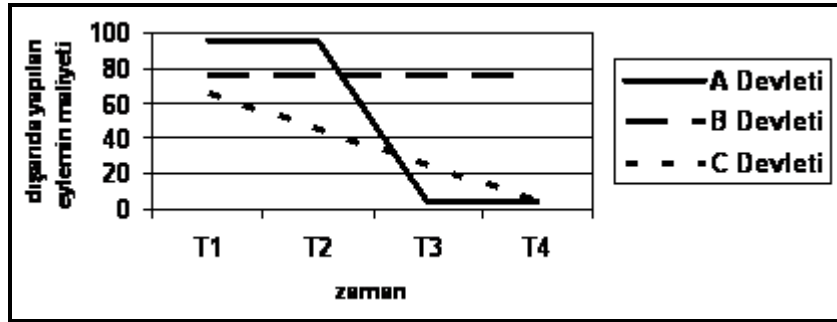
Grafik 1.1 üç ülkenin dışarıdan gelen bir değişime karşı hassasiyetini göstermektedir. A ülkesi değişime, B ülkesine kıyasla daha, C ülkesine kıyasla ise çok daha hassastır. Zaman içinde C ülkesinin hassasiyet düzeyi herhangi politika değişikliği olmadan düşmüştür. Bu değişiklik, C ülkesinde, söz konusu ürünün fiyatının artmasından ve bu durumun örneğin petrol kullanımını düşürmesinden;

¹⁹⁵ R. J. Barry Jones, **Globalisation and Interdependence in the International Political Economy**, Londra, Pinter Publishers, 1995, s. 7.

Grafik 1.1. Üç Ülkenin Hassasiyeti (Politikaların Değişmediği Varsayımdır)

Grafik 1.2. Üç Ülkenin Etkilenebilirliği (Politikaların Değiştiği Varsayımdır)

dolayısıyla da petrol ithalatının azalmasından kaynaklanabilir. Grafik 1.2’de ise her ülkenin dışarıda yapılan ve karşılıklı bağımlılık ilişkisini dönüştüren eylemlerin maliyetlerini azaltmak konusunda politika değişikliklerine gitmeye çalıştıkları farz edilir. Grafik 1.2’de A ülkesinin etkilenebilirlik düzeyinin, hassasiyetinden daha az olduğu görülmektedir. İkinci zaman diliminde gerçekleşen bir politika değişikliği ile A ülkesi, dışarıda meydana gelen değişikliğin maliyetlerini azaltabilmiştir. Örneğin A ülkesinin politika değişikliği enerji konusunda kendi-kendine yeterlilik yolunda atılmış olabilir. B ve C ülkeleri ise politika değişikliği yoluyla konumlarını düzeltmemişlerdir. Dolayısıyla B ülkesinin bu konuda etkilenebilirlik düzeyi yüksektir, C’nin etkilenebilirlik düzeyindeki düşüş ise uygulamaya konan politikalara bağlı değildir. Böyle olunca A ülkesinin hassasiyeti B’ye göre daha

yüksek olurken; A, B'ye kıyasla daha düşük bir etkilenebilirlik düzeyine sahip olabilmektedir.¹⁹⁶

Tüm bunlar demek oluyor ki, uluslararası ilişkilerde hassasiyet düzeyi yüksek bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi; etkilenebilirlik düzeyi yüksek bir karşılıklı bağımlılık ilişkisine göre daha az önemlidir. Çünkü eğer bir oyuncu, politika değişikliğine gitmek yoluyla maliyetleri düşürebilirse; hassasiyet durumu karşı taraf için bir güç kaynağı olarak yeterince kullanılamayacaktır.¹⁹⁷

Hassasiyet ve (özellikle de) etkilenebilirlik düzeyinin yüksek olduğu durumlarda devletlerin milliyetçiliklerini, bağımlılık ilişkisine sahip olduğu devlet ve/veya devlete adını veren etnik grup aleyhine inşa etmeleri zorlaşmaktadır. Çünkü aksi halde, “refah ve devletin gücü için gerekli olan kaynak, finans ve pazarlara erişim”i garanti eden ekonomik güvenliğin¹⁹⁸ tehlikeye girme ihtimali belirir. Söz konusu ihtimal, bir devletin karşılaşılabileceği en büyük yaşamsal tehditler arasındadır.

1.2.5. Güvenlik Unsuru

Güvenlik, nesnel olarak, “kazanılmış değerlere yönelik tehditlerin olmayışı”, öznel olarak “söz konusu değerlerin saldırıya uğrayabilirliği konusunda korkunun olmayışı” durumlarını ifade eder.¹⁹⁹ Ancak bir sorunun güvenlik düzleminde ifade edilmesi, öznenin (herhangi bir sorunu güvenlik sorunu kapsamına yerleştirenin)

¹⁹⁶ Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, **Power and Interdependence**, New York, Harper Collins Publishers, 1989, s. 13–14.

¹⁹⁷ **Y.a.g.e.**, s. 15-16.

¹⁹⁸ Bkz. Roman Wolczuk, **Ukraine's Foreign and Security Policy 1991–2000**, Londra, RoutledgeCurzon, 2003, s. 10, 14.

¹⁹⁹ Arnold Wolfers, “National Security’ as an Ambiguous Symbol”, **Political Science Quarterly**, Aralık 1952, C. 67, S. 4, s. 485.

sunumuna bağlıdır. Bu nedenle gerçek bir tehdidin varolup varolmamasından ve hatta bir sorunun tehdit olarak algılanıp algılanmamasından ziyade, tehdit olarak atanması durumu önemlidir. Bir başka ifadeyle, bir sorunun “güvenlik sorunu” biçimini alması, sorunun gerçekten tehdit olmasını değil; sorunun tehdit olarak sunulmasını gerektirir.²⁰⁰

Sorunun özne tarafından güvenlik zeminine taşınması güvenlikleştirme (*securitization*) süreci aracılığıyla gerçekleşir. Güvenlikleştirme, bir sorunun, belirli bir simgeye (örneğin devlete, hükümete, toprağa, millete) yönelen yaşamsal bir tehdit olarak sunulmasını içeren söyleme dayanır.²⁰¹ Hedef kitlenin sözkonusu söylemi onaylaması, güvenlikleştirme sürecini tamamlar.²⁰² Güvenlikleştirme girişimleri başarılı olup süreklilik kazanabilir (örneğin Batı’da 1947 sonrasında komünist/Sovyet tehdidi vurgusuna dayanan güvenlikleştirme girişimi), sınırlı başarı elde edebilir (örneğin ABD’nin yakın geçmişte Irak’ı bir tehdit olarak inşa etme girişimi), ya da başarısız olabilir (örneğin ABD yönetimlerinin güvenlikleştirme çabasına rağmen ABD’de Vietnam Savaşı’na desteğin azalması).²⁰³ Güvenlikleştirme sürecin tersi olarak, kimi sorunlar güvenlik ajandasının dışına da itilebilir (*güvenlik dışılaştırma* - *desecuritization*). Tez çalışması, güvenlik düşüncesinin güvenlikleştirme süreci aracılığıyla devlet tarafından inşa edilmesi noktasında kimliklerin ve milliyetçiliğin rolü ve bu sürecin kimlikler ve milliyetçilik üzerindeki etkisi konusunu kapsamına almaktadır.

²⁰⁰ Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde, **Security – a New Framework for Analysis**, Londra, Lynne Rienner, 1998, s. 24.

²⁰¹ Bkz. **Y.a.g.e.**, s. 21. Ayrıca bkz. Holger Stritzel, “Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond”, **European Journal of International Relations**, Eylül 2007, C. 13, S. 3, s. 358.

²⁰² Bkz. Matt McDonald, “Securitization and the Construction of Security”, **European Journal of International Relations**, Aralık 2008, C. 14, S. 4, s. 565–566.

²⁰³ Barry Buzan, “The Changing Agenda of Military Security”, Hans Günter Brauch, Ursula Oswald Spring, Czeclaw Mesjasz, vd. (der.), **Globalization and Environmental Challenges – Reconceptualizing Security in the 21st Century**, Berlin, Springer, 2008, s. 553.

Güvenlik kavramının “değer”, “tehdit” ve “korku” gibi kimlik bağlantılı unsurlara dayanılarak tanımlanması milliyetçilik-güvenlik ilişkisinin iki boyutunu ortaya koymaktadır. Bir taraftan kimliklerin her zaman inşa halinde olmaları gibi, kimliklerin ürettiği değerler ve değerlere bağlı olarak tanımlanan tehdit imajları, korku halleri ve son tahlilde de güvenlik düşünceleri inşa halindedirler.²⁰⁴ Yani, milliyetçiliklerin sunduğu değer, tehdit ve korkulara bağlı olarak güvenlik düşüncesi kurulabilir. Diğer taraftan kimlikler de, tehdit imajlarına, korku hallerine ve güvenlik düşüncelerine bağlı olarak kurulabilmekte/güncellenebilmektedir.²⁰⁵ Çünkü ne olduğumuzun inşasında neden korktuğumuz büyük bir yer tutar. Tehditleri kimliğe davet etmek kimlik inşasının ve takviyesinin boyutlarından birini oluşturur. Tehdidin yeniden tanımlanması ise kimliği yeniden yapılandırır.²⁰⁶

Bir başka ifadeyle, devletlerin güvenlik konusunda tercih ettikleri eylem biçimlerinin nedenlerinin açığa çıkarılmasında (devlet düzleminde tutunum bulduğu biçimiyle) kimlik olgusunun (ve dolayısıyla kimlik olgusunu etkileyen ve ondan etkilenen milliyetçilik düşüncesinin) bir açıklayıcı değişken olarak kullanılması mümkündür.²⁰⁷ Benzer bir biçimde, devlet aracılığıyla inşa edilen güvenlik düşüncesi de kimliklerin ve milliyetçilik düşüncesinin içeriklerinde, ürettiği tehdit imajları ve korku halleri aracılığıyla kurucu/güncelleyici etkilerde bulunmaktadır.²⁰⁸

²⁰⁴ Bkz. Erik Noreen ve Roxanna Sjöstedt, “Estonian Identity Formations and Threat Framing in the Post-Cold War Era”, **Journal of Peace Research**, Kasım 2004, C. 41, S. 6, s. 735–736.

²⁰⁵ Kimliklerin tehdit imajlarına, korku hallerine ve güvenlik düşüncelerine dayanarak kurulabilmesi tezini işleyen bir çalışma için bkz. Merje Kuus, “Toward Cooperative Security? International Integration and the Construction of Security in Estonia”, **Millennium – Journal of International Studies**, Mart 2002, C. 31, S. 2, s. 297–317.

²⁰⁶ **Y.a.g.m.**, s. 300. Merje Kuus, “European Integration in Identity Narratives in Estonia: a Quest for Security?”, **Journal of Peace Research**, Ocak 2002, C. 39, S. 1, s. 93.

²⁰⁷ Noreen ve Sjöstedt, **a.g.m.**, s. 736.

²⁰⁸ Bu etki 6. bölümde incelenecektir. Güvenlik bağlamı pratiklerin devlet kimliğini inşa noktasındaki rolünü konu edinen bir çalışma için bkz. David Campbell, **Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity**, Manchester, Manchester University Press, 1992.

Tüm bunlara ek olarak devlet tarafından gerçekleştirilen güvenlikleştirme süreci milliyetçilik bağlamı bazı ikincil etkilerde de bulunur.²⁰⁹ Bu etkilerin en önemlisi, güvenlikleştirmenin kimi milliyetçi hedeflere erişmeyi kolaylaştırıcı işlevidir. Güvenlikleştirme aracılığıyla devlet yönetimleri tarafından özünde politik olan sorunlar güvenlik alanına kaydırılabilir. Böylelikle normal şartlar altında onları sınırlayabilecek meşruiyet ölçütlerinden arınma imkânı sağlanır.²¹⁰ Çünkü bir sorunu, güvenlik sorunu biçiminde sunmak olağanüstü durum ilân etmek anlamına gelir. Olağanüstü durumlarda, sözkonusu tehditkâr gelişmelere engel olmak amacıyla her yola başvurma mübah olduğu iddia edilir. Bu iddia hedef kitle tarafından onaylanınca, olağanüstü önlemler almayı meşrulaştırmanın önünde bir engel kalmaz.²¹¹ Bir başka ifadeyle, güvenlik tehditlerinin özel doğaları, onlarla başedebilmek için olağanüstü önlemlerin alınmasını meşrulaştırır. Devlete, yaşamsal tehditlere karşı özel önlemler alma yolunu açar. Örneğin kuvvet kullanımını meşrulaştırmada güvenliğe atıf, devletler tarafından sıkça kullanılan bir yoldur.²¹² David A. Baldwin bu durumu şöyle ifade etmektedir: “...güvenlik, geçtiğimiz elli yıl boyunca sivil özgürlüklerin askıya alınmasını, yapılan savaşları ve kaynakların yeniden tahsis edilmesini haklılaştırmak için kullanılagelmiş bir kavramdır...”²¹³

Devlet tarafından güvenlikleştirme yoluyla göç, azınlık hakları gibi konuların²¹⁴ ya da rakip etnik, dilsel ve dinsel grupların, kültürlerin veya devletlerin²¹⁵ güvenlik tehdidi ajandalarına dâhil edilmeleri mümkündür. Böylelikle

²⁰⁹ Çalışmada amaçlanan, güvenliğin anlamını sorgulamak değil, politika yapım sürecinde ve milliyetçiliğin yeniden inşasında güvenlik söyleminin devlet tarafından ne ölçüde kullanıldığını açığa çıkartmaktır. Aynı amaca odaklanan bir başka çalışma için bkz. Kuus, “Toward Cooperative Security?..”, s. 297-317.

²¹⁰ Buzan, Waever ve Wilde, **a.g.e.**, s. 21, 24.

²¹¹ Bkz. **Y.a.g.e.**, s. 27.

²¹² **Y.a.g.e.**, s. 21.

²¹³ David A. Baldwin, “The Concept of Security”, **Review of International Studies**, Ocak 1997, C. 23, S. 1, s. 9.

²¹⁴ Paul Roe, “Securitization and Minority Rights: Conditions of Desecuritization”, **Security Dialogue**, Eylül 2004, C. 35, S. 3, s. 279-280.

²¹⁵ Kuus, “Toward Cooperative Security?..”, s. 298.

örneğin göç ve azınlık hakları karşıtı politikaların, etnik açıdan dışlayıcı yurttaşlık yasalarının, ayrımcı dilsel ve dinsel uygulamaların devlet tarafından gerçekleştirilmesi, hedef kitlenin onayıyla meşrulaştırılabilmektedir. Ancak devletlerin güvenlik tehdidi ajandalarındaki kayıtlar silinmez değildir. Örneğin devlet yönetiminde tutunum bulan milliyetçilik düşüncesinde, ekonomide, uluslararası sistem ve bölgesel düzende meydana gelen değişmelere bağlı olarak güvenlik tehdidi olarak işaretlenen kimi konular, yine bu faktörlerdeki değişmelere bağlı olarak güvenlik ajandalarının dışına itilebilir.

Sonuç olarak bu çalışmada ele alınan konu devlet-milliyetçilik ilişkisidir. Çalışma boyunca milliyetçilikten kasıt, millet olarak etiketlenen belirli bir yapının inşa edilmiş çıkarını destekleme konusunda açıkça ifade edilmiş bir hedef vurgusuna dayanan söylemdir. Bu içeriğe sahip bir tanım, milletin etiketlenmesi, inşa edilmesi ve yeniden inşa edilmesi süreçlerinde devletin rolünü ve devletin milliyetçi hedeflere erişim yönünde kullanılmasını eşzamanlı olarak çözümlemeye uygun bir kavramsal zemini oluşturmaktadır. Çalışmanın kavramsal çerçevesine paralel bir biçimde oluşturulan kuramsal çerçevesi, devletlerin milliyetçilikler ve milliyetçiliklerin devletler tarafından ne şekilde araçlaştırıldığı üzerinedir. Bu bağlamda devlet-milliyetçilik ilişkisini çözümlemek doğrultusunda ilk yapılması gereken, milliyetçiliğin çalışma kapsamına giren devletler düzleminde hangi içeriklerle ve ne ölçüde tutunum bulduğunun tarihsel olarak incelenmesidir. Çalışmanın “Devlet-Milliyetçilik Etkileşimi” başlıklı ikinci bölümü bu amaca yönelik olarak oluşturulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM: DEVLET-MİLLİYETÇİLİK ETKİLEŞİMİ

2.1. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMA SÜRECİ VE MİLLİYETÇİLİK

18 Mayıs 1991 günü, günümüzde bağımsız Kazakistan'ın sınırları içinde kalan Baykonur Üssü'nden²¹⁶ Mir Uzak İstasyonu'na iki Sovyet kozmonot gönderildi. Kozmonotlar dört ay sonra döndüklerinde farklı bir dünya ile karşılaştılar. Öyle ki, dünyaya adım atar atmaz artık hangi devletin yurttaşları olduklarından uzay gemilerinin hangi devlete ait olduğuna kadar bir dizi soruyla yüzleştiler.²¹⁷ Kozmonotların dört aylık uzay seyahatlerinin ertesinde böyle sorularla yüzleşmek durumunda kalmaları Sovyetler Birliği'nin “ani” dağılmasından kaynaklanmaktaydı.

Kısa süre içinde Sovyetler Birliği'nin ani dağılmasına etki eden faktörler arasında “çevre milliyetçilikleri” ön plana alınmaya başladı. Henüz 1980 yılında Hélène Carrère d'Encausse Sovyetler Birliği'nin dağılmasını Orta Asya'da gerçekleşecek bir Müslüman isyanının hızlandıracağı sayılıtısında bulunmuştu.²¹⁸ D'Encausse'un bu “aceleci yaklaşımı” Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen

²¹⁶ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kazakistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Baykonur Uzay Üssü hakkında, 31 Ağustos 1991'de Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev yetki iddiasında bulunan bir kararname imzalamıştır. 30 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde imzalanan bir anlaşma ile üssün bütün üye devletler yararına faaliyet göstermesi ilkesi benimsenmiştir. <<http://www.fas.org/spp/guide/russia/facility/baikonur.htm>>, (14.12.2007). 2004 yılında Rusya Federasyonu ile Kazakistan arasında imzalanan bir diğer anlaşma ile üssün yönetiminde ve askeri olmayan amaçlarla kullanımında Kazakistan'ın rolü artırılmıştır. 2005 yılında ise üs, Rusya Federasyonu tarafından yıllık 115 milyon dolar kira bedeli ile 2050 yılına kadar kiralanmıştır. Bkz. “Kazakhstan: A Space Odyssey”, **RedOrbit**, 12 Aralık 2007, <http://www.redorbit.com/news/space/1179841/kazakhstan_a_space_odyssey/index.html?source=r_space>, (14.12.2007).

²¹⁷ Mark R. Beissinger, **Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State: a Tidal Approach to the Study of Nationalism**, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, s. 1.

²¹⁸ **Y.a.g.e.**, s. 2'den Hélène Carrère d'Encausse, **Decline of an Empire**, New York, Newsweek Books, 1980. Tocqueville'nin “kötü yönetimlerin en riskli anı kendilerini düzeltmeye çalıştıkları andır” sözünden hareketle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının merkezden kaynaklandığını iddia eden bir görüş için bkz. Georgiy Mirsky, **On Ruins of Empire: Ethnicity and Nationalism in the Former Soviet Union**, Londra, Greenwood Press, 1997, s. 6-7.

ertesinde tarihsel gerçekliklere daha uygun formlara sokuldu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasında Kafkasya, Rus, Ukrayna ve Baltık milliyetçiliklerinin etkin olduğu konusunda birçok tez, milliyetçiliklerin kesin zaferinin ilanıyla birlikte sunuldu.²¹⁹

Örneğin Nadia Diuk ve Adrian Karatnycky'ye göre Sovyetler Birliği'nin dağılmasında en önemli etken milliyetçilikti. Milliyetçilik ve bağımsızlık istemi “kardeş halkların ebedi birliğini” onbeş ayrı devlete ayırmıştı. Hatta 1991'in Ağustos ayında Moskova'da Gorbaçov Yönetimi'ne karşı “radikal komünist” kanattan gelen darbe girişimini başarısızlığa sürükleyen neden de milliyetçilikti. Diuk ve Karatnycky'ye göre darbe planlayıcılarının yasadışılığına karşı muhalefetin başını Rusya, Ukrayna, Ermenistan ve Baltık Devletleri'nde milliyetçi demokrat hareketler çekmişti.²²⁰

Nils R. Muiznieks'e göre ise Sovyetler Birliği'nin son yıllarında Baltık bölgesinde milliyetçilik düzleminde yaşananlar, hem çevredeki hem de merkezdeki politik gelişmeler üzerinde önemli etkilerde bulunmuştu. Sovyetler Birliği'nin son yıllarında Estonya, Letonya ve Litvanya'da gelişen milliyetçi hareketler, bu cumhuriyetlerde Sovyet güç yapılarını yıkmışlar, “devrimlerini” Birliğin diğer bölgelerine ihraç etmişler, diğer taraftan da Birliğin geleceği konusunda “merkezde” yaşanan cepheleşmeleri büyütmüşlerdi. Bu nedenle Muiznieks'e göre Baltık

²¹⁹ Sovyetler Birliği'nin dağılmasında çevre milliyetçiliklerinin önemli etkileri olacağı/olduğu konusunda geniş bir literatür mevcuttur. Bu konuda örneğin bkz. Anatoly M. Khazanov, **After the USSR – Ethnicity, Nationalism and Politics in the Commonwealth of Independent States**, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1995, s. 3–51. Ian Bremmer, “Post Soviet Nationalities Theory: Past, Present and Future”, Ian Bremmer ve Ray Taras (der.), **New States New Politics – Building the Post-Soviet Nations**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s. 3–26. Nadia Diuk ve Adrian Karatnycky, **New Nations Rising – the Fall of the Soviets and the Challenge of Independence**, New York, John Wiley and Sons, 1993, s. 1–40. Ayrıca Taras Kuzio'nun 1986 yılında Kazakistan'da gerçekleşen milliyetçi nitelikteki isyanları ve bu isyanların Sovyetler Birliği üzerindeki olası etkilerini tartıştığı makalesi için bkz. Taras Kuzio, “Nationalist Riots in Kazakhstan”, **Central Asian Survey**, Kış 1988, C. 7, S. 4, s. 79–100.

²²⁰ Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 1.

bölgesinde 1988'den beri görülen milliyetçi halk cepheleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasında oldukça önemli bir faktör olarak değerlendirilmeliydi.²²¹

D'Encausse Orta Asya'da Müslüman kimliğine vurguya dayanan milliyetçi hareketlerin Sovyetler'in sonunu hazırlayacağı sayılıtısını tarihsel gerçekliklerle ispat etmeyi beklerken, geleceğin Tacikistan Devlet Başkanı Rahmon Nabiye (1930–1993) bağımsızlığın gökten bir meteor gibi düştüğünü ifade etmekteydi.²²² Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev “...yolun başında hiç kimsenin elinde hazır teoriler ya da planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş için hazırlanmış bir strateji yoktu... bilginiz ve hazırlanmış kadrolarımız yoktu...”²²³ deyip 16 Aralık 1991 Bağımsızlık Günü'nü Kazakistan'ın bağımsızlık mücadelesinin zaferi değil başlangıç noktası olarak görmekteydi.²²⁴ Merkezde dağılma konusunda en önemli kilometre taşlarından biri olarak görülen 19 Ağustos 1991 tarihli darbe girişiminin²²⁵ başarısızlığı netleşmeden önce; sonranın bağımsız Kazakistan ve Ukrayna'sının ilk Devlet Başkanları olacak Nursultan Nazarbayev ve Leonid Kravçuk bağımsızlıktan değil, Sovyetler'in birliğinden söz ediyorlar; başarısızlığa uğrayacağı belli olana kadar girişimi kınamaktan kaçınıyorlardı.²²⁶ Gelişmelere en net tepkiyi Estonya veriyordu. 20 Ağustos 1991'de Estonya Yüksek Konseyi darbe girişiminin “Estonya

²²¹ Nils R. Muiznieks, “The Influence of Baltic Popular Movements on the Process of Soviet Disintegration”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 1995, C. 47, S. 1, s. 3.

²²² Irina Zviagelskaya, **The Tajik Conflict**, Reading, Ithaca Press, 1997, <http://www.ca-c.org/dataeng/st_09_zv_jag_2.shtml>, (04.10.2008).

²²³ Nursultan Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, çev. S. Arıkan ve F. Arıkan, Ankara, Pelin Ofset, 2007, s. 41.

²²⁴ **Y.a.g.e.**, s. 50.

²²⁵ Darbe girişimi 19 Ağustos 1991 tarihinde SSCB Başkan Yardımcısı Gennadi Yanayev, SSCB Başbakanı Valentin S. Pavlov, İçişleri Bakanı Boris K. Pugo, KGB Başkanı Vladimir A. Kryukov'un da aralarında bulunduğu Sovyetler Birliği'ni bir arada tutmak isteyen bir ekip tarafından gerçekleştirilmiş; girişim öncesinde olağanüstü hal ilan edilmiş, yeni kurulan Olağanüstü Hal Devlet Komitesi'nin (Gosudarstvennyy Komitet po Chrezvychaynomu Polozheniyu - Государственный Комитет по Чрезвычайному Положению) 19 Ağustos 1991 itibarıyla ülke yönetimini üstlendiği açıklanmıştır. Suny, **The Soviet Experiment...**, s. 481.

²²⁶ Martha Brill Olcott, “Kazakhstan: Pushing for Eurasia”, Ian Bremmer ve Ray Taras (der.), **New States New Politics...**, s. 555. Alexander Motyl ve Bohdan Krawchenko, “Ukraine: From Empire to Statehood”, Ian Bremmer ve Ray Taras (der.), **New States New Politics...**, s. 255. Azerbaycan'da ise Ayaz Muttalibov'un darbeyi desteklediği iddiaları vardı. Bkz. Shireen T. Hunter, “Azerbaijan: Spreading for New Neighbors”, Ian Bremmer ve Ray Taras (der.), **New States New Politics...**, s. 448.

Cumhuriyeti'nin milli bağımsızlığını SSCB ile ikili müzakereler vasıtasıyla yeniden kurmayı olanaksız kıldığı" gerekçesiyle bağımsızlığı ilan ediyordu.²²⁷ Sadece Litvanya ve Gürcistan 19 Ağustos 1991 tarihli darbe girişimi öncesinde, sembolik kalacak bağımsızlık ilanında bulunan cumhuriyetlerdi. Bağımsızlık ilanları sembolikti çünkü bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarına uluslararası destek ancak 19 Ağustos 1991 sonrasında gelecekti.²²⁸

Bu demek oluyor ki, darbe girişiminin başarısızlığı Sovyetler Birliği'ni bir arada tutacak merkezi bir otoritenin bulunmadığı algısını²²⁹ hem Sovyet coğrafyasında hem de uluslararası alanda çoğaltarak, Birlik Cumhuriyetleri'nin yönetimlerini ya bağımsızlığa itmiş, ya da daha önce ilan edilmiş bağımsızlıkları, artan uluslararası destek sayesinde sembolik olmaktan kurtarmıştır.

Milliyetçilik ise bağımsızlık ilan edip etmeme konusundan ziyade bağımsızlık ilan etme zamanlamalarında²³⁰ belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Sovyet sonrası coğrafyada örneğin 19 Ağustos tarihli darbe girişiminin ardından ilk bağımsızlık ilanını 20 Ağustos 1991'de Estonya, son bağımsızlık ilanını ise 16 Aralık 1991'de Kazakistan'ın gerçekleştirmiş olması bu cumhuriyetlerdeki milliyetçiliklerin etkinlik düzeyleri ve içerikleri hakkında fikir verebilmektedir.²³¹

²²⁷ Toivo U. Raun, "Estonia: Independence Redefined", Ian Bremmer ve Ray Taras (der.), **New States New Politics...**, s. 415.

²²⁸ Zaten Litvanya Parlamentosu 19 Ağustos'un önemini kavrayarak 21 Ağustos 1991 tarihinde 1990 tarihli bağımsızlık ilanını yeniden onaylamıştır. Bkz. Alfred Erich Senn, "Lithuania: Rights and Responsibilities of Independence", Ian Bremmer ve Ray Taras (der.), **New States New Politics...**, s. 372. Dahası Litvanya, ilk bağımsızlık ilanının ardından SSCB ekonomik ambargosuyla karşılaşması nedeniyle ilanı dondurduğunu açıklamıştır. Bkz. "Gorbachev Denounces Estonia's Declaration", **The New York Times**, 13 Ağustos 1990, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9C0CEED9153FF930A2575BC0A966958260>>, (05.11.2008).

²²⁹ Dağı, **a.g.e.**, s. 99.

²³⁰ Bağımsızlığın resmi ilan tarihleri: Gürcistan: 9 Nisan 1991 (bağımsızlık ilanının dünya çapında tanınması 19 Ağustos 1991 darbesinin başarısızlığa uğramasının sonrasında); Estonya: 20 Ağustos 1991; Litvanya: 21 Ağustos 1991 (ilk bağımsızlık ilanı 11 Mart 1990'da); Letonya: 21 Ağustos 1991; Ukrayna: 24 Ağustos 1991; Belarus: 25 Ağustos 1991; Moldova: 27 Ağustos 1991; Azerbaycan: 30 Ağustos 1991; Kırgızistan: 31 Ağustos 1991; Özbekistan: 1 Eylül 1991; Tacikistan: 9 Eylül 1991; Ermenistan: 23 Eylül 1991; Türkmenistan 27 Ekim 1991; Kazakistan: 16 Aralık 1991. RSFSC SSCB'den resmen bağımsızlık ilanında bulunmayan tek Sovyet cumhuriyetidir. Bkz. Taras Kuzio, "National Identities and Virtual Foreign Policies among the Eastern Slavs", **Nationalities Papers**, Aralık 2003, C. 31, S. 4, s. 431.

²³¹ Bu konu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacaktır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasında milliyetçiliklerin rolü nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının en önemli sonuçlarından biri, bir anda on beş yeni bağımsız devletin uluslararası politika sahnesine çıkmasıdır.²³² Bu devletlerden sekizi Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan), üçü Doğu Avrupa'da (Ukrayna, Belarus ve Moldova), üçü Baltık bölgesindedir (Letonya, Litvanya ve Estonya). Son devlet ise 17.075.400 km²lik yüzölçümü ile dünyanın en geniş ülkesi olup Avrasya coğrafyasının büyük bir bölümünü kapsayan Rusya Federasyonu'dur.

Ortaya çıkan yeni devletler, bizzat varlıkları ve politikaları ile sınırları içindeki ve dışındaki milliyetçilikleri farklı biçimlerde etkileyebilmekte ve milliyetçiliklerden farklı biçimlerde etkilenebilmektedirler. Bu bölümde, Sovyet öncesi ve Sovyet dönemlerine de göndermelerde bulunularak, Sovyet sonrası coğrafyada devlet-milliyetçilik doğrudan etkileşimi Baltık bölgesinden Estonya, Doğu Avrupa'dan Ukrayna ve Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasından Kazakistan örnekleri ile karşılaştırmalı bir biçimde incelenecektir.

2.2. DEVLET, MİLLİYETÇİLİK VE MİLLETİN İNŞASI

2.2.1. SSCB Dönemi ve Öncesi

Kuşkusuz SSCB'nin dağılış sürecinin sonunda elde edilen bağımsızlıkların kazanılmasında milliyetçi hareketlerin etkilerinin sınırlı düzeyde kalması, ilgili

²³² Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna, Belarus, Moldova, Estonya, Letonya, Litvanya, Rusya Federasyonu.

ülkelerde milliyetçi hareketlerin kimliksel direnç noktalarının ve milliyetçi hareketlerin bağımsızlık öncesinde bulunmadıkları veya bağımsız devlet kurmayı hedeflemedikleri anlamına gelmemektedir.

Örneğin, Estonyalı kimliğiyle düzenlenen ilk kitlesel hareketin 1343 yılında Danimarka egemenliğine ve Alman seçkinlere karşı gerçekleşen bir dizi köylü isyanı²³³ olduğu konusu genellikle kabul edilmektedir.²³⁴ Katolik, Almanca konuşan ve ekonomik açıdan baskın Baltık Almanlarına karşı pagan, Fin-Ural ailesinden bir dil konuşan ve köylü Estonyalıların dinsel, dilsel ve sınıfsal düzlemli ilk tepkisel hareketi Estonya milliyetçiliğini önceleyen ilk kimliksel direnç noktaları hakkında fikir verebilmektedir. Bu kimliksel direnç noktaları, 1850'lere kadarki dönemde bir milli farkındalık olarak değerlendirilmese bile bir etnik farkındalığın temelini oluşturmuşlardır.²³⁵

Kimliksel direnç noktalarının ve etnik farkındalığın bir milliyetçi hareket biçimini alması, bir başka ifadeyle millet olarak etiketlenen belirli bir yapının inşa edilmiş çıkarını destekleme konusunda açıkça ifade edilmiş bir hedef vurgusuna dayanan söylemin oluşturulması 1850'lerin sonlarından itibaren başlamıştır.²³⁶ 1227–1561 yılları arasında Danimarka ve Alman, 1561–1721 yılları arasında İsveç, 1721–1918 yılları arasında Rus egemenliğinde kalan Estonyalıların, tarihte ilk kez kendilerini bir millet olarak kabul ettikleri bu dönem Estonya Uyanış Çağı (Estonyaca: *Ärkamisaeg*) olarak adlandırılmaktadır.²³⁷

²³³ St. George Gecesi İsyanı (Estonyaca: *Jüriöö ülestõus*).

²³⁴ Bkz. Johannes Kaiv, "Estonian Nationalism", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Mart 1944, C. 232, S. 1, s. 39. James Minahan, **One Europe, Many Nations: a Historical Dictionary of European National Groups**, Londra, Greenwood Publishing Group, 2000, s. 235.

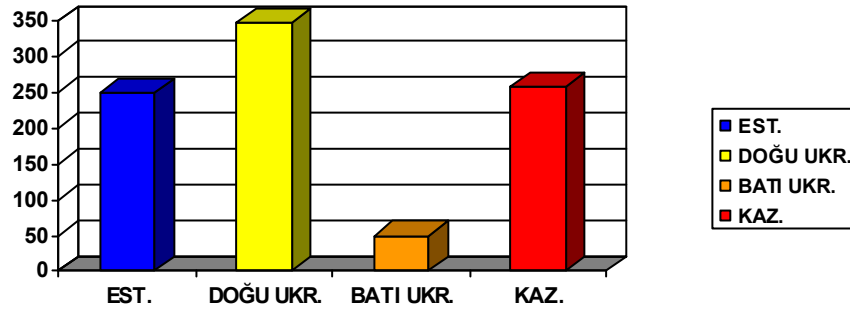
²³⁵ Toivo U. Raun, "Nineteenth -and Early Twentieth- Century Estonian Nationalism Revisited", **Nations and Nationalism**, Ocak 2003, C. 9, S. 1, s. 132.

²³⁶ Raun, "Estonia: Independence Redefined", s. 405.

²³⁷ <http://en.wikipedia.org/wiki/Estonian_Age_of_Awakening>, (16.12.2007).

1816-1819 gibi görece erken bir dönemde Estonya köylüsünün özgürleşmesi ve 1850'lerde toprak mülkiyetine sahip olma hakkını kazanmaları²³⁸ Estonya milli bilincini yükseltmiş, Estonya Uyanış Çağı'nı öncelemiştir. Özellikle 1860 sonrası dönemin okur yazarlık konusunda Estonya'da hızlı bir artışın gerçekleştiği, buna paralel olarak edebiyat, müzik, eğitim ve gazetecilik gibi alanlarında önemli

Grafik 2.1. Bugünkü Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Topraklarının Rus Çarlığı ve SSCB Egemenliğinde Toplam Kalış Süreleri (Yıl Olarak)²³⁹

gelişmelerin yaşandığı dönem olması²⁴⁰ milliyetçi bilinci körüklemiştir. Bu dönemde Estonya'da milliyetçilik 1816-1819 ve 1850'lerin kazanımlarına rağmen Rus yönetimi altında etkinliğini sürdürmeye devam eden Baltık Alman soyluluğunun feodal benzeri uygulamaları karşısında Alman karşıtı bir kitle hareketi şeklinde büyümüştür. Endüstrileşme, özellikle de tekstil endüstrisi, şehirleşmeye ve Estonyalı orta sınıf ve işçi sınıfının gelişmesine yol açarak milliyetçiliği daha da büyütülmüştür.²⁴¹

1860'lı yıllarda Estonya milliyetçiliği Alman nüfusun imtiyazlarına karşıtlık üzerinden kendini inşa edip, Alman nüfusu ötekileştirirken, aynı tepki Çarlık Rusyası

²³⁸ Toivo U. Raun, "The Revolution of 1905 in the Baltic Provinces and Finland", *Slavic Review*, Sonbahar 1984, C. 43, S. 3, s. 457.

²³⁹ Rus Çarlığı ve SSCB egemenliğinde bugünün Estonya toprakları toplam 248, Doğu Ukrayna 347, Batı Ukrayna 50 ve Kazakistan toprakları ise ortalama 258 yıl kalmışlardır.

²⁴⁰ Raun, "Estonia: Independence Redefined", s. 405.

²⁴¹ Minahan, *a.g.e.*, s. 236.

yönetimine yahut etnik Ruslara yönelmemiştir.²⁴² Ancak eşzamanlı olarak, Estonyalı entellektüellerin komşu ve dilsel ilişkili Finlere bir model olarak yaklaşması²⁴³ ve her an yeniden üretilen milli kimlik, yeni sınır çizgileri oluşturmuş, sınır çizgilerine yönelen baskılar dirençle karşılaşmaya başlamıştır. Bu direncin boyutunun test edildiği ilk durum Çarlık Rusyası’nın Ruslaştırma Politikası olmuştur.

Çarlık Rusyası’nın 1880’lerin ortalarında uygulamaya koyduğu üç yönlü Ruslaştırma Politikası (Rusça’nın eğitim dili haline getirilmesi, Rus Ortodoksluğu’nun yayılmasının desteklenmesi, Rusça’nın yönetim dili haline getirilmesi),²⁴⁴ Estonya’da 1850’lerden itibaren gelişen modernleşme dinamiklerinin ve kültürel ve milli farkındalığın üzerine oturmuş, bu durumun etkisiyle Ruslaştırma Politikası karşıtlığı, Çarlık Rusyası’na bağlılığı azaltarak Estonya milliyetçiliğini daha politik bir biçime sokmuştur.²⁴⁵

1905 Rus Devrimi de politik katılım ve demokratik ve federal Rus devleti içinde özerklik biçiminde özetlenecek politik programı inşa etme konusunda fırsatlar yaratarak Estonya milliyetçiliğini kültürel milliyetçilikten politik milliyetçilik yönünde değişime uğratmıştır.²⁴⁶ Çar II. Nikola’nın Ekim Manifestosu (1905) sivil haklar, oy hakkının genişletilmesi gibi konularda sözler vermiş, iki aylık “Özgürlük Dönemi” olarak adlandırılan dönem dâhilinde²⁴⁷ Kasım 1905’te kentsel ve kırsal temsilcilerin katılımıyla Tartu’da Bütün Estonyalılar Kongresi toplanmıştır. Kongre,

²⁴² Estonyalılar için Baltık-Alman imtiyazlarına karşıtlık konusunda temel figür olarak Garlieb Merkel (1769–1850) kabul edilmektedir. Garlieb Merkel, Estonyalıları diğer milliyetler ile eşit statüde değerlendiren ilk yazardır. Raun, “Nineteenth -and Early Twentieth- Century Estonian...”, s. 134–135.

²⁴³ Y.a.g.m., s. 134.

²⁴⁴ Raun, “Estonia: Independence Redefined”, s. 407.

²⁴⁵ Raun, “The Revolution of 1905 in the...”, s. 458.

²⁴⁶ Raun, “Estonia: Independence Redefined”, s. 404.

²⁴⁷ Toivo U. Raun, “The All Estonian Congress in Tartu, November 1905: A Reassessment”, *Journal of Baltic Studies*, Aralık 2007, C. 38, S. 4, s. 385.

Raun'un ifade ettiği gibi Estonya halkının modern çağlardaki ilk geniş tabanlı politik mobilizasyonunda anahtar unsur olarak değerlendirilmelidir.²⁴⁸

Estonya politik milliyetçiliğinin gelişiminde 1905 Kongresi anahtar bir unsur olarak değerlendirilse de, Estonya politik milliyetçiliğinin *bağımsız devleti* hedef olarak alması için 1917'yi beklemek gerekecektir. Çünkü 1917 yılına kadar Estonya milliyetçiliğinin en büyük politik hedefi özerklik ile sınırlı kalmıştır.²⁴⁹ Baltık bölgesinin iki geleneksel büyük gücü Çarlık Rusyası ve Almanya'dır. Çarlık Rusyası 1917 Devrimi'nin, Almanya ise Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında bu bölgeyi büyük ölçüde boşaltmış, böylelikle Estonya bağımsızlık için uygun bir uluslararası ortam bulmuştur.²⁵⁰ Jeopolitik değişimlerle eşzamanlı olarak Estonya'daki askeri ve sivil çevrelerde bağımsızlık bir milli hedef noktasına taşınmıştır.²⁵¹

Grafik 2.2'de görüldüğü gibi 1918–1940 yılları ile sınırlı kalmasına rağmen, bağımsız devletin varlığı Estonya milliyetçiliğini derinden etkilemiştir. İki dünya savaşı arası bağımsızlık yıllarında Estonya'da yazı dili standartlaştırılmış, ilkokuldan yüksek öğretime kadar devlete adını veren dilde eğitim sistemi kurulmuş, milliyetçilik devlet desteğiyle yeniden üretilmiş,²⁵² ekonominin yönetimi deneyimi

²⁴⁸ Y.a.g.m., s. 383, 386.

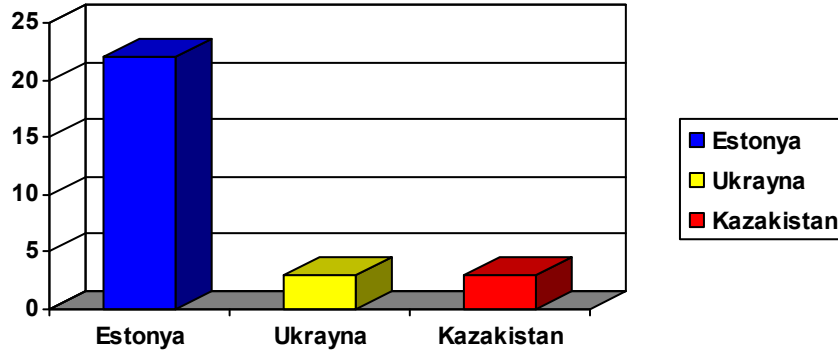
²⁴⁹ Raun, "Estonia: Independence Redefined", s. 404. Walter C. Clemens Jr., "Comparative Repression and Comparative Resistance: What Explains Survival", **Nationalism and Ethnic Politics**, Sonbahar 2003, C. 9, S. 3, s. 76.

²⁵⁰ Raun, "Estonia: Independence Redefined", s. 408.

²⁵¹ Karsten Brüggemann, "Defending National Sovereignty against Two Russias: Estonia in the Russian Civil War, 1918–1920", **Journal of Baltic Studies**, İlkbahar 2003, C. 34, S. 1, s. 22.

²⁵² Hatta Estonya'da devlet destekli milliyetçilik 1934 sonrası devlet uygulamalarıyla ırkçılık yahut ırksal mükemmeliyetçilik noktasına kaymıştır. 1934'le birlikte devletin otoriterleştirilmesi sürecinde millet biyolojik bir biçimde tanımlanmış ve milli bütünlük (*Estonyaca: rahvusterviklikus*) devletin ana hedefi noktasına taşınmıştır. 1 Nisan 1937 tarihli Sterilizasyon Yasası ise millet fikrini biyolojik biçimde tanımlamakta en uç noktayı ifade etmektedir. Bu yasa ırkın zorunlu sterilizasyonunu öngörmekteydi. Örneğin yasaya göre akıl veya ağır epilepsi hastalarının çocuk sahibi olması engelleniyordu. Ayrıca "küçük millet" algısının getirdiği demografik histeri de bu dönemde Estonya devletin nüfus politikalarına yansımıştır. Bu dönemde "Estonya milleti" olarak etiketlenen yapının nüfusunu arttırmaya yönelik sistemli bir devlet politikası yürütülmüştür. Bkz. Ken Kalling, "The Self Perception of a Small Nation: The Reception of Eugenics in Interwar Estonia", Marius Turda ve Paul J. Weindling (der.), **'Blood and Homeland': Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940**, Budapeşte, Central European University Press, 2006, s. 254–259.

Grafik 2.2. 1900–1991 Yılları Arası Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’ın Bağımsız Devlet Deneyimi Süresi (Yıl Olarak)²⁵³

yaşanmıştır. Kısacası bu dönem, Estonya milliyetçiliği üzerinde, devlete sahip olmanın doğrudan etkisiyle önemli kültürel, politik ve sosyoekonomik miras bırakmıştır.²⁵⁴ Özelde Estonya’yı Ukrayna ve Kazakistan’dan genelde Baltık Cumhuriyetleri’ni Sovyetler Birliği’nin diğer Birlik Cumhuriyetleri’nden ayıran yaklaşık iki onyıllık bu devlet deneyimi sayesinde 1991 Ağustosunda kazanılan bağımsızlık, Estonya’da sadece Sovyet sonrası yeni bir devletin ortaya çıkışı olarak değil, Sovyet öncesi geçmişte kazanılmış bağımsızlığın restorasyonu olarak algılanmıştır.²⁵⁵ Böylelikle yakın geçmişte yaşanan devlet deneyimi ve deneyimin yeniden ürettiği milli kimlik, devleti yeniden kurma istencine yol açmış, bu istencin varlığı Estonya milliyetçiliğini Sovyet döneminin baskılarına rağmen ve bu baskılara karşıtlık üzerinden diri tutmayı başarabilmiştir.²⁵⁶

Tıpkı Estonya’da olduğu gibi Ukrayna’da da milliyetçi hareketlerin kimliksel direnç noktaları ve milliyetçi hareketler 1991 öncesinde de bulunmakta, devlet kurma hedefi Ukrayna’da da 1991 öncesi dönemde gözlenmektedir. Ancak Estonya’dan

²⁵³ Estonya 1900–1991 arası dönemde 22, Ukrayna ve Kazakistan ise 3 yıl bağımsız devlet deneyimi yaşamışlardır.

²⁵⁴ Raun, “Estonia: Independence Redefined”, s. 408.

²⁵⁵ Y.a.g.m., s. 404.

²⁵⁶ Bu noktaya en iyi örnek Orman Kardeşleri adlı (Estonyaca: *metsavennad*) gerilla hareketidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.estonica.org/eng/lugu.html?menyy_id=99&kateg=43&alam=61&leht=6>, (29.12.2007).

farklı olarak Ukrayna’da 1991 öncesinde ortak kimliksel direnç noktaları konusunda etnik Ukraynalılarda bile bütünlük bulunmamaktadır. Bu durum büyük ölçüde bugünün Ukrayna devletinin sınırlarının, tarihsel olarak birden çok devletin sınırları arasında paylaşılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Estonyalılar bağımsız devletlerine sahip oldukları zaman dilimleri dışında farklı devletlerin egemenlikleri altına neredeyse bir bütün olarak girmişlerdir. Oysa modern Ukrayna’yı oluşturan her bir coğrafi bölgenin ayrı geçmişe sahip olmasının dayattığı ortak tarihsel süreklilikten yoksunluk, Ukrayna’nın bir tarihinin olup olmadığı²⁵⁷ ya da bir yahut birden çok Ukrayna’nın bulunduğu²⁵⁸ konusundaki tartışmaları başlattığı gibi, kendini etnik Ukraynalı olarak görenlerin milliyetçilik düzlemine taşınabilecek ortak kimliksel direnç noktalarını zayıflatmıştır.

Örneğin XIII. yüzyıl sonunda Kiev Prensligi’nin sona ermesiyle birlikte bugünün Ukrayna toprakları, büyük bölümü Litvanya’da, Galiçya bölgesi Polonya’da ve Güney Ukrayna Moğollarda kalmak üzere üçe bölünmüştür. 1569’da Litvanya’yı ele geçiren Polonyalılar²⁵⁹, Dinyeper Irmağı’nın doğusu dâhil bugünün Ukrayna topraklarına hâkim olsalar da, Don Kazaklarının kısa süreli bağımsız devlet deneyiminin (1649–1654) ardından, 1654 yılında Kazaklar (Kozaklar)²⁶⁰ ve Çarlık

²⁵⁷ Bkz. Mark von Hagen, “Does Ukraine have a History?”, *Slavic Review*, Sonbahar 1995, C. 54, S. 3, s. 658–673.

²⁵⁸ Bkz. Lowell W. Barrington ve Eric S. Herron, “One Ukraine or Many? Regionalism in Ukraine and Its Political Consequences”, *Nationalities Papers*, Mart 2004, C. 32, S. 1, s. 53–86.

²⁵⁹ Tolga Bilener, “Ulus Devlet Olma Sürecinde Ukrayna”, Erhan Büyükkancı (der.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004, s. 314.

²⁶⁰ Kazaklar Doğu Avrupa’nın güney step bölgelerinde özellikle bugünkü Ukrayna’da ve Rusya Federasyonu’nun güney bölgelerinde yaşamış olan Slavlaşmış bir topluluktur. Söz konusu Kazaklar, Lev Tolstoy’un *Kazaklar* adlı 1863 basımlı romanında Rus aristokrasinin kimlik konumlanmasıyla karşılaştırarak açıkladığı topluluktur. Nikalay Vasilyeviç Gogol’un *Taras Bulba*, Mihail Aleksandraviç Şolohov’un *Durgun Don* adlı kitaplarında da bu savaşçı topluluk anlatılmıştır. Söz konusu Kazaklar, Hazar Denizi’nin kuzeyinden Çin yönetimindeki Sincan-Uygur Özerk Bölgesi’ne kadar çok geniş bir coğrafi alana yayılmış bir diğer etnik grup olan Kazaklarla ve Kazakistan devletiyle karıştırılmamalıdır. Don Kazaklarının Rusça’da ve Ukrayna dilinde telaffuzu *Kazaki*’dir. Ancak iki dil arasında bir yazım farklılığı söz konusudur (Rusça: *Kazaki* - *Kazákú*, Ukrayna dili: *Kozaki* - *Kozakú*). Don Kazakları ile bağlantılı devlet yahut kişilikleri Kazakistan bağlantılı etnik kimlikle ayırabilme kaygısıyla çalışmanın bundan sonraki bölümünde Don Kazaklarından, Ukrayna dilindeki yazımına uygun bir biçimde Kozaklar olarak söz edilecektir.

Rusyası arasında yapılan Pereyaslav Anlaşması'yla Poltava, Çernihiv ve Kiev bölgeleri Çarlık Rusyası yönetimine geçmiştir. Ayrıca 1475'ten beri Osmanlı koruyuculuğundaki Kırım Tatar Hanlığı'nın topraklarına dâhil olan Kırım yarımadası²⁶¹ 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Rusya'ya eklenmiştir.²⁶² Dinyeper Irmağı'nın batısındaki toprakların büyük bölümü ise 1793–1795 yıllarına kadar Polonya yönetiminde kalmıştır.²⁶³

XVIII. yüzyıl sonlarında Dinyeper Irmağı'nın Ortodoks Rus Çarlığı ile Katolik Avusturya monarşisi arasında sınır haline gelmesi²⁶⁴ Ukraynalıları kimliksel bölünmelere itmiş, ana hatlarıyla ifade etmek gerekirse Batı Ukraynalılar²⁶⁵ Avusturya-Macaristan etkisinde kalıp Orta Avrupa kültürüyle bütünleşip bir ölçüde de Katolikleşmiş, Doğu Ukraynalılar ise Rus egemenliğinde kalıp, Rus kültürü ve Ortodoksluk ile bütünleşmişlerdir.

XVIII. yüzyıl sonrasında da Ukrayna'nın hem yönetsel hem de kimliksel bölünmüşlüğü sürmüştür. Doğu Galiçya'yı oluşturan Lviv, Ternopil ve Ivano-Frankivsk bölgeleri Polonya yönetiminin ardından 1918 yılına kadar Habsburg İmparatorluğu'nun bir parçası olmuş²⁶⁶, 1918–19 yıllarında kısa süreli bir bağımsızlık sonrasında bölge Polonya yönetimine girmiştir. 1939 yılında bu bölgeler ve Volhynia bölgesi (bugünkü Ukrayna'nın Volyn ve Rivne bölgeleri) Sovyet işgaline uğramış ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne eklenmiştir. 1944

²⁶¹ Gwendolyn Sasse, "The 'New' Ukraine: a State of Regions", James Hughes ve Gwendolyn Sasse (der.), **Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union – Regions in Conflict**, Londra, Frank Cass, 2002, s. 71–72.

²⁶² Bilener, **a.g.m.**, s. 314.

²⁶³ Sasse, **a.g.m.**, s. 71.

²⁶⁴ Bilener, **a.g.m.**, s. 314.

²⁶⁵ Batı Ukrayna çalışma boyunca Doğu Galiçya (bugünkü Ukrayna'nın Lviv, Ternopil ve Ivano-Frankivsk bölgeleri), Volhynia (bugünkü Ukrayna'nın Volyn ve Rivne bölgeleri), Kuzey Bukovina (bugünkü Ukrayna'nın Çernivtsi bölgesi) ve Rutenya'yı (bugünkü Ukrayna'nın Zakarpatska bölgesi) nitelemek için kullanılacaktır. Bu konuda bkz. Roman Szporluk, "West Ukraine and West Belorussia: Historical Tradition, Social Communication and Linguistic Assimilation", **Soviet Studies**, Ocak 1979, C. 31, S. 1, s. 77–78.

²⁶⁶ Habsburg İmparatorluğu resmi olarak 1804–1867 yılları arasında Avusturya İmparatorluğu, 1867–1918 yılları arasında ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu adlarına sahip olmuştur.

yılında kısa süreli bir Alman işgaline uğrayan bölge, 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak kalmıştır.²⁶⁷ Kuzey Bukovina'yı oluşturan Çernivtsi dâhil bölgeler de 1918'e kadar Habsburg İmparatorluğu'nun sınırları içindedir. 1918–1940 arası Romanya'ya ait olan bu bölge 1940'da Sovyetler Birliği tarafından topraklarına eklenmiş, 1941–1944 arası kısa süreli bir Romanya hâkimiyetinin ardından bölge yeniden Sovyetler Birliği'ne eklenmiştir.²⁶⁸ Bugünkü Ukrayna'nın Batı ucunda yer alan Zakarpatska bölgesi ise yüzyıllarca Macar hâkimiyetinde kalmış, 1919'da Çekoslovakya'ya verilmiştir. 1939–1944 arası kısa bir Macar hâkimiyetinin ardından bölge 1945'de Sovyetler Birliği'ne eklenmiştir. Bu yoğun el değiştirmelerin ardından Ukrayna'nın bugünkü topraklarını ortak bir yönetsel birim altından toplaması; bir başka ifadeyle modern Ukrayna haritasının tamamlanması ancak 1954 yılında Kırım topraklarının Sovyetler Birliği yönetimi tarafından Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne devri ile gerçekleşmiştir.²⁶⁹

Farklı kimliksel referanslara sahip bölgelerin birleşmesi ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet yönetimi altında gerçekleşmiş²⁷⁰ fakat bu birliktelik bir bütünleşme biçimini alamamıştır. Her bir bölgenin Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği'ne farklı tarihsel zamanlarda²⁷¹ farklı koşullarda girmeleri, farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine, farklı ve bazı durumlarda çatışan kimliksel

²⁶⁷ Sasse, **a.g.m.**, s. 71-72.

²⁶⁸ Szporluk, **a.g.m.**, s. 78.

²⁶⁹ Sasse, **a.g.m.**, s. 72. Kırım'ın 1954 yılında Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne devredilmesi Ukrayna topraklarının önemli bir bölümünü Çarlık Rusyası'na katan Pereyaslav Anlaşması'nın (1654) 300. yıldönümüne denk getirilmiştir. 1954 yılında Sovyetler Birliği lideri Hruşov dostluk ve kardeşlik işareti olarak Kırım'ı Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne devretmiştir. Erhan Büyükkakıncı, "Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri", Büyükkakıncı (der.), **Değişen Dünyada...**, s. 405.

²⁷⁰ Bilener, **a.g.m.**, s. 316.

²⁷¹ Genel hatlarıyla ifade etmek gerekirse, Doğu Ukrayna 1654–1795; Güney Ukrayna 1769-1791'den itibaren Çarlık Rusyası'nın parçası olmuştur. Batı Ukrayna 1939-1945'ten itibaren Sovyetler Birliği'ne eklenmiştir. Kırım ise 1954 gibi geç bir tarihte Sovyet Ukraynası'nın bir bölgesi haline gelmiştir. Bkz. George O. Liber, "Imagining Ukraine: Regional Differences and the Emergence of an Integrated State Identity, 1926–1994", **Nations and Nationalism**, Nisan 1998, C. 4, S. 2, s. 187.

referanslara ve farklı milli bilinç içerik ve seviyelerine sahip olmaları²⁷² birlikteliğin bağımsızlığın hemen ertesinde bütünleşme biçimini alamamasının nedenleri arasında sayılabilir.

Ukrayna milliyetçiliği, yukarıda aktarılan tarihsel süreç ve koşullar dâhilinde Çarlık Ukraynası'nda eğitimli gruplar arasında XIX. yüzyılın ilk yıllarında filizlenmiş, Ukrayna edebiyatının en büyük ismi sayılan Taras Şevçenko, XIX. yüzyılın ortalarında milliyetçi istemleri şiirsel anlatımıyla buluşturmuştur.²⁷³ Çarlık Ukraynası'nda milliyetçiliğin bir örgütlü hareket biçimini alması ise 1840'lı yıllarda Aziz Kiril ve Methodius Derneği'nin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır.²⁷⁴ Dernek, Nikolay İvanoviç Kostomarov'un öncülüğünde bütün Slav halklarını tek bir devlet altında birleştirme fikrini ve bu çatı devlet altında her bir halkın özerkliğini sağlamayı savunmuştur.²⁷⁵ Kurulacak yeni devletin ilk icraatı olarak köleliğin ve serfliğin kaldırılmasını öneren yani sınıfsal vurguları milliyetçi söylemle birleştiren derneğin hedefi, Papazian'ın belirttiği gibi anayurt için politik ve kültürel özgürlük sağlamaktır. Slav Birliği fikri bu nihai amaç için bir araç olarak ileri sürülmüştür.²⁷⁶

Çar II. Aleksandr döneminin (1855–1881) ilk yıllarının reformculuğu Ukraynadilliler için önemli kazanımlar getirirse de²⁷⁷ 1863 Polonya İsyanı'nın²⁷⁸

²⁷² Örneğin Batı Ukrayna halkının çoğunlukla Katolik, Orta, Doğu ve Güney Ukrayna nüfusunun çoğunlukla Ortodoks olması.

²⁷³ John A. Armstrong, **Ukrainian Nationalism**, New York, Columbia University Press, 1963, s. 3.

²⁷⁴ Alexei Miller, **The Ukrainian Question – the Russian Empire and Nationalism in the Nineteenth Century**, Budapeşte, Central European University Press, 2003, s. 247.

²⁷⁵ Hatta derneğin ismi olarak seçilen Aziz Kiril ve Methodius da derneğin federalist istemlerini sembolize etmek için kullanılmıştır. Aziz Kiril ve Methodius, Slav toplulukları Hristiyanlaştırmak için Bizans tarafından gönderilen iki kardeş misyonerdir. Aziz Kiril ve Methodius bugün bile bütün Slavlar için ortak kimlik ikonlarıdır. Bkz. Dennis Papazian, “N. I. Kostomarov and the Cyril-Methodius Ideology”, **Russian Review**, Ocak 1970, C. 29, S. 1, s. 64.

²⁷⁶ **Y.a.g.m.**, s. 65.

²⁷⁷ Bu duruma örnek olarak 1860'da Ukraynalılara St. Petersburg'da *Osnova* adlı dergi bastırmaları için izin verilmesi, 1861'de yine II. Aleksandr tarafından toprak köleliğinin bir fermanla kaldırılması ve Çarlık Yönetimi'nin kısa bir süreliğine de olsa Aziz Kiril ve Methodius Derneği'nin faaliyetlerine izin vermesi gösterilebilir. Bkz. Miller, **a.g.e.**, s. 247. II. Aleksandr reformları için bkz. Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, çev. Savaş Aktur, Ankara, Dost Kitabevi, 2002, s. 112–119.

²⁷⁸ 1848 İhtilalleri'nin ve Çar II. Aleksandr'ın 1861'de yayınladığı bir beyanname ile köylülerin toprak sahiplerine olan esaret sistemini ilga etmesinin etkileriyle 13 Ocak 1863 günü Polonya'da gerçekleşen milliyetçi

ardından şekillenmeye başlayan Ruslaştırma Politikası kapsamında aynı yıl Çarlık Rusyası yönetiminin Ukrayna dilinde kitap basımını ve 1876'da ise eğitim kurumlarında Ukrayna dilinin kullanımını yasaklaması, bir taraftan Çarlık Rusyası'nda görülen Ukrayna milliyetçiliğini kimliksel düzlemde zayıflatmış diğer taraftan da Rus karşıtı bir bağlama oturtmuştur. Bu temel üzerine oturan 1905 Rus devrimi Ukrayna'da Estonya'dakine benzer etkiler yaratmıştır.²⁷⁹

Çarlık Rusyası'nda Ukrayna milliyetçiliğinin gelişmesine paralel olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalan Batı Ukrayna'da da milliyetçi hareketler ortaya çıkmıştır. Bu hareketler temelde federalist eğilimlere sahip olarak 1890'larda kurulan Ruthenya-Ukrayna Radikal Partisi'nin²⁸⁰ bünyesinde toplanmışlardır. Politik bağımsızlığın bir talep haline getirilmesi ise partinin 1895'te gerçekleşen 4. Kongresi'nde genç hizip liderlerinden Iuliian Bachynskyi ve Mykola Mikhnovskyi'nin Avusturya'yı Ukrayna milletini sömürmekle suçlayan yazılarının etkisiyle “politik bağımsızlık talebinin” parti programına alınmasıyla gerçekleşmiştir.²⁸¹ Ancak federalist kanat “politik bağımsızlık talebinin” bağımsız bir Ukrayna devleti kurulmasını gerektirmediği, politik bağımsızlığın Rusya ile federal nitelikli bir birliğin kurulmasıyla da mümkün olabileceği fikrini işlemeye devam etmiştir.²⁸²

Bağımsız Ukrayna devleti konusunda fikirler özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında iki Ukrayna'da da seslendirilse de, 1917 yılına kadar bağımsızlık milli bir

nitelikli ayaklanma. 1863 Ayaklanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Stephen R. Burant, “The January Uprising of 1863 in Poland: Sources of Disaffection and the Arenas of Revolt”, *European History Quarterly*, Nisan 1985, C. 15, S. 2, s. 131–156.

²⁷⁹ <<http://education.stateuniversity.com/pages/1594/Ukraine-HISTORY-BACKGROUND.html>>, (02.01.2008).

²⁸⁰ Partinin önde gelen kuramcılarından Mykhailo Drahomanov Ukrayna milletinin haklarını savunma iddiasına rağmen, bağımsız Ukrayna devleti talebine karşı çıkmıştır. Partinin etkili isimlerinden Ivan Franko ve Mykhailo Pavlyk da Drahomanov ile benzer görüşleri savunmuşlardır. Bunlar John-Paul Himka'nın sınıflamasına göre partinin “yaşlı radikalleridir”. Bkz. John-Paul Himka, “Young Radicals and Independent Statehood: the Idea of an Ukrainian Nation State, 1890–1895”, *Slavic Review*, Yaz 1982, C. 41, S. 2, s. 219–220.

²⁸¹ Bu konuda bkz. Himka, *a.g.m.*, s. 219–235.

²⁸² *Y.a.g.m.*, s. 224.

hedef konumuna taşınmamıştır.²⁸³ Ukrayna milliyetçiliğinin bağımsız devlete sahip olma hedefi, tarım reformu gibi sınıfsal istemlerin öncülüğünde²⁸⁴ bağımsız devletin elde edilmesinin hemen öncesinde gelişmiştir. Çarlık Rusyası hâkimiyetindeki topraklarda 1917 Bolşevik Devrimi'nin ilk aşaması olan Şubat Devrimi'nin hemen ardından 17 Mart 1917'de sosyalistlerin çoğunluğunu oluşturduğu bir yasama meclisi²⁸⁵ ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti²⁸⁶ kurulmuş, Meclis 1917'nin sonlarında önce özerklik sonra bağımsızlık ilanında bulunmuştur. Daha sonra Sovyet Rusya ile federasyon isteyen Bolşevikler ayrı bir kongre toplayıp 25 Aralık 1917'de Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir.²⁸⁷ Ukrayna Meclisi Rada Bolşeviklerin bu adımı karşısında Almanlara yaklaşmış, ancak Almanların tarımsal talepleriyle karşılaşan ve tarım reformunu gerçekleştiremeyen Rada'ya köylü desteği büyük oranda azalmış, Bolşeviklere yönelebilecek potansiyel köylü desteği de Bolşeviklerin talepleri nedeniyle gerçekleşmemiştir.²⁸⁸ Eşzamanlı olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir parçasını oluşturan Batı Ukrayna'da da bağımsızlık yönünde girişimler yaşanmış, 19 Ekim 1918'de Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti²⁸⁹ ilan edilmiştir.²⁹⁰

Bağımsızlık yönünde tüm girişimler birkaç yıl içinde başarısız olmuş, Ukrayna'nın Sovyet hâkimiyetinde kalan bölgelerinde yönetsel açıdan Sovyetler Birliği'ne bağımlı Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ayakta kalan tek cumhuriyet olmuştur. Bu durum Ukrayna milliyetçiliği üzerinde iki çatışan etkiye bulunmuştur. Sovyetler Birliği'ne bağlı Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin

²⁸³ Motyl ve Krawchenko, **a.g.m.**, s. 235, 240.

²⁸⁴ Suny, **The Soviet Experiment...**, s. 103-104.

²⁸⁵ Merkezi Rada (Ukrayna dili: *Tsentralna Rada - Центральна Рада*).

²⁸⁶ Ukrayna dili: *Ukrayinska Narodna Respublika - Українська Народна Республіка*.

²⁸⁷ <http://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_SSR>, (05.01.2007).

²⁸⁸ Suny, **The Soviet Experiment...**, s. 104.

²⁸⁹ Ukrayna dili: *Zahidno-Ukrayinska Narodna Respublika - Західно-Українська Народна Республіка*.

²⁹⁰ <http://en.wikipedia.org/wiki/West_Ukrainian_People's_Republic>, (05.01.2007).

kurulmasıyla birlikte gelişen endüstrileşme, kentleşme,²⁹¹ eğitim, iletişim sistemi ve bürokrasi geri kalmış bir bölgeyi modernleştirerek, devlet olmanın fiziksel altyapısını oluştururken,²⁹² diğer taraftan köylülüğün Ukraynalılıkla çakışmasının imkân tanıdığı kimliksel düzlemde yalıtılmışlığı²⁹³ bir ölçüde aşındırarak Ukrayna milliyetçiliğinin bağımsız devlet kurma hedefinin sınıfsal gerekçelerini zayıflatmış, ortak Slav ve/veya Sovyet kimliklerinin ön plana alınmasına yol açmıştır.

Benzer bir biçimde Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında uygulamaya konan *Korenizatsiya* Politikası²⁹⁴ da Ukrayna milliyetçiliği üzerinde çatışan etkilerde bulunmuştur. Uygulaması 1918 gibi erken dönemlere uzanan, resmi olarak Komünist Parti'nin²⁹⁵ 1923'teki XII. Kongresi'nde kabul edilen ve 1920'ler boyunca Sovyet anlayışını oluşturan bu politika ile merkez-çevre ilişkileri kapsamında çevre bölgelerde yerel unsurlara ağırlık verilmiş, böylelikle bu bölgelerde Rus olmayan nüfusun Sovyet tarafına çekilmesi sağlanmak istenmiştir.²⁹⁶ *Korenizatsiya*, iki politik açılım içermiştir. Birincisi, yerel dillerin hükümet, eğitim, edebiyat, politik propaganda ve diğer sosyal iletişim alanlarında öğrenim ve kullanımı. İkincisi, Rus

²⁹¹ 1920–1933 arasında Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde kentli nüfus neredeyse iki kat artmıştır. (3.916.300 kişiden 7.158.700 kişiye). Steppe, Dinyeper ve Donbass endüstri bölgeleri nüfusun en çok arttığı bölgelerdir. Bkz. George O. Liber, "Urban Growth and Ethnic Change in the Ukrainian SSR, 1923–1933", *Soviet Studies*, Kasım 1989, C. 41, S. 4, s. 576.

²⁹² Motyl ve Krawchenko, *a.g.m.*, s. 240.

²⁹³ Sovyet Devrimi öncesinde sınıf, iki Ukrayna'da da etnik kimliğin temel belirteci konumundaydı. Ruslar genellikle toprak sahipleri sınıfını ve baskıcı bürokrasiyi oluşturmaktaydılar. Kiev ve Batı Ukrayna bölgelerinde Polonyalılar da toprak sahipleri konumundaydılar. Küçük ticaret ve endüstrinin önemli bir kısmı Yahudi kontrolündeydi. Ukraynalılar ise küçük bir aydın grubun dışında büyük ölçüde köylüydüler. Steven L. Guthier, "The Popular Base of Ukrainian Nationalism in 1917", *Slavic Review*, Mart 1979, C. 38, S. 1, s. 31, 32. Suny, *The Soviet Experiment...*, s. 102, 103.

²⁹⁴ Rusça'da *korenizatsiya* (коренизация) kavramı yerli halk anlamına gelen *korennoye naseleniye* (коренное население) kavramından türetilmiş, yerleştirme anlamına gelen bir sözcüktür. *Korenizatsiya* konusu için bkz. Robert J. Kaiser, *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*, Princeton, Princeton University Press, 1994, s. 124–135.

²⁹⁵ O zamanki adıyla Rusya Komünist (bolşevik) Partisi (RK(b)P). Bkz. Erel Tellal, "1919–1923: Kuruluş Yılları - Sovyetlerle İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 158.

²⁹⁶ Dmitry Gorenburg, *korenizatsiya*nın uygulandığı, Ruslaştırma'nın büyük güç şövenizmi kavramıyla suçlandığı bu dönemi "milliyetlerin altın çağı" olarak görmektedir. Bkz. Dmitry Gorenburg, "Soviet Nationalities Policy and Assimilation", Blair Ruble, Nancy Popson ve Dominique Arel (der.), *Rebounding Identities: the Politics of Identity in Russia and Ukraine*, Washington, Woodrow Wilson Center Press, 2006, s. 273–303, <<http://www.people.fas.harvard.edu/%7EGorenburg/gorenburg%20assimilation.pdf>>, (05.01.2008).

olmayan nüfusun hükümet, Komünist Parti ve yerel Sovyet organlarında etkin bir biçimde görevlendirilmesi.²⁹⁷

1920’li yıllardaki *Korenizatsiya*, Hruşov ve Brejnev dönemlerinde her bir cumhuriyetin Komünist Partisi’nin Birinci Sekreterliği’ne yerel bir yetkilinin, İkinci Sekreterliği’ne ise etnik bir Rus’un getirilmesi, bir başka ifadeyle kadro politikası anlamına gelmeye başlamıştır.²⁹⁸ Gerek 1920’lerdeki haliyle, gerekse Hruşov ve Brejnev dönemlerindeki biçimiyle *Korenizatsiya*, Ukrayna’da milli bilinç ve kimliksel farkındalık seviyesini büyütmüş, ancak eşzamanlı olarak da Sovyet bilincini yükselterek Ukrayna milliyetçiliği üzerinde karmaşık etkilerde bulunmuştur.

1932–1933 Büyük Açlığı²⁹⁹, sürgünler, 1930’ların endüstrileşme politikasının bir sonucu olarak Ukrayna’ya Rus göçü,³⁰⁰ 1941–1945 yılları arasındaki bağımsız devlet kurma çabalarına karşı Stalin’in tavizsiz duruşu³⁰¹ ve genel olarak Stalin döneminin Ruslaştırma politikaları,³⁰² 1958 tarihli Hruşov’un eğitim reformu,³⁰³

²⁹⁷ Astrid S. Tuminez, “Nationalism, Ethnic Pressures and the Break-up of the Soviet Union”, **Journal of Cold War Studies**, Sonbahar 2003, C. 5, S. 4, s. 89–90.

²⁹⁸ **Y.a.g.m.**, s. 90.

²⁹⁹ Ukrayna dili: *Golodomor* - Голодомор. Ukrayna dilinde golad (голад) sözcüğü tıpkı Rusça’daki gibi açlık anlamına gelmektedir. Mor (мор) ise felaket ve salgın, ölüm anlamlarına gelmektedir. Birçok kaynak 1932–1933 yıllarında Ukrayna’da yaşanan açlığın, hasatların yetersizliğinin değil, Sovyet merkezi politikalarının bir sonucu olduğu fikrini işlemektedir. Bkz. Suny, **The Soviet Experiment...**, s. 227–228. Bu konuda bir tartışma için bkz. Mark B. Tauger, “The 1932 Harvest and the Famine of 1933”, **Slavic Review**, İlkbahar 1991, C. 50, S. 1, s. 70–89. Açlık sırasında ölen kişi sayısı da çeşitli kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Ukrayna merkezli kaynaklar Büyük Açlık nedeniyle 3,5 milyon kişinin öldüğü iddiasındadır. Bkz. Stanislav Kulçitskiy, “Skolka Nas Pagibla ot Galadamora 1933 Goda? - Сколько Нас Погибло от Голодомора 1933 Года?” **Zerkalo Nedeli**, 23–29 Kasım 2002, C. 45, S. 420, <<http://www.zn.ua/3000/3150/36833/>>, (05.01.2008). Kimi kaynaklara göre bu rakam 2,6 milyon kişidir. Bkz. Jacques Vallin, France Mesle, Serguei Adamets ve Serhii Pyrozhkov, “A New Estimate of Ukrainian Population Losses during the Crises of the 1930s and 1940s”, **Population Studies**, Kasım 2002, C. 56, S. 3, s. 249–264. Ukrayna’da Büyük Açlığın soykırım tartışmaları üzerinden yeniden yorumlanması için bkz. Stanislav Kulçitskiy, “Galadamor 1932–1933 Gg. Kak Genotsid: Probely v Dokazatelnoy Baz - Голодомор 1932–1933 Гг. Как Геноцид: Пробелы в Доказательной Баз”, **Den**, 17 Şubat 2007, S. 29, <<http://www.day.kiev.ua/177442/>>, (05.01.2007). Ukrayna Parlamentosu, 28 Kasım 2006 tarihinde Büyük Açlığı bir soykırım olarak tanıyan bir karar almıştır. Bkz. “Ukrainian MP’s Pass Bill Recognising Soviet Era Famine as Genocide”, **RIA Novosti**, 28 Kasım 2006, <<http://en.rian.ru/world/20061128/56126763.html>>, (08.01.2007).

³⁰⁰ Christopher A. Stevens, “Identity Politics and National Security: Estonia, Kazakhstan and Ukraine Compared”, (yayınlanmamış doktora tezi, Brandeis University Department of Politics), 2004, s. 135.

³⁰¹ Motyl ve Krawchenko, **a.g.m.**, s. 242.

³⁰² Tuminez, **a.g.m.**, s. 90.

³⁰³ 1958 Eğitim Reformu’na kadarki dönemde Ukrayna’daki öğrencilerin eğitim dilleri hem yerli dilleri hem de Rusça idi. Hruşov’un 1958 Eğitim Reformu ile ilgili yasanın 19. maddesine göre ana dilde eğitim artık bir zorunluluk olarak öngörülmemekteydi. Bu yasa ile velilere çocuklarının öğrenim dillerini seçme hakkı tanındı. Yasa açıkça zorunlu ana dil eğitimi bir gereklilik olarak gören Leninci dil politikalarından bir kopuş anlamına

1971'deki Sovyetler Birliği Komünist Partisi XXVII. Parti Kongresi'nde "Sovyet Halkı" ideolojik konseptine³⁰⁴ dengeleyici olarak bir etnik grup olarak "Yüce Rus Halkı'nın"³⁰⁵ eşitler arasında birinci hale getirilmesi³⁰⁶ Petro Şelest gibi mili komünist unsurların Ukrayna yönetiminden 1972'deki tasfiyesi³⁰⁷ gibi Ukrayna milliyetçiliği için "kötü anıların" varlığına rağmen Sovyet dönemi toprak bütünlüğü bağlamında da Ukrayna milliyetçiliğine ironik bir yaşamsal miras bırakmıştır. Şöyle ki, Ukrayna devletinin bugünkü sınırları (ya da sınırlarının bu denli geniş olması) son tahlilde bir Sovyet inşasıdır ve günümüz Ukrayna milliyetçiliği, kimliksel konumlanışını örgütlerken, Estonya milliyetçiliğinden farklı olarak toprak bütünlüğü kaygısıyla Sovyet mirasına yaklaşımını daha dengeli kurmak zorundadır.³⁰⁸

Estonya'nın aksine Ukrayna'nın yakın geçmişinde uzun süreli bir bağımsız devlete sahip olmaması, Sovyet idaresi altındaki dönemin Ukrayna milliyetçiliğini bağımsız devlet hedefi konusunda Estonya milliyetçiliğine kıyasla sessizleştirmiştir. Bu durum 1991'de elde edilen bağımsızlık sonrasındaki "Altın Çağ" tasarımlarını bile etkilemiştir. Şöyle ki, Ukrayna milliyetçiliği tarihsel bağlantısını genellikle şu iki devlet ile kurmuştur: Ortaçağ Avrupası'nın en büyük devletlerinden biri olarak bilinen Kiev Prensligi (IX. yy–XIII. yy. sonu) ve kısa süreli bir bağımsızlık sonrası

geliyordu. Çocuklarının iyi bir işe sahip olmasını iyi bir Rusça bilgisinin kolaylaştıracağını düşünen velilerin büyük bir kısmı çocuklarını eğitim dili Rusça olan okullara yönlendirdi. Bu durumda 1989 yılında Ukrayna'da tüm öğrencilerin ancak % 47,5'u eğitim dili Ukraynaca olan okullara devam etmekteydi. Bkz. Stevens, **a.g.e.**, s. 136. Michael Kirkwood, "Glasnost, 'the National Question' and Soviet Language Policy", **Soviet Studies**, 1991, C. 43, S. 1, s. 64. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Yaroslav Bilinsky, "The Soviet Education Laws of 1958-1959 and Soviet Nationality Policy", **Soviet Studies**, Ekim 1962, C. 14, S. 2, s. 138–157.

³⁰⁴ Rogaçev ve Sverdlin'in 1963'te yayınlanan "Sovjetski Narod - Novaya İstoriçeskaya Obşnost" adlı makalelerinde yer alan *Sovjetski Narod* (Sovyet Halkı) kavramının 1977 tarihli Anayasa'nın dibacesine konulmasıyla, bu yeni ulus-üstü kavramın, milli kimlikleri ikinci plana itme süreci gerçekleşmiştir. Bkz. Kirkwood, **a.g.m.** s. 65.

³⁰⁵ Rusça: *Velikıy Ruskiy Narod*.

³⁰⁶ Kirkwood, **a.g.m.**, s. 65.

³⁰⁷ Bu tasfiye büyük ölçüde Şelest'in 1970 yılında piyasaya çıkan ve büyük satış rakamlarına ulaşan "Ukraino Naşa Rodianska" başlıklı kitabıyla ilgilidir. Şelest'in bu kitabı "okuyucunun ilgisini Ukrayna halkının tarih ve kültürünün biricikliği ve orijinallikine çektiği" gerekçesiyle Sovyet çevrelerinde büyük eleştirilere uğramıştır. Bu eleştiriler ve Şelest'in tasfiyesi için bkz. Lowell Tillett, "Ukrainian Nationalism and the Fall of the Shelest", **Slavic Review**, Aralık 1975, C. 34, S. 4, s. 752–768.

³⁰⁸ Sasse, **a.g.m.**, s. 71.

Çarlık Rusyası'nın yönetimine giren Kozak devleti (1649–1654).³⁰⁹ Ukrayna milliyetçiliği, bir taraftan Kiev Prenslği ile etnik Ukraynalılık arasında bağlantı kurarak Ukraynalılık kimliğine tarihsel derinlik yüklemeye çalışırken,³¹⁰ diğer taraftan Kozak devletini bir öncül ve bu devletin Rusya ve Polonya ile tarihsel mücadelesini bağımsız Ukrayna devleti için mücadele biçiminde sunmuş,³¹¹ böylelikle hem bağımsızlığın hem de bağımsızlık isteminin tarihselliğini vurgulamış, yakın geçmişin bağımsızlık konusundaki eksikliğini telafi etmek istemiştir.

Kazakistan'da da tıpkı Estonya ve Ukrayna'da olduğu gibi milliyetçi hareketlerin kimliksel direnç noktaları ve milliyetçi hareketler 1991 öncesinde de bulunmakta, devlet kurma hedefi Kazakistan'da da 1991 öncesi dönemde gözlenmektedir. Ancak 1991 öncesinde Kazakistan milliyetçiliğinde bağımsız devlet kurma hedefi konusundaki vurgu Estonya ve hatta Ukrayna milliyetçiliklerine göre daha sınırlı seviyelerde kalmıştır.

Nogay Hanlığı'nın yıkılmasından sonra 1465'te bugünkü Kazakistan topraklarının güneydoğu bölgelerinde kurulan bir boylar birliği niteliğinde olan Kazak Hanlığı, bu niteliğine rağmen Kazakistan devlet kurucuları tarafından etnik ve milli kimliğinin vurgulandığı ilk devlet olarak sunulmaktadır.³¹² Dahası Kazak milliyetçiliğinin kimliksel direnç noktaları konusunda güncel milliyetçi savlar, bir taraftan Kazak bozkır kültürünün unsurlarını oluşturan âdet-ataerkil aile-soy üçlüsünün milli bilincin pekişmesindeki rolü üzerinde durup, diğer taraftan daha

³⁰⁹ Armstrong, **a.g.e.**, s. 7-8.

³¹⁰ Kiev Prenslği ile benzer bir bağlantı Rus milliyetçileri tarafından da kurulmaktadır. Rusların modern tarihlerinin başlangıcı olarak Kiev Prenslği'ni almaları konusu için bkz. Aleksandr Dugin, **Proekt Evrazia (Проект Евразия)**, Moskova, Yayza, 2004, s. 5–11.

³¹¹ Armstrong, **a.g.e.**, s. 7-8.

³¹² Örneğin Nursultan Nazarbayev, “XVI. yüzyılda artık boylardan ve onlar arasındaki birlikten değil, bu bölgenin yeni etnopolitik niteliğinden, kendi özadlarına sahip ulusların oluşmasından ve Türk dilli halkların devletsel biçimlerinden de bahsedilir” demektedir. Bkz. Nursultan Nazarbayev, **Tarihin Akışında**, çev. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İstanbul, Om Kitabevi, 2000, s. 80.

geniş Türkîlik kimliğiyle bağlantı noktaları inşa ederek, kimliksel direnç noktalarını Kazak Hanlığı öncesine çekme stratejisi izlemişlerdir.

Örneğin Nursultan Nazarbayev, bir taraftan özellikle soy kavramı üzerindeki vurgusuyla, soyu yedi kuşağa kadar bilmek anlamındaki “jeti ata” (yedi ata) prensibinin Kazakların etnik ayniyet duygularını ortaya koymalarını ve güçlendirmelerini sağladığını; böylelikle Kazak halkının tarihsel bütünlüğe sahip olan yapısının, üzerinde bir devlet kabuğunun bulunup bulunmamasından bağımsız olarak korunabildiğini ifade etmiştir.³¹³ Nazarbayev, diğer taraftan, Kazak bozkırını “büyük Türkî ilin bir parçası” olarak sunup, Hunlar ve Göktürklerle bağlantı üzerinden Kazak kimliğinin tarihsel derinliğini inşa etme yolunu izlemiştir.³¹⁴

Kazak milliyetçiliğinin kimliksel kökenleri konusunda tıpkı Estonya ve Ukrayna milliyetçiliğinde olduğu gibi Ruslarla etkileşim ve Rusları ötekileştirme süreçleri önemli bir yer tutmaktadır. Ukrayna-Rus etkileşimi Kiev Prensligi’nin kuruluşu gibi oldukça erken bir tarihte gerçekleşmiş, 1654 Pereyaslav Anlaşması ile Ukrayna topraklarının önemli bir kısmı Çarlık Rusyası hâkimiyetine girmişti. Rusların Estonya’yı ele geçirmelerinin tarihi ise 1721’dir. Kazaklarla Ruslar arasındaki yoğun etkileşim ve Kazak topraklarında Rus denetiminin sağlanması ise daha geç tarihlerde olmuştur.

Kurulduğu dönemden XVII. yüzyılın sonuna kadar Kazak Hanlığı ile Çarlık Rusyası arasındaki ilişkiler sınırlı düzeyde kalmış³¹⁵, Rusların 1715 sonrasında Kazak bozkırlarının kuzey bölgelerine (Omsk, Semipalatinsk ve Ust-

³¹³ Y.a.g.e., s. 27–29.

³¹⁴ Y.a.g.e., s. 59–80.

³¹⁵ Sally N. Cummings, **Kazakhstan: Power and the Elite**, Londra, I. B. Tauris, 2005, s. 14.

Kamenogorsk)³¹⁶ kaleler inşa etmeleriyle³¹⁷ ve 1730'dan itibaren Rusların Doğu pazarlarına güvenli erişim politikasının bir gereği olarak Orta Asya bozkırlarını denetim altında tutmaya yönelik stratejiyi hayata geçirmeleriyle ilk Kazak-Rus karşılaşmaları yaşanmıştır.³¹⁸ 1730'da bugünkü Batı Kazakistan topraklarını oluşturan Küçük Cüz'ün (Kazakça: *Kişi Juz, Kiui жүз*) lideri Ebulhayır Han'ın Çarlık Rusyası'nın koruyuculuğunu kabul etmesiyle Çarlık Rusyası'nın bugünkü Kazakistan topraklarını denetim altına alma süreci başlamıştır.³¹⁹

1740'ta bugünkü Merkez, Kuzey ve Doğu Kazakistan'ı oluşturan Orta Cüz'ün (Kazakça: *Orta Juz, Opma жүз*) lideri Ablay Han'ın Çarlık Rusyası'nın koruyuculuğunu kabul etmesiyle Rus etkisi Kazakistan bozkırlarında yayılmaya devam etmiştir.³²⁰ Ancak Kazaklar üzerindeki Rus hâkimiyeti bu dönemde Kazaklara sınırlı seviyede de olsa politik ve kültürel özerklik sağlayacak kadar geniş olmuştur.³²¹

Çariçe II. Katerina (1762–1796 arası tahtta) ve Çar I. Aleksandr (1801–1825 arası tahtta) dönemlerinde bölgede Rus yayılcılığı sürmüştür. Kenesarı Kasımov tarafından girişilen ve neredeyse on yıl süren isyan hareketini³²² Rus Yönetimi 1845'te bastırmış ve böylece Ruslar bugünkü güneydoğu Kazakistan'ı oluşturan

³¹⁶ Omsk bugün Kazakistan sınırının hemen kuzeyinde Rusya Federasyonu sınırları içinde kalmaktadır. Semipalatinsk (Kazakça: *Semey, Семей*) ve Ust-Kamenogorsk (Kazakça: *Öskemen, Өскемен*) ise bugünkü Kazakistan'ın Doğu Kazakistan bölgesinin kuzey kesimlerinde yer almaktadır.

³¹⁷ Pete Rottier, "Creating the Kazakh Nation: the Intelligentsia's Quest for Acceptance in the Russian Empire, 1905–1920", (yayınlanmamış doktora tezi, University of Wisconsin Department of History), 2005, s. 35.

³¹⁸ David MacKenzie, "Turkestan's Significance to Russia (1850–1917)", **Russian Review**, Nisan 1974, C. 33, S. 2, s. 168.

³¹⁹ Cummings, **a.g.e.**, s. 15. 1723-1725 yılları arasında Kazak boylarının Kalmuk baskısıyla karşılaşmalarının Rus egemenliği kabullenişte etkisi vardır. Olcott'a göre, Kazak Hanları Rusları Moğol Kalmuklara tercih etmiştir. Bkz. Martha Brill Olcott, **Kazakhstan: Unfulfilled Promise**, Washington, Brookings Institution Press, 2002, s. 68.

³²⁰ Olcott, "Kazakhstan: Pushing for...", s. 550.

³²¹ Michael G. Stefany, "Ethnic Battleground: the December 1986 Alma-Ata Events and the Developing Kazakh Idea", (yayınlanmamış doktora tezi, University of Kansas Department of History), 2003, s. 18.

³²² Kenesarı Kasımov İsyanı'yla ve isyanın milli kimlik ile bağlantılı olup olmadığı ile ilgili bir tartışma için bkz. Steven Sabol, "Kazakh Resistance to Russian Colonization: Interpreting the Kenesary Kasymov Revolt", **Central Asian Survey**, Haziran-Eylül 2003, C. 22, S. 2, 3, s. 231–252.

Büyük Cüz (Kazakça: *Ulı Juz, Ұлы жүз*) bölgelerini de işgal etmişler,³²³ 1848 yılı itibariyle neredeyse tüm Kazaklar, Çarlık yönetimine girmişlerdir.³²⁴ Bu dönemde Kazak bozkırları Step ve Türkistan bölgeleri (Siri Derya ve Semireçe dâhil) olmak üzere iki yönetsel bölgeye ayrılmış, Çarlık yönetimi süresince Kazakistan sözcüğü bölgeyi nitelemede resmi olarak kullanılmamıştır.³²⁵

Bölgeye ilk Rus göçleri 1860’larda gerçekleşmiş,³²⁶ sadece 1896–1906 yılları arasında 1,5 milyon Slav yerleşimci Kuzey Kazakistan’a taşınmış, bu süreçte önemli Kazak otlakları tarıma açılmıştır.³²⁷ 1906–1917 yılları arasında Çarlık Rusyası Başbakanı Pötr Stolypin’in tarım reformu³²⁸ çerçevesinde bölgeye Rus köylü göçü artarak sürmüştür.³²⁹ Bozkırların göçmen yerleşimciler aracılığıyla tarıma açılması ve Çarlık Rusyası’nın Kazak göçebeliğini yönetsel bölgelerin sınırları içine hapseden politikası,³³⁰ Kazak göçebe kültürü üzerinde baskılar oluşturmuştur.³³¹

Slav kültürüyle ilişki, tarım ekonomisiyle etkileşim ve Çarlık Rusyası’nın yönetsel politikaları, göçebe kültürüyle yoğrulmuş Kazaklarda ilk milliyetçi nitelikteki örgütlenmeleri tetiklemiştir. Aynı zamanda 1905 Rus Devrimi’nin milliyetlere konulan kısıtlamaları kaldırıcı etkisinin de yardımıyla³³² Kazak

³²³ Stefany, **a.g.e.**, s. 18. Olcott’un ifade ettiği gibi günümüzde Kazak tarihçileri Kasımov silahlı direnişini, Kazak topraklarının gönüllü bir biçimde Ruslara devredilmediğinin kanıtı olarak sunmaktadırlar. Böylelikle Rus tarihçilerinin, Kazak bozkırlarının Kazak Hanları tarafından gönüllü olarak Rus Çarları’na devredildiği tezinin karşısında durmaktadırlar. Bkz. Olcott, “Kazakhstan: Pushing for...”, s. 550.

³²⁴ Stefany, **a.g.e.**, s. 18.

³²⁵ Olcott, “Kazakistan: Pushing for...”, s. 551.

³²⁶ Gulnar Kendirbayeva, “The National Liberation Movement of the Kazakh Intelligentsia at the Beginning of the 20th Century”, **Central Asian Survey**, Aralık 1997, C. 16, S. 4, s. 487.

³²⁷ Stefany, **a.g.e.**, s. 18.

³²⁸ Stolypin’in tarım reformu, kolektif mülkiyete dayanan *abşına - община* tarım sisteminin yıkılıp yerine bireysel mülkiyete dayanan sistemin getirilmesini içeren reformlar olarak tanımlanabilir. Bu reformlar ile özellikle fakir Rus köylüsünün Orta Asya ve Sibirya bölgelerine göçü teşvik edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kendirbayeva, “The National Liberation Movement...”, s. 487–488.

³²⁹ **Y.a.g.m.**, s. 487.

³³⁰ **Y.a.g.m.**, s. 488.

³³¹ Gulnar Kendirbayeva, “We are Children of Alash... - the Kazakh Intelligentsia at the Beginning of the 20th Century in Search of National Identity and Prospects of the Cultural Survival of the Kazakh People”, **Central Asian Survey**, Mart 1999, C. 18, S. 1, s. 5.

³³² 1905 yılında Rusya’da milli gruplar, Devlet Duması seçimlerine katılma ve temsili gönderme hakkına sahip oldular. Bu hak 1907 yılında yitirildi. Bkz. Rottier, **a.g.e.**, s. 2. Seton-Watson’a göre 1905 Rus Devrimi, işçi,

milliyetçiliğinde önemli bir yer tutan Alaş Hareketi ortaya çıkmıştır.³³³ Ancak bu milliyetçi yönelim, göçebe kültürünü korumayı nihai politik hedef biçiminde sunan ve bu bağlamda yerleşikliğe eşitlenmiş Slav kimliğini ötekileme üzerinden kendini inşa eden bir hareket olmamıştır.

Alaş örgütlenmesi dâhilinde göçebe toplumun hakları savunulmuş, örneğin Alaş inisiyatifiyle toplanan 1905 Kazak Kongresi'nde Kazak bozkırlarına Rus köylülerin (Rusça: *mujiik, мужик*) göçüne son verilmesi talebi seslendirilmiş,³³⁴ Alaş hareketi başından beri otlak alanlarının müsaderesine karşı çıkmıştır.³³⁵ Diğer taraftan Ruslaştırma politikalarına da direnç göstermiştir.³³⁶ Ancak Alaş hareketi, teknik ilerleme bağlamında değerlendirip savunuculuğunu yaptığı Batılılaşma ülküsü doğrultusunda yerleşik yaşama geçişin bir zorunluluk olduğu fikrini sahiplenmiş, yeniçağın gerçekliklerinin Kazak milli bilincinin korunması için göçebe yaşam tarzının korunmasını değil yerleşik yaşama geçişi zorunlu kıldığı düşüncesini işlemiştir.³³⁷ Yerleşik yaşam taraftarlığını, göçebeliliğin Kazak milli bilincinin korunmasındaki rolünü teslim ederek ve göçebelikten yerleşikliğe yavaş ve ihtiyatlı bir süreç sonrasında geçilmesini vurgulayarak yapmıştır.³³⁸

köylü ve radikal entelektüellerin otokrasiye karşı bir devrimi olduğu kadar; Rus olmayanların Ruslaştırma'ya karşı devrimidir. Stefany, **a.g.e.**, s. 19'dan Hugh Seton-Watson, **Nations and States: an Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism**, Colorado, Westview Press, 1977, s. 87.

³³³ 1905 sonrasında Kazakistan'da gazete ve dergi basımı da yaygınlaşmıştır. Tomohiko Uyama'ya göre bu durum Kazak milletini bir "hayal edilmiş topluluk" olarak birleştirmede önemli bir rol oynamıştır. Bkz. Tomohiko Uyama, "The Geography of Civilizations: a Spatial Analysis of the Kazakh Intelligentsia's Activities, from the Mid-nineteenth to the Early Twentieth Century", Kimitaka Patsuzado (der.), **Regions: a Prism to View the Slavic-Eurasian World. Towards a Discipline of 'Regionology'**, Sapporo, Slavic Research Centre Hokkaido University Press, 2000, s. 79. Ayrıca bkz. Nazarbayev, **Tarihin Akışında**, s. 112-113.

³³⁴ Nazarbayev, **Tarihin Akışında**, s. 110.

³³⁵ Kendirbayeva, "We are the Children of Alash...", s. 34.

³³⁶ Kendirbayeva, "The National Liberation Movement...", s. 492.

³³⁷ Kendirbayeva, "We are the Children of Alash...", s. 8, 17.

³³⁸ Alaş hareketinin temsilcileri, göçebelikten yerleşikliğe geçişin yavaş ve ihtiyatlı olması gerektiği konusundaki görüşlerini pratik birtakım gerekçelerle izah etmişlerdir. İklimsel koşulların Kazaklara göçebeliliği dayattığı, Kazakların tarım konusunda yeterince bilgiye sahip olmadan yerleşikliğe ve tarım ekonomisine geçişlerinin kitlesel açıklara bile neden olabileceği gibi görüşler ortaya atmışlardır. Bkz. Kendirbayeva, "We are the Children of Alash...", s. 8.

Kazak milliyetçiliğinde 1917 öncesi dönemde bağımsız bir devletin kurulması vurgusu gözlemlenmemektedir. II. Nikola'nın 1907'de yaptığı seçim kanunu değişiklikleri³³⁹ ile Kazakların yeniden *inarodtsiy* (унаро́дцы) konumuna taşınması³⁴⁰; yani gelişmelerindeki gerilik nedeniyle imparatorluk içinde seçme ve seçilme gibi yurttaşlık haklarından yoksun bırakılmaları, Kazak milliyetçiliğinin temel hedeflerini biçimlendirmiş, bu dönem sonrasında Kazak milliyetçiliği imparatorluktan ayrılma değil, imparatorluğun eşit üyesi olma amacına ulaşmak ve *inarodtsiy* konumundan kurtulmak için kendini “tam gelişmiş bir millet olarak” sunma hedefine yönelmiştir. Bir başka ifadeyle, bu dönemde Kazak eliti, ancak Kazak toplumunu modern bir millet olarak yeniden örgütleyerek imparatorluk içinde haklara sahip olunabileceği düşüncesiyle millet kavramına ve milliyetçiliğe sarılmıştır. Milliyetçiliğin ayrılıkçı bir hedefinin olmaması, bu dönemde milliyetçiliği dışlayıcı değil birleştirici bir tonda örgütlemiştir.³⁴¹

Alaş hareketi merkezli milliyetçi örgütlenmeler Birinci Dünya Savaşı sırasında da ayrılıkçı talepler içine girmemişlerdir.³⁴² 25 Haziran 1916'da II. Nikola'nın 390 bin Orta Asyalıyı savaş zamanında işçi olarak orduya çağırma amaçlayan kararnameyi imzalamasının ardından, özellikle Güney Kazakistan'ı oluşturan Türkistan bölgesindeki³⁴³ tarımsal alanlarda isyanlar çıkmış, Rus ordusu bu isyanları bastırmıştır. 1916 isyanları, yerli yöneticilerin askere alma konusundaki usulsüzlükleri ve askere alımların temel geçim kaynağı olan pamuğun hasat

³³⁹ Bkz. Lee, **a.g.e.**, s. 186.

³⁴⁰ *Inarodtsiy* - унаро́дцы sözcüğü Çarlık Rusyası'nda Rus hukukuna tabi olup da yurttaş olmayanları ifade eder. Bkz. “The Char may be Coerced”, **The New York Times**, 2 Nisan 1899, s. 14, <http://query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?_r=1&res=9D01EED8153DE633A25751C0A9629C94689ED7CF&oref=slogin>, (18.01.2008).

³⁴¹ Rottier, **a.g.e.**, s. 2-3.

³⁴² Cummings, **a.g.e.**, s. 15.

³⁴³ İsyen Siri Derya gibi Özbek yoğun Kazak bölgelerinde yoğunlaşmıştır.

zamanlarına denk gelmesi nedenlerine dayanmış, bağımsız devlet kurma hedefi bu isyanlarda vurgulanmamıştır.³⁴⁴

1917 Şubat Devrimi ile II. Nikola'nın tahttan indirilişini ve ardından Geçici Hükümet'in kurulmasını Kazak milliyetçileri olumlu karşılamışlardır.³⁴⁵ Dahası Geçici Hükümet'in Kazakların da dâhil edildiği *inardtsiy* kesimine uygulanan ayırımçı yasaları yürürlükten kaldırması ve 1905 kazanımlarını oldukça aşan sivil hak ve özgürlükler tanınması Kazakları ayrılıkçılık tercihinden uzak tutmuştur.³⁴⁶ Bir başka ifadeyle 1917 yılında gerçekleşen olaylar zinciri, Kazak milliyetçiliğinin tanımladığı milli çıkarı savunabilmek için bağımsızlığı değil özerkliği gerçekleştirilebilir bir hedef olarak görmesiyle sonuçlanmıştır. Örneğin Kazak milliyetçi hareketinin liderlerinden Mustafa Şokay (1890–1941) “...biz hâlâ milli sorunlarımızı milli bağımsızlık açısından değerlendirmiyoruz. Hepimiz Çarlığın yıkılmasının ve Rus devrimci demokratlarının işbaşına gelmesinin Çarlık Hükümeti'nin zorbalığını ve Rus köylülerin göçünü durduracağına inandık” demektedir.³⁴⁷

Bu çerçevede Kazak milliyetçiler 1917 yılı içinde yönetsel merkezde yaşanan gelişmelere paralel olarak hem bölgesel düzeylerde hem de tüm Kazakistan düzeyinde kongreler toplamışlar, bu kongrelerde Kazak milletin çıkarları söylemi çerçevesinde olası politik stratejileri tartışmışlar, genellikle de bağımsızlık değil özerklik taleplerini ortaya koymuşlardır.³⁴⁸ 1917 yılının Temmuz ayında gerçekleşen

³⁴⁴ Bkz. Rottier, *a.g.e.*, s. 283–286.

³⁴⁵ Nursultan Nazarbayev, Geçici Hükümet'in 7 Mart 1917'de 1916 ayaklanmasına katılanlar için af ilân etmesi, yine aynı tarihte cephe gerisi işlerde çalıştırılmak üzere askere alınan Kazakların Nisan 1917'den itibaren geri dönmelerini kabul etmesi, 1917 sonbaharında Semirçensk bölgesinde 1916 olaylarında zarar gören nüfusa mali yardım yapılması kararını alması gibi tutumlarının Kazak desteğini büyüttüğünü iddia etmektedir. Bkz. Nazarbayev, *Tarihin Akışında*, s. 120.

³⁴⁶ Rottier, *a.g.e.*, s. 305.

³⁴⁷ Kendirbayeva, “The National Liberation Movement...”, s. 500.

³⁴⁸ Uyama, *a.g.m.*, s. 80.

Birinci Tüm Kazak Kongresi'nde Alaş'ın partileşmesi gerçekleşmiş,³⁴⁹ 21 Kasım 1917'de yayınlanan Parti Programı'nda federal bir devlet çatısı altında özerklik ve eşit yurttaşlık hakları talep edilmiştir.³⁵⁰ 1917 Ekim Devrimi'nin ertesinde, aynı yılın Aralık ayında gerçekleşen İkinci Tüm Kazak Kongresi'nde ise Alaş-Orda Özerk Hükümeti kurulmuştur.³⁵¹ Hükümet, Lenin'in milletler yaklaşımı nedeniyle 1918 yılından itibaren Bolşeviklere yaklaşmış,³⁵² bölgede yaşanan iç savaş kaynaklı güç boşluğunun etkisiyle, eşzamanlı olarak bağımsız hareket etme imkânına da sahip olmuştur.

Yakın tarihte Kazakların tek fiili bağımsızlık deneyimi Alaş Orda Hükümeti döneminde yaşanmış ve deneyim 1917–1920 yılları arası ile sınırlı kalmıştır.³⁵³ Yani Estonya'dan farklı olarak ve Ukrayna'ya benzer biçimde, Kazakistan yakın tarihinde *de-facto* bağımsız devlet deneyimi üç yıl gibi kısa bir süredir. Bu durum, birinci bölümde aktarılan ve Estonya özelinde de yaşanan uzun süreli bağımsız devlet deneyiminin milliyetçilik düzlemindeki kurucu etkilerinin tıpkı Ukrayna'da olduğu gibi Kazakistan'da da yoğun biçimde gerçekleşmediği anlamına gelmektedir.

Anayurt üzerinde Sovyet denetiminin sağlanması ve Sovyet yönetiminin gerçekleşmesi Kazak milliyetçiliği üzerinde Ukrayna milliyetçiliğine benzer karmaşık etkilerde bulunmuştur. Bir taraftan 1925 yılında Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Kazaklar kendi kimlik kodlarının ad haline geldiği bir cumhuriyete kavuşmuşlar, Sovyet icadı sınırlarla³⁵⁴ geleneksel Kazak

³⁴⁹ Nazarbayev, *Tarihin Akışında*, s. 120.

³⁵⁰ Rottier, *a.g.e.*, s. 337.

³⁵¹ Uyama, *a.g.m.*, s. 80.

³⁵² Stefany, *a.g.e.*, s. 19.

³⁵³ Cummings, *a.g.e.*, s. 15. Bu dönemde 13.500 kişilik bir ordu kurulmuş, kurulan Eğitim Komisyonu ilk ve orta okul öğrencileri için Kazakça ders kitapları oluşturmak gibi görevler yüklenmiş, Anayasa oluşturma çalışmalarına başlanmıştır. Bkz. Kendirbayeva, "The National Liberation Movement...", s. 507.

³⁵⁴ 1925 yılında Orenburg kentini yitirmiş olsalar da.

topraklarından daha geniş coğrafi alanlara sahip olmuşlar,³⁵⁵ *Korenizatsiya* Politikası yardımıyla kendi yerel kadrolarını oluşturabilmişler, milli dillerini yaygınlaştırabilmişler, modernleşme sürecini Estonya ve Ukrayna'ya kıyasla sınırlı bir düzeyde de kalsa yaşayabilmişlerdir.

Diğer taraftan Sovyet döneminin Kazak milliyetçiliği açısından kötü anıları da ortaya çıkmıştır. Örneğin 1928, 1937–38 ve 1949-1950'lerde üç dalga ile Kazak entelektüel ve politik elitinin büyük oranda tasfiyesi gerçekleşmiş,³⁵⁶ irili ufaklı 14 göç dalgasıyla Sovyet Yönetimi tarafından bölgenin demografik yapısı değiştirilmiştir.³⁵⁷ Bu göç dalgalarının en büyükleri arasında 1906 Stolypin Reformu sonrasında Çarlık Rusyası'nda palazlanan büyük çiftliklere sahip sınıfın (Rusça: *kulak* - кулак)³⁵⁸ bir bölümünün 1920'lerin sonu ve 1930'lar boyunca bölgeye zorunlu yerleşimi,³⁵⁹ 1930'larda "cumhuriyetin endüstrileşmesine proleter destek sağlamak amacıyla" endüstri işçilerinin bölgeye sevk edilmesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında "güvenilmez" ilan edilen halkların bölgeye sürgünü ve 1950'lerin Bakır Topraklar Projesi kapsamında Kazakistan'ın kuzey bölgelerine Slav göçü sayılabilir.³⁶⁰

Göç dalgaları aracılığıyla Sovyet döneminde yaklaşık 6.200.000 kişi Kazakistan'a yerleşmiş, İç Savaş ve 1930'lardaki tarımın kolektifleştirilmesi

³⁵⁵ Aslında Sovyet otoriteler 1920 yılında bugünkü Kazakistan coğrafyasında kurdukları cumhuriyete Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını vermişlerdir. 1925 yılında cumhuriyetin adı Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. 1936 yılında ise cumhuriyetin resmi adından "özerk" ibaresi çıkarılmış, Kazakistan Tam Birlik Cumhuriyeti statüsüne kavuşmuştur. Bkz. Cummings, *a.g.e.*, s. 15.

³⁵⁶ *Y.a.g.e.*, s. 15.

³⁵⁷ Gulnar Kendirbayeva, "Migrations in Kazakhstan: Past and Present", *Nationalities Papers*, Aralık 1997, C. 25, S. 4, s. 742–743.

³⁵⁸ *Kulak* (кулак) Rusça'da yumruk anlamına gelmektedir. Sovyet terminolojisine göre köylüler dört kategoriye ayrılmaktadır: *Kulaklar* (кулаки), *seredniyaklar* (середняки) yani orta gelire sahip köylüler, *bednyaklar* (бедняки) yani fakir köylüler ve *batraklar* (батраки) yani toprak mülkiyetine sahip olmayan mevsimlik tarım işçileri. Marksist-Leninist kuramda *kulaklar* fakir köylülerin sınıfsal rakibi olarak değerlendirilmektedir.

³⁵⁹ Olcott, "Kazakistan: Pushing for...", s. 551.

³⁶⁰ Volga Almanları, Kırım Tatarları ve Koreliler, Kazakistan'a göç ettirilen diğer etnik gruplar arasında sayılabilir. Kazakistan'a yönelen tüm göç dalgaları hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Kendirbayeva, "Migrations in Kazakhstan...", s. 741–751.

süresinde yaşanan nüfus kayıplarının, Çin ve Afganistan başta olmak üzere yurt dışına göçlerin³⁶¹ etkisiyle Kazak nüfusu Kazak Cumhuriyeti'nde azınlığa düşerken, Kazakistan'ın etnik kompozisyonu belirgin değişimlere uğramıştır. Sovyet devlet yönetiminin demografik politikalarının etkilerinin Estonya ve Ukrayna gibi Sovyet cumhuriyetlerine kıyasla Kazak Cumhuriyeti'nde daha yoğun bir biçimde görüldüğü söylenebilir. Sovyet devlet aygıtının ürünü olan bu sonuç günümüz Kazak milliyetçiliğini bir taraftan Rus karşıtı bir zemine oturturken, diğer taraftan demografik yapının süregelen gerçekliği, Kazak milliyetçiliği topraksal kaygılar nedeniyle birleştirici bir biçime taşımaktadır.

2.2.2. SSCB'nin Dağılış Süreci

Sovyetler Birliği'nde merkezi ekonomik planlamanın bölgesel ihtiyaçları yeterince yansıtmamasından kaynaklanan sorunlar, bu sorunların Sovyet ekonomisinde özellikle 1980 sonrasında yaşanan durgunluk nedeniyle daha da belirginleşmesi ve durgunluğu aşabilmek amacıyla ön plana alınan *perestroyka* (*непестройка*) politikası milliyetçilikler düzleminde önemli etkiler yaratmış, birçok Birlik Cumhuriyeti'nin milliyetçi hareketleri bu süreçte artan ekonomik sorunlar nedeniyle ekonomik bağımsızlık yönünde taleplerde bulunmuşlardır.³⁶²

Kimliksel referansların açıkça dile getirilmesine ve örgütlenmesine olanak tanıyan *glasnost* (*гласность*) ve *demokratizatsiya* (*демократизация*) ise milliyetçi örgütlenmelerin palazlanması sonucunu vererek, ekonomik bağımsızlık taleplerinin

³⁶¹ Y.a.g.m., s. 742-743.

³⁶² Bu konu ayrıntılı olarak ekonomi-milliyetçilik ilişkisinin tartışıldığı 5. Bölüm'de aktarılacaktır.

bağımsız devlet istemleri noktasına taşınmasında etkili olmuştur.³⁶³ SSCB’de 1986 yılında uygulamaya aktarılan *glasnost*³⁶⁴ kapsamında basına, sanat ve bilime daha fazla özgürlük, eleştiriye daha fazla hoşgörü sağlanması,³⁶⁵ Haziran 1988 yapılan XIX. Parti Konferansı ile birlikte uygulamaya aktarılan *demokratizatsiya*³⁶⁶ kapsamında açık adaylık süreçlerine ve gizli oya dayanan çok adaylı seçimlerin yapılması gibi yenilikler gözlenmiştir.³⁶⁷ *Glasnost* ve *demokratizatsiya*, Birlik Cumhuriyetleri’nde farklı düzeylerde ve bağlamlarda da olsa milliyetçi anlayışları görünür kılmış veya yükseltmiş, bazı durumlarda da bağımsız devlet hedefinde onları yüreklendirmiştir.

Perestroika döneminde artarak devam eden ekonomik sorunlarla eşzamanlı olarak Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da *glasnostun* etkileri farklı düzeylerde de olsa görülmeye başlamıştır. 1987’de Gorbaçov’un birçoğunu Rus olmayan cumhuriyetlerdeki milliyetçi eylemcilerin oluşturduğu yüzlerce politik tutukluyu serbest bırakacak adımları atması sonucu, bu kişiler cumhuriyetlerinde Brejnev döneminde bastırılan milli örgütlenmeleri yeniden inşa etmişlerdir.³⁶⁸ Örneğin Molotov-Ribbentrop Paktı’nın yıldönümü nedeniyle, 23 Ağustos 1987’de Estonya’nın Tallinn kentinde serbest bırakılan politik suçluların önderliğinde, “*glasnostun* sınırlarını ölçen” gösteriler düzenlenmiştir.³⁶⁹ Benzer biçimde Haziran 1988’de 50.000’den fazla Ukraynalı, eski politik tutukluların önderliğinde Lviv

³⁶³ Bkz. Robert J. Kaiser, “Nations and Homelands in Soviet Central Asia”, Robert A. Lewis (der.), **Geographic Perspectives on Soviet Central Asia**, Londra ve New York, Routledge, 1992, s. 373.

³⁶⁴ George W. Breslauer, “The Stirrings of Demokratization: an Introduction”, A. Hewett ve Victor H. Winston (der.), **Milestones in Glasnost and Perestroika – Politics and People**, Washington, Brookings Institution, 1991, s. 241.

³⁶⁵ Erel Tellal, “SSCB ile İlişkiler”, Baskın Oran (der.), **Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 160.

³⁶⁶ Richard Sakwa, **Russian Politics and Society**, Londra, Routledge, 2002, s. 9–10.

³⁶⁷ Breslauer, **a.g.m.**, s. 241.

³⁶⁸ Rasma Karklins, “Perestroika and Ethnopolitics in the USSR”, **PS Political Science and Politics**, Haziran 1989, C. 22, S. 2, s. 209.

³⁶⁹ Raun, “Estonia: Independence Redefined”, s. 413.

kentinde sokak gösterileri yapmıştır.³⁷⁰ Kazakistan’da ise politik tutukluların salıverilmesi sürecinin öncesinde, neredeyse çeyrek yüzyıldır Parti Birinci Sekreterliği görevini yürüten bir Kazak olan Dinmukhamed Kunayev’in yerine Rus Grennadi Kolbin’in atanması, 17–18 Aralık 1986’da Almaata’da yüksek katılımlı sokak gösterileri ile (Kazakça: *Jeltoksan* - *Желтоқсан*) protesto edilmiştir.³⁷¹ *Korenizatsiya* uygulamalarına aykırı olarak yönetim kademesinde yapılan sözkonusu değişiklikler, Kazakistan’ın, Birlik Cumhuriyetleri arasında, Parti Birinci Sekreteri devlete adını veren etnik gruptan olmayan tek cumhuriyet konumuna gelmesi, etnik Kazak tepkilerini yükseltmiştir. Hatta gösteriler sırasında “Kazakistan yalnızca Kazaklarındır”, “Kolbin Rusya’ya” gibi sloganlar sıklıkla kullanılmıştır.³⁷² Ancak son tahlilde olayların, SSCB karşıtı topyekün bir milli isyan hareketi olmaktan ziyade, Kazak Komünist Partisi içinde Kunayev’in patronajıyla yer edinen yahut Kunayev tarafından özellikle istihdam süreçlerinde kullanan etnik Kazak unsurların, sözkonusu ayrıcalıklarının yitirme kaygısına ve düzenin sürekliliğini sağlama hedefine bağlı olarak geliştiği söylenebilir.³⁷³

Glasnost kapsamında sansürün sınırlandırılması ise Rus olmayan bölgelerde, ekonomik ve politik sorunların etnik kimlikle ilişkilendirilmesi sonucuna yol açmış, etnik ve milli bilinç özellikle Rus olmayan dillerdeki yayınlar vasıtasıyla türemiştir.³⁷⁴ Sovyet tarihinin merkezde yeniden yorumlanması, örneğin Rus tarihçi Yuri N. Afanasyev’in Molotov-Ribbentrop Paktı ve Baltık devletlerinin Sovyetler

³⁷⁰ Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 8.

³⁷¹ **Y.a.g.e.**, s. 10. Taras Kuzio, “Nationalist Riots...”, s. 80.

³⁷² Kuzio, Nationalist Riots..., s. 80–83.

³⁷³ Bkz. Stephen K. Batalden ve Sandra L. Batalden, **The Newly Independent States of Eurasia – Handbook of Former Soviet Republics**, 2. Baskı, Phoenix, Oryx Press, 1997, s. 146.

³⁷⁴ Karklins, **a.g.m.**, s. 209.

Birliği'ne katılımı arasındaki ilişkiyi basın aracılığıyla açıkça tartışması,³⁷⁵ 1989 yılında SSCB Halk Temsilcileri Kongresi'nde paktın gizli protokolünün bir kısım üçüncü devletin egemenlik ve bağımsızlığını ihlal ettiği, gizli anlaşmaların Sovyet halkının iradesini yansıtmadığı ve yok hükmünde olduğu vurgularını içeren bir karar alınması,³⁷⁶ zorla yapılan kolektifleştirmenin bir suç olarak yeniden yorumlanması³⁷⁷ özellikle Baltık bölgesinde milliyetçi savların meşruiyet zeminini yükseltmiştir.

Glasnostun ve demokratizasyonun açıklık ve serbest seçimler konusundaki açılımının etkisi ise ilk olarak cumhuriyetlerde Komünist Parti dışı örgütlenmelerdeki artış biçiminde kendini göstermiştir. Örneğin, Ocak 1988'de Estonya'nın bağımsızlığını ertelemeksizin talep eden ve radikal milliyetçi olarak tanımlanan Estonya Milli Bağımsızlık Partisi³⁷⁸ kurulmuş, *glasnost* sürecinde SSCB coğrafyasında bağımsızlık talebini ilk seslendiren parti bu parti olmuştur.³⁷⁹ Nisan 1988'de ise politik özerklik hedefini bir konfederasyon çatısı altında gerçekleştirme gibi daha ılımlı bir programa sahip olup aşama aşama bağımsızlık fikrini öne süren Estonya Halk Cephesi³⁸⁰ kurulmuştur.³⁸¹ Ancak olayların akışı, kısa süre içinde

³⁷⁵ Yuri Afanasyev, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da Stalin'in itibarının iadesi konusundaki girişimlere karşı durmuştur. Örneğin 27 Nisan 2005 tarihinde *perestroika* konulu bir konferansta 1939 Hitler-Stalin Paktı'ndan yola çıkarak, Sovyetler Birliği için savaşın Hitler Almanyası ve Avrupa arasındaki mücadeleye katılımıyla başladığını ifade etmiş, fakat bu gerçeğin tarih kitaplarında hâlâ yer almamasını eleştirmiştir. Bkz Charles Gurin, "Russian Historians Denounce Re-Stalinization", **Eurasia Daily Monitor**, 6 Mayıs 2005, C. 2, S. 89, <http://www.jamestown.org/print_friendly.php?volume_id=407&issue_id=3323&article_id=2369713>, (28.01.2008).

³⁷⁶ SSCB Halk Temsilcileri Kongresi'nde bu karar 251'e karşı 1435 oyla alınmış, 266 üye ise çekimser oy kullanmıştır. Kararın İngilizce tam metni için bkz. <http://vp2001-2006.vpk.ee/en/duties/press_releases.php?gid=58205>, (02.02.2008). Bu konuda ayrıca bkz. Alfred Erich Senn, "Perestroika in Russian Historiography: the Molotov-Ribbentrop Pact", **Russian Review**, Ocak 1990, C. 49, S. 1, s. 43-56. SSCB Halk Temsilcileri Kongresi'nin aldığı karar günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. 2005 yılının Mayıs ayında Moskova'da gerçekleşen Rusya-Avrupa Birliği Zirvesi'nde Estonyalı bir gazetecinin Putin'e yönelttiği "Neden Rusya Federasyonu'nun, Baltık devletlerinin işgali için özür dilemediği" sorusu üzerine Putin gazeteciye karar metnini okumasını tavsiye etmiş, paktın tarihsel bir gerçeklik olduğunu ancak gündemde tutulmaması gerektiğini, kararın yeterince açık olduğunu ve bu sorunu çözdüğünü işaret etmiştir. Bkz. "Putin: USSR could not Occupy Baltic Countries in 1941 Because They had been Part of It since 1940", **RIA Novosti**, 10 Mayıs 2005, <<http://en.rian.ru/russia/20050510/39961777.html>>, (02.02.2008).

³⁷⁷ Zorla yapılan kolektifleştirmenin bir suç olarak yeniden yorumlanması Kazakistan ve Ukrayna gibi milyonlarca nüfusunu kolektifleştirme sonucunda yitiren milletler için özel bir anlam taşıyordu. Bkz. Karklins, **a.g.m.**, s. 209-210.

³⁷⁸ Estonya Dili: *Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei*.

³⁷⁹ Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 117-118.

³⁸⁰ Estonya Dili: *Rahvarinne*.

bağımsızlık kavramını Estonya Halk Cephesi'nin de günlük sloganı haline getirmiştir.³⁸² Dahası Temmuz 1988'de Gorbaçov'un kararıyla Estonya Komünist Partisi Birinci Sekreterliği görevini Karl Vaino'nun yerine daha liberal ve milliyetçi Vaino Völjas'ın üstlenmesinin ardından Estonya Komünist Partisi de daha reformcu ve milliyetçiliğe karşı daha duyarlı bir çizgiye kaymıştır.³⁸³ Örneğin, 24 Şubat 1989 tarihinde Estonya'nın 1918 yılında bağımsızlığı elde edişinin yıldönümü kutlamalarına Estonya Komünist Partisi yetkilileri de katılmıştır.³⁸⁴

Ukrayna'da bağımsızlık idealine sahip veya en azından *perestroykanın* destekçisi bir konumlanışı olan politik partilerin kurulması ise Estonya'ya kıyasla daha geç tarihlerde gerçekleşmiştir. Eylül 1989'da Rukh³⁸⁵ (Perestroyka İçin Ukrayna Halk Hareketi) ilk kongresini gerçekleştirmiş³⁸⁶, Rukh'a artan halk desteğinin etkisiyle Gorbaçov kongreden iki hafta sonra Ukrayna'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş, tıpkı 1988 yılında Estonya'da yaptığı gibi, 1972 yılından beri Ukrayna Komünist Partisi Birinci Sekreterliği görevini yürüten ve etnik Ukraynalı olmasına rağmen Ukraynalıların ayrı bir etnik grup olduğu fikrini sahiplenmeyen Vladimir Şerbitski'nin yerine³⁸⁷ daha uzlaşmacı Vladimir İvaşko'yu getirmiştir. Rukh'un kamuoyunu harekete geçirmek üzere ilk girişimi 22 Ocak 1990'da Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin 1917'deki bağımsızlık ilanının yıldönümünü örgütlemek

³⁸¹ "1940–1992, Soviet Era and the Restoration of Independence", <http://www.estonica.org/eng/lugu.html?meny_y_id=99&kateg=43&alam=61&leht=13>, (02.02.2008).

³⁸² Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 118.

³⁸³ Lee Kendall Metcalf, "Outbidding to Radical Nationalists: Minority Policy in Estonia – 1988–1993", **Nations and Nationalism**, Temmuz 1996, C. 2, S. 2, s. 217.

³⁸⁴ 24 Şubat 1989 günü Estonya milliyetçiliği için oldukça önemli bir gün olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bağımsızlık dönemi Estonyası'nın bayrağı, yaklaşık 40 yıl sonra ilk kez Tallinn'de Pikk Hermann Kulesi'ne bu tarihte gerçekleşen kutlamalar sırasında asılmıştır. Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 110.

³⁸⁵ Ukrayna dilinde *rukhs* sözcüğü hareket anlamına gelmektedir.

³⁸⁶ Vladimir Poniotto, "The Ukrainian Movement for Perestroika – 'Rukh': a Sociological Survey", **Soviet Studies**, Ocak 1991, C. 43, S. 1, s. 177.

³⁸⁷ Stevens, **a.g.e.**, s. 137.

olmuştur.³⁸⁸ Temmuz 1990'da Ivaşko'nun yerine Parti Birinci Sekreterliği görevine Stanislav Hurenko, Ukrayna Parlamento Başkanlığı görevine de Leonid Kravçuk getirilmiş, bu ikili ilk dönemlerinde Ivaşko Yönetimi'ne kıyasla milliyetçi örgütlenmelere karşı daha sert tedbirler almışlardır. Böyle bir ortamda gerçekleşen Rukh'un Ekim 1990'daki ikinci kongresinde Ukrayna milliyetçiliği için önemli bir dönemeç yaşanmış, parti açıkça Ukrayna'nın bağımsızlığı lehine görüş bildirmiştir.³⁸⁹

Kazakistan'da ise bu süreçte Estonya'daki ve bir ölçüde de Ukrayna'daki durumun aksine milli halk cephesi hareketleri görülmemiş,³⁹⁰ bağımsızlık hedefinden sıklıkla bahsedilmemiştir. Bu durum Diuk ve Karatnycky'e göre Kazakistan'ın açık bir etnik çoğunluğa sahip olmamasından,³⁹¹ Olcott'a göre ise Kazak liderlerin ihtiyatlı tavrı nedeniyle *perestroyka* ve *glasnostun* Kazakistan'da yavaş bir biçimde gelişmesinden kaynaklanmaktadır.³⁹² *Glasnostun* etkilerinin Kazakistan'da sınırlı bir biçimde görülmesine ve bu durumla bağlantılı olarak Komünist Parti karşısında bir çatı-örgütten yoksunluğa rağmen 1990 yılından itibaren Kazakistan'da milliyetçi nitelikte politik partiler kurulmaya başlamıştır. Nisan 1990'da kurulan Azat Partisi milliyetçi demokrat muhalefet içinde en önemli grubu oluşturmuştur. Azat Partisi ile yaklaşık aynı tarihlerde kurulan Alaş Partisi ise sınırlı toplumsal desteğe sahip olabilmıştır. Bu harekette Kazak etnik kimliğine ve pan-Türkçülüğe vurgu yaygın olmuştur.³⁹³ Bu iki partinin varlığına rağmen, bağımsızlık sürecine kadar Kazakistan politikasında Kazakistan Komünist Partisi hiç kuşkusuz baskın konumunu

³⁸⁸ Motyl ve Krawchenko, **a.g.m.**, s. 247-248.

³⁸⁹ **Y.a.g.m.**, s. 249-250.

³⁹⁰ Bkz. Bess Brown, "The Public Role of Perestroika in Central Asia", **Central Asian Survey**, 1990, C. 9, S. 1, s. 87-96.

³⁹¹ Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 199-200.

³⁹² Martha Brill Olcott, "Kazakhstan: A Republic of Minorities", Ian Bremmer ve Ray Taras (der.), **Nations and Politics in the Soviet Successor States**, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s. 317, 319.

³⁹³ Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 199-200.

sürdürmüş, bağımsızlık sonrası yeni yönetim kadroları ise Kazak SSC'yi yöneten kadrolardan oluşmuştur.³⁹⁴

Birlik Cumhuriyetleri'nde farklı milliyetçilik anlayışlarının sahip oldukları toplumsal destek Mart 1989 tarihli Sovyetler Birliği Halk Temsilcileri Kongresi ve 1990 yılının Ocak-Mart döneminde yapılan Yüksek Sovyet Seçimleri ile test edilmiştir. 29 Mart 1989 tarihli Sovyetler Birliği Halk Temsilcileri Kongresi seçimlerini Estonya'da komünistler yitirmişler, Ukrayna'da ise milliyetçi gruplar seçilebilmişlerdir.³⁹⁵ 1990 yılı Ocak-Mart döneminde yapılan Yüksek Sovyet Seçimleri'nde de Estonya'da bağımsızlık yanlısı güçler büyük başarı elde etmişlerdir.³⁹⁶ Ukrayna'da ise seçimler sonucunda Yüksek Sovyet vekillerinin dörtte birini Rukh destekli adaylar kazanmıştır.³⁹⁷ Bu sonuçlar milli ideallerin gerçekleştirilebilir olduğu konusunda Estonya ve daha sınırlı bir düzeyde de olsa Ukrayna milliyetçilerini yüreklendirmiştir. Kazakistan'da ise etkin muhalif partilerin yokluğunda gerçekleşen Yüksek Sovyet seçimlerinde Estonya ve Ukrayna'nın aksine güç dağılımı büyük değişimlere uğramamıştır.³⁹⁸

Genel olarak, SSCB'nin son yıllarındaki milliyetçilikler arasında Estonya milliyetçiliği bağımsız devlet hedefi vurgusuna en çok sahip, en örgütlü ve öncü; dahası 1989 ve 1990 yılları seçim başarıları düşünüldüğünde bağımsızlığın hemen

³⁹⁴ Jorn Holm-Hansen, "Political Integration in Kazakhstan", Kolsto (der.), **Nation Building and...**, s. 163.

³⁹⁵ Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 8-9. Seçilen Rukh destekli vekillerin arasında Vyacheslav Çornovil, Mykhailo Horyn, Bohdan Horyn, Stepan Khmara, Iryna Kalynets, Levko Lukianenko, Bohdan Rebyk ve Henrikh Altunian gibi eski politik tutuklular; Ivan Draç ve Vladimir Yavorivski gibi Rukh liderleri de yer almıştır. Bkz. "1990: Ukraine in Transition", **The Ukrainian Weekly**, 30 Aralık 1990, C. 58, S. 52, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/1990/529007.shtml>>, (02.02.2008).

³⁹⁶ Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 11. Bu seçimlerde, seçim bölgeleriyle ilgili düzenlemeler nedeniyle şehirli Rus-dillilerin nüfuslarına oranla daha az temsil edildikleri konusundaki görüşler için bkz. Metcalf, **a.g.m.**, s. 221.

³⁹⁷ Ekim 1990'da Ukrayna SSC Anayasası'ndan 6. maddenin çıkarılmasıyla Ukrayna Komünist Partisi dışındaki partiler resmîlik kazanmışlardır. Bkz. <<http://www.britannica.com/eb/article-30115/Ukraine#404772.hook>>, (04.02.2008).

³⁹⁸ "İstoriya Razvitiya Parlamentarizma v Kazahstane - История Развития Парламентаризма в Казахстане", **Kazakistan Parlamentosu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.parlam.kz/Information.aspx?doc=5&lan=ru-RU>>, (04.04.2008). Mart 1990'daki Yüksek Sovyet seçimlerinde Komünistler sandalyelerin % 94'ünü kazanmışlardır. Bkz. Olcott, "Kazakhstan: Pushing for...", s. 565.

öncesinde devlet yönetimine en hâkim milliyetçilik olmuştur. Bu dönemin Ukrayna milliyetçiliğinde ise bağımsız devlet hedefi vurgusunun daha sınırlı kaldığı gözlenmektedir. Dönemin Ukrayna milliyetçiliği, Sovyet bloğu içindeki öncü milliyetçilikleri izleyen ve bu milliyetçiliklerin başarısına göre strateji belirleyen bir konumdadır.³⁹⁹ Dönemin Kazak milliyetçiliği ise bağımsız devlet vurgusundan ve örgütlülüğünden uzaktır.

Dönemin Estonya, Ukrayna ve Kazak milliyetçiliklerinin bağımsızlık öncesindeki ideolojik konumlanışlarının şekli ve devlet yönetimindeki etkinlik düzeyleri bu devletlerin bağımsızlık sürecinde attıkları adımların zamanlamasını da belirlemiştir.⁴⁰⁰ Örneğin Birlik Cumhuriyetleri içinde ilk halk cephesi Estonya’da kurulduğu gibi (Nisan 1988), kendi dillerini cumhuriyetlerinde ilk resmi dil ilan eden (Haziran 1988), cumhuriyet yasalarının SSCB yasalarına üstün tutulacağı anlamına gelen egemenliği ilk ilan eden (Kasım 1988), kendi dilinin devlet dili olduğuyla ilgili yasal düzenlemeleri ilk oluşturan (Ocak 1989),⁴⁰¹ 19 Ağustos 1991 tarihli darbe girişiminin hemen ardından ilk bağımsızlık ilanında bulunan cumhuriyet Estonya olmuştur.⁴⁰²

Ayrıca Estonya milliyetçiliği, SSCB tarihinde merkezi güçlerle ilişkisi olmadan seçilen en geniş bağımsız örgütlenmeyi, yani Estonya Kongresi’ni oluşturarak da bir ilki gerçekleştirmiştir. Diuk ve Karatnycky’nin ifadesiyle, ilk kez Estonyalılar sistemi değiştirmek için kurulu kanallar üzerinden çalışmak mümkün değilse, sistem dışı adımların atılabileceğini göstererek Şubat 1989’da bir kampanya

³⁹⁹ Stevens, **a.g.e.**, s. 137–138.

⁴⁰⁰ Estonya’da SSCB’nin dağılma sürecinde birçok protesto eylemi de yaşanmıştır. Bu eylemlerin diğer Baltık Cumhuriyetleri ile karşılaştırıldığı bir çalışma için bkz. Jay Ulfelder, “Baltic Protest in the Gorbachev Era: Movement Content and Dynamics”, **The Global Review of Ethnopolitics**, Mart-Haziran 2004, C. 3, S. 3–4, s. 23–43.

⁴⁰¹ Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 116.

⁴⁰² Raun, “Estonia: Independence Redefined”, s. 415.

başlatıp Yüksek Sovyet'e paralel bir yasama organı olarak⁴⁰³ Estonya Kongresi'ni oluşturmuşlardır.⁴⁰⁴ Estonya Kongresi düşüncesi iki dünya savaşı arası dönemin bağımsız Estonya devletinin hukuki varlığını sürdürdüğü fikrine dayanmıştır. Bu mantığa göre iki savaş arası dönemin Estonya devletinin yurttaşları ve onların soyundan gelenler, Estonya Kongresi seçimlerine katılma hakkına sahip görülmüşlerdir.⁴⁰⁵ Seçimlere katılma hakkına sahip olan kesimin % 93'ü bir yıl içinde gerekli müracaatları yapmış, seçimler Şubat 1990'da gerçekleşmiştir.⁴⁰⁶ Kısa bir süre, Estonya iki paralel yasama ve yürütme otoritesine sahip olmuş, Estonya Kongresi'nin tavizsiz duruşunun da etkisiyle 30 Mart 1990'da Estonya Yüksek Sovyet'i Estonya'daki Sovyet gücünü yasadışı ilan etmiş, bağımsız Estonya devletinin yeniden kurulması ile sonuçlanacak bir geçiş döneminin başladığını ilan etmiştir.⁴⁰⁷

Estonya'yı bağımsızlığa giden yolda Ukrayna ve Kazakistan'dan ayıran bir diğer konu da Estonya Komünist Partisi'nde SBKP'den bağımsız hareket etme konusunda atılan adımlardır. Mart 1990'da gerçekleşen Estonya Komünist Partisi XX. Kongresi'nde altı aylık bir geçiş süresinin ardından SBKP'den ayrılma kararı alınmıştır.⁴⁰⁸

Estonya'da Mart 1990'da, Yüksek Sovyet seçimlerinin ardından Estonya Halk Cephesi lideri Edgar Savisaar'ın liderliğinde komünist olmayan bir hükümetin

⁴⁰³ Kongre kampanyasını yürütenlere göre meşru temsil organları Estonya Kongresi ve onun yürütme organı Estonya İçin Komite olacaktı. Bu iddia, Yüksek Sovyet'in meşruiyetinin sorgulanması anlamına geliyordu. Bkz. Metcalf, **a.g.m.**, s. 222.

⁴⁰⁴ Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 122.

⁴⁰⁵ Metcalf, **a.g.m.**, s. 222.

⁴⁰⁶ Seçilen 499 vekilin 109'u bağımsızlardan, 107'si Estonya Halk Cephesi'nden, 104'ü Estonya Kültür Derneği'nden, 70'i Estonya Milli Bağımsızlık Partisi'nden, 39'u Estonya Komünist Partisi'nden, geri kalanları da diğer partilerdendir. Bkz. Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 122.

⁴⁰⁷ Raun, "Estonia: Independence Redefined", s. 415.

⁴⁰⁸ Parti içinde Rus-dillilerin önemli bir bölümü ise SBKP ile bağların koparılmasına karşı çıkmış, bu durum partinin bölünmesine yol açmıştır. Bkz. Metcalf, **a.g.m.**, s. 221-222.

işbaşına gelmesi ve bu hükümetin bağımsızlığa giden süreci yönlendirmesi⁴⁰⁹ de onu Ukrayna ve Kazakistan örneklerinden ayırmaktadır. Her ne kadar Savisaar, Estonya Milli Bağımsızlık Partisi'nin radikal milliyetçileri temsil ettiği siyasi yelpazede ılımlı merkezci olarak nitelendirilse de,⁴¹⁰ kendisinin de son tahlilde bağımsızlık yanlısı olduğu ve Estonya Halk Cephesi'nin komünist-dışı bir oluşum niteliği taşıdığı gözardı edilmemelidir.

SSCB'nin dağılışı döneminde bağımsızlığa giden süreci, Estonya'dan farklı olarak Ukrayna ve Kazakistan'da komünistler yönetmişlerdir. Ukrayna'da Rukh'un katılmasına izin verilmeyen Mart 1990'daki Yüksek Sovyet seçimlerinde milliyetçi vurguya sahip Demokratik Blok 450 sandalyenin ancak 118'ini kazanabilmiş, böylelikle komünistler Yüksek Sovyet'e hâkim olmaya devam etmişlerdir.⁴¹¹ Ancak zamanla komünistler içinde ilk çatlaklar oluşmaya başlamış, 1991 yılından itibaren Leonid Kravçuk'un da içinde bulunduğu reformcu kanat daha fazla egemenlik düşüncesiyle milliyetçi tezlere yaklaşmış,⁴¹² hatta bu dönemde halk arasında "merkezci" veya "komünist-egemenlikçi" olarak adlandırılmıştır. Ukrayna Meclisi içindeki birçok kritik oylamada komünist vekillerin yaklaşık üçte birini oluşturan kömünist-egemenlikçiler, milliyetçi muhalefet ile işbirliği yapmıştır. Örneğin, bu işbirliği nedeniyle Mart 1991'deki referandumda Ukrayna SSC'li seçmenlere, SSCB'nin devamı konusundaki soruya ek olarak, "Ukrayna Devlet Egemenlik Deklarasyonu temelinde Ukrayna'nın Sovyet Egemen Devletler Birliği'nin bir parçası olmasına katılıyor musunuz?" şeklinde ikinci bir soru daha sorulması

⁴⁰⁹ Rein Taagepera, "Building Democracy in Estonia", **PS Political Science and Politics**, Eylül 1991, C. 24, S. 3, s. 479.

⁴¹⁰ Vahur Made, "Party System", **Baltic Data Internet Sitesi**, <http://www.balticdata.info/estonia/politics/estonia_politics_legislative_bodies_parliament_political_scene_party_system_basic_information.htm>, (05.02.2008).

⁴¹¹ Sarah Birch, "Electoral Behaviour in Western Ukraine in National Elections and Referandums, 1989–1991", **Europe-Asia Studies**, Kasım 1995, C. 47, S. 7, s. 1156.

⁴¹² **Y.a.g.m.**, s. 1158.

yönünde bir karar çıkartılmış, Kravçuk seçmenlerin iki soruya da evet demesi tavsiyesinde bulunmuştur.⁴¹³

19 Ağustos 1991 tarihli darbe girişiminin hemen ertesinde Kravçuk, girişimi kınamaktan kaçınmış, ancak girişimin başarısızlığı ortaya çıkar çıkmaz yeni koşullara ayak uydurarak egemenlikçi söylemlerini anti-komünist ve bağımsızlıkçı bir söylem ile güncellemiştir.⁴¹⁴ Böylelikle Kravçuk, milliyetçi hedefleri bir eski-komünist olarak aşama aşama sahiplenerek, yeni koşullarda eski-komünist kadroların iktidarda kalmasını sağlayabilmiştir.

Tablo 2.1. SSCB'nin Son Yıllarında Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'da Önemli Olaylar

	ESTONYA	UKRAYNA	KAZAKİSTAN
Halk cephesinin kuruluşu	Nisan 1988	Eylül 1989	-
Resmi dil ilanı	Haziran 1988	Ekim 1989	Ağustos 1989
Egemenlik ilanı	Kasım 1988	Temmuz 1990	Ekim 1990
SSCB'nin devamı konusundaki referandumdaki tavır	Boykot var. Alternatif referandum. % 83 bağımsızlığa destek	Boykot yok. % 84 SSCB'nin devamına destek	Boykot yok. % 88 SSCB'nin devamına destek
Bağımsızlık ilanı	20 Ağustos 1991	24 Ağustos 1991	16 Aralık 1991

SSCB'nin dağılışı döneminde Ukrayna'da milliyetçilik bağlamı atılan adımlar, Baltık örneği üzerinden, özellikle Rusya SSC'nin attığı adımları takiben şekillenmiştir. Tablo 2.1'de görüldüğü gibi, Estonya'da Halk Cephesi'nin kuruluşu Nisan 1988 iken, Ukrayna'da Halk Cephesi Kasım 1989'da kurulmuştur. Estonya

⁴¹³ Motyl ve Krawchenko, **a.g.m.**, s. 253. SSCB'nin devamı konusundaki soruya, Ukrayna genelinde referanduma katılanların % 70,5'i olumlu oy verirken, bu oran Batı Ukrayna genelinde % 38,8'de, Galiciya'da ise % 18,7'de kalmıştır. İkinci soruya ise Ukrayna genelinde referanduma katılanların % 80,2'si olumlu oy vermiş, bu oran Batı Ukrayna genelinde % 63,6, Galiciya'da % 44,23 düzeyinde olmuştur. Ayrıca Galiciya'da referanduma yerel güçlerin baskısıyla Ukrayna'nın bağımsızlığı ile ilgili bir soru da eklenmiş, Galiciya'da referanduma katılanların % 88,4'ü Ukrayna'nın bağımsızlığı yönünde oy kullanmışlardır. Birch, **a.g.m.**, s. 1158-1159.

⁴¹⁴ Motyl ve Krawchenko, **a.g.m.**, s. 255.

kendi dilini Haziran 1988 tarihinde resmi dil ilan ederken, bu adım Ukrayna’da Ekim 1989’da atılmıştır. Estonya Yüksek Sovyeti egemenliği Kasım 1988’de ilan ederken, Ukrayna Yüksek Sovyeti’nin sözkonusu adımı atışı, Rusya’nın Haziran 1990’daki egemenlik ilanının⁴¹⁵ ardından 16 Temmuz 1990 tarihinde olmuştur.⁴¹⁶ Estonya, 19 Ağustos 1991’deki darbe girişiminin ardından ilk bağımsızlık ilanında bulunan cumhuriyet olurken, Ukrayna birçok cumhuriyetin ardından 24 Ağustos 1991’de bağımsızlık ilanında bulunmuştur.⁴¹⁷

Estonya ayrıca SSCB’nin korunması hakkında gerçekleştirilen 17 Mart tarihli referandumu boykot etmiş,⁴¹⁸ Estonya’da düzenlenen alternatif referandumda seçmenlerin % 78’i (seçime katılanların % 83’ü) bağımsızlığa destek yönünde oy kullanmışlardır.⁴¹⁹ Ukrayna’da ise Estonya’dakine benzer büyük bir boykot yaşanmamış, 17 Mart 1991’de gerçekleştirilen referandumda seçmenlerin % 70’i (seçime katılanların % 84’ü) SSCB’nin devam eden varlığını destekler yönde oy kullanmıştır.⁴²⁰

Kazakistan ise Estonya ve Ukrayna’ya kıyasla bağımsızlık sürecindeki önemli adımları resmi dil ilanı dışında daha geç tarihlerde atmıştır. Kazakistan’da Kazakça’nın resmi dil ilan edilmesi, Ukrayna’da Ukrayna dilinin resmi dil ilan edilmesinden önce gerçekleşmiştir (Ağustos 1989). Ancak gerek Ukrayna’da gerek Kazakistan’da devlete adını veren dillerin resmi dil ilan edilmesi kararı, SBKP

⁴¹⁵ John B. Dunlop, “Russia: In Search of an Identity”, Bremmer ve Taras (der.), *New States New Politics...*, s. 34.

⁴¹⁶ Motyl ve Krawchenko, *a.g.m.*, s. 267–268.

⁴¹⁷ *Y.a.g.m.*, s. 269.

⁴¹⁸ Halka yönelik boykot çağrısına rağmen Estonya Hükümeti referandumun yapılmasını engelleme girişiminde bulunmamıştır. Referanduma katılım resmi rakamlara göre % 23’lerde kalmış, ancak katılanların % 95’i SSCB’nin korunması yönünde oy kullanmışlardır. Metcalf, *a.g.m.*, s. 224.

⁴¹⁹ Raun, “Estonia: Independence Redefined”, s. 429. Referandumda, seçmenlere sorulan soru şu olmuştur: “Estonya Cumhuriyeti’nin devlet bağımsızlığını istiyor musunuz?”. Referandumda seçmenlerin % 78’i (seçime katılanların % 83’ü) bağımsızlığa destek yönünde oy kullanmış olsa da yasal düzenlemeler nedeniyle kalıcı ikametgâhı olmayanlar seçimlere katılamamışlar, böylece (büyük birçoğunu Rus-dillilerin oluşturduğu) yaklaşık 150 bin kişi seçme ve seçilme hakkından mahrum bırakılmışlardır. Bkz. Metcalf, *a.g.m.*, s. 223.

⁴²⁰ Motyl ve Krawchenko, *a.g.m.*, s. 268.

Milliyetler Platformu’nun, Birlik Cumhuriyetleri’ne ve Özerk Cumhuriyetler’e ismini veren halkların dillerini “devlet dili” olarak tanımaya uygunluk konusunda cumhuriyet yönetimlerine yetki vermesinin ardından, bir başka ifadeyle SBKP’nin dil politikasındaki değişimin ardından gerçekleşmiştir.⁴²¹ Estonya ise “merkezde” alınan karar öncesinde devlete adını veren halkın dilini resmi dil haline getirmiştir.

Resmi dil ilan tarihi konusundaki istisna dışında Kazakistan’ın egemenlik (Kasım 1990) ve bağımsızlık ilanı (16 Aralık 1991) Estonya ve Ukrayna’dan oldukça sonradır. Hatta Kazakistan, Birlik Cumhuriyetleri içinde bağımsızlığını en geç tarihte ilan eden devlet konumundadır. Estonya ve bir ölçüde de Ukrayna’dan farklı olarak Kazakistan bağımsızlığın hemen öncesindeki süreçte komünist dışı unsurları birleştiren güçlü bir halk cephesine sahip olmamıştır. Ayrıca Kazakistan’da gerçekleşen 17 Mart 1991 tarihli referandumda, seçmenlerin % 88’i (seçime katılanların % 94’ü) SSCB’nin devamı yönünde oy kullanmıştır.⁴²² SSCB’nin devamı konusundaki bu destek açıktır ki Ukrayna’daki ve özellikle de Estonya’daki destekten çok daha fazladır. Aynı destek, ilerleyen bölümlerde görüleceği gibi Kazak SSC’nin devlet yönetim kademelerinde de belirgin bir biçimde varolmuştur.

2.2.3. Bağımsızlık Dönemi

Devlet, kuramsal bölümde tartışılan Breuilly’nin yaklaşımında işaret edildiği gibi, milliyetçilikler için bir amaç noktasına taşınabilmektedir. Ancak nihai hedefi bağımsız devlet kurmak olan milliyetçiliklerde bile, milliyetçilik olgusu devlet

⁴²¹ William Fierman, “Language and Identity in Kazakhstan – Formulations in Policy Documents 1987–1997”, **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 1998, C. 31, S. 2, s. 176.

⁴²² Olcott, “Kazakhstan: Pushing for...”, s. 566.

kurma hedefinin gerçekleşmesinden sonra ortadan kalkmamaktadır.⁴²³ Estonya 20 Ağustos, Ukrayna 24 Ağustos, Kazakistan ise 16 Aralık 1991 tarihlerinde bağımsız devlete sahip olmuşlardır. Estonya, Ukrayna ve Kazak milliyetçilikleri bağımsız devletlere sahip olunmasının ardından (bağımsız devletin milliyetçi ajandanın bir hedefi olarak görülüp görülmemesinden yahut bağımsız devletin milliyetçi ajandanın hedef skalasındaki önceliğinden bağımsız olarak) devlet gücünü ele geçirip onu kullanmayı amaçlayabilmiş, buna karşılık devlet de milliyetçilikleri biçimlendirebilmiştir.

2.2.3.1. Milliyetçiliğin Devlete Hâkim Olma Arayışı

Bağımsız devlete sahip olunmasının hemen ertesindeki süreçte Estonya’da milliyetçiler devlet yönetimine hâkim olmuşlardır. Bağımsızlık sürecini ve hemen sonrasını Estonya, Estonya Halk Cepheli Başbakan Edgar Savisaar’ın liderliğinde karşılamıştır. Edgar Savisaar’ın liderliği döneminde Estonya, Tablo 2.2’de görüldüğü gibi Ukrayna ve Kazakistan’a kıyasla oldukça erken tarihlerde yeni anayasasını yürürlüğe koymuş ve parlamento seçimlerini gerçekleştirmiştir. Estonya, sadece Estonya, Ukrayna ve Kazakistan arasında değil, tüm Sovyet sonrası devletler arasında yeni anayasasını ilk yürürlüğe koyan (28 Haziran 1992) ve ilk serbest seçimleri gerçekleştiren (22 Eylül 1992) devlet olmuştur.⁴²⁴ Bu iki örnek de Estonya’nın Sovyet döneminin izlerinden kopuş konusunda Sovyet sonrası devletler arasındaki öncü rolünü gözler önüne sermektedir.

⁴²³ Bu konu tez çalışmasının birinci bölümünde “devlet-milliyetçilik arasındaki doğrudan etkileşim” başlığı altında tartışılmıştır. Bkz. s. 41-46.

⁴²⁴ Bernard Grofman, Evald Mikkel ve Rein Taagepera, “Electoral Systems Change in Estonia, 1989–1993”, **Journal of Baltic Studies**, Sonbahar 1999, C. 30, S. 3, s. 227. Toivo U. Raun, “Estonia in the 1990s”, **Journal of Baltic Studies**, İlkbahar 2001, C. 32, S. 1, s. 23.

Tablo 2.2. Yeni Anayasaları Yürürlüğe Koyma ve Bağımsızlık Sonrası İlk Parlamento Seçimlerini Gerçekleştirme Tarihleri

	ESTONYA	UKRAYNA	KAZAKİSTAN
Yeni Anayasayı Yürürlüğe Koyma Tarihi	28 Haziran 1992	28 Haziran 1996	30 Ağustos 1995
İlk Parlamento Seçimleri	22 Eylül 1992	Mart-Nisan 1994	Mart 1994

Andrus Park’ın ifade ettiği gibi, bağımsızlığın kazanılmasından ilk parlamento seçimlerinin yapıldığı Eylül 1992’ye kadarki dönemde Estonya’da politik elit ve devlet aygıtı gözle görülür bir biçimde Estonyalılaştırmıştır.⁴²⁵ Bu dönemde Estonya milliyetçiliği devlet aygıtını dönüştürürken, eşzamanlı olarak milliyetçi kadroların ele geçirdiği devlet, politikaları vasıtasıyla milliyetçiliğin devlet yönetimindeki sürekliliğini sağlamaya hizmet etmiştir. Devletin bu amacı gerçekleştirmesinin üç temel aracı ise Anayasa, Seçim Yasaları ve Yurttaşlık Yasası olmuştur.

1992 tarihli Estonya Anayasası’nın 57. maddesi seçme hakkını 18 yaşını dolduran, 60. maddesi seçilme hakkını 21 yaşını dolduran her Estonya *yurttaşına* tanımış, Anayasa’nın 48. maddesi ise politik partilere üye olabilmeyi *yurttaşlık* şartına bağlamıştır. Böylelikle yurttaşlık, pek çok devletin anayasasında olduğu gibi temel politik eylemlerin bir koşulu noktasına taşınmıştır.⁴²⁶ Estonya seçim yasaları ise bağımsızlık öncesinde seçme hakkını “kalıcı yerleşiklere” ve Estonya’da bulunan Sovyet ordusu görevlilerine tanırken, 1992 Anayasası ile uyumlu bir biçimde hazırlanan yeni seçim yasalarında seçme/seçilme hakkı sadece yurttaşlara

⁴²⁵ Andrus Park, “Ethnicity and Independence: the Case of Estonia in Comparative Perspective”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 1994, C. 46, S. 1, s. 69.

⁴²⁶ “Constitution of the Republic of Estonia”, **Estonya Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.ee/en/estonia/constitution.php>>, (26.02.2008).

tanınmıştır.⁴²⁷ Böylelikle kimin yurttaş olduğu sorusunun yanıtı bazı durumlarda kimin “ resmi-millet olduğunu”, kimin “biz”, kimin “onlar” olduğunu belirlediği gibi⁴²⁸ kimin devlet yönetimini seçeceği ve son tahlilde kimin devleti yöneteceği anlamına da gelmeye başlamış, bu noktada yurttaşlık ile ilgili anayasal hükümler ve yeni Yurttaşlık Yasası daha büyük önem kazanmıştır.

Estonya Anayasası’nın yurttaşlık konusunu düzenleyen 8. maddesinde *jus sanguinis* ilkesi doğrultusunda⁴²⁹ ebeveynlerinden biri Estonya yurttaşı olan her çocuğa Estonya yurttaşlığının doğuştan tanınacağına yönelik vurguyla yetinilmiş, Estonya yurttaşlığını kazanma, kaybetme ve yeniden kazanma prosedürlerinin Yurttaşlık Yasası’yla düzenleneceği ifade edilmiş,⁴³⁰ böylece 26 Şubat 1992 tarihli Yurttaşlık Yasası’na göndermede bulunulmuştur. 26 Şubat 1992 tarihli Yurttaşlık Yasası ise, 1938 tarihli Yurttaşlık Yasası’nı aynen yürürlüğe koymuştur. Bu yasaya göre 16 Haziran 1940 tarihinde Estonya Cumhuriyeti yurttaşları olanlar ve onların soylarından gelenlere yurttaşlık tanınmış, bu kategoriye girmeyenler ise⁴³¹ yabancı milliyetler veya uyruksuzlar⁴³² olarak tasnif edilmiştir.⁴³³ Yurttaşlık Yasası’nda

⁴²⁷ Grofman, Mikkel ve Taagepera, **a.g.m.**, s. 229.

⁴²⁸ Oxana Shevel, “Citizenship and Nation Building in Ukraine”, Paper Presented at the Workshop ‘Understanding the Transformation of Ukraine: Assessing What has been Learned, Devising a Research Agenda’, University of Ottawa, 15–16 Ekim 2004, s. 2, <http://www.ukrainianstudies.uottawa.ca/pdf/P_Shevel.pdf>, (27. 02.2008).

⁴²⁹ Wayne C. Thompson, “Citizenship and Borders: Legacies of Soviet Empire in Estonia”, **Journal of Baltic Studies**, Yaz 1998, C. 29, S. 2, s. 113.

⁴³⁰ “Constitution of the Republic of Estonia”, <<http://www.president.ee/en/estonia/constitution.php>>.

⁴³¹ Bu kategoriye girmeyenlerin büyük bir bölümünü Rus etnik kökenliler oluşturmaktadır.

⁴³² Uyruksuzların hukuki statüsü konusunda bkz. Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap**, 8. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 2005, s. 198–201.

⁴³³ Estonya Yüksek Sovyeti’nin yurttaşlık konusundaki komisyonundan 9 Eylül 1991 tarihinde çıkan Yurttaşlık Yasası Tasarısı, radikal milliyetçilerin desteklediği ‘restore edilmiş devlet modeli’yle, Rus topluluğu tarafından desteklenen ‘yeni devlet modeli’ arasındaki bir uzlaşma niteliğindedir. Tasarının bu ilk hali, iki dünya savaşı arası Estonya yurttaşlarına ve onların soyundan gelenlere yurttaşlık tanıyordu. Geri kalanları ise iki gruba bölmüştü. 30 Mart 1990 tarihinde Estonya’da kalıcı ikamete sahip olanlar Estonya yurttaşlığına dil ve diğer ek yerleşim koşulları olmadan sahip olabileceklerdi. Bütün diğerleri için ise 10–12 yıllık bir bekleme süresi öngörülmüştü. Ancak tasarının bu ilk hali, Estonya yurttaşlığını ek koşullar aramadan kalıcı yerleşimcilere bir hak olarak sunması nedeniyle Estonya etnik milliyetçilerinin protestolarına yol açtı. Hatta Estonya Konseyi, Yüksek Sovyet’i ulusa ihanetle suçladı. Estonya etnik milliyetçilerinden gelen baskıyla Yüksek Sovyet, etnik milliyetçi tezlere daha yakın nihai tasarısını oluşturdu. Rogers Brubaker, “Citizenship Struggles in Soviet Successor States”, **International Migration Review**, Yaz 1992, C. 26, S. 2, s. 281–282. Kasım 1991’de Estonya Yüksek Sovyeti, 1938 Estonya Yurttaşlık Yasası’nı yeniden yürürlüğe koyma konusundaki prensip kararını aldı. Bu durum

uyruksuzların 30 Mart 1990 tarihinden itibaren iki yıl Estonya’da ikamet etmeleri koşuluyla Estonya yurttaşlığına müracaat edebilecekleri; müracaatlarından bir yıllık bir süre geçtikten sonra girecekleri dil sınavındaki başarılarına bağlı olarak yurttaşlık kazanabilecekleri öngörülmüştür.⁴³⁴

Yurttaşlık Yasası’nın ilk pratik etkisi 1992 Estonya Parlamento Seçimleri’nde görülmüştür. Uyruksuzların yurttaşlığı kazanabilmesi için en az üç yıllık bir bekleme süresinin varlığı nedeniyle, ilk yurttaşlıkların ancak Nisan 1993’te verilmeye başlanması,⁴³⁵ Estonya’da yerleşik Rus nüfusun büyük kısmının 1992 Parlamento Seçimleri’ne seçmen ve aday olarak katılmasını engellemiş, etnik Rusların oldukça büyük bir kısmı seçimlerde, yurttaşlığa sahip olmadıkları için oy kullanamazken,⁴³⁶ yeni parlamentoda hiçbir etnik Rus yer almamıştır.⁴³⁷ Böylelikle milliyetçiliğin devlet yönetimindeki etkisiyle oluşan devlet uygulamaları neticesinde, etnik Rusların büyük bir kısmı Estonya’da politik yeniden yapılanmanın yeni anayasa oluşturma ve seçimlere katılma gibi merkezi etkinliklerinden dışlanmışlar,⁴³⁸ bu durumdan ve ekonomik koşulların bozulmasından yararlanan etnik Estonya milliyetçisi partiler “yurttaşlar arasında” desteklerini büyümüşlerdir. Estonya’da bu süreçte kalıcı yerleşimcilere tanınan tek politik hak, 1992 Anayasası’nın 156. maddesinde yer alan yerel seçimlerde oy kullanma hakkı olmuştur.⁴³⁹

Yüksek Sovyet içinde Estonya milliyetçiliğinin etkinlik düzeyi hakkında fikir vermektedir. Bkz. Park, **a.g.m.**, s. 72.

⁴³⁴ Brubaker, “Citizenship Struggles...”, s. 282.

⁴³⁵ **Y.a.g.m.**, s. 282.

⁴³⁶ Park, **a.g.m.**, s. 73. Estonya’nın 1992 tarihli Parlamento Seçimleri’nde yaklaşık 500.000 yurttaş olmayan yerleşik oy kullanamamıştır. Bu kişilerin oldukça büyük bir kısmı etnik Rustur. 1940 öncesi Estonya yurttaş olmalarından dolayı Estonya Yurttaşlık Yasası gereği yurttaş kabul edilen ve böylelikle oy kullanma hakkına sahip olan Rus kökenlilerin sayısı sadece 90.000 kadardır. Bkz. Grofman, Mikkel ve Taagepera, **a.g.m.**, s. 231.

⁴³⁷ Bu durumun bir uzantısı olarak, 1992 öncesi dönemde Savisaar’ın kabinesinin % 9’u etnik Ruslardan oluşurken, 1992 seçimleri sonrası oluşan Laar kabinesinin tamamı etnik Estonyalılardan oluşmuştur. Park, **a.g.m.**, s. 75.

⁴³⁸ Brubaker, “Citizenship Struggles...”, s. 282.

⁴³⁹ Park, **a.g.m.**, s. 76.

1992 yılında gerçekleştirilen bağımsız Estonya'nın ilk parlamento seçimlerinde büyük ölçüde dönemin ekonomik sıkıntıları nedeniyle toplumsal desteğini yitiren Estonya Halk Cephesi'nin yerine, seçim ve yurttaşlık yasalarının da etkisiyle, daha radikal milliyetçi partiler ve seçim ittifakları sandıktan başarıyla çıkmışlardır.⁴⁴⁰ Radikal milliyetçi Atayurt Seçim İttifakı (*Isamaa*) % 22, yine radikal milliyetçi olarak sınıflanan Estonya Milli Bağımsızlık Partisi (*Eesti Rahvusliku Sõltumatusse Partei*) % 8,79,⁴⁴¹ ideolojik olarak Estonya Milli Bağımsızlık Partisi'ne ve *Isamaa*'ya yakın olan ancak "Sovyet dönemi yerleşimcilerini Rusya'ya geri göndererek Estonya'yı dekolonize etmek" gibi daha radikal ve popülist hedefleri olan Estonya Yurttaş Partisi⁴⁴² (*Eesti Kodanik*) % 6,89 oy almıştır.⁴⁴³ Bir başka ifadeyle farklı seviyelerde de olsa yabancı düşmanlığı, etnik özdeşim, dışlayıcılık, popülizm, demokratik değerlere yönelik kararsızlık, düzen vurgusu gibi ortak paydaları olan radikal milliyetçi siyasi oluşumlar,⁴⁴⁴ Estonya'daki 1992 yılı Parlamento Seçimleri'nde toplam % 35,68 oy alarak büyük bir başarı elde etmişlerdir.⁴⁴⁵

Radikal milliyetçiliğin Meclis'teki baskın konumunun etkisiyle devlet başkanlığı görevine de Meclis oylamasının sonucunda 5 Ekim 1992'de Atayurt'un adayı Lennart Meri seçilmiştir.⁴⁴⁶ Böylelikle, bağımsızlığa giden süreci

⁴⁴⁰ Metcalf, **a.g.m.**, s. 226.

⁴⁴¹ **Estonya Milli Seçim Komitesi Resmi Internet Sitesi**, <http://www.vvk.ee/r92/vtl_start.stm>, (08.02.2008).

⁴⁴² Andres Kasekamp, "Extreme-Right Parties in Contemporary Estonia", **Patterns of Prejudice**, 2003, C. 37, S. 4, s. 404-405.

⁴⁴³ **Estonya Milli Seçim Komitesi Resmi Internet Sitesi**, <http://www.vvk.ee/r92/vtl_start.stm>.

⁴⁴⁴ Kasekamp, aynı tanımı radikal sağı nitilemek için yapmıştır. Bkz. Kasekamp, **a.g.m.**, s. 401-402.

⁴⁴⁵ Merkezci güçleri bünyesinde toplayan diğer üç seçim ittifakı olan Güvenli Ev (*Kindelkodu*), Halk Cephesi (*Rahvarinne*) ve İlimliler (*Möödukad*) toplam % 35,58'lik bir oy oranında kalmışlardır. Bkz. **Estonya Milli Seçim Komitesi Resmi Internet Sitesi**, <http://www.vvk.ee/r92/vtl_start.stm>. Merkezci güçler de milliyetçilikten yalıtılmış siyasi güçler değildir. Merkezci güçlerin milliyetçi yönelimleri ilerleyen sayfalarda tartışılacaktır.

⁴⁴⁶ Parlamento seçimleriyle aynı tarihte yapılan devlet başkanlığı seçiminde Güvenli Ev ittifakının adayı eski komünist Arnold Ruutel % 41,8, Atayurt seçim ittifakının adayı Lennart Meri % 29,5, Halk Cephesi'nin adayı Rein Taagepera % 23,4, Estonya Milli Bağımsızlık Partisi'nin adayı Lagle Parek % 4,2 oy almışlardır. Seçimde en çok oyu Rusça konuşan nüfus tarafından daha ılımlı olarak değerlendirilen Ruutel almış olsa da Estonya

milliyetçilerin önderliğinde yaşayan Estonya’da 1992 sonrasında yasama ve yürütme organları bu kez radikal milliyetçilerin etkisi altına girmiştir.

1992 Seçimleri sonrası radikal milliyetçilerin hâkimiyetinde oluşan iktidar⁴⁴⁷ bir taraftan etnik Estonyalıların seçim desteğini koruma kaygısıyla, 9 Şubat 1993’te oluşturulan “Estonya Dekolonizasyon Fonu” aracılığıyla kalıcı yerleşimcilerin “barışçı yollarla” Rusya’ya gönderilmesini teşvik eden politikalar geliştirirken,⁴⁴⁸ diğer taraftan etnik Rusların artan oranda yurttaşlık elde etmeleri nedeniyle, Rus seçmenleri kazanabilme kaygısıyla yurttaşlık yasalarında bir gevşemeye gitmiştir. 18 Şubat 1993’te Estonya yurttaşlığı için 1990’da gerçekleşen Estonya Kongresi seçimleri öncesinde yurttaşlık müracaatında bulunanlar için prosedürleri kolaylaştıran⁴⁴⁹ bir yasa çıkartılmıştır. Böylelikle yaklaşık 34.000 kişinin Estonya yurttaşlığına sahip olmasının önü açılmıştır.⁴⁵⁰

Estonya’daki durumun aksine Ukrayna, bağımsızlığa giden süreci önce komünistlerin, sonra komünist etiketli ancak “ideolojik olarak şekilsiz” ve etnik milliyetçiliğe mesafeli merkezin yönetiminde yaşamış;⁴⁵¹ bu süreçte Ukrayna Yüksek Sovyeti 1994 yılına kadar yasama görevini sürdürmüştür. Devlet yönetiminin bağımsızlık sürecinde ve bağımsızlığın hemen ertesinde bu grupların elinde olmasının etkisi Ukrayna’nın yurttaşlık ve seçim yasalarında açıkça görülmüştür. Örneğin Estonya’da bağımsızlık döneminin yurttaşlık yasaları etnik

yasaları gereği, Ruutel % 50’den fazla oy oranına ulaşamadığından, devlet başkanlığı seçimi Estonya Meclisi *Riigikogu* tarafından gerçekleştirilmiştir. <http://www.vm.ee/estonia/kat_340/pea_172/1001.html>, (08.02.2008). Metcalf, **a.g.m.**, s. 226-227.

⁴⁴⁷ 1992 seçimleri sonrasında Estonya’da hükümet, *Isamaa*, Estonya Milli Bağımsızlık Partisi ve Ilumhlar koalisyonundan oluşmuştur.

⁴⁴⁸ Will Kymlicka, “Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe”, Will Kymlicka ve Magda Opalski, (der.), **Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe**, Oxford, Oxford University Press, 2002, s. 77. Ayrıca bkz. Park, **a.g.m.**, s. 73. David D. Laitin, “Three Models of Integration and the Estonian/Russian Reality”, **Journal of Baltic Studies**, Yaz 2003, C. 34, S. 2, s. 200.

⁴⁴⁹ Bu koşula uyanlar dil testinden ve bir yıllık bekleme süresinden muaf tutulmuşlardır. Park, **a.g.m.**, s. 73.

⁴⁵⁰ **Y.a.g.m.**, s. 73.

⁴⁵¹ Shevel, **a.g.m.**, s. 10.

Estonyalı olmayan nüfusun büyük kısmını yurttaşlıktan mahrum bırakmışken, aynı dönemin Ukrayna Yurttaşlık Yasası (bu yasa Ekim 1991’de çıkarılmış, bağımsızlık sonrası dönemde aynen yürürlükte kalmıştır)⁴⁵² Ukrayna yurttaşlığına sahip olma hakkını Ukrayna’daki her kalıcı yerleşimciye tanımıştır.⁴⁵³ Yasanın 1. maddesi Ukrayna yurttaşlığına sahip olabilecekleri şöyle saymıştır:

“Bu yasanın yürürlüğe girdiği anda Ukrayna’da yerleşikler, kökenleri, sosyal ve mülki statüleri, ırk ve milliyetleri, cinsiyet, eğitim, dil, politik görüş, dinsel inanç, doğum yeri ve meslekleri ne olursa olsun, diğer devletlerin yurttaşları olmamaları ve Ukrayna yurttaşlığına sahip olmaya itirazları bulunmamaları koşuluyla...[Ukrayna yurttaşlığına sahip olurlar.]”⁴⁵⁴

Dahası 1991 tarihli Ukrayna Yurttaşlık Yasası’na göre Ukrayna ülkesinde doğanlara ek olarak en azından ebeveynlerinden biri Ukrayna’da doğanlar da Ukrayna yurttaşlığı hakkına sahip olmuşlardır.⁴⁵⁵ Böyle bir yurttaşlık tanımı, Ukraynalılığı tek Sovyet halkının bir unsuru ve/veya Slav Ortodoks uygarlığının bir üyesi olarak değerlendiren, bir başka ifadeyle içeriği ne olursa olsun bir üst-kimlik içine (Örneğin Doğu-Slav, Sovyet veya Slav ve Ortodoks) yerleştiren ve büyük ölçüde Ukrayna’da sol politik hareketler tarafından seslendirilen bir anlayışa dayanmamıştır. Benzer biçimde Ukrayna politik milletinin bir etnik çekirdeği olduğu ve bu çekirdeğin de Batı Ukrayna’da bulunduğu tezini savunan Rukh merkezli Ukrayna milliyetçiliğinin anlayışına da dayanmamıştır. Bu nedenle, 1991 tarihli

⁴⁵² Graham Smith ve Andrew Wilson, “Rethinking Russia’s Post-Soviet Diaspora: the Potential for Political Mobilisation in Eastern Ukraine and North-East Estonia”, *Europe-Asia Studies*, Temmuz 1997, C. 49, S. 5, s. 848.

⁴⁵³ Shevel, *a.g.m.*, s. 1. Ayrıca bkz. Brubaker, “Citizenship Struggles...”, s. 276.

⁴⁵⁴ Lowell W. Barrington, “The Domestic and International Consequences of Citizenship in Soviet Successor States”, *Europe-Asia Studies*, Temmuz 1995, C. 47, S. 5, s. 741.

⁴⁵⁵ Shevel, *a.g.m.*, s. 2–3.

Ukrayna Yurttaşlık Yasası, komünist çoğunlukta bir yasama organının ürünü olmasına rağmen, solun milli topluluklar arasındaki sınırları bulandırma ve ortak devlet hedefine toplumu alıştırmaya amacıyla ileri sürdüğü çifte yurttaşlık, yasada kabul edilmemiştir.⁴⁵⁶ Etnik vurgusu baskın Ukrayna milliyetçilerinin Ukrayna dışındaki etnik Ukraynalılara yurttaşlık verilmesi ve böylelikle yurttaşlık tanımının etnik bir içerikle doldurulması talebi de kabul edilmemiştir. Sonuçta, iki uç, halk arasında “merkezci” ya da “komünist-egemenlikçi” denilen kesimin tezlerinde uzlaşmak durumunda kalmış, çifte yurttaşlığa ve etnik kimliğe dayanmayan toprağa dayalı bir yurttaşlık tanımı oluşturulmuştur.⁴⁵⁷

Kasım 1991 tarihli Yurttaşlık Yasası’nın etkisiyle etnik Ukraynalı olmayanların Ukrayna’daki politik etkinlikleri hiçbir önemli sınırlamaya uğramamıştır. Hatta Rusların yoğun olarak yaşadığı Donbass bölgesinin politik eliti yerel yönetimlerde olduğu kadar merkezi yönetimlerde de SSCB dönemindeki etkinliğini sürdürmüştür. Bu durum, Estonya’da Rusların yoğun olarak yaşadığı kuzeydoğu bölgesinin aynı dönemdeki politik yalıtılmışlığı ile büyük bir tezat oluşturmaktadır.⁴⁵⁸

Ukrayna, dışlayıcı olmayan yurttaşlık ve seçim yasalarının etkisiyle, Estonya’dan farklı olarak, bağımsızlığın ardından komünist karşıtı olagelmiş Ukrayna milliyetçisi bir yönetim yerine eski-komünist yeni milliyetçi bir yönetime sahip olmuştur. Bir başka ifadeyle Estonya’da bağımsızlık sonrasında ilk yıllarında etnik bağlamı olan bir milliyetçilik devlet yönetimine hâkim olup, devlet aygıtının

⁴⁵⁶ 1991 yılında Yurttaşlık Yasası’na ilişkin parlamento oylamasında çifte yurttaşlığa sadece iki oyla vize verilmemiştir. Çifte yurttaşlığın devletler arası anlaşmalarla düzenleneceği öngörülmüş, böylelikle çifte yurttaşlığa kapılar tam olarak kapatılmamıştır. Ancak böyle bir anlaşma günümüze kadar hiçbir devletle yapılmamıştır. Bkz. Shevel, **a.g.m.**, s. 9.

⁴⁵⁷ Shevel, **a.g.m.**, s. 1–16.

⁴⁵⁸ Smith ve Wilson, **a.g.m.**, s. 848.

uygulamaları aracılığıyla iktidarının sürekliliğini sağlamayı hedeflerken⁴⁵⁹, Ukrayna’da etnik Ukrayna milliyetçiliğinin devlet yönetiminden dışlanmışlığı, devletin etnik Ukrayna milliyetçiliği yararına araçlaştırılmaması sonucunu vermiş, bu nedenle de etnik Ukrayna milliyetçiliği büyük ölçüde “çevrede” kalmaya devam etmiştir.

Ukrayna’da 1 Aralık 1991 tarihinde yapılan bağımsızlık referandumunda katılanların % 90’ı bağımsızlık lehinde oy kullanırken⁴⁶⁰ ve doğu bölgelerde bağımsızlığa destek tahmin edilenin oldukça üstünde çıkarken, aynı gün gerçekleştirilen devlet başkanlığı seçimlerinde milliyetçi Rukh’un adayı Vyaçeslav Çornovil % 23,27’de kalmış, eski komünist Kravçuk % 61,59 oy oranıyla devlet başkanlığı seçimlerini kazanmıştır.⁴⁶¹ Yani Ukrayna’da bağımsızlığa yönelik seçmen desteği bağımsızlığın ilk aylarında yüksekken, bağımsızlığı Batı Ukrayna milliyetçiliği üzerinden Ukrayna etnik kimliği aracılığıyla okuyan bir anlayışa seçmen desteği düşük kalmıştır.⁴⁶²

Ukrayna’da bağımsızlığın kazanılmasının ardından gerçekleştirilen ilk parlamento seçimlerinde ise (Mart-Nisan 1994) özellikle Donbass bölgesinde

⁴⁵⁹ Böylelikle “daha radikal milliyetçiler” iktidara taşınmıştır.

⁴⁶⁰ Referandumda seçmenlere “Ukrayna’nın Bağımsızlık İlanı Yasası’nı destekliyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Evet oyları Batı Ukrayna’da % 95 seviyelerinde olmuştur. (Örneğin Lviv % 97,46, Ternopil % 98,67, Ivano-Frankivsk % 95,81). Doğu ve güney bölgelerinde ise evet oyları daha düşük seviyelerdedir. (Örneğin Kırım Özerk Cumhuriyeti % 54,19, Donetsk % 76,85). Bkz. Chrystyna Lalpychak, “Over 90 % Vote Yes in Referendum, Kravchuk Elected President of Ukraine”, **The Ukrainian Weekly**, 8 Aralık 1991, C. 59, S. 49, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/1991/499101.shtml>>, (10.02.2008).

⁴⁶¹ Lviv’de seçime katılım oranı: % 96,28, Kravçuk % 11,5, Çornovil % 75,86. Ternopil’de seçime katılım oranı: % 97,07, Kravçuk % 16,79, Çornovil % 57,45. Ivano-Frankivsk’de seçimlere katılım oranı: % 95,72, Kravçuk % 13,70, Çornovil % 67,10. Kırım Özerk Cumhuriyeti’nde seçime katılım oranı: % 67,53, Kravçuk % 56,63, Çornovil % 8,03. Donetsk’te seçime katılım oranı: % 76,64, Kravçuk % 71,47, Çornovil % 9,59. Bkz. **y.a.g.m.**, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/1991/499101.shtml>>. 1991 Devlet Başkanlığı Seçimleri’ne katılım oranlarının Ukrayna’nın Rus-dilli yoğun bölgelerindeki düşüklüğü ve Ukrayna’nın doğu ve güney bölgeleri ile batı bölgeleri arasındaki seçmen tercihlerindeki büyük farklılaşma dikkat çekicidir.

⁴⁶² Kravçuk’un seçim başarısının altında yatan neden Marko Bojcun’un ifade ettiği gibi yöneten komünistler ile milliyetçi-demokrat muhalefet arasındaki uzlaşmayı sağlaması olmuştur. Bu uzlaşma ile Komünist Parti liderliği, partinin kapatılmasına ve bağımsızlığı desteklemeye onay vermiş, bunun karşılığında devlet ve ekonomide sahip olduğu ayrıcalıklı konumu sürdürmüştür. Bir başka ifadeyle bağımsız devlet olgusu Ukrayna’da yöneten kadroların değişimi sonucunu vermemiş, partiler üstü bağımsız bir kimlikle yöneten kadrolarının sürekliliğini sağlamaya çalışan Kravçuk aslında hep yönetimde kalan “gücün partisini” kurmuştur. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Marko Bojcun, “The Ukrainian Parliamentary Elections in March-April 1994”, **Europe-Asia Studies**, Mart 1995, C. 47, S. 2, s. 240–241.

yaşanan ekonomik kriz belirleyici olmuştur.⁴⁶³ Kapitalist pazar ekonomisini savunan, bağımsız devlet vurgusu yoğun, BDT ile ilişkilere mesafeli ve Ukrayna'nın geleceğini Avrupa'da gören milliyetçi ve radikal milliyetçi nitelikteki politik partilerin oy oranı ancak % 15,50 düzeyinde kalmıştır.⁴⁶⁴ Böylelikle Estonya'da 1992 yılında yapılan bağımsızlık sonrası ilk parlamento seçimlerinde ekonomik memnuniyetsizlik radikal milliyetçi muhalefeti iktidara taşımışken, Ukrayna'da 1994 yılında yapılan bağımsızlık sonrası ilk parlamento seçimlerinde ekonomik memnuniyetsizlik sola Meclis'te önemli oranda temsil hakkı tanımıştır. Ukrayna'da ekonomik sıkıntılar Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yönelik olumsuz tavır ile birleşmiş, kimlikten ziyade ekonominin temel kaygıyı oluşturduğu bir dönemde sol, Rus nüfusun büyük desteğinin de etkisiyle parlamento seçimlerinin başat gücü haline gelebilmiştir.⁴⁶⁵

1994 yılının Haziran ve Temmuz aylarında iki tur olarak gerçekleşen devlet başkanlığı seçimlerinde ise, Ukrayna devletinin ve toprak bütünlüğünün güvencesi olma söylemiyle yola çıkan Kravçuk karşısında ekonomik reform, federalizm, Rusça'nın ikinci resmi dil olması, Rusya ve BDT ile yakın ilişkiler kurulması programıyla yola çıkan ve Batı Ukrayna milliyetçi çevreleri tarafından Ukrayna'nın

⁴⁶³ Örneğin 1993 yılında Ukrayna'da enflasyon oranı % 10.000 noktalarına çıkmıştır. Ekonomik çöküş ülkede kömür madeni işçilerinin grevlerine yol açmıştır. Bkz. Anders Aslund, "Left Behind: Ukraine's Uncertain Transformation", *Ukrayinska Pravda*, 23 Ekim 2003, <<http://www.pravda.com.ua/en/news/2003/10/21/3520.htm>>, (12.02.2008). Ekonomik kriz en çok Rus-dillilerin yoğun olarak yaşadığı sanayi bölgesi Donbass'ta hissedilmiştir. Bkz. Bojcun, *a.g.m.*, s. 230.

⁴⁶⁴ Ekonomik krizin çözümü için Ukrayna'nın BDT ile bütünleşmesini ve ekonomide devlet mülkiyetini savunan sol partiler toplam % 36,30 oy ile büyük bir başarı kazanmışlardır. İki kutubu oluşturan milliyetçiler ile sol partiler arasında yer alan merkez partileri ise toplam % 8 oy almıştır. Bojcun, *a.g.m.*, s. 235.

⁴⁶⁵ Robert S. Kravchuk ve Victor Chudowsky, "Ukraine's 1994 Elections as an Economic Event", *Communist and Post-Communist Studies*, Haziran 2005, C. 38, S. 2, s. 146. Bu süreçte sol desteği arkasına almaya çalışan Kravçuk, eski komünist Vitaliy Masol'u başbakanlığa atamış, Sosyalist Parti Lideri Oleksandr Moroz Meclis başkanlığına seçilmiş, sol güçler savunma ve dış politika gibi kritik alanlarda etkili konuma gelmişlerdir. Bkz. "Ukraine in 1994: a Year of Changes", *The Ukrainian Weekly*, 25 Aralık 1994, C. 62, S. 52, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/1994/529405.shtml>>, (12.02.2008).

bağımsızlığına bir tehdit olarak değerlendirilen Kuçma⁴⁶⁶ zafer kazanmıştır.⁴⁶⁷ Bir başka ifadeyle Rus-dillilerin kimlik düzlemli istemlerine cevap verebilen, ekonomik yıkımda Kravçuk’a kıyasla daha az sorumlu görülen⁴⁶⁸ ve yolsuzluk karşıtı bir söylem benimseyen Kuçma başarılı olmuştur.⁴⁶⁹

Kuçma’nın başarısı, toprak bütünlüğü gibi Ukrayna milliyetçilerinin temel milli kimliksel kodlarını sahiplenip, aynı zamanda taktiksel olarak sola yaklaşarak yarışa giren Kravçuk’un programının karşısında Ukrayna milliyetçiliğinin liberal ekonomik ajandasını BDT’yle ilişkileri geliştirme paranteziyle sahiplenilen, aynı zamanda Rus-dillilerin kimliksel istemlerine vurgu yapan bir programın başarısıdır. Sözkonusu programın başarısı, uygulamada etnik Ukrayna milliyetçiliğinin kadrolarının devlet yönetiminden dışlanmışlığı süreci sürmesi anlamına gelmiştir.⁴⁷⁰

Kazakistan ise Estonya’dan farklı olarak ve Ukrayna’ya benzer bir biçimde bağımsızlık sürecini eski komünist Nazarbayev’in liderliğinde yaşamıştır. 1990 yılı Mart ayında gerçekleşen Yüksek Sovyet seçimlerinde Komünist Parti’nin sandalyelerin % 95’ini kazanmasının ardından 24 Nisan 1990’da Yüksek Sovyet

⁴⁶⁶ Leonid Kuçma Ukrayna’nın en önemli sanayi şehirlerinden Dnipropetrovsk’taki Yuzhmaz roket fabrikasının eski sahibi, Ukrayna Sanayiciler ve Girişimciler Birliği’nin kurucusudur. Bkz. Kravchuk ve Chudowsky, **a.g.m.**, s. 136.

⁴⁶⁷ **Y.a.g.m.**, s. 136-137. 1994 Devlet Başkanlığı Seçimleri’nde Batı Ukrayna’nın Lviv, Ternopil ve Ivano-Frankivsk bölgelerinde Kravçuk’un % 87 oy oranına ulaşması dikkat çekicidir. Bkz. Motyl ve Krawchenko, **a.g.m.**, s. 273. Bir önceki seçimlerde Çornovil karşısında bölgede oldukça zayıf kalan Kravçuk, bu kez söylemleriyle Batı Ukrayna milliyetçiliğinin desteğini kazanmıştır. Ancak böyle bir ittifak, artan sol bilince rağmen liberal bağlamı bir ekonomik reform vaadini, Rus-dilli bölgelerin ekonomik ve kimliksel hedefleriyle birleştiren Kuçma’nın programı karşısında zayıf kalmıştır. Ayrıca Kuçma’ya destek olan bölgelerin, bir önceki seçimde Çornovil karşısında Kravçuk’a destek olan bölgeler olması dikkat çekicidir. Bkz. Sarah Birch, “Electoral Systems, Campaign Strategies and Vote Choice in the Ukrainian Parliamentary and Presidential Elections of 1994”, **Political Studies**, Mart 1998, C. 46, S. 1 s. 110. Komünistlerin devlet başkanlığı kurumuna karşı çıkışları nedeniyle seçimlere fazla önem vermemeleri, sosyalistlerin komünistlerden yeterli desteği alamamaları dolayısıyla ikinci tura kalamamaları gibi nedenlerle sol, zafer kazandığı parlamento seçimlerinin hemen ardından gerçekleştirilen devlet başkanlığı seçimlerinin ikinci turunda yarış dışı kalmıştır. Bkz. **Y.a.g.m.**, s. 108.

⁴⁶⁸ Kuçma 13 Ekim 1992–22 Eylül 1993 tarihleri arasında Ukrayna başbakanlığı görevini üstlenmiştir. Ancak Kravçuk’un “güç partisi”nin dışında olduğuna yönelik bir propaganda ile seçimlere girmiştir. Birch, “Electoral Systems, Campaign Strategies and...”, s. 109.

⁴⁶⁹ Kuçma’nın seçim başarısının nedenlerini inceleyen bir çalışma için bkz. Birch, “Electoral Systems, Campaign Strategies and...”, s. 96–114.

⁴⁷⁰ Kuçma’nın pragmatizmi zaman içinde sol unsurları dışlamış, Kuçma Uluslararası Para Fonu (IMF) destekli ekonomik reform programı aracılığıyla Batı dünyasını arkasına alırken, sol unsurların etkinlik düzeylerini, solun tabanı olan bölgelerin kimliksel politikalarla desteğini alarak zayıflatmıştır. “Ukraine in 1994...”, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/1994/529405.shtml>>.

Nazarbayev’i devlet başkanlığı görevine getirmiştir.⁴⁷¹ Nazarbayev rakipsiz girdiği 1 Aralık 1991 tarihli seçimlerde (bu seçimlerde Kazakistan milliyetçi hareketi Jeltoksan’ın lideri Hasan Kozhakhmetov aday gösterilmesi için gereken 100.000 imza sayısına ulaşamadığı gerekçesiyle seçim dışı bırakılmıştır) % 98 oyla (katılım oranı % 80) Devlet Başkanı seçilmiş, bu görevi günümüze kadar kesintisiz sürdürmüştür. 1994 yılının Mart ayında yapılan parlamento seçimlerinde de Nazarbayev yanlısı güçler parlamento çoğunluğunu oluşturmuşlardır.⁴⁷²

Kazakistan’ın 1992 tarihli Yurttaşlık Yasası’nın 1. maddesi “Cumhuriyet’in topraklarını terk etmeye ve başka yerlerde yaşamaya zorlanmış olan Kazaklara, yurttaşı bulundukları ülkelerin yasalarıyla çelişmemesi koşuluyla” çifte yurttaşlık hakkını tanımış,⁴⁷³ 1993 tarihli Kazakistan Anayasası da bağımsızlık anında Kazakistan topraklarındaki tüm kalıcı yerleşimcilere yurttaşlık yolunu açmıştır. Böylelikle çifte yurttaşlık, Kazakistan dışında yaşayan Kazak etnik kökenlilere bir hak olarak tanınırken, Kazakistan’da yaşayan Kazak-dışı etnik kökenliler böyle bir haktan mahrum bırakılmışlardır.⁴⁷⁴ Bu demek oluyor ki, Kazakistan’da yerleşik Ruslar, politik süreçlere katılma konusunda, Estonya örneğinin aksine bir dışlanmayla karşılaşmamışlardır. Ancak Kazakistan yurttaşlık yasaları, aynı dönemin Ukrayna yurttaşlık yasalarının tersine ve Estonya yasalarıyla benzer biçimde anayurt dışındaki soydaşlarına yurttaşlık hakkını koşulsuz tanıyarak, anayurttaki yurttaş ve seçmen profilini etnik Kazak milliyetçiliği lehine doğrudan etkilemiştir.

⁴⁷¹ Olcott, “Kazakhstan: Pushing for...”, s. 554.

⁴⁷² **Y.a.g.m.**, s. 566.

⁴⁷³ Andre Liebich, “Plural Citizenship in Post-Communist States”, **International Journal of Refugee Law**, Ocak 2000, C. 12, S. 1, s. 101.

⁴⁷⁴ Holm-Hansen, **a.g.m.**, s. 175-176. Kazak-dışı etnik kökenlilerin çifte yurttaşlık hakkından mahrum bırakılmaları, çifte yurttaşlığın Kazakistan’ın Rus yoğun kuzey ve doğu bölgelerini Rusya Federasyonu’ndan ayıran sınırları bulanıklaştıracağı kaygısına dayanmaktadır. Bkz. Smith, Law, Wilson vd., **a.g.e.**, s. 162.

1991–1994 döneminde milliyetçi hareketlerin devlet yönetimlerindeki etkinlik düzeyleri Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da yukarıda anlatıldığı gibi farklılık gösterirken, milliyetçilikler de devlet yönetimlerindeki etkinlik düzeyleri ölçüsünde devlet aygıtını araçlaştırarak, devletleri başta “millet inşası” olmak üzere milliyetçi ajandanın uygulamaya aktarılmasının ana motoru haline getirebilmişlerdir.⁴⁷⁵

SSCB’nin dağılmasıyla birlikte Estonya’da Estonya Halk Cephesi’nin Sovyet sisteminin altını oymak için sistem içinde kalmayı öneren evrimci yaklaşımı bir anda anlamını yitirmiş, bu süreçte radikal milliyetçi Estonya Milli Bağımsızlık Partisi’nin Sovyet rejimini etnik vurgularla tamamen reddeden yaklaşımı Estonya’da yöneten ideoloji konumuna taşınmıştır.⁴⁷⁶ Estonya’da yöneten ideoloji konumuna taşınan bu anlayış, 1940 öncesi nüfusla yasal süreklilik temelinde iki dünya savaşı arası dönemdeki Estonya devletinin restore edilmesini amaçlaması ve Sovyet işgali olarak etiketlenen dönemi yasadışı görmesi gibi nedenlerle⁴⁷⁷ Rus-karşıtı bir bağlama oturduğundan etnik vurguya dayanan bir milliyetçilik üretmiştir.

Estonya’da 1991–1994 döneminde devlet aygıtı genellikle etnik bağlamlı bir milliyetçilik doğrultusunda ve etnik milliyetçiliği yeniden üretecek bir biçimde araçlaştırılırken Ukrayna’da aynı dönemde milletin etnik hatlar boyunca dışlayıcı bir tanımını benimsemeyen yurttaşlığa dayalı bir milliyetçilik düşüncesi devlet yönetimine hâkim olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, Ukrayna, bağımsızlık sürecini ve

⁴⁷⁵ Kimi durumlarda milliyetçi hareketler iktidarda olmasa da milliyetçi savlar iktidar olabilmektedir. Kimi durumlarda da milliyetçi hareketler iktidar olsalar da milliyetçi savlar iktidara taşınmamaktadır. Birinci duruma örnek milliyetçi olarak tanımlanamayacak Kravçuk ve Kuçma’nın devlet başkanlığı dönemlerinde iki liderin de bazı durumlarda Batı Ukrayna milliyetçiliğinin ajandası doğrultusunda hareket etmeleridir. Bu konuda bkz. Eduard Ponarin, “The Prospects of Assimilation of the Russophone Populations in Estonia and Ukraine: a Reaction to David Laitin’s Research”, *Europe-Asia Studies*, Aralık 2000, C. 52, S. 8, s. 1536–1538. İkinci duruma örnek olarak ise 1992 yılında radikal milliyetçilerin hem parlamento hem de devlet başkanlığı seçimlerini kazanmalarının ardından radikal milliyetçi ajandanın Estonya’da önemli ölçüde uygulanmamasıdır.

⁴⁷⁶ Kasekamp, *a.g.m.*, s. 403-404.

⁴⁷⁷ *Y.a.g.m.*, s. 404.

hemen sonrasını komünist kadroların liderliğinde yaşamasına rağmen, milliyetçi düşünce, Kuzio'nun ifade ettiği gibi, bu unsurları da etkisi altına almıştır. Ancak devlet yönetiminde etkin olan milliyetçilik düşüncesi Ukrayna Milli Kongresi ve Ukrayna Milliyetçileri Kongresi gibi aşırı sağ partilerde ya da Ruslar, Ukraynalılar ve Beyaz Rusların tek Rus milletinin bölgesel parçaları olduğu iddiasını taşıyan Ukrayna'daki Rus milliyetçi gruplarda hâkim olan etnik milliyetçilik değil, eski komünist kadrolarda ve Rukh'ta hâkim olan daha çok yurttaşlığa dayalı bir milliyetçilik düşüncesi olmuştur.⁴⁷⁸

Estonya'da bağımsızlık sonrasında milliyetçi söylem devletin restore edilmesi hedefi üzerinden Sovyet-Rus karşıtı bir bağlamla kurulduğundan, bu hedefin gerçekleştirilmesi için devlet aygıtı çeşitli yollarla seferber edilmiştir. Devletin seferber edilmesi büyük ölçüde devlet politikalarının kimlikler üzerindeki etkisi aracılığıyla milliyetçiliği biçimlendirmiştir. Ukrayna'da ise bu dönemde devlet aygıtının uygulamaları zaman zaman etnik vurgular içerse de; devletin bu dönemde yurttaşlığa dayalı bir milliyetçilik anlayışının kurumsallaştırılması doğrultusunda araştırıldığı söylenebilir. 1991–1994 döneminde tıpkı Ukrayna'da olduğu gibi Kazakistan'da da eski komünist unsurlar devlet yönetiminde hâkim olmuş, devlet uygulamalarında zaman zaman yurttaşlığa dayalı, zaman zaman da etnik milliyetçi argümanlar etkili olabilmıştır. Devlet, sözkonusu dönemde milliyetçiliğin yeniden üretilmesinde özellikle kimlikler üzerindeki etkisi aracılığıyla bir araç konumuna taşınabilmıştır. Bu konu 3. bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

⁴⁷⁸ Taras Kuzio, "Nationalism in Ukraine. Towards a New Theoretical and Comparative Framework", **Journal of Political Ideologies**, Haziran 2002, C. 7, S. 2, s. 141–143.

2.2.3.2. Yurttaşlığa Dayalı ve Etnik Milliyetçilikler Arasındaki Gelgitler

Estonya’da 5 Mart 1995’te gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde 1992 seçimlerinin galipleri olup koalisyon hükümeti kuran radikal milliyetçi *Isamaa* ve Estonya Milli Bağımsızlık Partisi büyük oy kayıplarına uğramışlardır.⁴⁷⁹ Radikal milliyetçilerin Thatcher’cı neo-liberal ekonomi politikalarına⁴⁸⁰ karşı toplumsal tepki bu kez yeni ortaya çıkan merkez-sol partileri iktidara taşımıştır.⁴⁸¹ 1995 seçim süreci aynı zamanda Estonya’da milliyetçi partiler arasındaki program farklılıklarını da netlikle ortaya koymuştur. Savisaar liderliğindeki Merkez Parti, radikal milliyetçi partileri Rusça konuşan nüfusla çatışma konusunda provakasyon yapmakla suçlamış, Rus-dillilerin Estonya toplumuna uyum sağlamak isteyenlerinin dışlanmaması gerektiği konusundaki yaklaşımı işlemiştir.⁴⁸²

Estonya’da 1995–1999 arası dönemlerde radikal milliyetçilik iktidarda olmasa da, dönemin istikrarsız hükümetleri⁴⁸³ radikal milliyetçiliğin ajandasına alternatif olarak ileri sürülen etnik bağlamlı olmayan bir milliyetçi programı tam olarak uygulamaya aktaramamışlardır. Dahası radikal milliyetçi kanattan Devlet

⁴⁷⁹ 1995 Parlamento Seçimleri’nde dağılan *Isamaa*’nın büyük parçasını oluşturan *Pro-Patria* ile Estonya Milli Partisi toplam olarak ancak % 7,9 oy oranına ulaşabilmişlerdir. Bkz. **Estonya Milli Seçim Komitesi Resmi İnternet Sitesi**, <http://www.vvk.ee/r95/pv_start.stm>, (17.02.2008).

⁴⁸⁰ Rekabet, Thatcher’ın ekonomi düşüncesinin ve aynı zamanda neo-liberalizmin merkezindeki değerdir. Neo-liberalizme göre pazar mekanizması, “görünmez eliyle” kötü durumları iyiye dönüştürmeye muktedirdir. Rekabetçi mücadele en üstün değer olarak sunulduğu için bu mücadelede saf dışı kalanlar için önlem alınmamalıdır. Kâr yarışına katılımın temel yasalarına uyum sağlayamadığı için kamu sektörü küçültülmeli, özelleştirmeler gerçekleştirilmelidir. Devletin ekonomideki rolü azaltılmalı, sendikalar dizginlenmeli, sosyal güvenlik hakları budanmalı, sermaye ödüllendirilmelidir. Bu konuda bkz. Susan George, “Neoliberalizmin Kısa Tarihçesi: Seçkin Ekonomi Yirmi Yılı ve Yapısal Değişim Şansları”, çev. Füsun Çiçekoglu, **Mülkiye**, Kasım-Aralık 1999, C. 23, S. 219, s. 57–70.

⁴⁸¹ Emekliler ve reform sürecinin kaybedenlerinin desteğini alan Estonya Koalisyon Partisi (*Eesti Koondarakond*) % 32,23 oyla seçimlerden birinci parti çıkmış, sosyal güvenlik harcamalarında bir artış vaat eden Savisaar’ın liderliğindeki milliyetçi-demokrat Estonya Merkez Partisi (*Eesti Keskerakond*) % 14,17 oy oranına ulaşmıştır. Bkz. John Fitzmaurice, “The Parliamentary Election in Estonia, March 1999”, **Notes on Recent Elections/Electoral Studies**, Mart 2001, C. 20, S. 1, s. 143.

⁴⁸² **Y.a.g.m.**, s. 143.

⁴⁸³ 1995 Seçimleri’nin ardından Koalisyon Partisi’nden Tiit Vahi’nin liderliğinde Koalisyon Partisi ile Merkez Partisi’nden oluşan koalisyon hükümeti kurulmuş, ancak altı ay sonra koalisyonun dağılması ile Koalisyon Partisi bu kez liberal ekonomi politikası savunucusu Reform Partisi (*Eesti Reformierakond*) ile hükümet kurmuş, bu koalisyon da dağılınca Koalisyon Partisi’nin yeni lideri Mart Siiman’ın liderliğinde bir azınlık hükümeti iki yıl yönetimde kalarak ülkeyi 1999 Seçimleri’ne götürmüştür. Raun, “Estonia in the 1990s”, s. 24.

Başkanı olan Lennart Meri'nin varlığı⁴⁸⁴ ve liberal ekonomi politikasının savunucusu Reform Partisi'nin koalisyon ortaklığına taşınmasıyla,⁴⁸⁵ karşıt olunan radikal milliyetçi anlayış devlet düzleminde tutunum bulmaya ve karşıt olunan ekonomik program iktidarda kalmaya devam etmiştir. AB ile müzakere sürecinin başlamasının öncesindeki bu dönemde bir taraftan Estonya'da yürürlükte olan yurttaşlık yasaları, uyruksuzların yurttaş haline getirilmesinden ziyade yurt dışına göçlerinin sağlanması hedefine öncelik tanımaya devam ederken,⁴⁸⁶ diğer taraftan etnik Rusların yurttaşlık kazanmasına yönelik adımların etkisiyle 1995 ve 1999 Parlamento Seçimleri'nde etnik Rus partiler altışar sandalye kazanabilmişlerdir.⁴⁸⁷

Estonya'da 1999 yılında gerçekleşen parlamento seçimlerinde iktidar partilerinin zayıflaması geleneği sürmüştür.⁴⁸⁸ Seçimlerde etnik bağlamı olmayan bir milliyetçi anlayışın sözcülüğünü yapan Savisaar'ın Merkez Partisi % 23,4 oy oranına ulaşmasına rağmen radikal milliyetçi *Isamaa*, bu kez % 15,9 oy alan Reform Partisi ve % 15,2 oy alan Ilımlılar ile koalisyon hükümeti kurmuş, tıpkı 1992–1995 döneminde olduğu gibi radikal milliyetçi kanattan Mart Laar başbakanlık görevini üstlenmiştir.⁴⁸⁹ Bu dönemde etnik milliyetçiliğin devlet yönetiminde artan etkisine rağmen, artan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), AB ve Kuzey Atlantik

⁴⁸⁴ 20 Eylül 1996'da Lennart Meri ikinci kez devlet başkanlığına seçilmiştir. Ayrıntılar için bkz. "Estonia Today – Presidential Elections", **Fact Sheet**, Ekim 2006, <http://web-static.vm.ee/static/failid/422/Presidential_election_s_2006.pdf>, (17.02.2008).

⁴⁸⁵ Reform Partisi'nin görüşleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. "Partiya Reform – za Luçşuyu Estoniyu dla Vseh! (Партия Реформ – за Лучшую Эстонию для Всех!)", **Estonya Reform Partisi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.reform.ee/?q=/ru/erakonnast/erakond>>, (17.02.2008).

⁴⁸⁶ Priit Jarve, "Two Waves of Language Laws in the Baltic States: Changes of Rationale?", **Journal of Baltic Studies**, Mart 2002, C. 33, S. 1, s. 84.

⁴⁸⁷ Raun, "Estonia in the 1990s", s. 25. 1995 Parlamento Seçimleri'nde Evimiz Estonya Partisi (*Meie Kodu on Eestimaa!*) % 5,87 oy oranıyla 6, 1999 Parlamento Seçimleri'nde ise Estonya Birleşik Halkın Partisi (*Eestimaa Ühendatud Rahvapartei*) % 6,13 oy oranıyla yine 6 milletvekili çıkarabilmiştir. Bkz. **Estonya Milli Seçim Komitesi Resmi Internet Sitesi**, <http://www.vvk.ee/r95/vtl_start.stm>, <http://www.vvk.ee/r99/vtl_start.stm> (05.05.2008).

⁴⁸⁸ Estonya Koalisyon Partisi % 7,6, bu partiden ayrılan Estonya Kırsal Halk Partisi (*Eesti Maarahva Erakond*) % 7,3 oy alabilmişlerdir. Bkz. **Estonya Milli Seçim Komitesi Resmi Internet Sitesi**, <http://www.vvk.ee/r99/vtl_start.stm>.

⁴⁸⁹ Fitzmaurice, **a.g.m.**, s. 144-145. 1999 Parlamento Seçimleri'nde tüm partilerin aldıkları oy oranları ve milletvekili sayılarını görmek için bkz. <http://www.vvk.ee/r99/vtl_start.stm>.

Antlaşması Örgütü (NATO) baskılarının etkisiyle 1999 yılında Estonya Yurttaşlık Yasası'nda bir değişikliğe gidilerek uyruksuzların çocuklarının Estonya yurttaşlığına hak kazanmasında bir kolaylaşma gerçekleştirilmiştir.⁴⁹⁰

Estonya'da iktidar yurttaşlığa dayalı milliyetçiler ve etnik milliyetçiler arasında gelip giderken, ve bazı durumlarda yurttaşlığa dayalı olarak tanımlanan milliyetçiler etnik kimlik, etnik olarak tanımlanan milliyetçiler de yurttaşlığa dayalı adımlar atarlarken, 1991–1998 arası ekonomik çöküş yıllarının ardından⁴⁹¹ Ukrayna'da 1998 yılında gerçekleşen parlamento seçimlerinden de Komünist Parti zaferle çıkmış (% 24,65), diğer sol partiler de düşünüldüğünde sol yaklaşık % 40'lık bir seçmen desteğine sahip olmuştur.⁴⁹² Ayrıca Kuçma Yönetimi'ne ek olarak iş çevrelerinin çıkarlarını yansıtan partiler ve ittifaklar da bu seçimde ön plana çıkmaya/çıkartılmaya başlanmıştır. Kiev'in güneydoğusundaki sanayi kenti Dnipropetrovsk'un iş çevrelerinin çıkarlarını⁴⁹³ yansıtan *Hromada* (Topluluk) ve Donbass bölgesinin üretici çıkarlarını yansıtan *Razom* (Birlikte) seçim ittifakları bu çerçevede değerlendirilebilir.⁴⁹⁴ Bu partiler ve ittifaklar ve hatta Yeşiller Partisi⁴⁹⁵, sol tabanın oylarını zaman zaman Rus, zaman zamanda Ukrayna milliyetçiliklerinden ödünç alınan söylemlerle bölerek, ekonomik düzenin

⁴⁹⁰ Merje Feldman, "Does the EU Offer Security?: European Integration in the Estonian Identity Discourse", **CIAO Net Working Papers**, Haziran 2000, <<http://www.ciaonet.org/wps/fem01/>>, (05.03.2008).

⁴⁹¹ Sarah Birch ve Andrew Wilson, "The Ukrainian Parliamentary Elections of 1998", **Notes on Recent Elections/Electoral Studies**, Haziran 1999, C. 18, S. 2, s. 276.

⁴⁹² Sosyalist Parti-Köylü Partisi Bloğu ve İlerlemeci Sosyalistler diğer sol partilere örnektir. Bkz. Sarah Birch, "Electoral Reform in Ukraine: the 1998 Parliamentary Elections", **Representation**, Haziran 1998, C. 35, S. 2/3, s. 150.

⁴⁹³ Dnipropetrovsk'un iş çevrelerinin çıkarlarını savunan etkili bir gayriresmi politik grup Sovyetler Birliği Komünist Partisi içinde de vardı. "Dnipropetrovsk Klanı" adı verilen bu grup Brejnev döneminde Sovyet güç yapısının en üst noktalarına taşındı. Bkz. <<http://en.wikipedia.org/wiki/Dnipropetrovsk>>, (17.02.2008). Petro Lazarenko ve Yulia Timoşenko, bu "klanın" günümüzdeki temel temsilcileri olarak değerlendirilmektedir. Bkz. "The Prime Minister Julia Tymoshenko: Unofficial Biography", **Ukrayinska Pravda**, 6 Şubat 2005, <<http://www.pravda.com.ua/en/news/2005/7/22/253.htm>>, (17.02.2008).

⁴⁹⁴ Birch ve Wilson, **a.g.m.**, s. 278.

⁴⁹⁵ Ukrayna Yeşiller Partisi 1990'da kurulmuş, ancak partinin ismi daha sonra iş çevrelerine (bankacılık sektöründen girişimcilere) devredilmiştir. Böylece Yeşiller Partisi çatısı altında iş çevreleri çıkarları yeni meşruiyet zeminleri inşa etmeye çalışmışlardır. Bkz. Birch ve Wilson, **a.g.m.**, s. 278.

sürekliliğini sağlamada araçlaştırılmışlardır. Bir başka ifadeyle bu partiler genellikle bölgesel iş çevrelerinin çıkarlarını zaman zaman milliyetçi söylemlere de başvurarak örtabilen partiler olmuşlardır.⁴⁹⁶

Ekonomik düzenin sürekliliğini sağlamak isteyen güçler, 1999 Devlet Başkanlığı Seçimleri'nde⁴⁹⁷ de sol adaylara⁴⁹⁸ karşı Kuçma tercihinde birleşmişlerdir. Seçimlerde ikinci tura, ilk turda % 36,49 oy alan Kuçma ve % 22,24 oy alan Komünist Parti adayı Sumonenko kalmışlar ve ikinci turda Sumonenko'ya karşı % 56,25 oyla devlet başkanlığı seçimini Kuçma kazanmıştır.⁴⁹⁹ Kuçma'nın, güçlenen sola karşı seçimleri kazanmasında, güttüğü iki yönlü kimlik politikasının önemli etkisi vardır. İlk olarak Kuçma bağımsız devleti korumayı temel vurgu haline getirerek ve "kızıl tehdit" vurgusunu ön plana çıkararak⁵⁰⁰ bir önceki seçimde Kravçuk'un söylemini sahiplenip Batı Ukrayna'dan yoğun destek almıştır. Ukrayna milliyetçisi kimliğiyle de tanınan milliyetçilik uzmanı Taras Kuzio'ya göre 1999 Seçimleri'nde oylanan şey Kuçma'nın muğlak ve yozlaşmış reform programı değil, ülkenin bağımsızlığı olmuştur. Bir başka ifadeyle 1999 Devlet Başkanlığı Seçimleri ülkenin bağımsızlığı için ikinci bir referandum biçiminde olmuştur. Bu seçimlerde Taras Kuzio'nun ortaya attığı gibi komünist güçler Ukrayna devletine bağlı olmayan güçler olarak sunulmuş ve böylelikle Ukraynalı seçmenler, Kuçma'ya değil, Sumonenko karşıtlığına oy vermişlerdir.⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Bu konuda bkz. Taras Kuzio, "Ukraine's Orange Revolution - the Oppositions Road To Success", **Journal of Democracy**, Nisan 2005, C. 16, S. 2, s. 118.

⁴⁹⁷ Seçimler hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Melvin J. Hinich, Valeri Khmelko ve Peter C. Ordeshook, "Ukraine's 1999 Presidential Election: a Spatial Analysis", **Post Soviet Affairs**, Temmuz-Eylül 2002, C. 18, S. 3, s. 250-269.

⁴⁹⁸ Komünist aday Petro Sumonenko, Sosyalist aday Oleksandr Moroz ve Ukrayna İlerlemeci Sosyalist Partisi'nin adayı Nataliya Vitrenko, 1999 Devlet Başkanlığı Seçimleri'ne katılan sol adaylardır.

⁴⁹⁹ <<http://edition.cnn.com/WORLD/election.watch/europe/ukraine2.html>>, (19.02.2008).

⁵⁰⁰ Chad Nagle, "The Ukrainian Model of Democracy", **antiwar.com**, 5 Mayıs 2000, <<http://antiwar.com/orig/nagle4.html>>, (19.02.2008).

⁵⁰¹ Kuzio'ya göre 1999 yılı Ukrayna Devlet Başkanlığı Seçimleri, 1996 Rusya Federasyonu Devlet Başkanlığı Seçimleri'yle birçok yönden benzeşmektedir. İki durumda da ikinci tura kalan Komünist Parti liderleri, komünist

Kuçma bir taraftan bağımsız devlet vurgusuyla ve bu vurguya bitişik “kızıl tehlike” söylemiyle Batı Ukrayna’dan destek alırken (bu destek seçimlerin 2. turunda % 86 düzeyindedir), diğer taraftan Rus bağlamı kimlik politikasıyla Komünist Parti’nin oylarını bölüp Doğu Ukrayna’dan da % 59 düzeyinde oy almış,⁵⁰² böylelikle devlet başkanlığına yeniden seçilebilmiştir. Yani, Kuçma toplumda ekonomik düzlemli rahatsızlıkların yoğun olarak görüldüğü bir ortamda, devlet kaynaklarını kullanarak ve medya desteğini alarak,⁵⁰³ “Sovyet milliyetçisi” olarak etiketlediği Sumonenko karşısında, aynı anda Ukrayna devletliğine vurguya dayanan söylemiyle yurttaşlığa dayalı Ukrayna milliyetçiliğini,⁵⁰⁴ komünist karşıtı söyleme dayanarak bir ölçüde de olsa etnik Ukrayna milliyetçiliğini,⁵⁰⁵ Rus kimliğine vurguya dayanan söylemiyle de etnik Rus milliyetçiliğini arkasına alarak seçimlerden zaferle çıkabilmiştir.

1991 tarihli Ukrayna Yurttaşlık Yasası’na göre Ukrayna ülkesinde doğanlar veya en azından ebeveynlerinden biri Ukrayna’da doğanlar Ukrayna yurttaşlığı hakkına sahip olabilirken, bu yasada 1997 yılında yapılan bir değişiklikle Ukrayna yurttaşlığına sahip olmayı hak eden kitle genişletilmiş, Ukrayna topraklarında doğanlara ve kalıcı yerleşimcilere ek olarak, bu iki kategoriye girenlerin çocukları ve

olmayanlar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Rusya Federasyonu Komünist Partisi lideri Gennadiy Züganov 1996 Seçimleri sürecinde birçok durumda Rus milli fikrine desteğini ortaya koyarken, Ukrayna Komünist Partisi lideri Petro Sumonenko 1999 Seçimleri öncesinde Ukrayna’nın bağımsızlığı karşıtı bir duruş sergilemiştir. Bkz. Kuzio, “Ukraine’s Orange Revolution...”, s. 118. Rusya Federasyonu 1996 Devlet Başkanlığı Seçimleri ile ilgili bkz. Michael Mc Faul, **Russia’s 1996 Presidential Election. The End of Polarized Politics**, Stanford, Hoover Institution Press, 1997.

⁵⁰² 1999 Devlet Başkanlığı Seçimleri’nde Komünist Parti’nin Doğu Ukrayna’dan aldığı oy % 36 iken, bu oy Batı Ukrayna’da % 11 olmuştur. Bkz. Thomas F. Klobucar, Arthur H. Miller ve Gwyn Erb, “The 1999 Ukrainian Presidential Election: Personalities, Ideology, Partisanship and the Economy”, **Slavic Review**, Yaz 2002, C. 61, S. 2, s. 318.

⁵⁰³ Sarah Birch, “The Presidential Election in Ukraine, October 1999”, **Electoral Studies**, Haziran 2002, C. 21, S. 2, s. 342–343.

⁵⁰⁴ Klobucar, Miller ve Erb, **a.g.m.**, s. 329.

⁵⁰⁵ Seçimler öncesinde Kuçma, Batı Ukrayna milliyetçiliğinin temel dış politika argümanlarını sahiplenmiştir. Örneğin Batı Avrupa, ABD ve NATO ile yakın ilişkilere dayanan bir dış politika sözü vermiştir. Bkz. “Communist Losing Bid for Top Job in Ukraine”, **New York Times**, 15 Kasım 1999, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9C06E7DB123DF936A25752C1A96F958260>>, (19.02.2008).

torunlarına da yurttaşlık hakkı tanınmıştır. Böylece yurttaşlık toprağa dayalı olarak tanımlanırken, yurttaşlığa sahip olma hakkı ek grupları da kapsayacak bir biçimde genişletilmiştir.⁵⁰⁶

1995–2000 arası dönemde Estonya devlet yönetimi yurttaşlığa dayalı ve etnik milliyetçilikler arasında gelgitler yaşarken, Ukrayna’da ise sol güçlerin parlamento zaferine rağmen yine yurttaşlığa dayalı ve etnik Rus ve Ukraynalı milliyetçilikler arasında bilinçli bir kararsızlığı sürdüren Kuçma belirleyici olurken, Kazakistan’da milliyetçilik-devlet doğrudan ilişkisi düzleminde aşağıdaki gelişmeler yaşanmıştır.

Kazakistan’da Mart 1994’te gerçekleştirilen parlamento seçimlerini 1995 yılının Mart ayında Anayasa Mahkemesi’nin iptal etmesiyle Nazarbayev Parlamento’yu feshetmiş, yasama yetkisini kendi üzerine almıştır. 29 Nisan 1995 tarihinde düzenlenen referandum ile Nazarbayev’in görev süresi 2001 yılına kadar uzatılmıştır.⁵⁰⁷ 10 Ocak 1999’da yapılan devlet başkanlığı seçimlerini Nazarbayev, Kazakistan Komünist Partisi adayı Serikbolsın Abdildin, bağımsız aday Gani Kasımov, Kazakistan Halkın Birliği Partisi’nin adayı Engels Gabbasov karşısında kazanmış,⁵⁰⁸ 1999’un Ekim ayında gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde ise Nazarbayev yanlısı gruplar üstünlük sağlamışlardır.⁵⁰⁹ Böylelikle Nazarbayev devlet aygıtına hâkim olma sürecini devam ettirirken, Kazak milliyetçiliği-devlet ilişkisi de Nazarbayev’in milliyetçilik yaklaşımı üzerinden okunmayı sürdürmüştür.

Kazakistan’da 3 Ekim 1995 tarihinde Yurttaşlık Yasası’nda yapılan bir değişiklik ile başka devletlerle yurttaşlık bağı bulunan kişilerin Kazakistan

⁵⁰⁶ Shevel, **a.g.m.**, s. 2-3.

⁵⁰⁷ Referanduma katılım % 91 düzeyindedir. Katılanların % 91’i Nazarbayev’in görev süresinin 2001’e kadar uzatılması lehinde oy kullanmışlardır. Bkz. Olcott, “Kazakhstan: Pushing for...”, s. 570.

⁵⁰⁸ <<http://www.electionguide.org/election.php?ID=718>>, (19.02.2008).

⁵⁰⁹ <<http://www.electionguide.org/election.php?ID=780>>, (19.02.2008).

Cumhuriyeti yurttaşı olma hakları kaldırılmış,⁵¹⁰ etnik bağlamla yurttaşlık arasında 1991 Yurttaşlık Yasası'nda kurulan tek bağlantı noktası da böylelikle iptal edilmiştir. Başka bir ifadeyle, 1991 Yurttaşlık Yasası'nın sadece Kazak diasporasına çifte yurttaşlık olanağı tanıyan 1. maddesini değiştirme yoluyla Kazak Yönetimi etnik kökenden bağımsız bir yurttaşlık anlayışını gecikmeli de olsa ortaya koymuştur. 1995 yılı değişikliği ile ayrıca yurttaşlığa müracaat koşullarında bir gevşemeye gidilmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti ülkesindeki kalıcı yerleşimcilerin, ülkede ikamet süreleri beş yıldan az olmamak veya Kazakistan Cumhuriyeti yurttaşlarıyla evlenmek yoluyla yurttaşlık almalarının önü açılmıştır. Dahası yakın akrabalarından biri (çocuğu, eşi, ebeveynleri, kardeşleri) Kazakistan Cumhuriyeti yurttaşı olan eski Birlik Cumhuriyetleri yurttaşları, ikamet süresi koşulu olmadan Kazakistan Cumhuriyeti yurttaşlığına sahip olmaya hak kazanmışlardır.⁵¹¹ Böylelikle yurttaşlığa dayalı bir milliyetçilik anlayışı devlet yönetiminde hâkim olmayı sürdürmüştür.

2.2.3.3. Yurttaşlığa Dayalı ve Etnik Milliyetçilikler Arasında Denge

Estonya'da 1999 Seçimleri'nin ardından etnik milliyetçi *Isamaaliit*, sosyal sonuçları ne olursa olsun sınırsız özgür girişimden yana olan Reform Partisi ve İlimliler'dan oluşan üçlü koalisyonun ekonomi politikalarının yarattığı sosyal yıkıma ilk tepki 2001 Devlet Başkanlığı Seçimleri'nde gösterilmiş, Estonya SSC Yüksek

⁵¹⁰ Yurttaşlık Yasası'nın yeni halinin üçüncü maddesinde diğer devlet yurttaşlarının Kazakistan yurttaşı olma hakkına sahip olmadıkları ifade edilmiş ve böylece Kazakistan dışında yaşayan Kazaklara da çifte vatandaşlık yolu kapatılmıştır. <http://www.cisr-irb.gc.ca/en/research/publications/index_e.htm?docid=197&cid=0&sec=CH03#3>, (27.02.2008).

⁵¹¹ "Kazakhstan: Political Developments and the Situation of Minorities", Şubat 1997, <http://www.cisr-irb.gc.ca/en/research/publications/index_e.htm?docid=197&cid=0&sec=CH03&disclaimer=show>, (05.03.2008).

Konsey Başkanlığı'nı da yapmış eski komünist Arnold Ruutel sembolik bir makam olan devlet başkanlığı seçimlerini kazanmıştır.⁵¹²

Estonya'da 2000'li yılların ilk parlamento seçimleri ise Mart 2003'te gerçekleşmiştir. Taagepera'nın belirttiği gibi, sosyal memnuniyetsizlik süreçlerinde sola yönelmesi beklenen oyların, Sovyet döneminin “kötü yönetim” mitlerinin sosyalizm ile özdeşleştirilmesi nedeniyle Estonya özelinde kararsız kalışı⁵¹³ 2003 Parlamento Seçimleri'ne de yansımıştır.⁵¹⁴ Bu süreçten daha ılımlı milliyetçi partiler kazançlı çıkmışlar, 2003 seçimlerinde milliyetçi *Isamaaliit* ve ılımlıların oyları büyük oranda yeni kurulan, *Isamaaliit*'e göre etnik vurgusu daha az bir milliyetçiliğin sözcüsü *Res Publica*'ya yönelmiştir.⁵¹⁵

2003 Parlamento Seçimleri'nin Estonya'da devlet-milliyetçilik ilişkisi düzleminde iki önemli sonucu olmuştur. İlki seçim yenilgisinin etnik milliyetçi öğeler taşıyan *Isamaaliit*'i iktidardan uzak tutmaya devam etmesi, ancak aynı zamanda Estonya etnik milliyetçiliğinin iktidara gelen *Res Publica* tarafından daha düşük düzeyde de olsa sahiplenilmesidir. İkincisi ise 1995 ve 1999 Seçimleri'nde ittifaklar yoluyla Parlamento'ya girebilen etnik Rus partilerinin bu seçimlerde % 5'lik seçim barajını aşamamalarıdır. Bu durumun nedeni etnik Rusların bazı kanaat önderlerinin daha büyük partilerin listelerinden ve etnik Rus partilerinin seçim

⁵¹² Rein Taagepera, “Meteoric Trajectory: the Res Publica Party in Estonia”, *Demokratization*, Şubat 2006, C. 13, S. 1, s. 80.

⁵¹³ *Y.a.g.m.*, s. 80.

⁵¹⁴ Bu seçimlerde Estonya Merkez Partisi % 25,4 oy oranına ulaşp, seçimlerden birinci parti çıkarken yeni kurulan merkez sağ parti *Res Publica* oyların % 24,6'sına ulaşarak seçimlerden ikinci parti çıkmayı başarabilmiştir. Liberal ekonomi yanlısı istikrarlı bir seçmen tabanına sahip Reform Partisi de % 17,7 düzeyinde oy almıştır. Bkz. **Estonya Milli Seçim Komitesi Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.vvk.ee/r03/paeveng.stm#>>, (23.02.2008). Reform Partisi konusunda ayrıca bkz. Vello Pettai, “The Parliamentary Elections in Estonia, March 2003”, *Electoral Studies*, Aralık 2004, C. 23, S. 4, s. 831-832. *Res Publica* tavizsiz liberalizm ve sosyal popülizm arasında bir orta yol önererek genellikle kimlik konusunu ikinci plana itip, ekonomik sorunların çözümü konusundaki sloganlarıyla seçimlere hazırlanmıştır. *Res Publica* iktidar başarısızlığının ardından gittikçe ekonomik liberalizm programını sahiplenmeye sürüklenmiş ve eşzamanlı olarak kimlik politikasının temel aktörü *Isamaa*'ya daha da yaklaşmıştır. Bkz. Peter Ucen, “Parties, Populism and Anti-Establishment Politics in East Central Europe”, *SAIS Review*, Kış-İlkbahar 2007, C. 27, S. 1, s. 59.

⁵¹⁵ Koalisyon Partisi ve Estonya Kırsal Halk Partisi'nin birleşmesiyle kurulan Halkın Birliği (*Eestimaa Rahvaliit*) ise ancak % 13 oy oranına ulaşabilmiştir. Pettai, *a.g.m.*, s. 831-832.

ittifakı yapmadan seçimlere girmeleridir.⁵¹⁶ Sonuçta, 2003 seçimlerinde ilk kez Rus etnik kökenlilerin, Rus bağlamı olmayan politik partilerden aday gösterilmeleri ve iki etnik Rus adayın Merkez Parti ve Reform Partisi listelerinden vekil seçilmeleri, bütünleşmeye dayanan bir anlayışın Estonya politik çevrelerinde oluşmaya başladığı konusunda fikir verse de⁵¹⁷ etnik Estonya milliyetçiliğiyle bağlantılı *Res Publica*'nın büyük koalisyon ortağı olarak iktidara gelişinin,⁵¹⁸ bu bütünleşme yönelimini dengelediği söylenebilir.

2000'li yıllarda Estonya'nın AB ve NATO ile ilişkilerini derinleştirme süreci AB ve NATO yanlısı görüşleriyle tanınan Reform Partisi'ni ön plana çıkarmış, eşzamanlı olarak da Edgar Savisaar'ın "Estonyalı-Amerikalı" olarak nitelediği Toomas Hendrik Ilves,⁵¹⁹ 2006 Devlet Başkanlığı Seçimleri'ni kazanabilmiştir.⁵²⁰ Estonya'da 2007 Parlamento Seçimleri'nden Reform Partisi % 27,8 oy oranıyla birinci parti çıkmış, yurttaşlığa dayalı bir milliyetçilik anlayışını savunan Merkez Parti ise % 26,1 oy oranına ulaşabilmiştir. Seçimlerden önce etnik milliyetçi *Isamaalit* ile *Res Publica* partileri birleşmiş,⁵²¹ bu blok da seçimlerden % 17,9 oy oranıyla çıkmıştır. Seçimlerin ardından 5 Nisan 2007'de Reform Partisi'nin önderliğinde *Isamaalit* ve *Res Publica* Bloğu ve Sosyal Demokrat Parti'nin yer aldığı

⁵¹⁶ Taagepera, "Meteoric Trajectory...", s. 82.

⁵¹⁷ Pettai, **a.g.m.**, s. 832. Etnik Ruslar Estonya nüfusunun yaklaşık ¼'ünden fazlasını oluştursalar da Estonya politikasında etnik Rus partiler 1999 sonrasında sınırlı etkinliklerini de yitirmişlerdir. Bkz. Allan Sikk, "From Private Organizations to Democratic Infrastructure: Political Parties and the State in Estonia", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2006, C. 22, S. 3, s. 360.

⁵¹⁸ *Res Publica*'nın koalisyon ortakları Reform Partisi ve Halkın Birliği olmuştur.

⁵¹⁹ Vladimir Socor, "Estonia: Why not the Best?", **Eurasia Daily Monitor**, Eylül 2006, C. 3, S. 175, <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2371474>, (22.02.2008).

⁵²⁰ Ilves, eski Ilımlıların oluşturduğu Sosyal Demokrat Parti'nin Devlet Başkanı adaydır. Seçimlerde Ruutel karşısında Ilves'i Sosyal Demokrat Parti'ye ek olarak Reform Partisi ile milliyetçi partiler *Isamaaliit* ve *Res Publica* desteklemiştir. <http://en.wikipedia.org/wiki/Toomas_Hendrik_Ilves>, (22.02.2008).

⁵²¹ Vello Pettai, "Estonia", **European Journal of Political Research**, Aralık 2007, C. 46, S. 7, 8, s. 946.

üçlü koalisyon kurulmuş, milliyetçi birlik *Isamaalit* ve *Res Publica* Eğitim, Savunma, Bölgesel İşler Bakanlığı gibi önemli bakanlıkları almıştır.⁵²²

Böylelikle 2001–2006 sürecinde Estonya’da radikal milliyetçi partiler devlet yönetiminden uzak kalırken, *Res Publica* gibi sınırlı da olsa etnik vurgular taşıyan partiler devlet yönetimine taşınabilmişler, dahası 2006 Devlet Başkanlığı Seçimleri’nde radikal milliyetçilerin destekledikleri adayın kazanması ve 2007 Parlamento Seçimleri sonrasında *Isamaalit* kadrolarının koalisyon ortağı olması vasıtasıyla etnik milliyetçi kadrolar yeniden devlet yönetiminde tutunum bulabilmişlerdir. Ayrıca bu dönemde AB ve NATO ile ilişkilerde yaşanan derinleşme süreci, geleneksel olarak Rus-karşıtı bir bağlamda bulunan Estonya milliyetçiliğini, büyük ölçüde AB ve NATO yandaşlığı noktasına sabitlemiştir. Ancak eşzamanlı olarak kırsal temelli bazı milliyetçi fraksiyonlar da AB’nin tarım politikasının eleştirisi üzerinden Rus değil AB karşıtı bir bağlama oturmuşlardır.⁵²³ Bu dönemde etnik Rus partileri de etkinliklerini önemli ölçüde yitirmişlerdir.

2001–2009 arası dönemde Estonya’da yerleşik etnik-Rusların büyük bir bölümünün Rusya Federasyonu’na göç etmeyecekleri ortaya çıkmış; Rusya Federasyonu’nun yükselen ekonomik gücü Estonya’nın Rusya Federasyonu’nu daha fazla dikkate almasını gerektirmiş,⁵²⁴ eşzamanlı olarak yürütülen AB üyelik süreci ve 2004 yılında gerçekleşen AB üyeliği, etnik-Rusların dilsel, kültürel ve eğitimle bağlantılı sorunlarını insan ve azınlık hakları bağlamında talep edeceği yeni ve etkili bir platform yaratmıştır.⁵²⁵ Bu nedenlerle etnik Estonya milliyetçiliği, Rus etnik kökenlileri dışlamak yerine onları bütünleştirme söylemine dayanan bir stratejiyi

⁵²² <<http://www.valitsus.ee/?id=6538>>, (22.02.2008).

⁵²³ Estonya’da AB ve NATO karşıtı radikal milliyetçi partiler için bkz. Kasekamp, **a.g.m.**, s. 407–409.

⁵²⁴ Laitin, **a.g.m.**, s. 202.

⁵²⁵ Jarve, **a.g.m.**, s. 83.

daha fazla seslendirmek durumunda kalmıştır. 2000 yılının Mart ayında Estonya Hükümeti, hedeflerinden biri uyruksuzların sayısını da azaltmak olan⁵²⁶ “Estonya Toplumunda Entegrasyon 2000–2007” adlı devlet programını onaylamıştır.⁵²⁷

2001–2009 arası dönem, Ukrayna için (özellikle 2005 sonrasında) devlet yönetiminde yurttaşlığa dayalı bir milliyetçiliğin, yükselen etnik milliyetçilik ile dengelendiği bir süreç anlamına gelmektedir. Bu dönem önce yurttaşlığa dayalı milliyetçilik anlayışı yönünde atılan adımlara şahit olmuştur. Ukrayna’da 2005 yılına kadar süren Kuçma’nın devlet başkanlığı döneminde 2001 yılında Ukrayna Yurttaşlık Yasası’nda yapılan değişiklik ile Ukrayna yurttaşlığına sahip olabilmek için aranan ölçütlerde bir gevşemeye daha gidilmiştir. Ebeveynlerinden en az biri, öz kardeşleri Ukrayna topraklarında doğanlara veya kalıcı yerleşik olanlara da Ukrayna yurttaşı olma hakkı tanınmıştır.⁵²⁸

2002 yılında gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde ise etnik Ukrayna milliyetçisi ve liberal gruplardan oluşan Yuşçenko liderliğindeki Bizim Ukrayna Seçim İttifakı (*Блок Наша Україна – Blok Naşa Ukraina*) % 23,6 oy ve 112 sandalyeyle seçimlerden birinci parti çıkmıştır.⁵²⁹ Tıpkı Bizim Ukrayna Seçim İttifakı gibi etnik milliyetçi grupları da içeren Yuliya Timoşenko Bloğu⁵³⁰ ise % 7,3 oy ile 22 sandalyeye sahip olmuştur. Etnik milliyetçi fraksiyonlar, bloklarının iktidarda kaldığı sürelerde devlet yönetiminde etkili olabilmişler, zaman zaman

⁵²⁶ <<http://www.meis.ee/eng/Foundation/activityplan>>, (05.03.2008).

⁵²⁷ Jarve, **a.g.m.**, s. 97.

⁵²⁸ Shevel, **a.g.m.**, s. 2-3.

⁵²⁹ Komünist Parti seçimlerde % 20 düzeyinde kalmış ve 65 sandalye kazanmış, Bölgeler Partisi’nin de bir bileşeni olduğu Birleşik Ukrayna İçin Seçim İttifakı (*Za Yedynu Ukrainy - Za Єдину Україну*) ise % 11,8 oy ile 101 sandalye kazanmıştır. Andrew Wilson, “Ukraine’s 2002 Elections: Less Fraud, More Virtuality”, **East European Constitutional Review**, Yaz 2002, C. 11, S. 3, <<http://www.law.nyu.edu/eecr/vol11num3/focus/wilson.html>>, (23.02.2008). Ancak Yuşçenko’nun partisi Parlamento’da çoğunluğa ulaşamamış ve muhalefette kalmıştır.

⁵³⁰ Justus Leicht, “Ukraine: Ultra-right Groups Active in Ukrainian Opposition”, **World Socialist Web Site**, 7 Aralık 2004, <<http://www.wsws.org/articles/2004/dec2004/ukra-d07.shtml>>, (22.02.2008).

çeşitli kaygılarla bloklarından dışlanabildikleri gibi,⁵³¹ zaman zaman da milliyetçi retoriğe sarılan blok liderleri vasıtasıyla ön plana çıkabilmişlerdir.⁵³²

2004'ün sonunda gerçekleşen devlet başkanlığı seçimlerini Yuşçenko'nun kazanması da etnik milliyetçiliklerin devlet yönetimlerinde etkinlik yolunu açarken, bu milliyetçiliklerin aşırı görünen unsurlarıyla Yuşçenko'nun bağlantısını kesmesi ve Timoşenko'nun özellikle 2006 Seçimleri sonrasında Ukrayna etnik milliyetçiliğini daha çok sahiplenmesi, Ukrayna etnik milliyetçisi grupları Timoşenko'ya yaklaştırmış, Timoşenko'nun 2007 sonrasında başbakanlığa gelmesi etnik milliyetçiliğin devlet yönetimindeki etkinliğini arttırmıştır. Ancak Timoşenko, Ağustos 2008'de Rusya Federasyonu'nun Gürcistan'a karşı gerçekleştirdiği askeri operasyon sonrasında etnik Ukrayna milliyetçiliği ile arasına yeniden mesafe koymuştur.⁵³³

Görüldüğü gibi 2001–2009 döneminde Estonya ve Ukrayna'da etnik milliyetçiliklerin devlet yönetimindeki etkinlikleri dönemsel değişimlere uğramış, bu dönemde yurttaşlığa dayalı ve etnik milliyetçilikler arasında bir yarış gözlenmiştir. Ancak genel olarak Estonya'da devlet yönetiminde süregelen etnik milliyetçilik yurttaşlığa dayalı bir anlayışla, Ukrayna'da ise süregelen yurttaşlığa dayalı anlayış etnik milliyetçilikler ile dengelenmiştir.

⁵³¹ Örneğin Temmuz 2004'te Yuşçenko, Oleh Tyahnybok liderliğindeki etnik Ukrayna milliyetçisi Tüm Ukraynalılar Partisi *Svoboda*'yı, Tyahnbok'un Rus ve Yahudi karşıtı söylemleri nedeniyle Blok'tan çıkartmıştır. Tyahnbok bir röportajında, "devletin Ukrayna'yı bugün yöneten Moskova-Yahudi mafyasından Ukraynalılara devrinde" yarar olduğunu söylemektedir. Yuşçenko, Tüm Ukraynalılar Partisi'nin dışında Ukrayna Milliyetçileri Kongresi'ni de bloğuna dâhil etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taras Kuzio, "Yuschenko Finally Gets Though on Nationalists", **Eurasia Daily Monitor**, 4 Ağustos 2004, C. 1, S. 66, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=401&issue_id=3036&article_id=2368352>, (22.02.2008).

⁵³² Örneğin Yuşçenko, 2004'ten itibaren etnik milliyetçiliğin aşırı tonlarıyla arasına mesafe koymaya çalışırken, Timoşenko 2008 yılının Ağustos ayında gerçekleşen Gürcistan Krizi'ne kadar gittikçe etnik milliyetçiliğe yaklaşmıştır. Timoşenko'nun bu yöneliminde Batı Ukrayna'da taban yaratma stratejisinin büyük payı vardır. Bkz. Serhiy Bahryaniy, "The Right in Post-Election Ukraine: Prospects and Shortcomings", **Ukrayinska Pravda**, 30 Ekim 2007, <<http://www.pravda.com.ua/en/news/2007/10/30/9287.htm>>, (22.02.2008).

⁵³³ Bu gelişme, nedenleriyle birlikte 5. ve 6. bölümlerde incelenecektir.

Oysa bu dönemde Kazakistan’da tıpkı 1991–2001 arası dönemde olduğu gibi devlet-milliyetçilik ilişkisi devlet yönetimine tamamen hâkim olan Nazarbayev’in milliyetçilik düşüncesindeki dönüşümler tarafından belirlenmiştir. Dahası 2002’de yürürlüğe giren Siyasi Partiler Yasası ile etnik ve dinsel partiler yasaklanmış, böylelikle Nazarbayev’in ulus-inşa modeline meydan okuyabilecek gerek Rus tabanlı gerekse Kazak etnik kimliğine vurguya dayalı partiler ve dinsel kimlik üzerinden siyaset yapan partiler iktidar yarışından dışlanmışır.⁵³⁴ Nazarbayev’i destekleyen Nur-Otan Partisi 2004 seçimlerinde % 60,6,⁵³⁵ 2007 seçimlerinde de % 88,05 oy alarak Parlamento’ya tamamen hâkim olmuş,⁵³⁶ Nazarbayev de 2005 Devlet Başkanlığı Seçimi’ni % 91,15 oyla kazanarak iktidarını perçinlemiştir.

Bu dönemde 2004 yılında Kazakistan, yurttaşlık yasalarında bir gevşemeye daha gitmiş, Kazakistan’da çalışan yabancı işçilere yurttaşlık yolu bu düzenlemeler vasıtasıyla açılmıştır. Bu yasadan en çok Rus kökenlilerin yararlanacağından ve Kazakistan ekonomisinde ve politikasında Rus etkisinin böylelikle güçleneceğinden endişelenen etnik Kazaklar yasa değişikliği konusunda eleştirilerini yükseltmişlerdir.⁵³⁷ Ancak Kazakistan liderliği etnik ve yurttaşlığa dayalı milliyetçilik arasındaki, yurttaşlık yanı ağır basan bir denge arayışını sürdürmeye devam etmiştir.

Bu bölümde Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da milliyetçiliklerin devlet yönetimlerinde ne ölçüde tutunum buldukları konusu tarihsel olarak incelenmiştir. Devletlerin yurttaşlık yasalarından yola çıkılarak devlet yönetiminde tutunum bulan

⁵³⁴ Bkz. Donnacha O. Beachain, “Parliamentary Elections in Kazakhstan, September and October 2004”, **Electoral Studies**, Aralık 2005, C. 24, S. 4, s. 762–763.

⁵³⁵ **Y.a.g.m.**, s. 768.

⁵³⁶ 2007 Kazakistan Parlamento Seçimleri konusunda bkz. Merve İrem Yapıcı ve Utku Yapıcı, “Kazakistan Seçimleri”, **Cumhuriyet Strateji**, 3 Eylül 2007, 4/166, s. 10–11.

⁵³⁷ Ayrıntılar için bkz. Marat Yermukanov, “Ethnic Policy in Kazakhstan Feeds Nationalism”, **Eurasia Daily Monitor**, 26 Ekim 2004, C. 1, S. 113, < http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=401&issue_id=3119&article_id=2368746>, (06.03.2008).

milliyetçilik anlayışlarının etnik kimlik – yurttaşlık skalasındaki konumlanışındaki kronolojik değişimler çözümlenmiştir. Bir sonraki bölüm ise devletin millileştirici politikaların içeriğinin ve yoğunluğunun açığa çıkarılmasında turnusol kâğıdı işlevini gören kimlik politikaları üzerinedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KİMLİK İNŞASI

3.1. KİMLİK MİRASI

Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da bağımsızlığın hemen ertesindeki süreçte devlet yönetimlerine hâkim olma arayışındaki milliyetçilikler, toplumsal zeminde Sovyet döneminden kalma kimlik mirasıyla yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Söz konusu milliyetçilikler, bir kısmı Sovyet döneminin nüfus sayım verilerine yansıyan bir kısmı da bu verileri aşan kimliksel mirasların yarattıkları imkân ve sınırlılıklar dâhilinde, mirasları sahiplenme ve/veya miraslara tepki duyma üzerinden örgütlenmişler, diğer taraftan da bu kimliksel mirasları, milliyetçi hedeflere daha uygun biçimlere dönüştürme gayreti içine girmişlerdir. Bu nedenle, tez kapsamına giren devlet yönetimlerinin kimlik düzlemindeki etkileri incelenmeden önce, çıkış noktası olarak, devletlere kalan kimlik mirasının çözülmesi gerekmektedir.

3.1.1. Bağımsızlık Öncesi Nüfus Sayım Verileri ve Kimlik

Sovyetler Birliği üzerine kimlik düzlemleri çalışmaları en temel kaynaklarını 1926–1989 yılları arasında yedi kez gerçekleştirilen⁵³⁸ Sovyet nüfus sayımlarının sonuçları oluşturmaktadır.⁵³⁹ Ancak bu nüfus sayımları, neredeyse tüm nüfus sayımlarında olduğu gibi, sosyal gerçekliği ya da hâlihazırda varolan kimlikleri

⁵³⁸ Sayımlar 1926, 1937, 1939, 1959, 1970, 1979 ve 1989 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Bkz. Dominique Arel, “Demography and Politics in the First Post-Soviet Censuses: Mistrusted State, Contested Identities”, **Population**, Kasım-Aralık 2002, C. 57, S. 6, s. 802. 1937 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımının sonuçları yayınlanmamıştır. Bu durumun, 1937 Sayımı’nda 1932–1933 yıllarının zorunlu kolektifleştirme çabaları ve kıtlığı nedeniyle ülke nüfusunun düşük görünmesinden kaynaklandığı ve aynı nedenle 1939 Sayımı sonuçlarının da güvenilir olmadığı tartışılmaktadır. Bkz. Pal Kolsto, **Russians in the Former Soviet Republics**, Londra, Hurst, 1995, s. 41.

⁵³⁹ Rasma Karklins, “A Note on ‘Nationality’ and ‘Native Tongue’ as Census Categories in 1979”, **Soviet Studies**, Temmuz 1980, C. 32, S. 3, s. 415.

basitçe yansıtmanın ötesine geçip, gerçekliğin inşasında; bir başka deyişle yeni kimliksel kodların toplumsal veriler haline dönüşümünde anahtar rollere sahip olmuşlardır.⁵⁴⁰ Sayımların bu etkisi iki süreç aracılığıyla gerçekleşmiştir. Birincisi toplumu sayım yoluyla etnik, dilsel, dinsel vb. farklı kimlik kategorileri arasında sınıflandırma süreci,⁵⁴¹ ikincisi ise toplumun hangi kimlik kategorileri arasında sınıflandırılacağını belirleme sürecidir.⁵⁴² Birinci süreç kimlik edinmeye işaret edip, toplumu bu sürece koşullandırırken, ikinci süreç kimlik edinmenin yönünü ve sınırlarını belirlemiştir.

Örneğin Sovyet nüfus sayımlarında milliyet, anadil ve din⁵⁴³ gibi kimlik kategorilerine dair sorular yer alırken,⁵⁴⁴ 1920'lerden itibaren etnograflar, istatistikçiler ve yöneticilerle eşgüdüm halinde hangi halkların sayımlarda kullanılacak "resmi milliyet listelerine" dâhil edileceğini, hangilerinin sistem dışı tutulacağını kararlaştırmışlardır.⁵⁴⁵ Söz konusu milliyet listeleri hazırlama sürecinde bazı etnik gruplar tüm sayım listelerinden dışlanmışlardır. Örneğin Estonya'da etnik Estonyalılardan farklı bir etnik kimlik vurgusuna sahip Setular⁵⁴⁶ tüm Sovyet sayımlarında resmi milliyetler listesine dâhil olamamışlar, Estonyalı kimliğine yönlendirilmişlerdir.⁵⁴⁷ Bazı etnik gruplar ise farklı sayımlarda farklı milliyet

⁵⁴⁰ David I. Kertzer ve Dominique Arel, "Censuses, Identity Formation and the Struggle for Political Power", David I. Kertzer ve Dominique Arel (der.), **Census and Identity – the Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 2.

⁵⁴¹ **Y.a.g.m.**, s. 2.

⁵⁴² Bkz. Hirsch, "The Soviet Union as a...", s. 251–278.

⁵⁴³ Din sorusu sadece sonuçları yayınlanmayan 1937 Sovyet Nüfus Sayımı'nda yer almıştır. Bu konuda bkz. Brian D. Silver, "Nationality and Language in the New Censuses of Baltic States", 22 Temmuz 2002, s. 17, <<http://msu.edu/user/bsilver/BalticCensus2000.pdf>>, (05.08.2008).

⁵⁴⁴ Örneğin, Ek.1'de 6 Ocak 1937 Sovyet Nüfus Sayımı'nda kullanılan soru çizelgesi örneği yer almaktadır.

⁵⁴⁵ Hirsch, "The Soviet Union as a...", s. 253. Arel, "Demography and Politics...", s. 816.

⁵⁴⁶ Eiki Berg, "Local Resistance, National Identity and Global Swings in Post-Soviet Estonia", **Europe-Asia Studies**, Ocak 2002, C. 54, S. 1, s. 116.

⁵⁴⁷ Estonya SSC'de gerçekleştirilen nüfus sayımlarındaki milliyet listeleri için bkz. **Population of Estonia by Population Censuses**, Tallinn, Statistical Office of Estonia, 1995, s. 56–61.

kategorilerine dâhil edilmişlerdir. Örneğin Ahıska Türkleri 1926 sayımında “Türk”, 1939 sayımında ise “Azeri” milliyet kategorisine yönlendirilmişlerdir.⁵⁴⁸

Sovyet sayımlarının kimliksel alanın düzenlenmesinde ve gerçekliğin inşasında öncü rol üstlenmesi olgusuna ek olarak, bu sayımlar kimlik düzleminden kaynaklanan yapısal engellerden ve sayım uygulamasından kaynaklanan sorunlardan ötürü de kimliksel gerçekliği tam olarak yansıtmada konusunda sorunludur. Örneğin Sovyet sayımlarında genel olarak Ruslarla kültürel yakınlığı olan milliyetlerde ve sayıca küçük etnik gruplarda, ilgili kimliklere aidiyetler sürmesine rağmen, sayımlar sırasında Rus kimliğine eklenme sık görülmüştür.⁵⁴⁹ Oldukça yaygın olan farklı etnik kökenlerden kişiler arasında gerçekleşen evliliklerde, çocukların sayımlar sırasında hangi milliyet ve anadil kategorisine dâhil edileceği birçok durumda rastlantılar ve öznellikler⁵⁵⁰ tarafından belirlenmiştir.⁵⁵¹ Yine birçok durumda farklı milliyet kategorilerinden atalara sahip kişilerin, etnik Rusluk ile hiçbir kalıtsal bağlantıları olmadığı durumlarda bile seçtikleri milliyet Rusluk olmuştur.⁵⁵² Anadil sorusu (Rusça: *radnoy yazık - родной язык*) da tartışmalı bir diğer konudur. Anadil sorusunun genellikle etnik kimlikle ilişkili bir biçimde algılanmasının sonucunda, anadil konusunda verilen cevaplar, kullanım dilini yansıtmaktan ziyade büyük ölçüde etnik kökenin bir belirteci olarak kalmışlardır.⁵⁵³

⁵⁴⁸ Aydingün, “Creating, Recreating and...”, s. 189.

⁵⁴⁹ Örneğin Çingenelerde, özgün kimliğe dayalı farkındalık yüksek olmakla birlikte, doğdukları ülkelerin devlete adını veren milliyet kategorisini milliyet olarak seçme eğilimi de yüksek olmuştur. Karklins, “A Note on ‘Nationality’...”, s. 417.

⁵⁵⁰ Örneğin uygulamada çoğunlukla çocuğun milliyeti konusundaki karar, sayım görevlisinin ziyareti sırasında bulunan ebeveynlerden biri tarafından verilmiştir. Bkz. Karklins, “A Note on ‘Nationality’...”, s. 417.

⁵⁵¹ SSCB’de etnik gruplar arası evlilikler konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Dmitry Gorenburg, “Rethinking Interethnic Marriage in the Soviet Union”, *Post-Soviet Affairs*, Haziran 2006, C. 22, S. 2, s. 145–165.

⁵⁵² Catherine Wanner, *Burden of Dreams – History and Identity in Post-Soviet Ukraine*, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1998, s. 18.

⁵⁵³ Barbara A. Anderson ve Brian D. Silver, “Demographic Sources of the Changing Ethnic Composition of the Soviet Union”, *Population and Development Review*, Aralık 1989, C. 15, S. 4, s. 617. Yukarıdaki yargıyı doğrulayan ve SSCB’deki etnik Almanlarla gerçekleştirilen bir anket çalışmasının sonuçları için bkz. Karklins, “A Note on ‘Nationality’...”, s. 419–420.

Sovyet sonrası süreçte Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da devletin kimlik düzlemli etkisinin konu edinildiği bu bölümde öncelikle, bağımsızlık öncesindeki sürecin temel kimlik mirasları olarak başta Sovyet dönemindekiler olmak üzere sayım sonuçları alınacak, ancak bu sonuçlar, yukarıda açıklanan sınırlılıkları göz önünde tutularak karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilecektir.

Estonya, 1940’a kadarki süre zarfında Sovyet sınırlarına dâhil olmamıştır. Ukrayna’nın Zaporizhzia, Zakarpatska, Volyn, Ternopil, Rivne, Lviv, Ivano-Frankivsk, Çernivtsi bölgeleri yine 1940’lar öncesinde Sovyetler Birliği sınırlarının dışında yer almış, Kırım Özerk Cumhuriyeti ise ancak 1954 yılında Ukrayna SSC’ye bağlanmıştır.⁵⁵⁴ Sadece Kazakistan, yaklaşık bugünkü sınırlarıyla tüm Sovyet nüfus sayımlarında yer almıştır. Bu nedenle Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’ın bugünkü sınırlarına ait karşılaştırmalı nüfus verilerine sadece 1959, 1970, 1979 ve 1989 yıllarında gerçekleştirilen Sovyet nüfus sayım sonuçlarında ulaşılabilmektedir ki bu veriler Tablo 3.1’de aktarılmıştır.

Ancak üç ülkede de önemli demografik dönüşümler 1959 öncesi yıllarda gerçekleşmiştir. Estonya’da ilk nüfus sayımı 1881’de Çarlık Rusyası yönetiminde gerçekleştirilmiş ve etnik Estonyalılar sayım sonucuna göre Estonya toplam nüfusunun % 89,8’ini oluşturmuşlardır.⁵⁵⁵ Estonya’nın bağımsız bir devlete sahip olduğu 1934 tarihinde gerçekleştirilen nüfus sayımı verilerine göre ise etnik Estonyalılar ülke nüfusunun % 92,7’sidir.⁵⁵⁶ Sovyet yönetim yıllarına kadar % 90–93 seviyesinde kalan etnik Estonyalı nüfusun toplam ülke nüfusuna oranı,⁵⁵⁷ 1940–1941

⁵⁵⁴ Ukrayna’da hangi bölgelerin kaç sayımda yer aldığı konusundaki veriler için bkz. “From History of the Registrations and Censuses of the Population of the World”, **Ukrayna Devlet İstatistik Kurumu Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/history/>>, (14.05.2008).

⁵⁵⁵ Walter C. Clemens Jr., “The Baltic Republics, Russia and Energy: From Dependency to Interdependence?”, **SAIS Review**, Kış-İlkbahar 1999, C. 19, S. 1, s. 196.

⁵⁵⁶ Raun, “Estonia: Independence Redefined”, s. 404–406.

⁵⁵⁷ **Y.a.g.m.**, s. 405.

ve 1944 sonrası yıllardaki iki dalga ile onbinlerce etnik Estonyalının SSCB'nin uzak bölgelerine sürgün edilmesi ve Ruslarla birlikte diğer Doğu Slavların Estonya'ya göçleri nedeniyle ciddi oranlarda düşmüştür.

1940–1941 sürgünü büyük ölçüde şehirli seçkinlerden oluşan ve farklı kaynaklara göre sayıları 9.700 ila 10.200 arasında değişen etnik Estonyalıyı etkilerken,⁵⁵⁸ Mayıs 1947'de SSCB Yönetimi'nin Baltık Cumhuriyetleri'nde geniş çaplı bir tarım kolektifleştirme kampanyası kararı almasını önceleyen ikinci dalga sürgünden bu kez etnik Estonyalı büyük çiftlik sahibi sınıf (*kulak*)⁵⁵⁹ etkilenmiştir. Böylelikle 1949'da başlatılacak Estonya çiftliklerinin kolektifleştirilmesi kampanyası potansiyel karşıtlarından arındırılmış, sınıfsal ve etnik kimliğin çakışması nedeniyle, toprak sahibi sınıfın zorunlu göçü, etnik Estonyalılar tarafından Estonya'nın Ruslaştırılması projesinin bir gereği olarak algılanmıştır. Etnik Estonyalıların SSCB'nin diğer bölgelerine sürgünleri devam ederken, diğer taraftan 1944 sonbaharından itibaren çoğunluğunu askeri birlikler ve aileleri ile İkinci Dünya Savaşı sırasında yıkıma uğrayan Novgorod, Pihkva (Pskov) ve Leningrad bölgelerinden gelen Rus yerleşimcilerin oluşturduğu göç dalgaları Estonya'nın demografik yapısını etkilemeye başlamıştır.⁵⁶⁰ Bu göç dalgalarıyla 1947–1948 döneminde yıllık ortalama 45.000, 1950'lerin ilk yarısında 35.000 ila 40.000, 1950'lerin ikinci yarısından 1980'lere kadarki dönemde ise 20.000 ila 30.000 kişi Estonya'ya taşınmıştır. 1950 yılına kadarki göçlerde Baltık'a yakın Rus bölgelerinin payı % 50'ye yakınken, bu oran 1989'a kadar kademeli olarak düşmüş; örneğin 1980–1989 döneminde % 15 seviyesinde yer almış, eşzamanlı olarak da başta

⁵⁵⁸ Rein Taagepera, "Soviet Collectivization of Estonian Agriculture: the Deportation Phase", *Soviet Studies*, Temmuz 1980, C. 32, S. 3, s. 380–381.

⁵⁵⁹ Sürgünden etkilenen *kulak* sayısının 30.000–55.000 arasında olduğu iddia edilmektedir. Bkz. Taagepera, "Soviet Collectivization of...", s. 381.

⁵⁶⁰ Aksel Kirch, "Estonian Report on Russian Minority", The Institute for European Studies at International University Audentes, Tallinn, 2001, s. 1, <www.ies.ee/kirchrus.pdf>, (16.05.2008).

Ukrayna, Belarus ve Moldova olmak üzere diğer Birlik Cumhuriyetleri'nden Estonya'ya göçler büyük artış göstermiştir.⁵⁶¹

Sonuçta 1945'te sayıları sadece 23.000 olan Estonya'da yerleşik Rus nüfus,⁵⁶² Tablo 3.1'de görüldüğü gibi 1959'da 240.000, 1970'de 375.000, 1979'da 409.000, 1989'da ise 475.000'e ulaşmıştır. Estonya'ya yöneltilen göçlerle artan Rus nüfus Tablo 3.1 ve Grafik 3.2'de görüldüğü gibi 1959'da cumhuriyet nüfusunun % 20,1'ini oluşturmuş, daha sonrasında da istikrarlı bir biçimde artarak 1989'da ülke nüfusunun % 30,3'üne erişmiştir. Aynı süreçte etnik Estonyalı nüfusta sayısal bir artış gözlense de Grafik 3.1'de görüldüğü gibi etnik Estonyalıların toplam cumhuriyet nüfusuna oranı yine istikrarlı olarak düşmüştür. (1959'da % 74,6'dan 1989'da % 61,5'e).

Ukrayna ise Estonya'daki durumdan farklı olarak XVIII. yüzyıl gibi erken dönemlerden itibaren büyük çaplı Rus göçleri almaya başlamış, 1811 yılında Ukrayna'daki Rus nüfusu 512.900'e ulaşmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında önemli demiryolu ağlarının (Odesa-Balta, Odessa-Kiev-Moskova, Kiev-Brest gibi) inşa edilmesine ve (özellikle madencilik ve ağır sanayi alanlarında) hızlı endüstriyel gelişmeye paralel olarak bölgeye Rus göçleri sürmüş, Ukrayna'da etnik Ruslar 1897'de yaklaşık 2.475.000, 1910'da ise 3.735.000 kişiye ulaşmışlardır.⁵⁶³ 1922'den itibaren Sovyet denetiminin sağlanması süreci ve ertesindeki Sovyet endüstriyel atılımları bölgeye Rus yönetici, ordu personeli ve işgücü göçünü arttırmış, 1920–1933 arası bu dönemde Ukrayna'daki Rus nüfusu ikiye katlanmıştır.⁵⁶⁴ 1939

⁵⁶¹ Estonya'ya yönelen SSCB içi göçlerde Rusya SSC dışındaki Birlik Cumhuriyetleri'nin payı 1940'larda % 10'un altındayken, bu oran 1980'lerde % 40'lara çıkmıştır. Bkz. Hill Kulu, "Post-war Immigration to Estonia: a Comparative Perspective", Rainer Ohliger, Karen Schonwalder ve Triadafilos Triadafilopoulos (der.), **European Encounters: Migrants, Migration and Ethnic Relations**, Aldershot, Ashgate Publishing Ltd., 2003, s. 40-41.

⁵⁶² Kirch, **a.g.m.**, s. 1.

⁵⁶³ Ian Bremmer, "The Politics of Ethnicity: Russians in the New Ukraine", (yayınlanmamış doktora tezi, Stanford University Department of Political Science, 1994), s. 39.

⁵⁶⁴ **Y.a.g.e.**, s. 40.

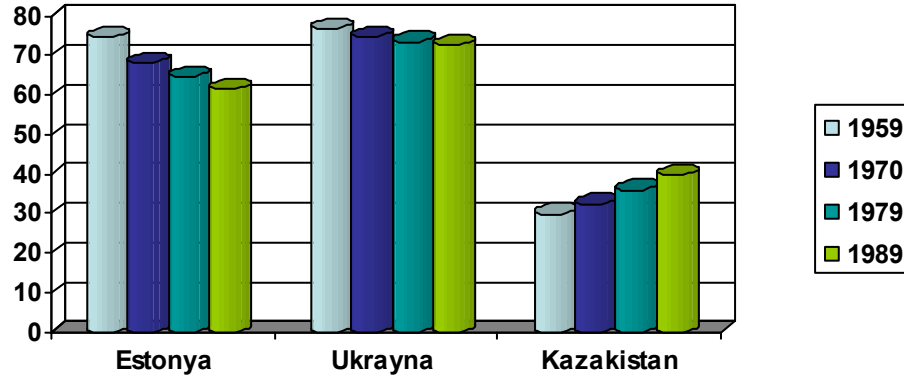
Tablo 3.1. 1959, 1970, 1979 ve 1989 Sovyet Nüfus Sayımlarına Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan SSC’lerinde Milliyet (Binler)

<i>Cumhuriyet</i>	1959 Nüfus Sayımı					1970 Nüfus Sayımı				
	<i>Toplam Nüfus</i>	<i>Devlete Adını Veren Etnik Grup</i>	<i>Toplam Nüfusa Oranı</i>	<i>Etnik Ruslar</i>	<i>Toplam Nüfusa Oranı</i>	<i>Toplam Nüfus</i>	<i>Devlete Adını Veren Etnik Grup</i>	<i>Toplam Nüfusa Oranı</i>	<i>Etnik Ruslar</i>	<i>Toplam Nüfusa Oranı</i>
Estonya	1.197	893	74,6	240	20,1	1.356	925	68,2	335	24,7
Ukrayna	41.872	32.158	76,8	7.091	16,9	47.126	35.284	74,9	9.126	19,4
Kazakistan	9.153	2.723	29,8	3954	43,2	12.849	4.161	32,4	5.499	42,8

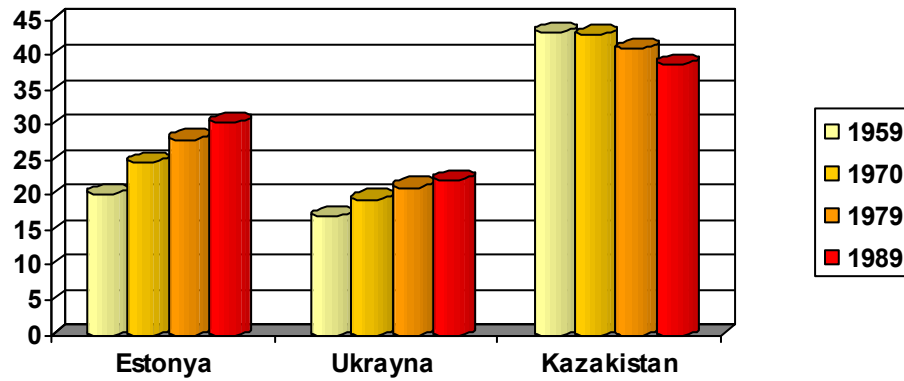
<i>Cumhuriyet</i>	1979 Nüfus Sayımı					1989 Nüfus Sayımı				
	<i>Toplam Nüfus</i>	<i>Devlete Adını Veren Etnik Grup</i>	<i>Toplam Nüfusa Oranı</i>	<i>Etnik Ruslar</i>	<i>Toplam Nüfusa Oranı</i>	<i>Toplam Nüfus</i>	<i>Devlete Adını Veren Etnik Grup</i>	<i>Toplam Nüfusa Oranı</i>	<i>Etnik Ruslar</i>	<i>Toplam Nüfusa Oranı</i>
Estonya	1.464	948	64,7	409	27,9	1.566	963	61,5	475	30,3
Ukrayna	49,609	36.463	73,5	10,472	21,1	51.452	37.419	72,7	11.356	22,1
Kazakistan	14,684	5.286	36,0	5.991	40,8	16.464	6.534	39,7	6.227	37,8

Kaynak: J. A. Newth, “The 1970 Soviet Census”, **The Soviet Studies**, Ekim 1972, C. 24, S. 2, s. 215. Murray Feshbach, “Between the Lines of the 1979 Soviet Census”, **Population and Development Review**, Haziran 1982, C. 8, S. 2, s. 353. <http://en.wikipedia.org/wiki/Russians_in_Ukraine>, (14.05.2008). Barbara A. Anderson ve Brian D. Silver, “Demographic Sources of Changing Ethnic Composition of the Soviet Union”, **Population and Development Review**, Aralık 1989, C. 15, S. 4, s. 630–631. **Population of Estonia by Population Censuses**, Tallinn, Statistical Office of Estonia, 1995, s. 56–61.

Grafik 3.1. 1959, 1970, 1979 ve 1989 Sovyet Nüfus Sayımı Verilerine Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan SSC'lerinde Devletlere Adını Veren Etnik Grupların Toplam Nüfusa Oranı

Grafik 3.2. 1959, 1970, 1979 ve 1989 Sovyet Nüfus Sayımı Verilerine Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan SSC'lerinde Rus Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı

sonrasında Stalin'in endüstrileştirme politikası neticesinde Ukrayna'nın bilimsel ve endüstriyel merkez konumuna erişmesi⁵⁶⁵ bölgeye Rus göçünü daha da arttırmıştır. 1954'te Kırım'ın Ukrayna SSC'ye devrinin gerçekleşmesinin ardından Ukrayna'daki etnik Ruslar'a 600.000 kişi daha eklenmiş,⁵⁶⁶ 1959 verilerine göre Ukrayna'daki Rus nüfus 7.000.000'u aşmıştır. 1959–1989 arası dönemde Ukrayna'da Rusların hem sayıları hem de toplam nüfusa oranları istikrarlı bir biçimde artmaya devam etmiş,

⁵⁶⁵ 1941 itibarıyla Ukrayna SSC, SSCB'de üretilen toplam elektriğin % 25'ini, kömürün % 50'sinden fazlasını, demirin % 47'sini, makinelerin % 20'sini üretmekteydi. Bkz. Y.a.g.e., s. 40.

⁵⁶⁶ Y.a.g.e., s. 41.

1989’da Ukrayna’daki Rusların sayısı 11.350.000’in, toplam nüfusa oranı ise % 22’nin üstüne çıkmıştır. (Bkz. Tablo 3.1 ve Grafik 3.2).

Etnik Ukraynalı nüfus ise 1932–1933 Büyük Açlığı’nın özellikle kırsalda yoğunlaşan etnik Ukraynalıları etkilemesi, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında özellikle Batı Ukrayna’dan etnik Ukraynalıların zorunlu göçe tabi tutulması gibi nedenlerle eşzamanlı olarak büyük kayıplara uğramıştır.⁵⁶⁷ Akabindeki 1959–1989 arası dönemde Ukrayna’da etnik Ukraynalı nüfusun toplam ülke nüfusuna oranı, Estonya’ya kıyasla daha sınırlı düzeyde de kalsa istikrarlı bir gerileme göstermiştir. 1959’da etnik Ukraynalılar, Ukrayna nüfusunun % 76,8’ini oluştururken, 1989 yılında bu oran % 72,7’ye düşmüştür (Bkz. Tablo 3.1 ve Grafik 3.1).

Kazakistan’ın ise 1860’lardan itibaren Rus göçlerinin yoğun bir biçimde almaya başlaması, bu göçlerin SSCB zamanında da tarım ve sanayi düzlemleri olarak sürmesi ve özellikle 1926–1939 yılları arasındaki kolektifleştirme deneyiminin etnik Kazaklarda büyük nüfus kayıplarına yol açması,⁵⁶⁸ etnik Kazakları Kazakistan’da nüfus bakımından Ruslardan daha geri bir noktaya sürüklemiştir. Devlete adını veren etnik grubun nüfus bakımından azınlığa düşmesi olgusu Kazakistan’ı Estonya ve Ukrayna örneklerinden ayırmaktadır.⁵⁶⁹ Örneğin 1959 Nüfus Sayımı verilerine göre Kazakistan’da etnik Kazaklar ülke nüfusunun % 29,8’ini etnik Ruslar ise % 43,2’sini oluşturmuştur. Kazakistan örneğini Estonya ve Ukrayna örneklerinden ayıran bir diğer nokta devlete adını veren etnik grubun ve

⁵⁶⁷ Stephan Rapawy, “Ethnic Reidentification in Ukraine”, *Eurasia Bulletin*, İlkbahar 1998, <<http://www.census.gov/ipc/www/ebSpr98a.html>>, (18.05.2008).

⁵⁶⁸ 1926–1939 yılları arasında, Kazakistan SSC’de kolektifleştirme deneyimi nedeniyle yaklaşık 1,5 milyon etnik Kazak’ın yaşamını yitirdiği iddia edilmektedir. Bu sayı, aynı dönemdeki tüm etnik Kazak nüfusun yarısına karşılık gelmektedir. Bkz. Stevens, *a.g.e.*, s. 140.

⁵⁶⁹ 1897 ve 1926 Sayımları’na göre Kazakistan’da etnik Kazaklar ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktaydı. 1897 Sayımı’na göre etnik Kazakların ülke toplam nüfusuna oranı % 81,7’ye, 1926 Sayımı’nda bu oran % 57,1’e inmiştir. Bkz. Bhavna Dave, *Minorities and Participation in the Public Life: Kazakhstan*, Kasım 2004’te Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından düzenlenen ‘Azınlık Hakları: Orta Asya’da Kültürel Çeşitlilik ve Kalkınma’ başlıklı seminer, Bişkek, s. 2, <<http://huachen.org/english/issues/minorities/docs/WP5.doc>>, (18.05.2008). Ayrıca bkz. Arel, “Demography and Politics...”, s. 813–814.

Rusların lke toplam nüfuslarına oranlarının değişim eğilimleridir. Estonya ve Ukrayna’da 1959–1989 arası süreçte devlete adını veren etnik grupların toplam nüfusa oranı istikrarlı bir biçimde azalıp, Rusların oranı artarken, aynı süreçte Kazakistan’da devlete adını veren etnik grubun toplam nüfusa oranı yaklaşık 10 puan artmış, Rusların toplam nüfusa oranı ise 5,4 puan azalmıştır. Bu eğilim sonucunda ilk kez 1989 Nüfus Sayımı’nda Kazakistan’da etnik Kazak nüfus, Rus nüfusu geçebilmiştir. (Bkz. Tablo 3.1, Grafik 3.1 ve Grafik 3.2).

Sovyet sonrası yeni bağımsız devletlere kalan demografik miraslar en belirgin biçimde 1989 tarihli Sovyet nüfus sayımı sonuçlarında gözlenebilmektedir. Bu nedenle 1989 tarihli sayım sonuçlarını daha derinlemesine analiz etmek gerekmektedir. Tablo 3.2 ve Grafik 3.3’te görüldüğü gibi, 1989 Sayımı sonuçlarına göre devlete adını veren etnik grubun toplam nüfusa oranı Kazakistan’da en düşük, Ukrayna’da en yüksektir. (Kazakistan: % 39,69, Estonya: % 61,50, Ukrayna: % 72,73). Bu duruma paralel bir biçimde, Rus nüfusun toplam nüfusa oranı Kazakistan’da en yüksek, Ukrayna’da en düşüktür. (Kazakistan: % 37,82, Estonya: % 30,30, Ukrayna: % 22,07). Kazakistan’da devlete adını veren etnik grup ve Ruslar dışındaki etnik grupların toplam nüfusa oranı en yüksek (% 22,49), Ukrayna’da ise en düşüktür (% 5,20).⁵⁷⁰

1989 Nüfus Sayımı verilerine göre ülke nüfuslarının etnik dağılımları yukarıdaki gibiyken, ülke nüfuslarının anadil tercihleri Grafik 3.4.’te görülmektedir. Estonya’da ve Kazakistan’da anadil, devlete adını veren etnik gruplar ve Ruslar tarafından çoğunlukla etnik kimlikle bağlantılı bir kavram olarak algılandığından,

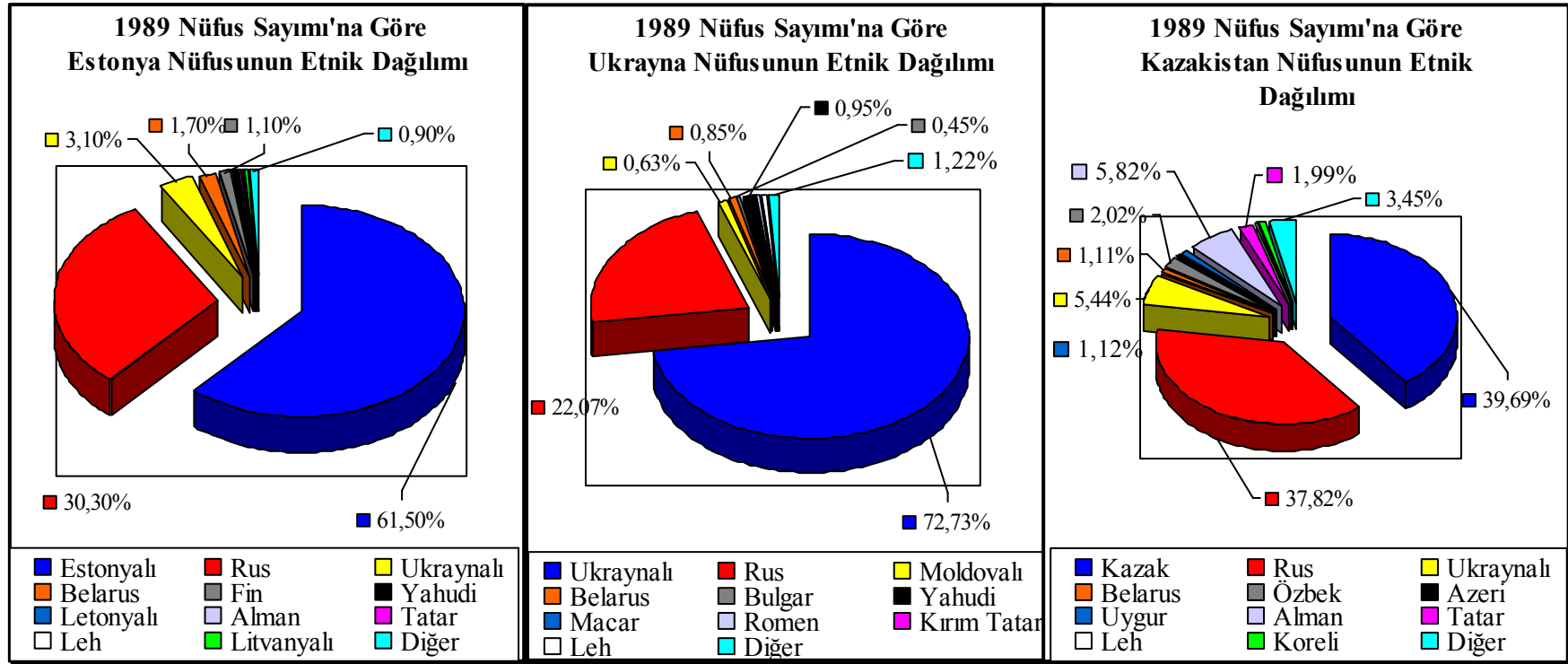
⁵⁷⁰ 1989 tarihli sayıma göre Estonya’da devlete adını veren etnik grup ve Ruslar dışındaki etnik grupların toplam nüfusa oranı % 8,20 seviyesindedir.

Tablo 3.2. 1989 Sovyet Nüfus Sayımı'na Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Nüfuslarının Etnik Dağılımları

ESTONYA			UKRAYNA			KAZAKİSTAN		
Etnik Köken	Sayı	Yüzde	Etnik Köken	Sayı	Yüzde	Etnik Köken	Sayı	Yüzde
<i>Estonyalı</i>	963.269	61,50	<i>Ukraynalı</i>	37.419.053	72,73	<i>Kazak</i>	6.534.616	39,69
<i>Rus</i>	474.815	30,30	<i>Rus</i>	11.355.582	22,07	<i>Rus</i>	6.227.549	37,82
<i>Ukraynalı</i>	48.273	3,10	<i>Belarus</i>	440.045	0,85	<i>Ukraynalı</i>	896.240	5,44
<i>Belarus</i>	27.711	1,70	<i>Moldovalı</i>	324.525	0,63	<i>Özbek</i>	332.017	2,02
<i>Fin</i>	16.622	1,10	<i>Kırım Tatar</i>	46.807	0,09	<i>Alman</i>	957.518	5,82
<i>Yahudi</i>	4.613	0,30	<i>Bulgar</i>	233.800	0,45	<i>Tatar</i>	327.982	1,99
<i>Letonyalı</i>	3.135	0,20	<i>Macar</i>	163.111	0,32	<i>Uygur</i>	185.301	1,12
<i>Alman</i>	3.466	0,20	<i>Romen</i>	134.825	0,26	<i>Belarus</i>	182.601	1,11
<i>Tatar</i>	4.058	0,30	<i>Yahudi</i>	486.326	0,95	<i>Koreli</i>	103.315	0,63
<i>Leh</i>	3.008	0,20	<i>Leh</i>	219.179	0,43	<i>Azeri</i>	90.083	0,55
<i>Litvanyalı</i>	2.568	0,20	<i>Diğer</i>	628781	1,22	<i>Leh</i>	59.956	0,36
<i>Diğer</i>	14.124	0,90				<i>Diğer</i>	567.286	3,45
Toplam	1.565.662	100,0	Toplam	51.452.034	100,0	Toplam	16.464.464	100,0

Kaynaklar: Andrus Park, "Ethnicity and Independence: the Case of Estonia in Comparative Perspective", *Europe-Asia Studies*, Ocak 1994, C. 46, S. 1, s. 71. <http://www.ukrcensus.gov.ua/g/d5_other.gif>, (05.05.2008). <http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/nationality_population/graphic/>, (05.05.2008). <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>>, (05.05.2008). <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Mes/pdf/51_cap1_2.pdf>, (05.05.2008).

Grafik 3.3. 1989 Sovyet Nüfus Sayımı'na Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Nüfuslarının Etnik Dağılımları

anadil oranları nüfusun etnik bileşimiyle paralellikler göstermiştir. Örneğin 1989 sayımında Estonya’da etnik Estonyalıların % 98,9’u anadil olarak Estonya dilini,⁵⁷¹ Kazakistan’da ise etnik Kazakların % 98,5’i anadil olarak Kazak dilini işaretlemişlerdir.⁵⁷² Estonya sayımında, Estonya’daki Rus nüfusun % 98,6’sı anadil olarak Rusça’yı, sadece % 1,3’ü Estonya dilini seçmiştir.⁵⁷³ Kazakistan sayım sonuçlarına göre ise anadil olarak Kazakça’yı işaretleyen Rus neredeyse yoktur. Estonya’da, devlete adını veren etnik grubun dilini bildiği iddiasına sahip Rus nüfus, ülkedeki toplam Rusların sadece % 15’ini,⁵⁷⁴ Kazakistan’da ise % 1’ini oluşturmuştur.⁵⁷⁵ Sayım sonuçlarına göre anadil olarak Rusça’yı işaretleyenlerin oranının, hem Estonya’da hem Kazakistan’da Rusların toplam ülke nüfuslarına oranlarından fazla olması⁵⁷⁶ iki ülkede de başta etnik Belaruslar ve Ukraynalılar olmak üzere çeşitli etnik grupların anadil olarak Rusça’yı tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.⁵⁷⁷

Bağımsızlığın hemen öncesindeki süreçte Estonya’daki etnik Estonyalıların Kazakistan’daki etnik Kazaklardan farkı, anadillerini kullanım dili konumunda tutmuş olmalarıdır. Rusça dil bilgisi etnik Estonyalılarda yaygın olsa da,⁵⁷⁸ Estonyalıların büyük bir bölümü bu dili gündelik yaşamlarında kullanmamışlardır.⁵⁷⁹

⁵⁷¹ **Population of Estonia...**, s. 107.

⁵⁷² Luke O’Callaghan, “War of Words: Language Policy in Post Independence Kazakhstan”, **Nebula**, Aralık 2004-Ocak 2005, C. 1, S. 3, s. 208.

⁵⁷³ **Population of Estonia...**, s. 107.

⁵⁷⁴ Anastassia Zabrodskaia, **Russian-Estonian Code Switching among Young Estonian Russians: Developing a Mixed Linguistic Identity**, Tallinn, Tallinn University Press, 2005, s. 136.

⁵⁷⁵ 1989 Sayımı’na göre, Sovyet Cumhuriyetleri arasında, devlete adını veren etnik grupla özdeşleşen dil konusunda, o devlet ülkesinde yaşayan Rus nüfusun bilgisinin en alt seviyede bulunduğu örneği Kazakistan oluşturmuştur. Bkz. O’Callaghan, **a.g.m.**, s. 209.

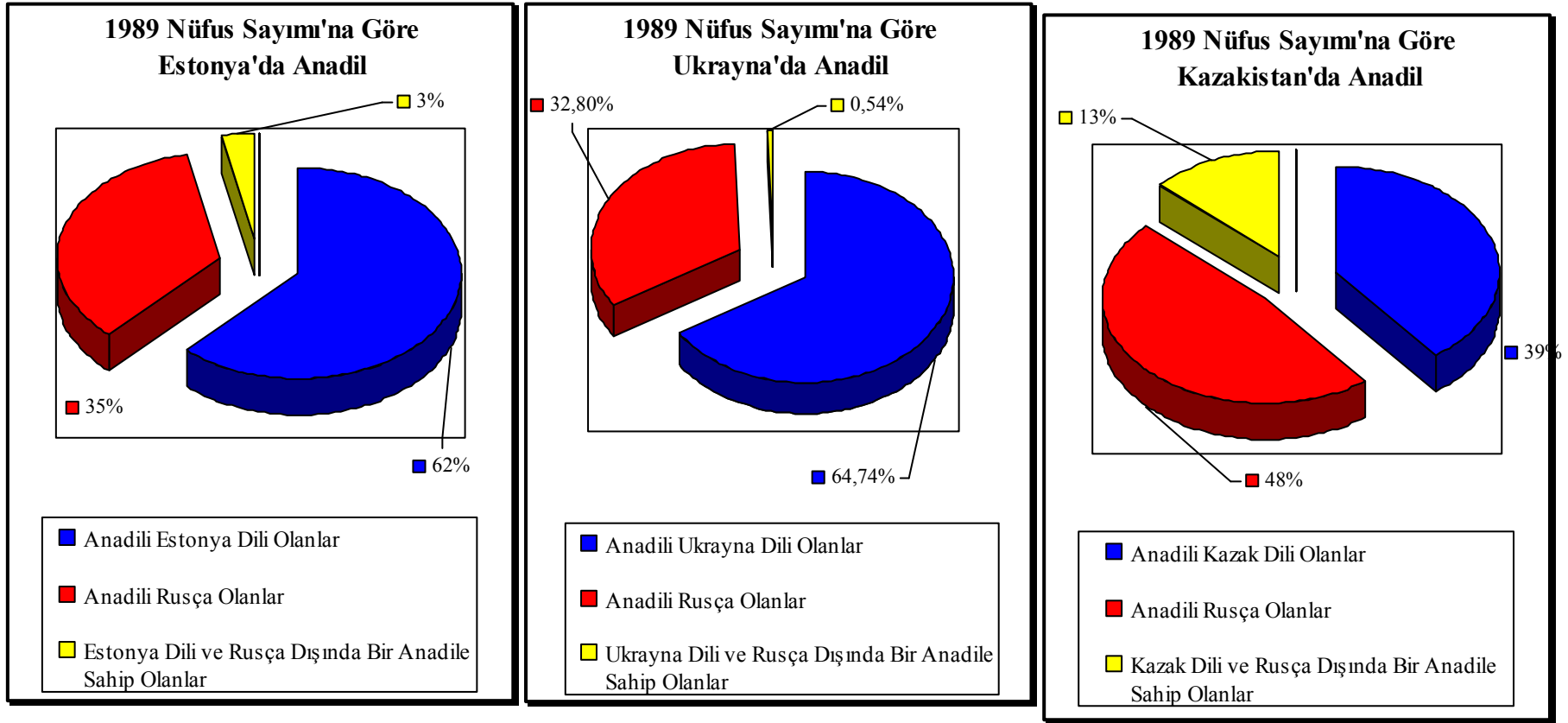
⁵⁷⁶ Estonya’da fark 4,2 puan, Kazakistan’da ise yaklaşık 10,2 puandır. Bkz. Grafik 3.3 ve Grafik 3.4.

⁵⁷⁷ Örneğin 1989 Sayımı sonuçlarına göre Estonya’da etnik Belarusların % 67,7’si, etnik Ukraynalıların % 54,5’i anadil olarak Rusça’yı seçmişlerdir. Bkz. **Population of Estonia...**, s. 107.

⁵⁷⁸ 1989 Sayımı’na göre Estonya’daki etnik Estonyalı nüfusun % 33,5’u, şehirli etnik Estonyalı nüfusun % 40,5’i ikinci dil olarak Rusça’yı bildiği iddiasındadır. Bkz. **Population of Estonia...**, s. 132, 133.

⁵⁷⁹ Zabrodskaia, **a.g.e.**, s. 135-136.

Grafik 3.4. 1989 Sovyet Nüfus Sayımı'na Göre Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'da Anadil

Kaynak: "Population of Estonia by Population Censuses", **Estonya Devlet İstatistik Kurumu**, Tallinn, 1995, s. 107, <<http://www.stat.ee/26332>>, (06.05.2008). <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language/>>, (20.05.2008).

Oysa bu dönemde gerçekleştirilen bazı araştırmalar, Kazakistan’da etnik Kazakların yaklaşık 1/3’ünün, Kazak dilini gündelik yaşamda kullanmak bir yana, ya bu dil konusunda oldukça zayıf bilgiye sahip olduklarını ya da hiç Kazakça bilmediklerini ortaya koymaktadır.⁵⁸⁰ 1989 Sayımı sonuçlarına göre Kazakistan’daki etnik Kazakların % 64’ü Rus dil bilgisi iddiasında bulunsalar da,⁵⁸¹ aynı dönemde etnik Kazakların uygulamada neredeyse tamamının Rusça bildiği⁵⁸² ve şehirli Kazakların önemli bir kısmının ise kullanım dilinin Rusça olduğu bilinmektedir.⁵⁸³

Estonya ve Kazakistan’da 1989 Sayımı sonuçlarında etnik kimlik ile anadil arasında varolan çakışma Ukrayna’ya dair sonuçlarda tam olarak gözlemlenmemektedir. Grafik 3.3 ve 3.4’te görüldüğü gibi etnik Ukraynalılar, sayım sonucuna göre Ukrayna nüfusunun % 72,73’ünü oluşturmalarına rağmen anadili Ukrayna dili olanların sayısı toplam ülke nüfusunun % 64,74’üne denk gelmektedir. İki oran arasındaki yaklaşık % 8’lik fark büyük ölçüde etnik Ukraynalıların % 12,2’sinin sayımda anadil olarak Rusça’yı seçmesinden⁵⁸⁴ kaynaklanmıştır. Ukrayna’nın Donbass gibi Rus yoğun doğu bölgelerinde ise, etnik Ukraynalıların anadil olarak Rusça’yı işaretleme oranı %38’e varmıştır.⁵⁸⁵ Benzer biçimde, Ukrayna’da sayım sonuçlarına göre anadili Rusça olan kitlenin etnik Rus kitleden yaklaşık 11 puan fazla çıkmasının nedenini, Estonya ve Kazakistan’daki durumun aksine büyük ölçüde devlete adını veren etnik grup ve Ruslar dışındaki etnik

⁵⁸⁰ Valery Tishkov, *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union – the Mind Aflame*, Londra, SAGE Publications, 1997, s. 88.

⁵⁸¹ *Y.a.g.e.*, s. 90. Tişkov’a göre devlete adını veren etnik grupların 1989 Sayımı’nda Rus dil bilgisi iddiasında bulunma düzeyleri, ilgili ülkelerdeki milliyetçiliğin toplumsal tutunum bulma düzeyi ve içeriğiyle de bağlantılıdır. 1989 Sayımı’na göre Estonya’daki etnik Estonyalı nüfusun Rusça dil bilgisinin toplamda %35 gibi oldukça düşük seviyede görünmesi, etnik Estonya milliyetçiliğinin bir başarısıdır. Oysa bağımsızlığın hemen öncesindeki süreçte, Estonya’da etnik Estonyalıların Rusça dilbilgisi düzeyi, sayım verilerine yansıyanlardan oldukça fazladır. Bkz. Tishkov, *Ethnicity, Nationalism and...*, s. 95.

⁵⁸² Aliya S. Kuzhabekova, “Past, Present and Future of Language Policy in Kazakhstan”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, University of North Dakota, 2003), s. 124.

⁵⁸³ Bu konuda örnekler için bkz. Nazpary, *a.g.e.*, s. 236–243.

⁵⁸⁴ Tishkov, *Ethnicity, Nationalism and...*, s. 88.

⁵⁸⁵ *Y.a.g.e.*, s. 89.

grupların anadil tercihleri değil, devlete adını veren etnik grubun anadil tercihlerindeki bu parçalanmışlık oluşturmuştur.

Bağımsızlığın hemen öncesindeki süreçte gündelik kullanım dili bakımından Ukrayna, Kazakistan ile büyük benzerlikler göstermiştir. Estonya’da bu süreçte anadil ile kullanım dili neredeyse tamamen çakışırken, Ukrayna’da Kazakistan’daki duruma benzer bir biçimde Rusça, devlete adını veren etnik grubun, grup içi iletişim süreçlerinde bile önemli boyutta kullanılmıştır. Örneğin 1989 Sayımı verilerine göre nüfusun % 72,4’ünü etnik Ukraynalıların, % 22,3’ünü etnik Rusların oluşturduğu Kiev şehrinde⁵⁸⁶ 1988 yılında gerçekleştirilen bir anket çalışması sonucuna göre, ankete katılanların sadece % 16,5’i Ukrayna dilini evlerinde, % 4,7’si ise iş yaşamında kullandıklarını ifade etmişlerdir.⁵⁸⁷ Bu yıllarda Ukrayna’da gündelik konuşma dili Rusça olan nüfusun 27–28 milyona ulaştığı, yani Ukrayna nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu tahmin edilmektedir.⁵⁸⁸

Estonya’yı Ukrayna ve Kazakistan’dan ayıran bir diğer kimlikse miras da Rus ve/veya Rus-dilli nüfusun ekonomik açıdan yıkıma uğramış,⁵⁸⁹ yüzölçüm açısından oldukça küçük bir coğrafi bölgede (Ida-Viru)⁵⁹⁰ yoğunlaşmış olmasıdır. Nitekim Estonya’daki Rus nüfusun yaklaşık 1/3’ü, Estonya yüzölçümünün % 7,4’ünü oluşturan bir sınır bölgesi olan Ida-Viru’da yerleşik olup⁵⁹¹ Rus nüfus sadece bu bölgede çoğunluğu oluşturabilmiştir.⁵⁹²

⁵⁸⁶ Ian Bremmer, “The Politics of Ethnicity: Russians in the New Ukraine”, *Europe-Asia Studies*, İlkbahar 1994, C. 46, S. 2, s. 266.

⁵⁸⁷ Tishkov, *Ethnicity, Nationalism and...*, s. 88.

⁵⁸⁸ Smith ve Wilson, “Rethinking Russia’s Post-Soviet...”, s. 862.

⁵⁸⁹ Eiki Berg, “Ethnic Mobilisation in Flux: Revisiting Peripheral and Minority Discontent in Estonia”, *Space and Polity*, Nisan 2001, C. 5, S. 1, s. 6.

⁵⁹⁰ Ida-Viru bölgesi 3.364 km² yüzölçüme sahiptir.

⁵⁹¹ Smith ve Wilson, “Rethinking Russia’s Post-Soviet...”, s. 847.

⁵⁹² 2000 Estonya Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Estonya’da etnik Estonyalı ve Rus nüfusun Ida-Viru bölgesindeki dağılımı şöyledir: Ida-Viru’nun toplam nüfusu: 179.702. Etnik Estonyalı: 35.817 (toplam bölge nüfusunun % 19,98’i). Rus: 124.961 (toplam bölge nüfusunun % 69,53’ü). Bkz. “Population 31 March 2000 by Sex, Place of Residence and Ethnic Nationality”, *Estonya Devlet İstatistik Kurumu Resmi Internet Sitesi*,

Ukrayna ve Kazakistan’da ise Estonya’dan farklı olarak etnik Rus ve/veya Rus-dilli nüfus, ülkelerin ekonomik merkezlerini oluşturan bölgelerde yoğunlaşmakta ve ülkelerin çok geniş coğrafi alanlarına yayılmaktadır. 1989 Nüfus Sayımı verilerine göre Ukrayna’da etnik Rus nüfus sadece Sivastopol şehrinde ve Kırım Özerk Cumhuriyeti’nde çoğunluğu oluşturmalarına rağmen,⁵⁹³ ülkenin güney ve doğu yarısında, örneğin Luhansk, Donetsk, Harkiv, Zaporizhzhia, Odessa ve Dnipropetrovsk gibi bölgelerde Rus nüfus önemli oranlara erişmektedir.⁵⁹⁴ Dahası günlük kullanım dili olarak Rusça’yı tercih eden nüfus Ukrayna’nın güney ve doğu bölgelerinin tamamında çoğunluğu oluşturmaktadır.⁵⁹⁵

Kazakistan da tıpkı Ukrayna örneğinde olduğu gibi bağımsızlık sürecinde ülkenin yüzölçüm itibariyle yaklaşık yarısında (kuzey, merkez ve doğu bölgeleri) yoğun biçimde kümelenen Rus ve/veya Rus-dilli nüfus miras almıştır. 1989 Nüfus Sayımı verilerine göre Rus nüfus Doğu Kazakistan’da % 51,7, Merkez Kazakistan’da % 46,9, Kuzey Kazakistan’da % 45,7 düzeyindedir.⁵⁹⁶ Günlük kullanım dili Rusça olan nüfusun bu bölgelerde, tıpkı Ukrayna’nın doğu ve güney

<<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp>>, (08.08.2008). 2000 Yılı Nüfus Sayımı’na göre Estonya’da etnik Estonyalı ve Rus nüfusun bölgelere göre dağılımını gösteren tablo için bkz. Ek 2.

⁵⁹³ Örneğin 1989 Nüfus Sayımı verilerine göre Sivastopol şehrinde toplam nüfusun % 74,4’ünü ve Kırım Özerk Cumhuriyeti’nde toplam nüfusun % 65,6’sını Ruslar oluşturmuştur. Bkz. “About Number and Composition of Ukraine by Data All-Ukrainian Population Census 2001”, **Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>>, (08.08.2008).

⁵⁹⁴ 1989 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Rus nüfusun sözkonusu bölge nüfuslarına oranları şöyledir: Luhansk: % 44,8, Donetsk: % 43,6, Harkiv: % 33,2, Zaporizhzhia: % 32, Odessa: % 27,4, Dnipropetrovsk: % 24,2. Bkz. “About Number and Composition...”, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>>. 2001 Ukrayna Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Ukrayna’da etnik Ukraynalı ve Rus nüfusun bölgelere göre dağılımını gösteren tablo için bkz. Ek 3.

⁵⁹⁵ Örneğin 1989 Nüfus Sayımı verilerine göre sözkonusu bölgelerin bazılarında anadil olarak Rusça’yı seçme oranları şöyledir: Kırım Özerk Cumhuriyeti: % 80, Luhansk: % 73,7, Donetsk: % 67,7, Harkiv: % 48,1, Zaporizhzhia: % 48,8, Odessa % 47,1. Bkz. “The Language Structure of Ukraine According to the All-Ukrainian Census”, **Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language/>>, (08.08.2008). Rusça’nın günlük kullanımının Ukrayna’da anadil verilerinden oldukça yüksek olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

⁵⁹⁶ Aleksandr Alekseyenko, “O Nikatorih İtoğah Perepisi Naseleniya Kazahstana - O Nekotorykh İtoğah Perepisi Naseleniya Kazahstana”, **Demoskop Weekly**, 4–17 Mart 2002, S. 57, 58, <<http://demoscope.ru/weekly/2002/057/analit04.php>>, (08.08.2008). 1999 Nüfus Sayımı’na göre Kazakistan’da etnik Kazak ve Rus nüfusun bölgelere göre dağılımı için bkz. Ek 4.

bölgelerinde olduğu gibi etnik Rus ve sayımlarda anadil olarak Rusça'yı işaretleyen nüfusu oldukça aştığı gözden kaçırılmamalıdır.

Tüm Sovyet sayımlarında milliyet ve anadil ile ilgili sorulara yer verilmesine rağmen dinsel tutunumu ölçmeye yönelik sorunun sadece 1937 tarihli Sovyet sayımında yer alması ve bu sayım sonuçlarının da yayınlanmaması,⁵⁹⁷ din düzlemli kimliksel miras konusunda Estonya, Ukrayna ve Kazakistan arasında sayım sonuçlarına dayalı bir karşılaştırma yapma imkânını ortadan kaldırmaktadır.

3.1.2. Nüfus Sayım Verilerinin Ötesindeki Kimlik Mirası

SSCB sonrası devletlere kalan kimlik düzlemli miras, sadece yukarıda sınırlılıklarıyla birlikte incelenen nüfus sayımı verilerine yansıyanlardan ibaret değildir. SSCB, ülke toprakları üzerinde çok-milliyetliliği, milliyet kimlik kategorisini yurttaşlık kimlik kategorisinden; yani etnik kimliği politik kimlikten ayırarak kurumsallaştırmıştır.⁵⁹⁸ SSCB'de yurttaşlık ile bağlantılı tek kimlik ise, sayımlarda tutunum düzeyi ölçülmeyen *grajdanstva* (гражданство) olmuş ve bu kimliğin etnik kimlikle, paylaşılan kültür ya da anadil tercihi ile zorunlu hiçbir iç bağlantısı bulunmamıştır. Milliyet (национальность - *natsionalnost*) ise bu dönemde etnik bağlama, paylaşılan kültüre ya da dilsel kimliğe karşılık gelmiştir. Böylelikle SSCB'de bir birey yurttaşlık ve milliyet düzlemlerinde resmi olarak tanınan iki farklı kimliğe (Örneğin Sovyet ve Ukraynalı) aynı anda sahip olabilmıştır.⁵⁹⁹ Ancak uygulamada eşzamanlı olarak gelişen dilsel asimilasyon,

⁵⁹⁷ Silver, "Nationality and Language...", s. 17.

⁵⁹⁸ Vladimir Kolossov, "Ethnic and Political Identities and Territorialities in the Post-Soviet Space", *GeoJournal*, Haziran 1999, C. 48, S. 2, s. 75.

⁵⁹⁹ Wanner, *a.g.e.*, s. 11.

Ukrayna örneğinde görüldüğü gibi kimi durumlarda dilsel kimliğin etnik kimliğin de önemli bir belirteci olması nedeniyle, milliyeti ve/veya etnik kimliği de bulandırabilmiş ve son tahlilde dilsel asimilasyon, etnik asimilasyona dönüşebilmiştir.

SSCB'nin dağılması bir taraftan yakın geçmişin en önemli iki resmi kimlik kategorisinden biri olan *grajdanstvayı* “resmi” bir kategori olarak ortadan kaldırmıştır. Eşzamanlı olarak yeni devletlerin yarattıkları yeni-yurttaşlıklar, bireyler tarafından devletlerin çeşitli düzeylerdeki millileştirici politikaları nedeniyle, etkinliğini sürdüren *natsionalnost* ile farklı düzeylerde de olsa bitişikleşmiş olarak algılanmıştır. *Natsionalnost* ise toplumsal düzlemde tıpkı SSCB döneminde olduğu gibi etnik kimlikle bağlantılı olarak algılanmayı sürdürmüştür. Bu durum özellikle Sovyet sonrası yeni düzenin ötekileştirilen grupları arasında (örneğin mülksüzler, Rus-dilliler, Rus Ortodoks Kilisesi'ne mensup olanlar ve etnik Ruslar) farklı düzeylerde de olsa devlete sahiplik hissinin yitişinden kaynaklanan bir kimlik bunalımı yaratmıştır.

Yeni düzenin ötekileştirilen grupları arasında ilk telafi edici seçenek olarak Sovyet döneminde *grajdanstvaya* bitişik olarak sahiplenilen Sovyet Halkı (*Советский Народ* - *Sovyetski Narod*) kimliği sistem dönüştürücü ideolojik hedeflerinden arındırılıp⁶⁰⁰ ön plana çıkarılmıştır. Sovyetler Birliği zamanında etnik ötesi bir üst-kültürel ortaklığa ve bu ortaklığı görünür kılan özdeş Sovyet kent mekânlarına dayanan bu kimlik,⁶⁰¹ Sovyet sonrasında daha sınırlı bir düzeyde de olsa

⁶⁰⁰ Kolossov, a.g.m., s. 74.

⁶⁰¹ Sovyet Halkı kimliğinin kültürel ve mekânsal dayanakları en belirgin biçimde 1975 yapımı bir Sovyet filmi olan “Kaderin İronisi”nde (Rusça: *İroniya Sudby* - *Ирония Судьбы*) görülmektedir. Eldar Ryazanov'un yönetmenliğini üstlendiği film, Moskova'da arkadaşlarıyla katıldığı bir eğlencenin ardından oldukça sarhoş bir halde, bir arkadaşının yerine yanlışlıkla Leningrad uçağına bindirilen Zenya'nın (Andrey Myagkov) başından geçenleri konu almaktadır. Zenya, Leningrad'a indiğinde kendisini Moskova havaalanında zanneder. Çünkü iki havaalanı neredeyse özdeştir. Sonrasında havaalanından bir taksiye biner. Yarı uyur yarı uyanık, taksi şöförüne

varlığını sürdürebilmiştir. Bu kimlik, çoğunlukla yeni düzenin mülksüzlerinde⁶⁰² ve Rus-dilli şehirli kesimde tutunum bulan etnik millet ötesi gayri-resmi bir kimliksel kod olarak kimlik alanını çeşitlendirmeye devam etmektedir.⁶⁰³ Yeni düzenin ötekileştirilen grupları arasında ikinci telafi edici seçeneği ise Sovyet dönemine özlemin Rusluk, Rus-dillilik ve Rus Ortodoksluk üzerinden okunması oluşturmıştır. Sovyet Halkı, Rus-dillilik ve Rus Ortodoksluk kimliklerinin, etnik Rusluğun ötesinde tutunum bulabilmeleri, yeni devletlerin en azından bir bölümünde devlete adını veren etnik grupları yekparelikten uzak tutarak ardıl kimliksel tartışmalar yaratmıştır.

Son olarak, özellikle Ukrayna ve Kazakistan'ın Rus yoğun şehirlerde, nüfus sayım verilerinde ölçülmeyen bir olgu olarak,⁶⁰⁴ devlete adını veren etnik gruplar ile Ruslar arasındaki evliliklerin bir sonucu biçiminde ortaya çıkan melez veya çift etnikliğe sahip kimlikler⁶⁰⁵ dikkate alınmalıdır. Örneğin özellikle farklı etnik gruplar arası evliliklerin etkisiyle Ukrayna nüfusunun yaklaşık ¼'ünün kendini hem Rus hem Ukraynalı olarak tanımladığı iddia edilmektedir.⁶⁰⁶ Bu türden bir çift etnikliğin, iki kimliğin aynı anda sahiplenilmesine olduğu kadar Rus-Ukraynalı birliğine dayanan

Moskova'daki evinin adresini verir. Zenya, yol boyunca, Moskova'da değil Leningrad'da olduğunu farkına varmaz. Çünkü her yer, Moskova'da olduğu gibi "Hruşov bloklarıyla" (Hruşov zamanında yapılan ve kendine özgü bir mimariye sahip apartmanlar) kaplıdır. Üstelik taksi şoförü de hiçbir uyarıda bulunmaz çünkü aynı adres Leningrad'da da vardır. Zenya adrese gelir. Apartman, Moskova'daki apartmanla aynıdır. Standart anahtarıyla evin standart kapısını açar. Uyur. Ancak evin gerçek sahibinin gelmesiyle, Zenya Moskova'da değil, Leningrad'da olduğunu anlar. Catherine Wanner'in ifade ettiği gibi, Sovyet tasarımı kentler, farklı Sovyet cumhuriyetleri arasında kültürel ve tarihsel ortaklık hissi yaratmışlar ve ortak Sovyet kimliğinin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Örneğin birçok Ukraynalı, kültürel açıdan onlara uzak olacağı düşünülen Orta Asya'yı, kültürel açıdan onlara yakın olacağı düşünülen Batı Avrupa'ya kıyasla daha yakın algılamaktadır. Bkz. Wanner, **a.g.e.**, s. 179. Kentsel mekanların, Sovyet sonrası devletlerce yeniden düzenlenmesi ve Sovyet kimliğini üreten dekorlardan, örneğin Lenin heykellerinden ve Sovyet dönemi yapılarından arındırılması toplumsal düzlemde daha sınırlı bir düzeyde de olsa varlığını koruyan Sovyet kimliğini aşındırmayı hedeflemektedir.

⁶⁰² Bkz. Nazpary, **a.g.e.**, 58–59.

⁶⁰³ Bu konuda bkz. Kolossov, **a.g.m.**, s. 74–75.

⁶⁰⁴ Edwin Poppe ve Louk Hagendoorn, "Types of Identification among Russians in the Near Abroad", **Europe-Asia Studies**, Ocak 2001, C. 53, S. 1, s. 59.

⁶⁰⁵ Bkz. Taras Kuzio, "National Identity in Independent Ukraine: an Identity in Transition", **Nationalism and Ethnic Politics**, Kış 1996, C. 2, S. 4, s. 599. Paul S. Pirie, "National Identity and Politics in Central and Eastern Ukraine", **Europe-Asia Studies**, Kasım 1996, C. 48, S. 7, s. 1079.

⁶⁰⁶ Kuzio, "National Identity in Independent...", s. 599.

bir üstkimliğin benimsenmesine de yol açması mümkündür.⁶⁰⁷ Ukrayna'daki kadar olmasa da Kazakistan'da da devlete adını veren etnik grup ile Ruslar arasındaki evliliklerin artış eğiliminde olduğu ve bu çift etniklik olgusunun ortak bir üst kimlik olarak "Avrasyalı" kimliğini güçlendirebileceği ifade edilmektedir.⁶⁰⁸ Çift etniklik olgusu, Estonya'da etnik Estonyalı ve Ruslar arası evliliklerin tarihsel olarak istisnai düzeyde kalması nedeniyle⁶⁰⁹ oldukça sınırlı bir biçimde gözlemlenebilmektedir.

3.1.3. Kimlik Mirasının Sınıflandırılması

Estonya'nın Sovyet döneminden kalan kimlik düzlemli mirası, "bölünmüş bir toplum" (*divided society*) olmaya karşılık gelmektedir.⁶¹⁰ "Bölünmüş toplum", grup kimliğini biçimlendiren etnik, dinsel veya dilsel çatlakların belirgin olduğu veya devlete yönelik taleplerinin doğasının derin bir biçimde farklılaştığı grupların var olduğu toplumları ifade etmektedir.⁶¹¹ Estonya'da nüfusun yaklaşık yüzde 90'ını oluşturan etnik Estonyalılar ile Rusların birbirlerine kültürel düzlemde uzaklığı,⁶¹² büyük ölçüde tarihsel olarak birbirlerinden yalıtılmış ve dışa kapalı yaşamlar

⁶⁰⁷ Poppe ve Hagendoorn, **a.g.m.**, s. 59.

⁶⁰⁸ "Interethnic Love and Marriages on the Rise in Kazakhstan – Trend can Lead to the Creation of 'Eurasian Ethnicity', Scientist Says", **Kazakhstan News Bulletin**, 19 Şubat 2003, C. 1, S. 10, <<http://www.kazakhembus.com/021903.html>>, (10.08.2008).

⁶⁰⁹ Aleksei Semjonov, "Estonia: Nation Building and Integration. Political and Legal Aspects", **CIAO Net**, Ağustos 1999, <www.ciaonet.org/wps/sem01/>, (05.08.2008).

⁶¹⁰ Estonya'yı "bölünmüş bir toplum" olarak tanımlayan görüşler için örneğin bkz. Eiki Berg ve Saima Oras, "Writing Post-Soviet Estonia on to the World Map", **Political Geography**, Haziran 2000, C. 19, S. 5, s. 601–625. Geoffrey Evans, "The Demographic Experience in Divided Societies: the Baltic States in Comparative Perspective", **Journal of Baltic Studies**, Kış 2001, C. 32, S. 4, s. 379–401. Donald L. Horowitz, "The Challenge of Ethnic Conflict – Democracy in Divided Societies", **Journal of Democracy**, Ekim 1993, C. 4, S. 4, s. 18–38. Rein Vöormann ve Jelena Helemae, "Ethnic Relations in Estonia's Post-Soviet Business Community", **Ethnicities**, Aralık 2003, C. 3, S. 4, s. 509–530.

⁶¹¹ Bkz. Michele O. Commercio, "Systems of Partial Control: Ethnic Dynamics in Post-Soviet Estonia and Latvia", **Studies in Comparative International Development**, Mart 2008, C. 43, S. 1, s. 81.

⁶¹² Karklins'in ifade ettiği gibi kendilerini Rus olarak tanımlama olgusu, Estonyalılar gibi Ruslara kültürel açıdan uzak etnik gruplardan ziyade, Ukraynalılar gibi Ruslar ile güçlü kültürel yakınlıkları bulunan etnik gruplarda daha sıklıkla görülmektedir. Bkz. Karklins, "A Note on 'Nationality' ...", s. 417.

sürmeleri,⁶¹³ örneğin ayrı kültürel sistemlere ve medya kanallarına sahip olmaları ve gruplararası etkileşimin sınırlılığı⁶¹⁴ Estonya'nın "bölünmüş bir toplum" olduğunun en belirgin kanıtları olarak sunulmaktadır. Dahası etnik Estonya milliyetçiliğinin Estonya toprağı ile etnik Estonyalılık arasında kurmaya çalıştığı mistik bağ,⁶¹⁵ Estonya toprağıyla göreceli olarak yeni tanışan Rus nüfusun ötekileştirilme sürecini hızlandırmıştır. Eşzamanlı olarak Rus-dilli nüfusun Sovyet dönemi ayrıcalıklarını yitirme süreci ise⁶¹⁶ Rus-dilli nüfusu Sovyet Halkı, Rus-dillilik veya Rus Ortodoksluk gibi kimliklere daha da yaklaştırmış, bu durum da toplumun bölünmüşlük derecesini büyötmüştür.

Sovyet sonrası Estonya bölünmüş bir toplumu miras alıp Sovyet sonrası ilk yıllarda Estonya toplumunun bölünmüşlük derecesi artarken, aynı dönemlerin Ukrayna ve Kazakistan toplumları ilk bakışta daha sınırlı bir bölünmüşlükle tanımlanabilmektedir. Bu durum büyük ölçüde, sözkonusu toplumların etnik ve/veya kültürel hatlar boyunca ayrışmalarını bulanıklaştıran, etnik gruplar arası evliliklerin sonucu olarak ortaya çıkan çift etniklik olgusunun, Sovyet kimliğinin ve devlete adını veren etnik gruba mensup ancak Rus-dilli nüfusun varlığından kaynaklanmaktadır. Böylelikle gerek Ukrayna'da gerekse Kazakistan'da kültürel ve dilsel sınırların, etnik sınırları devlet adını veren etnik kimlik aleyhine aşmasıyla,⁶¹⁷ en azından şehirli etnik Ukraynalı ve Kazaklar ile Ruslar arasındaki dilsel ve kültürel

⁶¹³ Semjonov, **y.a.g.m.**, <www.ciaonet.org/wps/sem01/>.

⁶¹⁴ Berg ve Oras, **a.g.m.**, s. 609.

⁶¹⁵ Berg, "Local Resistance, National Identity...", s. 111–112.

⁶¹⁶ Veronika Kalmus, "Is Interethnic Integration Possible in Estonia?: Ethno-political Discourse of Two Ethnic Groups", **Discourse and Society**, Kasım 2003, C. 14, S. 6, s. 668.

⁶¹⁷ Örneğin Ukrayna'da 1990'lı yılların başlarında Rus dilinin günlük kullanım düzeyi Ukrayna diliyle başa baş olmuştur. Bu durum özellikle Doğu ve Kuzey Ukrayna'daki etnik Ukraynalıların önemli bir yüzdesinin günlük konuşma dili olarak Rusça'yı tercih etmesinden kaynaklanmıştır. Bkz. Stephen Shulman, "Cultural Comparisons and Their Consequences for Nationhood in Ukraine", **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 2006, C. 39, S. 2, s. 250.

sınır çizgilerinin bulanıklaşmış olduğu söylenilebilir.⁶¹⁸ Sözkonusu bulanıklaşmanın en tipik örneklerinden birini Ukrayna’da Rus sözcük dağarcığını Ukrayna dilinin dilbilgisi kurallarıyla bütünleştiren amalgam bir dil olan *Surjik*’in (*Суржик*) devam eden kullanımı oluşturmaktadır.⁶¹⁹

Etnik Ukraynalılık ve Kazaklık ile Rusluk arasındaki sınır çizgilerini bulanıklaştıran melez ve/veya çoklu kimliklere sahip toplulukların varlığı⁶²⁰ ilk bakışta bir toplumsal uzlaşma ve/veya etnik kimliğe dayanmayan bir milletleşme sürecinin potansiyel katalizörü olarak değerlendirilebilir.⁶²¹ Ancak bu toplulukların melezlikleri ve/veya çoklu kimliklere sahip olmaları diğer taraftan, sözkonusu toplulukları etnik milliyetçiliklerin hedef tahtasına da oturtmuştur. Bu topluluklar etnik paylaşımlara sahip oldukları milliyetçilikler tarafından, etnik bağlamda yeniden kimliklendirilip “özlerine dönmeleri” ya da “kendilerine gelmeleri” hedeflenen kitleler olarak tanımlanmış ve eşzamanlı olarak da ötekileştirme sürecine tabi tutulmuştur.⁶²²

⁶¹⁸ Kataryna Wolczuk, “History, Europe and the ‘National Idea’: the Official Narrative of ‘National Identity in Ukraine’”, **Nationalities Papers**, Aralık 2000, C. 28, S. 4, s. 673.

⁶¹⁹ *Surjik* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Laada Bilaniuk, “Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages”, **Harvard Ukrainian Studies**, Haziran 1997, C. 21, S. 1-2, s. 93-117.

⁶²⁰ Wolczuk, **a.g.m.**, s. 673. Melez kimliklerin oluşumunda etnik gruplar arası evlilikler de önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir. Örneğin 1980’li yıllarda Kazakistan’da her beş evlilikten biri farklı etnik gruplar arasındadır. Aynı dönemde Ukrayna’nın Donbass bölgesinde ise doğan çocukların % 55’i etnik gruplar arası evliliklerdendir. Bkz. Kolossov, **a.g.m.**, s. 72.

⁶²¹ Sözkonusu görüşlere örnek için bkz. Mykola Riabchouk, “Civil Society and Nation Building in Ukraine”, Taras Kuzio (der.), **Dynamics of Post-Soviet Transformation – Contemporary Ukraine**, New York, M.E. Sharpe, 1998, s. 83.

⁶²² Melez ve/veya çoklu kimliklere sahip kişileri nitelemek için etnik Kazak milliyetçilikleri tarafından kullanılan en yaygın isimlendirmelerden biri, Kırgız yazar Cengiz Aytmatov’un 1983 yılında yayınlanan “Gün Olur Asra Bedel” kitabında yeralan *mankurt* tanımıdır. Bkz. Cengiz Aytmatov, **Gün Olur Asra Bedel**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2003. Aytmatov, kimliği ve geçmişi fiziki müdahalelerle unutturularak tamamıyla kumanda altına alınan ve köle gibi kullanılan kişilere *mankurt* adını vermiştir. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, *mankurt* olarak nitelediği kişileri, “itici” bulduğunu ifade etmektedir. Bkz. Nazarbayev, **Tarihin Akışında**, s. 17. Dave’ye göre *mankurt*, milliyetçiler ve saf Kazakça konuşanlar tarafından, Rus dil ve kültürünü özümsemek adına yerli dillerinden ve ata kültürlerinden vazgeçmiş şehirli Kazak nüfusu takbih etmek adına kullanılan bir kavramdır. Bkz. Bhavna Dave, “National Revival in Kazakhstan: Language Shift and Identity Change”, **Post-Soviet Affairs**, Ocak-Mart 1996, C. 12, S. 1, s. 52. Ronald Grigor Suny, “Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations”, **The Journal of Modern History**, Aralık 2001, C. 73, S. 4, s. 880. Pal Kolsto, “Anticipating Demographic Superiority: Kazakh Thinking on Integration and Nation Building”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 1998, C. 50, S. 1, s. 55-56. Ayrıca bkz. William P. Rivers, “Attitudes towards Incipient Mankurtism among Kazakhstani Collage Students”, **Language Policy**, Mayıs 2002, C. 1, S. 2, s. 159-174.

Bir başka ifadeyle Ukrayna ve Kazakistan’da, Estonya’nın aksine, tek etnikliğe dayalı kimliklere sahip gruplara ek olarak toplumlarının bölünmüşlüğü bulandıran çoklu ve melez kimliklere sahip gruplar da yoğun olarak bulunmaktadır. Ancak bu “bulanıklığın” sonucu, toplumun kimliksel bölünmelerinin “aşınması” olmamaktadır. Çünkü sözkonusu toplumlarda, devlete adını veren etnik grupların milliyetçilikleri, çoklu ve/veya melez kimliklere sahip olan kitleleri ötekileştirerek yeni bölünmeleri kurumsallaştırmaktadır.

Örneğin Kazakistan’da, Kazak siyaset bilimci Nurbulat Masanov’un ifade ettiği gibi gerçek toplumsal çatlak Kazaklar ile Ruslar arasında değil, Rus dil ve kültürüne yakın şehirli Kazaklar ile “gerçek Kazak” olma iddiasındaki kırsal Kazaklar arasında olmaya başlamıştır.⁶²³ Ukrayna’da ise *Surjik* dili, Ukrayna dili ve Rusça arasındaki farklılıklar üzerinden Ukraynalılık ve Rusluk arasındaki etnik sınır çizgilerini belirginleştirmeyi amaçlayan etnik Ukrayna milliyetçilerinin hedefi haline gelmekte,⁶²⁴ hatta bu dil, etnik Ukraynalıları Rusça kullanımına yaklaştırdığı için bazı Ukraynalı dilbilimcileri tarafından “her yolla savaşılmaması gereken bir hastalık” olarak nitelenmektedir.⁶²⁵

Ukraynalı siyaset bilimci Taras Kuzio’nun ifade ettiği gibi büyük kültürel ve etnik farklılıkları olmayan toplumlar arasında bile “ötekileştirme” gerçekleşebilmekte, hatta rakip toplumların tarih ve kültürel miras gibi konularda yakınlık nedeniyle çekiştikleri durumlarda ötekileştirme daha da şiddetli olabilmektedir. Bu nedenle etnik Ukrayna milliyetçiliği, kültürel ve dilsel yakınlığa

⁶²³ Holm-Hansen, **a.g.m.**, s. 183.

⁶²⁴ Bu yargıyı doğrulayan bir örnek için bkz. Niklas Bernsand, “Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology”, **Berliner Osteuropa Info**, 2001, S. 17, s. 40.

⁶²⁵ Alexander Krouglov, “War and Peace – Ukrainian and Russian in Ukraine”, **Journal of Language and Politics**, 2002, C. 1, S. 2, s. 228.

rağmen, Rus kimliğini ötekileştirme süreciyle kimlik inşaya girerken,⁶²⁶ bu süreçte son tahlilde en çok ötekileştirilen ve eşzamanlı olarak yeniden “kazanılmaya çalışan” kitle, etnik Ruslardan ziyade “rakip kimliğe” eklemelendiği düşünülen Rus-dilli Ukraynalı kitle olmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi Ukrayna ve Kazakistan’da sözkonusu etnik milliyetçilikler, devlet yönetimlerinde etkili oldukları ölçüde ötekileştirdikleri bu grupları aynı zamanda etnik ve/veya dilsel köken bağlamlarında yeniden kimliklendirme çabası içine girmişlerdir.

Bu süreçte sözkonusu Ukrayna ve Kazakistan devlet yönetimlerine yerleşen etnik milliyetçilikleri “millileştirici politikalar” konusunda dizginleyen en büyük kimliksel engel, bu ülkelerde geniş ve ekonomik açıdan önemli coğrafi alanlara yayılmış sayıca oldukça kaydadeğer bir Rus-dilli nüfusun varlığı ve bu duruma bağlı olarak hissedilen geniş çaplı bir çatışma, bölünme ve büyük toprak yitirme kaygısıdır.⁶²⁷ Rusların küçük ve görece önemsiz bir coğrafi alanda yoğunlaşmasına karşılık gelen kimlik mirasının etkisiyle, aynı kaygının bağımsızlık sonrası Estonya’da sınırlı bir biçimde hissedilmesi, sözkonusu dönemde Estonya’da millileştirici kimlik politikalarının yoğun bir biçimde uygulanmasına fırsat tanıyan bir zemin yaratmıştır.

3.2. KİMLİK POLİTİKALARI

Tez çalışmasının kuramsal çerçevesinde tartışıldığı gibi devlet; milli ve etnik kimlik, dil ve din gibi kimlik kategorilerini bizzat varlığı ve politikaları vasıtasıyla farklı ölçülerde etkileyebilmekte, oluşan yahut değişen kimlik kodları da

⁶²⁶ Taras Kuzio, “Identity and Nation Building in Ukraine – Defining the ‘Other’”, *Ethnicities*, Aralık 2001, C. 1, S. 3, s. 346–347.

⁶²⁷ Riabchouk, *a.g.m.*, s. 83, 94.

milliyetçilikler üzerinde dolaylı etkilerde bulunabilmektedir. Estonya, Ukrayna ve Kazakistan, birçok etnik gruba evsahipliği yapan ülkelerdir. Bu ülkelerde bağımsızlık sonrası süreçte, farklı düzeylerde de olsa devlet tarafından “bu etnik gruplardan birinin (devlete adını veren) dar ve kısa derisi, millet biçiminde etiketlenip, ülkenin dev bedenini kapsayacak şekilde gerilmeye çalışılmış”, yani Benedict Anderson’un “resmi milliyetçilik” kavramsallaştırmasına uygun politik süreçler yaşanmıştır.⁶²⁸

Bu devletler, Brubaker’ın “millileştirici devletler” kavramsallaştırmasına uygun bir biçimde, milleti, çeşitli durumlarda yurttaş kavramından farklı olarak etno-kültürel kodlarla tanımlamışlar, devlet gücünü daha önceleri ihmal edildiği iddia edilen “çekirdek milletin” (devlete adını veren etnik grubun) çıkarlarını destekleme konusunda telafi edici bir biçimde kullanma gayreti içine girmişlerdir. Bir başka ifadeyle, şimdinin millet olarak etiketlenen yapısına karşı bağımsızlık öncesi yıllarda yürütüldüğü iddia edilen ayrımcılığın telafisi söylemi, devlet gücünü kullanarak devlete adını veren etnik grubun bazı özgül çıkarlarınının desteklenmesi projesinde bir meşruiyet kaynağı olarak öne sürülmüştür.⁶²⁹ Milli ve etnik kimlik, dil, din gibi kimlik kategorilerini biçimlendirmek üzerine üretilen devlet politikaları bu noktada araçlaştırılmıştır. Ancak millileştirici olma düzeyi ve millet kavramına yüklemeye çalışılan anlam aşağıda görüleceği gibi gerek devletler arasında gerekse bir devlet içinde zaman içinde farklılaşmakta ve bu durum da karşılaştırmalı analize uygun bir araştırma evreni yaratmaktadır.

Estonya, Ukrayna ve Kazakistan devletlerinin kimlikler düzeyinde yürürlüğe koydukları tek proje “millileştirici devletler” projesi değildir. Üç devlette de aynı zamanda yurttaşlığa dayalı olup etnik bağlantı noktaları sınırlı olan bir üst kimlik

⁶²⁸ Bkz. Anderson, *a.g.e.*, s. 102.

⁶²⁹ Brubaker, *Nationalism Reframed...*, s. 5. Brubaker, “Nationalizing States in the Old...”, s. 431.

yaratma ve farklı etnik grupların özgül kültürel kimliklerini yeniden keşfetmelerini sağlayabilme projeleri (yeniden etnikleştirme) gözlemlenmektedir.⁶³⁰ Ancak son iki projeden özellikle yeniden etnikleştirme projeleri birçok durumda “millileştirici devletler projesi”ni destekleme amacıyla üretilmektedir ki bu durum aşağıda örnekleriyle ele alınacaktır.

3.2.1. Milli ve Etnik Kimlik Politikaları

Devletin milli ve etnik kimlikler üzerindeki etkisi en net olarak ilgili devletlerin anayasalarında tanımlanan kimlik kategorilerinin içeriklerinde gözlemlenmektedir. 1992 tarihli Estonya Anayasası’nın dibacesinde Estonya halkı (*Eesti*⁶³¹ *rahvas*) ve Estonya milleti (*eesti rahvus*)⁶³² kavramlarına yer verilmiş, Estonya halkı kavramından farklılık vurgusuyla Estonya milleti tanımlanmıştır. Anayasa’ya göre “Estonya halkı, Estonya milletinin ve onun kültürünün çağlar boyu korunmasını güvence altına alacak bir devlet kurar.”⁶³³ Jarve’nin ifade ettiği gibi böyle bir anayasal hüküm, devletin kurucu ögesi olarak yurttaşları (yurttaşlık hakkına sahip olmuş tüm etnik gruplardan bireyler) görmekle birlikte, yurttaşların devleti kurma ve anayasayı yapma amacının etnik gruplardan birinin, yani Estonya milleti olarak etiketlenen etnik Estonyalıların kültürünün korunmasına yönelik olduğuna işaret etmektedir.⁶³⁴ Böylelikle devletin varlık nedenlerinden biri etnik bir biçimde

⁶³⁰ Devlet destekli olarak yürütülen bu üçlü kimliklendirme süreci (millileştirici devlet, yurttaşlığa dayalı bir üst kimlik yaratma ve yeniden etnikleştirme) Sally N. Cummings’in Kazakistan özelinde ortaya attığı bir tezdur. Bkz. Sally N. Cummings, “Legitimation and Identification in Kazakhstan”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Temmuz 2006, C. 12, S. 2, s. 177–204.

⁶³¹ *Eesti* sözcüğü, ilk harfinin büyük olduğu durumlarda Estonya ülkesi anlamındadır.

⁶³² Estonya dilinde *eesti rahvus* etnik Estonyalı anlamındadır.

⁶³³ Jarve, **a.g.m.**, s. 95. Ayrıca bkz. Philip G. Roeder, “Peoples and States after 1989: the Political Costs of Incomplete National Revolutions”, **Slavic Review**, Kış 1999, C. 58, S. 4, s. 858.

⁶³⁴ Jarve, **a.g.m.**, s. 96.

tanımlanan milletin sürekliliğini koruma olarak sunulmakta ve etnik bağlamdan bağımsız olarak tanımlanan “yurttaş” da, etnik gereklerin “gönüllü” destekçisi olarak tanımlanmaktadır. Sonuç olarak Estonya’da etnik olarak tanımlanmış *Estonya milleti* ve yurttaşlık ilişkisi bağlamında tanımlanmış *Estonya halkı* iki temel kimlik kategorisi olarak devlet tarafından tasarlanmış ve sistem-içi görülmüşler, *yurttaşlık bağına sahip olmayan yerleşikler* ise sistem dışına itilmişlerdir.

1996 tarihli Ukrayna Anayasası’nın dibacesinde de tıpkı Estonya Anayasası’nda olduğu gibi Ukrayna halkı (*Ukrayinskiy narod – Український народ*) ve Ukrayna milleti (*Ukrayinska natsiya – Українська нація*) kavramlarına iki temel kimlik kategorisi olarak yer verilmiştir.⁶³⁵ Ukrayna dilinde “halk” ve “millet” kavramları çoğu zaman etnik bağlam içerecek bir biçimde birbirinin yerine kullanıldığı için Anayasa’nın dibacesinde Ukrayna halkı ve milleti kavramlarını, etnik bağlamdan bağımsız bir biçimde sunmak için özel bir gayret sarfedilmiştir. Örneğin Ukrayna dilinde kullanım yeri ve biçimine göre etnik Ukraynalıları da niteleyebilen “Ukrayna halkı” kavramı devletle doğrudan bağlantılı kimlik kategorisini işaret etmek için kullanılırken, bu kavramın etnik bağlamdan yoksun olarak kullanıldığını vurgulayabilmek için kavram, dibacede, “tüm milliyetlerden Ukrayna yurttaşları” biçiminde tanımlanmıştır. Anayasa metninde yer yer de “Ukrayna halkı” yerine “Ukrayna milleti” kavramı kullanılarak, millet kavramının da etnik bağlamdan yoksun bir biçimde tanımlandığı vurgulanmak istenmiştir.⁶³⁶

Etnik bir biçimde tanımlanmış Ukrayna milliyetine en belirgin vurgu, bir başka ifadeyle topraksal/yurttaşlığa dayalı millet tanımının en net istisnası,

⁶³⁵ “Konstitutsiya Ukrayini - Конституція України”, <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%E2%2F96%E2%F0>>, (15.03.2008).

⁶³⁶ Bu konuda ayrıca bkz. Stephen Shulman, “Ukrainian Nation Building under Kuchma”, **Problems of Post-Communism**, Eylül-Ekim 2005, C. 52, S. 5, s. 36–38. Wolczuk, **a.g.m.**, s. 679.

Shulman'ın ifade ettiği gibi Anayasa'nın 11. maddesinde gör÷lmektedir. Bu maddeye göre “Devlet [etnik] Ukrayna milletinin, onun tarihsel bilincinin, geleneklerinin ve k÷lt÷r÷n÷n... sağlamlaşmasını ve gelişmesini destekler.”⁶³⁷ Sonuç olarak, Ukrayna Anayasası'nın, Estonya Anayasası'ndan farklı olarak *millet* ve *halk* kavramlarını yurttaşlığa dayalı bir biçimde yeniden tanımlama ve *etnik kimliği* sadece istisnai hallerde *millet* kavramıyla eşanlamlı sunma yolunu izlediği söylenebilir.

1993 tarihli Kazakistan Anayasası'nda ise tıpkı Estonya ve Ukrayna anayasalarında olduğu gibi halk (*narod*) ve millet (*natsiya*) kavramlarına yer verilmiştir. 1993 tarihli Kazakistan Anayasası'nın dibacesi etnik bağlama oturmayan bir kimliği merkeze almakta ve dibace “Biz Kazakistan halkı...” nitelemesiyle başlamakdadır. Ancak Anayasa'nın 1. maddesi, Kazakistan Cumhuriyeti'ni Kazak milletinin (*natsiya*) devleti olarak tanımlayarak etnik bir tutunuma da yer vermektedir.⁶³⁸ 1995'te yür÷rl÷đe giren yeni anayasada ise önemli bir dönüş÷m yaşanmış, Kazakistan Cumhuriyeti'ni Kazak milletinin devleti olarak tanımlayan hük÷m kaldırılmış, *halk* kavramıyla, etnik bağlamından soyutlanarak kapsayıcı bir biçimde yeniden yorumlanan *millet* kavramının arasındaki anlam farklılıkları giderilmeye çalışılmıştır.⁶³⁹ 1995 Anayasası'nın dibacesinde etnik kimlik bağlantılı olarak sadece Kazak devletinin “*yerli Kazak toprağı*” üzerinde kurulduğu vurgusuyla yetinilmiştir.⁶⁴⁰ Ancak Mayıs 1996'da ilan edilen “Kazakistan Cumhuriyeti Devlet

⁶³⁷ Ukrayna Anayasası'nın 11. maddesinin ilgili kısmı řöyledir: “Derjava spriyaye konsolidatsii ta razvitkovi ukrayinskoi natsii i istoriçnoy svidamosti traditsiy i kulturi...(Deržava spriyae konsolidaçii ta rozvitkovi ukraińsʹkoi naçii, ii istoriçnoi svidomosti, tradiciij i kulturi...)” Bkz. “Konstitutsiya Ukrayini (Konstituciya Ukraїni)”, <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%2D%E2%F0>>. Ayrıca bkz. Shulman, “Ukrainian Nation Building...”, s. 38.

⁶³⁸ Kolsto, “Anticipating Demographic...”, s. 56.

⁶³⁹ Bkz. Holm-Hansen, **a.g.m.**, s. 175. Kolsto, “Anticipating Demographic...”, s. 56. 1995 tarihli Kazakistan Anayasası'nın İngilizce tam metni için bkz. <<http://www.kazakhembus.com/Constitution.html>>, (16.03.2008).

⁶⁴⁰ “Biz, ortak bir tarihsel kader tarafından birleşmiş Kazakistan halkı, *yerli Kazak toprağı* üzerinde bir devlet kuruyoruz...” bkz. <<http://www.kazakhembus.com/Constitution.html>>. Anayasa'nın dibacesi oluşturulurken

Kimliğinin Kurulması Hakkındaki Resmi Konsept” 1995 Anayasası’nın etnik yansızlığından bir geri çekilme anlamına gelmiştir. Konseptte, Kazakistan’ın Kazakların etnik merkezi olduğu ifade edilirken, Kazakistan’ın çok etnikli yapısı da vurgulanmıştır.⁶⁴¹ Böylelikle 1995 Anayasası’nın mantığına rağmen devlete adını veren etnik gruba (sınırlı bir) vurgu Kazakistan devlet politikasında hâkim kalmaya devam etmiştir.

Sonuç olarak Estonya Anayasası’nda tanımlanan resmi millet düşüncesinin etnik kimliğe (devlete adını veren grubun etnik kimliğine), Ukrayna Anayasası’nda tanımlanan resmi millet düşüncesinin de yurttaşlığa daha yakın olduğu; ancak Ukrayna resmi millet düşüncesinin sınırlı düzeyde devlete adını veren grubun etnik kimliğine, Estonya resmi millet düşüncesinin ise, çok daha sınırlı düzeyde, yurttaşlığa dayalı unsurlar taşıyabildiği görülmektedir. Kazakistan’da ise Nazarbayev Yönetimi, bağımsız devlet kurulduğu andan itibaren birbiriyle çelişir görünen etnik gruplar arası bir çatışma olasılığını bertaraf edebilmek ve Kazak etnik kimliğine dair istemlere cevap verebilmek amaçlarıyla Kazakistan’ın hem çokuluslu bir topluluk hem de etnik Kazakların anayurdu olduğunu ileri sürmüştür. Böylelikle etnik kimliğe (devlete adını veren etnik gruba dayalı) ve yurttaşlığa dayalı millet düşünceleri arasında bir seçim yapmaktan bilinçli olarak kaçınmış, Kazak liderinin millet düşüncesindeki bu bilinçli ikirciklilik⁶⁴² Kazakistan yasal metinlerine de yansımış, resmi millet düşüncesi etnik kimlik-yurttaşlık skalasında dönemsel koşullara göre değişimlere uğrayabilmiştir.

yaşanan kimlik bağlamı tartışmalar için bkz. Azhar Kusainova ve Gregory Gleason, “Constitutional Reform and Regional Politics in Kazakhstan”, **Nationalities Papers**, Eylül 1998, C. 26, S. 3, s. 534–535.

⁶⁴¹ Kolsto, “Anticipating Demographic...”, s. 58. Jacqueline McLaren-Miller, “Russians Abroad: Citizenship and Political Community in Estonia and Kazakhstan”, Rainer Münz ve Rainer Ohliger (der.), **Diasporas and Ethnic Migrants – Germany, Israel and Russia in Comparative Perspective**, Londra, Frank Cass, 2003, s. 253.

⁶⁴² Martha Brill Olcott, “Kazakhstan: a Republic of Minorities”, Bremmer ve Taras (der.), **Nations and Politics...**, s. 315.

Görüldüğü gibi, üç ülkede de bir kimlik kategorisi olan millete, devlet tarafından yüklenmeye çalışılan “resmi” anlam, etnik kimlik-yurttaşlık skalasında farklı konumlara denk düşmekte ve bu konumlar statik olmamakta; bir başka ifadeyle süreç içinde değişimlere uğramaktadır. Bu konuda göz önünde bulundurulması gereken bir diğer nokta da şudur: “Resmi millet” tanımlamaları, devlet tarafından “milli kimliklere” yüklenen anlamların içeriklerinin önemli göstegeleridir ancak *tek* göstergeleri değildir. Devlet, yurttaşlık politikalarına ek olarak dil, din, ekonomi vb. düzlemli politikalarıyla gerek milli gerekse etnik kimliklerin içeriklerini etkileyebilmektedir ki bu konuya ilerleyen sayfalarda yer verilecektir.

Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da devletin kimlikler düzlemindeki etkisi sadece devletin, devlete adını veren etnik grubu çeşitli yollarla bağımsızlık öncesinin hâkim kimliğinin/kimliklerinin aleyhine desteklemesi biçiminde gerçekleşmemiştir. Devlet, her üç ülkede de “kolonyal” olarak etiketlenen etnik üstü Rus-dilli kültürünü kendi içinde ayrıştırmak ve/veya çekirdek millet dışındaki etnik kategorileri dışlamadığını uluslararası topluma kanıtlamak amaçlarıyla Rus dışı etnik grupları kimlik düzleminde destekleyen “yeniden etnikleştirici” politikalar yürütmüşlerdir.⁶⁴³ Çünkü Rus dışı etnik gruplar tez konusunu oluşturan devletlerin “iç olumlu ötekilerini” oluşturmaktadır. Estonya’da en belirgin “iç olumlu ötekiler” Baltık Almanları ve İsveçliler iken⁶⁴⁴, Ukrayna’da Macarlar, Romenler, Polonyalılar, Bulgarlar ve Yahudiler⁶⁴⁵; Kazakistan’da ise Polonyalılar, Almanlar ve Ukraynalılardır.⁶⁴⁶

⁶⁴³ Holm-Hansen, **a.g.m.**, s. 167.

⁶⁴⁴ Petersoo, “Reconsidering Otherness...”, s. 122.

⁶⁴⁵ Kuzio, “Western Multicultural...”, s. 230.

⁶⁴⁶ Holm-Hansen, **a.g.m.**, s. 167.

“Yeniden etnikleştirici” politikalar, çokkültürlülük kavramsallaştırmasıyla bağlantılıdır ancak tam anlamıyla “Batılı çokkültürlülük politikaları” anlamına gelmemektedir. Çünkü Taras Kuzio’nun ifade ettiği gibi, eğer Batı’nın zorlamasıyla Sovyet sonrası devletler çok kültürlülük politikalarına yönelirlerse bu durum Rusya’nın, Rus-dilliliğin ve Rus kültürünün elini kuvvetlendirecektir. Böylelikle devlet politikaları aracılığıyla Rus dil ve kültürünün baskınlığı sürdürülebilir kılınacak, çokkültürlülük politikasının nihai amacı olan yurttaşların farklılıklarını yüceltmek hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir.⁶⁴⁷ Bu nedenle ilgili devletler, çokkültürlülük politikasının amaçlarını, Rus dil ve kültürünün mümkün olduğunca kapsam dışı bırakmak önkoşuluyla sahiplenmişlerdir.

Örneğin Ukrayna devletinin “yeniden etniklendirici” yaklaşımı 1991 tarihli Milliyetlerin Hakları Bildirisi, 1992 tarihli Milli Azınlıklar Hakkında Yasa, 1996 Anayasası ve kimlik düzlemli politikalarında belirginleşmektedir.⁶⁴⁸ 1991 tarihli Milliyetlerin Hakları Bildirisi milliyete dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır. Bildirinin 2. maddesine göre milli azınlıkların dil ve kültürlerinin geliştirilmesi için gerekli koşulların yaratılması konusunda devlet görevli sayılmıştır. 1992 tarihli Milli Azınlıklar Hakkında Yasa’nın 1. maddesi insan ve azınlık haklarını ayrılmaz kavramlar olarak sunmuş, 3. maddesi ise “milli azınlık” tanımı getirmiştir. Bu maddeye göre “Ukrayna milliyetinden olmayan ve milli kimliğini ilan eden Ukrayna yurttaşları milli azınlık” olarak tanımlanmıştır. Yasa ayrıca devlet bütçesinin milli azınlıkların geliştirilmesinde kullanılacağına dair hükümler de içermektedir.⁶⁴⁹ 1996 tarihli Ukrayna Anayasası’nın 11. maddesinde de “devlet Ukrayna’nın yerli halklarının ve milli azınlıkların etnik, kültürel, dilsel ve dinsel gelişimini garanti

⁶⁴⁷ Bkz. Kuzio, “Western Multicultural...”, s. 221–237.

⁶⁴⁸ <<http://www.karpatok.uzhgorod.ua/english/politics.html>>, (20.03.2008).

⁶⁴⁹ <<http://www.karpatok.uzhgorod.ua/english/politics.html>>.

etmektedir”⁶⁵⁰ denilerek devletin bu konudaki anayasal görevi vurgulanmış, 53. maddede ise milli azınlıklar için anadilde eğitim hakkını tanınmıştır.⁶⁵¹ Bu yasal metinler aracılığıyla Ukrayna devleti, etnik Ukraynalılar dışındaki etnik gruplara çeşitli kültürel haklar tanıyarak hem Rus dil ve kültürünün baskın konumunu içten zayıflatmayı, hem Rus-dilliler için kültürel hak sahibi olmayı azınlık olmayı kabullenme koşuluna bağlamayı hem de uluslararası toplumdan azınlık hakları konusunda yönelecek itirazları önlemeyi hedeflemiştir.

Ayrıca Ukrayna devleti tarafından, Zakarpatska ve Çernivtsi bölgelerinde yoğun olarak yaşayan Macar ve Romenlere kendi kendilerini yönetme hakları tanınmış, milli azınlık olarak sınıflanan bazı etnik grupların, örneğin Polonyalılar, Bulgarlar ve Yahudilerin daha önce büyük ölçüde Ruslaşan dil ve kültürlerinin diriltilmesi uygulamada da güçlü bir biçimde desteklenmiştir. Avrupa Konseyi Azınlık Dilleri Sözleşmesi’nin onaylanmasına Ukrayna devletinin karşı çıkışı Rus olmayan azınlık dillerinin desteklenmesi konusunda bir çekinceye değil, Rus sorununa bağlanmış, zaten 2003 yılında da Ukrayna sözleşmeyi onaylamıştır. Bu nedenle Ukrayna devletinin etnik düzlemlili politikalarına tepkiler Ukrayna’da yaşayan Rus-olmayan azınlıklardan değil, Rus nüfustan gelmiş; Rus nüfus etnik grup ve ulusal azınlık olarak etiketlenmeye direnerek etno-dilsel bir topluluğun parçası olarak tanımlanmak istemiştir.⁶⁵²

⁶⁵⁰ 11. madde metinde şöyledir: “Derjava spriyaye konsolidatsii ta razvitkovi ukrayinskoï natsii i istoriçnoy svidamosti traditsiy i kulturi, a takoj rozvitkovi etniçnoy, kulturnoy, movnoy ta religijnoy samabutnosti vsih karinnih narodiv i natsionalnih menşih Ukraini - Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України” Bkz. <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%2D%E2%F0>>, (15.03.2008).

⁶⁵¹ <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%2D%E2%F0>>.

⁶⁵² Kuzio, “Western Multicultural...”, s. 230–232. Ukrayna’daki Ruslar etnik grup ve milli azınlık olarak etiketlenmeye direnmektedir. Çünkü azınlık olarak tanımlanmak, onların diğer Rus olmayan Rus-dillilerden ayrılması anlamına gelecektir. Fournier bu durumu Rusların azınlık olmayı değil, “imparatorluğun meydana getirdiği melezliği” sürdürmeyi tercih ettikleri biçiminde yorumlamaktadır. Bkz. Anna Fournier, “Mapping

Kazakistan’da ise Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev’in Mart 1995’te söylediği şu sözler “yeniden etnikleştirici” politikaların mantığını ortaya koymaktadır: “Biz, bir bakıma iki milliyet olan Ruslarla Kazaklar arasındaki ilişki üzerinde daha sıklıkla konuşuruz. Neden bundan haklı olarak incinen *Kazakistanlıların* diğer % 20’sinin çıkarlarını unuturuz?”⁶⁵³ Nazarbayev’in Kazakistanlıların diğer % 20’si dediği kitlenin büyük bir kısmını Rus-dilli hale gelmiş Ukraynalılar, Beyaz Ruslar, Almanlar, Koreliler ve Polonyalılar oluşturmaktadır.⁶⁵⁴

Kazakistan devlet yönetiminin “yeniden etnikleştirme” politikasının iki ayağı 1995 yılında Devlet Başkanı Nazarbayev tarafından bir danışma organı olarak kurulan “Kazakistan Milliyetler Meclisi”⁶⁵⁵ ve “Milli-Kültürel Merkezler”dir. Kazakistan Milliyetler Meclisi’nin görevi Kazakistan’da yaşayan pek çok etnik grubun dirilişini desteklemek ve yasama sürecinde bu grupların çıkarlarının dikkate alındığını temin etmek olup, bu meclisin üyeleri Milli-Kültürel Merkezler tarafından seçilmekte ve devlet başkanı tarafından atanmaktadır.⁶⁵⁶ Milli-Kültürel Merkezler ise etnokültürel özyönetim sisteminin temel birimleri olup 1991 yılından itibaren “politika dışı” alanlarda faaliyet göstermektedirler. Nazarbayev, merkezlerin etnik

Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainisation in Central and Eastern Ukraine”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2002, C. 54, S. 3, s. 415–433.

⁶⁵³ Holm-Hansen, **a.g.m.**, s. 167.

⁶⁵⁴ Bkz. David Levinson, **Ethnic Groups Worldwide – a Ready Reference Handbook**, Phoenix, Oryx Press, 1998, s. 241–242.

⁶⁵⁵ Cumhuriyetin ilk Devlet Başkanı Kazakistan Milliyetler Meclisi’nin ömür boyu başkanı ilan edilmiştir. Meclis 350 üyeden oluşmakta ve 100 milliyet Meclis’te temsil edilmektedir. 2007 yılı Anayasa değişiklikleri ile alt yasama organı Meclis’in 107 üyesinden 9’u Kazakistan Milliyetler Meclisi tarafından seçilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <<http://www.assembly.kz>>, (20.03.2008). **International Observer Guide – OSCE/ODIHR EOM to Kazakhstan 2007**, s. 70. “Kazakhstan: Ethnic Minorities Guaranteed Seats In Parliament”, **Radio Free Europe**, 27 Haziran 2007, <<http://www.rferl.org/featuresarticle/2007/06/05e6e776-954b-4961-8e94-02c5073d0297.html>>, (20.03.2008).

⁶⁵⁶ 1995 yılında Kazakistan’da yaşanan Meclis Krizi sırasında Nazarbayev Meclis’i feshetmiştir. Bu süreçte Nazarbayev, kendisine sadık Kazakistan Milliyetler Meclisi’ni “düzmece meclis” olarak kullanarak diktatörlük planlamakla suçlanmıştır. 24 Mart 1995 tarihindeki ilk toplantısında da Kazakistan Milliyetler Meclisi, Devlet Başkanı’nın görev süresinin 2000 yılına kadar uzatılması için bir referandum teklifinde bulunmuştur. Referandum Nisan 1995’te gerçekleşmiştir. Holm-Hansen, **a.g.m.**, s. 211.

gruplar arası uyumu gerçekleştirmekte önemli bir rol üstlendiğini ifade etmekte ve merkezler devlet tarafından desteklenmektedir.⁶⁵⁷

Estonya’da ise 1992 Anayasası’nın 50. maddesi *milli azınlıklar* konusunu düzenlemektedir. Maddeye göre milli azınlıkların, Milli Azınlık Kültürel Özerklik Yasası’nda belirlenen koşullara ve usule uygun olmak şartıyla özyönetim teşekkülleri kurabilme haklarının varlığı kabul edilmiştir.⁶⁵⁸ Dahası milli azınlık kategorisine giren grupların kültürel etkinliklerinin finansal açıdan Kültür Bakanlığı aracılığıyla desteklenmesi söz konusudur.⁶⁵⁹ Bu nedenlerle Estonya’da kimin “milli azınlık” kategorisine dâhil edildiği büyük önem taşımaktadır.

1993 tarihinde çıkartılan Milli Azınlık Kültürel Özerklik Yasası milli azınlığı “Estonya’ya köklü, sağlam ve kalıcı olarak bağlı...[ve]..Estonyalılar’dan etnik, kültürel, dinsel ve dilsel açıdan farklı olan Estonya yurttaşları” olarak tanımlamıştır.⁶⁶⁰ Böylelikle Estonya nüfusunun 2007 verilerine göre % 25,6’sını oluşturan Rus nüfusun⁶⁶¹ çok büyük bir kısmı yurttaş olmamaları nedeniyle⁶⁶² azınlık hakları kapsamı dışında tutulmuşlardır. Dolayısıyla bu haklardan uygulamada on yılı aşkın bir gecikmeyle de olsa sadece Rus-dilli olmayan gruplar yararlanmışlardır. Örneğin 2004 yılında ilk özyönetim teşekkülünü Fin azınlık oluşturmuştur.⁶⁶³ Mart

⁶⁵⁷ Y.a.g.m., s. 219-220. Ayrıca 2006 yılında Kazakistan Kültür ve Bilgi Bakanlığı tarafından “Etnik Gruplar ve İnançlar Arası Uyum Konusunda Kazakistan Modelini Oluşturma Programı 2006–2008” uygulamaya konmuştur. Bu programın hedefi, etnik gruplar arasındaki ilişkileri uyumlulaştırmak yoluyla iç politik istikrarı güçlendirmektir. Bu program için yaklaşık 948 milyon tenge (8 milyon dolar) kaynak ayrılmıştır. Bkz. **Contemporary Interethnic Relations in the Republic of Kazakhstan**, Astana, Kazakistan Kültür ve Bilgi Bakanlığı, 26 Temmuz 2007, <tandis.odhr.pl/documents/fulltext/03722.pdf>, (21.03.2008).

⁶⁵⁸ “Constitution of the Republic of Estonia”, <http://www.president.ee/en/estonia/constitution.php?gid=81907>.

⁶⁵⁹ <http://www.culturalpolicies.net/web/estonia.php?aid=421>, (21.03.2008).

⁶⁶⁰ David J. Smith, “Minority Rights, Multiculturalism and EU Enlargement: the Case of Estonia”, **Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe**, 2003, C. 4, S. 1, s. 15–16.

⁶⁶¹ “Estonia Population by Sex, Ethnic Nationality and Country”, **Statistics Estonia**, <http://pub.stat.ee/px-web.2001/temp/PO0222200832155284.xls>, (21.03.2008).

⁶⁶² Estonya İstatistik Kurumu verilerine göre, 2006 yılı itibarıyla 345.200 olan Estonya’da yerleşik Rus nüfusun 230.649’u Estonya yurttaşlığına sahip değildir. Estonya yurttaşlığına sahip olmayan Rus nüfusun içinde 43.601 kişi uzun dönemli, 187.048 kişi ise kısa dönemli oturma izinlerine sahiptir. Bkz. <http://www.culturalpolicies.net/web/estonia.php?aid=421>, (21.03.2008).

⁶⁶³ <http://www.culturalpolicies.net/web/estonia.php?aid=421>.

2000’de açıklanan “Estonya Toplumunda Bütünleşme 2000–2007 Devlet Programı” AB’yle müzakere sürecinin de baskısıyla Estonya’daki Sovyet dönemi yerleşimcileri ve onların soyundan gelenleri ilk kez yabancı değil *etnik azınlık* olarak tanımlamıştır.⁶⁶⁴ Ancak bu kavramsallaştırma Rus nüfusa ek haklar tanıma yolunda atılmış bir adım olarak değerlendirilmemelidir. Bu kavramsallaştırma ile Estonya yönetiminin, bir taraftan AB müzakere sürecinde azınlık hakları konusunda elini güçlendirmeyi, diğer taraftan Estonya’da yerleşik Rus-dillileri etnik bir iç ayrıma tabi tutma ve etnik Rusları, etnik Ukraynalı ve Belaruslar gibi diğer Rus-dillilerden ayırmayı⁶⁶⁵ ve etnik Rusları *milli azınlık* değil *etnik azınlık* olarak işaretleyerek, onları anayasal olarak teminat altına alınmış azınlık haklarının kapsamı dışında tutmayı amaçladığı düşünülebilir.

3.2.2. Dil Politikası

1945–1991 arası Sovyet dönemi, dilsel düzlemde, Rusların büyük ölçüde tekdilli kalmaya devam ederken Rus olmayanların sistemde herhangi bir seviyede yer edinebilmek için çiftdilli olmak durumunda kalması olgusunu niteleyen “asimetrik çiftdillilik” kavramıyla ifade edilmektedir.⁶⁶⁶ Bağımsızlık sürecinde Estonya, Ukrayna ve Kazakistan, Sovyet dönemi mirası “asimetrik çiftdilliliğe” son

⁶⁶⁴ Smith, “Minority Rights...”, s. 27.

⁶⁶⁵ Estonya İstatistik Kurumu’nun 2007 yılı verilerine göre Estonya’da 28.158 Ukraynalı (nüfusun % 2,09’u), 16.133 Beyaz Rus (nüfusun % 1,20’si) yaşamaktadır. Bkz. <<http://pub.stat.ee/px-web.2001/temp/PO0222200832155284.xls>>, (21.03.2008).

⁶⁶⁶ Uldis Ozolins, “The Impact of European Accession upon Language Policy in the Baltic States”, **Language Policy**, Ekim 2003, C. 2, S. 3, s. 218. Priit Jarve, “Language Battles in the Baltic States: 1989 to 2002”, Farimah Daftary ve François Grin (der.), **Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries**, Budapeşte, LGI Books, 2003, s. 100. Baiba Metuzale-Kangere ve Uldis Ozolins, “The Language Situation in Latvia”, **Journal of Baltic Studies**, Sonbahar 2005, C. 36, S. 3, s. 327. Asimetrik çiftdillilik konusunda 1945–1991 vurgusu Coulby’nin çalışmasıdır. Bkz. David Coulby, “Language and Citizenship in Latvia, Lithuania and Estonia: Education and the Brinks of Warfare”, **Intercultural Education**, Haziran 1997, C. 8, S. 2, s. 127–128.

verebilmek amacıyla devlet aygıtının araçlaştırılmasına sahne olmuştur. Bu ülkelerin devlet yönetimleri genel olarak çekirdek milletin dilini ön plana çıkarmak, Rusça'yı geri plana çekmek ve Rusça dışı azınlık dillerini desteklemek üzerine kurulu çoğu zaman iç içe geçmiş üç ayaklı bir dil politikası yürütmüşlerdir.

Estonya'da, Estonya dilinin (tek) resmi dil olarak kabul edilmesi 1989'da Estonya SSC Yüksek Konseyi tarafından çıkarılan Dil Yasası'yla sağlanmıştır.⁶⁶⁷ François Grin bu yasayı Quebec Dil Yasası ile benzerliği üzerinden açıklamış ve dünya çapında dil yasalarının gelişmesinde önemli bir örnek ve dönüm noktası olarak değerlendirmiştir. Grin'e göre, gerek 1989 tarihli Estonya Dil Yasası gerekse Quebec Dil Yasası, yerel dilsel çoğunluk tarafından, daha geniş bir federasyonun çoğunluk dilinin etkisini dizginlemek amacıyla çıkartılmış yasalardır. Kanada'da dizginlenmek istenen dil İngilizce, Estonya'da ise Rusça'dır.⁶⁶⁸

Ancak Verschik'in ifade ettiği gibi 1989 Yasası'nda Estonya dilinin tek resmi dil olarak ilan edilmesine rağmen, yasanın amacı Estonya dili-Rusça çiftdilliliğini sürdürülebilir kılmanın ötesine geçememiştir. Örneğin, eğitim konusunda yasa Estonya dilinde eğitimi tüm ülke topraklarında güvence altına alırken, Rusça eğitim sadece Rusça konuşan nüfusun coğrafi dağılımına uygun olarak güvence altına alınmış (19. madde ile)⁶⁶⁹, etnik Ruslar dâhil Estonyalı olmayanlar anadillerinde okullar açma hakkına sahip olmuşlardır.⁶⁷⁰ Yasa, Rusça'ya *etnik gruplar arası iletişim dili* ya da *resmi dil* gibi herhangi bir resmi statü vermese de, Estonya Yüksek Sovyeti'nde baskın konumda olan "Milli Komünistler'in" etkisiyle yasada Rusça'nın

⁶⁶⁷ Artemi Romanov, "The Russian Diaspora in Latvia and Estonia: Predicting Language Outcomes", **Journal of Multilingual and Multicultural Development**, 2000, C. 21, S. 1, s. 59.

⁶⁶⁸ François Grin, "The Estonian Language Law: Presentation with Comments", **Language Problems and Language Planning**, Yaz 1991, C. 15, S. 2, s. 193.

⁶⁶⁹ Jarve, "Language Battles in the...", s. 79.

⁶⁷⁰ Anna Verschik, "The Language Situation in Estonia", **Journal of Baltic Studies**, Sonbahar 2005, C. 36, S. 3, s. 301.

önemini sıklıkla dile getirilmiştir. Örneğin yasanın dibacesinde ve 39 maddesinden 12'sinde Rusça'dan sözedilmiş, yurttaşlar resmi kurumlarla iletişimde hem Estonya dilini (2. madde ile) hem de Rusça'yı (3. madde ile) kullanma hakkına sahip olmuşlardır. Dolayısıyla Jarve'nin ifade ettiği gibi, yasa, uygulamada Estonya SSC'nin çiftdilli bir ülke olduğunun teyidi anlamına gelmiştir.⁶⁷¹

Bu yasa 1991 sonrasında bağımsız Estonya devleti kadroları tarafından yeni ortaya çıkan sosyo-dilsel ve politik ortama uygun olarak görülmemiş ve sonuçta 1992 Anayasası, 1995 Dil Yasası ve 400 kadar yasa ve yönetmelikle yeni bir dil rejiminin temelleri atılmıştır.⁶⁷² Böylelikle bağımsızlık öncesi dönemde Estonya dilinin Rusça'nın baskınlığı karşısında dengelenmesi yönünde savunmacı bir dil politikası yürütülürken, bağımsızlığın ertesinde Rusça'yı çevrelemeye yönelik bir dil politikası yürürlüğe konmuştur.

Örneğin, 1992 Anayasası'nın 52. maddesi, 1989 Dil Yasası gibi *tek resmi dil* olarak Estonya dilini öngörürken, 37. maddesi 1989 Dil Yasası'ndan farklı olarak anadilde eğitim hakkını sadece *milli azınlıklara*⁶⁷³ tanımıştır. 1992 Anayasası'nın 51. maddesi ise “kalıcı yerleşimcilerden en az yarısı bir milli azınlığa ait olan yerlerde herkes devlet teşkilatından, yerel yönetimlerden ve memurlardan azınlık dilinde yanıt alma hakkına sahiptir” ifadesine yer vermek suretiyle kamusal alanda ana dili kullanma hakkını milli azınlıklarla sınırlamıştır.⁶⁷⁴ 1995 yılı Estonya Dil Yasası da 1989 Yasası'ndan farklı olarak Rusça'dan ayrı olarak sözetmemiş, Rusça'yı “yabancı

⁶⁷¹ Dahası bu yasa ile gündelik iş ilişkilerinde, örneğin müşteriler hizmet sektörüyle ilişkilerinde Estonya dili ve Rusça'dan birini iletişim dili olarak seçme hakkını kazanmışlardır. Jarve, “Language Battles in the...”, s. 77–79.

⁶⁷² Verschik, *a.g.m.*, s. 301.

⁶⁷³ 1995 Dil Yasası'nın 2. maddesi “milli azınlık dili” kavramını şöyle tanımlamıştır: “*Milli azınlığı* oluşturan Estonya yurttaşlarının tarihsel olarak Estonya topraklarında adadilleri olarak kullandıkları yabancı dil”. Jarve, “Language Battles in the...”, s. 84.

⁶⁷⁴ “Constitution of the Republic of Estonia”, <<http://www.president.ee/en/estonia/constitution.php?gid=81907>>.

dil” terimi çerçevesinde değerlendirerek, onun ayrıcalıklı statüsünün artık sözkonusu olmadığını bir kez daha vurgulamak istemiştir.⁶⁷⁵

Anayasa’nın 37., 51. ve 52. maddeleri ve 1995 Estonya Dil Yasası ile düzenlenen dil rejiminin liberal boyutu etnik Rusların milli azınlık kategorisine dâhil edilmemeleri nedeniyle büyük ölçüde uygulamaya aktarılmamış, Rusça’yı dışlayan bir dil politikası yürütülmüştür.⁶⁷⁶ Rusça milli azınlık dili olmayan yabancı diller kategorisinde değerlendirildiği için, hem Sovyet döneminde sahip olduğu ayrıcalıkları yitirmiş, hem de “milli azınlık dili” statüsüne sahip olmadığı için yasal güvence sisteminin dışında tutulup dışlanmıştır.

Milli azınlıkların etkinlikleri 1998 yılında Estonya devleti tarafından kurulan Entegrasyon Kurumu’na bağlı Etnik Azınlıkların Eğitim ve Kültürü Programı’ndan destek almıştır. Örneğin bu desteklerle birçok grup, ana dillerinde eğitim veren “Pazar Okulları” açmışlardır. Etnik Rus olmayan ancak Rus-dilli gruplar için ise “dil koruma programları” oluşturulmuş, böylelikle anadillere dönüşün desteklenmesi yoluyla Rus-dilli grubun içten zayıflatılması amaçlanmıştır.⁶⁷⁷

Estonya Yurttaşlık Yasaları, Bölüm 2.2.3.1’de görüldüğü gibi, Estonya dil yeterliliğini, bağımsızlığın hemen ertesinde yurttaşlığın sonradan kazanılması için bir koşul haline getirmişlerdir. Ancak 1997–1998 yıllarına kadar Estonya devlet yönetimleri tarafından Estonya dilinin Rus nüfusuna öğretimini teşvik konusunda hiçbir adım atılmamıştır. Bu durumun nedeni Estonya’da yurttaşlık politikalarının bağımsızlık sonrasındaki ilk yıllardaki hedefinin Rus nüfusu yurttaşlık bağlamında Estonya milletinin bir parçası olarak sunmak yerine onları dış göçe teşvik etmek

⁶⁷⁵ 1995 Estonya Dil Yasası’nın 2. maddesine göre Estonya dili dışındaki tüm diller yabancı dil olarak tanımlanmıştır. Resmi görevlilerin resmi işlerinde yabancı dillerden herhangi birini (açıktır ki vurgu Rusça’yadır) kullanma zorunluluğunda olmadıkları vurgulanmıştır. (8. madde). Bu yasayla Rusça etkili bir biçimde resmi süreçlerden dışlanmıştır. Bkz. Jarve, “Language Battles in the...”, s. 84.

⁶⁷⁶ Verschik, **a.g.m.**, s. 301.

⁶⁷⁷ **Y.a.g.m.**, s. 301–303.

olduğu söylenebilir.⁶⁷⁸ 1998 sonrasında AB'ye adaylık sürecinin etkisiyle Estonya dilinin milli azınlıklarda ve etnik Ruslarda kullanımının yaygınlaştırılması konusunda çalışmalar başlatılmış, devlet dili, eğitim dili Estonya dili olmayan tüm okullarda ilk sınıftan itibaren, 2000 yılından sonra ise anaokullarından itibaren ikinci dil olarak öğretilmeye başlanmıştır. Eğitim ve Araştırma Bakanlığı'nın yetkisiyle kurulan Dil Kurulu, Estonya dilinin devlet dili olarak ülke çapında geliştirilmesi için 2004–2010 Estonya Dili Gelişim Stratejisi Belgesi'ni ilan etmiştir.⁶⁷⁹ 1998 yılında kurulan Entegrasyon Kurumu, Estonya dilinde eğitimi toplumsal bütünleşme için bir önkoşul olarak değerlendirmiş, AB *Phare Programı*'ndan⁶⁸⁰ gelen yardımlar aracılığıyla milli azınlıkların ve yurttaş olmayan yerleşiklerin Estonya dilinde yetkinliğe ulaşmalarını hedefleyen eğitim çalışmaları gerçekleştirilmiştir.⁶⁸¹

Bu süreçte bir taraftan Estonya dili yaygınlaştırmaya çalışılırken, diğer taraftan Estonya dil bilgisini gerek özel sektör gerekse kamu sektörü için yasal zorunluluk haline getiren birtakım değişiklikler de gerçekleştirilmiştir. Örneğin 1998 yılında Dil Yasası'nda yapılan bir değişiklik, seçimle işbaşına gelen kişiler için devlet dili konusunda yeterlilik koşulu getirilmiştir. Şubat 1999'da ise Dil Yasası'nın 5. maddesinde yapılan bir diğer değişiklik, özel şirketlerin, kâr amacı gütmeyen

⁶⁷⁸ Jarve, "Language Battles in the...", s. 83.

⁶⁷⁹ Verschik, *a.g.m.*, s. 301–303.

⁶⁸⁰ *Phare Programı (Pre-accession Assistance –Katılım Öncesi Destek)* Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde komünist rejimlerin son bulmasının ardından bu devletlerin ekonomilerini yeniden yapılandırma çabalarını desteklemek amacıyla 1989 yılında oluşturulmuştur. Başlangıçta yalnızca Polonya ve Macaristan'a yönelik olan program, zaman içerisinde on üç ülkeyi (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Makedonya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya) kapsayacak şekilde genişletilmiştir. *Phare* aynı zamanda, AB'ye üye olmak için başvuran on Merkez ve Doğu Avrupa ülkesi için hazırlanan üyelik-öncesi strateji kapsamında kullanılan temel mali araçtır. 1994'ten bu yana *Phare*'in kullanıldığı alanlar, aday olan Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin öncelik ve gereksinimlerine göre belirlenmiştir. 2000–2006 döneminde *Phare* kapsamında toplam yaklaşık 10 milyar Avro ve yılda 1 milyar 577 milyon Avro hibe yardımı yapılması öngörülmüştür. *Phare* programı 2006'da sona ermiştir. 2007'den itibaren AB mali yardım programları *IPA (Instrument for Pre-accession Assistance)* olarak tek çatı altında toplanmıştır. Bkz. "Phare", **Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi**, <http://ec.europa.eu/enlargement/glossary/terms/phare_en.htm>, (09.10.2008). "Phare", **İktisadi Kalkınma Vakfı Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1267>>, (09.10.2008).

⁶⁸¹ Verschik, *a.g.m.*, s. 303.

dernek veya vakıfların çalışanları Estonya’da iş yaparken Estonya dilinde yeterlilik ve Estonya dili kullanma zorunluluğuna tabi tutulmuşlardır. Hatta ülkede geçici süreliğine çalışan yabancı uzmanlar da bu koşula bağlı kılınmışlardır. Etnik Estonyalı olmayan kesimler bu değişikliği devletin Estonya pazarında ekonomik yarışma koşullarını Estonya dili konuşanlar lehine değiştirme girişimi olarak yorumlamışlardır. Avrupa Birliği Komisyonu’nun 1999 Yılı Estonya İlerleme Raporu’nda ise dil yasalarında yapılan değişiklik eleştirilmiş,⁶⁸² bu tepkinin sonucunda 2000 yılı Nisan ayında yeni yasa değişikliğiyle yabancı uzmanlar için Estonya dilini bilme zorunluluğu kaldırılmış, diğer kesimler için öngörülen zorunluluklar da gevşetilmiştir.⁶⁸³

Sonuçta, bağımsızlık sonrasında Estonya’nın dil politikasının etkisiyle, Coulby’nin de dile getirdiği gibi “bir asimetrik çiftillilik yerini bir diğer asimetrik çiftilliliğe bırakmış”,⁶⁸⁴ Rusça’nın baskın konumu Estonya dilinin baskın konumuna dönüşmüştür. AB faktörü bir taraftan dilsel alanda gözlemlenen asimetriyi zayıflatma yönünde etkiler gösterse de, diğer taraftan Estonya dilinin “bütünleşme” vurgusuyla yaygınlaştırılması AB’den büyük destek almış, “Estonya dili lehine asimetrik çiftillilik” devlet tarafından bu kez AB fonlarıyla yeniden üretilmiştir.

Ukrayna’da da tıpkı Estonya’da olduğu gibi bağımsızlık öncesi dönemde 1989 yılında yürürlüğe giren *Diller Yasası*⁶⁸⁵ ile cumhuriyete adını veren etnik

⁶⁸² 1999 İlerleme Raporu’nda, Dil Yasası’nda 1999’da gerçekleştirilen değişikliklerle, Estonya’da yürürlükte olan hukukla AB müktesebatına uyum konusunda Estonya’nın yükümlülükleri arasında bir çelişkinin ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bkz. “1999 Regular Report from the Commission on Estonia’s Progress towards Accession”, s. 14–15. < http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/estonia_en.pdf>, (25.03.2008).

⁶⁸³ 2000 yılında yapılan değişiklikle özel alanda Estonya dilinin kullanımının zorunlu kılınması için belirgin bir kamu yararı, toplumsal güvenlik, kamu düzeni, kamu sağlığı, tüketicinin korunması ve iş güvenliği gibi koşulların var olması gerektiği öngörülmüştür. Bkz. Jarve, “Language Battles in the...”, s. 86–87.

⁶⁸⁴ Coulby, **a.g.m.**, s. 130.

⁶⁸⁵ Vurgular bana aittir.

grubun dili tek resmi dil ilan edilmiş,⁶⁸⁶ bu yolla Rusça'nın baskın konumu savunmacı bir yaklaşımla dengelenmek istenmiştir.⁶⁸⁷ Estonya bağımsızlık öncesi süreçte cumhuriyete adını veren etnik grubun dilini ilk resmi dil haline getiren Sovyet Cumhuriyeti olurken, Ukrayna ancak sekiz cumhuriyetin dil yasalarını çıkarmalarının ardından Ekim 1989 itibarıyla cumhuriyete adını veren etnik grubun dilini tek resmi dil haline getiren yeni dil yasasını çıkarabilmiştir.⁶⁸⁸

1989 Diller Yasası Ukrayna dilini hem tek resmi dil hem de temel eğitim dili konumuna taşımıştır. Ancak diğer taraftan Rusça, (1989 Estonya Dil Yasası'ndan farklı olarak) dibacede ve 4. maddede "etnik gruplar arası iletişim dili" olarak nitelenmiş,⁶⁸⁹ yasanın 25. maddesi Hruşov'un 1958 yılında çıkardığı ve ebeveynlere çocuklarının öğrenim dilini seçme hakkını tanıyan kararnameyi tekrarlamıştır.⁶⁹⁰ Dahası yasa çerçevesinde devlet, sadece Ukrayna dilinde eğitim veren okulların değil, Rus ve diğer azınlık okullarının da finansal destekçisi olma yükümlülüğünü üstlenmiştir. Bu nedenle ebeveynler çocuklarının öğrenim dillerini seçerken okulların maddi olanaklarının eğitim seviyesine etkisi konusunda doğrudan bir kaygı altında kalmamışlardır.⁶⁹¹ Böylelikle Ukrayna dili tek resmi dil olarak ilan edilse de Rus dilinin toplumsal yaşamdaki etkin konumu ciddi bir yasal meydan okumayla karşılaşmamıştır.

⁶⁸⁶ Viktor Stepanenko, "Identities and Language Politics in Ukraine: the Challenges of Nation-State Building", Daftary ve Grin (der.), **Nation-Building, Ethnicity and...**, s. 116. Bu yasa, Ukrayna Yüksek Sovyeti tarafından, Ukraynalıların ayrı bir etnik grup olduğu fikrini sahiplenmeyen Vladimir Şerbitski'nin Ukrayna Komünist Partisi Birinci Sekreterliği görevinden emekli edilmesinin ardından çıkarılmıştır. Bkz. Jan German Janmaat, "Nation Building, Democratization and Globalization as Competing Priorities in Ukraine's Education System", **Nationalities Papers**, Mart 2008, C. 36, S. 1, s. 6.

⁶⁸⁷ Fournier, **a.g.m.**, s. 420.

⁶⁸⁸ Dominique Arel, "Language Politics in Independent Ukraine: Toward One or Two State Languages?", **Nationalities Papers**, Eylül 1995, C. 23, S. 3, s. 599. Ukrayna'nın dil yasalarındaki gecikmişliğin temel nedeni bölüm 3.1'de aktarılan Sovyet döneminden kalan kimliksel mirastır.

⁶⁸⁹ "Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic on Languages in the Ukrainian Soviet Socialist Republic", **Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)**, 1989, S. 44, s. 631, <http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Ukraine_Language_English.htm>, (27.03.2008).

⁶⁹⁰ Jan German Janmaat, "Language Politics in Education and the Response of the Russians in Ukraine", **Nationalities Papers**, Eylül 1999, C. 27, S. 3, s. 477, 498.

⁶⁹¹ Janmaat, "Language Politics in...", s. 477.

Rus dilinde eğitim konusunda yasadaki en ciddi kısıtlama yükseköğretim alanındadır. Yasanın 28. maddesine göre yükseköğretim dili Ukrayna’da Ukrayna dilidir. Söz konusu maddeye göre, bir azınlık dili sadece yurttaşların çoğunluğunu ilgili azınlığın oluşturduğu bölgelerde yükseköğretim dili olabilmektedir.⁶⁹² Etnik Rusların çoğunluğu oluşturduğu tek bölge Kırım olduğundan Rus-dilli yükseköğretim uygulamada bu bölgeyle sınırlı kalmış, Rusça konuşan doğu ve güneyin diğer bölgelerinin yüksek öğrenim dili Ukrayna diline çevrilmiştir.⁶⁹³ Ayrıca yasanın 29. maddesine göre üniversiteye giriş sınavları Ukrayna dilinde yapılmaya başlanmıştır.⁶⁹⁴

1989 Diller Yasası’nın dilsel kimlikler üzerindeki etkisi daha dengeliyken, uygulamada bağımsızlığın kazanılmasından itibaren Ukrayna dili lehine birçok düzenleme gerçekleştirilmiş, Rus dilinin yasal güvenceleri yürütme tarafından işlevsizleştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte Milli Eğitim Bakanlığı, 1992–1994 yılları arasında Bakan Yardımcılığı görevini üstlenen Anatoli Pohribnyi’nin gayretleriyle millet inşa projesinde yoğun olarak kullanılmıştır.⁶⁹⁵

Pohribnyi nüfusun etnik bileşimine uygun bir dilsel eğitim sistemi kurmak istemiş, bunun için de yerel otoritelere, yerel nüfusun etnik haritalarının çıkarılması ve ilkokula yeni başlayacaklar için bu haritalara uygun bir öğrenim dili saptanması talimatını vermiştir. Pohribnyi’nin projesiyle etnik Ukraynalı olup Rusça eğitim görenler eğitimlerini bu dilde tamamlama hakkına sahip olurlarken, etnik Ukraynalı olup, ilkokula yeni başlayanlar için Ukrayna dilinde eğitim zorunlu kılınmış, bir başka ifadeyle etnik Ukraynalılar için Ukrayna dilinde eğitim kademeli olarak

⁶⁹² <http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Ukraine/Ukraine_Language_English.htm>.

⁶⁹³ Janmaat, “Nation Building, Democratization...”, s. 13.

⁶⁹⁴ <http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Ukraine/Ukraine_Language_English.htm>.

⁶⁹⁵ Andrew Wilson, *Ukrainian Nationalism in the 1990s – a Minority Faith*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 157.

zorunlu tutulmuştur.⁶⁹⁶ Kuşkusuz böyle bir uygulama, etnik Ukraynalılar arasında yaygın olan Rus-dilliliği eğitim politikası vasıtasıyla dizginlemek ve Rus-dilliliği etnik Ruslukla sınırlamak amacını taşımakta, son tahlilde Rusça'yı bir azınlık dili konumuna sürükleyerek Ukrayna dili üzerinden milli kimliği yeniden üretmeye çalışmak anlamına gelmektedir. Janmaat'ın ifade ettiği gibi böyle bir uygulama, 1989 Diller Yasası ile ebeveynlere tanınan çocukların eğitim dilini seçme haklarının (en azından etnik Ukraynalılar için) kısıtlanması ile eş anlamlıdır.⁶⁹⁷

Pohribnyi reformları, sadece Rus-dilli etnik Ukraynalılara değil, etnik Ruslara da yönelmiş, Ukrayna Dili ve Edebiyatı dersi Rus okullarında 2. sınıftan 11. sınıfa kadar haftada 3 ila 4 saatlik zorunlu ders haline getirilmiş, böylelikle Rus okullarında öğrenim görenleri Ukrayna dil derslerine katılım dışında tutma konusundaki Sovyet uygulamasına son verilmiştir.⁶⁹⁸

1996 Anayasası'nda da 1989 Diller Yasası gibi Ukrayna dili tek resmi dil ilan edilmiş ve devlete “sosyal yaşamın her sahasında Ukrayna dilinin kapsamlı gelişimi ve işleyişini sağlama” görevi verilmiştir (1996 Anayasası 10. madde). Yine aynı maddede “*Rusça ve diğer milli azınlık dillerinin* serbest gelişimi, kullanımı ve korunmasının devlet güvencesinde olduğu” vurgulanmış,⁶⁹⁹ böylelikle Rusça'ya anayasa metninde özel bir vurguda bulunulmuş, ancak son tahlilde Rusça (1992 Estonya Anayasası'nın aksine) bir milli azınlık dili olarak nitelenmiştir.⁷⁰⁰ Ayrıca

⁶⁹⁶ Janmaat, “Nation Building, Democratization...”, s. 7.

⁶⁹⁷ **Y.a.g.m.**, s. 7.

⁶⁹⁸ **Y.a.g.m.**, s. 7.

⁶⁹⁹ Vurgular bana aittir. İlgili madde şöyledir: “Derjavnoyu movoyu v Ukrayini e ukrayinska mova. Derjava zabezpečue vsebičnij razvitok i funktsionuvaniya ukrainskoy movi b usih sferah suspilnova jittya na vsiy teritoriy Ukrayini. V Ukrayini garantuetsya bilnij razvitok, vikoristannya i zahist rasiyskoy, inših mov natsionalnih menših Ukrayini. - Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Bkz. “Konstitutsiya Ukrayini - Конституція України”, <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%2D%E2%F0>>.

⁷⁰⁰ Stepanenko, **a.g.m.**, s. 117.

Ukrayna Anayasa Mahkemesi, 1999 yılında almış olduğu bir kararda, Ukrayna dilinin resmi dil olarak Ukrayna ülkesinin tamamında devlet ve yerel yönetim kurumlarında kullanımının zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Kararda Rusça'nın ve diğ er azınlık dillerinin yasalarla çizilen sınırlar dâhilinde bölgesel yönetimler tarafından *Ukrayna dili ile birlikte* kullanılabileceğı vurgulanmıştır.⁷⁰¹

Ukrayna'da, yasama ve yürütme, basın ve yayın sektöründe de Ukrayna dilinin yaygınlaştırılması konusunda bir dizi adım atmıştır. Aralık 1999'da Viktor Yuşçenko'nun başbakanlığa getirilmesinin ardından Kuçma ve Yuşçenko, medya denetimi konusunda yetkilendirilmiş Bilgi Politikası, Televizyon ve Radyo Devlet Kurulu'nu (*Derzhkominform*) kurmuşlardır.⁷⁰² 2000 yılında bu kurul, Televizyon ve Radyo Milli Kurulu (*Nastrada*) ile birlikte, Rusya'dan yayın yapan gazete, televizyon ve radyolara sıkı önlemler alınması konusunda bir karar almıştır.⁷⁰³ 2001 yılında Parlamento ve Devlet Başkanı, Ukrayna dilinde kitap basım sektörünü vergi indirimleriyle teşvik eden düzenlemelere girişmiştir. Kasım 2003'te tüm televizyon, radyo ve ilân tahtası reklâmlarının sadece Ukrayna dilinde yapılabileceğı yönünde bir yasa çıkarılmıştır. Nisan 2004'te Ukrayna Televizyon ve Radyo Milli Kurulu *Nastrada* tüm ulusal ve bölgelerarası (Ukrayna bölgelerinin en az yarısına ulaşan) yayınların sadece Ukrayna dilinde olabileceğı yönünde bir karar almıştır. Bu karara göre, diğ er dillerde yayına, sadece bölgesel ve yerel düzeylerde etnik azınlıkların çoğunlukta olduğı yerlerde izin verilebilecek, bu durumda bile program içeriklerinin en az yarısının Ukrayna dilinde olması koşulu aranacaktır.⁷⁰⁴ Son olarak 24 Aralık

⁷⁰¹ Vurgular bana aittir. **Y.a.g.m.**, s. 117-118.

⁷⁰² *Derzhkominform*'un başına Rukh üyesi ve Ukrayna milliyetçisi Ivan Draç getirilmiştir. Bkz. Taras Kuzio, "Status of Russian Language Again Threatens Russian-Ukrainian Relations", **RFE/RL Newslane**, 10 Ocak 2001, C. 5, S. 6, <<http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/an-rus-lang.htm>>, (29.03.2008).

⁷⁰³ Shulman, "Ukrainian Nation-Building...", s. 40.

⁷⁰⁴ **Y.a.g.m.**, s. 40.

2007’de Ukrayna’daki tüm sinemalara yabancı filmleri Ukrayna dilinde yayınlama zorunluluğunu getiren bir karar alınmıştır.⁷⁰⁵

Ukrayna dilini ön plana çıkarma konusunda devlet destekli atılan tüm adımlar başta etnik Ruslarda olmak üzere tüm Rus-dillilerde büyük tepkilere yol açmıştır. Özellikle Yanukoviç liderliğindeki Bölgeler Partisi Rusça’nın Ukrayna’da Ukrayna dili ile eşit konuma taşınmasının sözcülüğünü üstlenmiş,⁷⁰⁶ Yanukoviç’in partisinin Kırım Temsilciliği Rusça’nın resmi dil olarak kabulü için imza kampanyası başlatmıştır.⁷⁰⁷ Bölgeler Partisi tarafından 2006 sonbaharında Rusça’ya “resmi dil” yahut “ikinci devlet dili” statüsü tanıyan bir yasa tasarısı Meclis gündemine taşınmış, ancak yasa teklifine Bölgeler Partisi ve Komünistler dışında destek gelmemiş, böylelikle 1989 tarihli Diller Yasası ve 1996 Anayasası ile kurulan dil rejimi yürürlükte kalmaya devam etmiştir.⁷⁰⁸

1996 tarihli Ukrayna Anayasası Rusça’yı; Kırım Tatarcası, Macarca ve Moldova dili gibi bir milli azınlık dili olarak tanımlarken, Mayıs 2003’te Ukrayna Parlamentosu, Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı’nı onaylamıştır.⁷⁰⁹ Ukrayna’nın şartı onaylamasının nedeninin şartın Rusça konusunda Ukrayna yönetimine ek yükümlülükler getirmemesi olduğu söylenebilir. Nitekim şartın 8. maddesinde yer alan ilk ve orta eğitimle ilgili koşullara göre devlet;

⁷⁰⁵ “Constitutional Court: Cinemas must Show Films in Ukrainian”, **The Ukrainian Weekly**, 30 Aralık 2007, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/2007/520702.shtml>>, (29.03.2008).

⁷⁰⁶ Yanukoviç’in bu konudaki açıklamaları için bkz. Roman Melnikov, “Kak Zashitit Russkiy Yazık na Ukraine - Kak Zashitit Russkiy Yazık na Ukraine?”, **Pravda.ru**, 9 Kasım 2004, <http://www.pravda.ru/world/2004/5/73/207/18421_rech.html>, (29.03.2008).

⁷⁰⁷ Valentinas Mite, “Ukraine: Crimea’s Party of Regions Wants Official Status for Russian”, **Radio Free Europe**, 9 Şubat 2006, <<http://www.rferl.org/featuresarticle/2006/02/78159833-0933-4cd3-b601-6f5dbc009c4d.html>>, (29.03.2008). Kırım Özerk Cumhuriyeti Anayasası’nın 4. maddesine göre hem Rus hem de Tatar diline “devlet dili” statüsü tanınmıştır. Bkz. “Konstitutsiya Verhovnoy Rady Avtonomnoy Respubliki Kırım - Конституция Верховной Рады Автономной Республики Крым”, <<http://www.rada.crimea.ua/>>, (29.03.2008).

⁷⁰⁸ Taras Kuzio, “Tolerance Reduces Need for Russian Language Law in Ukraine”, **Eurasia Daily Monitor**, 8 Şubat 2007, C. 4, S. 28, <<http://www.taraskuzio.net/media/pdf/Language.pdf>>, (29.03.2008).

⁷⁰⁹ Kuzio, “Western Multicultural...”, s. 230.

- “i. ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde ilk ve ortaokul eğitimi sağlamak; veya
- ii. ilk ve orta okul eğitiminin önemli bir kısmını ilgili bölgesel veya azınlık dillerde sağlamak; veya
- iii. ilgili bölgesel veya azınlık dillerin, ilk ve orta öğretim müfredatının ayrılmaz bir parçası olarak öğretilmesini sağlamak; veya
- iv. yukarıdaki i’den iii’ye kadar verilen önlemleri en azından ailesi bu talepte bulunan ve sayılarının yeterli olduğu düşünülen öğrencilere uygulamak;”⁷¹⁰

arasında tercih yapma hakkına sahip olmuştur. Ukrayna yasaları benzer taahhütleri temel kaygı olarak görülen Rusça konusunda hâlihazırda yaptığından, şartın onaylanmasında bir sakınca görülmemiştir.⁷¹¹ Dahası Şart, Kırım gibi etnik Rusların çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde, yerel çoğunluğun “dilsel asimilasyon politikası” izlemesinin⁷¹² önüne geçmede araçlaştırılabilir. Bu nedenle Ukrayna devlet yönetimlerinin Rus yoğun bölgelerdeki azınlıkların dilsel farkındalıklarının gelişimine destek olma aracılığıyla, Rus-dilli nüfusu küçültme yoluna gidebilecekleri söylenebilir. Bu yöndeki bir hükümet politikası da Kırım’da Ukrayna devletini tarihsel olarak ayrılıkçılığa karşı destekleyen Kırım Tatarlarına⁷¹³ dilsel konularda daha yoğun destek vermek ile başlamıştır.⁷¹⁴

Kazakistan’da ise, tıpkı Estonya ve Ukrayna örneklerinde olduğu gibi bağımsızlığın hemen öncesi dönemde devlet yönetimi tarafından, devlete adını veren etnik grubun diline savunmacı bir biçimde yaklaşan ancak eşzamanlı olarak Rus

⁷¹⁰ “Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı”, <<http://www.yerelnet.org.tr/uluslararası/avrupakonseyanlasma6.php>>, (29.03.2008). Şart Kasım 1992’de imzaya açılmış, beş ülkede uygulamaya konması ile Mart 1998’de yürürlüğe girmiştir.

⁷¹¹ Janmaat, “Nation Building, Democratization...”, s. 8.

⁷¹² Bkz. Kuzio, “Western Multicultural...”, s. 226–228.

⁷¹³ Nathan Hodge, “Crimea’s Tatar Minority Supports Ukrainian Statehood Despite Difficult Living Conditions”, **The Ukrainian Weekly**, 15 Mart 1998, C. 66, S. 11, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/1998/119821.shtml>>, (30.03.2008).

⁷¹⁴ Taras Kuzio’nun yayınlarında böyle bir politik seçeneğin uygulamaya konulabileceğinin işaretlerini görmek mümkündür. Bkz. Kuzio, “Western Multicultural...”, s. 226–228.

diline vurguyu da işleyen önemli adımlar atılmıştır.⁷¹⁵ Örneğin 1987 yılının Mart ayında, yani Aralık 1986 Almaata Olayları'nın ardından, etnik tansiyonu azaltma amacıyla Kazakistan Bakanlar Konseyi ve Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından etnik Kazaklara Kazak dilinde eğitim fırsatı sunma konusuyla ilgili olan “Kazak Dilinde Çalışmayı Geliştirme Üzerine Karar” kabul edilmiştir. Aynı anda bu kararın ikiz kararı olarak bilinen “Rus Dilinde Çalışmayı Geliştirme Üzerine Karar” da alınmış⁷¹⁶, böylelikle Rus-dillilerin olası kaygıları giderilmeye çalışılmıştır.

1989 Diller Yasası⁷¹⁷ ise Kazak diline tek “devlet dili” statüsü verirken⁷¹⁸ Tablo 3.3'te görüldüğü gibi Rusça'ya da aynı tarihli Estonya Dil Yasası'ndan farklı ve Ukrayna Diller Yasası'na benzer bir biçimde “etnik gruplar arası iletişim dili” statüsü tanımıştır.⁷¹⁹

Kazak diline ve Rusça'ya 1989 Diller Yasası ile verilen statüler 1993 tarihli Kazakistan Anayasası'nda da korunmuştur.⁷²⁰ 1995 tarihli Kazakistan Anayasası ise Rusça'nın “etnik gruplar arası iletişim dili” statüsünü kaldırmış, fakat Rusça'ya açık bir biçimde “resmi dil” statüsü de tanımamıştır. Anayasa'nın 7. maddesinin ilk fıkrası Kazak dilini devlet dili olarak sunarken, 2. fıkra “devlet örgütleri ve yerel yönetimlerin organlarında Rus dili *resmi olarak* Kazak diliyle eşit olarak kullanılır” ifadesine yer verilmiştir.⁷²¹ Bu fıkra birbirine zıt iki biçimde yorumlanmıştır. Birçoğuna göre bu fıkra Rusça'yı anayasal olarak “resmi dil” biçiminde

⁷¹⁵ 1977 tarihli Kazakistan SSC Anayasası ve 1989 tarihli Diller Yasası'na kadarki diğer yasal düzenlemeler Kazakistan için bir resmi dil ya da devlet dilinden söz etmemişlerdir. Bkz. Fierman, **a.g.m.**, s. 178.

⁷¹⁶ Fierman, **a.g.m.**, s. 175.

⁷¹⁷ Vurgular bana aittir.

⁷¹⁸ Juldyz Smagulova, “Kazakhstan: Language, Identity and Conflict”, s. 2, <<http://www.iccr-international.org/euro/docs/paper-smagulova.pdf>>, (30.03.2008).

⁷¹⁹ **Y.a.g.m.**, s. 2.

⁷²⁰ Smagulova, **a.g.m.**, s. 2, Fierman, **a.g.m.**, s. 179.

⁷²¹ Vurgular bana aittir. <<http://www.kazakhembus.com/Constitution.html>>.

tanımlamakla aynı anlama gelmektedir. Bazılarına göre ise fıkarda yer alan “resmi olarak” tabiri “resmi dil” kavramından daha sınırlı bir içeriğe sahip olup Rusça’nın kullanımını devlet örgütleri ve yerel yönetimlerin organlarıyla sınırlamaktadır.⁷²²

Tablo 3.3. Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da Devlete Adını Veren Etnik Grubun Dilinin ve Rusça’nın Resmi Statüleri ve Kullanımları

	Estonya	Ukrayna	Kazakistan
1945–1989	Rusça lehine asimetric çiftdillilik	Rusça lehine asimetric çiftdillilik	Rusça lehine asimetric çiftdillilik
1989–1991	- Estonya dili tek resmi dil - Uygulamada süren Rusça lehine asimetric çiftdillilik	- Ukrayna dili tek resmi dil - Rusça etnik gruplar arası iletişim dili - Uygulamada süren Rusça lehine asimetric çiftdillilik	- Kazak dili tek “devlet dili” - Rusça etnik gruplar arası iletişim dili - Uygulamada süren Rusça lehine asimetric çiftdillilik
1991–2009	1992 Anayasası ile Estonya dili tek resmi dil - Uygulamada Estonya dili lehine asimetric çiftdilliliğin oluşması	- Ukrayna dili tek resmi dil 1996 Anayasası ile Rusça azınlık dili - Uygulamada Ukrayna diline artan devlet desteği ancak süren fakat etkisini azalan Rusça lehine asimetric çiftdillilik	- Kazak dili tek devlet dili. 1995 Anayasası ile Rusça “resmi olarak kullanılan dil” - Uygulamada Kazak diline artan devlet desteği ancak süren fakat etkisi azalan Rusça lehine asimetric çiftdillilik

1995 Anayasası’nda yer alan ikircikli yaklaşım 1997 tarihli Diller Yasası’nda da gözlenmektedir. Yasanın 4. maddesi “devlet dili” kavramını devlet yönetiminde, yasama, yargı ve iş sahasında; devlet ülkesinin tamamındaki tüm toplumsal

⁷²² Fierman, a.g.m., s. 179-180.

ilişkilerde kullanılan dil” olarak tanımlamıştır. Aynı maddede tüm Kazakistan Cumhuriyeti yurttaşları “devlet dili” olarak tanımlanan Kazak dilini öğrenme yükümlülüğünde tutulmuşlar ve Kazak dili “Kazakistan halkını birleştirecek en önemli faktör” olarak değerlendirilmiştir.⁷²³ Yasanın “Rus dilinin kullanımı” başlıklı 6. maddesi ise 1995 Anayasası 7/2’yi aynen tekrarlamıştır.⁷²⁴ 1995 Anayasası’nın değinmediği devlet dışı alanda dil kullanımı konusuna ise yasanın 8. maddesinde değinilmiştir. Maddede “devlet dışı örgütlerin işlerinde devlet dilinin yanında eğer gerekli olursa *diğer diller* kullanılacaktır”⁷²⁵ ifadesine yer verilmiştir. Bu ifade Rus dilinin devlet düzleminde kullanımını düzenleyen ve neredeyse Rusça’ya “resmi dil” statüsü tanıyan maddeye göre daha da muğlâk bir madde olarak değerlendirilmiş ve bu muğlâklığın uygulamada, Kazak dili bilmeyenlerin aleyhine kolaylıkla işletilebileceğine dikkat çekilmiştir.⁷²⁶

Kazak devlet yönetiminin Rusça’ya yaklaşımındaki farklılıklar 1989 ve 1997 tarihli Diller Yasaları’nın yerel resmi dil konusundaki karşılaştırmasıyla daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. 1989 tarihli yasaya göre “yerel Sovyetler’in kararıyla bir bölgede yoğun olarak yaşayan milliyetin dili “yerel resmi dil” ilan edilebilirken, 1997 tarihli yasa “diğer dillerin” kullanılabileceği yerleri sayarken (eğitim, mahkeme

⁷²³ 1997 tarihli Diller Yasası 4. maddede yer alan ilgili fıkra: “Dolgam kajdava grajdanina Respubliki Kazahstan yavlyatsya obladieniye gasudarstvennim yazıkom, yavlyayuşımsya vajneyşim faktorom konsolidatsii naroda Kazahstana - Долгом каждого гражданина Республики Казахстан является овладение государственным языком, являющимся важнейшим фактором консолидации народа Казахстана.” Bkz. “Zakon Respubliki Kazahstan ot 11 İyulya 1997 Goda N 151-1 o Yazıkah v Respublike Kazahstan - Закон Республики Казахстан от 11 Іюля 1997 Года N 151-1 o Языках в Республике Казахстан”, <http://www.osi.hu/fmp/laws/Zakons/Kazahstan/zakon151_1.doc>, (31.03.2008).

⁷²⁴ 1997 tarihli Diller Yasası 6. madde: “V gasudarstvennih organizatsiyah i organah mestnova samaupravleniya naravne s kazahskim ofitsialno upotrebyayetsya, russkiy yazık. - В государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским официально употребляется, русский язык.” <http://www.osi.hu/fmp/laws/Zakons/Kazahstan/zakon151_1.doc>.

⁷²⁵ Vurgular bana aittir. V rabote negasudarstvennih organizatsii ispolzuyutsa gasudarstvenniy i, pri neabhadimosti, drugie yaziki. - В работе негосударственных организаций используются государственный и, при необходимости, другие языки.”, <http://www.osi.hu/fmp/laws/Zakons/Kazahstan/zakon151_1.doc>.

⁷²⁶ Holm-Hansen, **a.g.m.**, s. 191.

gibi) “yerel resmi dil” kavramına yer vermemiştir.⁷²⁷ Böylelikle bir taraftan Rusça’nın resmi dil olup olmaması konusunda anayasal düzlemde bilinçli bir muğlâklık oluşturulurken, diğer taraftan etnik Rusların yoğun olduğu bölgelerde yerel makamların onayıyla Rusça’nın yerel düzeyde resmi dil statüsüne kavuşmasının önüne geçilmiştir.

Kazakistan’da yasal düzlemde Rusça konusunda bu tür önlemler alınırken, Kazak dilinin bir koşul olarak ileri sürülmesi Estonya ve Ukrayna örneklerinin aksine sadece üç durum ile sınırlı kalmıştır. Birincisi devlet yönetimine aday olan kişilerde aranacak koşullardır. 1993 Anayasası’nda Kazak dili konusunda “tam yetkinlik” Kazakistan devlet başkanlığına aday olma koşullarından biri haline getirilmiştir. Aynı koşul başkan yardımcılığı adayları için “yetkinlik” olarak ifade edilmiştir. 1995 Anayasası’nda ise devlet başkan yardımcılığına aday olanlar için dil yeterliliği koşulu kaldırılmış, ancak devlet başkanlığı için aynen korunmuştur. (1995 Anayasası 41. md.). Ayrıca her iki Kazakistan Parlamentosu’na başkanlık için de “devlet dili konusunda tam yetkinlik” bir koşul haline getirilmiştir.(1995 Anayasası 58. md.)⁷²⁸ İkincisi medya sektörüyle ilgili bir koşuldur. 1997 tarihli Diller Yasası’nın 18. maddesine göre televizyon kanallarında diğer dillerde yapılan yayınların günlük toplam süresi, devlet dilinde yapılan yayın süresini geçemeyecektir.⁷²⁹ Ancak uygulamada bu hüküm, Kazakistan’da Kazak dili dışında yayın yapan televizyon kuruluşlarının, Kazak dilindeki yayınları, izlenme oranlarının düşük olduğu saatlere çekmeleri nedeniyle işlevsizleşmiştir.⁷³⁰ Üçüncüsü okulda ve orduda verilen zorunlu Kazak dili dersleridir. Ancak gerek okul gerekse orduda verilen zorunlu dil dersleri

⁷²⁷ Fierman, **a.g.m.**, s. 180.

⁷²⁸ **Y.a.g.m.**, s. 181.

⁷²⁹ <http://www.osi.hu/fmp/laws/Zakons/Kazahstan/zakon151_1.doc>.

⁷³⁰ O’Callaghan, **a.g.m.**, s. 209.

sadece başlangıç seviyesinde kalmakta, Kazak dili özellikle Kazak olmayan etnik gruplarda sosyal ilişkilerde kullanılan bir dil konumuna taşınmamaktadır.⁷³¹

Son olarak Kazakistan devlet yönetiminin özellikle Milli Kültürel Merkezler aracılığıyla Rusça dışındaki azınlık dillerinin gelişimine destek olduğu söylenebilir. B. Khasanov gibi milliyetçi dilbilimciler, Rusça'nın baskın konumunu zedeleyeceği düşüncesiyle bu konudaki devlet desteğinin arttırılmasını talep etmektedirler.⁷³² Ayrıca Kazak milliyetçi çevrelerinde, son dönemde, Kazak diline anayasal olarak tanınan “devlet dili” statüsünün sadece kâğıt üstünde kaldığı ve “devlet dilinin” kullanımını yaygınlaştırmak için 1997 tarihli Diller Yasası'nın yetersiz kaldığı görüşü sıklıkla seslendirilmektedir. Bu görüşü savunanlar 2007 yılının Mart ayında Kazakistan Anayasa Konseyi'nin dillerin anayasal statüsü konusundaki karmaşayı gidermek için almış olduğu ve devletin tek devlet dili olduğunu saptayan kararı dayanak olarak almakta, Kazakistan'da Kazak dilinin başka hiçbir dille eşit statüde olmadığını vurgulayan “Kazakistan'ın devlet dili hakkında” yeni bir yasa tasarısı hazırlamaktadırlar.⁷³³

3.2.3. Din Politikası

Estonya, Ukrayna ve Kazakistan, Sovyet sonrası süreçte hukuk düzleminde devlet ile dini doğrudan ilişkilendiren veya bir dinsel topluluğa ayrıcalık tanıyan düzenlemelerde bulunmamışlardır. Örneğin 1992 tarihli Estonya Anayasası'nın din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 40. maddesine göre “herkes vicdan, din ve

⁷³¹ Y.a.g.m., s. 211.

⁷³² Fierman, a.g.m., s. 180–181.

⁷³³ Botagoz Seydahmedova, “Ostryi Yazık - Острый язык”, *Novaye Pakaleniye*, 28 Mart 2008 <<http://www.np.kz/index.php?newsid=684>>, (02.04.2008).

düşünce özgürlüğüne sahiptir. Herkes kiliselere ve dinsel topluluklara üye olabilir. Devlet kilisesi yoktur.”⁷³⁴ 1993 tarihli Estonya Kiliseler ve Cemaatler Yasası’nda da tüm dinsel topluluklara eşit yaklaşımıştır. Bu yasaya göre her dinsel topluluğun İçişleri Bakanlığı’na tescil yaptırması zorunlu kılınmış, bu tescil sonrasında dinsel toplulukların tüzel kişiliğe sahip olabilecekleri vurgulanmıştır.⁷³⁵ 2002 yılında yürürlüğe giren yeni yasa ile de tescil mercii yerel mahkemeler olarak değiştirilmiştir.⁷³⁶ Bir başka ifadeyle, Anayasa’nın 40. maddesi hiçbir dinsel örgütlenmenin devletten ayrıcalıklı muamele göremeyeceği, 1993 ve 2002 tarihli Estonya Kiliseler ve Cemaatler Yasaları da tescil işlemini gerçekleştiren tüm dinsel toplulukların eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olacakları anlamına gelmektedir.⁷³⁷

1996 tarihli Ukrayna Anayasası da din ve vicdan özgürlüğü ve devlet-din ilişkisi konusunda Estonya Anayasası’ndakilere benzer maddelere yer vermiştir. Anayasa’nın 35. maddesine göre din ve vicdan özgürlüğü anayasal bir hak ve özgürlük olarak tanınırken, Ukrayna’da kilise ve dinsel örgütlenmelerin devletten ayrılığına ek olarak eğitimin de kiliseden ayrılığı vurgulanmıştır. Hiçbir dinin devlet tarafından zorunlu olarak tanınamayacağı ifadesine yer verilmiştir.⁷³⁸ Nisan 1991’de yürürlüğe giren İnanç ve Din Özgürlüğü Hakkında Yasa ise katı bir din-devlet ayrılığı ve tüm dinlerin yasa önünde eşitliği ilkelerine dayanarak oluşturulmuştur.⁷³⁹ Dinsel örgütlenmelerin tüzel kişiliğe sahip olmaları için tescil yükümlülüğüne tabi

⁷³⁴ “Constitution of the Republic of Estonia”, <<http://www.president.ee/en/estonia/constitution.php?gid=81907>>.

⁷³⁵ Ringo Ringvee, “Religious Freedom and Legislation in Post-Soviet Estonia”, **Brigham Young University Law Review**, 2001, C. 2001, S. 2, s. 635–636.

⁷³⁶ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Felix Corley, “Estonia: Registration Transferred from Interior Ministry to Courts”, **Religioscope**, 4 Temmuz 2002, <http://www.religioscope.com/articles/2002/008_estonia_reg.htm>, (06.04.2008).

⁷³⁷ Ringvee, **a.g.m.**, s. 640.

⁷³⁸ “Constitution of Ukraine”, **Ukrayna Parlamentosu Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.rada.gov.ua/const/conengl.htm#r2>>, (05.04.2008).

⁷³⁹ Victor Yelensky, “Religion, Church and State in the Post-Communist Era: the Case of Ukraine (with Special References to Orthodoxy and Human Rights Issues)”, **Brigham Young University Law Review**, 2002, C. 2002, S. 2, s. 480–481.

tutulmaları Estonya sistemiyle bir diğer benzerliktir. Ukrayna yasalarına göre tüzel kişiliğe sahip olabilmeleri için dinsel toplulukların ilgili bölgesel ofislere, dinsel merkezlerin, manastırların, teoloji okullarının vb. Ukrayna Dinsel İşler Devlet Komitesi'ne tescil işlemini gerçekleştirmeleri zorunludur.⁷⁴⁰ Aralık 1993'te, 1991 tarihli İnanç ve Din Özgürlüğü Hakkında Yasa'da yapılan bir değişiklikle yabancı misyoner faaliyetlerinin sınırlandırılmasına yönelik önlemler alınmıştır.⁷⁴¹

Günümüzde yürürlükte olan Kazakistan Anayasası'nda da devletin bir dinsel yahut mezhepsel yapı ile bağlantısını vurgulayan bir hüküm bulunmamakta, Anayasa'nın 1. maddesi devletin nitelikleri arasında laiklik ilkesine yer vermekte, 5. maddesi din temelli politik partilerin kurulmasına izin vermemekte, 19. ve 22. maddeleri din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına almaktadır.⁷⁴² Ancak Kazakistan'da din ve vicdan özgürlüğü konusundaki yasal düzenlemeler bağımsızlık sonrası süreçte kademeli olarak sıkılaştırılmıştır.⁷⁴³ 1992 yılında yürürlüğe giren Dinsel Özgürlük ve Dinsel Cemiyetler Yasası'na göre Sovyet dönemi yasalarının aksine devletin dinsel alandaki kontrolü sınırlandırılmış, dinsel kuruluşlar medya ve eğitim sektörlerine yoğun biçimde girmişler, bu süreçte yabancı misyonerlik yaygın bir biçimde gözlenmiştir.⁷⁴⁴ 1992 Yasası'na göre her dinsel örgüt yasa önünde eşit sayılmıştır. Hiçbir dinin devletin yardım ve koruması altında olmadığı, dinsel örgütlerin devlet eğitim sistemine dâhil edilmesinin söz konusu olmadığı yasada ifade edilmiştir. Ayrıca bu yasaya göre, Estonya ve Ukrayna'daki durumun aksine

⁷⁴⁰ Y.a.g.m., s. 482.

⁷⁴¹ Y.a.g.m., s. 469.

⁷⁴² <<http://www.kazakhstanembassy.org.uk/cgi-bin/index/225>>, (04.04.2008).

⁷⁴³ Sebastien Peyrouse, "Islam in Central Asia: National Specificities and Postsoviet Globalisation", **Religion, State and Society**, Eylül 2007, C. 35, S. 3, s. 246-248.

⁷⁴⁴ Roman Podoprigha, "Religious Freedom and Human Rights in Kazakhstan", **Religion, State and Society**, Haziran 2003, C. 31, S. 2, s. 124-125.

dinsel örgütlenmeler için tescil bir yasal zorunluluk olarak tutulmamış, sadece birtakım ek haklara bağlanmak suretiyle özendirilmiştir.⁷⁴⁵

Devletin dinsel alandan çekildiği bu dönem 1996 yılına kadar sürmüş, bu tarihten itibaren yabancı misyoner faaliyetlerini devlet denetimine tabi tutmak üzere 1995 tarihli Anayasa’da ve 1994 tarihli Medeni Yasa’da değişiklikler gerçekleştirilmiştir.⁷⁴⁶ Daha sonraki dönemde de herhangi bir Müslüman örgütlenmenin tüzel kişiliğe kavuşmasını devlet dışı bir kuruluş olan Müslüman Ruhani İdaresi’nin (*Dukhovnaye Upravleniye*) onayına tabi kılan yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiş, ancak 2002 yılında Anayasa Konseyi bu değişikliği anayasaya aykırılık gerekçesiyle iptal etmiştir. 2001 ve 2005 yıllarında gerçekleştirilen yasa değişiklikleriyle tescil zorunlu kılınmış, dinsel grupların tescil işleminden kaçınmaları durumunda cezalandırılacakları öngörülmüş, böylelikle tescil işlemini gerçekleştirmemiş dinsel örgütlenmeler üzerinde devlet baskısı arttırılmıştır.⁷⁴⁷

Yasal zeminde ilgili devletlerin din düzlemli konumlanışları yukarıda belirtildiği gibi bir durum sergilerken, Tablo 3.4’te görüldüğü gibi uygulamada bu devletlerin farklı düzeylerde de olsa, devlete adını veren etnik grupla özdeşleşen dinsel yapılanma/yapılanmalarla ayrıcalıklı ilişkiler geliştirdikleri gözlenmektedir.

⁷⁴⁵ Bina mülkiyetine ve banka hesabına sahip olma hakkı, ek haklara örnektir. Bkz. Podoprighora, **a.g.m.**, s. 126-127.

⁷⁴⁶ 1995 Anayasası’nın 5. maddesine eklenen fıkra şöyledir: “Dinsel cemiyetlerin Cumhuriyet ülkesindeki etkinlikleri ve Cumhuriyet’teki dinsel cemiyetlerin yönetimlerinin atanması Cumhuriyet’in ilgili kurumlarıyla eşgüdüm içinde yürütülür.” 1994 tarihli Medeni Yasa’nın 110. maddesinin değişiklik sonrası hali şöyledir: “Yabancı dinsel merkezler tarafından gerçekleştirilen Kazakistan ülkesinde faaliyet gösteren dinsel cemiyet liderlerinin atamaları Kazakistan Cumhuriyeti’nde ilgili mercilerin onayıyla gerçekleştirilir.” Bkz. Podoprighora, **a.g.m.**, s. 125, 131.

⁷⁴⁷ Podoprighora, **a.g.m.**, s. 127-128. Peyrouse, **a.g.m.**, s. 247.

Tablo 3.4. Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da Uygulamada Devlet Desteğine Sahip Dinsel Örgütlenmeler

	Estonya	Ukrayna	Kazakistan
Uygulamada Devlet Desteğine Sahip Dinsel Örgütlenme	• Estonya Evangelik Lutheryan Kilisesi • Kısmen Estonya Apostolik Ortodoks Kilisesi	• (1991–1994 arası) Ukrayna Ortodoks Kilisesi Kiev Patrikhanesi + kısmen Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi • (1994–2005 arası) Ukrayna Ortodoks Kilisesi Moskova Patrikhanesi • 2005 sonrası Ukrayna Ortodoks Kilisesi Kiev Patrikhanesi + kısmen Ukrayna Rum Katolik Kilisesi	• 1996’ya kadar göreceli eşit yaklaşım • 1996 sonrasında Müslüman Ruhani İdaresi ve Rus Ortodoks Kilisesi

Örneğin 1989 yılında büyük çoğunluğu etnik Estonyalılığın kimlik belirteçlerinden olan Protestan kiliselerin oluşturduğu Hristiyan kiliselerin⁷⁴⁸ bir üst birliği olarak kurulan Estonya Kiliseler Konseyi, Estonya Hükümeti’nden maddi destek alan tek dinsel kuruluş olmaktadır.⁷⁴⁹ Dolayısıyla devletin maddi desteğinden büyük çoğunluğu etnik Estonyalılık ile iç bağlantılara sahip kiliseler yararlanırken, Rus Ortodoks Kilisesi gibi Rus etnik kimliğiyle bağlantılı kiliseler devlet desteğinden dışlanmışlardır. İkincisi, bir Başbakanlık Kararnamesi ile cezaevlerinde çalışan din görevlilerinin eşgüdümünü sağlama yetkisi Estonya Evangelik Lutheryan Kilisesi (EELK) Diakonal Merkezleri’nden birine verilmiş, böylelikle devletin yetkisinde olan bir alan kiliseye devredilmiştir. Üçüncüsü Estonya Hükümeti ile

⁷⁴⁸ Estonya Evangelik Lutheryan Kilisesi, Estonya Evangelik Hristiyan Baptist Cemaatler Birliği, Estonya Methodist Kilisesi, Estonya Hristiyan Pentekostal Kilisesi, Ermeni Apostolik Kilisesi, Estonya St. Gregoryan Cemaati. Estonya Apostolik Ortodoks Kilisesi ve Yedinci Gün Adventistleri Konseyi’de gözlemci statüsüne sahiptir. Bkz. <http://www.estonica.org/eng/lugu.html?kateg=41&menyy_id=101&alam=56&tekst_id=130>, (06.04.2008). Estonya’da kiliseler konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Jaanus Plaat, “Christian and Non-Christian Religiosity in Estonia in the 1990s: Comparisons of Estonians and Other Ethnic Groups”, **Pro Ethnologia**, 2002, S. 14, s. 97–134.

⁷⁴⁹ <http://www.estonica.org/eng/lugu.html?kateg=41&menyy_id=101&alam=56&tekst_id=130>.

EELK arasındaki işbirliğini geliştirmek amacıyla görev yapan bir Uzmanlar Komitesi oluşturulmuştur.⁷⁵⁰ Bir başka ifadeyle devlet ile kiliselerden biri arasında “özel bir ilişkiyi” kurumsallaştırmaya yönelik adımlar da atılmıştır. Dördüncü olarak, Estonya’da ilk ve orta dereceli okullarda Milli Eğitim Bakanlığı’nın denetiminde seçmeli olarak verilen din dersleri büyük ölçüde Protestanlığı merkeze almaktadır.⁷⁵¹ Böylelikle din eğitimi ile Protestanlık eğitimi neredeyse eşitlenmiştir. Beşinci olarak, Estonya devlet yönetimi Estonya Ortodoks Kilisesi’nin bölünme sürecini aktif olarak desteklemiş, böylelikle Moskova Patrikliği’nin etkisini sınırlamayı amaçlamıştır. 1993 yılında, Estonya Yönetimi, Patrik Aleksey tarafından 1992 yılında yeniden kurulan, Rusların çoğunluğunu oluşturduğu Ortodoks Kilisesi’ni değil, Sovyet dönemini sürgünde geçiren Estonya Apostolik Ortodoks Kilisesi’ni (EAOK) Estonya’daki resmi Ortodoks Kilisesi ilan etmiştir.⁷⁵² Böylelikle sürgündeki kilise, Ortodoks Kilisesi’nin tüm malvarlığına sahip olmuştur. Diğer taraftan, 20 Şubat 1996’te, EAOK’nın müracaatı üzerine EAOK, Fener Rum Patrikhanesi tarafından tanınmış ve bu patrikhaneye bağlanmış,⁷⁵³ böylelikle Fener Rum Patrikhanesi de devreye sokulmak suretiyle Moskova Patrikhanesi’nin Estonya’daki etkinliği daha da sınırlanmıştır.⁷⁵⁴

Görüldüğü gibi Estonya’da yasal düzen devlete adını veren etnik grupla doğrudan bağlantılı kilise ile devletin işbirliği konusunda bir zemin oluşturmaya da,

⁷⁵⁰ Merilin Kiviorg, “Church and State in Estonia”, Silvio Ferrari, W. Cole Durham Jr. ve Elizabeth A. Sewell (der.), **Law and Religion in Post-Communist Europe**, Leuven, Peeters, 2003, s. 105–106.

⁷⁵¹ Ringvee, **a.g.m.**, s. 631.

⁷⁵² Triin Vakker ve Priit Rohtmets, “Estonia: Relations between Christian and Non-Christian Religious Organisations and the State of Religious Freedom”, **Religion, State and Society**, Mart 2008, C. 36, S. 1, s. 46. Daniel P. Payne, “Nationalism and the Local Church: the Source of Ecclesiastical Conflict in the Orthodox Commonwealth”, **Nationalities Papers**, Kasım 2007, C. 35, S. 5, s. 841.

⁷⁵³ Payne, **a.g.m.**, s. 841. “A Brief History of the Orthodox Church of Estonia”, **EAOK Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.orthodoxa.org/GB/estonia/documentsEOC/a%20brief%20history.htm>>, (07.04.2008).

⁷⁵⁴ Zaten Estonya Ortodoksluğu’na Estonya devletinin de girişimleriyle Fener Rum Patrikhanesi’nin müdahil olmasından üç gün sonra 23 Şubat 1996 tarihinde Moskova Patriği II. Aleksey, Ekümen Patrik I. Bartholomeus ismini atmıştır. Bu oldukça önemli hamle, Rus Ortodoks Kilisesi – Fener Rum Patrikhanesi arasında Estonya krizi nedeniyle oluşan politik gerginliğin boyutunu gözler önüne sermektedir. Bkz. Payne, **a.g.m.**, s. 840.

yönetsel uygulama bu işbirliğini sağlamaya yönelik olmuştur. Yönetsel uygulamaya ek olarak devlet yönetimlerinin ileri gelenleri, söylemlerinde kilise-devlet-etnik kimlik ilişkisini vurgulamaktan geri kalmamışlardır. Örneğin 2 Haziran 2007 tarihinde EELK'nin 90. kuruluş yıldönümünde, Estonya Devlet Başkanı Toomas Hendrik Ilves bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Estonya devleti ve EELK yola birlikte çıktılar. EELK Tartu’da 90 yıl önce özgür insanların kilisesi olarak; altı ay sonra Estonya Cumhuriyeti demokratik bir devlet olarak kuruldu. Bu iki başlangıç birbiriyle yakından ilişkilidir...[Eğer EELK olmasaydı] diğer birçok Fin kökenli halk gibi asimile olurduk... Estonya devletinin şekillenmesi ve onu önceleyen süreç olan Milli Uyanış Çağı kiliseyle güçlü bağlara sahiptir... Anayasamıza göre devlet ve kilise ayrıdır. Estonya belki de en laik devletlerden biridir... Biz Luther’in İki Krallık Öğretisi’ni (Zwei Reiche Lehre); Tanrı’nın ve hükümetin ayrımını benimsiyoruz. Ancak devlet ve kilisenin ayrı yaşamları yoktur. Kilise üyeleri de devletin bir parçasıdır... Eğer halk veya devlet etik ilkeleri reddederlerse, kilise, özgürlüğüne dayanarak onlara bu ilkeleri hatırlatabilir...”⁷⁵⁵

Ukrayna’da da tıpkı Estonya’da olduğu gibi bağımsızlığın kazanılmasının ertesindeki süreçte devletin yasal zemine aktarılmayan milliyetçilik bağlamlı programından dinsel kimlikler de etkilenmiştir. 1990 yılında Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi (UOOK) yeniden kurulmuş, Otosefal Kilise’nin⁷⁵⁶ Ukrayna çapında gelişmesini engellemek için Moskova Patrikhanesi kendisine bağlı olan

⁷⁵⁵ “President of Republic on the 90th Anniversary of Estonian Evangelical Lutheran Church at St. John’s Church, Tartu, 2 June 2007”, **Estonya Devlet Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi**, 2 Haziran 2007, <<http://www.president.ee/en/duties/speeches.php?gid=95136>>, (07.04.2008).

⁷⁵⁶ Otosefal Kiliseler, Ortodoks kiliselerinde, herhangi bir patrikhaneden bağımsız olarak karar alma yetkisi olduğu için özerk (otonom) kiliseler göre daha fazla yetkisi olan, ancak protokolda patrikliğe göre daha alt bir mevkiye yer alan kiliselerdir. Bkz. Deniz Berktaş, “Ukrayna’da Fener-Moskova-Vatikan Mücadelesi”, 28 Mart 2006, <<http://www.turksam.org/tr/a848.html>>. (08.04.2008).

Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ne özerklik statüsü vermiştir. Ancak Ukrayna Ortodoks Kilisesi Kravçuk Yönetimi'nin desteğiyle⁷⁵⁷ özerklikten daha fazla yetki anlamına gelen otosefal statüde direktmiş, Moskova Patrikhanesi'nin bu ayrıcalığı tanımaması üzerine, bağımsız Ukrayna Ortodoks Kilisesi Kiev Patrikhanesi (UOK-KP) kurulmuştur. Kravçuk, UOOK ile UOK-KP'yi birleştirip, birleşik ve bağımsız bir Ukrayna Ortodoks Kilisesi oluşturmak istese ve bu amaçla Sovyet döneminde dinsel yaşam üzerindeki devlet kontrolünü sağlamak üzere kurulmuş temel mekanizma olan Dinsel İşler Konseyi kurumunu⁷⁵⁸ araçlaştırsa da bu ideale ulaşamamıştır.⁷⁵⁹ Kravçuk döneminde etnik Ukraynalılıkla bağlantılı iki Ortodoks kilise olan UOK-KP ve kısmen de olsa UOOK devlet tarafından desteklenirken, Ukrayna etnik kimliğiyle iç bağlantıları olan diğer kilise olan Ukrayna Rum Katolik Kilisesi (URKK)⁷⁶⁰ devlet desteğinden mahrum bırakılmıştır.⁷⁶¹ Dolayısıyla Kravçuk döneminde Ortodoksluk, devlet desteğiyle yeniden üretilen milli kimliğin temel birleştirici belirteci olarak sunulurken ve Ortodoksların UOK-KP'de birleşmesi devlet tarafından özendirilirken, Ukrayna etnik kimliğiyle bağlantılı bir diğer kilise olan Ukrayna Rum Katolik Kilisesi, Ukraynalı Ortodoks Ruslardan destek bulamayacağı nedeniyle dışlanmıştır.

Sonuç olarak, bağımsızlığın ilanının ve Kravçuk'un Aralık 1991'de devlet başkanlığına seçilmesinin ardından etnik Ukraynalılıkla iç bağlantıları olan UOK-KP Ploky'nin deyimiyle "*fili* devlet kilisesi"⁷⁶² Bociurkiw'in deyimiyle "yarı devlet

⁷⁵⁷ Yelensky, **a.g.m.**, s. 478.

⁷⁵⁸ Andrii Krawchuk, "Religious Life in Ukraine: Continuity and Change", <http://www.georgefox.edu/academic/s/undergrad/departments/soc-swk/ree/KRAWCHUK_MS.html>, (08.04.2008).

⁷⁵⁹ Payne, **a.g.m.**, s. 843–844.

⁷⁶⁰ Rum Katolikler: "Doğu Ritüelli Katolikler" olarak bilinen cemaatin bir kolunu oluştururlar. Ayin usulü olarak Bizans geleneklerini benimsemekle beraber üst merci olarak Vatikan'ı tanıdıkları için Katolik olarak kabul edilmektedirler. "Rum" olarak tanımlanmalarının nedeni etnik olarak Rum olmalarından değil, Bizans ayin usulünü benimsemelerindendir. Bkz. Berktaş, <<http://www.turksam.org/tr/a848.html>>.

⁷⁶¹ Serhii Ploky, "Church, State and Nation in Ukraine", s. 15–16, <<http://www.georgefox.edu/academics/undergrad/departments/soc-swk/ree/ploky.doc>>, (07.04.2008).

⁷⁶² Vurgu bana aittir. **Y.a.g.m.**, s. 18.

kilisesi”⁷⁶³ konumuna taşınmıştır. Bu dönemde UOK-KP, Ukrayna dilinin kullanımı ve bağımsız Ukrayna devleti konularındaki hassasiyeti nedeniyle Ukrayna devletinin millileştirici programına destek olurken, Kravçuk Yönetimi korumacı yaklaşımıyla kiliseyi desteklemiştir.⁷⁶⁴

Kuçma dönemi, Kravçuk’un din bağlamlı politikasından tam bir kopuşu simgelemektedir. Şöyle ki, Kuçma Yönetimi’nin kültür ve dil politikası ve milliyetçilik anlayışıyla da bağlantılı olarak Kuçma döneminde bu kez Ukrayna Ortodoks Kilisesi Moskova Patrikhanesi (UOK-MP) devlet tarafından desteklenmiştir. Kuçma göreve gelir gelmez UOK-KP yanlısı olarak bilinen Dinsel İşler Komitesi’ni tasfiye etmiş, Milliyetler, Göç ve Mezhepler Bakanlığı’nı kurmuş, 1994 sonbaharında bakanlık görevine UOK-MP yanlısı Vasyl Sereda’yı atamıştır. Sereda döneminde UOK-KP’ye resmi makamlardan gelen destek yerini UOK-MP’ye desteğe bırakmıştır.⁷⁶⁵

2005 yılında Yuşçenko’nun iktidara gelmesiyle, devletin din düzlemli politikası yine keskin bir değişime uğramıştır. Bu dönemin din düzlemli politikası dört unsurdan oluşmaktadır: (1) Yuşçenko Yönetimi’nin destek verdiği temel kilise UOK-KP’dir. (2) Diğer taraftan Yuşçenko UOK-KP ile UOK-MP’nin birleştirilip “milli bir kilise” kurulması için girişimlerde de bulunmaktadır.⁷⁶⁶ Ancak Yuşçenko Yönetimi’nin UOK-KP’yi doğrudan desteğinin bulunması, kurulması istenen “milli kilisenin” UOK-KP’nin denetiminde olacağı anlamına gelmektedir. (3) Yuşçenko

⁷⁶³ Bohdan R. Bociurkiw, "Politics and Religion in Ukraine: the Orthodox and the Greek Catholics," Michael Bourdeaux (der.), **The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia**, New York, M. E. Sharpe, 1995, s. 150.

⁷⁶⁴ Krawchuk, “Religious Life...”, <http://www.georgefox.edu/academics/undergrad/departments/soc-swk/rec/KRAWCHUK_MS.html>.

⁷⁶⁵ Plokyh, **a.g.m.**, s. 20-21.

⁷⁶⁶ Örneğin Yuşçenko, 2006 yılının Aralık ayında UOK-MP’nin başındaki Metropolitan Vladimir ile görüşmesinde bu konudan bahsetmiştir. Bkz. “Prezident Provel Vstreçu s Predstayatelem i Episkopatom Ukrainскоу Pravoslavnoу Tserkvi - Президент Провел Встречу с Предстоятелем и Епископатом Украинской Православной Церкви”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, 23 Aralık 2006, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/5042.html>>, (08.04.2008).

Yönetimi ayrıca kurulacak “milli kiliseyi”, (eğer bu kilisenin kurulması gerçekleşmezse de en azından UOK-KP’yi) Fener Rum Patrikliği’ne bağlamaya yönelik girişimlerde bulunmuştur.⁷⁶⁷ Bu çerçevede Yuşçenko Haziran 2005’te “Ukrayna’da Ortodokslar arasındaki bölünmelerin nasıl giderileceği konusunda” Fener Rum Patriği Bartholomeos ile görüş alışverişinde bulunmuştur.⁷⁶⁸ Fener Patrikhanesi, Ukrayna Kilisesi’nin Moskova’ya bağlandığı 1684 tarihli bildirgeyi tanımadığını ve burasının her zaman Fener’in ruhani sınırları içinde olduğunu açıklamıştır.⁷⁶⁹ Dahası Fener Rum Patriği Bartholomeos, Rus Ortodoks Kilisesi’nin karşı çıkmasına rağmen, Ukrayna Slavlarının Hristiyanlığı seçmesinin 1020. yıldönümü etkinliklerine katılmak için Yuşçenko’nun özel daveti üzerine Temmuz 2008’de Kiev’e gelmiştir.⁷⁷⁰ Ortodoks Kiliseler arasında bölünmüşlük sürse de, Payne’nin belirttiği gibi, süreç tıpkı Estonya’da olduğu gibi Ukrayna’da da Fener Rum Patrikhanesi’nin UOK-KP ve UOOK’ye otosefal kilise statüsü tanıma suretiyle Rus etkisini dizginlemekte araçlaştırılabileceğini göstermektedir.⁷⁷¹ Böyle bir gelişme, etnik Ukrayna milliyetçiliğinin Katolik olmayan kanadının en büyük zaferlerinden biri anlamına gelecektir. (4) Son olarak Yuşçenko, Kravçuk’un aksine sadece Ortodoksluğa dayalı bir din politikası yürütmemekte, Ukrayna etnik kimliğiyle bağlantılı Ukrayna Rum Katolik Kilisesi’ne de söylem düzeyinde yaklaşmaktadır. Örneğin Yuşçenko, Mart 2008’de URKK’nin başındaki Kardinal

⁷⁶⁷ Ancak Yuşçenko iktidara gelmesinin hemen arkasındaki süreçte, Ortodoks kiliseleri arasında bir tercihte bulunmayacağını söylem düzeyinde ifade etmiştir. Bkz. “Yuschenko not to Make Preferences for Any Orthodox Church”, **The Christian Post**, 24 Ocak 2005, <http://www.christianpost.com/article/20050124/8259_Yushchenko_Not_to_Make_Preferences_for_Any_Orthodox_Church.htm>, (08.04.2008).

⁷⁶⁸ “Yuşçenko’yu Otelde Ziyaret Etti”, **Aksam**, 9 Haziran 2005, <<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/06/09/gundem/gundem6.html>>, (08.04.2008).

⁷⁶⁹ Berktaş, <<http://www.turksam.org/tr/a848.html>>.

⁷⁷⁰ Bartholomeos, ziyareti sırasında yapmış olduğu açıklamada Ukrayna’ya “tek Ukrayna Kilisesi’nin kurulması için dua etmek ve *Holodomor* kurbanlarını anmak amacıyla” geldiğini ifade etmiştir. Bartholomeos’un iki amacı da Rus Ortodoks Kilisesi ve Rusya Federasyonu’nun yaklaşımıyla çelişmektedir. Bkz. Klara Gudzik, “Vselenskiy Patriarh v Kieve! - Вселенский Патриарх в Киеве!”, **Den**, 26 Temmuz 2008, <<http://www.day.kiev.ua/205056/>>, (13.08.2008).

⁷⁷¹ Payne, **a.g.m.**, s. 845.

Husar'ın doğum gününe katılmış ve Husar'ın "Ukrayna milletinin ruhani dirilişine" katkılarını vurgulamıştır.⁷⁷²

Kazakistan'da yasal düzlemde dinler, mezhepler yahut diğer dinsel örgütlenmeler arasında bir ayrımcılık gözlenmese de Müslüman Ruhani İdaresi ve Rus Ortodoks Kilisesi uygulamada özellikle 1996 sonrasında devlet desteğini arkasına alan iki dinsel örgütlenme olmuştur.⁷⁷³ İki dinsel örgütlenmeyi Kazakistan devleti etrafında birleştiren unsur ise ülke topraklarında artan ve Kazak İslami gelenekleriyle bağdaşmadığı ifade edilen dinsel aşırılık⁷⁷⁴ ve yabancı misyoner faaliyetlerdir.⁷⁷⁵

Devlet yönetimi iki dinsel örgütlenmeyle eşgüdüm halinde, artan dinsel aşırılık ve yabancı misyoner faaliyetleri sınırlandırma konusunda yukarıda aktarılan 2001 ve 2005 tarihli yasal değişiklikleri gerçekleştirmiş, Anayasa Konseyi Ekim 2004'ten itibaren El-Kaide, Doğu Türkistan İslamcı Partisi, Müslüman Kardeşler, Taliban gibi örgütlerin Kazakistan kollarını yasaklamıştır.⁷⁷⁶

Kazakistan devlet yönetimi özellikle Güney Kazakistan'daki İslami eğitim kurumları ve gelişmesi olası İslamcı militarist hareketler konusundaki endişesi nedeniyle, devlet yönetimiyle bağlantılı bir kuruluş olan Müslüman Ruhani İdaresi çatısı altında ülkedeki İslam cemaatlerini birleştirmeyi⁷⁷⁷ ve böylelikle onları denetim altına almayı amaçlamıştır. Ancak Müslüman Ruhani İdaresi'nin bu özel konumu, İdare'nin Kazak Yönetimi'nin din politikasındaki İslam'ı teşvik

⁷⁷² "Head of Ukrainian Greek Catholic Church Celebrates His 75th Birthday", **Unian News Agency**, 3 Mart 2008, <<http://unian.net/eng/news/news-239181.html>>, (08.04.2008).

⁷⁷³ Podoprighora, **a.g.m.**, s. 125.

⁷⁷⁴ Kemal H. Karpat, Kazak İslamı'nı "Halk İslamı" kavramıyla ifade etmektedir. "Halk İslamı" Karpat'a göre Hohand ve Buhara gibi kentlerdeki İslami anlayıştan oldukça farklıdır. Bkz. Kemal H. Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, çev. Hakan Gür, Ankara, İmge Yayınevi, 2003, s. 119–120.

⁷⁷⁵ Podoprighora, **a.g.m.**, s. 125.

⁷⁷⁶ Marat Yermukanov, "Will Kazakh Authorities Avoid Extremist Pitfalls?", **China and Eurasia Forum Quarterly**, Mayıs 2006, C. 4, S. 2, s. 64.

⁷⁷⁷ Bkz. Marat Yermukanov, "Kazakhstan Updates the Law on Religious Freedom", **CACI Analyst**, 20 Haziran 2001, <<http://www.cacianalyst.org/newsite/?q=node/461>>, (09.04.2008).

konusundaki yetersizlikleri dile getirmesini önleyememiştir. Örneğin 2000 yılında İdare tarafından Kazak Devlet Başkanı'na hitaben yazılan açık mektupta Kazakistan Hükümeti İslam'ın geliştirilmesi konusunda hiçbir programı olmamakla eleştirilmiştir. Mektupta İdare'nin devlet bağlantısından memnuniyetsizliği şöyle dile getirilmiştir: “Kazakistan Müslüman Ruhani İdaresi liderliğinin hükümete ya da bakanlıklara boyun eğmesi Kazakistan'da İslam'ın gelişimini ‘objektiflik ve bağımsızlıktan’ yoksun bırakır ve dini ‘güdümlene silahı’ haline getirir. Bunun da tehlikeli sonuçları olur.”⁷⁷⁸

Sonuç olarak Kazakistan'da, tıpkı Estonya ve Ukrayna örneklerinde olduğu gibi devlete adını veren etnik grupla bağlantılı kabul edilen dinsel örgütlenme (Kazakistan Müslüman Ruhani İdaresi) uygulamada devlet desteğine sahip olmuştur.⁷⁷⁹ Ancak Kazakistan örneğinde, Estonya ve Ukrayna örneklerinden farklı olarak devlete adını veren etnik grupla bağlantılı olmayan bir dinsel örgütlenme (Rus Ortodoks Kilisesi) de devlet tarafından desteklenmiştir.

Bu bölümde Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'ın SSCB döneminden devraldıkları kimlik mirasları incelenmiş, bu mirasların yarattığı imkân ve sınırlılıklara bağlı olarak oluşturulan yeni bağımsız devletlerin kimlik politikaları karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir. Tıpkı devletin milli ve etnik kimlik, dil ve din düzlemleri politikalarında olduğu gibi devletin tarihyazımı anlayışı ve ürettiği mit ve sembollerin içerikleri de devletin milliyetçilik anlayışının göstergelerini oluşturmaktadır. Bu konu bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

⁷⁷⁸ Açık mektubun orijinal metni *Novaye Pakaleniye* gazetesinin 30 Haziran 2000 tarihli sayısında 7. sayfada yayınlanmıştır. Bkz. “Kazakh Muslim Board Sends Letter to President, for More Independence”, **Kazakhstan Daily Digest**, 12 Temmuz 2000, <<http://www.eurasianet.org/resource/kazakhstan/hypermail/200007/0006.html>>, (09.04.2008).

⁷⁷⁹ Özellikle 2000'li yıllarla birlikte bu destek belirginleşmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TARİHYAZIMI, MİTLER VE SEMBOLLER

Sovyet sonrasının yeni bağımsız devletleri için Sovyet tarihyazımı geleneğini sürdürmek, nihai hedefin bağımsız kalmak ve özgün bir milli kimlik inşa etmek değil, “yeniden birlik kurmak” olması durumunda mümkündü.⁷⁸⁰ Çünkü Sovyet tarihyazımı genel hatlarıyla bir Sovyet baskın kimliği inşa etme yoluyla milli kimlikleri aşındırmayı hedeflerken,⁷⁸¹ milli kimlik söylemlerini ya sınıfsal bir içerikle ötekileştiriyor⁷⁸² ya da milli kimlik söylemlerinin farklılığı ve biricikliği vurgulayan yanlarının toplumsal kabülünü propaganda aygıtı vasıtasıyla zayıflatıyordu.⁷⁸³ Bu nedenle “yeniden birlik kurmak” hedefini sahiplenen Lukaşenko liderliğindeki Belarus istisnası dışında, Sovyet sonrası devletlerde, yeni “resmi tarihler”, hemen her durumda Sovyet tarihyazımı geleneği karşıtlığı üzerinden üretilmekteydi. Yeni resmi tarihler tarafından oluşturulan yeni mitler de yeni semboller aracılığıyla görünür kılınıyordu.

⁷⁸⁰ Kuzio, “History, Memory and...”, s. 247.

⁷⁸¹ Sovyet tarihyazımı, özellikle Stalin döneminden itibaren mevcut merkezi yönetim yapısının toplumsal meşruiyetini pekiştirmek amacıyla, SSCB’yi oluşturan unsurların birliğe bir ortak ülkü doğrultusunda ve gönüllü olarak katıldıklarını kanıtlayabilmek için “resmi tarih” oluşturma gayreti içine girmişti. Bkz. Tiiu Kreegipuu ve Epp Lauk, “The 1940 Soviet Coup-d’Etat in the Estonian Communist Press: Constructing History to Reshape Collective Memory”, **Westminster Papers in Communication and Culture**, 2007, C. 4, S. 4, s. 42. Stalin döneminin “resmi tarihi”nin en önemli yanı, tarihi sınıf savaşımı açısından ele alması ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin (SBKP) bu savaşım sürecindeki anahtar rolünün teslim etmesiydi. SBKP Merkez Komitesi tarafından derlenip 1938’de basılan “Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi: Kısa Ders” adlı kitap (**History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks) Short Course**, New York, International Publishers, 2006) SSCB’de komünist bir kimlik yaratma hedefiyle yerel dillere çevrilip dağıtıldı. Tarih eğitiminin temel başvuru kitabı noktasına taşındı. Örneğin sadece 1946 yılında yaklaşık 850.000 nüfuslu Estonya’da bu kitaptan 50.200 adet basıldı. Bkz. Kreegipuu ve Lauk, **a.g.m.**, s. 45.

⁷⁸² Örneğin Sovyet tarihyazımına göre 1918–1940 yılları arasında Estonya’nın bağımsız olduğu dönem, burjuva milliyetçiliğinin eseri olarak etiketlenmiş ve bir karşıdevrim örneği olarak sunulmuştu. Sirkka Ahonen, “Politics of Identity through History Curriculum: Narratives of the Past for Social Exclusion – or Inclusion”, **Journal of Curriculum Studies**, Şubat 2001, C. 33, S. 2, s. 182. Ayrıca bkz. Kreegipuu ve Lauk, **a.g.m.**, s. 46.

⁷⁸³ Bu durum en çok Doğu Slavlarını etkilemişti. 1947 ve 1954 yıllarında iki dalga halinde SSCB’de yürürlüğe konan politikalar, Doğu Slavlarını tarihsel olarak tek Rus halkına (*Ruskiy Narod*) bağlı olarak gösterdi. Bir başka ifadeyle resmi görüşe göre, Ukraynalılar ve Belaruslar ayrı halklar değil, Rus halkının bölgesel uzantıları olarak görülmeye başlandılar. Bu yaklaşım, Kuzio’ya göre Çarlık Rusyası’nın 1830’larda uygulamaya koyduğu ve 1837 tarihli Nikalay Ustrialov’un *Ruskaya İstoriya* adlı eserine dayanan resmi milliyetler politikasının güncellenmiş halidir. Bkz. Kuzio, “History, Memory and ...”, s. 245–246.

4.1. ESTONYA: ETNİK KİMLİĞE DAYALI TARİHYAZIMI, MİTLEŞTİRME ve SEMBOLLEŞTİRME

4.1.1. *Kalevipoeg*'in Getirdiği Tarihyazımı

Estonya'da, bağımsızlığın hemen ertesinde, Sovyet tarihyazımına alternatif olarak, etnik kimlik vurgusu yüksek, toprak-etnik kimlik bağı yoğun ve dış olumsuz öteki olarak Sovyet ve/veya Rus kimliğini alan bir tarihyazımının devlet tarafından yoğun bir biçimde desteklenmesi sözkonusu olmuştur.⁷⁸⁴ Bu doğrultuda ilk yapılan da milli tarihin olabildiğince eski dönemlere çekilmesi (*antiklik miti*) ve eski çağlardan “milli liderlerin” tarih kitaplarına taşınmasıdır (*ata miti*).⁷⁸⁵ Bu bağlamda, Sovyet tarihyazımında hiç yer almayan; XIII. yüzyıl başında Alman güçlerine karşı yerli köylü nüfusu direniş için örgütleyen ancak toprak kaybına engel olamayan ve şehit düşen *Lembitu*,⁷⁸⁶ yeni tarihyazımı tarafından ilk milli özgürlük savaşçısı ve milletin kadimliğinin bir kanıtı olarak sunulmuştur.⁷⁸⁷

Benzer bir biçimde Estonya Uyanış Çağı olarak adlandırılan dönemde (1850–1918) Johann Gottfried Herder'in (1744–1803) etkisiyle romantik milliyetçiliğin Estonya yazınına yerleşmesinin⁷⁸⁸ sonucunda gerçekleşen mitleştirmeler, tıpkı üretildikleri zamanlarda olduğu gibi, Sovyet sonrası dönemde de milletin

⁷⁸⁴ Ancak Estonyalıların yeni tarihyazımının oluşturulması ve Estonya'daki eğitim kurumlarının müfredat içeriklerinin değiştirilmesi konusundaki talepleri 1986 yılına kadar uzanmaktadır. 1986 yılında gerçekleşen Tüm Birlik Tarih Öğretmenleri Konferansı'nda Estonyalı katılımcıların bu yöndeki reform önerisi reddedilmiştir. Bkz. Ahonen, **a.g.m.**, s. 182.

⁷⁸⁵ Smith, Law, Wilson vd., **Nation-building in the Post-Soviet...**, s. 25.

⁷⁸⁶ Toivo U. Raun, **Estonia and Estonians**, Stanford, Hoover Institution Press, 2001, s. 16.

⁷⁸⁷ Ahonen, **a.g.m.**, s. 182.

⁷⁸⁸ Herder'in gençlik yıllarını 1760'larda Riga ve Livonya'da geçirdiği ve Estonya halk şarkılarını derleme çalışmaları yürüttüğü de unutulmamalıdır. Bu kitabın Fin destanı Kalevala ile benzerlik ve farklılıklarının ve birbiriyle ilişkisinin tartışıldığı iki çalışma için bkz. Jaan Puhvel, “Finnish Kalevala and Estonian Kalevipoeg”, **Estonian Literary Magazine**, Sonbahar 2003, S. 17, <<http://elm.einst.ee/issue/17/finnish-kalevala-and-estonian-kalevipoeg>>, (16.06.2008). Eduard Laugaste, “The Kalevala and Kalevipoeg”, Lauri Honko (der.), **Religion, Myth and Folklore in the World's Epics**, New York, Mouton De Gruyter, 1990, s. 265–286.

kadimliğinin kanıtları olarak sunulmuştur. F.R. Kreutzwald'ın Estonya anonim halk öykülerini derlediği ve 1868 yılında basılan *Kalevipoeg* (Kalev'in Oğlu) kitabı⁷⁸⁹ bu konuda en belirgin örnektir. Öykünün başında Kalev, hatırlanmayacak kadar eski bir tarihte Estonya'ya dev bir kartalın kanatlarında gelmekte ve kral olmaktadır. O ölünce tahta oğlu geçer. Kalev'in oğlu Estonyalıları kölelikten kurtarmayı başarır ancak savaş yorgunu dev, düşmanlar tarafından tuzağa düşürülür. Buna rağmen öykü kötü sonla bitmez.⁷⁹⁰ Öykünün son sözleri, Kalev'in⁷⁹¹ bir gün mutlaka çocuklarına [yani Estonya milletine] mutluluk getirmek için “eve” [yani Estonya'ya] geri geleceğini ve Estonya'nın hayatını yenibaştan kuracağını temin eder.⁷⁹²

1918 tarihli Estonya Bağımsızlık Bildirgesi kısaca bu destansı öyküden yola çıkmış ve Kalev'in “eve geri geldiğini” şu sözlerle ilan etmiştir: “Nesilden nesile Estonyalılar diğer milletler tarafından esir edilmelerine ve baskı altında tutulmalarına rağmen, bir gün ‘Kalev’in çocuklarına mutluluk getirmek için eve geleceği’ konundaki gizli umudu diri tutmuşlardır... Şimdi o gün gelmiştir...”⁷⁹³ Sovyet sonrası bağımsız Estonya devleti de 1918 tarihli Estonya Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan *misyon mitini*⁷⁹⁴ aynen korumakta, aynı zamanda Kalev'le sunulan *antiklik*, *altın çağ*⁷⁹⁵ ve *anayurt mitlerinden*⁷⁹⁶ yararlanmayı sürdürmektedir.⁷⁹⁷ Ayrıca

⁷⁸⁹ Bu kitabın İngilizce çevirisi W. F. Kirby tarafından yapılmış ve 1895 yılında “Estonya'nın Kahramanı” başlıklı kitabın bir bölümü olarak yayınlanmıştır. Bkz. W. F. Kirby, **The Hero of Esthonia and Other Studies in the Romantic Literature of that Country**, Londra, John C. Nimmo, 1895, <<http://www.sacred-texts.com/neu/ho/hoe1-00.htm>>, (16.06.2008).

⁷⁹⁰ “Kalev's Son – an Abridged Account of Estonia's Influential 19th Century Epic, the Kalevipoeg”, <<http://www.balticssw.com/kalev.htm>>, (16.06.2008).

⁷⁹¹ Kalev'in oğluna da Kalev ismi verilmektedir.

⁷⁹² Bkz. Kirby, **The Hero of Esthonia...**, <<http://www.sacred-texts.com/neu/ho/hoe1-00.htm>>.

⁷⁹³ “Estonian Declaration of Independence, 24 February 1998”, **Estonya Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.ee/en/estonia/>>, (16.06.2008).

⁷⁹⁴ Kalev'in çocuklarına mutluluk getirmek için eve gelmesini “bir gün” gerçekleştirme ideali, misyon miti bağlamında değerlendirilebilir.

⁷⁹⁵ Kalev'in krallığı döneminin mutlu Estonyası, altın çağ mitinin bir tezahürüdür.

⁷⁹⁶ Çünkü Estonyalıların atası Kalev, destana göre hatırlanmayacak kadar eski bir tarihte anayurt Estonya'dadır.

⁷⁹⁷ “Kalev'in Oğlu” öyküsünün yarattığı antiklik miti konusunda bkz. Kristin Kuutma, “Cultural Identity, Nationalism and Changes in Singing Traditions”, <<http://haldjas.folklore.ee/Folklore/vol2/ident.htm>>, (16.06.2008).

Kalev'in bir tarihsel kişilik değil bir destan kahramanı olması, örneğin tarihsel bir kişilik olan *Lembitu* karşısında onun güncel tarihyazımındaki önemini zayıflatmamaktadır. Çünkü Kalev'i F.R. Kreutzwald derlese de milliyetçi iddia, onu sözlü geleneğin; yani halkın yaratmış olduğu görüşüne vurgu yapmaktadır.⁷⁹⁸ Kimlik politikasının araçlaştırdığı bir tarihyazımı için önemli olan da Kalev'in var olup olmaması değil, Kalev'i belirsiz bir tarihte halkın yaratabilmiş olmasıdır.

Estonya'da Sovyet sonrası süreçte devlet destekli olarak yürütülen tarihyazımı, ikinci olarak tarihsel dost ve düşmanları yeniden sınıflandırma gayreti içine girmiştir. Sovyet tarihyazımı Estonya'da İsveç egemenliğindeki dönemi (XVII. yüzyıl) işgal dönemi olarak adlandırıp, Çarlık Rusyası hâkimiyetindeki dönemi (XVIII. yüzyıl) Estonyalı-Rus dostluğu bağlamında değerlendirirken, yeni tarihyazımı İsveç egemenliğindeki yılların kültürel gelişmeye katkısını vurgulayıp bu dönemi olumlamış, Çarlık egemenliğindeki dönemi ise Estonya köylülerine yapılan baskılarla tanımlamıştır.⁷⁹⁹

Estonya tarihyazımının yeni dost-düşman tasnifleri büyük ölçüde 1918–1940 arası bağımsız Estonya devletince savunulan tarihsel anlayışla benzeşmektedir. İki dünya savaşı arasındaki bağımsızlık yıllarında, Estonya'ya çağrılan Finli tarihçi Arno Vedenberg'in etkisiyle Estonya'nın İskandinav kimliğinin vurgulandığı, İsveç hükümlerinin Çarlık Rusyası ve Baltık Alman baskıları karşısında “eski iyi zamanlar”⁸⁰⁰ olarak sunulduğu bir mitleştirme süreci (*iyi zamanlar miti*) baskın

⁷⁹⁸ Bazı araştırmacılar, Kreutzwald'ın eserinde kullanılan sözlü gelenek unsurlarının, eserin yarısından azında yer aldığı görüşünü savunmaktadırlar. Bu görüşün doğal sonucu, *Kalevipoeg*'in halkın değil Kreutzwald'ın “icadı” olduğudur. Bkz. Slade Carter, “Narratives of Estonian Nationalism”, *Pro Ethnologia*, 1996, S. 4, <<http://www.erm.ee/?node=138>>, (22.06.2008). Kuşkusuz böyle bir görüş, Milli Uyanış Çağı'nın milli kimlik oluşturma konusunda kurucu işlevi açısından milliyetçi tezler tarafından bir kanıt olarak sunulabilir. Ancak böyle bir sunuş, ironik bir biçimde milletin kadimliğinin sorgulanması anlamına gelecektir.

⁷⁹⁹ Ahonen, *a.g.m.*, s. 182.

⁸⁰⁰ David J. Smith, bu mitin günümüz bağımsız Estonyası'nda etnik Estonyalıların kolektif hafızalarında yer aldığını ifade etmektedir. Bkz. David J. Smith, *Estonia – Independence and European Integration*, Londra, Routledge, 2001, s. 4.

konumdaydı.⁸⁰¹ 1991 sonrasında da, tıpkı iki dünya savaşı arasındaki dönemde olduğu gibi, Estonya tarih müfredatında İsveçlilerin 1632’de Tartu Üniversitesi’ni kurmaları⁸⁰² ve Estonya’da anadilde eğitim veren okullar açmaları gibi adımları sıklıkla övülmüştür.⁸⁰³ Hatta bu yaklaşımın bir uzantısı olarak, 1995 yılında dönemin ABD Büyükelçisi Toomas Hendrik Ilves, Baltık Bölgesi’ni “Eski Sovyet Bölgesi” değil “Eski İsveç İmparatorluğu Bölgesi” olarak tanımlamanın daha uygun olacağını ifade etmiştir.⁸⁰⁴ Estonya’yı Kuzey ülkelerine kimlik düzleminde yakınlaştırmayı hedefleyen bu yaklaşımın, İsveç ve Finlandiya ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik ekonomik ajandanın etkin bir biçimde uygulanabilmesi için tasarlanmış olması muhtemeldir.⁸⁰⁵

Estonya’da devlet destekli tarihyazımında İsveç İmparatorluğu yüceltilirken, Çarlık Rusyası, büyük ölçüde topraksız köylülükle örtüşen etnik Estonyalılara, Alman toprak sahibi sınıfın uyguladığı sömürüye uygun zemin oluşturduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁸⁰⁶ Bir diğer ifadeyle *sömürü miti*, Almanlarla birlikte Çarlık Rusyası’nı işaret etmek için kullanılmış, Çarlık Rusyası’nın 1880 sonrasında uygulamaya koyduğu Ruslaştırma Politikası ise bu mitin “gerçeklik” iddiasının temel dayanaklarından biri konumuna taşınmıştır.⁸⁰⁷ 1998 yılında AB’ye tam üyelik müzakerelerine başlanması ile devlet tarafından daha da ön plana çıkarılmaya

⁸⁰¹ Johan Eellend, “A History That Needs to be Written”, Egle Rindzeviciute (der.), **Contemporary Change in Estonia**, Huddinge, Baltic and East European Graduate School, 2004, s. 72.

⁸⁰² “Facts about the History of the University of Tartu”, **Tartu Üniversitesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.ut.ee/general/history>>, (13.06. 2008).

⁸⁰³ Gregory Feldman, “Shifting the Perspective on Identity Discourse in Estonia”, **Journal of Baltic Studies**, Kış 2000, C. 31, S. 4, s. 417. Sovyet sonrası Estonya’nın önemli devlet adamı ve tarihçilerinden Mart Laar da aynı görüşü savunmaktadır. Bkz. Mart Laar, **War in the Woods: Estonia’s Struggle for Survival, 1944–1956**, Washington, The Compass Press, 1992, s. 3.

⁸⁰⁴ Toomas Hendrik Ilves, “The Baltic States: Back to Europe through the University of Washington”, Address to the University of Washington Baltic Studies Program, Seattle, Washington, 20 Haziran 1995, <<http://depts.washington.edu/baltic/newsletter/ilvesaddress.html>>, (13.06.2008).

⁸⁰⁵ Bu konuda bkz. Feldman, **a.g.m.**, s. 417-418.

⁸⁰⁶ Ahonen, **a.g.m.**, s. 182.

⁸⁰⁷ Bu konuda bkz. 2. bölüm s. 80.

çalışılan Avrupalılık kimliği⁸⁰⁸ ve Almanya ile artan etkileşim,⁸⁰⁹ tarihyazımında bir “unutma” sürecini yaratmış, sonuçta Alman toprak sahibi sınıfın Estonya köylülüğüne baskısı gözardı edilmeye başlamış,⁸¹⁰ böylelikle Çarlık Rusyası, sömürü mitinin hedefi noktasında “yalnızlaşmıştır”.

Sovyet sonrası Estonya’da devlet bağlamlı tarihyazımının yeniden yorumladığı bir diğer tarihsel dönem de 1918–1940 arası bağımsızlık yıllarıdır. Bu dönem Sovyet tarihyazımı tarafından “komünizme giden yolda geçici bir aksilik” olarak yorumlanmaktaydı. Sovyet sonrası Estonya tarihyazımı ise bir taraftan bağımsızlık yıllarını yüceltip, yeniden kazanılan bağımsızlığı bu dönemin restorasyonu olarak sunmuş, diğer taraftan da Sovyet tarihyazımının tam aksine bu kez 1940–1991 dönemini “milli devletin tarihsel açıdan kaçınılmaz yükselişini geçici olarak engelleyen bir dönem” olarak değerlendirmiştir.⁸¹¹

Sovyet sonrası Estonya’da devlet destekli tarihyazımının temel odak noktası ise hiç kuşkusuz Sovyet dönemi olmuştur.⁸¹² Bu bağlamda, Sovyet tarihyazımına göre “Sovyet halklarının mutlu ailesinin genişlemesi” ve özgürleşme adımı olarak sunulan⁸¹³ ve Estonya’da kitleler tarafından desteklendiği iddia edilen⁸¹⁴ Estonya’ya 1940 yılında Sovyet kuvvetlerinin girişi, yeni tarihyazımında “işgal” olarak tanımlanmıştır.⁸¹⁵ Sovyet tarihyazımında hiç sözedilmeyen 23 Ağustos 1939 tarihli

⁸⁰⁸ Feldman, **a.g.m.**, s. 414-416.

⁸⁰⁹ Estonya-Almanya ilişkileri konusunda bkz. <www.estemb.de/eng/estonia_and_germany>, (13.06.2008).

⁸¹⁰ Eellend, aynı unutturma politikasının Sovyet sonrası Estonya tarihyazımı tarafından, 1941 Alman İşgali konusunda da uygulandığı görüşündedir. Bkz. Eellend, **a.g.m.**, s. 77.

⁸¹¹ Ahonen, **a.g.m.**, s. 183.

⁸¹² Eellend, **a.g.m.**, s. 77.

⁸¹³ 1952 basımı “Sovyet Estonyası Tarihi” kitabı Estonya’nın SSCB’ye dâhil edilmesini şöyle açıklamaktadır: “Estonya halkı yoldaş Stalin’in etrafında toplanmıştır. Yoldaş Stalin’de büyük liderlerini, en iyi arkadaşlarını ve öğretmenlerini görür. Ona Estonya halkı tüm zaferler ve başarılar için minnet borçludur...” Bkz. Hain Rebas “Dependence and Opposition. Problems in Soviet Estonian Historiography in the Late 1940s and Early 1950s”, **Journal of Baltic Studies**, Kış 2005, C. 36, S. 4, s. 423.

⁸¹⁴ Andrus Park, “History, Lying and Moral Responsibility”, **History and Theory**, Ekim 1990, C. 29, S. 3, s. 326.

⁸¹⁵ Estonyalı tarihçi Lauri Vahtre, “işgal tezi” doğrultusunda Estonya’da yerleşik Rus öğrencilere yönelik olarak bir tarih kitabı hazırlamaktadır. Vahtre’ye göre bu kitap “yalanlar tarihini temizleyecektir”. Bkz. “Russian-

Molotov-Ribbentrop Anlaşması⁸¹⁶ ve bu anlaşmanın Doğu Avrupa'yı SSCB ve Nazi Almanyası arasında nüfuz alanlarına bölen ve Estonya'yı SSCB ekseninde bırakan gizli ek protokolü⁸¹⁷ Sovyet sonrası Estonya tarihyazımında SSCB ve Nazi Almanyası'nın⁸¹⁸ bir komplosu olarak değerlendirilmiştir.⁸¹⁹ Sovyet tarihyazımında söz edilmeyen 1941, 1944 ve 1949 sürgünleri, yeni tarihyazımında “Stalin terörü”, olarak etiketlenmiştir.⁸²⁰ Sovyet yılları, *öteki ve eziyet çekme mitleriyle* yorumlanmış, bağımsızlık ise “yeniden özgürleşme” olarak sunulmuştur.

Sovyet dönemi odaklı olarak yürütülen tarihyazımı çalışmaları Estonya'da üç kurum aracılığıyla gerçekleşmiştir: Baskı Politikalarının İncelenmesi Estonya Devlet Komisyonu, (BPIEDK)⁸²¹ İnsanlığa Karşı Suçları Soruşturma Estonya Uluslararası Komisyonu (İKSSEUK)⁸²² ve S-Keskus (Alman ve Sovyet İşgal Dönemleri Araştırma Merkezi).⁸²³ BPIEDK 1991'de Estonya Parlamentosu tarafından, “Estonya Cumhuriyeti topraklarında işgalci güçler tarafından girişilen şiddet eylemlerini ve Estonya halkına verilen ekonomik hasarı tespit etme” göreviyle kurulmuştur.⁸²⁴ Komisyon on iki yılı aşkın çalışmaların neticesinde 2004 yılında Komisyon Başkanı

Estonian Dispute: WWII – Liberation or Occupation?”, **Russia Today**, 7 Mayıs 2007, <<http://russiatoday.ru/news/news/4830>>, (19.06.2008). Estonya devletinin Sovyet dönemiyle ilgili resmi görüşü için Bkz. “Estonia Today – 22 September 1944: From One Occupation to Another”, **Fact Sheet**, Eylül 2006, <http://web-static.vm.ee/static/failid/007/22_september_1944.pdf>, (19.06.2008).

⁸¹⁶ Park, “History, Lying and...”, s. 325.

⁸¹⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt: 1-2: 1914-1995)**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2005, s. 302.

⁸¹⁸ Kuşkusuz komplo vurgusunun hedefi Nazi Almanyası'ndan ziyade SSCB olmuştur.

⁸¹⁹ Bu konuda Sovyet sonrası Rus tarihyazımı (örneğin Yuri Yemelyanov, Mikhail Krysin, Eugene Kulkov, Mikhail Myagkov ve Oleg Rzhehevski gibi tarihçilerin konuyla ilgili eserleri) büyük ölçüde Sovyet geleneğini sürdürmekte ve Molotov-Ribbentrop Paktı'nı ve bu pakt sonucunda Estonya, Letonya ve Litvanya'ya Sovyet birliklerinin yerleşmesini bir işgal olarak değerlendirmemekte ve süreci “katılım” kavramıyla açıklamaya devam etmektedir. Bkz. Boris Sokolov, **The Baltic States in 1939–1945 in Russian Historiography: Counter Nationalism**, International Conference on Totalitarian Regimes in the Baltic: Research Findings and Issues, 3–4, Riga, Haziran 2004, s. 92–93. Ayrıca bkz. “Spiegel Interview with Estonian President Toomas Hendrik Ilves – ‘We Want to Re-write History’”, **Spiegel Online**, 26 Haziran 2007, < <http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,490811,00.html>>, (15.06.2008).

⁸²⁰ Ahonen, **a.g.m.**, s. 182.

⁸²¹ Estonya Dili: *Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon*, Bkz. <<http://www.usmmm.org/assets/estonia.htm>>, (11.06.2008).

⁸²² Estonya Dili: *Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelise Komisjon*.

⁸²³ Daina Bleiere, **Post-War Period (1944–1953) in the History of the Baltic States: Current Research Trends and Problems**, International Conference on Totalitarian Regimes in the Baltic: Research Findings and Issues, Riga, 3–4 Haziran 2004, s. 209.

⁸²⁴ <<http://www.usmmm.org/assets/estonia.htm>>.

Vella Salo'nun önsözüyle “Beyaz Kitap”ı yayınlamıştır. Kitapta, Estonya’da 1940–1941 yılları arasındaki Sovyet, 1941–1944 yılları arasındaki Alman⁸²⁵ ve 1944–1991 yılları arasındaki yine Sovyet hâkimiyet dönemleri, “işgal dönemleri” olarak adlandırılıp; nüfus, kültür, çevre ve ekonomi alanında uğranılan zararlar yönlerinden incelenmiştir.⁸²⁶

İKSSEUK ise 2 Ekim 1998’de dönemin Devlet Başkanı Lennart Meri tarafından kurulmuştur. Temel hedefi “Sovyet ve Nazi Almanyası işgal yıllarında Estonya yurttaşlarına veya Estonya Cumhuriyeti ülkesinde girilen insanlığa karşı suçların soruşturulması” olarak saptanmıştır.⁸²⁷ Komisyon, BPIEDK’dan “işgal yıllarının” insanlığa karşı suçlar gibi özel bir sahasında uzmanlaşması ve bir devlet kurumuna resmi olarak bağlı olmaması bakımından ayrılmaktadır.⁸²⁸ Nitekim Komisyon’un bir yargı organı niteliğine sahip olmaması,⁸²⁹ onun yegâne işlevini devlet destekli bir tarihyazımı birimi olma noktasında tutmaktadır. Komisyon, 1940–1941 yılları arasındaki Sovyet, 1941–1944 yılları arasındaki Alman işgal yıllarına ilişkin çalışmalarını, 2006 yılında “Estonya 1940–1945: İnsanlığa Karşı Suçları Soruşturma Estonya Uluslararası Komisyonu Raporları” başlıklı kitapta toplamıştır.⁸³⁰ Komisyonun 1944–1991 yılları arasındaki Sovyet hâkimiyet dönemi ile ilgili çalışmaları sürmektedir.⁸³¹

⁸²⁵ Estonya’nın Nazi Almanyası hâkimiyeti altındaki dönem Eylül 1941-Ekim 1944 arasındır. Bkz. Andres Tarand, “The Soviet Period”, Jean-Jacques Subrenat (der.), **Estonia – Identity and Independence**, Amsterdam, Rodopi, 2004, s. 137.

⁸²⁶ **The White Book – Losses Inflicted on the Estonian Nation by Occupation Regimes 1940–1991**, Tallinn, Estonian Encyclopaedia Publishers, 2004.

⁸²⁷ “Introduction”, **İnsanlığa Karşı Suçları Soruşturma Estonya Uluslararası Komisyonu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.historycommission.ee/temp/index.htm>>, (15.06.2008).

⁸²⁸ <<http://www.ushmm.org/assets/estonia.htm>>.

⁸²⁹ <<http://www.historycommission.ee/temp/index.htm>>.

⁸³⁰ **Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity**, Tallinn, Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity, 2006.

⁸³¹ <<http://www.historycommission.ee/temp/index.htm>>.

Resim 4.1. “İnsanlığa Karşı Suçları Soruşturma Estonya Uluslararası Komisyonu Raporları” Kitabının “1940–1941 Sovyet İşgali Politik Tutuklamalar ve Davalar” Başlıklı Bölümünden.

Kaynak: **Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity**, Tallinn, Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity, 2006, s. 361.

S-Keskus (Çağdaş Tarih Araştırmaları Merkezi) ise yine Sovyet dönemi Estonyası ile ilgili araştırmalar yürütme hedefine yönelik olarak 22 Kasım 1996 tarihinde kurulmuştur.⁸³² S-Keskus, Sovyet dönemi Estonya üzerine birçok araştırma

⁸³² Aigi Rahi, “On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia”, <http://www.history.ee/register/doc/artikkel_1.html#1>, (18.06.2008).

projesi⁸³³ örgütlemekte, bilimsel sempozyum, konferans ve seminerler düzenlemekte ve yayıncılık faaliyetleri yürütmektedir.⁸³⁴

Estonya’da Sovyet sonrası tarihyazımı Sovyet dönemini “işgal” olarak yeniden yorumlarken, Sovyet tarihyazımının “Nazi işbirlikçileri” olarak etiklediği 1941’den itibaren Sovyet kuvvetlerine karşı gerilla savaşı veren Orman Kardeşleri Örgütü’nü⁸³⁵ (Estonya dili: *Metsavennad*), özgürlük savaşçıları olarak sunmaktadır.⁸³⁶ Bu tarihyazımı anlayışı, Orman Kardeşleri Örgütü’nün Nazi desteği aramasını, işgale karşı mücadelenin ve özgürlük savaşının bir gereği olarak değerlendirmektedir.⁸³⁷

Estonya’da Sovyet sonrası tarihyazımının bir diğer mitleştirilmesi de Sovyet sonrası bağımsızlığın kazanılması konusundadır. Sovyet sonrası Estonya tarihyazımı, Estonya’nın bağımsızlığı kazanma sürecinin başlangıcını “Şarkı Devrimi” olarak mitleştirmekte,⁸³⁸ 1988’de gerçekleştirilen Şarkı Festivalleri’nin⁸³⁹ milli bilinci

⁸³³ Örneğin 1940–1991 Arası Estonya’da Sovyet Güç Kurumları, 1940 ve 1950’lerde Estonya’da KGB Etkinlikleri, Estonya’da Savaş ve Güvenlik Politikası Tarihi, 1940–1955 Arası Estonya Kültür Politikası, Özgürlük Sözlüğü, Milli Özgürlük Hareketi ve Bastırılışı başlıklı araştırma projeleri bu çerçevede değerlendirilebilir. Bkz. “S-Centre’s Projects”, **S-Keskus Kurumu İnternet Sitesi**, <<http://www.s-keskus.arhiiv.ee/eng/next.htm>>, (18.06.2008).

⁸³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. <<http://www.s-keskus.arhiiv.ee/eng/next.htm>>.

⁸³⁵ Örgüt 1956 yılında etkinliğini yitirmiştir. Örgütün son temsilcisi olarak kabul edilen August Sabbe ise 1978’de öldürülmüştür. Bkz. Andres Tarand, “The Soviet Period”, Jean-Jacques Subrenat (der.), **Estonia – Identity and...**, s. 144.

⁸³⁶ Örneğin Andrew Adamson ve Sulev Valdmaa’nın, Estonya’da devlet okullarında okutulan 1999 yılı basımı tarih kitabı. Bkz. Sirkka Ahonen, **Stereotypes of Peoples and Politics in Estonian and Finnish History Textbooks**, European Standing Conference of History Teachers Associations, (Bulletin Nr 14/2001), <<http://mitya.bos.ru/euroclio/world/estfinster.html>>, (21.06.2008). Ayrıca Mart Laar’ın “Ormanda Savaş: Estonya’nın Varoluş İçin Mücadelesi, 1944–1956” başlıklı kitabı da bu tarih yorumuna örnek olarak gösterilebilir (Mart Laar, **War in the Woods: Estonia’s Struggle for Survival, 1944–1956**, Washington, The Compass Press, 1992).

⁸³⁷ Ahonen, **Stereotypes of Peoples and...**, <<http://mitya.bos.ru/euroclio/world/estfinster.html>>.

⁸³⁸ Bu mitleştirme, Estonya sineması tarafından da işlenmektedir. ABD’deki Estonya diasporasından James ve Maureen Tusty’nin yönetmenliğini yaptığı “Şarkı Devrimi” isimli belgesel film bu duruma örnektir. 2008 yılında gösterime giren film James Tusty’nin ifadesiyle “XX. yüzyılın en güçlü imparatorluklardan birini dize getiren, şiddete yer vermeyen bir devrimin hikâyesini” işlemektedir. “How Estonia Sung a Revolution – Film Explores Voices of Oppressed”, **Sun-Sentinel Broward Edition**, 16 Nisan 2008, s. 5. Filmin internet sitesi için bkz. <<http://www.singingrevolution.com>>, (28.06.2008).

⁸³⁹ Bugünün Estonya topraklarında şarkı festivali ilk kez *Eesti Postimees* gazetesi editörü Johann Voldemar Jannsen tarafından 1869 yılında gerçekleştirilmiştir. Beş yılda bir gerçekleştirilen festivaller gittikçe “milli” bir karakter kazanmaya başlamıştır. Örneğin yedinci festivalde müzikler sadece Estonyalı bestecilerin eserlerinden oluşmuştur. Bkz. Carter, **a.g.m.**, <<http://www.erm.ee/?node=138>>. Bu geleneğin “milli karakteri” Sovyet döneminde de zaman zaman ön plana çıkmıştır. Örneğin 1960’tan sonra dört yılda bir düzenlenen Tallinn Şarkı

yükselttiği ve son tahlilde bağımsızlığı elde etme yolunda direnişi perçinlediği görüşünü işlemektedir. Örneğin Sovyet sonrası Estonya'nın tanınmış tarihçisi ve devlet adamı Mart Laar, 10–11 Haziran ve 11 Eylül 1988 tarihlerinde gerçekleşen “Şarkı Festivalleri”⁸⁴⁰ hakkında şunu söylemektedir: “...Bir tarihçi olarak şunu düşündüm: 100 yıl önce ilk milli şarkı festivalinde toplanan ve ilk kez Estonyalı olduğunun bilincine erişen ülke halkını [bugün] birleştiren şey muhtemelen aynı histi. Bu gerçek bir uyanıştı...”⁸⁴¹

4.1.2. Kadimlik Vurgusuna ve Rus Kimliğinin Ötekileştirilmesine Dayanan Sembolleştirme

4.1.2.1. Heykellerin, Anıtların ve Yaşayan Sembollerin Tersyüz Edilmesi

Estonya’da Sovyet sonrası tarihyazımı aracılığıyla oluşturulan yeni mitler, yine devlet aracılığıyla yeni semboller haline getirilip görünür kılınmıştır. Örneğin yeni tarihyazımının antiklik ve ata mitleri çerçevesinde değerlendirdiği *Lembitu*’nun 24 Haziran 1926’da açılan ve 1941 ve 1950’de tahrip edilen heykeli, 1990’da Suure-Jaani kentinde yeniden açılmıştır (Resim 4.2).⁸⁴²

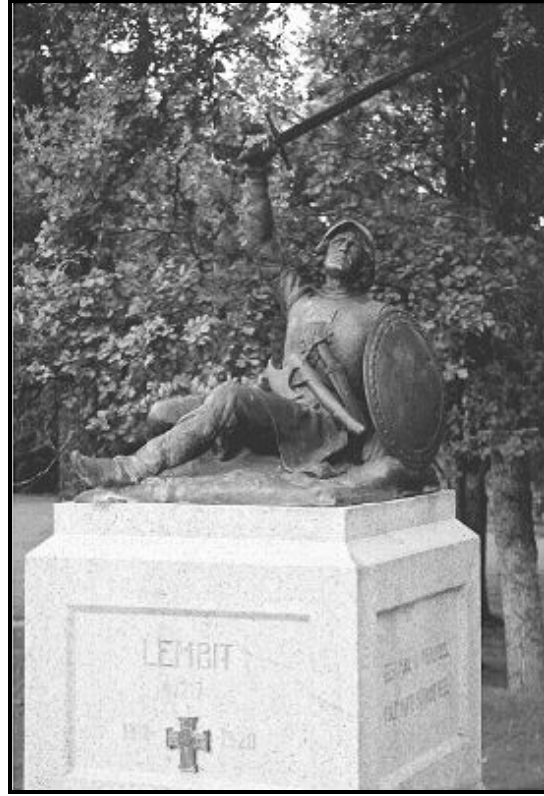
Festivalleri’nin finalleri, besteci Gustav Ernesaks’nin resmi programlarda hiç görünmeyen ve Estonya’nın gayriresmi milli marşı kabul edilen “Atayurdum, Sevgilim” (Estonya dili: *Mu isamaa on minu arm*) şarkısıyla yapılmıştır. Bkz. Henri Vogt, **Between Utopia and Disillusionment: a Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe**, New York, Berkahn Books, 2004, s. 26.

⁸⁴⁰ 11 Eylül 1988 tarihinde gerçekleşen festivalde sonranın Estonya’nın Birleşmiş Milletler nezdindeki büyükelçisi ve dışişleri bakanı olacak Trivimi Velliste yaptığı konuşmada şu sözleriyle açıkça bağımsızlık istemini seslendirmiştir: “Estonya milletin gelecekte varolması kendi devleti olmadan olanaksızdır.” Bkz. Vogt, **a.g.e.**, s. 26.

⁸⁴¹ Mart Laar, “The Restoration of Independence in Estonia”, Jean-Jacques Subrenat (der.), **Estonia – Identity and...**, s. 232.

⁸⁴² *Lembitu* heykelde, yaralanmasına rağmen kılıcını elinden düşürmemiş bir halde görülmektedir. Bkz. <<http://www.suure-jaani.ee/linn/ingl/sights.html>>, (10.10.2008).

Resim 4.2. *Lembitu*'nun Suure-Jaani'de 1990'da Yeniden Açılan Heykeli

Kaynak: <<http://www.suure-jaani.ee/linn/ingl/sights.html>>, (10.10.2008)

1902 yılında Tallinn yakınlarındaki Nomme'ye dikilen ve Birinci Dünya Savaşı'nda yıkılan Nicolai von Glehn'in (1841–1923) *Kalevipoeg* heykelinin bir kopyası (Resim 4.3) 1990 yılında; 1933 yılında Tartu kentinde açılan ancak Sovyet döneminde yıkılan Amandus Adamson'un *Kalevipoeg* heykelinin (Resim 4.4) bir kopyası ise 1992 yılında eski yerlerine konmuştur.⁸⁴³ Son olarak Estonya Hükümeti 0,7 milyon euroya malolacağı tahmin edilen bir diğer *Kalevipoeg* heykeli yaptırmaktadır. Tallinn körfezine deniz üzerine yerleştirilecek 21 metre

⁸⁴³ “Art-What We Don't Have”, *Estonica*, <http://www.estonica.org/eng/lugu.html?kateg=41&menyy_id=874&alam=57&leht=3>, (18.06.2008).

yüksekliğindeki bu heykelin, ülkenin yeni sembollerinden biri olacağı düşünülmektedir.⁸⁴⁴

Resim 4.3. Kalevipoeg'in Tallinn'deki Heykeli

Resim 4.4. Kalevipoeg'in Tartu'daki Heykeli

Kaynak: <<http://flickr.com/photos/65817306@N00/66742509/>> (10.10.2008). <<http://www.welcometoestonia.ee>>, (10.10.2008).

Sovyet sonrası Estonya tarihyazımının Sovyet dönemiyle ilgili yeni yorumunun semboller dünyasındaki yansımasının en uç örneği ise Estonya'nın Parnu şehrinde 2002 yılında Nazi ordusunda savaşan Estonyalı askerler için açılan anıttır (Resim 4.5). Anıtta Estonya SS üniformalı bir asker tasvir edilmiştir. Mozolede, anıtın “İkinci Dünya Savaşı sırasında 1940–1945 yılları arasında, anayurtlarını kurtarmak ve Avrupa'yı özgürleştirmek için canlarını veren Estonyalı askerlere”

⁸⁴⁴ “Sweco to Help Estonia Erect 21 Metre Statue in the Bay of Tallinn”, <<http://www.swecogroup.com/en/Sweco-group/Press/News/2008/Category-1/Sweco-to-help-Estonia-erect-21-metre-statue-in-the-bay-of-Tallinn/>>, (18.06.2008).

ithaf edildiği yazmaktadır.⁸⁴⁵ Tepkiler üzerine 2002 yılında kaldırılan anıt 2004 yılının Ağustos ayında yeniden açılmış, daha sonra dönemin Başbakanı Juhan Parts'ın kararıyla yeniden kaldırılmış ve 2004 yılının Ekim ayında bu kez Tallinn yakınlarındaki Lagedi'de bulunan Estonya Özgürlük Hareketi Müzesi'ne nakledilmiştir.⁸⁴⁶

Resim 4.5. Nazi Ordusunda Savaşan Estonyalı Askerler İçin Açılan Anıt

Kaynak: <<http://www.feldgrau.com/est-mon.jpg>>, (10.10.2008).

Estonya'da Sovyet sonrası tarihyazımı aracılığıyla oluşturulan yeni mitler devlet tarafından yeni semboller haline getirilip görünür kılınırken, eşzamanlı olarak Sovyet dönemine ait semboller bu kez yeni mitler aracılığıyla yeniden yorumlanma sürecine tabi tutulmuştur. Bu çerçevede etkisinden kurtulunmak istenen eski rejimin sembolleri ya bu kez Sovyet karşıtı mitlerle ilişkilendirilerek korunmuş ya da ortadan kaldırılmış/önemsiz yerlere taşınmış/yargılanmıştır.

⁸⁴⁵ "Estonia Removes SS Monument", **BBC News**, 24 Temmuz 2002, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/2148732.stm>>, (22.06.2008).

⁸⁴⁶ "Pamitnik Estonskim Natsistam 'Monstr iz Lihula' Vazvrašayetsya - Pamjatnik Estonskim Natsistam 'Monstr iz Lihula' Возвращается", **Regnum Baltika**, 10 Ekim 2005, <<http://www.newsru.ru/allnews/526027/>>, (22.06.2008).

Tallinn’i 1941 yılında gerçekleşen Alman işgali sırasında savunan ve şehit düşen denizci Jevgeni Nikonov için Sovyet döneminde Tallinn’deki Kariorg Park’ta dikilen heykel birinci duruma örnektir (Resim 4.6). Estonya tarihyazımındaki değişime paralel olarak Nikonov’a yüklenen anlam da değişmiş; Nikonov, Estonya’ya hiçbir özel bağı bulunmayan bir Sovyet işgalcisi olarak yeniden yorumlanmıştır.⁸⁴⁷ Dolayısıyla Nikonov heykeli, bu yeni yorumla, Sovyet “kötü anılarını” hatırlatan bir sembol konumuna taşınması hedefiyle devlet tarafından korunmuştur.

Resim 4.6. Jevgeni Nikonov’un Tallinn’de- Resim 4.7. Bronz Asker Anıtı ki Heykeli

Kaynak: Sirkka Ahonen, “Politics of Identity through History Curriculum: Narratives of the Past for Social Exclusion – or Inclusion”, *Journal of Curriculum Studies*, Şubat 2001, C. 33, S. 2, s. 182. <http://travel.aviastar.org/estni/tallinn/bronze_soldier/bronze_soldier_of_tallinn_1.jpg>, (10.10.2008).

⁸⁴⁷ Ahonen, “Politics of Identity...”, s. 184.

İkinci duruma örnek ise Bronz Asker Anıtı'dır⁸⁴⁸ (Resim 4.7). 22 Eylül 1947 tarihinde Nazilere karşı savaşan Kızıl Ordu askerlerini onurlandırmak için açılan anıt⁸⁴⁹ Sovyet ve günümüz Rus tarih yazımına göre faşizme karşı zaferin bir sembolüken, Sovyet sonrası Estonya tarih yazımına göre, "bir suçlu karşısında diğerinin zaferinin sembolü" olmuştur.⁸⁵⁰ Anıt Nisan 2007'de Tallinn'de şehrin merkez meydanından taşınmış, bu sırada polis kuvvetleri ile Rus göstericiler arasında meydana gelen çatışmada 1 kişi ölmüş, 40'tan fazla kişi de yaralanmıştır.⁸⁵¹

Semboller kimi zaman yaşayan kişiler de olabilmektedir. Örneğin Sovyet tarih yazımı tarafından faşizme karşı savaş mitinin Baltık bölgesindeki sembolü olarak sunulan⁸⁵² ve İkinci Dünya Savaşı sırasında en yüksek devlet madalyası verilen Estonyalı olan Arnold Meri (1919-)⁸⁵³ (Resim 4.8) Estonya'da İkinci Dünya Savaşı tarihinin yeniden yazılması sürecinin bir uzantısı olarak 1949 yılında 251

⁸⁴⁸ Estonya dili: *Pronksõdur*, Rusça: *Bronzoviy Saldat- Бронзовый Солдат*)

⁸⁴⁹ "Bronze Soldier of Tallinn", <http://en.wikipedia.org/wiki/Bronze_Soldier_of_Tallinn>, (19.06.2008).

⁸⁵⁰ "Estonskiy İstörık: Pabeda SSSR nad Faşizmom: Eta 'Skazka' - Эстонский Историк: Победа СССР над Фашизмом: Это 'Сказка'", **Regnum.ru**, 16 Haziran 2006, <www.regnum.ru/news/658400.html>, (19.06.2008). Estonya devlet yöneticileri ayrıca anıtın sembolize ettiği askerlerin savaş sırasında ölmediği iddiasını da seslendirmişlerdir. Örneğin Başbakan Andrus Ansip, Bronz Heykel Anıtı'nın altındaki toplu mezarı sadece iki askerin kemiklerinin bulunduğu, onların da Nazi kuvvetlerine karşı savaşırken değil, sarhoşken Sovyet tankları tarafından çiğnenerek öldürüldüğü iddiasında bulunmuştur. Rus medyası bu iddiayı "tarihe saygısızlık" olarak yorumlamıştır. Bkz. "Estonia's Decision to Dismantle Monument to Soviet Soldier Desecrates WWII History", **Pravda**, 26 Nisan 2007, <<http://english.pravda.ru/russia/politics/26-04-2007/90498-estonia-0>>, (19.06.2008).

⁸⁵¹ "Estonya'da Anıt Savaşı", **Milliyet**, 28 Nisan 2007, <<http://www.milliyet.com.tr/2007/04/28/dunya/axdun01.html>>, (19.06.2008). Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı bu olayı 'saygısızlık' olarak nitelemiş, Parlamento'nun üst kanadı Federasyon Konseyi, Estonya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesini isteyen bir tasarımı onaylamıştır. "Baltık Ülkesi Estonya, Moskova'yı Kızdırdı", **Radikal**, 28 Nisan 2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=219685&tarih=28/04/2007>>, (19.06.2008). Sonrasında Rusya Federasyonu Estonya'yı ekonomik olarak cezalandırmayı amaçlayan bazı önlemler de almıştır. Estonya Hükümeti tarafından yürütülen bir araştırma ülkenin bu sorun nedeniyle yaklaşık 450 milyon avro (yani ülke Gayrisafi Yurtiçi Hâsılası'nın % 3'ü) zarara uğradığını ortaya koymaktadır. Bkz. "100 Hit the Streets of Tallinn to Mark Bronze Soldier Riots", **The Moscow Times**, 28 Nisan 2008, s. 3.

⁸⁵² Arnold Meri, yeni Estonya tarih yazımının "işgal" olarak değerlendirdiği Sovyet kuvvetlerinin Estonya'ya yerleşme sürecini ve Estonya'da devlet desteğiyle yaşanan yeni mitleştirmeleri, hakkında yargı süreci başlamadan önce şu şekilde eleştirmiştir. "Ben Kızıl Ordu'nun Estonya kolundaydım. Olan şey sadece Kızıl Ordu'nun Estonya'yı özgürleştirmedi; biz Estonyalılar da anayurdumuzun özgürleşmesine yardımcı olduk. Bu nedenle Estonya'da günümüzde yaşananlar, Estonya'nın özgürleşmesi için canlarını verenlere saygının yitirilmesidir." Bkz. "Russian-Estonian Dispute: WWII...", <<http://russiatoday.ru/news/news/4830>>.

⁸⁵³ Arnold Meri günümüzde Rusya Federasyonu'nda bir kahraman olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Meri hakkında başlatılan yargı sürecinin ardından Pskov bölgesinde bir okula, Güney Ural'daki Gorno-Altaysk şehrinde ise bir caddeye Meri'nin adı verilmiştir. "Accused in Estonia, Honoured in Russia", **Russia Today**, 29 Mayıs 2008, <<http://russiatoday.ru/25427>>, (20.06.2008).

Estonyalının sürgününü örgütlemekle ve soykırım yapmakla suçlanmakta⁸⁵⁴ ve yargılanmaktadır.⁸⁵⁵

Resim 4.8. Arnold Meri

Kaynak: <http://www.postimees.ee/foto/6/8/11338646cc89f4746af_2.jpg>, (10.10.2008).

4.1.2.2. Estonya Etnik Kimliğini Görünür Kılma Amacıyla Kullanılan

Diğer Semboller

Devlet armaları, bayraklar, milli marşlar, milli bayram günleri, milli banknotlar gibi unsurlar da devletin milliyetçi tutunumunun yönünü, derecesini ve tarihyazımının oluşturmakta olduğu mitleri yansıtan diğer sembollerdir. Estonya, devlet arması olarak (Resim 4.9) XIII. yüzyıl Danimarka egemenliğinde, Danimarka

⁸⁵⁴ Bu konuda Rus medyasında yer alan yorumlar için bkz. Marko Mihkelson, “Hero or Henchman”, **The Moscow Times**, 30 Mayıs 2008, s. 8. Ayrıca bkz. Nikolaus von Turckel, “Estonian Trial Angers Moscow”, **The Moscow Times**, 22 Mayıs 2008, s. 3. “Sud nad Geroyem Vayniy Arnoldom Meri - Суд над Героем Войны Арнольдом Мери”, **Nezavisimaya Gazeta**, 21 Mayıs 2008, s. 10. Yevgeniy Şestakov, “Pоследний Geroy - Последний Герой”, **Rossiyskaya Gazeta**, 21 Mayıs 2008, s. 8. “Estonskaye Şou: Lejačevo Byut - Эстонское Шоу: Лежачего Бьют”, **Moskovski Komsomolets**, 22 Mayıs 2008, s. 2. “V Estonii Hatyat Pasadit Pasledneva Geroya SSSR - В Эстонии Хотят Посадить Последнего Героя СССР”, **Komsomolskaya Pravda**, 21 Mayıs 2008, s. 4.

⁸⁵⁵ Meri’nin yargılanmasına 20 Mayıs 2008 tarihinde Hiiumaa adasının Kjardla kentinde başlanmıştır. Bkz. “Sud nad İstoriey - Суд над Историей”, **Russkaya Misl**, 23 Mayıs 2008, s. 4. Meri’nin sağlık sorunları nedeniyle dava 2008 yılı sonuna ertelenmiştir. Bkz. Estonian Trial Denied”, **The Moscow Times**, 23 Mayıs 2008, s. 2.

Kralı II. Waldemar'ın Tallinn şehir arması olarak seçtiği; Danimarka devlet amblemine oldukça benzeyen üç mavi aslan ve altın meşe dallarından oluşan motif kullanılmaktadır. Bu motif, ilk olarak 19 Haziran 1925'te bağımsız Estonya devletinin resmi amblemi kabul edilmiştir. Sovyet sonrası Estonya da bu amblemi korumuştur.⁸⁵⁶ XIII. yüzyıldan bir motifin devlet amblemi olarak seçilmesi, devletin “modern öncesi kuruluş tarihi” konusunda sunulmak istenen *antiklik mitinin* çelişkili bir uzantısıdır.⁸⁵⁷ Çelişki, Estonya'dan ziyade Estonya topraklarına hâkim olan Danimarka ile bağlantılı bir amblemin, “kadimlik” vurgusuyla ön plana çıkarılmasından kaynaklanmaktadır.

Resim 4.9. Estonya Devlet Arması

Resim 4.10. Estonya Bayrağı

Kaynak: <<http://www.president.ee/en/estonia/symbols.php>>, (20.06.2008).

Estonya bayrağı (Resim 4.10) ise Estonya devlet amblemine göre oldukça yeni bir semboldür. Mavi, siyah ve beyaz renklerinden oluşan Estonya bayrağı ilk olarak 1884 yılında Estonya Üniversite Öğrencileri Birliği tarafından kullanılmış,⁸⁵⁸ bir başka ifadeyle Çarlık Rusyası yönetiminde yaşanan “Milli Uyanış Çağı” olarak adlandırılan dönemde kullanılmaya başlanmış bir semboldür. 27 Haziran 1922'de

⁸⁵⁶ “National Symbols”, **Estonya Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.ee/en/estonia/symbols.php>>, (20.06.2008).

⁸⁵⁷ Leoussi, **a.g.m.**, s. 181.

⁸⁵⁸ “National Symbols”, <<http://www.president.ee/en/estonia/symbols.php>>.

Estonya Parlamentosu, sözkonusu bayrağı devletin resmi bayrağı ilan etmiştir.⁸⁵⁹ Aynı bayrak, 7 Ağustos 1990'da resmi bayrak ilan edilerek⁸⁶⁰ hem “Milli Uyanış Çağı”na hem de tıpkı devlet amblemi konusunda olduğu gibi iki dünya savaşı arası bağımsız Estonya devletine göndermede bulunulmuştur.

Estonya milli marşının bestesi Alman kökenli Finlandiyalı besteci Fredrik Pacius'a (1809–1891); sözleri ise Johann Voldemar Jannsen'e (1819–1890) aittir. Pacius'un bestesine Jannsen'in yazdığı sözlerden oluşan marş ilk olarak 1869 yılında yapılan Birinci Estonya Şarkı Festivali'nde seslendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Estonya ve Finlandiya bağımsız olduktan sonra aynı beste, farklı sözlerle Estonya ve Finlandiya'nın milli marşları ilan edilmiştir. Sovyet sonrası Estonya'da ise 1918–1940 arası bağımsız Estonya devletin milli marşı, yeni devletin milli marşı olarak kabul edilmiştir.⁸⁶¹ Bu marşın Sovyet sonrası bağımsızlıkla birlikte yeniden milli marş haline getirilmesi, bir taraftan Estonya Milli Uyanış Çağı'nın ürettiği Finlandiya'yı modelleştirme yaklaşımının ve Finlandiya ile yakınlık söyleminin⁸⁶² güncel bir uzantısıyken, diğer taraftan da Sovyet sonrası Estonya tarihyazımında merkezi bir yer işgal eden “iki dünya savaşı arası bağımsızlığının restorasyonu” söyleminin sembolik bir gereği olarak değerlendirilebilir.⁸⁶³

“İki dünya savaşı arası bağımsızlığının restorasyonu” söyleminin bir diğer uzantısı Estonya'nın resmi bayram günlerinde görülmektedir. Estonya'da

⁸⁵⁹ “National Symbols of Estonia”, **Estonya Enstitüsü Internet Sitesi**, <<http://www.einst.ee/publications/symbols/>>, (20.06.2008).

⁸⁶⁰ Estonya'da Devlet Bayrağı Hakkında Yasa ise 6 Nisan 1993'te çıkarılmıştır. Bkz. “National Symbols”, <<http://www.president.ee/en/estonia/symbols.php>>.

⁸⁶¹ **Y.a.g.m.**, <<http://www.president.ee/en/estonia/symbols.php>>.

⁸⁶² Örneğin Estonya Milli Marşı'nın söz yazarı Jannsen, 1850'lerde Finlandiya'yı eğitim alanında bir örnek olarak değerlendirmekteydi. 1850-1860'larda Estonyalı ve Finlandiyalı yeni milliyetçi entelektüeller arasındaki etkileşimler arttıkça, Finlandiya'nın Estonya'daki imajı oldukça olumlu bir noktaya ulaşmıştır. Bu konuda bkz. Kari Alenius, “Hardworking, Progressive, Arrogant: the Estonian Image of Finns and Finland from the Period of National Awakening to the End of the Tsarist Era (ca. 1850–1917)”, **Journal of Baltic Studies**, Yaz 1998, C. 29, S. 2, s. 96–97.

⁸⁶³ “National Symbols”, <<http://www.president.ee/en/estonia/symbols.php>>.

“Bağımsızlık Günü” 24 Şubat’ta kutlanmaktadır.⁸⁶⁴ Bu tarih 1918 yılında Estonya’nın SSCB karşısında bağımsızlık ilanında bulunduğu tarihtir.⁸⁶⁵ 20 Ağustos 1991 tarihinde bugünkü Estonya devletinin SSCB’den bağımsızlık ilanında bulunması ise “Bağımsızlığın Restorasyonu Günü” olarak kutlanmaktadır. 1918–1940 arası bağımsız Estonya devletine göndermede bulunan diğer iki resmi bayram günleri ise 2 Şubat ve 23 Haziran’dır.⁸⁶⁶ 2 Şubat, 1920’de Estonya ile SSCB arasında imzalanan ve Estonya’nın bağımsız bir devlet olarak SSCB tarafından tanınmasını içeren Tartu Barış Anlaşması’nın yıldönümüdür.⁸⁶⁷ 23 Haziran ise, Estonya’nın 1918’de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Estonya güçlerine karşı savaşan Baltık Alman kuvvetleri karşısında 1919 yılında Kuzey Letonya’nın Võnnu bölgesinde mutlak zaferin kazanıldığı tarihtir ve Zafer Günü (Estonya dili: *Võidupüha*) olarak kutlanmaktadır.⁸⁶⁸

Sovyet sonrası Estonya devletince, *sadece* sözkonusu devletin kuruluş süreciyle bağlantılı olarak ilan edilen tek resmi bayram, 16 Kasım 1988’de Estonya Yüksek Sovyeti’nin egemenlik ilanına atıfta bulunan 16 Kasım Egemenliğin İlanı Günü’dür.⁸⁶⁹ Bu bayram, sadece Sovyet sonrası Estonya devletinin kuruluş sürecine atıfta bulunan tek bayramdır, çünkü 20 Ağustos Bağımsızlığın Restorasyonu Günü,

⁸⁶⁴ “National Holiday”, **Estonya Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.ee/en/estonia/holidays.php>>, (25.05.2008).

⁸⁶⁵ Smith, **Estonia – Independence and...** s. 13.

⁸⁶⁶ “Estonia Today, Holidays in 2008”, **Fact Sheet**, Mayıs 2006, <http://web-static.vm.ee/static/failid/056/Holidays_2008.pdf>, (25.06.2008).

⁸⁶⁷ Tartu Barış Anlaşması ayrıca SSCB ile Estonya arasındaki sınırı da resmileştiren anlaşmadır. Bu anlaşma ile Estonya-SSCB sınırında yer alan, Estonyalılardan ayrı bir etnik kimlik vurgusuna sahip Setuların yoğun olarak yaşadığı Setumaa bölgesi Estonya topraklarına eklenmiştir. Böylelikle Estonya, 1920 yılında bugünkünden daha geniş sınırlara kavuşmuştur. Estonya yönetimleri zaman zaman bu anlaşmanın hukuken geçerliliğini sürdürdüğü fikrini savunup Rusya Federasyonu’ndan toprak taleplerini seslendirmektelerdir. Ancak anlaşmanın Estonya milliyetçiliği için esas önemli yanı, (anlaşma gününün resmi bayram ilan edilmesinin nedeni) SSCB’nin bağımsız Estonya’yı tanımasının bir belgesi niteliğini taşımasıdır. Böyle bir yorum “Estonya’nın SSCB’ye katılmasını” hukuk dışı saymak anlamına gelmektedir. Rusya tarafı ise Estonya’nın SSCB’ye katılımı ile anlaşmanın geçerliliğini yitirdiği görüşünü savunmaktadır. Bkz. Indrek Jaats, “Ethnic Identity of the Setus and the Estonian-Russian Border Dispute”, **Nationalities Papers**, Aralık 2000, C. 28, S. 4, s. 654, 658–659.

⁸⁶⁸ “Estonia Today, Holidays...”, <http://web-static.vm.ee/static/failid/056/Holidays_2008.pdf>.

⁸⁶⁹ **Y.a.g.m.**, <http://web-static.vm.ee/static/failid/056/Holidays_2008.pdf>.

20 Ağustos 1991 tarihine atıfta bulunsa da, aynı zamanda “bağımsızlığın restorasyonu” vurgusuyla 1918–1940 arası bağımsız Estonya devletine de işaret etmektedir.

Sovyet sonrası Estonya devletinin üç resmi bayramı 1918–1940 arası bağımsız Estonya devletinin, bir resmi bayramı da Sovyet sonrası bağımsız Estonya devletinin kuruluş aşamalarındaki önemli günlere karşılık gelirken, bir resmi bayramı da “Milli Uyanış Çağı”na vurguya sahiptir. Her yıl 4 Haziran tarihinde kutlanan “Milli Bayrak Günü”, 4 Haziran 1884’te Estonya Öğrenci Topluluğu tarafından bugünkü Estonya bayrağının Otepää şehrinde bir sembol olarak kullanılmasına işaret etmektedir.⁸⁷⁰ Sovyet sonrası bağımsız Estonya devleti, yukarıda aktarılan bayramların dışında, Sovyet yönetimi altındaki dönemde Baltık devletlerinden ilk kitle sürgünlerinin gerçekleştiği tarihe (14 Haziran 1941) vurgu yapan bir Yas ve Anma Günü’ne (14 Haziran) de sahiptir.⁸⁷¹

Sovyet sonrası coğrafyada Estonya ve Letonya milli banknotlarını kullanıma geçiren ilk devletlerdir. 1992 yılının Mayıs ayında kullanıma sunulan Sovyet sonrası bağımsız Estonya devletinin milli banknotları⁸⁷² büyük ölçüde “Milli Uyanış Çağı” mitini yansıtan semboller taşımaktadır (Bkz. Resim 4.11). Sözkonusu kültürel farkındalık döneminin önemli tarihsel kişiliklerinden yazar ve politikacı Karl Robert Jakobson (1841–1882), şair Lydia Koidula (1843–1886) ve folklör araştırmacısı ve dilbilimci Jakob Hurt’un (1839–1907) resimlerinin banknotlarda yer alması bu çerçevede değerlendirilebilir.⁸⁷³

⁸⁷⁰ Y.a.g.m., <http://web-static.vm.ee/static/failid/056/Holidays_2008.pdf>.

⁸⁷¹ Y.a.g.m., <http://web-static.vm.ee/static/failid/056/Holidays_2008.pdf>.

⁸⁷² Yuriy Skolotiany, “The Past and the Future of Ukrainian National Currency”, *Zerkalo Nedeli*, 8 Eylül 2006, C. 33, S. 612, <<http://www.mw.ua/2000/2040/54367/>>, (25.09.2008).

⁸⁷³ Sovyet sonrası Estonya devletinin milli banknotlarında yer verilen diğer sembol kişiler ise ilk profesyonel Estonyalı besteci kabul edilen Rudolf Tobias, (1873–1918), yazar Anton Hansen Tammsaare (1878–1940), satranç ustası Paul Keres (1916–1975), embriyolojinin kurucusu kabul edilen Baltık Alman biyolog Karl Ernst

Resim 4.11. Sovyet Sonrası Estonya Devletinde Banknotlar

Kaynak: "Estonian Banknotes", **Estonya Bankası Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.eestipank.info/pub/en/yldine/pangatahed/pangatahed/index.html?objId=283898>>, (25.06.2008).

Pullar da Sovyet dönemini ötekileştirme konusunda Estonya devletinin önemli araçlarından biri olmuştur. Estonya SSC'nin çıkarttığı ilk seri pul, cumhuriyetin armasından oluşuyorken, Sovyet sonrası Estonya devletinin bağımsızlık ilanının birkaç ay ertesinde 1 Ekim 1991'de çıkardığı ilk seri pul üç kaplanlı yeni devlet armasından, ikinci seri pul ise Estonya'yı Avrupa coğrafyasına yerleştiren Estonya haritasından oluşmuştur⁸⁷⁴ (Bkz. Resim 4.12). Birinci seri

Resim 4.12. Estonya SSC ve Sovyet Sonrası Bağımsız Estonya Devletlerinin İlk Seri Pulları

Kaynak: Stanley D. Brunn, "Stamps as Iconography: Celebrating the Independence of New European and Central Asian States", **Geojournal**, 2000, S. 52, s. 316, 318. <<http://www.algonet.se/~bert/estica/stamps.html>>, (28.06.2008).

von Baer ve ressam Kristijan Raud (1865–1943) olarak sayılabilir. Bkz. "Estonian Banknotes", **Estonya Bankası Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.eestipank.info/pub/en/yldine/pangatahed/pangatahed/index.html?objId=283898>>, (25.06.2008).

⁸⁷⁴ Brunn, **a.g.m.**, s. 318–319.

pullar Estonya'nın bağımsızlığını, ikinci seri pullar ise Estonya'nın ön plana çıkarılmak istenen Avrupalı kimliğini vurgulayan sembollere örnek olarak gösterilebilir.

Sovyet sonrası Estonya devlet yönetimlerinin oluşturduğu müzecilik faaliyetleri de yeni tarihyazımı tarafından sunulan mitleri sembollere dönüştürme konusunda önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bu çerçevede Sovyet sonrası Estonya yönetimleri Sovyet döneminden miras kalan milli ve bölgesel müzelerden oluşan ağı önemli bir kısmını devre dışı bırakmış, sonrasında iki savaş arası Estonya müzelerinin büyük bir kısmını restore etmiş ve yeni müzecilik faaliyetlerine girişmiştir. Estonya, günümüzde, çoğunluğu 1991 sonrasında açılan 30 adet devlet müzesine sahiptir. Devlet dışı kurum ve kişilerin sahip olduklarıyla birlikte Estonya'da yaklaşık 250 adet müze bulunmaktadır.⁸⁷⁵

Estonya'daki devlet müzelerinden örneğin Estonya Milli Müzesi,⁸⁷⁶ Estonya Tarım Müzesi⁸⁷⁷ ve Estonya Tarih Müzesi⁸⁷⁸ antiklik ve atayurt mitlerinin, Estonya Özgürlük Hareketi Müzesi⁸⁷⁹ ve KGB Hücreleri Müzesi⁸⁸⁰ öteki, direniş ve acı

⁸⁷⁵ "Estonian Museum History", **Estonya Müzeleri Bilgi Merkezi Internet Sitesi**, <<http://www.muuseum.ee/en/ajalugu/>>, (27.06.2008).

⁸⁷⁶ Estonya Milli Müzesi (Estonya dili: *Eesti Rahva Muuseum*), 1909 yılında Tartu kentinde kurulmuştur. Estonya kültürünün tarihsel derinliğini sergileme amacıyla kurulan bir etnografya müzesi niteliğindedir. Bkz. "Estonian National Museum – What is it?", **Estonya Milli Müzesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.erm.ee/?lang=ENG&node=70>>, (27.06.2008).

⁸⁷⁷ Estonya Tarım Müzesi (Estonya dili: *Eesti Põllumajandusmuuseum*) Estonya köylülerinin ekim, hasat, hayvancılık, arıcılık gibi üretim faaliyetlerinin tarihini konu edinmekte, Estonya köylülüğünün geleneklerini aktarmaktadır. Bkz. "The Estonian Agricultural Museum", **Estonya Müzeleri Bilgi Merkezi Internet Sitesi**, <http://www.muuseum.ee/en/muuseumid/eesti_muuseumid/keskmuuseumid?action=details&museum_id=210>, (27.06.2008). Etnik Estonyalılık tarihsel olarak büyük ölçüde köylülükle kesişmesi nedeniyle müze, bir bakıma Estonya etnik kimliğinin tarım geleneğinin aktarıldığı bir müze olarak tanımlanabilir.

⁸⁷⁸ Estonya Tarih Müzesi (Estonya dili: *Eesti Ajaloomuuseum*) 1918–1940 arası bağımsız Estonya devletinin en önemli müzesi olarak değerlendirilmektedir. Sovyet yönetimi altında müzenin yapısı büyük değişikliklere uğramış; müze Estonya'nın tarihsel derinliğini vurgulamak amacıyla Sovyet sonrası dönemde yeniden faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Müzenin temel ilgi alanı tarih öncesi dönemlerden XVIII. yüzyıla kadar Estonya tarihi olarak saptanmıştır. Bkz. "Museum History", **Estonya Tarih Müzesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.eam.ee/eng/history>>, (27.06.2008). "Estonian History Museum", **Estonya Müzeleri Bilgi Merkezi Internet Sitesi**, <http://www.muuseum.ee/en/muuseumid/eesti_muuseumid/by_theme?action=details&museum_id=7>, (27.06.2008).

⁸⁷⁹ Estonya Özgürlük Hareketi Müzesi Estonya'da silahlı kuvvetlerin doğuş süreci, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki direniş hareketi gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Bkz. "Estonian Liberation Movement Museum at

çekme mitlerinin sembolleştirmeleri temelinde oluşturulmuştur. Estonya’da özel müzeler de devlet destekli tarihyazımının mitleştirmeleri doğrultusunda oluşturulmaktadır. Örneğin İşgaller Müzesi, Kuzey Amerika’daki Estonya diasporasının temsilcilerinden Olga Kistler-Ritso’nun kurucusu olduğu Kistler-Ritso vakfının mali desteği ve eski Estonya Devlet Başkanı Lennart Meri’nin himayesiyle 2003 yılında kurulmuştur.⁸⁸¹ Çağdaş Estonya tarihi konusunda araştırmaları desteklemek hedefiyle kurulan vakfa⁸⁸² bağlı olan müze, 1940–1991 arası “işgal” dönemleri hakkında çeşitli dökümanları sergilemektedir.⁸⁸³

Estonya’da Sovyet dönemi cadde adlarının değiştirilmesi de yeni sembolleştirmeler konusuna bir diğer örnektir. Sadece başkent Tallinn’de *perestroyka* döneminden günümüze 123 cadde adı değiştirilmiştir.⁸⁸⁴ Örneğin Tallinn şehir merkezindeki Lenin Caddesi 04.10.1991 tarihinde Rāvala Caddesi, Mikhail Lomonosov⁸⁸⁵ Caddesi 18.10.1991 tarihinde Gonsiori Caddesi, Mikhail Kalinin⁸⁸⁶ caddesi ise 03.08.1990 tarihinde Kopli Caddesi adlarını almıştır. Komsomol⁸⁸⁷ Caddesi’nin isminin 18.10.1991 tarihinde Parlak Amerika (Estonya dili: *Suur-Amerika*) Caddesi olarak değiştirilmesi⁸⁸⁸ ise yer adları konusundaki yeni sembolleştirmelerin en keskin ve uç örneğini teşkil etmektedir.

Lagedi”, **Estonya Müzeleri Bilgi Merkezi Internet Sitesi**, <http://www.muuseum.ee/en/muuseumid/eesti_muuseumid/by_alphabet?action=details&museum_id=50>, (27.06.2008).

⁸⁸⁰ Tartu şehrinde Sovyet döneminde Estonyalı tutukluların kaldığı hücreler müze haline getirilmiştir. Müze belediyeye ait Tartu şehir müzesine bağlıdır. Bkz. “KGB Cells Museum”, **Tartu Şehir Müzesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://linnamuseum.tartu.ee/en/branches/kgb/museum.html>>, (27.06.2008).

⁸⁸¹ “The Kistler-Ritso Estonian Foundation Goals and Objectives”, **Estonya İşgaller Müzesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.okupatsioon.ee/english/index.html>>, (27.06.2008).

⁸⁸² Aigi Rahi, “On the Current State...”, <http://www.history.ee/register/doc/artikkel_1.html#1>.

⁸⁸³ “Activities”, **Estonya İşgaller Müzesi Resmi Internet Sitesi** <<http://www.okupatsioon.ee/english/activities/index.html>>, (27.06.2008).

⁸⁸⁴ Bkz. “Changes in the Street Names of Tallinn 1987–2008”, **Estonya Dil Enstitüsü Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.eki.ee/knab/tallinn2.htm>>, (28.06.2008).

⁸⁸⁵ 1711–1765 yılları arasında yaşamış Rus bilim adamı ve yazar.

⁸⁸⁶ 1875–1946 yılları arasında yaşamış Bolşevik devrimci.

⁸⁸⁷ 1918 yılında kurulan komünist gençlik birliği.

⁸⁸⁸ “Changes in the Street Names of...”, <<http://www.eki.ee/knab/tallinn2.htm>>.

4.2. UKRAYNA: ETNİK VURGUSU SINIRLI TARİHYAZIMI, MİTLEŞTİRME ve SEMBOLLEŞTİRME

4.2.1. Hruşevski'nin Tarihyazımına İhtiyatlı Dönüş

Sovyet sonrası Estonya'da olduğu gibi Ukrayna'da da devlete adını veren etnik grup merkezli bir tarihyazımı, bağımsızlığın hemen ertesindeki süreçte ön plana çıkarılmıştır.⁸⁸⁹ Ancak Estonya'daki durumdan farklı olarak Ukrayna'da, sözkonusu etnik kimlik merkezli tarihyazımı anlayışı bağımsızlık sonrası ilk yıllarda, devlete adını veren etnik grup bağlamı milliyetçiliklere mesafeli yönetimler tarafından, etnik kaygılardan ziyade devletin bağımsızlığını sürdürme temel kaygısıyla sahiplenilmiştir.⁸⁹⁰

Ukrayna'da bağımsızlık sonrası süreçte hâkim tarihyazımı geleneği, temel amacını devletin bağımsızlığını sağlamlaştırmak olarak belirlediği için, Ukrayna etnik kimliğinin/devlet geleneğinin özgünlüğünü ve kadimliğini ve Rus etnik kimliğinden/devlet geleneğinden farklılıklarını bu amaca hizmet ettiği ölçüde vurgulamış; bu çerçevede etnik Ukrayna milliyetçisi kanat tarafından hâlihazırda işlenmiş bulunan tezleri merkeze almıştır. Ancak eşzamanlı olarak, yine devletin bağımsızlığını ve ülkenin bölünmezliğini sürdürebilmek amacıyla, ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan etnik Rusları ve/veya Rus-dillileri⁸⁹¹

⁸⁸⁹ Taras Kuzio, "National Identity and History Writing in Ukraine", *Nationalities Papers*, Eylül 2006, C. 34, S. 4, s. 418–419.

⁸⁹⁰ Wolczuk, *a.g.m.*, s. 686.

⁸⁹¹ 2001 yılı Ukrayna Nüfus Sayımı verilerine göre etnik Ruslar ülke nüfusunun % 17,28'ini, Rus-dilliler ise % 27,80'ini oluşturmaktadır. Bkz. "National Composition of Population", *Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi İnternet Sitesi*, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>>, (04.07.2008). "Linguistic Composition of Population", *Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi İnternet Sitesi*, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language/>>, (04.07.2008).

düşmanlaştırmak üzerine kurulu tezlere mesafeli yaklaşmıştır.⁸⁹² Bu nedenle, sözkonusu gelenek dâhilinde Ukrayna'nın özgün tarihi vurgulanırken Sovyet öncesi döneme; yani uzak geçmişe odaklanılmış, aynı zamanda Rus karşıtı bir söylem geliştirmekten mümkün olduğunca kaçınılmıştır. Ülkenin demografik konumunun dayattığı kimliksel dengeler nedeniyle, yakın tarihin (örneğin SSCB dönemi) etnik çatışma noktalarını belirginleştirici ve son tahlilde ülke bütünlüğüne bozucu etkide bulunabilecek bir yorumu ilke olarak devlet destekli tarihyazımına dâhil edilmemiştir.⁸⁹³

Sözkonusu eklektik olarak tanımlanabilecek tarihyazımı geleneğinin, “resmi tarih” noktasına taşındığı dönemler Kravçuk dönemi (1991–1994) ve Kuçma'nın devlet başkanlığındaki birinci dönemidir (1994–1999). Kuçma'nın ikinci dönemi (1999–2005) ise etnik Rus ve Ukraynalı yakınlığını iki millet arasındaki ontolojik eşitlik ve Ukrayna'nın bağımsızlığını sürdürme paranteziyle vurgulayan “Doğu Slav” ekolünün Sovyet sonrası Ukrayna tarihyazımında ön plana çıktığı tek dönemdir.⁸⁹⁴ Kuçma'nın bu dönemde Rus-Ukraynalı yakınlığını tarihyazımına aktarma eğilimine girmesi, büyük ölçüde devletin bağımsızlığının geri dönülmez bir biçimde sağlandığına dair inancın pekişmesinden kaynaklanmaktadır. Yuşçenko dönemi ise Doğu Slav ekolünün tam tersi bir biçimde, etnik Ukraynalılığın Rus karşıtlığıyla tanımlandığı bir tarihyazımı geleneğinin devlet desteği aldığı dönemdir.⁸⁹⁵

Kravçuk ve Kuçma'nın birinci dönemlerinde hâkim olan, Ukrayna etnik kimliğine vurguya dayanan ancak Rusları ötekileştirmede çekinceli kalan tarihyazımı

⁸⁹² Bkz. Wolczuk, **a.g.m.**, s. 681-682.

⁸⁹³ **Y.a.g.m.**, s. 681-682, 689.

⁸⁹⁴ Kuzio, “National Identity and...”, s. 413–415, 418–419.

⁸⁹⁵ Örneğin Taras Kuzio'ya göre Yuşçenko, Ukrayna'nın ilk “milli demokrat” Devlet Başkanı olmuştur. Bkz. Kuzio, “National Identity and...”, s. 423. Kuzio'nun terminolojisine göre milli demokratiğin etnik milliyetçilikle eşanlamlı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca bkz. Taras Kuzio, “Nation Building, History Writing and Competition over the Legacy of Kyiv Rus in Ukraine”, **Nationalities Papers**, Mart 2005, C. 33, S. 1, s. 50.

anlayışı, Sovyet sonrası süreçte ilk olarak *antiklik ve anayurt mitleri* oluşturma çabası içine girmiştir. Bu durum, Çarlık Rusyası ve Sovyet tarihyazımlarının bulanıklaştırdığı Rus-Ukraynalı arasında etnik ve Rusya-Ukrayna arasındaki politik sınır çizgilerini “kadimlik” ve “anayurtla gerçek bağlantı” söylemleriyle belirginleştirme hedefine yöneliktir.⁸⁹⁶ Nitekim Çarlık Rusyası tarihyazımı, Estonya’ya yaklaşımının aksine, Ukraynalıların Ruslardan ayrı bir tarihi olduğu fikrini bile reddetmekte,⁸⁹⁷ Sovyet tarihyazımı ise ayrı bir Ukraynalı etnik kimliğini kabul etmekte ancak etnik kimliklerin gerçekliğini “Sovyet İnsanı” olmayla neticelenecek süreçte geçici bir evre olarak yorumlamaktadır. 1934 sonrasında ise, “Büyük Rusların” doğal liderliği söyleminin⁸⁹⁸ yeniden canlandırılması ve Çarlık mirasının artan oranda sahiplenilmesi,⁸⁹⁹ Leninci anlayışa içkin etnik grupların/milliyetlerin eşitliği düşüncesinin⁹⁰⁰ devre dışı bırakılmasıyla birleşince, Sovyet tarihyazımını son tahlilde Çarlık tarihyazımına yaklaştırmıştır.⁹⁰¹

Çarlık tarihyazımı ve bu geleneğe gittikçe daha fazla yaklaşan Sovyet tarihyazımları karşısında Sovyet sonrası Ukrayna tarihyazımı, özgün bir milli kimliği

⁸⁹⁶ Hatta Ukrayna devletinin meşruiyetini kanıtlama adına Kuçma, “Ukrayna Rusya Değildir” başlıklı bir kitap da yayınlamıştır. Olena Nikolayenko, “Contextual Effects on Historical Memory: Soviet Nostalgia among Post-Soviet Adolescents”, **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 2008, C. 41, S. 2, s. 245. Kitap hakkında bkz. Volodymyr Senchenko, “Ukraine is not Russia, by Leonid Kuchma Book Review”, **The Ukrainian Observer**, <<http://www.ukraine-observer.com/articles/189/200>>, (07.07.2008).

⁸⁹⁷ Taras Kuzio, “Historiography and National Identity among Eastern Slavs”, **National Identities**, Temmuz 2001, C. 3, S. 2, s. 116.

⁸⁹⁸ **Y.a.g.m.**, s. 111-113.

⁸⁹⁹ 1930’ların ortasından itibaren Moskova ve Kiev merkezli “resmi tarih” tezleri Çarlık Rusyası’nın olumlu etkilerinin arayışı içine girmişlerdir. Bkz. Serhy Yekelchuk, “Stalinist Patriotism as Imperial Discourse: Reconciling the Ukrainian and Russian ‘Heroic Pasts,’ 1939–1945”, **Kritika: Explorations of Russian and Eurasian History**, Kış 2000, C. 3, S. 1, s. 57. Brandenberger ve Dubrovsky’nin, Çarlık dönemi kahramanları ve Rus etnik kimliğinin Stalin dönemi Sovyet tarihyazımında ön plana çıkarılmasını tarih kitaplarından örneklerle aktardığı çalışması için bkz. D. L. Brandenberger ve A. M. Dubrovsky, “‘The People Need a Tsar’: the Emergence of National Bolshevism as Stalinist Ideology (1931–1941)”, **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1998, C. 50, S. 5, s. 873–892.

⁹⁰⁰ Lenin bu düşüncüyü 1913 yılında kaleme aldığı “İşçi Sınıfı ve Ulusal Sorun” başlıklı makalesinde şöyle ifade etmiştir: “Herhangi bir ulusa ya da dile ayrıcalık yok! Ulusal bir azınlığa karşı en ufak bir baskıya ve haksızlığa yer yok!...” Lenin, 1914 yılında kaleme aldığı “Ulusal Siyaset Sorunu Üzerine” başlıklı makalesinde ise aynı konuda şu görüşe yer vermiştir: “Herşeyin üstünde, halka yönelik özgürlüklerde ulusların eşitliğine değer verilir... Ve Büyük-Ruslar’ın ayrıcalıkları konusunda direniriz. Hiçbir ulusa herhangi bir ayrıcalık yok, uluslar tam olarak eşit olmalıdır. Tüm ulusların işçileri birleşmeli ve kaynaşmalıdır deriz...” Bkz. Lenin, **a.g.e.**, s. 71, 148.

⁹⁰¹ Kuzio, “Historiography and National Identity...”, s. 113.

ve milli sınırları *antiklik* ve *anayurt* mitleriyle yeniden kurmak için, Lenin sonrası SSCB’de yasaklı duruma düşen ve 50 yıl boyunca “Alman ajanı” ve “burjuva milliyetçisi” olmakla itham edilen Ukraynalı tarihçi Mikhaïlo Hruşevski’nin (1866–1934)⁹⁰² tarih yaklaşımını merkeze almış;⁹⁰³ tarih eğitimi bu yaklaşım çerçevesinde yeniden yapılandırmıştır.⁹⁰⁴ Hruşevski’nin eserlerine ek olarak, aynı tarih geleneğinden Orest Subtelny’nin etnik Ukraynalılara odaklanan “*Ukrayna: Bir Tarih*” başlıklı çalışması da Sovyet sonrası Ukrayna’da tarih alanında ön plana çıkan diğer bir eserdir.⁹⁰⁵ Subtelny’nin eserinin Hruşevski’nin eserlerinden farkı kadimlik vurgusunda devlet yerine topluma odaklanmasıdır. Bir başka deyişle Hruşevski devlet-Ukraynalılık bağlantısı üzerinden kadimlik iddiasında bulunurken, Subtelny “Ukraynalı” olarak etiketlediği kitlenin, üzerinde yaşadığı ülkeye sahip olan devletle bağlantısı üzerinde durmadan, sadece etno-merkezci argümanlarla kadimlik iddiasında bulunmakta ve hatta Ukrayna tarihini “tam bir milli devlet çatısına sahip olmadan ayakta kalan ve gelişmek zorunda olan bir milletin tarihi” olarak tanımlamaktadır.⁹⁰⁶ Çarlık ve Sovyet tarihyazımı geleneklerine göre Rus tarihi Kiev Prensiği⁹⁰⁷ (IX.yy–XII.yy) ile başlamakta, XII–XIV. yüzyıllar arasındaki Vladimir

⁹⁰² Y.a.g.m., s. 122.

⁹⁰³ Peter V. Rodgers, “Compliance or Contradiction: Teaching ‘History in the ‘New’ Ukraine. A View from Ukraine’s Eastern Borderlands”, *Europe-Asia Studies*, Mayıs 2007, C. 59, S. 3, s. 510. Hruşevski’nin tarih anlayışını bağımsızlık sürecinde ve sonrasında dünyaya duyuran ise Kuzey Amerika’daki Ukrayna diasporası olmuştur. 1990’larda Hruşevski’nin Ukrayna tarihi üzerine yazdığı kitaplar diaspora tarafından İngilizce’ye çevrilmiştir. Bu çalışmaların merkezi ise Alberta Üniversitesi Kanada Ukrayna Araştırmaları Merkezi’ne bağlı Peter Jacyk Ukrayna Tarihsel Araştırma Merkezi olmuştur. Serhii Plokyh, *Unmaking Imperial Russia – Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*, Toronto, University of Toronto Press, 2005, s. 9. Alberta Üniversitesi Kanada Ukrayna Araştırmaları Merkezi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <<http://www.ualberta.ca/~cius/>>, (06.07.2008).

⁹⁰⁴ Bu çerçevede Hruşevski’nin on ciltlik Ukrayna-Rus tarihi kitap serisi, bazı ciltler 100.000 adet olmak üzere Kiev’de yeniden basılmıştır. Hruşevski’nin yaklaşık elli cildi bulan diğer çalışmaları da basılmaktadır. Hruşevski’nin devlet tarafından ön plana çıkarılması için yapılan diğer çalışmalar için bkz. Plokyh, *Unmaking Imperial Russia...*, s. 10. Ukrayna Milli Eğitim Bakanlığı’nın tarih müfredatında Hruşevski’nin etkisi konusunda bkz. Rodgers, *a.g.m.*, s. 506-507. Kuzio, *Ukraine – State and...*, s. 205.

⁹⁰⁵ Kuzio, “Historiography and National Identity...”, s. 126. Orest Subtelny, *Ukraine: a History*, Toronto, University of Toronto Press, 2000.

⁹⁰⁶ Bkz. Subtelny, *a.g.e.*, s. xv.

⁹⁰⁷ Rusça: *Kıyevskaya Rus - Кієвська Русь*, Ukrayna dili: *Kıyevska Rus - Кіївська Русь*.

Suzdal Prensligi,⁹⁰⁸ XIV–XVI. yüzyıllar arasındaki Büyük Moskova Dükalığı⁹⁰⁹ ve Çarlık Rusyası, Kiev Prensligi’nin ardıllarını oluşturmaktadır.⁹¹⁰ Çarlık tarih yazımı ve Lenin dönemi dışındaki Sovyet tarih yazımı geleneğine göre bugünkü Ukraynalıların ataları tarih sahnesine ancak XVII. yüzyıl ortalarında çıkmış ve Rusya’yla yeniden birlik amacını gerçekleştirdikten sonra yeniden tarih sahnesinden çekilmişlerdir.⁹¹¹ Hruşevski ise 1898–1936 yılları arasında yayınladığı on ciltlik *Ukrayna-Rus Tarihi* kitap serisinde, bu tez karşısında, Kiev Prensligi halkının zamanla Rutenyalılara⁹¹² dönüştüğü, Galiçya-Volhynia Prensligi’nin (XIII.yy–XIV.yy ortası) Kiev Prensligi’nin tek meşru mirasçısı olduğu,⁹¹³ Rutenyalıların ise XIX. yüzyılın ikinci yarısında kendilerini Ukraynalı olarak yeniden tanımladıkları görüşünü işlemiştir.⁹¹⁴ Hruşevski ayrıca Kiev Prensligi’ni “öncü Ukrayna devleti” olarak tanımlamış,⁹¹⁵ bu prensliğin mirasının dışlayıcı biçimde etnik Ukraynalılarda ve Ukrayna’da olduğunu iddia etmiştir.

Hruşevskici tarih anlayışı görüldüğü gibi devlet ve etnik kimlik üzerinden bir antiklik miti yaratırken,⁹¹⁶ aslında Çarlık ve Sovyet tarih yazımlarının antiklik mitlerini safdışı bırakma ve Doğu Slavlar arasında rakip tarih yazımlarınca kurulmaya çalışılan etnik Ruslar lehine “hiyerarşik ilişkiyi” tersyüz ederek ortadan kaldırma konularında önemli bir adım atmıştır. Çünkü Kiev Prensligi’nin Ukrayna tarihine

⁹⁰⁸ Rusça: *Vladimira-Suzdalskaye Knyajestva - Влади́миро-Суздальское кня́жество*.

⁹⁰⁹ Rusça: *Velikaye Knyajenstva Maskovskaye - Велико́е кня́жество Моско́вское*.

⁹¹⁰ Wolczuk, **a.g.m.**, s. 672-673. Kuzio, “National Identity and...”, s. 409.

⁹¹¹ Kuzio, “National Identity and...”, s. 409.

⁹¹² Ukrayna dili: *Rusini – Русини*.

⁹¹³ Serhii Plokhy, “The History of a ‘Non-Historical’ Nation: Notes on the Nature and Current Problems of Ukrainian Historiography”, **Slavic Review**, Sonbahar 1995, C. 54, S. 3, s. 710. Kuzio, “National Identity and...”, s. 421.

⁹¹⁴ Kuzio, “Historiography and National Identity...”, s. 124–125.

⁹¹⁵ Rodgers, **a.g.m.**, s. 509.

⁹¹⁶ Subtelny’de yukarıda da görüldüğü gibi aynı “antiklik miti” sadece etnik kimlik üzerinden kurulmaya çalışılmıştır.

“kurucu” biçimiyle eklenmesi,⁹¹⁷ Çarlık tarihyazımı tarafından Ruslardan farklılıkları reddedilmiş, Sovyet tarihyazımı tarafından ise etnik çerçeveye sıkıştırılmış ve hatta “Küçük Ruslar” olarak tanımlanmış Ukraynalılara bir Ukrayna milleti olarak meşruiyet verecek tarihsel derinliği katabilmiştir.⁹¹⁸ Dahası bu derinlik, Hruşevski’nin tarih düşüncesiyle Rus tarihinden de eskiye çekilmiştir.⁹¹⁹

Hruşevskici tarihyazımının ürettiği antiklik mitinin doğal uzantısı “Kiev Prensligi” topraklarına sahipliğe dayanan *anayurt mitinin* de kurulmasıdır. Bugünkü Ukrayna topraklarının, Kiev Prensligi’nin son mirasçısı Ukrayna’ya tarihsel olarak ait olduğu tezi, Ukrayna topraklarının oldukça yeni tarihlere kadar Rus yönetimine girmedikleri yan tezinden de beslenmiştir. Kiev Presligi’nin 1240 yılındaki dağılışının ardından, bugünkü Ukrayna topraklarının ya bağımsız Galiçya-Volhynia Prensligi ya da Moğol yönetimi altında kalması; daha sonrasında ise Litvanya, Polonya-Litvanya ve Kozak yönetimleri altına girmesi ve 1654 yılına kadar Rus denetimine girmemesi olgusu bu tezi desteklemektedir. Dahası bölgeye Çarlık Rusyası’nın giriş tarihini daha da yeni dönemlere çekerek, anayurt mitini sağlamlaştırma gayreti Hruşevski ekolüne bağlı günümüz Ukrayna tarihyazımında sıklıkla görülmektedir. Örneğin Kuzio, Çarlık Rusyası’na Ukrayna topraklarının büyük bir kısmını açan 1654 tarihli Pereyaslav Anlaşması’nın varlığına rağmen, bölgede Pereyaslav Anlaşması sonrasında da Kozak özerkliğinin sürdüğünü iddia etmekte, neredeyse XIX. yüzyılın ortaları gibi oldukça yeni bir tarihi, bölgenin Rus etkisine açılış tarihi olarak sunmakta,⁹²⁰ böylelikle anayurt mitini perçinlemeye çalışmaktadır.

⁹¹⁷ Bkz. Smith, Law, Wilson vd., *Nation-building in the Post-Soviet...*, s. 24.

⁹¹⁸ Kuzio, “National Identity and...”, s. 420.

⁹¹⁹ Moskova şehrinin 800, Kiev şehrinin 1500 yıllık tarihlerinin olması bu noktada Ukrayna tarihyazımınca kullanılan bir diğer argümandır. Bkz. Kuzio, “National Identity and...”, s. 419–420.

⁹²⁰ Kuzio, “Historiography and National Identity...”, s. 118.

Ukrayna’da Sovyet sonrası tarihyazımında *altınçağ miti* ise, antiklik ve anayurt mitleri gibi, esas işlevinin yanında Rus kimliğiyle sınır çizgilerini belirginleştirme işlevini yerine getirmektedir. Sovyet sonrası Ukrayna tarihyazımında rastlanan birinci yoruma göre, Kiev Prenslği ile zamanın Avrupa devletleri/kültürleri arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Hatta Kiev Prenslği’nin sözkonusu devletlere/kültürlere üstünlüğü sözkonusudur. Rus devletleri/kültürleri ise bu kültürel sahanın tamamen dışındadır. Kiev, bağımsız Galiçya-Volhynia Prenslği ve Kozak dönemleri “milletin” kültürel yaratıcılığının zirvede olup, devletin Avrupa devletlerinin önde gelen üyelerinden olduğu dönemlerdir.⁹²¹ Örneğin Kiev Prenslği, Hruşevski’ye göre Ukrayna’nın Avrasya’nın değil, Avrupa’nın doğal bir parçası olduğunu ifade etmektedir.⁹²² Bu söylemi sürdüren Ukrayna güncel tarihyazımına göre Galiçya-Volhynia, zamanın Batı Avrupası’ndan daha yüksek kültüre sahip olarak gösterilmekte ve bu prensliğin Avrupa’yı Moğol-Tatar ve diğer Asyalı güçlerin istilasına karşı savunduğu görüşü sıklıkla dile getirilmektedir.⁹²³ Bir başka ifadeyle Sovyet sonrası Ukrayna’da devlet destekli tarihyazımı tarafından altınçağ miti birinci yorumuyla Avrasya kültürüne karşıt bir biçimde tanımlanan ve Avrupa kültürüyle ilişkilendirilerek sunulan Kiev ve Galiçya-Volhynia Prenslikleri’ni nitelemek için kullanılmaktadır. Böylelikle “geleceğe dönük altınçağ tasarımlarının” Avrupalılık üzerinden okunmasının kimliksel altyapısı oluşturulmaya çalışılmaktadır.⁹²⁴

İkinci yoruma göre ise Ukrayna kimliği “Doğu” ile “Batı” arasındaki diyalektik ilişki sonrasında oluşmuş bir “sentez” olarak sunulmakta ve bu sentezin ilk

⁹²¹ Smith, Law, Wilson vd., *Nation-building in the Post-Soviet...*, s. 24.

⁹²² Kuzio, “Historiography and National Identity...”, s. 118.

⁹²³ Kuzio, “National Identity and...”, s. 420.

⁹²⁴ *Y.a.g.m.*, s. 421.

gerçekleştiği dönem olarak Kiev Prenslığı işaret edilmektedir. Özellikle Kuçma döneminde ön plana çıkan bu yoruma göre Kiev Prenslığı'ndan günümüze Ukrayna, Avrupa ve Asya arasında köprü olagelmıştır. Ukrayna, Batılı olduğu kadar Doğulu, Doğulu olduğu kadar Batılıdır. Sözkonusu “sentezin” varlığı, Ukraynalı kimliğini salt Asyalı olarak sunulan Rus kimliğine bir nebze de olsa yakınlaştırmaktadır. Ancak son tahlilde Ukraynalı kimliğine içkin olarak sunulan “Avrupalı yan” onu Rus kültüründen ayıran sınır çizgilerini yeniden belirginleştirmektedir.⁹²⁵

Antiklik, anayurt ve altınçağ mitlerine paralel bir biçimde üretilen *ata mitleri* de Sovyet sonrası Ukrayna tarihyazımının bir diğer gerçekliğidir. Bu çerçevede örneğin Kiev Prenslığı'ni döneminin en önemli güçlerinden biri haline getirdiği iddia edilen⁹²⁶ hükümdarlardan Büyük Volodimir (958–1015), I. Yaroslav (978–1054) ve 1918 yılında kurulan ve ancak çok kısa süre bağımsız kalan Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu Mykhailo Hruşevski “kahraman devlet kurucuları” olarak değerlendirilmişlerdir.⁹²⁷

Sovyet sonrası Ukrayna'da ata mitinin üzerinden kurulduğu bir diğer tarihsel kişilik ise Kozak Devleti'nin kurucusu olması nedeniyle Bogdan Melnitski'dir (1595–1657). Kravçuk ve Kuçma dönemlerinde hâkim olan tarihyazımı geleneğine göre, Melnitski, Polonya baskısına karşı savaşan büyük bir Kozak lideridir. Onun Çarlık Rusyası'yla Pereyaslav Anlaşması'nı yapması ya konjonktürel bir zorunlulukla açıklanmakta,⁹²⁸ ya da bu anlaşmanın ilkelerinin Kozak bağımsızlığını

⁹²⁵ Bkz. Wolczuk, **a.g.m.**, s. 683.

⁹²⁶ Bkz. “The Kyivan Rus State and Its Ukrainian Principalities”, **Encyclopedia of Ukraine**, <<http://www.encyclopediaofukraine.com/history.asp>>, (06.07.2008).

⁹²⁷ Wolczuk, **a.g.m.**, s. 680.

⁹²⁸ Bu durum örnek olarak 1995 yılından itibaren Ukrayna'da ilköğretim beşinci sınıflara okutulan Viktor Mysan'un “*Opovidannia z Istorii Ukrayiny*” adlı kitabının Pereyaslav Anlaşması'nı ele alış biçimi gösterilebilir. Bu konuda bkz. Nancy Popson, “The Ukrainian History Textbook: Introducing Children to the ‘Ukrainian Nation’”, **Nationalities Papers**, Haziran 2001, C. 29, S. 2, s. 331'den Viktor Mysan, **Opovidannia z Istorii Ukrayiny**, Kyiv, Geneza, 1997, s. 118.

zedelemediği ancak Çarlık Yönetimi'nin anlaşılmaya aykırı hareket etmesi nedeniyle bölgeye Rus etkisinin girdiği ifade edilmekte,⁹²⁹ böylelikle Melnitski'nin kahraman kişiliği tartışmalı hale getirilmemektedir. Ancak Melnitski'nin bir kahraman mı yoksa bir vatan haini mi olduğu Ukrayna tarih yazımı etnik milliyetçi etkilere açıldıkça daha fazla tartışmalı hale gelmektedir. Çarlık, Sovyet ve güncel Rus tarih yazımları tarafından, 1654 tarihli Pereyaslav Anlaşması'nı imzalaması ve Doğu Slavların birliğini sağlamadaki rolü nedeniyle kahramanlaştırılan⁹³⁰ Melnitski'nin devlet kuruculuk ve Doğu Slav Birliği'ne yol açmaktan oluşan ikircikli imajı, Melnitski'yi ata miti bağlamında tutmakta ancak konumunu gittikçe daha tartışmalı hale getirmektedir.⁹³¹

Çarlık, Sovyet ve günümüz Rus tarih yazımlarının Çar I. Petro'ya karşı İsveç Kralı XII. Charles ile gizli bir anlaşma yaptığı gerekçesiyle “hain” olarak etiketlediği Ivan Mazepa (1639–1709) da Sovyet sonrası Ukrayna tarih yazımının ata miti çerçevesinde yorumladığı bir diğer tarihsel kişiliktir. Yeni tarih yazımı, Hruşevski geleneğini sürdürerek Mazepa'nın “Ukrayna halkını Rus İmparatorluğu'ndan kurtarma konusundaki girişimlerini” vurgulayarak onu bir kahraman noktasına taşımaktadır.⁹³² Örneğin Viktor Mysan'ın yazdığı Ukrayna ilköğretim beşinci sınıflarında 1995 yılından beri okutulan tarih ders kitabında, Mazepa, “Ukrayna'yı büyük ve güçlü bir Avrupa devleti yapmayı hedefleyen ve Çar'ın baskısından halkı kurtarmayı amaçlayan iyi eğitilmiş bir Ukraynalı” olarak tanımlanmaktadır.⁹³³

⁹²⁹ Örneğin bkz. Kuzio, “Historiography and National Identity...”, s. 118.

⁹³⁰ Markian Dobczansky, “War and Identity: Stalin, Khmelnytsky and Russo-Ukrainian Relations”, **RES**, İlkbahar 2006, C. 2, S. 1, s. 10. Serhii Plokhy, “The Ghosts of Pereyaslav: Russo-Ukrainian Historical Debates in Post-Soviet Era”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2001, C. 53, S. 3, s. 489.

⁹³¹ Bu konuda bkz. Plokhy, “The Ghosts of...”, s. 489-505. Rodgers, **a.g.m.**, s. 510.

⁹³² Popson, **a.g.m.**, s. 332. Rodgers, **a.g.m.**, s. 511.

⁹³³ Popson, **a.g.m.**, s. 332'den Mysan, **a.g.e.**, s. 119. Ivan Mazepa ve İsveç ordusu 1709 tarihli Poltava Savaşı'nda Çarlık ordusuna yenilmişlerdir.

Sovyet sonrası Estonya tarihyazımının İsveç hâkimiyeti altındaki dönemi *eski iyi zamanlar miti* bağlamında değerlendirmesine benzer bir biçimde, Sovyet sonrası Ukrayna’da da devlet bağlamlı tarihyazımı Avusturya hâkimiyeti altındaki dönemi, millet-inşasına izin verildiği gerekçesiyle Çarlık-Sovyet dönemlerine kıyasla daha tercih edilebilir olarak sunmaktadır.⁹³⁴

Ukrayna’da Sovyet sonrası tarihyazımının Kravçuk ve Kuçma dönemlerindeki biçiminin Estonya örneğinden farklılaştığı en önemli noktalardan biri direniş, sömürü ve eziyet çekme mitlerini SSCB üzerinden kurmadaki seçici çekincedir. Örneğin Kravçuk ve Kuçma dönemlerinde, 1917–1921 arası Ukrayna bağımsızlık hareketini Rus karşıtı bir biçimde tanımlamamaya özel gayret sarfedilmiştir. 1929’da Batı Ukrayna’yı elinde tutan Polonya Yönetimi’ne karşı kurulan, daha sonrasında ise etnik Ukrayna milliyetçisi tarihyazımı geleneğinde Nazi ve Sovyet hâkimiyetlerine karşı mücadele verdiği iddia edilen Ukrayna Milliyetçileri Örgütü’ne (UMÖ)⁹³⁵ ve 1940’larda ve 1950’lerin başında Batı Ukrayna’da hem Naziler’e hem de Sovyetler’e karşı savaştığı iddia edilen ve Batı Ukrayna milliyetçiliğinin *direniş mitinin* temel unsurlarından biri haline getirilen⁹³⁶ UMÖ’nün askeri kolu Ukrayna İsyen Ordusu (UİO)’na⁹³⁷ devlet destekli tarihyazımında ihtiyatla yaklaşmıştır. Bir başka ifadeyle UMÖ ve UİO’nun SSCB karşısındaki tarihsel rolü konusunda “resmi tarih”, Kravçuk ve Kuçma dönemlerinde, etnik Ukrayna milliyetçiliğinin tarih tezinden uzaklaşmış, sessizleşmiştir.⁹³⁸ Bu durum

⁹³⁴ Kuzio, “History, Memory and...”, s. 254.

⁹³⁵ Ukrayna dili: *Organizatsiya Ukrayinskih Natsionalistiv - Organizaçia Ukraïns'kikh Naçionalistiv*. Ukrayna Milliyetçileri Örgütü’nün kurucu lideri Ehven Konovalets’di. Bkz. David R. Marples, “Stepan Bandera: the Resurrection of a Ukrainian National Hero”, *Europe-Asia Studies*, Haziran 2006, C. 58, S. 4, s. 559.

⁹³⁶ Bu konudaki etnik Ukrayna milliyetçiliği tezlerine örnek olarak bkz. Kost Bondorenko, “İstoriya Katoruyu Ni Znayem. İli Ni Hatim Znat? - История, Которую Не Знаем. Или Не Хотим Знать?”, *Zerkalo Nedeli*, 29 Mart – 5 Nisan 2002, C. 12, S. 387, <<http://www.zn.ua/1000/1030/34310/>>, (06.07.2008).

⁹³⁷ Ukrayna dili: *Ukrayinska Povstanska Armiya - Українська Повстанська Армія*.

⁹³⁸ Woleczuk, *a.g.m.*, s. 682. UMÖ ve UİO, etnik Ukrayna milliyetçiliğinin tarih tezlerinde kahramanlık kavramı ve direniş mitleriyle yorumlanırken, Kravçuk ve Kuçma dönemlerinde tarihyazımıyla olmasa da devlet

büyük oranda UMÖ ve UIÖ'nun Doğu ve Batı Ukrayna'da birbirlerine zıt biçimlerde algılanmaya devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Batı Ukrayna'da UIÖ, hem Naziler'e hem de Sovyetler'e karşı Ukrayna'nın bağımsızlığı için savaşı bir örgüt olarak algılanırken,⁹³⁹ Doğu Ukrayna'da Sovyet ve güncel Rus tarih yazımlarının⁹⁴⁰ da etkisiyle Hitler işbirlikçisi SSCB karşıtı bir örgüt olarak algılanmaya devam etmektedir.⁹⁴¹

Stalin'in tarımsal kolektifleştirmeleri ve 1932–1933 Büyük Açlığı (*Holodomor*) da Kravçuk ve Kuçma dönemleri tarih yazımında SSCB karşısında *sömürü* ve *acı çekme* mitleri üzerinden yine sınırlı bir biçimde okunan bir diğer tarihsel dönemi ifade etmektedir. Bu dönemin Milli Eğitim Bakanlığı onaylı tarih ders kitaplarında genellikle Stalin'in tarımsal kolektifleştirme programı ülke kaynaklarının kontrol altına alınması hedefine vurguyla açıklanmış, “Büyük Açlığın” Sovyet Yönetimi tarafından yapay olarak yaratıldığı ifade edilmiştir. Ancak *Holodomor*'un bir soykırım olduğu tezi, her ders kitabında yer almamıştır.⁹⁴² Nitekim başta ünlü Ukraynalı tarihçi Stanislav Vladislavoviç Kulçitskiy'inkiler

politikasıyla sözkonusu örgütlenmelerin Polonya ve Nazilere karşı direnişleri takdir edilmiş, SSCB'ye karşı mücadelesi ise desteklenmemiştir. Bu durum en net olarak 22 Ekim 1993 tarihinde çıkarılan gazilerin sosyal güvenlik statüleri konulu yasada görülmektedir. Yasaya göre UIÖ'nun 1944 tarihi öncesi “savaşanlarına” gazilik hakkı tanınmış, ancak Nazi işgalinin sona erip, Ukrayna'nın tamamen SSCB yönetimine girdiği 1944 yılı sonrasında UIÖ'ya üye olanlara aynı statü tanınmamıştır. Bu durum, Ukrayna devlet yönetiminin Batı ve Doğu Ukrayna'nın birbirlerine karşı kimliksel konumlanışları arasında bir orta yol bulma gayretine işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle UIÖ'nun Nazilere karşı mücadele ettiği savı resmi düzlemde onay görmüş, ancak UIÖ'nun SSCB'ye karşı mücadelesi, Doğu Ukraynalıları rencide etmemek adına meşru görülmemiştir. Bkz. Marples, *a.g.m.*, s. 555.

⁹³⁹ Plokhyy, “The History of a ‘Non-Historical’...”, s. 711.

⁹⁴⁰ Örneğin Rus tarihçi Roi Medvedev'e göre, son yıllarda Kiev'de yayınlanan UIÖ eylemleriyle ilgili dokümanlar, UIÖ'nun Nazi kuvvetlerine karşı ciddi eylemlere giriştiği konusunda hiçbir delil ortaya koyamamaktadır. UIÖ'nun giriştiği tek ciddi eylem dizisi 1944–1948 yılları arasında gerçekleştirilmiş, bu eylemler de Kızıl Ordu'ya ve Sovyet Gizli Servisi'ne yönelmiştir. Roi Medvedev, “History and Myths”, *Russia in Global Affairs*, Temmuz - Eylül 2006, C. 4, S. 3, s. 174.

⁹⁴¹ Bkz. Rodgers, *a.g.m.*, s. 513.

⁹⁴² *Holodomor*'un bir soykırım olduğu tezi örneğin Turçenko'nun 1995 basımı tarih ders kitabında işlenmektedir. Bkz. Jan Germen Janmaat, “The Ethnic ‘Other’ in Ukrainian Textbooks: the Case of Russia and the Russians”, *Compare: a Journal of Comparative Education*, Haziran 2007, C. 37, S. 3, s. 315'ten F. H. Turchenko, *Noveishaia Istoria Ukrainy: Chast' Pervaia (1917–1945 Gadu)*, Kiev, Heneza, 1995, s. 225–228.

olmak üzere birçok tarih ders kitabında Stalin Yönetimi eleştirilmekle birlikte bu dönemle ilgili daha yansız bir terminolojiye yer verilmiştir.⁹⁴³

Yuşçenko dönemi ise bir taraftan Hruşevskici tarihyazımı geleneğinin sürdürüldüğü, diğer taraftan da Kravçuk ve Kuçma dönemlerinde kullanılmakta çekimser kalınan direniş, sömürü ve acı çekme mitlerinin SSCB konusunda daha doğrudan ve yoğun olarak kullanılmaya başlandığı bir döneme karşılık gelmektedir. Önceki dönemlerde devlet yönetimi ve devlet destekli tarihyazımı tarafından Nazi ve SSCB karşıtı mücadelesi ayrı ayrı değerlendirilen ve sadece Nazi karşıtı mücadelesi olumlanan UİÖ, Yuşçenko döneminde koşulsuz olarak kahraman bir örgüt konumuna taşınmıştır.⁹⁴⁴

UİÖ üyeleri, Yuşçenko'nun 9 Mayıs 2007 tarihli Zafer Günü⁹⁴⁵ konuşmasındaki şu sözlerinde görüldüğü gibi devlet nezdinde İkinci Dünya Savaşı gazileri ile eşdeğer görülmeye başlanmıştır:⁹⁴⁶ "...Bizler, anayurtlarımızı totaliter işgalcilerden⁹⁴⁷ kurtarmak için savaşılmış olan herkese saygılarımızı sunuyoruz. Her bir savaşçının, kurbanın ve Ukrayna'nın her bir koruyucusunun hatırası milletimiz

⁹⁴³ Örneğin Stanislav Kulçitskiy, Y. Kurnosov ve M. V. Koval, **Istoria Ukrainy: Chastyna I.**, Kiev, Osvita, 1994. Stanislav Kulçitskiy ve Y. I. Shapoval, **Novitnia Istoria Ukrainy (1914–1939)**, Kiev, Heneza, 2003. Bkz. Janmaat, "The Ethnic 'Other'...", s. 315.

⁹⁴⁴ UİÖ'yu koşulsuz kahraman örgüt konumunda değerlendiren tarihçiler genellikle Molotov-Ribbentrop Paktı'nı delil olarak ortaya koymuşlardır. Örneğin Ukraynalı tarihçi Oleksandr Paliy'e göre UİÖ'nun Nazilerle işbirliği yaptığına yönelik savlar komiktir. Çünkü bu savları ortaya atan SSCB, Almanya ile Molotov-Ribbentrop Paktı'nı imzalayarak Hitler Almanyası ile ortaklık kurmuştur. Oleksandr Paliy, "It was not Stepan Bandera Who Signed the Molotov Ribbentrop Pact", **Ukrayinska Pravda**, 12 Ekim 2006, <<http://www.pravda.com.ua/en/news/2006/10/13/6566.htm>>, (13.08.2008).

⁹⁴⁵ (Rusça: *Den Pabedy* - *День Победы*) Nazi Almanyası'nın SSCB ve müttefikler karşısında teslim olduğu gün. (8 Mayıs 1945).

⁹⁴⁶ Bu görüşün işaretleri Rohdewald'a göre Yuşçenko'nun 2006 yılı "Zafer Günü" kutlamalarında yaptığı konuşmada da görülmektedir. Bkz. Stefan Rohdewald, "Post-Soviet Remembrance of the Holocaust and the National Memories of the Second World War in Russia, Ukraine and Lithuania", **Forum for Modern Language Studies**, Nisan 2008, C. 44, S. 2, s. 178. Ancak UİÖ üyeleri bu statü eşitlemesine de karşı çıkmaktadır. Örneğin Lviv Bölgesi UMÖ-UİÖ Derneği Başkanı Oles Humeniuk şu görüşü ileri sürmektedir: "Bizlerin İkinci Dünya Savaşı Sovyet gazileri ile eşitlenmesine karşıyım. Bizlerin onlardan farklı amaçları vardı ve bizler yabancı ülkeleri işgal etmedik". Bkz. "UPA Veterans Hail Yushchenko's Draft Law on the Legal Status of Fighters for Ukrainian Independence in the 20s-90s of the XX Century", **Zerkalo Nedeli**, 14 Ocak 2008, <<http://zik.com.ua/en/news/2008/01/14/121681>>, (08.07.2008).

⁹⁴⁷ Kastedilen en az Nazi Almanyası olduğu kadar SSCB'dir. Vurgular bana aittir.

için ölümsüz ve vazgeçilmez kalacaktır...”⁹⁴⁸ Yuşçenko, 9 Mayıs 2008 tarihli Zafer Günü kutlamalarında yapmış olduğu konuşmada ise UİÖ üyelerini “faşist işgalciler karşısında yürekli bir direniş sergileyen kahraman savaşçılar” olarak tanımlamıştır.⁹⁴⁹

Son olarak Yuşçenko Ocak 2008’de “1920’ler 1990’lar Arası Ukrayna’nın Bağımsızlık Savaşçıları’nın Yasal Statüsü” başlıklı bir yasa tasarısı hazırlamıştır.⁹⁵⁰ Tasarıya göre 1920–1990 arası UMÖ, UİÖ gibi örgütlerin politik, gerilla, yeraltı ve askeri eylemlerine katılanlara ve örgüt üyelerine destekte bulunanlara “gazilik statüsü” verilmeye olanak tanınmaktadır.⁹⁵¹ Kuşkusuz UMÖ ve UİÖ üyelerine tanınacak yeni yasal statüler gibi gelişmeler, tarihyazımında da ardıl etkilere yol açacaktır.

1932–1933 Büyük Açlığı’nın bir “soykırım” olarak sunulması konusunda da devlet destekli tarihyazımı ve devlet yönetimi Yuşçenko döneminde önemli adımlar atmıştır.⁹⁵² Örneğin Kravçuk ve Kuçma dönemlerindeki tarih ders kitaplarında *Holodomor*’u soykırım olarak etiketlemede çekimser kalan Kulçutskiy, Yuşçenko döneminde basılan “Soykırım Olarak Ukrayna 1932–33 Açlığı” başlıklı kitabında açlığı “insanlığa karşı suç” olarak sunmakta ve *Holodomor* hakkında “soykırım” dışında hiçbir tanımın kendilerini tatmin etmeyeceğini ifade etmektedir.⁹⁵³ Bu

⁹⁴⁸ Vurgular bana aittir. “Prezident Pazdravil Ukrainskiy Narod c Dnöm Pabediy - Президент Поздравил Украинский Народ с Днем Победы”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, 9 Mayıs 2007, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/6142.html>>, (07.07.2008).

⁹⁴⁹ Vurgular bana aittir. “Veterans Boo Ukraine’s Yushchenko over WWII Controversy”, **European Jewish Press**, 11 Mayıs 2008, <<http://www.ejpress.org/article/26948>>, (07.07.2008). Vurgular bana aittir.

⁹⁵⁰ Yuşçenko’nun UMÖ ve UİÖ üyelerinin statülerini düzenleme konusundaki çabaları 2006 yılına kadar uzanmaktadır. Bu konuda bkz. “Yushchenko Seeks Freedom Fighter Status for Nationalist Veterans”, **Ukemonde**, 14 Ekim 2006, <<http://www.ukemonde.com/upa/index.html>>, (08.07.2008).

⁹⁵¹ “Yushchenko Pushes for Official Recognition of OUN-UPA Combatants”, **Zerkalo Nedeli**, 11 Ocak 2008, <<http://zik.com.ua/en/news/2008/01/11/121551>>, (08.07.2008). Gazilik statüsünün manevi anlamı yanında maddi anlamı da vardır. Örneğin tasarı yasallaşırsa, sadece UİÖ üyesi 6500 kişi gazilik maaşına sahip olacaktır. Bkz. “UPA Veterans Hail...”, <<http://zik.com.ua/en/news/2008/01/14/121681>>.

⁹⁵² *Holodomor*’un bir soykırım olduğu tezi ilk kez Kuzey Amerika’da yerleşik Ukrayna diasporası tarafından ortaya atılmıştır. David R. Marples, **Heroes and Villains: Creating National History in Contemporary Ukraine**, Budapeşte, Central European University Press, 2007, s. xi.

⁹⁵³ John-Paul Himka, “Making Sense of Suffering: Holocaust and Holodomor in Ukrainian Historical Culture”, **Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History**, Yaz 2007, C. 8, S. 3, s. 688’den Stanislav Kulçitskiy, **Golod 1932–1933 gg. V Ukraine kak Genotsid**, Kiev, Instytut Istorii Ukrainy NANU, 2005, s. 208.

dönemin tarih ders kitaplarında genellikle açlığın tek mağduru olarak etnik Ukraynalılar gösterilmektedir.⁹⁵⁴

Ayrıca Kasım 2006’da Ukrayna Parlamentosu Yuşçenko’nun girişimiyle *Holodomor*’u soykırım olarak tanımlayan bir karar almış,⁹⁵⁵ Yuşçenko, *Holodomor*’un soykırım olarak tanınması için birçok uluslararası girişimde bulunmuş,⁹⁵⁶ bu girişimlerin sonrasında aralarında Polonya,⁹⁵⁷ Kanada⁹⁵⁸ Baltık ülkeleri ve Gürcistan’ın da bulunduğu⁹⁵⁹ ondan fazla devlet parlamentosu, *Holodomor*’un soykırım olduğuna ilişkin yasa tasarılarını onaylamıştır.⁹⁶⁰

4.2.2. Kadimliğe Dayanan Ancak Rus Kimliğini Ötekileştirmekte Çekimser Sembolleştirme

4.2.2.1. Yarışan Heykeller: Büyük Volodimir’den Bandera ve Varaşilov’a

Ukrayna’da da tıpkı Estonya’da olduğu gibi, Sovyet sonrası tarihyazımı aracılığıyla oluşturulan yeni mitler, yine devlet aracılığıyla yeni semboller haline getirilip görünür kılınmıştır. Örneğin yeni tarihyazımının antiklik miti çerçevesinde

⁹⁵⁴ Rodgers, **a.g.m.**, s. 512.

⁹⁵⁵ “Ukrainian Famine was ‘Genocide’”, **BBC News**, 28 Kasım 2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6193266.stm>>, (08.07.2008).

⁹⁵⁶ Zoltan Dujisin, “Ukraine: At Odds with Russia over ‘Genocide’”, **Inter Press Service Haber Ajansı**, <<http://ipsnews.net/news.asp?idnews=40459>>, (08.07.2008).

⁹⁵⁷ “Poland Notes Ukraine ‘Genocide’”, **BBC News**, 6 Aralık 2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6213838.stm>>, (08.07.2008).

⁹⁵⁸ “Canada Recognizes the Holodomor as a Genocide”, <<http://susk.ca/2008/05/29/canada-recognizes-the-holodomor-as-a-genocide/>>, (08.07.2008).

⁹⁵⁹ “TDSP must Include Ukrainian Genocide in Curriculum”, **Inside Toronto**, 17 Haziran 2008, <<http://www.insidetoronto.com/parkdale/letters/article/50165?thePub=parkdale>>, (08.07.2008).

⁹⁶⁰ “Posle Prodoljitelnyh Debatov Seym Latvii Priznal Galadamor Genotsidom Ukraincev” - После Продолжительных Дебатов Сейм Латвии Признал Голодомор Геноцидом Украинцев”, **Korrespondent.net**, 13 Mart 2008, <<http://korrespondent.net/ukraine/politics/403002>>, (08.07.2008). 3 Temmuz 2008’de AGİT, *Holodomor*’u soykırım olarak tanımayı reddetmiştir. Bkz. “OSCE Passes Resolution on 1932–1933 Famine in Ukraine”, **RIA Novosti**, 3 Temmuz 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080703/112872846.html>>, (08.07.2008). Yuşçenko bu konuda Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde de girişimlerini sürdürmektedir. Bkz. Dujisin, **a.g.m.**, <<http://ipsnews.net/news.asp?idnews=40459>>.

değerlendirdiği Kiev Prensligi'nin üç önemli kişiliğinin heykelleri ülkenin belirgin sembolleri noktasına taşınmıştır. Bu çerçevede Kiev Prensi Büyük Volodimir'in 1853'te yapılan heykeli korunmuştur. 1911 yılında açılan ancak 1919–1923 yılları arasında hasara uğrayıp yıkılan Prenses Olha'nın heykeli 1996 yılında, I.Yaroslav'ın⁹⁶¹ heykeli ise 1997 yılında Devlet Başkanı Kuçma'nın önderliğindeki törenlerle açılmıştır⁹⁶² (Bkz. Resim 4.13).

Resim 4.13. Kiev Prensligi'ne Vurgu: Volodimir, Prenses Olha ve I. Yaroslav'ın Heykelleri (Kiev)

I. Volodimir'in 1853'te Açılan ve Korunan Heykeli

Prenses Olha'nın 1996 Yılında Açılan Heykeli

I. Yaroslav'ın 1997 Yılında Açılan Heykeli

Kaynak: <http://wumag.kiev.ua/20062/P62_3.jpg>, (08.07.2008). <http://www.traveltoukraine.org/images/Ukraine_Photos/st_olha_kyiv.jpg>, (08.07.2008). <<http://commons.wikimedia.org>>, (08.07.2008).

Kiev Prensligi bağlantısının vurgulandığı bir diğer yapı da St. Mişel Katedrali'dir (Bkz. Resim 4.14). 1108–1113 yılları arasında Kiev Prensi II. Sviatopolk tarafından yaptırılan ancak 1240'da Moğollar tarafından yıkılan, 1496'da yeniden yapılan ancak Stalin'in direktifiyle 1935–1936 yıllarında bir kez daha yıkılan katedral, 1997–1998 yılları arasında Kuçma yönetiminde yeniden yapılmıştır.

⁹⁶¹ I. Yaroslav, son olarak Ukrayna Inter Televizyonu tarafından düzenlenen “Tüm Zamanların En Büyük Ukraynalısı” başlıklı kamuoyu araştırmasında % 40 oyla birinci çıkmıştır. Bkz. “Prince Yaroslav the Wise was Named the Greatest Ukrainian of All Time”, UNIAN Haber Ajansı, 19 Mayıs 2008, <<http://www.unian.net/eng/news/news-251776.html>>, (09.07.2008).

⁹⁶² Kuzio, “Nation Building, History Writing...”, s. 44.

Katedral daha sonra UOK-KP'ye devredilmiş, böylelikle Kiev Prenslığı üzerindeki Ukrayna'nın tarihsel iddiasını vurgulayan bir sembolik adım daha atılmıştır.⁹⁶³

Resim 4.14. St. Mişel Katedrali (Kiev)

Kaynak: <<http://www.kievcityguide.net/cathchurches.htm>>. (09.07.2008).

Kiev Prenslığı'nın önemli kişiliklerine ek olarak Sovyet sonrası Ukrayna tarihyazımının ata miti çerçevesinde ön plana çıkardığı Hruşevski, Bogdan Melnitski ve Ivan Mazepa'nın heykelleri (Resim 4.15) ülkenin yeni sembolleştirmelerinin en önemlilerindendir. Sovyet tarihyazımının yasaklı kişilerinden Hruşevski'nin heykeli, Hruşevski'nin Devlet Başkanı olduğu Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin 1918 yılındaki bağımsızlık ilanının 80. yıldönümünde; 1 Aralık 1998'de açılmıştır.⁹⁶⁴ Bogdan Melnitski'nin 1888 yılında açılan heykeli ise korunmaktadır. Ancak Melnitski'yi Moskova'yla uzlaşma arayışı nedeniyle stratejik hatalar yapan bir lider⁹⁶⁵ olarak etiketleyen etnik Ukrayna milliyetçiliğine dayalı tarihyazımının ön plana çıktığı

⁹⁶³ Y.a.g.m., s. 45.

⁹⁶⁴ Y.a.g.m., s. 46.

⁹⁶⁵ Plokhy, "The Ghosts of..." s. 501.

ölçüde Melnitski'nin ata miti çerçevesinde değerlendirilmesi zorlaşmaktadır.⁹⁶⁶ Yeni tarihyazımının, Çarlık ve Sovyet tarihyazımlarının tam tersi bir biçimde ata miti çerçevesinde ön plana çıkardığı Ivan Mazepa'nın heykeli ise ABD'deki Ukrayna diasporasının önemli isimlerinden Marian Kots'un maddi desteğiyle, Mazepa'nın doğum yeri olan Kiev bölgesindeki Mazepyntsi köyünde 1994 yılının Kasım ayında açılmıştır. Mazepa'nın başkent Kiev'in şehir merkezinde hâlâ heykelinin olmaması ise etnik Ukrayna milliyetçi çevrelerince eleştirilmektedir.⁹⁶⁷

Resim 4.15. Hruşevski, Bogdan Melnitski ve Ivan Mazepa Heykelleri

Hruşevski'nin 1998 Yılında Açılan Heykeli

Bogdan Melnitski'nin 1888'de Açılan ve Korunan Heykeli

Ivan Mazepa'nın 1994'de Kiev Bölgesi Mazepyntsi Köyünde Açılan Heykeli (Devlet Başkanı Yuşçenko'nun Ziyareti)

Kaynak: <<http://ukraineplaces.com/central-ukraine/kyiv-top7-places-to-visit>>, (10.10.2008). <<http://www.day.kiev.ua/img/131087/2-6-2.jpg>>, (10.10.2008). <www.president.gov.ua/done_img/b/9700.jpg>, (10.10.2008).

Sovyet sonrası Ukrayna tarihyazımının Sovyet dönemiyle ilgili yeni yorumunun semboller dünyasındaki en belirgin yansımasını ise UMÖ ve UİÖ'yla ilgili açılan anıtlar oluşturmaktadır (Bkz. Resim 4.16). UİÖ'nun kuruluşunun 65. yılı kutlamaları çerçevesinde Lviv Bölge Meclisi vekilleri 2008 yılını, UMÖ ve UİÖ

⁹⁶⁶ Bkz. "Who was Khmelnytsky?", *The Ukrainian Weekly*, 8 Ocak 2006, C. 74, S. 2, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/2006/020627.shtml>>, (13.08.2008).

⁹⁶⁷ Olha Kovalevska, "The Right is Ours – Who will Determine the Future of the Ivan Mazepa Monument?", *Den*, 6 Kasım 2007, <<http://www.day.kiev.ua/190940/>>, (13.08.2008).

liderlerinden Stepan Bandera yılı ilan eden bir karar almışlardır. Ekim 2007’de ise, Bandera’nın heykeli Lviv kentinde açılmıştır.⁹⁶⁸ Bu gelişmelere tepki olarak ilki Kırım’a bağlı Simferopol kenti olmak üzere birçok Rus yoğun Ukrayna kentine, Rus kökenli kent yöneticilerinin öncülüğünde “UİÖ kurbanlarını” anmak üzere anıtlar açılmıştır.⁹⁶⁹ Diğer taraftan UMÖ ve UİÖ’nun sayıları 10.000 civarında olduğu iddia edilen yaşayan üyeleri⁹⁷⁰ ve özellikle de lider kadrosunun hayatta kalanları,⁹⁷¹ yeni tarihyazımı ve hükümet politikaları aracılığıyla Yuşçenko’nun devlet başkanlığı

Resim 4.16. UMÖ, UİÖ’nun Farklı Yorumlarına Dayanan Heykeller

Lviv Kentinde Kasım 2007’de Açılan
Stepan Bandera Heykeli

Simferopol Kentinde Eylül 2007’de Açılan
UİÖ Kurbanları Anıtı

Kaynaklar: <<http://visualrian.com/images/item/170049>>, (13.08.2008). <[http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/aa/The_Monument_to_the_Victims_of_Ukrainian_Insurgent_Army_\(UPA-OUN\)_Simferopol%2C_Ukraine._2007.jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/aa/The_Monument_to_the_Victims_of_Ukrainian_Insurgent_Army_(UPA-OUN)_Simferopol%2C_Ukraine._2007.jpg)>, (13.08.2008).

⁹⁶⁸ “Deputies of Lviv Regional Rada Announce 2008 Year of Stepan Bandera”, **Ukrayna Radyosu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nrcu.gov.ua/index.php?id=148&listid=57377>>, (13.08.2008).

⁹⁶⁹ “V Krimu Atkrit Monument Jertvam Banderovtsev - В Крыму Открыт Монумент Жертвам Бандеровцев”, **Lenta.ru**, 14 Eylül 2007, <<http://www.lenta.ru/news/2007/09/14/monument/>>, (13.08.2008).

⁹⁷⁰ Natasha Lisova, “Anti-Soviet Fighters Rally in Ukraine”, **The Washington Post**, 14 Ekim 2006, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/10/14/AR2006101400511.html>>, (21.08.2008).

⁹⁷¹ UİÖ’nun hayatta kalan son lideri olarak tanınan Vasil Kuk (1913-9 Eylül 2007) bu duruma örnektir.

döneminde “bağımsızlık için direniş mitinin yaşayan sembolleri” noktasına taşınmış ve kahramanlaştırılmıştır.⁹⁷²

Sovyet sonrası Ukrayna’da *Holodomor* da tarihyazımındaki gelişmelere paralel olarak sembolleştirme sürecine aktarılan bir diğer konu başlığını oluşturmaktadır. Bu çerçevede 1990 yılında Kiev’de açılan *Holodomor Anıtı*’na⁹⁷³ ek olarak, Yuşçenko’nun devlet başkanlığı döneminde ülkenin özellikle merkez ve doğu bölgelerinde birçok *Holodomor* anıtı açılmıştır⁹⁷⁴ (Bkz. Resim 4.17). Ayrıca özellikle Ukrayna diasporası yoğun Avrupa ve Amerika kentlerinde, diasporanın desteğiyle *Holodomor* konulu birçok sergi açılışı gerçekleştirilmiştir.⁹⁷⁵

⁹⁷² Örneğin Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yuşçenko, Vasil Kuk’u “Ukrayna fikrinin yaşayan hali” olarak tanımlamıştır. Bkz. Lubomyr Luciuk, “Freedom Fighters the World Tried to Forget”, **UNIAN Haber Ajansı**, 19 Eylül 2007, <<http://www.unian.net/eng/news/news-213145.html>>, (21.08.2008). Oysa dönemin başbakanı Viktor Yanukoviç, Kuk’un ölümü sonrasında “tarihin yeniden yazılamayacağını” söylemekle yetinmiştir. Bkz. “Speech by Prime Minister of Ukraine Viktor Yanukovich at Briefing for Foreign and Ukrainian Mass Media”, **Privitelstvennyy Portal**, 10 Eylül 2007, <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=91692428>, (21.08.2008).

⁹⁷³ “Pamitniki Jertvam Palitiçeskikh Repressiy za Rubejom - Памятники Жертвам Политических Репрессий за Рубежом”, <http://rosagr.natm.ru/monumentsf.php?country=100_ukraina>, (13.08.2008).

⁹⁷⁴ Örneğin 24 Kasım 2006 tarihinde Çernihiv, 20 Kasım 2007 tarihinde Zhitomir, 10 Haziran 2008’de Kirovograd bölgelerinde Ukrayna Devlet Başkanı Yuşçenko’nun katılımıyla yeni *Holodomor* anıtları açılmıştır. Bkz. “Prezident Atkryl Pamitnik Jertvam Galadamora - Президент Открыл Памятник Жертвам Голодомора”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/4729.html>>, (13.08.2008). “Prezident na Jitomirşine Prinyal Uçastiye v Atkritii Pamyatnava Znaka Jertvam Galadamorav - Президент на Житомиршине Принял Участие в Открытии Памятного Знака Жертвам Голодоморов”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/8216.html>>, (13.08.2008). “Na Kirovogradşine President Prinyal Uçastiye b Atkritii Pamitnika Jertvam Galadamora - На Кировоградшине Президент Принял Участие в Открытии Памятника Жертвам Голодомора”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/10254.html>>, (13.08.2008).

⁹⁷⁵ Örneğin son dönemde, 7 Kasım 2007’de İtalya’da, 21 Şubat 2008’de ABD’de, 12 Mayıs 2008’de Litvanya’da, 15 Mayıs 2008’de İngiltere’de *Holodomor* sergileri açılmıştır. “V Munitsipalnoy Biblioteka Jenevry Atkrylas Vstavka Kaznenniye Galadom: Neizvestniy Genotsid Ukraintsev, Padgatovlennaya Fondom Ukraine 3000 - В Муниципальной Библиотеке Женевы Открылась Выставка Казненные Голодом: Неизвестный Геноцид Украинцев», Подготовленная Фондом Украина 3000”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/8080.html>>, (14.08.2008). “V Vaşingtonne Atkrylas Vstavka Kaznenniye Galadom: Neizvestniy Genotsid Ukraintsev, Padgatovlennaya Fondom Ukraine 3000 - В Вашингтоне Открылась Выставка Казненные Голодом: Неизвестный Геноцид Украинцев, Подготовленная Фондом Украина 3000”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/9083.html>>, (14.08.2008). “Viktor i Katerina Yuşçenko v Vilnyuse Prinyali Uçastiye v Atkritii Ekspozitsii o Galadamore v Ukraine - Виктор и Катерина Ющенко в Вильнюсе Приняли Участие в Открытии Экспозиции о Голодоморе в Украине”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/9856.html>>, (14.08.2008). “Prezident Ukrainiy v Londone Atkryl Vstavku k 75-Letiye Galadamora - Президент Украины в Лондоне Открыл Выставку к 75-летию Голодомора”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/9893.html>>, (14.08.2008).

Resim 4.17. Ukrayna'daki *Holodomor* Anıtlarına Örnekler

1990'da Kiev'de Açılan
Holodomor Anıtı

2006 Yılında Yuşçenko'nun
Çerniviv Bölgesinde Açtığı
Holodomor Anıtı

2007 Yılında Yuşçenko'nun
Zhitomir Bölgesinde Açtığı
Holodomor Anıtı

2008 Yılında Yuşçenko'nun Kirovograd
Bölgesinde Açtığı Holodomor Anıtı

Kaynaklar: <http://rosagr.natm.ru/monumentsf.php?country=100_ukraina>, (13.08.2008). <<http://www.president.gov.ua/ru/news/4729.html>>, (13.08.2008). <<http://www.president.gov.ua/ru/news/8216.html>>, (13.08.2008). <<http://www.president.gov.ua/ru/news/10254.html>>, (13.08.2008).

Yeni Ukrayna devletinin meşruiyetinin desteklenmesi sürecinde Sovyet döneminin yeniden yorumlanması Estonya örneğinde olduğu gibi sadece anıt açma yoluyla değil, Sovyet döneminden kalma anıtları kaldırma yoluyla da gerçekleşmiştir.⁹⁷⁶ Ancak Sovyet döneminden kalma anıtların kaldırılması Ukrayna'da Batı ve Merkez Ukrayna ile sınırlı kalmıştır. Nitekim *glasnost* yıllarında ilk olarak Batı Ukrayna'da Sovyet sisteminin sembolü olarak algılanan Lenin heykelleri yıkılırken,⁹⁷⁷ Ağustos 1991'de gerçekleşen başarısız darbe girişiminin ardından başkent Kiev'deki Lenin heykeli de bir süreliğine kaldırılmıştır.⁹⁷⁸ Ancak Lenin'in örneğin Doğu Ukrayna'nın Harkiv kentindeki heykeli varlığını korumuştur. Benzer bir biçimde SSCB'nin önemli asker devlet adamlarından Kliment Efremoviç

⁹⁷⁶ Wanner, *a.g.e.*, s. 172.

⁹⁷⁷ Örneğin Lviv kenti şehir meydanında, 1990 yılında sökülen Lenin heykelinin yerine Ukraynalı şair Taras Şevçenko'nun heykeli dikilmiştir. Bkz. Wanner, *a.g.e.*, s. 187.

⁹⁷⁸ *Y.a.g.e.*, s. 180-187.

Varaşilov'un⁹⁷⁹ Doğu Ukrayna'nın Luhansk kentinde bulunan "bronz mareşal heykeli" de yıkıl(a)mamıştır⁹⁸⁰ (Bkz. Resim 4.18).

Resim 4.18. Ukrayna'da Milliyetçilik ve SSCB Döneminden Kalma Heykeller

Lviv Kentinde 1990'da Sökülen Lenin Heykeli

Lviv Kentinde Sökülen Lenin Heykelinin Yakınlarına Dikilen Taras Şevçenko Heykeli

Lenin'in Harkiv Kentinde Bulunan ve SSCB'nin Dağılması Sonrasında da Korunan Heykeli

Kliment Varaşilov'un Luhansk Kentinde Bulunan ve SSCB'nin Dağılması Sonrasında da Korunan Heykeli

Kaynaklar: Catherine Wanner, *Burden of Dreams – History and Identity in Post-Soviet Ukraine*, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1998, s. 186-187. <http://www.locr.com/photo_detail.php?id=14691&ref=22&index=2&user_id=1116>, (21.08.2008). <<http://www.collectrussia.com/images/z/957.jpg>>, (21.08.2008).

4.2.2.2. Antikliği İspat Hedefi ve İktidara Bağlı Olarak Değişen Diğer

Semboller

Ukrayna devlet arması (Resim 4.19) ve bayrağı (Resim 4.20) bağımsız Ukrayna'yı antiklik ve anayurt mitleri çerçevesinde geçmişe bağlayan ve tarihyazımında paralel gelişmeleri desteklemek amacıyla seçilen semboller arasında değerlendirilmektedir. Sovyet sonrası bağımsız Ukrayna'nın devlet arması olarak

⁹⁷⁹ Kliment Efremoviç Varaşilov (1881–1969) Sovyet komutan ve devlet adamıdır. 1921 yılında SBKP Merkez Komitesi'ne seçilmiş ve 1961 yılına kadar komitede görev yapmıştır. 1934 yılında Sovyetler Birliği'nde en büyük askeri rütbe olan mareşalliğe getirilmiştir. Bkz. "Kliment Voroshilov", <http://en.wikipedia.org/wiki/Kliment_Voroshilov>, (21.08.2008).

⁹⁸⁰ Wanner, *a.g.e.*, s. 173–175.

Kiev Prensi Büyük Volodimir'in arması seçilmiştir. Sözkonusu arma, Kiev Prensligi'nin ardılığı düşüncesini paylaşan güney bölgeleri ve Kırım'ın, Kiev merkezine bağlılığının bir sembolünü oluşturma kaygısıyla seçilmiştir. Bir başka ifadeyle arma, çağdaş Ukrayna'nın bölgelerini coğrafi olarak birbirine ve tarihsel olarak da Kiev Kozak Devleti'ne, Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne ve Hruşevski'nin 1917–1918 yılları arasında devlet başkanlığı görevini yürüttüğü Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne bağlamaktadır. Çünkü üç devlet de aynı sembolü armalaştırmışlardır.⁹⁸¹ Benzer bir biçimde sarı ve mavi iki yatay şeritten oluşan Ukrayna bayrağı, Hristiyanlık öncesi dönemde Kiev Prensligi'nde kullanılmış, Ukrayna Halk Cumhuriyeti döneminde ise devletin resmi bayrağı haline getirilmiştir.⁹⁸²

Resim: 4.19. Ukrayna Devlet Arması Resim 4.20. Ukrayna Bayrağı

Kaynak: <http://gska2.rada.gov.ua:7777/site/const_eng/State_arms.html>, (13.08.2008).

Kaynak: <<http://www.worldatlas.com/webimage/flags/countrys/zzzflags/ualarge.gif>>, (13.08.2008).

Ukrayna milli marşının bestesi Mykhailo Verbitski'ye (1815–1870) sözleri Pavlo Çubinski'ye (1839–1884) aittir. Ancak kazanılan bağımsızlığın ardından 1992

⁹⁸¹ Kuzio, *Ukraine – State and...*, s. 224.

⁹⁸² V. Saprikov, "Flag Ukraini - Флаг Украины", *geraldika.ru*, 30 Mayıs 2003, <<http://geraldika.ru/symbols/3334>>, (24.03.2009).

yılında sözkonusu eserin sözleri değil, yalnızca müziği Ukrayna Parlamentosu tarafından milli marş ilan edilmiştir.⁹⁸³ Çubinski'nin sözlerinin – bazı değişikliklerle de olsa⁹⁸⁴ – resmi milli marşın içeriğine dâhil edilmesi ise ancak 2003 yılında gerçekleşmiştir.⁹⁸⁵ Sözkonusu eserin yeni devletin milli marşı ilan edilmesi ve süreç içinde sözleriyle birlikte sahiplenilme noktasına erişilmesi Ukrayna'yı hem Kozak devletine hem de Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne tarihsel açıdan bağlama hedefinin bir sonucudur. Nitekim ilk kez 1865 yılında yayınlanan marşın⁹⁸⁶ sözleri Ukrayna'nın Kozak geçmişine özel bir vurguya sahiptir. Örneğin marşın nakarat kısmı şu dizelerden oluşmaktadır: “Özgürlüğümüze erişmek için feda edeceğiz ruhlarımızı ve bedenlerimizi/Ve göstereceğiz kardeşler herkese, *Kozak milletinden olduğumuzu.*”⁹⁸⁷ Eserin ilk kez 1917'de Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin milli marşı olarak kabul edilmesi⁹⁸⁸ ise Sovyet sonrası Ukrayna devletinin tıpkı Kozak Devleti konusunda olduğu gibi Ukrayna Halk Cumhuriyeti ile de tarihsel bağlantısını kurmasına hizmet etmektedir.⁹⁸⁹

Sovyet sonrası Ukrayna devletinde milli bayram ajandasında yapılan değişiklikler, sembolleştirmeler aracılığıyla kimliksel düzeni biçimlendirme

⁹⁸³ Iryna Yehorova, “Anthem ‘Sheche Ne Vmerla Ukraine’ Performed on March 10, 1865: First Documented Evidence”, **The Day**, 22 Mart 2005, <<http://www.day.kiev.ua/134282/>>, (22.08.2008).

⁹⁸⁴ Örneğin Çubinski'nin orijinal şiirinde yer alan “Ukrayna henüz ölmedi; Ukrayna'nın onuru ve özgürlük nasıl ölemezse” dizesi, umutsuzluk vurgusunu azaltmak adına “Ukrayna'nın onuru henüz ölmedi; özgürlüğü de” şekline getirilmiştir. Şiirin son iki dördlüğü de marştan çıkarılmıştır. Bkz. “Official Ukrainian National Anthem Finally Decided in 2003”, <<http://pages.prodigy.net/l.hodges/anthem.htm>>, (21.08.2008).

⁹⁸⁵ “Zakon Ukraini pro Derjavniy Gimn Ukraini – Закон України про Державний Гімн України”, **Ukrayna Meclisi Resmi Internet Sitesi**, <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=602%2D15>>, (21.08.2008).

⁹⁸⁶ “The State Symbols”, **Ukraine Info**, <<http://www.ukraineinfo.org/main/en/60.htm>>, (21.08.2008). Yehorova, **a.g.m.**, <<http://www.day.kiev.ua/134282/>>.

⁹⁸⁷ Vurgu bana aittir. Ukrayna dili: Душу і тіло ми положим за нашу свободу/ І покажем, що ми, браття, козацького роду - Душу й тіло ми положим за нашу свободу/ І покажем, що ми, браття, козацького роду. Bkz. “Zakon Ukraini pro ...”, <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=602%2D15>>.

⁹⁸⁸ Caren A. Cerulo, “Symbols and the World System: National Anthems and Flags”, **Sociological Forum**, Haziran 1993, C. 8, S. 2, s. 256.

⁹⁸⁹ Ancak Ukrayna milli marşının sözleri son yıllarda toplumsal düzlemde daha fazla tartışmalı hale gelmiştir. Örneğin Ukraynalı ünlü rock müzik sanatçısı Oleh Skripka, Çubinski'nin sözlerinin kötümser ve eskimiş olduğu fikrindedir. Skripka, Verbitski'nin müziğine yeni sözler de yazmıştır. Bkz. “Ukraine has not Perished, but should Words to Its Anthem?”, **Kyiv Post**, 20 Ağustos 2008, <<http://www.kyivpost.com/nation/29447/>>, (22.08.2008).

gayretinin bir diğer örneğini oluşturmaktadır.⁹⁹⁰ Bu çerçevede bazı Sovyet bayram günleri (örneğin 7–8 Kasım Büyük Ekim Devrim Günü, 9 Ekim Anayasa Günü ve 23 Şubat Sovyet Ordu Günü), 1992 yılı içinde resmi bayram olmaktan çıkarılmıştır.⁹⁹¹ Ancak Estonya’daki durumun aksine Ukrayna’da SSCB’den kalma bayram günlerinin resmi ajanda dışına itilmesi, iktidarların değişmesinden bağımsız bir devlet politikası biçimine dönüşmemiş, iktidar değişikliklerinden yahut politik güç dengelerinden etkilenmiştir. Örneğin, Kuçma’nın devlet başkanlığı döneminde 1997 yılında Büyük Ekim Devrimi Günü⁹⁹² ve 1999 yılında Sovyet Ordu Günü (Anayurdu Savunma Günü adıyla) yeniden resmi bayram ilan edilmiştir.⁹⁹³ Kuçma’nın 1999 Devlet Başkanlığı Seçimleri’nde komünist aday Petro Sumonenko karşısında zafer kazanmasında Batı Ukrayna milliyetçisi oyların etkili olması, Kuçma’nın devlet başkanlığının ikinci döneminde onu Batı Ukrayna milliyetçisi istemlere daha fazla cevap vermek durumunda bırakmıştır. Bu politik güç dengesi nedeniyle 2001 yılı içinde sözkonusu bayramlar bir kez daha resmi bayram ajandasının dışına itilmişlerdir.⁹⁹⁴

Ukrayna’da SSCB sonrasında milli bayram olmaya devam eden 9 Mayıs Zafer Günü ise Sovyet mitlerini sürdüren bir sembol olduğu gerekçesiyle Ukrayna milliyetçi çevrelerince artan oranda eleştirilmekte ve Sovyet mitlerini yansıtan bu günün Avrupa kimliğine paralelliği vurgulayan “İkinci Dünya Savaşı Şehitlerini

⁹⁹⁰ Allison Abrams, “Holidays and Nation Building in Ukraine”, 20 Mart 2000, <http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?fuseaction=events.event_summary&event_id=3857>, (22.08.2008). Wanner, **a.g.e.**, s. 141-143.

⁹⁹¹ Wanner, **a.g.e.**, s. 150.

⁹⁹² **Y.a.g.m.**, s. 151.

⁹⁹³ Roman Serbyn, “Managing Memory in Post-Soviet Ukraine: ‘Victory Day’ or ‘Remembrance Day’”, Stephen Velychenko (der.), **Ukraine, the EU and Russia – History, Culture and International Relations**, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2007, s. 109. Ancak Batı Ukrayna’da halkın önemli bir kısmı, sözkonusu bayramların toplumsal meşruiyetini sorgulatma gayesiyle, bayramlar süresince de çalışmayı tercih etmiştir. Bkz. Abrams, **a.g.m.**, <http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?fuseaction=events.event_summary&event_id=3857>.

⁹⁹⁴ Abrams, **a.g.m.**, <http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?fuseaction=events.event_summary&event_id=3857>. Ancak aynı dönemde Kuçma’nın “Doğu Slav” ekolünü sürdüren bir tarihyazımı anlayışını ön planda tuttuğu ve Batı Ukrayna milliyetçiliğine verilen tavizlerin istisna olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Anma Günü” olarak yeniden adlandırılması talep edilmektedir.⁹⁹⁵ Böylelikle zafer kutlamalarının yerini şehitleri anma toplantılarına bırakması ve bu yolla da acı çekme miti üzerinden Sovyet sistemine de tepkiyi içerecek yeni ritüellerin inşa edilmesi amaçlanmaktadır. Ancak etnik Ukrayna milliyetçisi kesimlerin 9 Mayıs konusundaki istemleri, Doğu ve Güney Ukrayna’da sözkonusu tarihin süregelen kimliksel öneminin dayattığı şiddetli tepkiler nedeniyle, milliyetçi yönelimli Yuşçenko’nun devlet başkanlığı döneminde bile günümüze kadar karşılanmamıştır.⁹⁹⁶ Sovyet sonrası Ukrayna’da SSCB’den miras bayram günleri konusunda tartışma, daha derin kimlik tartışmasının uzantısı şeklinde sürmektedir.

Sovyet sonrası Ukrayna’da bir taraftan Sovyet döneminden kalma bayram günlerinin bir kısmı resmi ajandanın dışına itilirken, diğer taraftan Ukrayna’nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü vurgulayan yeni milli bayramlar oluşturulmuştur. Bu çerçevede Ukrayna’nın SSCB’den bağımsızlık ilanında bulunduğu tarih olan 24 Ağustos (1991) Ukrayna Bağımsızlık Günü,⁹⁹⁷ Ukrayna’da bağımsızlık referandumunun gerçekleştiği tarih olan 1 Aralık (1991) Referandum Günü,⁹⁹⁸ Ukrayna Anayasası’nın kabul tarihi olan 28 Haziran (1996) Anayasa

⁹⁹⁵ Serbyn, **a.g.m.**, s. 108.

⁹⁹⁶ Ilya Khineyko, “Divided Legacy: Victory Day in Ukraine”, **Current Politics in Ukraine**, 11 Mayıs 2007, <<http://ukraineanalysis.wordpress.com/2007/05/11/divided-legacy-victory-day-in-ukraine/>>, (22.08.2008).

⁹⁹⁷ 24 Ağustos 2008 tarihli Ukrayna Bağımsızlık Günü kutlamalarında Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yuşçenko, tankları ilk kez bir resmi bayramda geçit törenine dâhil etmiştir. Kuşkusuz Rusya ile Gürcistan arasında 2008 yılının Ağustos ayının başlarında yaşanan gerginliğin ardından gerçekleşen bu sembolik eylem, Rusya’ya bir mesaj niteliğindedir. Bu durum Başbakan Timoşenko ile Yuşçenko arasında da tartışmaya neden olmuştur. Nitekim Timoşenko, askeri gösteriyi maddi açıdan gereksiz bulduğunu açıklamıştır. Bkz. “Prezidenta Prosyat Atmenit Parad - Президента Просят Отменить Парад”, **Gazeta 24**, 8 Ağustos 2008, <<http://gazeta.24.ua/news/show/id/58933.htm>>, (25.08. 2008).

⁹⁹⁸ Wanner, **a.g.e.**, s. 150.

Günü,⁹⁹⁹ Ukrayna Halk Cumhuriyeti ile Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin birleştiği 22 Ocak (1919) tarihi ise Birlik Günü olarak kutlanmaktadır.¹⁰⁰⁰

Ayrıca 1993 yılında 1932–1933 Büyük Açlığı'nın 60. yıldönümü nedeniyle 12 Eylül Milli Yas Günü olarak ilan edilmiştir.¹⁰⁰¹ Ancak yeni anma günleri aracılığıyla Sovyet dönemi uygulamalarıyla kimlik düzleminde hesaplaşmanın en keskin örneği Yuşçenko'nun devlet başkanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Yuşçenko 21 Mayıs 2007 tarihinde imzaladığı bir başkanlık kararnamesi ile etnik Ukrayna milliyetçiliğinin tarih tezine dayanarak, Mayıs ayının ikinci pazarını “Sovyet Rejiminin Politik Baskısının Kurbanlarını Anma Günü” ilan etmiştir.¹⁰⁰²

Ukrayna'da din bağlamı en tartışmalı bayram da yine Yuşçenko tarafından ilan edilmiştir. 25 Temmuz 2008 tarihinde Yuşçenko, bir başkanlık kararnamesi ile 28 Temmuz gününü Kiev Prenslığı'nin Ortodoks Vaftizi Bayramı ilan etmiştir.¹⁰⁰³ Böyle bir bayram görünürde sadece Kiev Prenslığı ve Ortodoksluğa vurgu yapıyorsa da, bayramın Fener-Rum Patriği Bartholomeos'un Ukrayna ziyareti sürecinde ilan edilmiş olması,¹⁰⁰⁴ sözkonusu bayramı, UOK-MP karşısında bir UOK-KP bayramı noktasına taşımakta ve etnik bölünmelere paralel bir biçimde gelişen din düzlemleri toplumsal bölünmeleri büyütmektedir.

⁹⁹⁹ “President Congratulates People of Ukraine on Constitution Day, Which Ukraine Celebrates on June 28”, **Ukrayna Radyosu Resmi Internet Sitesi**, 29 Haziran 2006, <<http://www.nrcu.gov.ua/index.php?id=148&listid=30446>>, (22.08.2008).

¹⁰⁰⁰ “Unification Day of Ukraine”, **Ukrayna Azerbaycan Cumhuriyeti Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.mfa.gov.ua/azerbaijan/en/publication/content/16342.htm>>, (23.08.2008).

¹⁰⁰¹ Wanner, **a.g.e.**, s. 150. *Holodomor*'a soykırım anlamının yüklenmesinin Yuşçenko'nun devlet başkanlığı zamanında gerçekleştiği, yani *Holodomor*'un açık bir SSCB karşıtlığıyla yorumlandığı tek dönemin Yuşçenko dönemi olduğu unutulmamalıdır.

¹⁰⁰² Ilya Khineyko, “Ukrainian President Declares National Day to Remember Victims of Communist Repressions”, **Ukraine Analysis**, 25 Mayıs 2007, <<http://ukraineanalysis.wordpress.com/2007/05/25/ukraine-to-remember-victims-of-communist-repressions/>>, (23.08.2008).

¹⁰⁰³ “On July 28 Ukraine to Mark Day of Orthodox Baptism of Kyiv Rus”, **Unian Haber Ajansı**, 25 Temmuz 2008, <<http://unian.net/eng/news/news-263525.html>>, (22.08.2008).

¹⁰⁰⁴ Bkz. Gudzig, **a.g.m.**, <<http://www.day.kiev.ua/205056/>>.

Ukrayna, Sovyet sonrası devletler arasında kalıcı milli banknotlarını (*hrivnya* - *гривня*) en son kullanıma sunan devlettir.¹⁰⁰⁵ Ancak 1995 sonuna kadar kullanılan geçici milli banknot *karbovanets* (*карбованець*) ve sonrasında kullanıma sunulan kalıcı milli banknot *hrivnya*, gerek adları gerekse kullandıkları semboller nedeniyle Sovyet sonrası Ukrayna'yı, Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne ve Kiev Prensliği'ne tarihsel olarak bağlamaktadırlar. Örneğin Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu aşamasında geçici para birimi olarak *karbovanets* kullanılmış, Mart 1918'de *hrivnya* yeni para birimi olarak saptanmıştır. Tıpkı Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, Sovyet sonrası Ukrayna devletinin 1992–1995 yılları arasında kullandığı geçici para birimi *karbovanets*, 1995 yılı sonrasında da *hrivnya* olmuştur.¹⁰⁰⁶ *Hrivnya*, Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne ek olarak XI. yüzyılda Kiev Prensliği'nin para birimi olarak kullanılmıştır.¹⁰⁰⁷

Karbovanets ve *hrivnya*, kullandıkları figürler itibarıyla büyük ölçüde antiklik mitini yansıtan semboller olmuşlardır. Örneğin *karbovanets*lerde St. Sophia katedrali gibi Kiev Prensliği'nin önemli mimari eserleri ve Prens Volodimir gibi yine aynı dönemin önemli tarihsel kişilikleri merkeze alınmıştır.¹⁰⁰⁸ *Hrivnyalarda* da benzer bir biçimde Kiev Prensleri Volodimir ve Yaroslav'ın silüetlerini görmek mümkündür. Ünlü Ukraynalı şair Taras Şevçenko, *karbovanets*lerde resmedilen Kiev Prensliği dönemi sonrasında yaşamış tek tarihsel kişilikken, yakın tarihle ilgili önemli tarihsel kişiliklere *hrivnyalarda* daha fazla yer verilmiştir. Melnitski, Hruşevski, Ivan Mazepa gibi ata miti çerçevesinde değerlendirilen liderler,¹⁰⁰⁹ Ivan Franko,¹⁰¹⁰ Taras

¹⁰⁰⁵ Skolotiany, **a.g.m.**, <<http://www.mw.ua/2000/2040/54367/>>.

¹⁰⁰⁶ Kuzio, **Ukraine – State and...**, s. 225.

¹⁰⁰⁷ “İz İstorii Ukrainskih Deneg - Из Истории Украинских Денег”, **Zerkalo Nedeli**, 8 Eylül 2006, C. 612, S. 33, <<http://www.zn.kiev.ua/2000/2040/54364/>>, (25.08.2008).

¹⁰⁰⁸ “Currency Gallery: Ukraine”, <<http://www.banknotes.com/ua.htm>>, (25.08.2008).

¹⁰⁰⁹ Kuzio, **Ukraine – State and...**, s. 225.

Şevçenko¹⁰¹¹ ve Lesia Ukrainka¹⁰¹² gibi Ukrayna milli bilincinin büyümesinde pay sahibi olmuş ancak eşzamanlı olarak da etnik Ukrayna milliyetçiliğinin Ukraynalı/Rus ayrımını kurumsallaştırma yönündeki gayretine bağlanmamış yazar ve devlet adamları bu duruma örnektir. (Bkz. Resim 4.21).

Resim 4.21. Sovyet Sonrası Ukrayna Devletinde Banknotlar

Kaynak: "Chronology of Issue of Hryvnia Banknotes", Ukrayna Milli Bankası Resmi İnternet Sitesi, <http://www.bank.gov.ua/EngL/Bank_coin/Banknoty/banknoty.htm>, (25.08.2008).

Pullar, Sovyet sonrası Estonya’da Sovyet dönemini ötekileştirme konusunda araştırılırken, Ukrayna’da daha çok uzak geçmişi yansıtmakla yetinmişlerdir.

¹⁰¹⁰ (1856–1916). Ukraynalı yazar, bilim adamı ve çevirmendir. Ancak Ivan Franko, Ukrayna milliyetçiliği içinde ayrı devlet kurma hedefine mesafeli kalan federalist kanadın bir temsilcisi olarak değerlendirilmektedir. Şu sözler Ivan Franko’ya aittir: “Gerçekten de ‘politik bağımsızlık’ kavramının Rusya’dan tam anlamıyla ayrılma ve bağımsız bir Ukrayna devleti kurma biçiminde anlaşılması gerekmemektedir. Politik bağımsızlık Rusya ile federal bir birlik durumunda bile mümkündür.” Himka, “Young Radicals and...”, s. 224’den Ivan Franko, “Ukraina Irredenta”, *Zhytie i Slovo*, 1894, S. 4, s. 483.

¹⁰¹¹ (1814–1841) Yapıtlarını Ukrayna dilinde veren Ukraynalı şair ve düşünürdür. Ancak Taras Şevçenko aynı zamanda Slav Birliği fikrini sahiplenen Aziz Kiril ve Methodius Derneği’nin kurucuları arasında yer almıştır. Janko Lavrin, “The Slav Idea and Russia”, *The Russian Review*, Ocak 1962, C. 21, S. 1, s. 11–12.

¹⁰¹² (1871–1913). Ukraynalı şair ve yazardır. Ukrainka Rus Çarlığı’na karşı direniş hareketinin sembol isimlerinden biridir. Ukrainka aynı zamanda Ukrayna Marksist hareketinin içinde de yer almış, 1902 yılında Komünist Manifesto’yu Ukrayna diline çevirmiştir. Bkz. <http://en.wikipedia.org/wiki/Lesya_Ukrainka>, (26.08.2008).

Resim 4.22’de görüldüğü gibi bu bağlamda Kozaklar ve Hruşevski gibi antiklik ve ata miti unsurları sıklıkla kullanılmıştır.¹⁰¹³ Bağımsızlığın ertesindeki ilk yıllarda, Ukrayna’da, Estonya’nın aksine SSCB’nin ötekileştirilmemesinin en belirgin kanıtlarından birini ise “Ukrayna’nın özgürleşmesinin 50. yılı onuruna” 1994 yılında çıkarılan pul oluşturmaktadır. Söz konusu pulda, 1994 yılı itibariyle İkinci Dünya Savaşı’nın bitişi ve Ukrayna’nın bütünüyle SSCB’nin bir parçası haline gelmesi, SSCB tarih yazımına paralel bir biçimde “özgürleşme” olarak değerlendirilmiştir.¹⁰¹⁴ Yuşçenko döneminde ise Rusya’da büyük ölçüde Rus karşıtı bir blok olarak algılanan GUAM’ın¹⁰¹⁵ pullara taşınması, Kravçuk ve Kuçma dönemleriyle tarih anlayışında yaşanan farklılaşmayı gözler önüne sermektedir.

Resim 4.22. Sovyet Sonrası Ukrayna’da Pullar

Sovyet sonrası bağımsızlık yıllarında Ukrayna’da tarihe olan ilginin artışı, müze sayısındaki artışa bakarak açıkça görülmektedir. 1991 yılında Ukrayna’da

¹⁰¹³ Kuzio, *Ukraine – State and...*, s. 225.

¹⁰¹⁴ “50th Anniversary of the Liberation of Ukraine: Combatant Plane during the Second World War”, <<http://www.philnet.fr/eng/cyber/ukraine/19940130.html>>, (26.08.2008).

¹⁰¹⁵ “Axis of Evil Shaping against Moscow”, *Kommersant*, 3 Mart 2005, <<http://www.kommersant.com/page.asp?id=-5141>>, (26.08.2008).

toplam 202 müze varken, bu sayı 1995'te 272'ye yükselmiştir.¹⁰¹⁶ 1996 yılında, 1991'de açılan Çernobil Müzesi'nin devlet başkanlığı kararnamesiyle milli müze statüsüne getirilmesi¹⁰¹⁷ ve 29 Mayıs 1999 tarihinde, Sovyet döneminde sürgünde olan Ukraynalı sanatçıların eserlerinin sergilendiği Kültürel Miras Müzesi'nin kurulması¹⁰¹⁸ Kuçma'nın devlet başkanlığı sürecinde bile SSCB dönemine eleştirel yaklaşıldığının göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Ancak aynı süreçte Ukrayna'nın Sovyet geçmişini yücelten bazı müzecilik faaliyetlerine de girişilmiştir. Örneğin 9 Mayıs 1981'de Brejnev tarafından Kiev yakınlarındaki Peçersk kentinde açılan Büyük Yurtseverlik Savaşı (İkinci Dünya Savaşı) Kompleksi, 1996 yılında bir devlet başkanlığı kararnamesiyle milli müze statüsü kazanmıştır.¹⁰¹⁹ Böylelikle Sovyet dönemi seçici olarak sahiplenilmiştir.

Yuşçenko'nun devlet başkanlığı sürecinde ise Sovyet dönemini işgal söylemiyle mitleştirme işlevini yerine getirmesi amaçlanan yeni müzecilik faaliyetlerine girişilmiştir. Örneğin 22 Ocak 2009 tarihinde Yuşçenko'nun açılışını yaptığı Ukrayna Devrim Müzesi,¹⁰²⁰ Sovyet tarihyazımının tam tersi bir biçimde 1917–1919 dönemi Ukraynasını “devrim dönemi” olarak tanımlama ve Bolşevik devrimin Ukrayna'da yarattığı olumsuzluklara odaklanarak Ukrayna'nın Sovyetleşme sürecini bir karşı devrim olarak yansıtmaya çabalarının sonucudur.¹⁰²¹ 30

¹⁰¹⁶ Kuzio, **Ukraine – State and....**, s. 227.

¹⁰¹⁷ Anna Korolevska, “National Museum Chernobyl”, <www.pasts.ceu.hu/fileadmin/template/www.pasts.ceu.hu/files/int-history/MuseumTextEngEd1.doc>, (08.02.2009).

¹⁰¹⁸ “Museum of Cultural Heritage”, **Kiev.inf**, <http://www.kiev.info/culture/cultural_heritage.htm>, (08.02.2009).

¹⁰¹⁹ “Museum of the Great Patriotic War”, **Ukraine.com**, <<http://www.ukraine.com/museums/great-patriotic-war/>>, (08.02.2009).

¹⁰²⁰ “President Opens Museum of Ukrainian Revolution”, **Ukrinform**, <<http://photo.ukrinform.ua/eng/current/photo.php?id=249164>>, (08.02.2009).

¹⁰²¹ “Museum of Ukrainian Revolution of 1917–1919 to be Opened in Kyiv”, **Ukrinform**, <<http://photo.ukrinform.ua/eng/current/photo.php?id=248718>>, (08.02.2009).

Mayıs 2007 tarihinde Kiev’de açılan Sovyet İşgal Müzesi ise Sovyet dönemini işgal dönemi olarak sunmaktadır.¹⁰²²

Ukrayna’da Sovyet dönemi şehir ve cadde adlarının değiştirilmesi, yeni sembolleştirmelerin bir diğer göstergesini oluşturmaktadır. Örneğin 1935 yılında Lugansk kentinin adı SSCB’nin önemli asker ve devlet adamlarından Kliment Efremoviç Varaşilov’un adından yola çıkarak Varaşilovgrad olarak değiştirilmişti. *Glasnost* ile birlikte şehrin adı yeniden Lugansk’a çevrilmiştir. Bu öncü girişimin ardından, 1991 yılında kazanılan bağımsızlığın hemen ertesinde, Devlet Başkanı Kravçuk’un bir kararnamesiyle tüm yer adlarının Ukrayna diline çevrilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Sözkonusu kararname ile örneğin Lugansk kentinin adı Luhansk olarak değiştirilmiştir.¹⁰²³

Tüm yer adlarının Ukrayna diline çevrilmesinin zorunlu hale getirilmesi, Sovyet yer adlarının topyekün tasfiyesi anlamına gelmemektedir. Nitekim yapılan sadece varolan yer adlarının Ukrayna diline uygun biçimlere sokulmasıdır. Sovyet/Rus kimliklerini yansıtan yer adlarının bütüncül bir biçimde hedef alması ancak Yuşçenko’nun devlet başkanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde kimi zaman başkanlık kararnameleriyle, kimi zaman da belediye yönetimlerinin kararlarıyla Sovyet/Rus kimliklerini yansıtan yer adlarının etnik Ukraynalılığa yahut etnik Ukrayna milliyetçiliğinin dost tasarımlarına vurguya sahip yer adlarıyla değiştirilmesi gerçekleşmiştir. Örneğin 2 Aralık 2005 tarihli Başkanlık Kararnamesi’yle 2004 yılında vefat eden ABD’li tarihçi ve *Holodomor* araştırmacısı

¹⁰²² “U Kiyevi Vidkrili Muzey Radyanskoy Okupatsii - У Києві Відкрили Музей Радянської Окупації”, **Ukrayna Kanal 5 Internet Sitesi**, <<http://5.ua/newslines/182/0/41368/>>, (08.02.2009).

¹⁰²³ Wanner, **a.g.e.**, s. 174.

James Mace'in adı Kiev'de bir caddeye verilmiştir.¹⁰²⁴ Kiev Belediyesi'nin 2007 yılında almış olduğu bir kararla, Kiev kent merkezinde Sovyet kimliğini yansıtan adlar taşıyan 131 caddenin yeniden adlandırılmaları kararlaştırılmıştır.¹⁰²⁵ Söz konusu değişiklikler en yoğun biçimde Batı Ukrayna'da gözlenmektedir. Örneğin Lviv kent merkezinde bulunan ve ünlü Rus yazar Ivan Sergeyeviç Turgenyev'den adını alan Turgenyev¹⁰²⁶ Caddesi UİO Kahramanları Caddesi'ne;¹⁰²⁷ yine ünlü Rus yazar Mikhail Lermantov'dan adını alan Lermantov Caddesi, Çeçen milliyetçiliğinin sembol isimlerinden Cahar Dudayev'e göndermeyle Dudayev Caddesi'ne dönüştürülmüştür.¹⁰²⁸ Mayıs 2008 itibariyle Lviv'de 800 caddenin adı değişmiş, bu bağlamda Lviv'de Sovyet ve Rus kimliklerini hatırlatan yer isimleri bulmak nerede imkânsızlaşırken, George Washington, Abraham Lincoln ve hatta John Lennon gibi adların caddelere verilmesi sıradanlaşmıştır.¹⁰²⁹

¹⁰²⁴ "President Issues Instructions to Perpetuate the Memory of James Mace", **Den**, 13 Aralık 2005, <<http://www.day.kiev.ua/154345/>>, (27.08.2008).

¹⁰²⁵ "Streets in Kyiv with Soviet Names will be Renamed", **ForUm**, 12 Eylül 2007, <<http://en.for-ua.com/news/2007/09/12/134143.html>>, (27.08.2008).

¹⁰²⁶ Ivan Sergeyeviç Turgenyev (1818–1883); Rudin, Babalar ve Oğullar gibi Rus edebiyatının oldukça ünlü romanlarının yazarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Turgenyev, Ivan Sergeyeviç - Тургенев Иван Сергеевич", <http://www.turgenev.org.ru/biogr.htm>>, (27.08.2008).

¹⁰²⁷ "Turgenev Street in Lviv to be Renamed in Honor of UPA Fighters", **ZİK**, 14 Nisan 2008, <<http://zik.com.ua/en/news/2008/04/17/133840>>, (27.08.2008).

¹⁰²⁸ "Ukraine Blots out Soviet Past in Rush to Rename Streets", **Russia Today**, 1 Mayıs 2008, <<http://www.russiatoday.com/features/news/24204>>, (27.08.2008).

¹⁰²⁹ **Y.a.g.m.**, <<http://www.russiatoday.com/features/news/24204>>.

4.3. KAZAKİSTAN: SOY VURGUSUYLA ETNİK HOŞGÖRÜ ARASINDAKİ DENGİ

4.3.1. Geleceğe Bakarak Geçmişin İhtiyatlı Yorumu

Kissane'nin ifade ettiği gibi XX. yüzyılın neredeyse bütününde Kazakistan'da tarihyazımının muzaffer güçleri Sovyet otoriteleriydi. Bu bağlamda, Marksizm-Leninizm'in ideallerini destekleyen bir tarihyazımı anlayışı devlet aygıtı aracılığıyla - özellikle de devletin tarih anlayışını belirleyip yayan Moskova'daki Eğitim Bakanlığı kanalıyla - kurumsallaştırılmış, Kazakistan SSC'deki yoğun Rus varlığı Kazakların gönüllülüğü söylemiyle meşrulaştırılmaya çalışılmıştı.¹⁰³⁰ Sovyet tarihyazımında Kazak halkının göçebe medeniyeti hesaba katılmamış, kültürel gelişme sadece yerleşik hayat ve iktisat ile ilişkilendirilmişti.¹⁰³¹ Bu yaklaşımın doğal sonucu, sözkonusu dönemde ata mitinin Sovyet iyi zamanını vurgulayan yeni mitlerle değiştirilmesiydi. Örneğin Kazak baturlarının, *bılerin* (klan liderleri) ve diğer ataların adları bile yasaklı hale getirilirken, bölgedeki Rus yerleşimlerin, Sovyet kültür ve endüstrileşmesinin olumlu yanları vurgulanarak tarihsel derinliği sınırlı yeni sadakat noktaları inşa edilmeye çalışılmıştı.¹⁰³²

Kazakistan'ın SSCB'den bağımsızlığını kazanması ile birlikte, kazanılan bağımsızlığın meşruiyetinin kanıtlanabilmesi¹⁰³³ ve bağımsızlığa anlam katılabilmesi

¹⁰³⁰ Carolyn Kissane, "History Education in Transit: Where to for Kazakhstan?", **Comparative Education**, Şubat 2005, C. 41, S. 1, s. 48.

¹⁰³¹ **Kazakistan Tarihi – Makaleler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s. 1. Nazarbayev, **Tarihin Akışında**, s. 159.

¹⁰³² Kissane, **a.g.m.**, s. 48.

¹⁰³³ Kuzio, "History, Memory and...", s. 258.

için milli kimliğin yeniden biçimlendirilmesi gerekmektedir.¹⁰³⁴ Bu hedeflere erişebilmek için ülkede devlet merkezli yeni bir tarihyazımı anlayışı merkeze alınmış, yeni mitleştirmeler gerçekleştirilmiştir. Bağımsızlığın kazanıldığı Aralık 1991'in ertesinde hükümete bağlı bir kuruluş olan Kazak Eğitim Akademisi, tarih eğitiminde kullanılan Sovyet dönemi ders kitaplarında ilk kapsamlı değişiklikleri gerçekleştirmiştir.¹⁰³⁵ 1995 yılının Haziran ayında¹⁰³⁶ Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in yönetimindeki Devlet Politikası Milli Kurulu'nca "Kazakistan Cumhuriyeti Tarih Bilinci'ni Kurma Belgesi"nin oluşturulması ise devlet destekli yeni tarihyazımı anlayışının kurumsallaşmasında bir dönüm noktasıdır. Belgede saptanan "Kazak halkının geçmişini ve bugününü anlamaya çalışma ihtiyacı" yeni tarihyazımı anlayışının harekete geçirici ilkesi olmuştur.¹⁰³⁷

Kazakistan'da bağımsızlık sonrasında yeni tarihyazımı geleneğinin oluşturmaya çalıştığı ilk mitler *antiklik*, *anayurt* ve *ata* mitleridir. 1995 tarihli "Kazakistan Cumhuriyeti Tarih Bilinci'ni Kurma Belgesi"ne göre "Kazakların devleti, antik çağlardan beri Kazak topraklarında varolan büyük göçer imparatorlukların ve kağanlıkların devamıdır."¹⁰³⁸ Belge böylelikle Kazakların ülke topraklarına ezeli ve ebedi bağlılıklarını vurgulamakta ve günümüz için de, Kazakistan'da ayrıcalıklı bir statüye sahip olmaları gerektiğini zımnen öngörmektedir.¹⁰³⁹

Sovyet sonrası Kazakistan'da devlet destekli tarihyazımında antiklik miti, anayurt ve ata mitleriyle de bağlantılı olarak üç temel üzerine oturtulmaktadır.

¹⁰³⁴ Shirin Akiner, **The Formation of Kazakh Identity: From Tribe to Nation-State**, Londra, Royal Institute of International Affairs, 1995, s. 62.

¹⁰³⁵ Kissane, **a.g.m.**, s. 50.

¹⁰³⁶ **Y.a.g.m.**, s. 51.

¹⁰³⁷ **Kazakistan Tarihi – Makaleler**, s. 2.

¹⁰³⁸ Kissane, **a.g.m.**, s. 52.

¹⁰³⁹ Smith, Law, Wilson vd., **Nation-building in the Post-Soviet...**, s. 146.

Birincisi özgünlüğünü göçebe kültürüne borçlu¹⁰⁴⁰ olan; soy¹⁰⁴¹ ve ortak ideal vurgusuna dayanan Kazak tarihidir. Bu çerçevede, bir taraftan bozkırın geri kalmışlığı fikri tamamen reddedilmekte; göçebe kültürü üstün bir kültür olarak sunulmaktadır. Diğer taraftan, bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren, politik özyönetim kurumu olarak yeniden tanımlanan üçlü cüz yapısı, soy birlikteliği vurgusuyla, Kazak kültürel birliği ve özerkliğinin anahtar sembolü olarak yorumlanmaktadır. Üç cüzün genetik birliğini kanıtlayabilmek ve bu yolla da tüm Kazakları kapsayan bir ortak soy algısı oluşturmak amacıyla SSCB'nin son yıllarından itibaren ülke çapında soy ağaçları kitapları basılmış ve dağıtılmıştır.¹⁰⁴² İdeal birlikteliği söyleminin en belirgin kanıtı olarak ise 1726 yılında üç cüzün liderinin Cunar istila tehdidine karşı birleşmeleri gösterilmektedir.¹⁰⁴³ Ortak soy algısına sahip Kazak milletin inşaa ettiği ilk devlet olarak XV. yüzyıl ortalarında kurulan Kazak Hanlığı alınmakta, Sovyet sonrası Kazakistan devletinin 500 yıllık bir devlet geleneğine dayanarak kurulduğu iddia edilmektedir.¹⁰⁴⁴ Böylelikle etnik Kazaklık ile Kazakistan ülkesi arasında sunulmak istenen bağa (*anayurt miti*) da güçlü bir dayanak oluşturulmaktadır.

Kazak antiklik mitinin Kazak Hanlığı vurgusuyla yalnızca beş yüzyıl geriye taşınabilmesi, Sovyet sonrası Kazak tarih yazımını ikinci olarak, daha geniş Türkî Kağanlığı ve Moğol tarihleriyle bütünlük arayışına itmiş, bu yolla en azından 1500 yıllık bir tarihsel derinlik kotarılabılmıştır.¹⁰⁴⁵ Bu çerçevede Hunlara ve özellikle de Kore'den Kırım'a kadar çok geniş topraklara yayılmış Göktürk Kağanlığı'na (552–

¹⁰⁴⁰ Bkz. Nazarbayev, **Tarihin Akışında**, s. 56.

¹⁰⁴¹ **Y.a.g.e.**, s. 27.

¹⁰⁴² Saulesh Esenova, "Soviet Nationality, Identity and Ethnicity in Central Asia: Historic Narratives and Kazakh Ethnic Identity", **Journal of Muslim Minority Affairs**, 2002, C. 22, S. 1, s. 24.

¹⁰⁴³ V. Galiev, "Kazakların Cunar Saldırılarına Karşı Kurtuluş Savaşı", (der.), **Kazakistan Tarihi – Makaleler**, s. 69. Esenova, **a.g.m.**, s. 24.

¹⁰⁴⁴ Kuzio, "History, Memory and...", s. 258. Ayrıca bkz. Sarsembayev, **a.g.m.**, s. 334-335.

¹⁰⁴⁵ Bu konuda bkz. Nazarbayev, **Tarihin Akışında**, s. 8. **Kazakistan Tarihi – Makaleler**, s. 7.

745) yeni tarihyazımında sıklıkla vurgu yapılmış,¹⁰⁴⁶ XII. yüzyıl Moğol istilası “tedhiş” olarak etiketlenmekle birlikte, Moğol devletinin Kazak Hanlığı üzerindeki mirasından övgüyle söz edilmiştir.¹⁰⁴⁷

Üçüncü olarak ise Kazakistan ülkesindeki arkeolojik bulguların yardımıyla Kazakistan topraklarının tarihi daha da erken çağlara çekilmeye çalışılmıştır. Bir milyon yıllık taş aletlerin Güney Kazakistan’daki arkeolojik kazılarda bulunması, Kazakistan’ın erken ve orta paleolitik çağlarda dünyanın önde gelen yerleşim alanlarından biri olduğu iddiasını kuvvetlendirmek için kullanılmıştır.¹⁰⁴⁸ Benzer bir biçimde 1970’li yıllarda Alma-Ata’nın yakınlarındaki Esik höyüğünde, 1993 yılında Kuzeydoğu Kazakistan’daki Altay dağlarında, 2003 yılında da Batı Kazakistan’daki Atıray’ın dağlık kesiminde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda M.Ö. 2000’li yıllara kadar taşınan ve Sakalara ait olduğu iddia edilen altın elbiseler bulunmuştur.¹⁰⁴⁹ Söz konusu bulgular, aidiyet iddiasında bulunulan Türkî medeniyetin tarihsel derinliğini ve Kazakistan topraklarının tarihin üstün medeniyet ve devletlerine evsahipliği yaptığını kanıtlama konularında araçlaştırılmaktadır.¹⁰⁵⁰

Sovyet sonrası Kazakistan’da *ata miti* ise Kazak Hanlığı, Göktürk Kağanlığı, Moğollar ve Sakalar’dan tarihsel kişiliklerin ve arkeolojik bulguların ön plana çıkarılmasıyla inşa edilmektedir. Örneğin Kazak Hanlığı’nın kurucuları Kerei ve Janibek Hanlar (1465–1480 arası yönetimde), Çarlık Rusyası ve Çin’in çift yönlü baskısına direnmeye çalışan Ablay Han (1771–1781 arası yönetimde)¹⁰⁵¹ ve Kazak

¹⁰⁴⁶ Nazarbayev, **Tarihin Akışında**, s. 60.

¹⁰⁴⁷ A. Kadyrbayev, “Moğol İstilas Zamanında Kazakistan”, (der.), **Kazakistan Tarihi – Makaleler**, s. 29–34.

¹⁰⁴⁸ K. Kaipakar, “Eski Dönemde Kazakistan”, (der.), **Kazakistan Tarihi – Makaleler**, s. 8.

¹⁰⁴⁹ “Kazakistan’da Altın Adam”, **Milliyet**, 4 Şubat 2005, < <http://www.milliyet.com.tr/2005/02/04/yasam/yas13.html> >, (02.09.2008).

¹⁰⁵⁰ Bu duruma bir örnek için bkz. B. Kumekov, “Kazak Devletinin Oluşumu”, (der.), **Kazakistan Tarihi – Makaleler**, s. 54. Ayrıca bkz. O. İsmagulov, “Kazak Halkının Etnik Yapısı”, (der.), **Kazakistan Tarihi – Makaleler**, s. 39.

¹⁰⁵¹ Erlan Karin ve Andrei Chebotarev, “The Policy of Kazakhization in State and Government Institutions in Kazakhstan”, **Ide-Jetro**, <www.ide.go.jp/English/Publish/Mes/pdf/51_cap2_1.pdf>, (03.09.2008).

Hanlığı'nın Çarlık Rusyası egemenliği altındaki döneminde, 1847 yılındaki ölümüne kadar Rus güçleriyle savaşan Kenesarı Han (1841–1847 arası yönetimde), ata miti bağlamında sunulmakta ve kahramanlaştırılmaktadır.¹⁰⁵² Özellikle Kenesarı Han'ın Çarlık karşıtı isyanı Sovyet sonrası Kazakistan tarihyazımı tarafından Çarlık otoritesine karşı en büyük meydan okuma, XIX. yüzyıl Kazak tarihinin en önemli olayı ve bir milli özgürlük hareketi olarak sunulmaktadır.¹⁰⁵³ Kenesarı Han'ın isyan hareketine toplumsal destek fazla gösterilmekte, böylelikle Kazak milli bilincinin XIX. yüzyılın ortaları gibi erken bir dönemde oluşmuş olduğu kanıtlanmak istenmektedir.¹⁰⁵⁴ Bu yolla bir taraftan Kazak cüzlerinin Çarlık Rusyası'na dahlinin gönüllü olmadığı, diğer taraftan da Kazak milletinin Sovyet millet inşa projesinin bir sonucu olarak değil, çok önceleri oluştuğu; Sovyet dönemine bir meşruiyet kaynağı olarak ihtiyacın olmadığı ispatlanmaya çalışılmaktadır.¹⁰⁵⁵ Bu iki pratik işlevi yerine getirmesi nedeniyle Kenesarı Han, yeni tarihyazımı tarafından Kazak Hanlığı kurucuları olan Kerei ve Janibek Hanlar'dan bile daha fazla ön plana çıkarılmaktadır.

Kenesarı Han'a ek olarak yeni tarihyazımı tarafından XIX. yüzyıl Kazak şairleri Mahambet Otemisulı (1803–1846) ve Abay Kunanbayev (1845–1904) Kazak milli bilincinin XIX. yüzyıldaki diğer dayanakları olarak tanımlanmakta ve yüceltilmektedir. Otemisulı ve Abay'ın yurtseverlik vurgusuna sahip şiirleri devletin

¹⁰⁵² “Kazakh Khanate”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Kazakh_Khanate#Kenesary_Khan_281841.E2.80.941847.29>, (03.09.2008).

¹⁰⁵³ Yuriy Malikov, “The Kenesary Kasymov Rebellion (1837–1847): a National Liberation Movement or ‘a Protest of Restoration’?”, **Nationalities Papers**, Aralık 2005, C. 33, S. 4, s. 569, 576.

¹⁰⁵⁴ **Y.a.g.m.**, s. 579. Örneğin 1993 yılında basılan ve Kazakistan'da üniversitelerde okutulan tarih kitabı, Kenesarı Han'ın 20.000 ila 25.000 savaşçıya sahip olduğu iddiasındadır. Akişev'in “Kazakistan Tarihi” kitabına göre tüm cüzlerin Kenesarı Han İsyanı'nı desteklediği ifade edilmektedir. Oysa savaşçı sayısının 2000 ile sınırlı olduğu, bu savaşçıların da cüz unsurlarından ziyade Kenesarı'ya büyükbabası Ablay Han'dan miras kalan profesyonel savaşçı *tulengut*lardan oluştuğu, dolayısıyla Kenesarı Han'ın isyanına toplumsal desteğin sınırlı bir biçimde yöneldiği tezleri ortaya atılmaktadır. Bkz. **Y.a.g.m.**, s. 575, 579–581, 594.

¹⁰⁵⁵ **Y.a.g.m.**, s. 579.

millet inşa projesi bağlamında millet fikrinin kadimliğinin dayanakları olarak sunulmakta;¹⁰⁵⁶ bu iki şair, ata miti düzleminde kahramanlaştırılmaktadır.

Kazak Hanlarına ve şairlerine ek olarak, Hanlığı oluşturan üç cüzün üç önemli temsilcisi olan Kazibek Bi (orta cüz, 1659–1765), Töle Bi (büyük cüz, 1657–1756), Ayteke Bi (küçük cüz, 1644–1700) de ortak ata mitinin simgeleri konumuna taşınmaktadır.¹⁰⁵⁷ Göktürk hükümdarlarından Bumin, İstemi, Bilge Kağan ve Kültigin, Sovyet sonrası Kazak tarihyazımının temel belirleyicisi olan Nazabayev tarafından “Kazakistan halklarının gurur duydukları büyük atalar” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁵⁸ Moğol Hükümdarı Cengiz Han’ın Orta Asya’yı istila etmesinin ertesinde Kazak ve Moğol kavimlerinin karışmaları olgusu¹⁰⁵⁹ ve Kazak milletinin bir bileşenini oluşturan soylu kast *Ak-Süek*’in (Beyaz Kemik) tarihsel olarak kökenini Cengiz Han’a bağlaması,¹⁰⁶⁰ Sovyet sonrası Kazak tarihyazımında Cengiz Han’ın da ata miti bağlamına oturtulması sonucunu vermiştir.¹⁰⁶¹ Son olarak arkeolojik kazıların ortaya çıkardığı “altın adamlar” ise ata mitini antik çağlara dek taşıyabilme konusunda önemli bir işlevi yerine getirmektedirler.

Estonya ve Ukrayna’dan farklı olarak Kazakistan’da, devlet aygıtı aracılığıyla, uzak geçmişten kişiliklere ek olarak 1990 sonrası bağımsızlığın kazanılması sürecinden bir kişiliğin de ata miti bağlamında kültü kurulmaya çalışılmaktadır. Sovyet sonrası Kazakistan devletinin kurucu lideri Nazarbayev bu

¹⁰⁵⁶ Jazira Asanova, “Teaching the Canon? Nation-building and Post-Soviet Kazakhstan’s Literature Textbooks”, **Compare: a Journal of Comparative Education**, Haziran 2007, C. 37, S. 3, <<http://www.informaworld.com/smpp/section?content=a779862649&fulltext=713240928>>, (15.09.2008).

¹⁰⁵⁷ Esenova, **a.g.m.**, s. 24.

¹⁰⁵⁸ Nazarbayev, **Tarihin Akışında**, s. 69.

¹⁰⁵⁹ O. Ismagulov, “Kazak Halkının...”, (der.), **Kazakistan Tarihi – Makaleler**, s. 43. Malikov, **a.g.m.**, s. 177.

¹⁰⁶⁰ David Collins (der.), **Collected Works of M. A. Czaplicka – Volume 3 - My Siberian Year**, Londra, Routledge 1999, s. 108.

¹⁰⁶¹ Bu mit, genetik bilimi ile ilişkili güncel bazı araştırma sonuçlarıyla yeniden üretilmektedir. Örneğin Rusya Bilimler Akademisi’nden Dr. Miroslava Derenko liderliğinde uzman bir ekibin yaptığı son araştırmada bugünkü Moğolistan ve çevresinde yaşayan 1437 erkeğin DNA’ları incelenmiştir. Cengiz Han kromozomunun en çok Kazaklarda görüldüğü sonucuna varılmıştır. “Cengiz Han’ın 16 Milyon Torunu Var”, **Hürriyet**, 22 Mayıs 2007, <<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=6555355>>, (11.09.2008).

çerçevede millet olmanın en önemli sembolü noktasına taşınmakta,¹⁰⁶² özellikle gençlik üzerinde eğitim aracılığıyla Nazarbayev'in kişiliği mitleştirilmektedir.¹⁰⁶³ Ancak bu mitleştirme, Nazarbayev'in etnik Kazaklığından daha çok devlet kuruculuğunu ön plana almakta, Nazarbayev ilk olarak Kazakistan'da yerleşik etnik gruplar üstü bir hakem olarak sunulmaktadır. Nazarbayev'in gerek iç kamuoyuna gerekse uluslararası kamuoyuna yönelik olarak geliştirdiği kültürler, dinler ve etnik gruplar arasındaki hoşgörü söylemi de¹⁰⁶⁴ etnik gruplar üstü hakem konumunu perçinlemektedir. İkinci olarak yeni tarihyazımı 1986 Jeltoksan Olayları'nı yöneten kişi olduğunu iddia ederek, direniş miti bağlantısını da inşa etme yoluyla, Nazarbayev kültünü bu kez etnik Kazaklar düzleminde daha da dokunulmaz kılmaya çalışmaktadır.¹⁰⁶⁵ Bu durum Kazakistan devlet yönetimine eşzamanlı olarak hâkim olan, devleti etnikleştirme ve etnik kökeninden bağımsız olarak tüm toplumu bütünleştirme amaçlarının¹⁰⁶⁶ doğal bir yansımasıdır.

Kazakistan'da Sovyet sonrası sürecin devlet destekli tarihyazımı ata miti çerçevesinde yeni kahramanlar ilan ederken, önceki dönemlerin tarihyazımlarının kahramanlaştırdığı tarihsel kişilikleri de yeniden yorumlamaya tabi tutmuştur. Örneğin XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Korkunç İvan'ın Çarlığı sırasında Sibirya'nın

¹⁰⁶² Nurçin Yıldız, "Yorum: Kazakistan Seçimlerinin Ardından", **USAK Stratejik Gündem**, <<http://www.stratejikkundem.com/haber.php?id=14962>>, (14.09.2008).

¹⁰⁶³ Rinat Saidullin, "Cult of Personality in Kazakhstan Differs from Those in Neighbor States", **Ferghana.ru Haber Ajansı**, 10 Mayıs 2006, <<http://enews.ferghana.ru/article.php?id=1422>>, (14.09.2008).

¹⁰⁶⁴ Bkz. "Kazakh Head Hails Inter-ethnic Accord on May Day", **Eurasianet**, 2 Mayıs 2001, <<http://www.eurasianet.org/resource/kazakhstan/hypermail/200105/0004.html>>, (04.10.2008). "President Nazarbayev Says Democracy is Our Choice", **Kazakistan ABD Büyükelçiliği Resmi İnternet Sitesi**, 27 Mart 2006, <<http://www.kazakhembus.com/echo25.html>>, (04.10.2008). "Message of the President of the Country to the People of Kazakhstan", **Kazakistan Devlet Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi**, <http://www.akorda.kz/www/ww_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=DD8E076B91B9CB66462572340019E60B&lang=en&L1=L1&L2=L1-10>, (04.10.2008). "Statement by H.E. Mr. Nursultan A. Nazarbayev President of the Republic of Kazakhstan during the General Debate at the Sixty-Second Session of the United Nations General Assembly", **Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sitesi**, 25 Eylül 2007, <<http://www.un.org/webcast/ga/62/2007/pdfs/kazakhstan-en.pdf>>, (04.10.2008).

¹⁰⁶⁵ Rinat Saidullin, "Wishbook with the Imprint of Nursultan Nazarbayev's Palm Restored in Alma-ata", **Ferghana.ru Haber Ajansı**, 31 Ekim 2007, <<http://enews.ferghana.ru/article.php?id=2202>>, (14.09.2008).

¹⁰⁶⁶ Holm-Hansen, **a.g.m.**, s. 223-224.

fethini gerçekleştiren Kozak komutan Yermak Timofeyeviç, Çarlık tarihyazımı ve edebiyatı tarafından kahramanlaştırılmıştı.¹⁰⁶⁷ Sovyet sonrası Kazak tarih yazımı tarafından ise Yermak Timofeyeviç artık bir kahraman değil, kahraman karşıtı bir kişilik olarak değerlendirilmekte; ötekileştirme sürecine tabi tutulmaktadır.¹⁰⁶⁸

Sovyet sonrası Kazak tarihyazımının bir başka önemli özelliği de Çarlık Rusyası ve Sovyet dönemlerini *sömürü miti* bağlamında yeniden yorumlanması, ancak bu konuda Kravçuk ve Kuçma dönemleri Ukrayna tarihyazımlarında olduğu gibi ihtiyatlı olmasıdır. Yeni ders kitaplarında “kolonyal baskıcıların neden olduğu trajik hikâyelere” daha fazla yer verilmekte, gerek Çarlık gerekse Sovyet sömürü politikalarının Kazakistan’daki etnik Kazaklar aleyhine gerçekleşen demografik değişimin temel sorumlusu olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶⁹ Kazakistan Hükümeti, ülkede kolektifleşme, zengin köylü tabakasını oluşturan *kulakların* tasfiyesi ve büyük açlık dönemleri gibi Sovyet tarihyazımının hasırlatı ettiği konulardaki araştırmalara açık destek vermektedir. Ancak bu yolla oluşması beklenen sömürü mitinin, Rus karşıtı bir bağlama oturmasını demografik kaygılarla (Kazakistan’daki Rus nüfusun yoğunluğu ve kuzey bölgelerde kümelenmesi) istememektedir. Bu nedenle Kazakistan’da devlet destekli yeni tarihyazımı Sovyet dönemini sadece sömürü ve baskı dönemi olarak olumsuz bir biçimde etiketlemekten kaçınmakta, Sovyet döneminin Kazak milli bilinci, kültürü ve devleti üzerindeki olumlu etkilerini de vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle, ünlü Rus tarihçi Roy Medvedev’in belirttiği gibi Kazakistan, geleceğine bakarak geçmişini ihtiyatlı bir biçimde incelemektedir. Kazakistan’ın yeni tarihyazımı, Çarlık ve SSCB dönemlerini kötü anılarını

¹⁰⁶⁷ Bkz. Clarence Augustus Manning, “Yermak Timofeyevich in Russian Folk Poetry”, **Journal of American Oriental Society**, 1923, C. 43, s. 206.

¹⁰⁶⁸ Medvedev, **a.g.m.**, s. 169.

¹⁰⁶⁹ Kissane, **a.g.m.**, s. 56, 58.

vurgulamakta, ancak tıpkı Ukrayna’da Kravçuk ve Kuçma dönemlerinin tarihyazımı anlayışlarında olduğu gibi, bu kötü anıları ülkede geleceğe dönük bir çekişme aracı yahut çeşitli fobilerin tarihsel dayanağı olarak kullanmamaktadır.¹⁰⁷⁰

Örneğin Kazakistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi’ne bağlı Tarih ve Etnoloji Enstitüsü uzmanları tarafından hazırlanan “Kazakistan Tarihi” adlı kitapta özellikle 1929–1931 yılları arasında fakir köylülerin kolektif çiftliklere zorla dâhil edilmesi eleştirilmekte, *kulakların* mülksüzleştirilmesi ve tahliyesi “terör” olarak etiketlenmekte, bu süreçte yaşanan insan hakları ihlalleri “katliam” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁷¹ Ancak aynı kitapta, SSCB’de Mart 1921’deki X. Parti Kongresi’yle yürürlüğe konulan ekonomi politikası (*Yeni Ekonomi Politikası – Novaya Ekonomičeskaya Politika - Новая экономическая политика*) övülmektedir.¹⁰⁷² Bu çerçevede iç savaş yıllarında orduyu ve şehirleri besleyebilmek için küçük miktarlar dışında köylünün ürününe el konması anlamına gelen yiyecek taksimi (*prodrazvörstka*)¹⁰⁷³ sisteminin¹⁰⁷⁴ net ürünün % 20’sinin devlete vergi olarak verilmesini öngören ve üreticilere, ürünleri serbest ticaret koşullarında satma olanağı tanıyan yiyecek vergisi (*prodnalog*)¹⁰⁷⁵ sistemiyle¹⁰⁷⁶ değiştirilmesi olumlu karşılanmaktadır.¹⁰⁷⁷ Benzer bir biçimde Kazakistan SSC’nin kurulması ve cumhuriyette kentleşme ve endüstri alanlarında yaşanan gelişmeler de

¹⁰⁷⁰ Medvedev, **a.g.m.**, s. 168-169.

¹⁰⁷¹ Zh. Abylkhozhin, K. Aldazhumanov ve Yu. Romanov, “Kışla Sosyalizmi Döneminde Kazakistan”, (der.), **Kazakistan Tarihi – Makaleler**, s. 138–141.

¹⁰⁷² **Y.a.g.m.**, s. 132, 135.

¹⁰⁷³ *Prodrazvörstka* (*продрозвѣрстка*) kavramı Rusça’da yiyecek taksimi anlamına gelen *pradovolstvennaya razvörstka* (*продовольственная развѣрстка*) kavramının kısaltılmış halidir.

¹⁰⁷⁴ Nikolai Shmelev ve Vladimir Popov, **The Turning Point – Revitalizing the Soviet Economy**, Londra, I.B. Tauris, 1990, s. 5.

¹⁰⁷⁵ *Prodnalog* (*продналог*) kavramı Rusça’da yiyecek vergisi anlamına gelen *pradovolstvenniy nalog* (*продовольственный налог*) kavramının kısaltılmış halidir.

¹⁰⁷⁶ Dusan Pokorny, **Efficiency and Justice in the Industrial World: Volume 1: the Failure of the Soviet Experiment**, New York, M.E. Sharpe, 1993, s. 36.

¹⁰⁷⁷ Abylkhozhin, Aldazhumanov ve Romanov, **a.g.m.**, s. 132.

olumlanmaktadır.¹⁰⁷⁸ Böylelikle, bağımsızlık öncesi dönemlerin yönetimleri topyekün bir eleştiriye tabi tutulmamakta, topyekün bir Sovyet eleştirisi gerçekleştirilmemektedir.

Çarlık Rusyası ve SSCB yönetimleri altındaki dönemler yeni tarihyazımı tarafından ihtiyatlı ve seçici bir biçimde de olsa sömürü miti bağlamında değerlendirildiğinden, bu dönemlerde Rus-Kazak ilişkilerinde yaşanan dönüm noktaları sömürü mitine uygun olarak yeniden yorumlanmıştır. Örneğin Çarlık ve Sovyet tarihyazımlarının “gönüllü itaat” olarak değerlendirdikleri Kazak beylerinin Çarlık otoritesini tanıma süreci, yeni tarihyazımı tarafından “geçici bir işbirliği” olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede Çarlık Rusyası ile Kazak liderler arasında yapılan ve Kazak bozkırlarını Çarlık Rusyası’na açan 1730 ve 1740 Anlaşmaları,¹⁰⁷⁹ yeni Ukrayna tarihyazımının 1654 tarihli Pereyaslav Anlaşması ile ilgili yorumuna benzer biçimde “zorunluluktan kaynaklanan geçici anlaşmalar” olarak yeniden yorumlanmıştır.¹⁰⁸⁰ Sovyet tarihyazımı tarafından neredeyse tamamen göz ardı edilmiş olan Alaş-Orda Özerk Hükümeti (1917–1920) üyelerinin itibarlarını iade etmek Sovyet sonrası Kazakistan’da bir devlet politikası haline getirilmiştir.¹⁰⁸¹ Sovyet tarihyazımı tarafından Ruslara karşı etnik milliyetçi bir isyan olarak değerlendirilen 1986 yılı Jeltoksan olayları, yeni tarihyazımı tarafından totaliter rejime ve sömürgeciliğe karşı bir meydan okuma¹⁰⁸² olarak direniş miti düzleminde yeniden yorumlanmıştır. Bu bağlamda örneğin Kazakistan Cumhuriyeti Bilimler

¹⁰⁷⁸ Y.a.g.m., s. 133, 143.

¹⁰⁷⁹ Bkz. 2. bölüm, s. 94.

¹⁰⁸⁰ Kuzio, “History, Memory and...”, s. 258.

¹⁰⁸¹ Sarsembayev, a.g.m., s. 324.

¹⁰⁸² M. Kozybaev, “Aralık Vakası (1986, Almaata)”, (der.), **Kazakistan Tarihi – Makaleler**, s. 146, 153. Devlet yönetiminin ileri gelenleri de benzer görüşleri sıklıkla ifade etmektedirler. Örneğin Almaata Valisi İmangali Tasmaganbetov’a göre Jeltoksan olayı SSCB topraklarında hüküm süren totaliter sisteme bir tepki ve bağımsızlık arayışı olarak değerlendirilmelidir. Bkz. “1986 December Events Showed People’s Striving for Independence”, **Kazinform**, 17 Aralık 2006, <<http://inform.kz/showarticle.php?lang=eng&id=147080>>, (03.09.2008).

Akademisi'ne bağı Tarih ve Etnoloji Enstitüsü uzmanları tarafından hazırlanan “Kazakistan Tarihi” adlı kitapta, Jeltoksan olaylarının nedeni ulusal hakları ve onuru yabancı bir diktatörlükten koruma kaygısı olarak açıklanmış, olaylar Kazakistan'ın bağımsızlık mücadelesinde bir aşama olarak sunulmuştur.¹⁰⁸³

4.3.2. Soy Vurgusuna ve Sovyet Geçmişinin Seçici Sahiplenilmesine Dayanan Sembolleştirme

4.3.2.1. Altın Adamlar ve Kenasarı Han'dan Moldagulova ve Mametova'ya Heykeller

Kazakistan'da da Estonya ve Ukrayna'da olduğu gibi, Sovyet sonrası tarihyazımı aracılığıyla oluşturulan yeni mitler, yine devlet aracılığıyla yeni semboller haline getirilip görünür kılınmıştır.¹⁰⁸⁴ Örneğin yeni tarihyazımının “antiklik miti” çerçevesinde değerlendirdiği altın adamları sembolleştiren bir heykel Almaata Cumhuriyet Meydanı'na dikilmiştir.¹⁰⁸⁵ “Ata mitinin” önemli isimlerinden Kazak Hanı Ablay'ın heykeli Almaata'ya,¹⁰⁸⁶ Kenesarı'nın heykeli ise Astana'ya dikilmiştir.¹⁰⁸⁷ Şair Abay Kunanbayev'in heykellerini Kazakistan'ın birçok kentinde

¹⁰⁸³ Kozybaev, **a.g.m.**, s. 155.

¹⁰⁸⁴ Kazakistan devleti, sinema aracılığıyla da antiklik ve ata miti düzleminde yeni sembolleştirmelere girişmektedir. Örneğin Kazakların bozkır geleneklerini yansıtan 2005 çekimi *Nomad* (Göçebe) filmine Kazakistan Hükümeti 37 milyon dolar kaynak hibe etmiştir. 2008 yılında dünya sinemalarında gösterime giren, Cengiz Han'ı ata miti düzleminde değerlendiren *Mongol* filmi, özel girişim tarafından finanse edilse de, Kazakistan Yönetimi'nin desteğini arkasına almıştır. Bkz. “Kazakhstan Seeks Identity on the Big Screen”, **The Christian Science Monitor**, 8 Mayıs 2008, <<http://www.csmonitor.com/2008/0508/p20s01-woeu.html>>, (16.10.2008).

¹⁰⁸⁵ <http://kaztourism.kz/eng/almaty_city_files/repseq.jpg>, (05.09.2008).

¹⁰⁸⁶ <<http://infokz.com/photo/eng/index.php?ord=show&lng=2&ras=monuments&id=12>>, (05.09.2008).

¹⁰⁸⁷ <<http://astana.dan.kz/UserFiles/Image/gorod/pam/kenesary.jpg>>, (05.09.2008).

görmek mümkündür.¹⁰⁸⁸ Üç cüzün simgeleri olarak değerlendirilen Kazıbek Bi, Töle Bi ve Ayteke Bi'yi bir arada gösteren heykel 1998 yılında Astana'da açılmıştır¹⁰⁸⁹ (Bkz. Resim 4.23).

Resim 4.23. Kazakistan'da Antiklik ve Ata Mitlerini Yansıtan Heykellere Örnekler

Almaata'daki Altın Adam Heykeli

Almaata'daki Ablay Han Heykeli

Astana'daki Kenesari Han Heykeli (2001)

Astana'daki Adalet Heykeli (1998) Kazıbek Bi, Töle Bi ve Ayteke Bi

Kaynaklar: <www.kaztourism.kz/eng/almaty_city_files/repseq.jpg>, (05.09.2008). <<http://infokz.com/photo/eng/index.php?ord=show&lng=2&ras=monuments&id=12>>, (05.09.2008). <<http://www.astana.dan.kz/UserFiles/Image/gorod/pam/kenesary.jpg>>, (05.09.2008). <http://farm1.static.flickr.com/14/13882339_f1e9b7032e.jpg?v=0>, (05.09.2008).

Sovyet sonrası Kazakistan tarihyazımının Sovyet dönemini seçici bir biçimde sahiplenmesi semboller dünyasında da ardıl etkilerde bulunmuştur. Örneğin Resim 4.24'de görüldüğü gibi, bağımsızlık sonrasında, Almaata'daki Sovyet döneminden kalma İkinci Dünya Savaşı Anıtı korunmuştur.¹⁰⁹⁰ Dahası ülkenin çeşitli kentlerine Aliya Moldagulova (1925–1944) ve Mañşuk Mametova (1922–1943) gibi İkinci Dünya Savaşı'nın Sovyet kimliğiyle özdeşleşmiş kahramanlarının heykelleri

¹⁰⁸⁸ Son olarak 2006 yılında Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin'in katıldığı bir törende Abay Kunanbayev'in Moskova'da da heykeli açılmıştır. Abay, Kazakça vurgusu nedeniyle bir taraftan Kazak milliyetçi çevrelerinde yüceltilirken, diğer taraftan Abay'ın Puşkin ve Lomonosov'un eserlerini Kazakça'ya ilk çeviren kişi olması, onu Rusya-Kazakistan dostluğu konusunda da bir sembol noktasına taşıyabilmektedir. Bkz. "V Maskve Atkrılı Pamitnik Kazahskomu Lomonosovu i Puşkinu - B Moskvie Otkryli Pamyatnik Kazahskomu Lomonosovu i Puşkinu", *Pravda.ru*, 4 Nisan 2006, <<http://www.pravda.ru/news/culture/04-04-2006/80718-kazakhstan-0>>, (15.09.2008).

¹⁰⁸⁹ <http://farm1.static.flickr.com/14/13882339_f1e9b7032e.jpg?v=0>, (05.09.2008).

¹⁰⁹⁰ <http://www.kaztourism.kz/eng/almaty_city.htm>, (12.09.2008).

açılmaktadır.¹⁰⁹¹ Ancak diğer taraftan “politik baskı ve totaliter yönetimin kurbanlarını anmak amacıyla” 2007 yılında Astana’da bir anıt açılmıştır.¹⁰⁹²

Resim 4.24. Kazakistan’da Sovyet Döneminin Yeni Yorumunu Yansıtan Heykel ve Anıtlar

Almaata’da Sovyet Döneminden Kalma İkinci Dünya Savaşı Anıtı

Almaata’daki Aliya Moldagulova ve Manşuk Mametova Heykeli

Akmola Bölgesinde 2007 Yılında Açılan Politik Baskı ve Totaliterizmin Kurbanları Açık Hava Müzesi

Kaynaklar: <http://www.kaztourism.kz/eng/almaty_city.htm>, (12.09.2008). <www.infokz.com/photo/snipers_memorial_front.jpg>, (12.09.2008). <http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/news-open?OpenForm&idn=1&idno=822DEE3A912AE404462572EC00412B19%lang=en>, (12.09.2008).

Sovyet dönemi “sömürü ve acı çekme” mitleriyle değerlendirildiği ölçüde, Sovyet yönetimine karşı mücadelenin ön planında yer alan kişiler ve eylemler, direniş miti bağlamında yorumlanıp yeni semboller biçiminde sunulmaktadır. Örneğin Stalin’in liderliği döneminde burjuva milliyetçisi olmakla suçlanan ve idam edilen Alaş-Orda Partisi önderlerinden Ahmet Baytursinov (1873–1937) ve Alihan Bokeikhanov’un (1866–1937) heykelleri birçok Kazakistan kentinde

¹⁰⁹¹ Bkz. “Kazakhstani Sniper Aliya Moldagulova is the Hero of the Soviet Union”, **Kazinform**, 15 Haziran 2005, <<http://www.inform.kz/showarticle.php?lang=eng&id=127512>>, (12.09.2008). “Aliya Moldagulova’s Memorial Complex Opened in Astana”, **Kazinform**, 3 Temmuz 2008, <<http://www.inform.kz/showarticle.php?lang=eng&id=166599>>, (12.09.2008).

¹⁰⁹² “Monuments, Obelisks and Sculptures”, **Astana Belediyesi Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.astana.kz/eng/city/kultur/pamyatniki/obeliskiskulpt/>>, (12.09.2008). Sözkonusu anıtın Astana şehir merkezine 30 km mesafedeki açık hava müzesine aktarılması planlanmaktadır. Bkz. “Astana Authorities Relocating Monument to Victims of Political Repression”, **Interfax Kazakistan Haber Ajansı**, 11 Haziran 2008, <http://www.interfax.kz/?lang=eng&int_id=10&function=view&news_id=1889>, (12.09.2008).

açılmaktadır.¹⁰⁹³ 2006 yılında Almaata'da Nazarbayev'in katıldığı bir törenle Jeltoksan olaylarını anan ve olayları “özgürlüğün şafağı” olarak niteleyen bir anıt açılmıştır¹⁰⁹⁴ (Bkz. Resim 4.25).

Resim 4.25. Kazakistan'da Kazak Direniş Mitini Yansıtan Heykel ve Anıtlar

Almaata'daki Ahmet Baytursinov Heykeli

2006 Yılında Almaata'da Açılan Jeltoksan 1986 Anıtı (Özgürlüğün Şafağı Anıtı)

Kaynaklar: <<http://infokz.com/photo/eng/index.php?ord=show&lng=2&ras=monuments&id=35>>, (12.09.2008). <<http://inform.kz/showarticle.php?lang=eng&id=144658>>, (12.09.2008).

Resim 4.26'te de görüldüğü gibi Kazakistan'da Nazarbayev kültü yaratma girişimleri çerçevesinde Astana ve Almaata başta olmak üzere tüm Kazakistan kentlerinde ve hatta kırsal bölgelerde yeni sembolleştirmelere girişilmiştir. Örneğin Astana'da; başkentin ve yeni Kazakistan'ın mimari sembolü olarak yapılan Bayterek Kulesi'nde ve Almaata kentinde Nazarbayev'e ait avuç izlerinden oluşan anıtlar inşa edilmiştir. Anıtlarda yinelenen törensellikler, Nazarbayev'e ait avuç izine,

¹⁰⁹³ <<http://infokz.com/photo/eng/index.php?ord=list&ras=monuments>>, (12.09.2008). “State Commission Approved Several Monuments to be Erected in Kazakhstan”, **Kazinform**, 26 Ağustos 2008, <<http://www.inform.kz/index.php?lang=eng&select=archive§ion=alash#167520>>, (12.09.2008). “Monument to Alash Movement to be Erected in Semey”, **Kazinform**, 23 Temmuz 2008, <<http://www.inform.kz/index.php?lang=eng&select=archive§ion=alash#167520>>, (12.09.2008).

¹⁰⁹⁴ Baghila Bugharbayeva, “Kazakhs Recall 1986 Uprising and Yearn for More Freedom”, **Deseret News**, 17 Aralık 2006, <http://findarticles.com/p/articles/mi_qn4188/is_20061217/ai_n16898199>, (12.09.2008). “The Head of the State Unveiled a Monument in Almaty”, **Kazinform**, 18 Eylül 2006, <<http://inform.kz/showarticle.php?lang=eng&id=144658>>, (12.09.2008).

ziyaretçilerin zımni bir sözleşme gibi ellerini koymalarından oluşmakta,¹⁰⁹⁵ söz konusu anıt ziyaretleri özellikle evlilik törenlerinin ayrılmaz bir parçası konumuna taşınmaktadır.¹⁰⁹⁶ Benzer biçimde Nursultan Nazarbayev'in afişlerini ülkenin her bölgesinde resmi dairelerde, eğitim kurumlarında, cadde ve sokaklarda görebilmek mümkündür.¹⁰⁹⁷

Resim 4.26. Kazakistan'da Nazarbayev Kültü Bağlamında Sembolleştirmeler

Bayterek, Astana. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in Avcu İçinin Sembolleştirildiği Anıt

Almaata. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in Avcu İçinin Sembolleştirildiği Bir Diğer Anıt

Kazakistan'ın Dört Bir Yanında Bulunan Nazarbayev Afişlerine Bir Örnek

Kaynaklar: <http://media.npr.org/programs/ato/features/2007/mar/central_asia/nazarbayev_hand200.jpg>, (14.09.2008). <<http://enews.ferghana.ru/article.php?id=2202>>, (14.09.2008). <www.ferghana.info/gallery/data/media/33/nazer.jpg>, (14.09.2008).

4.3.2.2. Şanırağın Altında Etnik-Ötesi Bir Aidiyet Yaratma Hedefi

Kazakistan Cumhuriyeti devlet arması (Resim 4.27) ve bayrağı (Resim 4.28) büyük ölçüde Kazak bozkır kültürünü ve etnik Kazaklığı yansıtan semboller arasındadır. 4 Haziran 1992'de kabul edilen, mavi ve sarı renklerden oluşan devlet arması, Kazakların geleneksel keçe çadırların tavanını oluşturan *şanıraq*dan (*шаңырақ*) esinlenilmiş, mitolojik uçan at figürleriyle bütünlenmiştir. Kazak geleneklerinde “ata evini” temsil eden *şanıraq*, devlet armasında Kazakistan ülkesi

¹⁰⁹⁵ Bkz. Yıldız, a.g.m., <<http://www.stratejigundem.com/haber.php?id=14962>>. Saidullin, “Wishbook with the Imprint...”, <<http://enews.ferghana.ru/article.php?id=2202>>.

¹⁰⁹⁶ Saidullin, “Wishbook with the Imprint...”, <<http://enews.ferghana.ru/article.php?id=2202>>.

¹⁰⁹⁷ Bu yargı, 2007 yılı Ağustos ayında Kazakistan'a yaptığım ziyaretteki gözlemlerime dayanmaktadır.

olarak sunulmuştur. Böylelikle Kazakistan'ın yurt olma özelliği vurgulanmıştır. Armanın merkezinde yer alan (çadırın en yüksek noktasını oluşturan) birbirini kesen üçer çapraz çizgi ise üç cüzün birliğini simgelemektedir.¹⁰⁹⁸ Böylelikle üç cüzün birliğinin merkeze alındığı ve Kazakistan'ı ata mekânı olarak gören bir devlet düşüncesi sembolleştirilmektedir. Kazakistan bayrağı (Resim 4.27) ise, mavi zemin üzerine, solda altın sarısı Kazak süslemeleri, ortada 32 ışınlı güneş ve güneşin altında yine altın sarısı uçan bir bozkır kartalından oluşmaktadır.¹⁰⁹⁹ Bayrakta mavi zemin

Resim 4.27. Kazakistan Devlet Arması

Kaynak: <<http://www.astana.kz/eng/city/obozrgoroda/symbols/gerbkz/>>, (16.09.2008).

Resim 4.28. Kazakistan Bayrağı

Kaynak: <<http://www.astana.kz/eng/city/obozrgoroda/symbols/flagkz/>>, (16.09.2008).

Kazakistan halkının birliğini, kültürlerin uyumunu ve devletin bölünmezliğini; güneş enerjisi; mısır tanelerine benzer bir biçimde çizilen 32 güneş ışını hem 32 Kazak boyunu hem de bereket ve zenginliği; bozkır kartalı özgürlüğü ve bağımsızlığı

¹⁰⁹⁸ “National Emblem of the Republic of Kazakhstan”, **Astana Belediyesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.astana.kz/eng/city/obozrgoroda/symbols/gerbkz/>>, (16.09.2008). “National Emblem of the Republic of Kazakhstan”, **Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=122AE45F9B1DF240462572340019E6E5&lang=en>, (16.09.2008).

¹⁰⁹⁹ “The National Flag, the National Emblem, the National Anthem”, **Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa Konseyi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.constcouncil.kz/eng/symbols/gfg/>>, (16.09.2008).

simgelemektedir.¹¹⁰⁰ Kazak süslemeleri ise Kazak kültürüne vurgunun ifade edildiği bir diğer bayrak bileşenidir.

Kazakistan, bağımsızlık sonrasında 7 Ocak 2006 tarihine kadar Kazak SSC'nin marşını, 1992 yılında sözlerde yapılan değişiklik istisnasıyla,¹¹⁰¹ milli marş olarak kullanmıştır. Bu durum, bağımsızlık sonrası ilk yıllarda yeni devlet yönetimince SSCB'nin meşruiyetinin sorgulanmaya tabi tutulmadığının bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Ancak Kazak milliyetçi çevrelerinde, 1992 yılında değiştirildiği haliyle bile marş sözlerinin Kazak halkının tarihini yansıtmadığını yargısı gözlenmiş,¹¹⁰² bu yargının da etkisiyle 7 Ocak 2006'da Kazakistan milli marşının söz ve müziği değiştirilmiştir. Sözleri Jumeken Najimedenov'a bestesi ise Şemşi Kaldayakov'a ait olan 1950'li yılların halk ezgisi "Benim Kazakistanım" (*Menin Kazakstanım - Meniñ Qazaqstanım*) Nursultan Nazarbayev'in sözler üzerindeki rötuşuyla yeni milli marş ilan edilmiştir.¹¹⁰³ Yeni marşta Kazak tarihine, bozkır kültürüne ve milli birliğe vurgu, geleceğe dönük umutlu bir yaklaşımla bütünlenmiş, Sovyet karşıtı bir bağlamda acı çekme mitini içeren sözlere hiç yer verilmemiştir.¹¹⁰⁴

Bağımsızlık sonrası Kazakistan'da, Estonya'dan farklı ve Ukrayna'ya benzer bir biçimde, Sovyet döneminden kalma bazı bayram günleri resmi olarak kutlanmaya devam edilmiştir. Kazakistan'da 9 Mayıs Zafer Günü SSCB sonrasında da tıpkı

¹¹⁰⁰ Y.a.g.m., <<http://www.constcouncil.kz/eng/symbols/gfg/>>.

¹¹⁰¹ "Anthems of Union Republics", <<http://www.hymn.ru/15-union-republics/index-en.html>>, (17.09.2008).

¹¹⁰² Cummings, "Legitimation and...", s. 194.

¹¹⁰³ "Kazakhstan's Parliament Adopts New National Anthem", **Kazakistan Cumhuriyeti Hindistan Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazind.com/newsarchives/newsvol54.html>>, (17.09.2008).

¹¹⁰⁴ Kazakistan'ın yeni milli marşının sözleri şöyledir: Altın güneş cennette, / Altın mısır bozkırda, / Yiğitlik efsanesi / Bu benim ülkem. / Zamanın sislerinde / Şanımız doğdu / Onurlu ve güçlü / Benim Kazak halkım / Ülkem, ülkem / Senin çiçeğin olarak büyüyeceğim / Senin şarkın olarak söyleneceğim, ülkem! / Benim anavatanım, Kazakistan! / Sınırsız alanım var / Ve geleceğe açık bir yolum. / Bir bağımsızlığım, / Birleşmiş halkım var. / Eski bir dost gibi, / Mutlu ülkemiz, / Mutlu halkımız / Hoşgeldin yeniçağ. Bkz. "Kazakistan Cumhuriyeti Milli Marşı", **Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazakhstan.org.tr/eng/icerik.php?cid=114>>, (17.09.2008)

Ukrayna’da olduğu gibi milli bayram olma niteliğini sürdürmektedir.¹¹⁰⁵ Ayrıca Kazak kültürü, tarihi ve yeni devletin kuruluşu ile bağlantılı yeni bayram günleri resmi ajandaya eklenmiştir. İslam öncesi ve sonrası dönemlerde, Kazak kültürünün en önemli bayramlarından biri kabul edilen ve İslam sonrası dönemde bir dinsel ritüel olarak algılanan Nevruz¹¹⁰⁶ Kazak kültürüyle ilintili bayramlaştırmalara örnektir. Kazak tarihini yansıtan resmi bayramlara örnek ise Cungar istila tehdidine karşı üç cüz liderinin birlik kararı aldığı 1 Mayıs 1726 tarihidir. 1 Mayıs, Sovyet sonrası Kazakistan’da Kazak Halklarının Birliği Günü olarak kutlanmaktadır.¹¹⁰⁷ Yeni devletin kuruluşuyla bağlantılı üç resmi bayram ise 30 Ağustos Anayasa Günü (1995 – yeni anayasanın yürürlüğe giriş tarihi), 25 Ekim Cumhuriyet Bayramı (1990 – egemenlik ilan tarihi) ve 16 Aralık Bağımsızlık Günü’dür (1991 – bağımsızlık ilan tarihi).¹¹⁰⁸ Ayrıca 2008 yılında Nazarbayev’in doğumgünü olan 6 Temmuz tarihi, Başkent Günü olarak bayramlaştırılmıştır.¹¹⁰⁹ Böylelikle yeni Kazakistan’da gelişimin sembolü Astana’nın doğuşu ile Nazarbayev’in doğumu arasında bir paralellik çizilmiştir.

Sovyet sonrası Kazakistan, milli banknotların tedavüle çıkması konusunda Estonya kadar aceleci olmamış, 15 Kasım 1993 tarihine kadar Ruble Bölgesi’nde kalmıştır.¹¹¹⁰ Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, bağımsızlığın önemli bir

¹¹⁰⁵ Medvedev, **a.g.m.**, s. 169.

¹¹⁰⁶ Ayşegül Aydıngün, “İslam as a Symbolic Element of National Identity Used by the Nationalist Ideology in the Nation and State Building Process in Post-soviet Kazakhstan”, **Journal for the Studies of Religions and Ideologies**, Yaz 2007, S. 17, s. 77.

¹¹⁰⁷ Esenova, **a.g.m.**, s. 24.

¹¹⁰⁸ “Kazakhstan Celebrates Republic Day”, **Kabar Haber Ajansı**, < <http://en.kabar.kg/index.php?area=1&p=news&newsid=6179&high=celebrate>>, (17.09.2008). “Kazakhstan Celebrates Constitution Day”, **Kazakhstan News Bulletin**, 30 Ağustos 2001, C. 3, S. 31, <<http://www.kazakhembus.com/083001.html>>, (17.09.2008).

¹¹⁰⁹ “Kazakhstan President Plans to Celebrate His Birthday by Declaring a National Holiday”, **Daily Mail**, 26 Haziran 2008, <<http://www.dailymail.co.uk/news/worldnews/article-1029734/Kazakhstan-president-planscelebrate-birthday-declaring-national-holiday.html>>, (17.09.2008).

¹¹¹⁰ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 166.

sembolü olarak değerlendirdiği milli banknotları¹¹¹¹ kullanıma sunmaktaki çekingenliğini şu pratik gerekçelerle açıklamıştır:

“...ne de olsa, neredeyse tüm işletmelerimizin, madencilik ve işletme sanayilerimizin faaliyetleri rubleyle yapılan ödemelerle bağlantılıydı. İşletmeler arasında oluşmuş olan bağlar bir saat içerisinde sökülüp atılamazdı. Üstelik de, ulusal paramızı piyasaya sürebilmemiz için zamana ve büyük kaynaklara sahip olmamız gerekiyordu...”¹¹¹²

Sovyet sonrası bağımsız Kazakistan devletinin mili para birimi tedavüle çıkarma konundaki gecikmesi gibi, milli para biriminin adı ile banknotlarda kullanılan semboller ve kullanılan diller; Kazakistan’ın milli banknotları (Estonya’daki ve hatta Ukrayna’daki durumun aksine) bir millileştirme aracı olarak görmedeki çekingenliğini gözler önüne sermektedir. Yeni milli para biriminin adı *tengedir*. Tenge sözcüğü hem Ortaçağ’da Kıpçak bozkırlarında kullanılan ve “tanga” olarak adlandırılan parayla ilişkilendirilebilmesi hem de Rusça’da “para” sözcüğüne karşılık gelen *dengi* (денги) sözcüğüyle aynı kökten gelmesi nedeniyle yeni para birimine ad olarak seçilmiştir.¹¹¹³ Bir başka ifadeyle para biriminin adı olarak, Kazakistan’ın etnik Kazak ve Rus nüfusunun ortak aidiyet hissine sahip olduğu bir sözcük seçilmiştir.

Resim 4.29’da görüldüğü gibi 1993 yılının banknotlarında etnik Kazak kimliğiyle daha yakın bağlantılara sahip Ebulhayr Han, Ablay Han, ya da daha geniş İslam kimliğinin bir parçası olan Farabi gibi kişilikler resmedilmiş,¹¹¹⁴ bu durum Nazarbayev tarafından ulusal gurur duygusunun yükselmesi için bir gereklilik olarak

¹¹¹¹ Y.a.g.e., s. 158, 173.

¹¹¹² Y.a.g.e., s. 152.

¹¹¹³ Y.a.g.e., s. 159-160.

¹¹¹⁴ “Currency Gallery: Kazakhstan”, <<http://www.banknotes.com/kz.htm>>, (25.09.2008).

Resim 4.29. Sovyet Sonrası Kazakistan Devletinde Banknotlar

1 Tenge (1993) Farabi

50 Tenge (1993) Ebulbayr Han

100 Tenge (1993) Ablay Han

200 Tenge (2006)

Kaynaklar: <<http://www.banknotes.com/KZ7.JPG>>, (26.09.2008). <<http://www.banknotes.com/KZ12.JPG>>, (26.09.2008). <<http://www.banknotes.com/kz13.htm>>, (26.09.2008). <<http://www.banknotes.com/kz28.htm>>, (26.09.2008).

sunulmuştur.¹¹¹⁵ Ancak 2006 yılında tedavüle çıkan yeni banknotlarda tarihsel kişiliklere yer vermeme yolu seçilmiştir.¹¹¹⁶ Nazarbayev'e göre bu seçim, etnik gruplar arasındaki uyumu pekiştirmek içindir.¹¹¹⁷ Nitekim 2006 yılında basılan farklı değerlerdeki banknotlar, aynı figürün değişik renklerinden oluşmaktadır. Tengelerin ön yüzleri Astana'daki Bayterek Kulesi, Nazarbayev'in avuç içi sembolleştirmesini anımsatan bir avuç, Kazakistan milli marşının notalarının bir kısmı ve Kazakistan bayrağından oluşmaktadır. Banknotların arka yüzlerinde ise Kazakistan haritasına, Ulaşım ve İletişim ile Savunma Bakanlıkları binalarına, Astana'da bulunan kanatlı kar leoparı heykeline ve bozkır görüntüsüne yer verilmiştir.¹¹¹⁸ Böylelikle Nazarbayev kültü ve Nazarbayev kültüyle özdeşleştirilen yeni Kazakistan'ın sembolleri, etnik üstü Kazakistanlılık kimliğinin bileşenleri olarak milli banknotlarda yerlerini almıştır. Son olarak 1993 yılında basılan ilk milli banknotların dışındaki

¹¹¹⁵ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 159.

¹¹¹⁶ <<http://www.banknotes.com/kz.htm>>.

¹¹¹⁷ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 169.

¹¹¹⁸ "Kazakhstan 200 Tenge (2006)", <<http://www.banknotes.com/kz28.htm>>, (26.09.2008).

tüm banknotlarda sadece Kazakça'nın değil, Rusça'nın da kullanılmış olması,¹¹¹⁹ yeni sembolleştirmelerin etnik bağlamı sınırlı tutma gayretinin bir diğer göstegesini oluşturmaktadır.

Sovyet sonrası dönemin Kazakistan pulları, tarihyazımına paralel olarak Sovyet ve/veya Rus-karşıtı bir bağlama oturtulmamıştır. Kazakistan'da bağımsızlık sonrası süreçte ilk seri pullar 23 Mart 1992 tarihinde kullanıma girmiş, bu pullarda Kazakistan tarihinin antikliğinin en belirgin sembollerinden olan altın adam figürlerine yer verilmiştir.¹¹²⁰ 1993 yılı pullarının arasında ise Nazarbayev'in portrelerini görmek mümkündür.¹¹²¹ Bağımsızlık sonrasında Kazakistan pullarında bir taraftan Ahmet Baytursinov gibi Kazak milliyetçiliğinin önde gelen isimleri resmedilirken¹¹²² diğer taraftan Aliya Moldagulova ve Manşuk Mametova gibi Sovyet kimliğiyle özdeşleşmiş İkinci Dünya Savaşı kahramanlarına¹¹²³ ve hatta Konstantin Tsiolkovski gibi Rus bilim adamlarına¹¹²⁴ yer verilmiştir (Bkz. Resim 4.30).

¹¹¹⁹ 1994 yılında tedavüle çıkan 500 ve 1000 tenge, 1996 yılında tedavüle çıkan 2000 tenge, 1998 yılında tedavüle çıkan 5000 tenge, 1999 yılında tedavüle çıkan 500 tenge, 2000 yılında tedavüle çıkan 1000 tenge, 2001 yılında tedavüle çıkan 5000 tenge ve 2006 yılında basılan tüm yeni banknotlar bu duruma örnektir. Bkz. <<http://www.banknotes.com/kz.htm>>.

¹¹²⁰ Brunn, **a.g.m.**, s. 318.

¹¹²¹ "Postage Stamps of the Republic of Kazakhstan Issued in 1993", **Kazakistan Posta İdaresi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazpost.kz/en/?page=phil/stamps93>>, (04.10.2008).

¹¹²² "Postage Stamps of the Republic of Kazakhstan Issued in 1998", **Kazakistan Posta İdaresi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazpost.kz/en/?page=phil/stamps98>>, (04.10.2008). "Postage Stamps of the Republic of Kazakhstan Issued in 2005", **Kazakistan Posta İdaresi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazpost.kz/en/?page=phil/stamps05>>, (04.10.2008).

¹¹²³ "Postage Stamps of the Republic of Kazakhstan Issued in 1995", **Kazakistan Posta İdaresi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazpost.kz/en/?page=phil/stamps95>>, (04.10.2008).

¹¹²⁴ "Postage Stamps of the Republic of Kazakhstan Issued in 2007", **Kazakistan Posta İdaresi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazpost.kz/en/?page=phil/stamps07>>, (04.10.2008).

Resim 4.30. Sovyet Sonrası Kazakistan’da Pullar

Kazakistan'da 1992 Yılında Çıkarılan İlk Seri Pullara Bir Örnek

Kazakistan'da 1993 Yılında Çıkarılan Nazarbayev'in Resmedildiği İki Pul

1998 Yılında Çıkarılan Ahmet Baytursunov'un Resmedildiği Pul

1995 Yılında Çıkarılan Manşuk Mametova Temalı Pul

1995 Yılında Çıkarılan Aliya Moldagulova Temalı Pul

2007 Yılında Çıkarılan Konstantin Tsiolkovski Temalı Pul

Kaynaklar: <<http://www.kazpost.kz/marks200/001.jpg>>, (04.10.2008). <<http://www.kazpost.kz/marks200/026.jpg>>, (04.10.2008). <<http://www.kazpost.kz/marks200/028.jpg>>, (04.10.2008). <<http://www.kazpost.kz/marks200/209.jpg>>, (04.10.2008). <<http://www.kazpost.kz/marks200/087.jpg>>, (04.10.2008). <<http://www.kazpost.kz/marks200/088.jpg>>, (04.10.2008). <<http://www3.kazpost.kz/marks2007/595.jpg>>, (04.10.2008).

Kazakistan’da bağımsızlık sonrasında milli kimliğin yeniden kurgulandığı süreçte, tarihyazımına paralel bir biçimde müzeciliğin de araçlaştırıldığı görülmektedir.¹¹²⁵ Bu çerçevede, örneğin 2001 yılında Kazakistan etno-kültürel tarihinin derinliğini vurgulayan Atameken isimli bir müze kurulmuştur.¹¹²⁶ Ablay Han gibi Kazak tarihinin ünlü liderleriyle ilgili yeni müzeler oluşturulmuştur.¹¹²⁷ Çarlık ve Sovyet dönemlerini sömürü, eziyet ve acı çekme mitleri düzleminde değerlendiren tarihyazımı anlayışına paralel bir biçimde yeni müzecilik faaliyetlerine girişilmiştir. 2001 yılında Çimkent’te “Siyasi Baskı-Sürgün Kurbanları Müzesi”,

¹¹²⁵ Aydıngün, “Kazakistan’da Tarihi Canlandırılan...”, s. 89.

¹¹²⁶ “Ethnic Memorial Complex Map of Kazakhstan Atameken”, **Astana Belediyesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.astana.kz/eng/city/kultur/museum/atameken/>>, (26.09.2008). Ayrıca bkz. <<http://www.atameken-map.kz/>>, (26.09.2008).

¹¹²⁷ Örneğin Ağustos 2008’de Kazakistan’ın Petropavlovsk kentinde Nazarbayev’in katıldığı bir törenle Ablay Han’ın Evi Müzesi açılmıştır. Bkz. “Kazakh President Participates in Opening of Abylai Khan's Residence Museum in Petropavlovsk”, **Interfax-Kazakhstan**, 21 Ağustos 2008, <http://www.interfax.kz/?lang=eng&int_id=14&function=view&news_id=21759>, (26.09.2008).

2003 yılında Almaata'da Nazarbayev'in emriyle "Siyasi Baskı-Sürgün Tarihi Müzesi" kurulmuştur.¹¹²⁸ Son olarak Nazarbayev kültü bağlamında, 28 Ağustos 2004'te bir cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle Astana'da "Kazakistan Cumhuriyeti İlk Devlet Başkanı Müzesi" oluşturulmuştur. Müzede Nazarbayev ile ilgili kişisel doküman ve eşyalar sergilenmekte, Nazarbayev'in fikir ve eylemlerinin tartışıldığı bilimsel çalışmalar ve yayıncılık faaliyetleri yürütülmektedir.¹¹²⁹

Kent ve sokak adlarının değiştirilmesi de Sovyet sonrası Kazakistan'ın yeni tarih yazımına paralel olarak gerçekleştirdiği sembolleştirmelere bir diğer örnektir.¹¹³⁰ Bu çerçevede örneğin bağımsızlığın hemen ardından 1991–1992 yıllarında Guryev kentinin adı Atrau, Tselingrad kentinin adı Akmola, Şevçenko kentinin adı Aktau,¹¹³¹ 1993 yılında Pavlodar bölgesinde bulunan Yermak kentinin adı Aksu,¹¹³² 2002 yılında Kuzeydoğu Kazakistan'da bulunan Leninogorsk kentinin adı Ridder olarak değiştirilmiştir.¹¹³³ 2008 yılının Haziran ayında başkent Astana'nın adının Nursultan olarak değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Milletvekili Sat Tokpakbayev'in Meclis'e sunduğu önergeye Meclis'in neredeyse tamamını oluşturan Nur Otan partili vekillerin destek vermesine rağmen¹¹³⁴ Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev önergeye "şimdilik" karşı çıkmış, değişiklik kararını yeni nesillerin vereceğini ifade etmiştir.¹¹³⁵ Sokak adlarının yeniden adlandırılması ise 1994'te başlanan bir proje

¹¹²⁸ Aydıngün, "Kazakistan'da Tarihi Canlandırın...", s. 93, 98. Antoine Blua, "Kazakhstan: Former KGB Headquarters Reopened as a Museum", *Eurasia Insight*, 29 Ekim 2003, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav102903a.shtml>>, (26.09.2008).

¹¹²⁹ "The History of the Museum", **Kazakistan Cumhuriyeti İlk Devlet Başkanı Müzesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://prezidentsmuseum.kz/index.php?lang=eng&uin=1166778256>>, (26.09.2008).

¹¹³⁰ Bkz. Jonathan Murphy, "Illusory Transition? Elite Reconstitution in Kazakhstan, 1989–2002", *Europe-Asia Studies*, Haziran 2006, C. 58, S. 4, s. 526-527.

¹¹³¹ "Kazakh Administrative Divisions", <http://www.worldstatesmen.org/Kazakh_admin.html>, (26.09.2008).

¹¹³² "The History of Pavlodar Region in Dates", <<http://www.saghancolour.kz/eng/oursity.php>>, (26.09.2008).

¹¹³³ Ridder adı, bölgedeki maden yataklarını bulan Philip Ridder'e dayanmaktadır. Kentin adı 1786–1941 yılları arasında da Ridder olmuştur. Bkz. "Town of Leninogorsk, Kazakhstan, to Regain Historic Name – Ridder", **Pravda.ru**, 11 Haziran 2002, <<http://english.pravda.ru/cis/2002/06/11/30119.html>>, (26.09.2008).

¹¹³⁴ "Astana to be Renamed?", **The Moscow Times**, 5 Haziran 2008, s. 4.

¹¹³⁵ "Capital Idea for a Present", **Economist**, 12 Haziran 2008, <http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=11541304>, (26.09.2008).

dâhilinde yürütülmüştür. Bu kapsamda Sovyet mirasına dayanan yer adları yeni adlarla değiştirilmiş, örneğin Almaata'nın üç ana caddesine “cüz sembolizminin” bir göstergesi olarak *bilerin* adı verilmiş,¹¹³⁶ 1997 sonbaharında yeni başkent Akmola'da (Astana) 30 sokak adı bir anda değiştirilmiştir.¹¹³⁷

Sonuç olarak, Sovyet sonrası Estonya'da tarihyazımı, mitleştirme ve sembolleştirmeler etnik kimliği merkeze alırken, aynı dönemde Ukrayna ve Kazakistan'da sözkonusu süreçlerde etnik vurgu daha sınırlı kalmıştır. Sovyet sonrası Estonya'da Sovyet ve/veya Rus kimliği; tarihyazımı, mitleştirme ve sembolleştirmeler aracılığıyla devlet desteğiyle ötekileştirilirken, Yuşçenko dönemi hariç Ukrayna'da ve Kazakistan'da benzer süreçler, devletlerin 2. ve 3. bölümlerde aktarılan yurttaşlık ve kimlik politikalarına paralel bir biçimde çok daha sınırlı bir biçimde yaşanmıştır. Bu durumun ekonomik ve güvenlik düzlemleri ve nedenleri ve devletlerin ekonomi-güvenlik politikalarında milliyetçiliklerin etkisi sonraki iki bölümün konusudur.

¹¹³⁶ Sarsembayev, **a.g.m.**, s. 334.

¹¹³⁷ Esenova, **a.g.m.**, s. 24.

BEŞİNCİ BÖLÜM: EKONOMİ POLİTİKALARI

5.1. MERKEZİ EKONOMİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Sovyet ekonomisi, tarihte, merkezi planlamaya dayanan en büyük üretim sistemi olmuştur.¹¹³⁸ Sovyet döneminin, Sovyet sonrası devletlere bıraktığı en belirgin ekonomik miras da, üretim ve mülkiyet süreçlerinde devletin hâkimiyetini kurumsallaştıran, Moskova'nın ekonomik belirleyiciliğine ve iç-dış ticaret alanındaki hâkimiyetine dayanarak merkeze ekonomik bağımlılığı kuran merkezi planlamadır.¹¹³⁹

5.1.1. Üretim ve Mülkiyet Süreçlerinde Devletin Hâkimiyeti

Merkezi planlamanın üretim ve mülkiyet süreçlerinde devletin hâkimiyetini kurmasıyla devlet; toprak, maden rezervleri ve diğer doğal kaynaklar, üretim ekipmanları, fabrika ve çiftlikler, tren yolları, araştırma laboratuvarları gibi neredeyse tüm üretim faktörlerinin mülkiyetine sahip olan¹¹⁴⁰ ve endüstri, madencilik, inşaat, ulaşım, ticaret, iletişim, sağlık, araştırma-geliştirme ve eğitim işlerini yürüten temel örgütlenme konumuna taşınmıştır.¹¹⁴¹ Öyle ki 1986 yılı verilerine göre SSCB'de toplam tarımsal üretimin % 88'i devlet ve kolektif sektörler tarafından yapılmış, perakende ticaretin % 98'i devletin kontrolünde gerçekleşmiş, kentsel konut

¹¹³⁸ Bkz. Philip Hanson, "The Economic System", R. W. Davies ve Denis J. B. Shaw (der.), **The Soviet Union**, Londra, Routledge, 1989, s. 90.

¹¹³⁹ Richard E. Ericson, "The Classical Soviet-Type Economy: Nature of the System and Implications of Reform", **Journal of Economic Perspectives**, Sonbahar 1991, C. 5, S. 4, s. 12.

¹¹⁴⁰ Hanson, **a.g.m.**, s. 91.

¹¹⁴¹ Ericson, **a.g.m.**, s. 12-13.

mekânlarının % 75'i, kırsal konut mekânlarının % 25'i devlet mülkiyetinde olmuştur.¹¹⁴²

Sosyalist devletin örgütlenmesi ile üretim ve mülkiyet süreçlerindeki hâkimiyeti, ekonomik sistem çökünce, Sovyet sonrası devlet yönetimlerinin ellerinde mükemmel bir maddi rezerv anlamına gelmeye başlamıştır. Sovyet sonrası devlet, bir rant dağıtım merkezi olarak sözkonusu rezervi, istihdam ve mülkiyet politikaları aracılığıyla, neo-liberal ekonomiyle uyumlu bir biçimde dağıtma misyonunu yüklenmiştir. Bu bağlamda örneğin Kagarlitski'nin ifade ettiği gibi “tüm halkın mülkiyetinde olan işletmeler bireysel zenginleşmede kullanılan sınırsız birer fon kaynağına” dönüştürülmüştür.¹¹⁴³ Sovyet sonrası devletlere etnik milliyetçilikler hakim oldukları ölçüde, devletin rant dağıtım misyonu, etnik grupların üyelerinin/temsilcilerinin kullandığı bir sistem yaratmış, böylelikle Sovyet ekonomik mirasının devlet tarafından paylaştırılması kanalıyla etnik milliyetçilik toplumsal düzlemde daha fazla tutunum bulabilmiştir.¹¹⁴⁴

5.1.2. Merkeze Ekonomik Bağımlılık

SSCB'de merkezi planlamanın milliyetçilik düzlemi için önemli olan ikinci sonucu, Birlik Cumhuriyetleri'nin merkeze ekonomik bağımlılığıdır. Merkeze ekonomik bağımlılık kapsamında ilk olarak Birlik Cumhuriyetleri'ndeki sektörel uzmanlaşmaların ve üretim süreçlerinin yapısının büyük ölçüde doğrudan Moskova

¹¹⁴² Y.a.g.m, s. 13.

¹¹⁴³ Boris Kagarlitski, **Rusya'da Kapitalizm Neden Tutmadı?**, çev. Kaya Şahin, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 9.

¹¹⁴⁴ Bu konu 5.2.1. İstihdam ve Mülkiyet Politikaları başlığı altında ilerleyen sayfalarda incelenecektir.

tarafından belirlendiği söylenebilir.¹¹⁴⁵ Bu bağlamda, SSCB'nin batı sınırlarında yer alan cumhuriyetlerin ekonomileri, merkezin belirleyiciliğinde genellikle endüstriye, Orta Asya cumhuriyetlerinin ekonomileri ise tarıma yönlendirilmiştir.¹¹⁴⁶

İkinci olarak merkezi yönetim sadece üretim süreçlerini değil dağıtım süreçlerini de belirlemiştir. Bir başka ifadeyle SSCB içi ve dış ticari ilişkiler, Moskova'nın sıkı denetimi ve planlaması çerçevesinde gerçekleşmiştir. Birlik Cumhuriyetleri arasında merkezin belirleyiciliğinde bir ekonomik karşılıklı bağımlılığın oluşması teşvik edilmiş ve yabancı devletlerle Birlik Cumhuriyetleri arasındaki tüm ekonomik ilişkiler, dış ekonomik ilişkilerde devlet tekeli temsil eden “Tüm-Birlik Dış Ticaret Birlikleri”¹¹⁴⁷ kanalıyla gerçekleştirilmiştir.¹¹⁴⁸ Böylelikle Birlik Cumhuriyetleri merkezde alınan ekonomik kararların pasif uygulayıcıları noktasına indirgenmiş, merkeze ekonomik bağımlılık yeniden üretilmiştir.

Merkeze ekonomik bağımlılık tüm Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'da da yoğun bir biçimde gözlenmiştir. SSCB'nin son birkaç yılı itibarıyla, Estonya SSC endüstrisinin % 90'ı Moskova'nın doğrudan yönetimi altında kalmıştır.¹¹⁴⁹ Estonya'da İkinci Dünya Savaşı öncesinin bağımsızlık yıllarında ekonomi büyük ölçüde hafif imalat sektörüne ve tarıma dayanıyorken, Sovyet döneminde merkezi planlama gereğince doğal kaynakların çıkarılması ve

¹¹⁴⁵ Mettam ve Williams, **a.g.m.**, s. 369.

¹¹⁴⁶ **Y.a.g.m.**, s. 370.

¹¹⁴⁷ **The White Book**, s. 161. Tüm-Birlik Dış Ticaret Birlikleri (*Vsesoyuzniye Vneshnetargovnye Abyedineniya-Vsesoyuznye Vneshnetorgovnye Ob'yedineniya*) 1930 yılında SSCB'de ihracat ve ithalat faaliyetlerini yürütmek üzere yetkilendirilmiştir. İlk zamanlarda Dış Ticaret Halk Komiserliği'ne bağlı olarak çalışan bu kurumsal yapı, bir süre sonra Dış Ticaret Bakanlığı'na, son olarak da SSCB Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi'ne bağlanmıştır. Tüm-Birlik Dış Ticaret Birlikleri'nin temel belirleyici olduğu dış ticaret sistemi 1986 yılının ortalarına kadar SSCB'de etkinliğini korumuştur. Bkz. M. M. Boguslavsky, P. S. Smirnov ve Serge L. Levitsky, **The Reorganization of Soviet Foreign Trade – Legal Aspects**, New York, M. E. Sharpe, 1989, s. 12.

¹¹⁴⁸ Magnus Feldmann ve Razeen Sally, “From the Soviet Union to the European Union: Estonian Trade Policy, 1991–2000”, **The World Economy**, Ocak 2002, C. 25, S. 1, s. 81.

¹¹⁴⁹ Diuk ve Karatnycky, **a.g.e.**, s. 120.

işlenmesine dayanan endüstri kolları ön plana alınmıştır.¹¹⁵⁰ Estonya SSC'deki kaya petrolü kaynaklarının işlenmesine dayanan petrol endüstrisi ve fosfat yataklarının işlenmesine dayanan kimya endüstrisi bu duruma örnektir.¹¹⁵¹ Bir taraftan sözkonusu endüstriler Estonya'yı SSCB'nin özellikle kuzeybatı bölgelerine ekonomik olarak bağlarken,¹¹⁵² diğer taraftan Estonya limanları; Ukrayna, merkez Rusya ve Volga'dan gelen tarım ürünlerinin ihraç noktaları haline getirilmiştir.¹¹⁵³ 1936 yılı verilerine göre SSCB'nin Estonya ihracatındaki payı % 3,3, Estonya ithalatındaki payı % 5,8 gibi düşük seviyelerdeyken, yarım yüzyıllık Sovyet planlı ekonomisi, Estonya'yı bir sanayi ülkesine dönüştürmesine rağmen, Estonya ekonomisini dünya ekonomisinden yalıtmış, SSCB'yle bütünleştirmiştir.¹¹⁵⁴ SSCB dışına Estonya ihracatı 1980'lerin ikinci yarısında toplam Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla'nın (GSYİH) sadece % 2-3'ü seviyelerinde seyretmiş,¹¹⁵⁵ 1988 yılı verilerine göre Estonya SSC'nin toplam ihracatının % 90'ı ve ithalatının %81'i Birlik Cumhuriyetleri'yle yapılmıştır.¹¹⁵⁶ 1991 yılı verilerine göre Batı pazarının Estonya ihracatındaki payı % 5 ile sınırlı kalmıştır.¹¹⁵⁷

¹¹⁵⁰ Örneğin 1939 yılında Estonya kırsal nüfusunun % 56'sı tarım sektöründe faaliyet gösteriyorken, 1989 yılında bu oran % 28'e düşmüştür. Bkz. Heido Vitsur, "The Economy", **Central and South-Eastern Europe 2004**, Londra, Routledge, 2003, s. 250.

¹¹⁵¹ Mettam ve Williams, **a.g.m.**, s. 370. Estonya SSC'de kuzey bölgeleri sözkonusu endüstrilerin geliştiği bölgelerdir. Ülkenin batı bölgelerinde ve adalarda balıkçılığa dayalı endüstri ve hayvancılık yaygındır. Limanların varlığı bu bölgeyi, kuzeyle birlikte zenginleştirmiştir. Ülkenin orta ve güney bölgeleri ise tarım sektörünün merkezidir. Bu bölgeler, Estonya SSC'nin tarıma dayalı sanayi ve ağaç ve kereste sanayi merkezi olmuştur. Bkz. George O. Taskin, "The Soviet Northwest: Economic Regionalization", **Geographical Review**, Nisan 1961, C. 51, S. 2, s. 222-224.

¹¹⁵² Örneğin Estonya SSC kaya petrolü endüstrisi SSCB'nin kuzeybatı enerji arz sistemine eklenmiş, elektrik üretimine yönlendirilmiş, üretilen enerjinin ortalama % 80'i, kuzeybatı enerji arz sistemi aracılığıyla SSCB'nin diğer bölgelerine aktarılmıştır. Mettam ve Williams, **a.g.m.**, s. 371.

¹¹⁵³ Taskin, **a.g.m.**, s. 232.

¹¹⁵⁴ Kalev Kukk, "The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania", Padma Desai (der.), **Going Global – Transition from Plan to Market in the World Economy**, Cambridge, The MIT Press, 1997, s. 266, 268.

¹¹⁵⁵ Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 81.

¹¹⁵⁶ Gertrude E. Schroeder, "Regional Economic Disparities, Gorbachev's Policies and the Disintegration of the Soviet Union", Kaufman ve Hardt (der.), **The Former Soviet Union in Transition**, New York, M. E. Sharpe, 1994, s. 136.

¹¹⁵⁷ Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 86.

Ukrayna SSC’de de ortalama olarak ekonominin % 95’inin Moskova tarafından kontrol edilmesi, Ukrayna’nın milli gelirinin dörtte birinden de az bir kısmının cumhuriyette bırakılması, geri kalan kısmın merkeze iade edilmesi sözkonusudur.¹¹⁵⁸ Ukrayna SSC ekonomisi, merkezi planlamaya uygun bir biçimde ihracat yönelimli ve ithalata bağımlı bir biçime dönüştürülmüştür. Ekonomi; metaller, dizel motorlar, uçak ve diğer ulaşım ekipmanları, endüstriyel makineler ve gıda endüstrisinde SSCB içi ticarete yönelik olarak uzmanlaştırılmış, eşzamanlı olarak hammadde, yardımcı malzeme, enerji ve makine gibi endüstriyel üretim girdileri konusunda SSCB içi alımlara bağımlı hale getirilmiştir.¹¹⁵⁹ 1988 yılı verilerine göre Ukrayna SSC’nin ihracatının % 85’i diğer Birlik Cumhuriyeti’ne yapılırken,¹¹⁶⁰ Ukrayna ihracatında büyük yer tutan endüstrinin üretim girdilerinin % 80’i cumhuriyet sınırlarının dışından ithalat yoluyla edinilmiş, Ukrayna SSC’nin endüstriyel üretimi için gerekli kalemlerin çoğunluğu RSFSR’den gelmiştir. Örneğin 1991 yılı verilerine göre Ukrayna’nın ithalatının % 70’i Rusya’dandır¹¹⁶¹ ve ithalatın büyük bir bölümünü petrol ve doğalgaz kalemleri oluşturmuştur.¹¹⁶² Bu durum da Ukrayna SSC’nin merkeze ekonomik bağımlılığını büyütülmüştür.

SSCB dönemi, Estonya ve Ukrayna’da olduğu gibi Kazakistan’da da merkeze ekonomik bağımlılığın kurulduğu yıllar olmuştur. Kazakistan SSC’ye merkezi planlama çerçevesinde tarımsal üretim, madencilik (kömür, krom vb.), petrol ve doğalgaz, ağır endüstri (metalurji, ağır makine, petrokimya) ve tekstil gibi

¹¹⁵⁸ Motyl ve Krawchenko, **a.g.m.**, s. 245.

¹¹⁵⁹ Andrew Wilson ve Clelia Rontoyanni, “Security or Prosperity? Belarusian and Ukrainian Choices”, Robert Regvold ve Celeste A. Wallander (der.), **Swords and Sustenance – the Economics of Security in Belarus and Ukraine**, Cambridge, MIT Press, 2004, s. 32.

¹¹⁶⁰ Schroeder, **a.g.m.**, s. 136.

¹¹⁶¹ Tor Bukkvoll, **Ukraine and European Security**, Londra, Pinter, 1997, s. 80.

¹¹⁶² Ukrayna SSC’de ithalatın büyük bir kısmını petrol ve doğalgazın oluşturmada Ukrayna SSC endüstrisinin enerji verimliliğinin dikkate alınmadan yapılandırılmasının da büyük etkisi vardır. Bir araştırmaya göre, Ukrayna SSC’deki fabrikaların Batı Avrupa’daki benzerlerine kıyasla 9 ila 12 kat fazla enerji harcadıkları iddia edilmektedir. Bkz. Wilson ve Rontoyanni, **a.g.m.**, s. 33.

sektörlerde uzmanlaşma rolü verilmiş, Kazakistan endüstrisi büyük ölçüde doğal kaynakların işlenmesine dayanmıştır. Diğer taraftan, Kazakistan SSC, tüm Birlik Cumhuriyetleri arasında, SSCB içi ticaretin toplam ticarete oranı en yüksek olan cumhuriyet olmuştur.¹¹⁶³ 1988 yılı verilerine göre, Kazakistan SSC'nin toplam ihracatının % 91'i ve ithalatının % 84'ü Birlik Cumhuriyetleri'yle yapılmıştır.¹¹⁶⁴ Kazakistan sanayisinin % 93'lük kısmı Moskova'nın denetimi altında kalmıştır.¹¹⁶⁵ Kazakistan'ın dünyanın denize kapalı en büyük ülkesi olması ve coğrafi engeller nedeniyle Rusya dışında ulaşım alternatiflerinin sınırlı olması, onu tıpkı geçmişte olduğu gibi Rusya'ya bağımlı kalmaya zorlamaktadır. Bu coğrafi engel Kazakistan'ı, Avrupa'ya ulaşım olanaklarına sahip Estonya ve Ukrayna örneklerinden ayırmakta, Rusya'ya daha çok yaklaştırmaktadır.¹¹⁶⁶

Estonya, Ukrayna ve Kazakistan SSC'de görülen merkeze ekonomik bağımlılık, Sovyet sonrası devlet milliyetçilikleri üzerinde iki farklı ve birbiriyle çelişen etkide bulunmuştur. Birinci etki, ekonomik bağımlılığın, Sovyet sonrası yeni devletlerdeki eski-Sovyet coğrafi alanından uzak kalma yönündeki milliyetçi gayretleri, ekonomik kaygılarla törpülemesidir. Bu etki, sözkonusu cumhuriyetlerin endüstriyel ve tarımsal altyapılarının ekipman sıkıntısı, yetersiz finansman ve teknolojik standardın düşüklüğü gibi nedenlerle serbest pazar ekonomisinde rekabet için yetersiz kalmaları nedeniyle daha da artmıştır.¹¹⁶⁷ İkinci etki ise ekonomik bağımlılığın, devlet milliyetçilikleri tarafından bir güvenlik zaafiyeti olarak

¹¹⁶³ Heiner Flassbeck, Lutz Hoffman ve Ludger Lindlar, "Kazakhstan", Desai (der.), **Going Global...**, s. 355.

¹¹⁶⁴ Schroeder, **a.g.m.**, s. 136.

¹¹⁶⁵ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 104.

¹¹⁶⁶ Flassbeck, Hoffman ve Lindlar, **a.g.m.**, s. 354.

¹¹⁶⁷ **Y.a.g.m.**, s. 355. Ayrıca bkz. Michael Derrer, "Growth Potential of the Ukrainian Economy – is the 'Miracle' Meant to Last?", Nicolas Hayoz ve Andrej N. Lushnycky, **Ukraine at a Crossroads**, Bern, Peter Lang, 2005, s. 145-146.

algılanması,¹¹⁶⁸ sömürü bağlamı olarak yeniden yorumlanması¹¹⁶⁹ ve son tahlilde SSCB ardılı ekonomik alandan uzaklaşmanın gerekçesi olarak kullanılması ile ortaya çıkmaktadır. İki etki “Makroekonomik Dönüşüm ve Ticari İlişkiler” başlıklı bölümde incelenecektir.

5.1.3. Ekolojik Sorunlar

Sovyet merkezi planlamasına dayalı olarak oluşan sektörel işbölümünün yapısının Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’a bıraktığı diğer miras ekolojik sorunlardır. Ekolojik sorunlar, üç cumhuriyette de, *glasnost* ertesinde gelişen milliyetçiliklerin prizmasından geçirilerek anlamlandırılmaya başlanmış, Sovyet endüstriyel, tarımsal yahut askeri projeleri ekolojik sorunların temel nedeni olarak sunulmuş,¹¹⁷⁰ hatta ekolojik sorunlar üzerinden yapılan SSCB eleştirisi, milliyetçiliğin bağımsızlık isteminin meşruiyet kaynaklarından biri haline getirilmiştir.

1985–1990 yılları arasında Estonya’daki ekolojik sorunların büyük bir kısmı, fosfat maden sahalarının genişletilmesi,¹¹⁷¹ uranyum yataklarının işlenmesi,¹¹⁷² kaya petrolü endüstrisinin ve kaya petrolünü elektrik enerjisine çeviren elektrik santrallerinin kirlilik yaratması¹¹⁷³ gibi madencilik ve endüstri düzlemli problemlerden kaynaklanmıştır. Ayrıca ülke yüzölçümünün % 1,9’unu kaplayan

¹¹⁶⁸ Rawi Abdelal, **National Purpose in the World Economy – Post-Soviet States in Comparative Perspective**, New York, Cornell University Press, 2005, s. 3.

¹¹⁶⁹ Bu konuda bkz. Mettam ve Williams, **a.g.m.**, s. 363-388.

¹¹⁷⁰ Bkz. Anto Raukas, “Past Pollution and Its Remediation in Estonia”, **Baltica**, Aralık 2004, C. 17, S. 2, s. 71.

¹¹⁷¹ Raun, “Estonia: Independence Redefined”, s. 413.

¹¹⁷² “Estonia Cleaned up Soviet Era Radioactive Waste Dump at Sillamäe”, **The Baltic Course**, 21 Ekim 2008, <<http://www.baltic-course.com/eng/energy/?doc=6363>>, (29.10.2008). Estonya’da uranyum yatakları 1945 yılında bulunmuş ve 1948 yılında işlenmeye başlanmıştır. Bkz. Raukas, **a.g.m.**, s. 74.

¹¹⁷³ K. Tenno ve A. Laur, “Sustainability of Oil Shale-Based Electricity Production”, **Oil Shale**, 2003, C. 20, S. 3, s. 388–389.

SSCB ordusuna tahsis edilmiş askeri üslerden ve askeri faaliyetlerden kaynaklanan atıklar,¹¹⁷⁴ ülkedeki ekolojik sorunların bir diğer nedenini oluşturmuştur.¹¹⁷⁵ Endüstri ve/veya ordu kaynaklı çevre sorunlarına tepki bağlamında 1987 baharında Estonya’da Tartu Üniversitesi öğrencileri tarafından geniş katılımlı gösteriler düzenlenmiş,¹¹⁷⁶ 1988 yılında *glasnostun* imkân tanıdığı ortamda Birlik Cumhuriyetleri arasında ilk Yeşiller Partisi Estonya’da kurulmuştur.¹¹⁷⁷

Çevresel sorunların yüksek görünürlüğü, tıpkı Estonya SSC’de olduğu gibi Ukrayna SSC’de de çevre hareketlerini oldukça önemli bir popüler aktör konumuna taşımıştır. Örneğin 1966 yılından itibaren, Kuzey-Kuzey Batı Ukrayna’yı oluşturan Polissya bölgesindeki sulak alanların merkezi planlara uygun olarak kurutulması yoluyla bölgede tarım alanları açılması, erozyon ve bazı canlı türlerinin yokolması gibi artçı sorunlara yol açmıştır.¹¹⁷⁸ Ayrıca cumhuriyette çok sayıda nükleer santral vardır. Sözkonusu santrallerin tehdit potansiyelinin Çernobil faciası ile ortaya çıkması ve Donetsk havzasında, Kırım ve Karadeniz’de görülen özellikle endüstri kaynaklı kirlenme¹¹⁷⁹ gibi faktörler Ukrayna Yeşil Dünya Hareketi’ni (Ukrayna dili: *Zeleniy Svit - Зелений свит*,) eski Sovyet coğrafyasının politik açıdan en önemli hareketi noktasına taşımıştır. Bu süreçte Ukrayna’da da Haziran 1989’da Yeşiller Partisi kurulmuştur.¹¹⁸⁰

Kazakistan’da ise çevre eylemliliği, ilk aşamada nükleer silah denemelerine karşı protesto hareketleri çevresinde örgütlenmiştir. Şubat 1989’da Semipalatinsk’te

¹¹⁷⁴ Örneğin Estonya SSC’de Sillamäe kentindeki nükleer madde üretimi yapılan kapalı bölgeden çevreye yüksek oranda zehirli atıklar bırakılmıştır. Bölgede bulunan, büyük radyoaktif madde içeren çöplüklerin ancak 2008 yılında tam olarak temizlenebildiği söylenmektedir. Bkz. “Estonia Cleaned up...”, <<http://www.baltic-course.com/eng/energy/?do c=6363>>.

¹¹⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Raukas, **a.g.m.** s. 71–78.

¹¹⁷⁶ Raun, “Estonia: Independence Redefined”, s. 413.

¹¹⁷⁷ D. J. Peterson, **The Legacy of Soviet Environmental Destruction**, Colorado, Westview Press, 1993, s. 209.

¹¹⁷⁸ Nikolai Nazarov, Hadrian F. Cook ve Graham Woodgate, “Environmental Issues in the Post-Communist Ukraine”, **Journal of Environmental Management**, Eylül 2001, C. 63, S. 1, s. 78.

¹¹⁷⁹ Motyl ve Krawchenko, **a.g.m.**, s. 246.

¹¹⁸⁰ Peterson, **a.g.e.**, s. 209.

gerçekleşen nükleer kazanın ardından Kazak şair Olzhas Süleymanov önderliğinde nükleer karşıtı *Nevada Semipalatinsk* hareketi kurulmuştur.¹¹⁸¹ Hareket, nükleer denemeleri durdurmak için Şubat 1989'dan itibaren Karaganda ve Semipalatinsk dâhil birçok şehir ve ilçede büyük eylemler gerçekleştirmiş, eylemlere katılım etnik Kazaklarla sınırlı kalmamıştır.¹¹⁸² SSCB zamanında yapılan ve sayıları 400'ü bulan nükleer silah denemelerine ek olarak, Baykonur Uzay Üssü'ndeki roket denemeleri¹¹⁸³ ve Sovyet endüstrileşmesinin bir sonucu olan endüstriyel atıklar da ekolojik sorunlara yol açmıştır.¹¹⁸⁴ Benzer bir biçimde SSCB tarım kampanyalarının sonucunda Kazakistan'da su kaynaklarında kurumalar,¹¹⁸⁵ otlaklarda azalmalar ve toprak yapısında bozulmalar gözlemlenmiştir.¹¹⁸⁶ Söz konusu ekolojik sorunlar, Kazak milliyetçiliğini bir başka yönden SSCB karşıtlığına yöneltebilmiştir.¹¹⁸⁷

5.1.4. Ekonomik Durgunluk ve Çöküş

Tablo 5.1'de görüldüğü gibi, SSCB'nin yıllık büyüme oranı 1950'li yılların ortalarından itibaren istikrarlı bir düşüş göstermiştir. Sovyet resmi verilerine göre

¹¹⁸¹ Pauline Jones Luong ve Erika Weinthal, "The NGO Paradox: Democratic Goals and Non-Democratic Outcomes in Kazakhstan", **Europe-Asia Studies**, Kasım 1999, C. 51, S. 7, s. 1268–1269.

¹¹⁸² Luther J. Carter, "Soviet Nuclear Testing: the Republics Say No", **Science**, 16 Kasım 1990, C. 250, S. 4983, s. 904.

¹¹⁸³ Brian Whitmore ve Claire Bigg, "Chornobyl: In Disaster's Wake, a Fading Legacy of 'Green' Awareness", **globalsecurity.org**, <<http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/ukraine/2008/ukraine-080425-rferl01.htm>>, (31.10.2008).

¹¹⁸⁴ Elina Karakulova, "Environmental NGOs in Kazakhstan Wield Increasing Influence over Policy in Kazakhstan", **Eurasianet.org**, 25 Temmuz 2003, <<http://www.eurasianet.org/departments/environment/articles/eav072503.shtml>>, (29.10.2008).

¹¹⁸⁵ Bu durum, en belirgin olarak, Aral Gölü suyunun özellikle 1960 yılı sonrasında aşırı tarımsal kullanım neticesinde kurumasında görülmektedir. 1960–1987 yılları arasında Kazakistan SSC'nin sınırları içindeki Aral Gölü'nün derinliği 13 metre, yüzölçümü % 40 azalmıştır. Bkz. Philip P. Micklin, "Desiccation of the Aral Sea: a Water Management Disaster in the Soviet Union", **Science**, 2 Eylül 1988, C. 241, S. 4870, s. 1170–1171. Peterson, **a.g.e.**, s. 203.

¹¹⁸⁶ S. Şerban Scricieci ve Lindsay C. Stringer, "The Transformation of Post-Communist Societies in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: an Economic and Ecological Sustainability Perspective", **European Environment**, Mayıs-Haziran 2008, C. 18, S. 3, s. 171.

¹¹⁸⁷ SSCB'deki çevre sorunları hakkında ayrıca bkz. John M. Kramer, "Environmental Problems in the USSR: the Divergence of Theory and Practice", **The Journal of Politics**, Kasım 1974, C. 26, S. 4, s. 886–899.

1951–1955 arası dönemde ortalama % 11,4’e ulaşan büyüme oranı 1981–1985 arası dönemde % 3,5’e kadar gerilemiştir.¹¹⁸⁸ Sovyet ekonomik büyümesindeki gerileme en çarpıcı olarak endüstri ve tarım verilerinde gözlemlenmektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında yıkıma uğrayan Sovyet ekonomisi, Stalin döneminde endüstriyel üretim açısından eski düzeyini yakalamıştı.¹¹⁸⁹ Ancak sözkonusu üretim rakamları sonraki yıllarda düşüş eğilimine girmiştir. 1960–1970 döneminde ortalama % 6,5 olan yıllık endüstriyel büyüme, 1971–1975 döneminde % 5,5’e, 1976–1980 döneminde % 2,7’ye, 1981–1985 döneminde de % 1,9’a gerilemiştir.¹¹⁹⁰ Tarım sektöründeki büyüme oranları ise 1960–1970 arasında % 21 düzeyinde seyrederken, 1971–1975 döneminde % 13, 1976–1980 döneminde % 9, 1981–1985 döneminde % 6 düzeyinde kalmıştır.¹¹⁹¹ 1950’lerde % 10 olan milli gelir artışı, 1980’lerde % 2’ye kadar inmiştir. SSCB’nin beş büyük ekonomi içindeki payı 1960’larda % 22 iken, 1986’da % 10 olmuştur.¹¹⁹²

Tablo 5.1. Sovyet Resmi Verilerine Göre SSCB’de Beş Yıllık Büyüme Oranları

Dönem	Büyüme Oranı (yüzde)
1951–1955	11,4
1956–1960	9,2
1961–1965	6,6
1966–1970	7,7
1971–1975	5,7
1976–1980	4,2
1981–1985	3,5

Kaynak: David A. Dyker, *Restructuring the Soviet Economy*, Londra, Routledge, 1992, s. 42.

¹¹⁸⁸ David A. Dyker, *Restructuring the Soviet Economy*, Londra, Routledge, 1992, s. 42.

¹¹⁸⁹ Erel Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953–1964*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2000, s. 50.

¹¹⁹⁰ Walt Whitman Rostow, *The Stages of Economic Growth: a Non-Communist Manifesto*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s. xii.

¹¹⁹¹ Abel Aganbegyan, “The Economics of Perestroika”, *International Affairs*, İlkbahar 1988, C. 64, S. 2, s. 180–181.

¹¹⁹² Doğu Perinçek, *Stalin’den Gorbaçov’a*, 3. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1991, s. 39.

Yukarıda aktarılan ekonomik durgunluğun yarattığı açmazdan çıkış yolları Brejnev'in liderliğinin son yıllarından itibaren aranmaya başlanmış, Abil Aganbegyan ve Tatyana Zaslavskaya, 1983 yılında basına yansıyan "Novosibirsk Memorandumu" ile ekonominin tıkanma noktalarını saptayarak çözüm önerileri sunmuşlardır.¹¹⁹³ Aganbegyan ve Zaslavskaya'nın Novosibirsk Memorandumu, ekonomik sorunları ve bu sorunların ekonomi bağlamlı çözüm yollarını saptamakla kalmayıp, ekonomik reform önerilerinin başarısının bürokrasinin direnciyle mücadele edilmesine bağlı olduğunu ilan ederek ekonomik dönüşümün gerçekleştirilmesinin önündeki üstyapısal engelleri de ilan etmiştir.¹¹⁹⁴

Bu rapor, Andropov (12 Kasım 1982–10 Şubat 1984) ve Çernenko'nun (13 Şubat 1984–10 Mart 1985) kısa Parti Genel Sekreterlikleri'nin ardından 11 Mart 1985'te Komünist Parti'nin Genel Sekreterliği'ne getirilen Gorbaçov tarafından 1986 yılında yeniden yapılanma (*perestroyka*) adıyla öne sürülmüştür.¹¹⁹⁵ *Perestroyka* ile ekonomik mekanizmanın aşırı merkezileşmesini azaltmak, fiyatlar konusunda pazarın belirleyiciliğini sağlamak; ancak bunlar yapılırken planlamanın yararlı görülen yanlarını korumak hedeflenmiştir.¹¹⁹⁶ Bir başka ifadeyle, ekonomik yönetim sisteminin, arzu edilen sosyo-ekonomik gelişmeyi sağlayacak bir biçime dönüştürülmesi amaçlanmış,¹¹⁹⁷ bu amaca ulaşabilmek için işletme özerkliğinin genişletilmesi, para-meta ilişkilerinin yaygın kullanımı, kooperatiflerin ve sınırlı düzeyde de olsa bireysel mülkiyetin güçlendirilmesi gibi yöntemler

¹¹⁹³ Erel Tellal, "SSCB ile İlişkiler", Oran (der.), **Türk Dış Politikası...**, Cilt 2, s. 158.

¹¹⁹⁴ Vladimir Shlapentokh, "The XXVII Congress. A Case Study of the Shaping of a New Party Ideology", **Soviet Studies**, Ocak 1988, C. 40, S. 1, s. 9, 13.

¹¹⁹⁵ Tellal, "SSCB ile İlişkiler", s. 158–159.

¹¹⁹⁶ David Lane, **Soviet Society under Perestroika**, Londra, Routledge, 1990, s. 38.

¹¹⁹⁷ Aganbegyan, **a.g.m.**, s. 177-178.

benimsenmiştir.¹¹⁹⁸ Dahası Novosibirsk Memorandumu'nda açıkça belirtilen bürokratik hegemonya tehlikesini bertaraf edebilmek temel kaygısıyla Gorbaçov, *perestroykanın* hemen ardından açıklık (*glasnost*) politikasını yürürlüğe koymuş, açıklığı 1988 sonlarından itibaren demokratikleşme (*demokratizatsiya*) izlemiştir.¹¹⁹⁹ Gorbaçov reformları, serbest piyasa ekonomisi yönünde önemli adımlar olarak değerlendirilse de, piyasa yönelimiyle eşzamanlı olarak fiyatların¹²⁰⁰ ve üretim süreçlerin büyük oranda devlet tarafından belirlenmeye devam etmesi nedeniyle arz-talep süreçleri arasında dengesizlikler yaşanmış, bu durum da ekonomik krize yol açmıştır.¹²⁰¹

Hem Sovyetler Birliği'nde merkezi ekonomik planlamanın bölgesel ihtiyaçları yeterince yansıtmamasından kaynaklanan sorunlar ve bu sorunların Sovyet ekonomisinde yaşanan durgunluk nedeniyle daha da belirginleşmesi, hem de durgunluğu aşabilmek amacıyla ön plana alınan *perestroyka*, *glasnost* ve *demokratizatsiya* programları milliyetçi düzlemde önemli etkiler yaratmışlardır. Birçok Birlik Cumhuriyeti'nin milliyetçi hareketlerinin önce ekonomik bağımsızlık sonra da bağımsız devlet kurma hedefi vurgusuna yönelmesinde ekonomik durgunlukla başlayan, durgunluğu aşma çabalarıyla devam eden bu sürecin önemli bir payı vardır.

1980'ler, SSCB açısından ekonomik daralmanın çöküşle neticelendiği yıllar olmuştur. Üretimdeki düşüşe fiyatlardaki yükselmeler eşlik etmiş, 1990 yılı sonu itibariyle SSCB çapında neredeyse hiçbir ürün devlet tarafından belirlenen fiyatlarla alınamaz hale gelmiştir. Tüketici fiyatlarındaki artışlar, alım gücünü ve ertesinde

¹¹⁹⁸ H. Yasemin Özügür, **Rusya'da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu**, VI. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi, Ankara, ODTÜ, 11-14 Eylül 2002, s. 12-13.

¹¹⁹⁹ Tellal, "SSCB ile İlişkiler", s. 158, 160.

¹²⁰⁰ Anthony Phillips, "The Political Economy of Russia: Transition or Condition", Mike Bowker ve Cameron Ross (der.), **Russia after the Cold War**, Harlow, Longman, 2000, s. 123.

¹²⁰¹ Özügür, **a.g.m.**, s. 12, 14.

işgücü verimliliğini düşürmüş, bu durum da üretimdeki düşüşü keskinleştirmiştir. Üretim düşüşü sarmalına ve alım gücündeki azalmaya paralel olarak yoksulluk ve suç oranları büyük artış göstermiştir. Bu koşullar altında, 1990 yılı sonu itibariyle SSCB'nin dış ticareti açık vermiş, ülke büyük bir dış borç batağına sürüklenmiştir.¹²⁰²

SSCB genelinde yaşanan ekonomik çöküş, Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'da da yoğun bir biçimde hissedilmiştir. Dünya Bankası verilerine göre 1989 yılında GSYİH, Estonya'da % 3, Ukrayna'da % 4 oranlarında artarken 1990 yılında % 7 ve % 6 oranlarında azalmıştır. Bağımsızlıkların kazanıldığı 1991 yılında GSYİH'daki azalış Estonya ve Ukrayna'da % 8'e, Kazakistan'da % 11'e ulaşmıştır. Enflasyon, 1991 yılı itibariyle Estonya'da % 133, Ukrayna ve Kazakistan'da % 96 düzeyinde olmuştur.¹²⁰³

5.1.5. SSCB'nin Son Yıllarında Cumhuriyetlerde Gelişen Tepkiler

Perestroyka ile birlikte merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başlaması ve devlet desteklerinin sınırlandırılmasıyla, Sovyet cumhuriyetlerinin ekonomilerinin dayandığı tarım¹²⁰⁴ ve endüstri sektörlerine¹²⁰⁵ sermaye akımı durmuş, bu durum tarım ve özellikle endüstri sektöründe ciddi sorunlara yol açmıştır. Örneğın Kazakistan SSC'de üretim sektörlerinin SSCB bütçesinden aldığı toplam destek miktarı, geçmiş yıllara göre oldukça azalmasına rağmen, 1991 yılı itibariyle Kazakistan SSC bütçesinin 1/6'sını oluşturmuştur. Bu

¹²⁰² Michael Ellman ve Vladimir Kontorovich, "Overview", Michael Ellman ve Vladimir Kontorovich (der.), **The Disintegration of the Soviet Economic System**, Londra, Routledge, 1992, s. 1-2.

¹²⁰³ <<http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/showReport.do?method=showReport>>, (31.10.2008).

¹²⁰⁴ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 261.

¹²⁰⁵ Perinçek, **a.g.e.**, s. 106.

finansman kaynağının da yitirilmesi tüm üretim sektörlerini büyük bir krize itmiştir.¹²⁰⁶ Devlet desteklerinin sınırlandırılmasının ve ekonomik kriz ortamının etkisiyle, 1989 yılında Estonya,¹²⁰⁷ Ukrayna¹²⁰⁸ ve Kazakistan'da¹²⁰⁹ *perestroyka* politikalarının yarattığı ekonomik yıkıma tepki olarak büyük madenci grevleri görülmüştür.

Devlet yönetimi düzleminde ise ekonomik yıkıma tepkiler Estonya, Ukrayna ve Kazakistan SSC'de farklılık göstermiştir. Estonya SSC'de devlet, ekonomik yıkıma tepki olarak, serbest pazar ekonomisine geçişle ilintili reformlara, tüm diğer Birlik Cumhuriyetleri'ne kıyasla en önce başlamış ve en radikal biçimde gerçekleştirmiştir. Bir başka ifadeyle, Estonya, bağımsızlık öncesi süreçte SSCB cumhuriyetleri arasında sosyalist ekonominin tasfiyesi anlamına gelen ekonomik reformların öncüsü olmuştur.¹²¹⁰

Estonya'da henüz Eylül 1987'de aralarında sonranın bağımsız Estonyası'nın ilk başbakanı Edgar Savisaar'ın da bulunduğu dört önemli sosyal bilimci¹²¹¹ tarafından, ekonomik özyönetim öneren ve milli para birimine geçilmesi görüşünü işleyen bir plan¹²¹² ortaya atılmıştır.¹²¹³ Söz konusu plan, Sovyet otoriteleri tarafından yönetilen işletme ve kaynakların Estonya yetkisine alınmasını, cumhuriyetler arası ve dış ticarete pazar ilkelerinin ve fiyatlarının yürürlüğe konmasını tavsiye etmiş,

¹²⁰⁶ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 224.

¹²⁰⁷ Bkz. "Estonian Leader Urges End to Strike by Russians", **The New York Times**, 15 Ağustos 1989, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=950DE0DA1F3FF936A2575BC0A96F948260&partner=rssnyt&emc=rss>>, (31.10.2008).

¹²⁰⁸ Lewis H. Siegelbaum ve Daniel J. Walkowitz, **Workers of the Donbass Speak: Survival and Identity in the New Ukraine, 1989–1992**, New York, Suny Press, 1995, s. 4.

¹²⁰⁹ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 139.

¹²¹⁰ Magnus Feldmann, "Free Trade in the 1990s: Understanding Estonian Exceptionalism", **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 518.

¹²¹¹ Edgar Savisaar, Mikk Titma, Siim Kallas ve Tiit Made.

¹²¹² Planın orijinal adı "Kendi Kendini Yöneten Estonya" (*Isemajandav Eesti*) idi. Söz konusu planın kısaltması Estonya dilinde mucize anlamına gelen *Ime* sözcüğüydü. Bkz. Adalbert Knöbl, Andres Sutt ve Basil Zavoico, "The Estonian Currency Board: Its Introduction and Role in the Early Success of Estonia's Transition to a Market Economy", **IMF Working Paper No: 02/96**, Mayıs 2002, s. 4, <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=879651#>, (03.11.2008).

¹²¹³ **Y.a.g.m.**, s. 4.

Estonya SSC'yi kendi kendini yöneten bir ekonomik bölge haline getirme hedefini vurgulamıştır.¹²¹⁴

Kitlesel bir milliyetçi hareketin öncülü olarak değerlendirilen ekonomik özerklik talebi,¹²¹⁵ Haziran 1988'de Vaino Väljas'ın Estonya Komünist Partisi Birinci Sekreteri olarak atanmasının ardından Estonya SSC'nin "resmi politikası" haline gelmiştir.¹²¹⁶ Kasım 1988'de cumhuriyet yasalarının SSCB yasalarından üstün tutulacağı anlamına gelen egemenlik ilan edilmiş,¹²¹⁷ böylelikle yakın gelecekte yapılması planlanan ekonomik reformların hukuksal meşruiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Mayıs 1989'da Estonya Yüksek Sovyeti, 1987 tarihli planı onaylamış, ekonomik bağımsızlık için bir geçiş süreci öngörmüş ve bu sürecin 1 Ocak 1990'da başlayacağını ilan etmiştir.¹²¹⁸ Ardından Estonya Yüksek Sovyeti'nin sözkonusu kararı SSCB Yüksek Sovyeti'ne intikal ettirilmiş,¹²¹⁹ SSCB Yüksek Sovyeti, 27 Kasım 1989 tarihinde Litvanya, Letonya ve Estonya'ya ekonomik özerklik tanıyan bir yasa çıkartmıştır.¹²²⁰ Ancak sözkonusu yasa, özerklik kavramını içerse de plandan büyük farklılıklara sahip olmuş, Estonya SSC'deki kaynakların ve demirbaşların mülkiyetini cumhuriyete devretmediği için yüzeysel kalmıştır.¹²²¹ Yasada yer alan Baltık doğal kaynaklarının cumhuriyetler ve Birlik çıkarları için kullanılacağı yönündeki ifadeler bilinçli bir muğlâklık yaratmıştır.¹²²²

¹²¹⁴ Kevin O. Connor, **The History of the Baltic States**, Londra, Greenwood Publishing Group, 2003, s. 149.

¹²¹⁵ **Y.a.g.e.**, s. 149.

¹²¹⁶ Toivo Miljan, **Historical Dictionary of Estonia**, Lanham, Scarecrow Press, 2004, s. 257.

¹²¹⁷ Mall Leinsalu, "Social Variation in Self-rated Health in Estonia: a Cross-sectional Study", **Social Science and Medicine**, Eylül 2002, C. 55, S. 5, s. 847.

¹²¹⁸ Miljan, **a.g.e.**, s. 257.

¹²¹⁹ <<http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-4351.html>>, (03.11.2008).

¹²²⁰ Sözkonusu süreçte SSCB Yüksek Sovyeti'nde yaşanan tartışmalar için bkz. "Soviet Autonomy Plan Rejected as Too Weak", **The New York Times**, 21 Kasım 1989, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=950DEEDE163CF932A15752C1A96F948260&sec=&spon=&pagewanted=all>>, (04.11.2008).

¹²²¹ Graeme Gill ve Roger D. Marwick, **Russia's Stillborn Democracy? From Gorbachev to Yeltsin**, Oxford, Oxford University Press, 2000, s. 72.

¹²²² Valdas Samonis, "Economic Reforms in the Baltics: the Case of Lithuania", Demetrius S. Iatridis ve June Gary Hopps (der.), **Privatization in Central and Eastern Europe – Perspectives and Approaches**, Westport, Greenwood, 1998, s. 75.

27 Kasım 1989 tarihli yasanın tanıdığı sınırlı özerkliğe rağmen, bağımsızlık öncesindeki dönemde, 15 Aralık 1989’da Estonya Merkez Bankası (Estonya dili: *Eesti Pank*) kurulmuş,¹²²³ Ekim 1990’da iç fiyat liberalizasyonuna başlanmıştır.¹²²⁴ Estonya Yüksek Sovyeti tarafından 13 Haziran 1990’da özel mülkiyeti yasal hale getiren “Mülkiyet Yasası”, 13 Aralık 1990’da küçük ölçekli özelleştirmelere olanak tanıyan “Özelleştirme Yasası” çıkartılmıştır.¹²²⁵

SSCB’nin dağılmasının hemen öncesindeki süreçte, Estonya SSC’yi Ukrayna ve Kazakistan SSC’lerinden ayıran en önemli noktalardan biri, Estonya SSC’de ekonomik reform konusunda alınmış olan inisiyatiflerin, SSCB Yönetimi tarafından alınan kararları öncelemesidir. Örneğin, 1990 yılının Mart ve Nisan aylarında SSCB Yüksek Sovyeti tarafından SSCB ile federatif cumhuriyetler-özerk bölgeler arasındaki ekonomik ilişkileri düzenleyen yasalar çıkartılmış, sözkonusu yasalar ile cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin, toprak üzerindeki mülkiyet ve doğal kaynaklar üzerindeki egemenlik hakları tanınmıştı.¹²²⁶ Oysa aynı talep, 1987 yılında Estonya SSC’de tartışılmaya başlanmış ve 1989’da Estonya Yüksek Sovyeti tarafından onaylanmıştır. Ukrayna ve Kazakistan SSC’lerinde ise mülkiyet konusundaki değişimler Moskova’da alınan kararların sonrasında gerçekleşmiştir.¹²²⁷

Estonya SSC’de bağımsızlığın hemen öncesindeki yıllarda ekonomik özerklik yolunda büyük adımlar atılırken, Ukrayna SSC’de aynı süreçte atılan adımlar son

¹²²³ Miljan, **a.g.e.**, s. 76.

¹²²⁴ Feldmann, “Free Trade in the...”, s. 518. Ancak fiyatların serbest bırakılmasının kısa vadeli sonuçları özellikle orta ve düşük gelirli kesimler için yıkıcı olmuştur. Fiyatların serbest bırakılmasının ardından 1991 yılı itibarıyla, Estonya’da tüketim ürünlerinin ortalama fiyatları % 211 oranında artmıştır. Bu oranın BDT ülkelerinde % 79–140 aralığında değişim göstermiştir. Bkz. Kuk, **a.g.m.**, s. 246.

¹²²⁵ Ulo Ennuste, Kalev Kuk, Tiia Pyss ve Mare Viies, “A Political Economy Narrative Analysis of Estonian 1987–2006 Capitalist Market Reform Process”, **Global Development Network**, 29 Kasım 2004, s. 16, <http://www.gdnet.org/pdf2/gdn_library/global_research_projects/understanding_reform/Estonia_third_draft.pdf>, (04.11.2008). Marko Mihkelson, “Estonia: an Economic Success Story”, **The Moscow Times**, 12 Ekim 2001, <<http://www.ncsj.org/AuxPages/121001Estonia.shtml>>, (04.11.2008).

¹²²⁶ Raphael Shen, **Ukraine’s Economic Reform – Obstacles, Errors, Lessons**, Westport, Greenwood Publishing Group, 1996, s. 90.

¹²²⁷ **Y.a.g.e.**, s. 91.

derece cılız kalmıştır. Sözkonusu adımlar, 1990 yılının Mart ve Nisan aylarında SSCB Yüksek Sovyeti tarafından, SSCB ile federatif cumhuriyetler-özerk bölgeler arasındaki ekonomik ilişkileri düzenleyen yasaların çıkarılmasının ardından gerçekleşmiştir. 1991 yılının Şubat ve Mart aylarında çıkartılan Özel Girişim Yasaları¹²²⁸ ve 1991 yılının ilk yarısında, diğer cumhuriyetlere yönelik ürün satışının değeri düşük ruble karşılığı yapılmasına engel olmak için kupon basımına başlanması bu cılız adımların en önemlilerindendir. Çünkü William W. Hagen'in ifade ettiği gibi, kupon basımı yeni para birimini yaratmaya yönelik ilk adım olarak değerlendirilebilir. Ayrıca 1991 yılının Mayıs ayında Ukrayna SSC Mülkiyet ve Girişim Bakanlığı görevine serbest pazar ekonomisine hızlı geçişi savunan Volodymyr Lanovoy'un getirilmesi¹²²⁹ reform konusunda atılmış bir diğer adımdır. Ancak Lanovoy'un programı uygulamaya aktarılmadan önce bağımsızlık elde edilmiştir.

Kazakistan SSC'de ise aynı dönemde atılan adımlar, Ocak 1991 tarihli Kazakistan SSC'deki Bankalar ve Bankacılık Faaliyetleri Hakkındaki Yasa¹²³⁰ ile Haziran 1991 tarihli Toprak Reformu Hakkında Yasa'nın¹²³¹ çıkartılması olmuştur. Bankacılık Faaliyetleri Hakkındaki Yasa ile Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Bankası, Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası'na dönüştürülmüş, böylelikle SSCB Devlet Bankası'nın Kazakistan'daki etkisi sınırlandırılmıştır. Ancak sözkonusu banka, Estonya Merkez Bankası'nın aksine bir devletin merkez bankasının işlevlerini yerine getirmekten uzak kalmıştır.¹²³² Toprak Reformu Hakkında Yasa ise SSCB Yüksek

¹²²⁸ “Laws of Ukraine; Summaries of Selected Legislation (1991–1992)”, <<http://www.brama.com/law/lawsummary91.html#TaxationSystem1991>>, (06.11.2008).

¹²²⁹ William W. Hogan, “Economic Reforms in the Sovereign States of the Former Soviet Union”, **Brookings Papers on Economic Activity**, 1991, C. 1991, S. 2, s. 313, 315.

¹²³⁰ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 215.

¹²³¹ **Y.a.g.e.**, s. 269.

¹²³² **Y.a.g.e.**, 211, 215-216.

Sovyeti tarafından 28 Şubat 1990 tarihinde çıkarılan cumhuriyetlere ve özerk bölgelere toprak kiralama konusunda yasal düzenlemeler yapma hakkı tanıyan yasaya¹²³³ dayanarak oluşturulmuştur. Söz konusu yasa ile özel mülkiyet kurumu yasal hale getirilmemiş, sadece tarım sektöründe devletten toprak kiralama sorunu düzenlenmiştir.¹²³⁴

5.2. EKONOMİK MODEL – MİLLİYETÇİLİK İLİŞKİSİ

Estonya, Ukrayna ve Kazakistan, Sovyet döneminde genel hatlarıyla bölüm 5.1’de aktarıldığı gibi, benzer ekonomik süreçleri yaşamışlar, bu süreçler tarafından belirlenen benzer kazanç ve sorunlar yüklenmişlerdir. Ancak bu ülkelerde bağımsızlık sonrasında devlet yönetimleri, söz konusu kazançları değerlendirme ve sorunlara çözümler arama konularında kimi zaman benzerlikler taşımakla birlikte genellikle farklı yollar izlemişlerdir. Bu bölümde, izlenen farklı yollar, milliyetçilikle bağlantıları ölçüsünde değerlendirilecek, farklı yolların tercih edilmesinin nedenleri çözümlenecektir.

5.2.1. İstihdam ve Mülkiyet Politikaları

Devletin, ekonomi politikaları aracılığıyla kimlik düzleminde etkilerde bulunması ve böylelikle dolaylı yoldan milliyetçiliği etkilemesi, Sovyet sonrası devletlerde farklı düzeylerde de olsa gözlemlenmektedir. Böyle bir etki ilk olarak devlete adını veren etnik grubun üyelerinin politik elit haline getirilmesi ve ertesinde

¹²³³ Shen, a.g.e., s. 88.

¹²³⁴ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 269.

devlete adını veren etnik grubun ayrımcı bir biçimde devlet tarafından ekonomik olarak desteklenmesi yoluyla gerçekleşmiştir.

Örneğin, Estonya’da bağımsızlığın hemen ertesindeki süreçte devlet-milliyetçilik doğrudan etkileşimi başlığı altında aktarılan politik elitin etnik Estonyalılaştırılması süreci yaşanmış, devlet yönetimi “çekirdek millet” olarak etiketlenen etnik grubun hâkimiyetine girmiştir.¹²³⁵ Anton Steen’in ifade ettiği gibi böylelikle “...oluşan yerli elitler sadece milli bağımsızlığı ve kültürel dirilişi güvence altına almamışlar, aynı zamanda yeni, genç ve hırslı bir politik sınıf için kariyer fırsatları da yaratmışlardır. Yeni bağımsız milleti inşa etmekte temel bir unsur olan milli etnik retorik, işe alımlarda ve yerli elitin güç takviyesinde bir platform haline gelmiştir...”¹²³⁶

Devlete adını veren etnik grubun devlet tarafından ekonomik olarak desteklenmesinde kariyer fırsatlarına ek olarak mülkiyet politikaları da büyük rol oynamıştır. Örneğin Estonya’da bağımsızlığın hemen ertesinde yürürlüğe konan iki ayaklı mülkiyet politikasıyla etnik Estonyalılar ayrımcı bir biçimde devlet desteğiyle mülk sahibi kılınmışlardır. Politikanın birinci ayağı kaybedilmiş mülklerin iadesi olarak özetlenebilir. İki savaş arası bağımsız Estonya devletinin yurttaşlarına ve onların soylarından gelenlere, bu dönemde sahip oldukları ancak Sovyet döneminde kamulaştırmaya uğrayan konut, fabrika, çiftlik gibi mülklerinin iadesi gerçekleştirilmiştir. Bu yolla, özel mülkiyetin Sovyet deneyimi sürecinde tasfiye edildiği bir ülkede, bağımsızlığın hemen ertesinde, neredeyse tamamen devlete adını

¹²³⁵ Smith, Law, Wilson vd., **a.g.e.**, s. 99.

¹²³⁶ Smith, Law, Wilson, vd., **a.g.e.**, s. 99’den Anton Steen, **Elites, Democracy and Policy Development in Post-Communist States: a Comparative Study of Estonia, Latvia and Lithuania**, Oslo, University of Oslo, 1996, s. 332.

veren etnik grubun üyelerinden oluşan, özellikle kırsal kesimde yoğunlaşan¹²³⁷ bir “mülk sahipleri sınıfı” devlet eliyle yaratılmıştır.¹²³⁸ Benzer bir süreç, Ukrayna ve Kazakistan’da yaşanmamıştır.

Estonya’da mülklerin eski sahiplerine iadesinin gerçekleştirilmesinin ardından da etnik Estonyalılara ayrıcalıklar tanıyan ve onların mülki statülerini geliştirmeye yönelik yeni politikalar uygulamaya aktarılmıştır. Swinnen ve Mathijs’in ifade ettikleri gibi özelleştirme politikası, etnik gruplar arasındaki mülkiyet dağılımını etkileyebilen en belirgin politikalar arasındadır.¹²³⁹ Estonya’da bu bağlamda, 1991 yılı içinde uygulamaya konulan Toprak Reformu ile devlet mülkiyetindeki arazilerin özelleştirme yoluyla satışına başlanmış, 1940 yılı itibarıyla Estonya yurttaşı olmayanlar veya onların soylarından gelmeyenler, bu özelleştirme sürecinden de dışlanmışlardır.¹²⁴⁰ Böylelikle etnik Estonyalıların devlet desteğiyle toprak edinme süreci sürmüştür. Dahası Toprak Reformu öncesinde sadece yurttaşlara dağıtılan ve nakit yerine kullanılabilen Özelleştirme Yatırım Kuponları (ÖYK), uygulamada büyük çoğunluğunu etnik Estonyalıların oluşturduğu kesimlerin özelleştirme sürecinde maddi olarak da desteklenmesi anlamına gelmiştir. Bir başka ifadeyle etnik Estonyalıların özelleştirme yoluyla mülk edinmesi yasal olarak mümkün kılındığı gibi, mülk edinmenin önünde oluşabilecek maddi engeller de ÖYK vasıtasıyla giderilmiştir.¹²⁴¹

¹²³⁷ 1989’da etnik Estonyalılarla neredeyse özdeş olan Estonya-dilliler Estonya’da kentli nüfusun % 49’unu, kırsal nüfusun ise % 87,5’ini oluşturmaktaydı. Tim Unwin, “Rurality and the Construction of Nation in Estonia”, John Pickles ve Adrian Smith (der.), **Theorising Transition – the Political Economy of Post-Communist Transformations**, Londra, Routledge, 1998, s. 297, 299.

¹²³⁸ Smith, Law, Wilson, vd., **a.g.e.**, s. 99.

¹²³⁹ Johan F.M. Swinnen ve Erik Mathijs, “Agricultural Privatization, Land Reform and Farm Restructuring in Central and Eastern Europe”, **Agricultural Policies in the Baltic Countries: Proceedings of the Parnu Seminar in September 1997**, Paris, OECD Publications, 1998, s. 47–48.

¹²⁴⁰ Erik Andre Andersen, “The Legal Status of Russians in Estonian Privatisation Legislation 1989–1995”, **Europe-Asia Studies**, Mart 1997, C. 49, S. 2, s. 308.

¹²⁴¹ Smith, Law, Wilson, vd., **a.g.e.**, s. 100.

Bu politikaların sonucu özel mülkiyet sahipliğinin bir yıl gibi kısa bir sürede etnik Estonyalılık ile büyük ölçüde çakışması olmuştur. 1992 yılı Yurttaşlık Yasası ile özelleştirme yoluyla toprak mülkiyetine sahip olma hakkı tüm yurttaşları kapsayacak bir biçimde genişletilmiş, yani yurttaşlığı sonradan edinenlere de bu hak tanınmıştır. 1993 yılında ise Mülkiyet Hakları Yasası ve Özelleştirme Yasası'nda, Estonya ülkesinde taşınmaz edinme hakkını yabancıları da kapsayacak bir biçimde genişleten değişiklikler yapılmıştır. Ancak özelleştirme yoluyla toprak satışları Yurttaşlık Yasası öncesinde neredeyse tamamlandığından uygulamada yeni yurttaşlar yahut yabancılar toprağı devletten değil, toprak sahibi etnik Estonyalılardan satın almışlar, dolayısıyla bu süreçte etnik Estonyalılar, pazar hâkimiyetleri nedeniyle fiyatları belirleme tekeline de sahip olduklarından piyasa koşulları altında maddi kayıplara uğramamışlardır.¹²⁴²

Sonuç olarak Estonya devlet yönetiminin bağımsızlığın ilk yıllarında güttüğü etnik kimlik ve serbest piyasa bağlamlı ekonomi politikası, Michael Hechter'in deyimiyle “etnik işbölümü” oluşturmuş, etnik Estonyalılar politik ve bürokratik yapılarda ve mülkiyet konusunda tekel benzeri bir konuma erişirlerken, Ruslar gelişen kapitalist ekonominin mülkiyet dışı sektörlerinde tutunum bulmuşlardır.¹²⁴³ Benzer bir etnik işbölümü Ukrayna ve Kazakistan'da daha sınırlı düzeylerde gerçekleşmiştir.

Ukrayna'da, 1991–1995 arasında devlet aygıtının etnik Ukraynalılaşması süreci Estonya'daki duruma kıyasla oldukça sınırlı bir düzeyde yaşanmıştır. Dahası bu uygulamanın Ukrayna'nın Rus-dilli yoğun güney ve doğu bölgelerinden destek

¹²⁴² Zaten sözkonusu hakkın yabancıları da tanınması yabancı sermayeyi çekme yönünde atılmış bir adımdır. Estonya'da ikamet eden Ruslar için toprak sahibi olmayı kolaylaştırmak gayesiyle atılmış bir adım değildir. Andersen, **a.g.m.**, s. 308.

¹²⁴³ Smith, Law, Wilson, vd., **a.g.e.**, s. 100.

bulamaması ve 1995 sonrasında Kuçma döneminde uygulamanın yanlışlığının resmi yollarla dile getirilmesi elitin etnik Ukraynalılaştırılması sürecini daha da zayıflatmıştır.¹²⁴⁴ Aynı zayıflık, devlet aygıtının, devlete adını veren etnik grubun ekonomik çıkarını destekleme konusunda araçlaştırılmasını da zorlaştırmıştır. Örneğin, Ukrayna’da Estonya’nın aksine bağımsızlık ertesinde bir mülk iadesi süreci yaşanmamıştır.¹²⁴⁵

Ukrayna’da toprak bakımından özel mülkiyet şu iki yolla gerçekleşmiştir: Birincisi kolektif çiftlik ve devlet çiftliklerinin,¹²⁴⁶ çiftlik çalışanları arasında kişi başına eşit hisse veya sertifika olarak dağıtımıdır. İkincisi ise birinci yolla toprak sahibi olamayanlar için satın alma yoluyla toprak mülkiyetinin yasal güvence altına alınmasıdır.¹²⁴⁷ Toprakların özel mülkiyete aktarılması süreci Ukrayna’da, Estonya’ya kıyasla daha fazla süre alsa da,¹²⁴⁸ 1990 ve 2001 tarihli Toprak Yasaları ile öngörülen toprak rejimi, Estonya’daki rejimin aksine toprak mülkiyeti hakkını etnik kimlikle ilişkilendiren hiçbir maddeye yer vermemiştir.¹²⁴⁹

¹²⁴⁴ Stepanenko, **a.g.m.**, s. 121–124.

¹²⁴⁵ SSCB sonrası devletlerde mülk iadesi Baltık ülkeleriyle sınırlı kalmıştır. Bkz. Swinnen ve Mathijs, **a.g.m.**, s. 46.

¹²⁴⁶ Kolhoz (*колхоз*, *kollektivnaye hazyaystva* - *коллективное хозяйство*) adı verilen kolektif çiftliklerde toprak mülkiyeti devlettedir. Ancak devlet bu çiftlikleri kiralar. Bu çiftliklerde tüm ürün ve çiftliğe bağlı varlıklar çiftlik çalışanlarının (üyelerinin) mülkiyetindedir. Sovhoz (*совхоз*, *Sovyetsskaye hazyaystva* - *Советское хозяйство*) adı verilen devlet çiftliklerinde ise toprağın doğrudan devlet tarafından işletilmesi söz konusudur. Bu çiftliklerin çalışanlarının ürün ve çiftliğe bağlı varlıklar ile aralarında hiçbir mülkiyet ilişkisi yoktur. Çalışanlar sadece devletten sabit ücret alırlar. Bkz. Katja Dells, Maxym Fedorchenko, Oksana Frankewycz ve Pieter Steffens, **State Land Management of Agricultural Land in Ukraine**, Berlin, GTZ, 2006, s. 18. Kolektif çiftlik ve devlet çiftliklerinin eşit hisse veya sertifika ile dağıtımında ve toprak satış süreçlerinde uygulamada sıkıntılar yaşanmış, bu süreçler zaman zaman tepkilerle de karşılaşmıştır. Uygulamaya yönelik Kırım Tatarları’ndan gelen şikâyetler konusunda bir örnek için bkz. Mustafa Cemiloğlu, “Bizim Özbekistan’dan ve Başka Yerlerden Kelecek İnsanlarımız Bar. Ya Onlar Keldikten Soñra, Ne Deyecekmiz Onlara? Topraq Yoqtır, Qaytınız Artınızğa! Deyecekmiz Mi?”, **Qırım Sedası**, <<http://www.seda.by.ru/politic/arc3.shtml>>, (15.04.2008).

¹²⁴⁷ Swinnen ve Mathijs, **a.g.m.**, s. 46. Dells, Fedorchenko, Frankewycz vd., **a.g.e.**, s. 17.

¹²⁴⁸ Bu durum kimi araştırmacılar tarafından, halkta özel mülkiyet konusunda bir talebin bulunup bulunmamasıyla açıklanmıştır. Örneğin Swinnen ve Mathijs, Sovyetler Birliği deneyiminin de etkisiyle Sovyet sonrası devletlerde özel toprak mülkiyeti geleneğinin çok sınırlı kaldığını, bağımsızlık sürecinde ve sonrasında sadece Baltık, Batı Ukrayna, Moldova ve Batı Belarus’ta toprakların tazmini konusunda seslerin yükseldiğini ifade etmektedir. Bu bölgelerde özel mülkiyet konusunda taleplerin daha yoğun bir biçimde bulunmasını ise kolektifleşmenin bu bölgelerde sadece İkinci Dünya Savaşı’nın ertesinde gerçekleşmesine bağlamaktadır. Bkz. Swinnen ve Mathijs, **a.g.m.**, s. 48.

¹²⁴⁹ Ukrayna’da toprak rejimi ile ilgili mevzuat konusunda bkz. Dells, Fedorchenko, Frankewycz vd., **a.g.e.**, s. 21–27.

Kazakistan’da da bağımsızlıktan sonraki süreçte, devlet aygıtının devlete adını veren etnik gruba daha fazla fırsatlar sunduğu bir kadrolaşma politikası yürütülmüştür.¹²⁵⁰ Parlamento’da, bürokraside,¹²⁵¹ polis teşkilatında, orduda, istihbarat teşkilatında,¹²⁵² özellikle endüstriyel ve politik merkezler sayılan önemli yerel yönetim birimlerinde etnik Kazaklar, nüfuslarına oranla daha fazla temsil hakkına sahip oldukları gibi¹²⁵³ kadrolaşma politikasıyla ekonomik olarak da güçlenmişlerdir.

Kazakistan’da Estonya’daki durumun aksine ve Ukrayna’daki duruma benzer bir biçimde, devlet mülkiyetinden özel mülkiyete geçiş sürecinde, yasal zeminde etnik Kazaklar ile diğer etnik gruplar ayrı muamelelere tabi tutulmamışlardır. 22 Temmuz 1991’de kabul edilen “Devletin Elinden Çıkartma ve Özelleştirme Hakkında Yasa” ve yasa doğrultusunda hazırlanan “Özelleştirme Programı” ile etnik kökenlerinden bağımsız olarak yurttaşlara, ülkedeki konut özelleştirmelerine katılabilmeleri için nakit yerine geçen konut özelleştirme kuponları dağıtılmıştır.¹²⁵⁴ Devlet tarafından her bireye çalıştığı yıl oranında dağıtılan kuponlar sayesinde uygulamada kentli mülksüzlerin büyük bir kısmı konut özelleştirmelerinden yararlanmışlardır.¹²⁵⁵ Hatta bu dönemde kentli nüfus içinde Ruslar yoğunlukta olduğundan, uygulamada konut özelleştirmesinden daha fazla çıkar sağlayanlar da onlar olmuştur.¹²⁵⁶

¹²⁵⁰ Nazpary, **a.g.e.**, s. 37.

¹²⁵¹ Nazpary’ye göre, Kazak olmayanlar bağımsızlık sonrasındaki süreçte sistemli bir biçimde devletin yüksek ve orta düzey makamlarından alınıp yerlerine etnik Kazaklar atanmıştır. Kazakların devlet kurumlarında hâkimiyeti ele geçirmeleri Kazak olmayanlar tarafından yolsuzlukların temel nedeni olarak görülmeye başlanmıştır. Bkz. Nazpary, **a.g.e.**, s. 226-227.

¹²⁵² Sarsembayev, **a.g.m.**, s. 334-335.

¹²⁵³ Holm-Hansen, **a.g.m.**, s. 196.

¹²⁵⁴ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 182.

¹²⁵⁵ Nazpary, **a.g.e.**, s. 63.

¹²⁵⁶ **Y.a.g.e.**, s. 243.

5 Mart 1993'te Nazarbayev tarafından onaylanan "Kazakistan Cumhuriyeti'nde Devletin Elinden Çıkartma ve Özelleştirme Ulusal Programı"na göre, ticarethanelerin ve tarım-sınayi işletmelerinin özelleştirilmesi süreci başlatılmıştır. Özelleştirme kapsamında istisnasız tüm yurttaşlara Ulusal Mevduat Bankası'nda bir yatırım hesabı açılmış, 1991–1993 dönemi konut özelleştirmelerinde olduğu gibi bu süreçte de kendi kuponları aracılığıyla yurttaşların devlet işletmelerinin hisselerini satın almalarına olanak tanınmıştır.¹²⁵⁷ Ancak uygulamada, maddi sıkıntılar nedeniyle yurttaşların büyük bir kısmı kuponlarını yeni kurulan devlet yönetimiyle iç bağlantıları olan sınırlı sayıdaki Kazak holdinglere satmışlardır. Böylelikle, yasal kodların bu konuda açık bir desteği olmamasına rağmen, devlete adını veren etnik grubun devlet yönetiminde tutunum bulmasının etkisiyle, cumhuriyet ekonomisinin bir ölçüde de olsa etnik Kazaklaşması ve eşzamanlı olarak da tekelleşmesi gerçekleştirilmiştir.¹²⁵⁸

1995 ilkbaharından itibaren yabancı sermayenin her çeşit mülkün satış ihalesine katılmasına onay verilmesiyle birlikte özelleştirmelerdeki yabancı paylar hızlı bir biçimde artmış, 1998 yılına kadar gerçekleştirilen 94 büyük özelleştirmeden 57'si yabancı yatırımcılara gitmiştir.¹²⁵⁹ Bu durum 1998 yılından itibaren Kazakistan devlet yönetiminin yabancı sermayeye karşı daha tedbirli davranmasına yol açmıştır. Örneğin, Nisan 1998'de Nazarbayev, "petrol ve gaz gibi hayati sektörlerdeki özelleştirme süreçlerini gelecek nesiller için bazı milli varlıkları koruma amacıyla sınırlama" planını ilan etmiştir.¹²⁶⁰ Sarsembayev'e göre böyle bir yönelim, önemli sektörlerdeki etnik Kazak hâkimiyetinin, etnik Kazak politik baskınlığının uzun

¹²⁵⁷ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 185.

¹²⁵⁸ Nazpary, **a.g.e.**, s. 62.

¹²⁵⁹ Bkz. Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 188, 197.

¹²⁶⁰ Sarsembayev, **a.g.m.**, s. 337.

vadeli garantisi olacağı konusundaki Kazak elitinin önkabulüne dayanmaktadır.¹²⁶¹

Yani özelleştirme politikasının devlet yönetimleri tarafından devlete adını veren etnik grubun ekonomik üstünlüğünü sağlamak amacıyla kullanılabilmesi gibi, zaman zaman özelleştirme karşıtlığı da aynı amaçla kullanılabilmiştir.

5.2.2. Bölgesel Ekonomi Politikaları

Devlet, etnik grupların bölgesel yoğunlaşmasının sözkonusu olduğu durumlarda, bölgesel ekonomi politikaları aracılığıyla da milliyetçilikler üzerinde etkiler bırakabilmektedir. Estonya’da etnik Ruslar kuzeydoğunun Kohtla-Järve, Sillamäe ve Narva gibi sanayi merkezlerinin bulunduğu Ida-Viru bölgesinde yoğunlaşmaktadır. 2007 yılı Estonya Devlet İstatistik Kurumu verilerine göre Ida-Viru bölgesi nüfusunun % 71’i etnik Ruslardan oluşurken, etnik Estonyalılar nüfusun sadece % 19,7’sinden ibarettir.¹²⁶² Ukrayna’da Rus nüfus 2001 yılı sayımı verilerine göre Sivastopol bölgesinde % 71,6, Kırım Özerk Cumhuriyeti genelinde % 58,3, Doğu Ukrayna’yı oluşturan Luhansk, Donetsk, Harkiv, Zaporizhziya, Dnipropetrovsk gibi sanayi yoğun bölgelerinde ortalama % 29,2 düzeyindedir.¹²⁶³ Kazakistan’da 1999 Nüfus Sayımı verilerine göre etnik Ruslar Kazakistan’ın sanayileşmiş doğu bölgelerinde nüfusun % 45,4’ünü merkez ve kuzey bölgelerinde

¹²⁶¹ Y.a.g.m., s. 336.

¹²⁶² Etnik Rusların en yoğun olduğu ikinci bölge başkent Tallinn’in de dâhil olduğu Harju bölgesidir. 2007 yılı Estonya Devlet İstatistik Kurumu verilerine göre Ruslar Harju bölgesi nüfusunun % 32,4’ünü, etnik Estonyalılar ise % 59,5’ünü oluşturmaktadır. Bkz. **Estonya Devlet İstatistik Kurumu Resmi İnternet Sitesi**, <<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp>>, (17.04.2008).

¹²⁶³ **Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi İnternet Sitesi**, <<http://ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/>>, (17.04.2008). Doğu Ukrayna’da etnik Ukraynalıların büyük bir kısmının Rus-dilli olduğu da dikkate alınmalıdır. Örneğin yine 2001 Nüfus Sayımı verilerine göre etnik Ukraynalı nüfusun Luhansk bölgesinde % 49,4’ünün, Donetsk bölgesinde % 58,7’sinin, Harkiv bölgesinde % 25,8’inin, Zaporizhziya bölgesinde % 30,9’unun, Dnipropetrovsk bölgesinde % 49,5’inin anadili Rusça’dır. **Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi İnternet Sitesi**, <<http://ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/language/>>, (17.04.2008).

% 43,3'ünü oluşturmaktadır. Kazak nüfus bu bölgelerde sırasıyla % 48,5 ve % 35 dolaylarındadır.¹²⁶⁴

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yaşanan ekonomik dönüşüm sürecinde Estonya'da Ida-Viru, Ukrayna'da Doğu Ukrayna, Kazakistan'da Doğu, Merkez ve Kuzey Kazakistan, cumhuriyetlerin en fazla yıkıma uğrayan bölgeleri olmuşlardır. Ida-Viru Sovyetler Birliği döneminde Estonya'da büyük ölçüde Rus pazarı için üretim yapan ağır sanayi merkezi iken,¹²⁶⁵ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya ile ticaretin sekteye uğraması nedeniyle büyük maddi kayıplar vermiş, eşzamanlı olarak ticaretin hızlı liberalleştirilmesi vasıtasıyla Batı malları ile “eşit koşullarda” rekabete sürüklenmiştir. Sonuçta devlet desteğinden yoksunluğun da etkisiyle bölgedeki fabrikaların önemli bir kısmı kapanmış, Ida-Viru Estonya'nın işsizlik oranı en yüksek bölgesi haline gelmiştir.¹²⁶⁶ Bu süreçte Estonya devletinin Ida-Viru'ya doğrudan yatırım yapmak ya da bölgeye yabancı sermaye girişini teşvik etmek gibi belirgin bir kalkınma politikası olmamıştır.¹²⁶⁷ 13 Aralık 1994 tarihinde hükümet tarafından “Bölgesel Politika Konsepti”nin bir program olarak kabul edilmesine,¹²⁶⁸ 1995'te tüm bakanlıklar ve yerel yönetim birimlerinin temsil edildiği bir danışma organı olarak Bölgesel Politika Konseyi'nin kurulmasına,¹²⁶⁹ 1996'da Ida-Viru'ya yönelik bir bölgesel kalkınma programı oluşturulup bölgesel kalkınma kredilerine olanak tanınmasına¹²⁷⁰ ve 1997'de

¹²⁶⁴ Alekseyenko, <<http://demoscope.ru/weekly/2002/057/analit04.php>>.

¹²⁶⁵ Park, “Ethnicity and Independence...”, s. 79.

¹²⁶⁶ Michael Harter ve Reiner Jaakson, “Economic Success in Estonia: the Centre versus Periphery Pattern of Regional Inequality”, **Communist Economies and Economic Transformation**, Aralık 1997, C. 9, S. 4, s. 480, 484.

¹²⁶⁷ Y.a.g.m., s. 487.

¹²⁶⁸ Karen Janikson ve Jaak Kliimask, “Regional Policy in Estonia”, Martin Brusis (der.), **Central and Eastern Europe on the Way into the European Union: Reforms in Bulgaria, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovakia**, Münih, Centre for Applied Policy Research, 1999, s. 66.

¹²⁶⁹ John Bachtler ve Ruth Downes, “Regional Policy in the Transition Countries: a Comparative Assessment”, **European Planning Studies**, Aralık 1999, C. 7, S. 6, s. 799.

¹²⁷⁰ Y.a.g.m., s. 803-804.

bölgesel kalkınma programlarının fon yönetiminden sorumlu Bölgesel Kalkınma Ajansı'nın oluşturulmasına¹²⁷¹ rağmen uygulamada bu bölgeye yönelik kalkınma inisiyatifi zayıf kalmaya devam etmiştir. Çünkü Ida-Viru'ya yönelik kalkınma programının temel vurgusu, bölgenin yapısal ekonomik sorunlarına çözüm aramaktan ziyade, bölgedeki etnik farklılığın ayrılıkçılığa kaymasını kimlik politikasıyla baskı altına almaktan ibaret kalmış, bir anlamda bölgesel kalkınma söylemi ekonomik bağlamından kopartılmıştır.¹²⁷²

Estonya'da, AB'ye adaylık-üyelik süreçlerinde, bölgesel kalkınma politikası, AB'nin ekonomik ve sosyal alanda uyumlu bir biçimde gelişmesi ve bütünleşmesini sağlamak ve bölgeler arası gelir dağılımı farklılıklarından doğan istihdam-gelişme sorunlarıyla mücadele etmek amacıyla oluşturulan AB fonlarına¹²⁷³ terk edilmiştir. Ancak uygulamada fonlardan, öncenin gelişmiş, şimdinin bölgesel ekonominin yapısal sorunları nedeniyle geri kalmış bölgesi olan Ida-Viru'dan ziyade gelişmiş bölgeler kazançlı çıkmış, böylelikle bölgerarası eşitsizlikler büyümeye devam etmiştir.¹²⁷⁴ Dahası Ida-Viru, AB ile müzakere süreci yıllarına kıyasla AB üyeliği sonrası süreçte kişi başına düşen yıllık gelir sıralamasında Estonya bölgeleri arasında en geri sıraya itilmiştir. Estonya Devlet İstatistik Kurumu verilerine göre 2000 yılında Ida-Viru, kişi başına düşen yıllık gelir bakımından 17 Estonya bölgesi arasında 11., 2003 yılında 13. iken, 2006 yılında son sıraya gerilemiştir.¹²⁷⁵ Böylelikle devlet yönetimi tarafından bir bakıma AB'ye havale edilen bölgesel eşitsizlikleri giderme görevi, uygulamada AB eliyle eşitsizliklerin daha da

¹²⁷¹ Janikson ve Kliimask, **a.g.m.**, s. 67, 89. Bachtler ve Downes, **a.g.m.**, s. 800.

¹²⁷² Bu konuda bkz. Janikson ve Kliimask, **a.g.m.**, s. 78-79.

¹²⁷³ <http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/why/index_en.htm>, (18.04.2008).

¹²⁷⁴ Tanel Oppi ve Erik Moora, "The Failure of the EU Regional Policy in Estonia?", **UNPAN (The United Nations Online Network in Public Administration and Finance) Resmi Internet Sitesi**, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispacee/unpan018526.pdf>>, (18.04.2008).

¹²⁷⁵ 2007 yılı verilerine göre % 9 resmi işsizlik oranıyla bölge, işsizliğin Estonya'da en yoğun olduğu iki bölgeden biridir. (Diğeri Valga bölgesi). Bkz. <<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp>>.

derinleştirilmesi anlamına gelmeye başlamış, bölge ekonomisine yönelik devlet desteğinin de bulunmaması, ekonomik durumu giderek kötüleştirmiştir.

Ukrayna’da ise bölgesel ekonomi politikasının iki aracı olan devlet destekleri ve bölgesel yatırımları teşvik için yapılan doğrudan devlet harcamaları, Kravçuk döneminde ve Kuçma’nın ilk devlet başkanlığı sırasında, Estonya deneyiminin aksine, genelde Rus yoğun Doğu Ukrayna’ya yönelmiştir. 1999 yılında gerçekleşen devlet başkanlığı seçimlerine giden süreçte ise Kuçma, Komünist Parti’ye yönelen bu bölgelere devlet desteğini çekmiş, seçimler sonrasında da destekleri Komünist Parti karşısında kendini destekleyen Batı Ukrayna’ya yöneltmiştir. Örneğin, 1995 yılında Rus yoğun Donetsk bölgesine devlet desteği, toplam desteklerin % 6,7’sini oluştururken, bu oran 1999’da % 4,6’ya 2000’de ise % 2,9’a düşürülmüştür. 1999 Seçimleri’nde komünist adaylara en net destek veren Kırım Özerk Cumhuriyeti’ne yönelik devlet desteği, 1995’te toplam desteklerin % 3,4’ünü oluştururken, 1999’da % 2,5’e, 2000’de ise % 0,4’e düşürülmüştür. Oysa etnik Ukrayna milliyetçiliğinin merkezi olarak bilinen Batı Ukrayna’nın Lviv bölgesine 1995 yılında aktarılan devlet desteği toplam desteklerin sadece % 0,3’üne denk gelirken, bu oran 1999’da % 2,5’e, 2000’de ise % 8’e çıkarılmıştır.¹²⁷⁶

Bölgesel yatırımları teşvik için yapılan doğrudan devlet harcamaları daha çok ağır sanayi bölgelerine yönelmeye devam etse de, ağır sanayi yoksunu Batı Ukrayna bölgeleri 1999 sonrasında bu harcamalardan daha fazla pay almaya başlamışlardır. Örneğin Batı Ukrayna’da yer alan Lviv bölgesi, ağır sanayisi bulunmamasına rağmen ağır sanayi bölgelerinin yararlandığı doğrudan devlet harcamalarından, neredeyse

¹²⁷⁶ Deborah L. Wetzel, “Ukraine: Moving Forward on Regional Development and Regional Policy”, **Dünya Bankası Resmi İnternet Sitesi**, 5 Kasım 2001, s. 20, <[http://wbln0018.worldbank.org/Apps/CCKDoclib.nsf/0ccd2811fe496e8785256896006bf443/e7b389621034274a8525714500734562/\\$FILE/Ukraine%20Regional%20Development%20Policy.doc](http://wbln0018.worldbank.org/Apps/CCKDoclib.nsf/0ccd2811fe496e8785256896006bf443/e7b389621034274a8525714500734562/$FILE/Ukraine%20Regional%20Development%20Policy.doc)>, (18.04.2008).

ağır sanayinin başkentlerinden Dnipropetrovsk kadar yararlanmıştır.¹²⁷⁷ 2000 yılı sonrasında da devlet desteği daha çok Batı bölgelerine verilmeye devam etmiştir. Dahası Mart 1998’de AB ile yapılan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması’nın ardından¹²⁷⁸ 2000’li yıllarda bölgesel kalkınma düzleminde gelen AB fonları da Volyn, Vinnytsia ve Çerkasy gibi Batı ve Orta Ukrayna bölgelerine yönelik olmuştur.¹²⁷⁹ Dolayısıyla tıpkı Estonya’daki Rus yoğun Ida-Viru bölgesi gibi, Ukrayna’daki Rus yoğun bölgeler AB’ye katılım süreçlerinden en az yarar sağlayan bölgeler olmuşlardır. Bir taraftan sınırlı da olsa varolan devlet desteklerini yitirirlerken, diğer taraftan AB’nin Bölgeler Politikası çerçevesindeki olası desteğinden de yoksun kalmışlardır.

Kazakistan’da Sovyet sonrası dönemde ülkenin kuzey ve doğusunu oluşturan çoğunlukla Rus işgücüne dayanan endüstri bölgeleri ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak ülkenin esas geri kalmış bölgelerini ülkenin Kazak yoğun güney bölgeleri oluşturmaktadır. Örneğin, 2005 yılı Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı verilerine göre Astana’da hane başına ortalama gelir, Güney Kazakistan, Kızılorda ve Jambıl bölgelerinin yaklaşık üç katıdır. Karaganda ve Pavlodar gibi Rus yoğun sanayi kentleri ise Güney Kazakistan’ın Kazak yoğun bölgelerine kıyasla 1,5 ila 2 kat hane başı ortalama gelire sahiptir.¹²⁸⁰

Böyle bir ortamda Kazakistan’da son yıllardaki bölgesel kalkınma planları, ekonomik olarak geri kalmış bölgelere odaklanmamış, bir başka ifadeyle bölgesel gelişme farklılıklarını giderme politikası ikinci plana itmiştir. Örneğin Aral ve

¹²⁷⁷ Örneğin Lviv’in 2000 yılında devletin bölgesel yatırımları teşvik için yaptığı harcamalardan aldığı pay % 3,1 iken Dnipropetrovsk’un aldığı pay % 4,8’dir. Bkz. Wetzel, **a.g.m.**, s. 21.

¹²⁷⁸ Myroslava O. Lendel, “Regional Policy in Ukraine: Between the Challenges of Europeanization and Domestication”, **Regions Magazine**, Ağustos 2002, C. 240, S. 1, s. 24.

¹²⁷⁹ “EU Funded Project ‘Assistance to Regional Development in Ukraine’ Contributes to Development of the Ukrainian Regions”, **Avrupa Komisyonu Ukrayna Delegasyonu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.delukr.ec.europa.eu/page40391.html>>, (18.04.2008).

¹²⁸⁰ “Strategy for Kazakhstan: As Approved by the Board of Directors on 21 November 2006”, Document of the European Bank for Reconstruction and Development, s. 16, <<http://www.ebrd.com/about/strategy/country/kaza/strategy.pdf>>, (21.04.2008).

Semipalatinsk bölgeleri çevresel sorunları nedeniyle Kazakistan bölgesel kalkınma planlarında öncelik verilen bölgeler olmuştur.¹²⁸¹ Diğer taraftan başkent Astana'nın kalkınması için alınan önlemler, Kazakistan bölgesel kalkınma harcamalarında büyük yer tutmuştur.¹²⁸² Dolayısıyla Kazakistan Yönetimi, Sovyet döneminde kuzeyin sanayi şehirlerinde yoğunlaşmış etnik Rus nüfusu, sanayi sektörünü teşvik etmekten ziyade kuzeye taşınan başkenti geliştirme yoluyla ayrılıkçılıktan uzak tutmaya çalışmış, bu süreçte artan petrol gelirleri nedeniyle güçlenen ekonomiden etnik Kazak yoğun güney bölgeleri de Rus yoğun sanayi şehirleri de yeterince refah payı alamamışlardır.

5.2.3. Makroekonomik Dönüşüm ve Ticari İlişkiler

Sovyet sonrası devletlerin istihdam ve mülkiyet politikaları, (Sovyet döneminin ürünü olan) üretim ve mülkiyet süreçlerinde devlet hâkimiyeti olgusunun üzerine neo-liberal ekonomi politikalarının inşa edilmesiyle gerçekleştirilmişti. İstihdam ve mülkiyet alanlarında yeniden dağıtım, neo-liberalizmin ideolojik rehberliğinde, Sovyet döneminin kaynaklarıyla gerçekleştiriliyordu. Bölgesel ekonomik politikaların istihdam ve mülkiyet politikalarından tek farkı neo-liberalizmin çizdiği sınırları zorlayarak oluşturulmasıydı.

¹²⁸¹ Bkz. “Spravka o Prinimayemih Merah po Ozdorovleniyu Ekologii i Naseleniya Aralskaya Regiona - Справка о Принимаемых Мерах по Оздоровлению Экологии и Населения Аральского Региона”, **Kazakistan Ekonomi ve Bütçe Planlaması Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.minplan.kz/mime/files/634/Spravka-novaya.doc>>, (21.04.2008). “Programma Razvitiya Garada Semipalatinsk - Программа Развития Города Семипалатинск”, **Kazakistan Ekonomi ve Bütçe Planlaması Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.minplan.kz/mime/files/305/Programm%20razvitie%20goroda%20Sem.DOC>>, (21.04.2008).

¹²⁸² Bu konuda bkz. “Politika b Sfere Regionalnava Razvitiya - Политика в Сфере Регионального Развития”, **Kazakistan Ekonomi ve Bütçe Planlaması Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.minplan.kz/mime/files/548/Polit.doc>>, (21.04.2008).

Sovyet sonrası devletlerin makroekonomik dönüşümleri ve geliştirdikleri ticari ilişkiler ise devletlerin, bir diğer Sovyet mirası olan “merkeze ekonomik bağımlılığı” nasıl algıladıklarına bağlı olarak şekillenmiştir. Merkeze ekonomik bağımlılık nasıl algılanıyorsa, Sovyet döneminin son mirası olan ekonomik daralma ve krize, o doğrultuda çözümler üretilmiştir. Bu bağlamda kimi devletler merkeze ekonomik bağımlılığı kriz nedeni ve dahası güncel bir güvenlik zaafı olarak görmüş, kimileri ise Sovyet döneminin mirası ekonomik bağımlılık ağlarını kullanarak krizden çıkma yollarını aramıştır. Tüm bu süreçlerde, devletlere hâkim olan milliyetçilik düşüncesinin içeriği belirleyici olmuş,¹²⁸³ bir başka ifadeyle Sovyet ekonomik mirasından yola çıkılarak ekonomik model tercihinin belirlenmesi, milliyetçi tutunumun içeriğinin yönlendirdiği “algı” aracılığıyla gerçekleşmiştir.

5.2.3.1. Estonya: Sovyet Alanından Hızlı Kopuş

Bağımsızlık sürecinde Estonya devlet yönetimi tarafından, Sovyet alanından hızlı kopuş amacına erişmek için atılan ilk stratejik adım, Estonya Sovyet *nomenklaturasının*¹²⁸⁴ Estonya SSC’nin son aylarından başlayarak etkisizleştirilmesidir. Söz konusu etkisizleştirme sürecinin varlığı, Estonya’yı tüm diğer Sovyet coğrafyası devletlerinden ayırmaktadır.¹²⁸⁵

Perestroika ile birlikte, neredeyse tüm SSCB’de *nomenklaturayı* oluşturan; bir başka ifadeyle “gücü” elinde tutan grup, “mülkü” elinde tutan gruba dönüşmüş ve Sovyet sonrası süreçte de ekonomik zenginliğine bağlı olarak politik ağırlığını

¹²⁸³ Bu konuda bkz. Abdelal, **a.g.e.**, s. 3.

¹²⁸⁴ *Nomenklatura* (Номенклатура), hükümet, ordu, endüstri, tarım ve eğitim gibi sektörlerde anahtar yönetsel mevkileri elinde tutan küçük grup anlamındadır. *Nomenklatura* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bohdan Harasymiw, “Nomenklatura: the Soviet Communist Party’s Leadership Recruitment System”, **Canadian Journal of Political Science**, Aralık 1969, C. 2, S. 4, s. 493–512.

¹²⁸⁵ Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 88.

koruyabilmişti.¹²⁸⁶ Oysa Mart 1990’da Yüksek Sovyet seçimlerinin ardından Estonya Halk Cephesi lideri Edgar Savisaar’ın liderliğinde komünist olmayan bir yönetimin işbaşına gelmesi ile kadrolaşma politikası aracılığıyla Estonya’da etnik Rus ağırlıklı *nomenklaturanın* etkisizleştirilmesine başlanmış, böylelikle Sovyet sonrası Estonya’da sözkonusu grubun ekonomik güç sahibi olması sınırlandırılarak politik etkinliği azaltılabilmektedir.¹²⁸⁷

Estonya’nın bağımsızlığı kazanmasının ardından ise *nomenklaturanın* etkisizleştirilmesi süreci bir tasfiye sürecine dönüşmüş, tasfiye bağlamında kullanılan temel araçlar kadro politikası, özelleştirme ve yabancı sermaye olmuştur. Raun’un ifadesiyle “agresif bir serbest pazar ekonomisi yürüten” Mart Laar Hükümeti¹²⁸⁸ (1992–1994), yaş ortalaması 33 olup, Sovyet *nomenklaturası* ile hiçbir iç bağlantısı olmayan, çoğu Batı eğitilmiş kadrolardan oluşturulmuş, böylelikle derinleştirilmesi planlanan ekonomik reforma direnç, devlet yönetimi düzleminde engellenmiştir.¹²⁸⁹ *Nomenklatura*-dışı/karşıtı Laar Hükümeti’nin gayretiyle, Eylül 1991 gibi erken bir tarihte Estonya’ya tüm yabancı doğrudan yatırımları serbestleştiren yasal düzenlemeler yapılmış, örneğin ülke dışına kâr transferleri devlet güvencesine alınmış, lisans ve yatırım konusunda bürokratik işlemler basitleştirilmiştir.¹²⁹⁰ Böylelikle 1992 yılında gerçekleştirilen büyük-çaplı özelleştirmeler için ülkeye önemli miktarda yabancı sermaye akışı gerçekleşebilmiş, büyük devlet işletmelerinin ve kolektif çiftliklerin çoğunlukla Rus olan yöneticileri, yabancı sermaye ve özelleştirme aracılığıyla güçlü bir çıkar grubuna dönüşmeden tasfiye

¹²⁸⁶ Bkz. Olga Kryshnanovskaya ve Stephen White, “From Soviet Nomenklatura to Russian Elite”, **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1996, C. 48, S. 5, s. 716–717.

¹²⁸⁷ Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 88.

¹²⁸⁸ Raun, “Estonia in the 1990s”, s. 30.

¹²⁸⁹ “Just Do It” Interview with Mart Laar”, **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 497–499.

¹²⁹⁰ Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 85.

edilebilmiştir.¹²⁹¹ Bir başka ifadeyle, Estonya’da, bağımsızlığın hemen sonrasında (birçoğu yabancı sermayeyle bağlantılı olarak) gerçekleşen özelleştirmeler, eski parti görevlilerinin, kontrol ettikleri mülklerin sahipleri olmaları anlamına gelen “*nomenklatura* özelleştirmeleri”¹²⁹² olmamıştır. Tam tersine *nomenklaturanın* hükümetten tasfiyesinin yarattığı olanaklarla gerçekleşen özelleştirmeler aracılığıyla, *nomenklatura* ekonomik ve politik olarak daha da etkisizleştirilmiştir.

Nomenklaturanın etkisizleştirilmesi sürecine paralel olarak, Sovyet alanından hızlı kopuşu gerçekleştirebilmek için, bağımsızlık sonrasında Estonya’da atılan ikinci grup adımlar ekonomik istikrarın sağlanması hedefine¹²⁹³ yönelik olmuştur. Mel Huang’ın ifade ettiği, gibi ekonomik istikrarı sağlama konusunda Estonya’nın stratejisi, sadece Sovyet sonrası devletlerin değil, tüm Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin “şok terapi” uygulamaları arasında en radikalidir.¹²⁹⁴ Bu çerçevede Haziran 1992 gibi erken bir tarihte Estonya para birimi *kron* tedavüle sokulmuş,¹²⁹⁵ düz oranlı vergi sistemine¹²⁹⁶ geçilmiş ve gelir vergisi oranı % 26’ya sabitlenmiş, devlet destekleri tarım sektörü dâhil kademeli olarak kaldırılmış,¹²⁹⁷ denk bütçe yasal bir zorunluluk haline getirilmiş,¹²⁹⁸ geniş-çaplı özelleştirmelere hız verilmiştir.¹²⁹⁹

¹²⁹¹ Y.a.g.m., s. 88.

¹²⁹² Andrei Piontkovsky, “What was Wrong? Asian Flu or Russian Pneumonia?”, **Prism**, 18 Haziran 1999, C. 5, S. 12, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=6&issue_id=376&article_id=3669>, (09. 11.2008).

¹²⁹³ Mart Laar, “Leading a Successful Transition: the Estonian Miracle”, **European View**, Haziran 2008, C. 7, S. 1, s. 67.

¹²⁹⁴ Mel Huang, “Estonia: a Look at Its Successful but Unknown Transition”, **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 493.

¹²⁹⁵ Raun, “Estonia in the 1990s”, s. 30.

¹²⁹⁶ Düz oranlı vergi (flat tax), vergi matrahı ne olursa olsun tüm gelirlere tek bir vergi oranının uygulandığı; indirim, istisna, muafiyet ve yasal boşlukların kaldırıldığı; sadece tüm yükümlüler için standart bir indirimin uygulandığı vergi sistemidir. Düz oranlı vergi sisteminde gelir sadece bir kez; ilk elde edildiği zaman bireysel düzeyde vergilendirilmektedir.

¹²⁹⁷ Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 82.

¹²⁹⁸ 16 Haziran 1993 tarihli Devlet Bütçesi Yasası ile bütçe denkliliği hükümetler için yasal bir zorunluluk haline getirilmiştir. Söz konusu yasanın çıkarılması, ekonomik reformun doğrudan bir gereği olduğu kadar, IMF’den ekonomik reform sürecinde destek bulma amacına yöneliktir. Bkz. Andreas Freytag, “Challenges to Estonia’s Economic Policymaking at the Eve of EU Enlargement”, **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 542.

¹²⁹⁹ Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 82.

Estonya, tüm Sovyet sonrası devletler arasında milli para birimini ilk tedavüle sokan devlet olmuştur.¹³⁰⁰ *Kronun* tedavüle girişi,¹³⁰¹ 1992 yılında Rusya Federasyonu’nun fiyat serbestleştirme politikasına geçişinin ardından, bu ülkeden ithal enerji ve hammadde fiyatlarındaki hızlı artışın yarattığı hiperenflasyon sonrasında gerçekleştirilmiştir.¹³⁰² Bu süreçte Estonya’da % 1000’lere kadar ulaşan enflasyon, *kronun* tedavüle girişinin ardından 1993’te % 89,8’e, 1995’te % 29’a gerilemiştir.¹³⁰³ Milli para biriminin Estonya’yı Sovyet alanından çıkarmadaki en önemli katkısı dış ticarete farklılaşma yaratıcı etkisi olmuştur.¹³⁰⁴ Bu etkinin yardımıyla, 1991 yılından 1992 yılına, eski Sovyet cumhuriyetlerinin Estonya ihracatındaki payları % 94’ten % 34,7’ye, Estonya ithalatındaki payları ise % 84’ten % 40’a düşmüştür.¹³⁰⁵

Milli para birimi dışında ekonomik istikrar yönünde atılan adımlar büyük toplumsal tahribatlara yol açmışlardır. Reformlar çerçevesinde bir taraftan Sovyet döneminde devlet tarafından ücretsiz olarak sunulan enerji, su, konut, sağlık gibi hizmetler bir anda “pazar ürünleri” şekline dönüştürölüp bedele bağlanmışlar, diğer taraftan maaşlarda – özellikle de emekli maaşlarında – kısıntılar gerçekleştirilmiştir.¹³⁰⁶ Böylelikle, Sovyet döneminde kendilerini ekonomik açıdan

¹³⁰⁰ Bkz. “Reminiscing with the ‘Father of the Kroon’: Interview with Siim Kallas”, **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 509.

¹³⁰¹ *Kronun* tedavüle girişi IMF’nin Estonya’nın ruble bölgesinde kalması yönündeki tavsiyesine rağmen gerçekleşmiştir. Bkz. “Just Do It’ Interview...”, s. 500.

¹³⁰² Knöbl, Sutt ve Zavoico, **a.g.m.**, s. 9.

¹³⁰³ Laar, “Leading a Successful Transition...”, s. 70.

¹³⁰⁴ Raun, “Estonia in the 1990s”, s. 31.

¹³⁰⁵ **Y.a.g.m.**, s. 32.

¹³⁰⁶ Sovyet döneminde emekli aylıkları çalışılan dönemde kazanılan maaşın yaklaşık % 70’ine karşılık geliyorken, bu oran Sovyet sonrası Estonya’nın ilk yıllarında % 40’lara düşmüştür. Bkz. Marju Lauristin, “Social Contradictions Shadowing Estonia’s ‘Success Story’”, **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 607. Estonya’da maaşlardaki kısıntılar bağımsızlık öncesindeki aylarda başlamıştır. Örneğin 1991 yazında Belarus SSC’de aylık asgari ücret 265 rubleyken, Estonya SSC’de 250 ruble olmuştur. Aynı dönemde Estonya SSC’de fiyatlar genel seviyesinin Belarus SSC’ye kıyasla çok yukarılarda olduğu düşünölürse, Estonya’daki reform sürecinin toplumsal düzlemde yarattığı etki daha fazla anlaşılabilir. Bkz. Vladimir Mau, “Perestroika: Theoretical and Political Problems of Economic Reforms in the USSR”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 1995, C. 47, S. 3, s. 405.

güvende hisseden kesimler (örneğin tarım ve endüstri işçileri, doktorlar, öğretmenler, mühendisler, emekliler vb.) bir anda yoksulluk sınırının altında kalmışlardır.¹³⁰⁷ Sözkonusu reformlardan olumsuz yönde en çok etkilenen gruplar arasında hem Rus-dilli yoğun sanayi hem de etnik Estonyalı yoğun tarım sektörleri sayılabilir.¹³⁰⁸ Fiyat artışları ve maaş düşüşlerine, endüstri ve tarım sektörlerine devlet teşviklerinin kaldırılması eklenmiş, uygulanan “şok terapinin” kısa vadeli sonucu olarak GSYİH 1990–1994 arasında % 30, endüstriyel üretim % 60,¹³⁰⁹ istihdam oranı 1993 ve 1994 yılları itibariyle % 5,3 ve % 7,5 azalmıştır.¹³¹⁰

Alım gücü ve üretimdeki düşüş ile artan işsizliğin, etnik kimlikleri aşan bir toplumsal uzlaşının oluşumuna yol açmaması için Laar Hükümeti, neo-liberal ekonomik reformları destekleyici unsur olarak etnik milliyetçiliği araçlaştırmıştır.¹³¹¹ Etnik milliyetçiliği kullanarak bir taraftan ülkenin Rus-yoğun sanayi bölgesi Ida-Viru’dan yükselecek tepki ve taleplerin meşru politik zeminde ifade edilebilmesini engellemek için¹³¹² bölüm 2.2.3.1’de aktarılan yasal düzenlemeleri gerçekleştirmiş, diğer taraftan ülkenin etnik Estonyalı yoğun tarım bölgelerini “yaratılan Rus korkusuyla” sessizleştirebilmiştir.

Bağımsızlığın hemen sonrasındaki dönemin hükümeti tarafından Sovyet alanından hızlı kopuş amacına erişmek için atılan üçüncü stratejik adım serbest ticaret rejimine tek-tarafli olarak geçiştir. Sözkonusu strateji, Estonya Dışişleri

¹³⁰⁷ Lauristin, **a.g.m.**, s. 603.

¹³⁰⁸ Laar’a göre yıkım en çok kırsal alanda, tarım sektöründedir. Bkz. Laar, “Leading a Successful Transition...”, s. 70.

¹³⁰⁹ Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 81.

¹³¹⁰ Lauristin, **a.g.m.**, s. 605.

¹³¹¹ Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan benzer süreçleri Boris Kagarlitski şu sözlerle ifade etmektedir: “...Tüketim cennetinin gelmesi beklentisi içindeki milyonlarca insan ‘transformasyon süreçlerinin’ bedelini ödemek zorunda kaldıklarında hoş olmayan bir sürprizle karşılaştılar. Liberal ekonomi cazibesini hızla kaybettiği için bu şaşırtıcı değildir. Halkın fedakârlık yapmaya devam etmesi için daha güçlü iticiler gerekliydi. Neoliberalizm milliyetçilikle perçinlendi...” Bkz. Boris Kagarlitski, **Bugünkü Rusya – Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon**, çev. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İstanbul, İthaki Yayınları, 2008, s. 89.

¹³¹² Bir başka ifadeyle işçi sınıfının çoğunluğunu politik yaşamdan dışlayabilmek, böylelikle neo-liberalizme muhalefeti bir başka koldan dizginleyebilmek için. Bkz. Kagarlitski, **Bugünkü Rusya...**, s. 54.

Bakanlığı'nın öncülüğünde kararlaştırılmış, dış baskılarla yapılmamıştır.¹³¹³ Bu çerçevede ilk olarak, bağımsızlığın hemen ardından Sovyet merkezi planlamasından miras ithalat kotaları önce daraltılmış, sonrasında ise tamamen kaldırılmıştır. 1991 yılında 200'den fazla ürün ithalat kotası ve lisans kontrolüne tabiyken, 1993 yılının başında bu sayı beşe indirilmiş ve 1995 yılında sıfırlanmıştır.¹³¹⁴

İkinci olarak, kürk, otomobil, yat, motorsiklet gibi birkaç kalem dışında ithal ürünlere uygulanan gümrük vergisi sıfırlanmıştır.¹³¹⁵ Estonya ticaret reformunun en önemli özelliklerinden biri, 1993 yılında Rusya Federasyonu'ndan gelen hububata üç aylık bir süre için gümrük vergisi uygulanması istisnası dışında tarım ürünlerine uygulanan gümrük vergilerini kaldırmasıdır.¹³¹⁶ Aynı dönemde Letonya ve Litvanya, tarım sektöründe korumacı önlemleri sürdürmüştür.¹³¹⁷

Üçüncü olarak, Estonya hükümetleri birçok ikili ve çok taraflı ticaret anlaşması yaparak Sovyet sonrası alana alternatif ticari ortaklar arama yolunu izlemişlerdir. Örneğin 1992 yılında İsveç, Finlandiya, İsviçre ve Norveç, 1993 yılında diğer Baltık devletleri, 1994 yılında Ukrayna, 1995–1998 arası dönemde Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya ve Türkiye gibi devletler ile dış ticaret anlaşmaları yapılmıştır.¹³¹⁸ 1993 yılında Estonya ile AB arasında Ticaret, İş ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmış, 1992 yılında Estonya, Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması Örgütü'ne (GATT) gözlemci üye olmuş,

¹³¹³ Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 93-94.

¹³¹⁴ Feldmann, "Free Trade in the...", s. 521.

¹³¹⁵ Yukarıda sayılan sınırlı sayıdaki ithal ürünlere uygulanan gümrük vergisi de 1997 yılında sıfırlanmıştır. Bkz. Feldmann, "Free Trade in the...", s. 521–531.

¹³¹⁶ **Y.a.g.m.**, s. 521.

¹³¹⁷ Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 85.

¹³¹⁸ Feldmann, "Free Trade in the...", s. 523.

1995'te ise Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ)¹³¹⁹ üyelik müracaatında bulunmuş, Kasım 1998'de üye olmuştur.¹³²⁰

Estonya, Sovyet sonrası ilk yıllarda uyguladığı, yukarıda aktarılan ticaret politikası vasıtasıyla Hong Kong ve birkaç mikro ada devleti ile birlikte dünyanın “serbest ticaret cennetlerinden biri” haline gelmiş,¹³²¹ bu konumunu da Sovyet alanından ticaret bağlamında da hızlı kopuş hedefine erişebilmek için kullanmıştır. Bir başka ifadeyle, 1991 yılından itibaren Estonya'nın kimlik politikası, Rus etkisinden uzaklaşmak, milli bağımsızlığı korumak ve Batı Avrupa'ya yaklaşmak üzerine kurulmuştur. Ticaret politikası, bu “milli hedeflere” ulaşmak için bir araç olarak görülmüş ve hatta “millet inşasının” bir bölümünü oluşturmuştur.¹³²²

Radikal ticaret ve yatırım serbestleştirmeleri, Sovyet ekonomik sisteminin dağılışının ardından Estonya'nın ticaret ve doğrudan yabancı yatırım konularında yakın ilişkili olduğu devletler listesinde keskin bir değişim yaratmıştır.¹³²³ 1991–1993 arası dönemde Estonya ekonomisi doğu ve güneyden batı ve kuzey istikametlerine yönlendirilmiştir.¹³²⁴ Tablo 5.2 ve 5.3'te görüldüğü gibi, henüz 1992 yılı itibariyle Finlandiya, Estonya ile toplam dış ticaret hacmi konusunda Rusya Federasyonu'nu yakalamış, 1993 yılı itibariyle ise geçmiştir. Diğer AB ülkeleri – özellikle de İsveç ve Almanya – Estonya'nın önemli ticaret ortakları haline gelmiş,

¹³¹⁹ GATT ve DTÖ uluslararası ticari ilişkilerde rekabeti bozan ve ticareti kısıtlayan engellerin görüşülerek kaldırıldığı en önemli uluslararası örgütlerdir. GATT ve DTÖ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1998, s. 141–213.

¹³²⁰ Estonya DTÖ üyelik müzakereleri öncesinde tüm gümrük vergilerini neredeyse sıfırlamıştı. Üyelik müzakereleri bu nedenle prosedürel gerekliliklerden ibaret olmuştur. Bkz. Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 95-97.

¹³²¹ **Y.a.g.m.**, s. 84.

¹³²² **Y.a.g.m.**, s. 88.

¹³²³ **Y.a.g.m.**, s. 86.

¹³²⁴ Peeter Vihalemm, “Changing Baltic Space: Estonia and Its Neighbours”, **Journal of Baltic Studies**, Sonbahar 1999, C. 30, S. 3, s. 253.

Tablo 5.2. Estonya'nın İhracatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)

Ülke	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	2007	2008
Finlandiya	2,3	21,2	20,7	17,8	23,3	20,8	20,5	17,9	18,2
İsveç	0,5	7,7	9,5	10,8	11,8	13,2	18,2	13,2	14,2
Rusya	56,5	20,8	22,6	23,1	16,3	14,1	9,8	8,8	9,0
Letonya	7,7	10,6	8,6	8,2	7,5	8,2	9,2	11,4	8,5
Almanya	0,2	3,9	8,0	6,8	7,3	7,3	7,3	5,8	5,6
Litvanya	3,8	1,5	3,7	5,4	4,5	5,2	5,0	5,2	5,5
Ukrayna	12,9	6,9	3,6	3,1	3,2	4,0	3,5	1,5	1,7
Diğer	16,1	27,4	23,3	24,8	26,1	27,2	26,5	36,2	37,3
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynaklar: Raul Eamets, “Some Insight Views into the Macroeconomic Performance of the Estonian Economy in 1989–1997”, <http://www.psych.ut.ee/esta/online/1999/full_text/1999/1/eamets.html>, (12.11.2008). “Estonian Balance of Payments Yearbook 2007”, **Estonya Merkez Bankası Resmi İnternet Sitesi**, s. 17, <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/mbaasta/_2007/fullbop07.pdf>, (13.11.2008). “Estonian Preliminary Balance of Payments for the Second Quarter of 2008”, **Estonya Merkez Bankası Resmi İnternet Sitesi**, s. 13, <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/MBkvart/_2008_2.pdf?objId=1195878>, (13.11.2008).

Tablo 5.3. Estonya'nın İthalatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)

Ülke	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	2007	2008
Finlandiya	2,0	22,6	27,9	29,9	36,9	35,7	33,9	15,9	15,0
İsveç	0,8	5,9	8,9	8,9	8,9	8,6	10,0	10,1	10,4
Almanya	0,8	8,3	10,8	9,9	8,1	8,9	9,6	12,8	13,8
Rusya	45,9	28,4	17,2	16,8	14,2	10,1	7,5	10,2	6,5
Letonya	5,1	1,7	2,3	1,5	2,9	3,3	3,5	6,8	7,6
Litvanya	6,3	3,6	3,3	2,6	2,0	2,1	2,0	7,6	10,0
Ukrayna	7,9	3,2	1,6	1,7	0,9	1,4	0,9	1,0	1,1
Diğer	31,2	26,3	28,0	28,7	26,1	29,9	32,6	35,6	35,6
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynaklar: Raul Eamets, “Some Insight Views into the Macroeconomic Performance of the Estonian Economy in 1989–1997”, <http://www.psych.ut.ee/esta/online/1999/full_text/1999/1/eamets.html>, (12.11.2008). “Estonian Balance of Payments Yearbook 2007”, **Estonya Merkez Bankası Resmi İnternet Sitesi**, s. 18, <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/mbaasta/_2007/fullbop07.pdf>, (13.11.2008). “Estonian Preliminary Balance of Payments for the Second Quarter of 2008”, **Estonya Merkez Bankası Resmi İnternet Sitesi**, s. 13, <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/MBkvart/_2008_2.pdf?objId=1195878>, (13.11.2008).

Tablo 5.4. Estonya'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Büyük Paya Sahip Ülkeler (Yüzde Olarak)

Ülke	1998	2001	2005	2008
İsveç	32	39	53	39
Finlandiya	27	26	21	24

Kaynaklar: “United Nations Conference on Trade and Development – FDI in Brief: Estonia”, <http://www.unctad.org/sections/dite_fdistat/docs/wid_ib_ee_en.pdf>, (13.11.2008). “Estonian Balance of Payments Yearbook 2005”, **Estonya Merkez Bankası Resmi Internet Sitesi**, s. 43, <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/mbaasta/_2005/fullbop05.pdf>, (13.11.2008). “Estonian Preliminary Balance of Payments for the Second Quarter of 2008”, **Estonya Merkez Bankası Resmi Internet Sitesi**, s. 28, <[http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/MBkvart/_2008_2 .pdf?objId=1195878](http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/MBkvart/_2008_2.pdf?objId=1195878)>, (13.11.2008).

1997 yılı itibariyle Estonya dış ticaretindeki Rusya Federasyonu’nun payı % 10’un da altına düşmüştür.¹³²⁵ 2000’li yıllarda da Estonya dış ticaretinde benzer bir tablo görülmektedir. 2007 ve 2008 yıllarında Estonya ithalatında ve ihracatında Finlandiya ve İsveç’in payları düşse de, diğer AB ülkeleriyle dış ticaretin gelişmesi, Estonya’yı ticari anlamda Avrupa’da tutmaya devam etmiştir. Örneğin Estonya Merkez Bankası verilerine göre, 2007 yılı itibariyle Estonya’nın toplam ihracatının % 69,9’u, toplam ithalatının % 78,5’i AB ülkeleriyle gerçekleşmiştir. Aynı yıl BDT ülkeleriyle ticaret ihracatta % 11,4, ithalatta % 13,1 düzeyinde kalmıştır.¹³²⁶

Benzer bir biçimde Estonya’daki doğrudan yabancı yatırımlarda İskandinav ülkelerinin payı oldukça yüksek olmuştur. Tablo 5.4’te görüldüğü gibi örneğin 1998 yılı verilerine göre, Estonya’daki doğrudan yabancı yatırımların % 32’si İsveç, % 27’si Finlandiya kaynaklıdır.¹³²⁷ 2005 yılı itibariyle sadece İsveç ve Finlandiya’nın Estonya’daki doğrudan yabancı yatırımlardaki toplam payı % 74’e kadar

¹³²⁵ Raul Eamets, “Some Insight Views into the Macroeconomic Performance of the Estonian Economy in 1989–1997”, <http://www.psych.ut.ee/esta/online/1999/full_text/1999/1/eamets.html>, (12.11.2008).

¹³²⁶ “Estonian Balance of Payments Yearbook 2007”, **Estonya Merkez Bankası Resmi Internet Sitesi**, s. 17–18, <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/mbaasta/_2007/fullbop07.pdf>, (13.11.2008).

¹³²⁷ “United Nations Conference on Trade and Development – FDI in Brief: Estonia”, <http://www.unctad.org/sections/dite_fdistat/docs/wid_ib_ee_en.pdf>, (13.11.2008).

yükselmiştir. Aynı yıl Rusya Federasyonu'nun payı % 1,¹³²⁸ 2008 yılı itibariyle ise % 2,8 düzeyinde kalmıştır.¹³²⁹ Rusya Federasyonu'nun Estonya'daki doğrudan yabancı yatırımlarındaki payı oldukça düşük düzeylerde olsa da, bu payın 2003 yılından itibaren düzenli olarak artması dikkat çekicidir.¹³³⁰

Estonya'nın dış ticari ilişkilerinin Mart Laar Hükümeti'nin ertesindeki dönemlerde de benzer bir biçimde sürmesi, Estonya'da siyasi partiler arasında serbest ticaret konusunda bir oydaşımın varlığından kaynaklanmaktadır. Nitekim Estonya'da 1995 yılında yapılan seçimlerle merkez sol partiler iktidara taşınsa da, ticaret politikası bu yönetim değişikliğinden hemen hiç etkilenmemiştir.¹³³¹ Estonya'nın serbest ticaret politikasından tek sapma, bir dış faktörün etkisiyle gerçekleşmiştir. AB'ye üyelik sürecinde AB'nin Ortak Ticaret Politikası'na uyum kapsamında üçüncü ülkelere karşı koruma duvarları inşa etmek durumunda kalan Estonya, Ocak 2000'den itibaren "sıfır gümrük" politikasını terketmiştir. Bu durumun etkisiyle Estonya'nın AB ile olan ticaret hacmi daha da artmıştır.¹³³² 2008 yılı itibariyle Estonya'nın toplam ihracatının % 70'i, ithalatının % 80'i AB'yledir. Benzer bir biçimde, Estonya'daki doğrudan yabancı yatırımların neredeyse tamamı AB ülkelerinden olmuştur.¹³³³

¹³²⁸ "Estonian Balance of Payments Yearbook 2005", **Estonya Merkez Bankası Resmi Internet Sitesi**, s. 43, <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/mbaasta/_2005/fullbop05.pdf>, (13.11.2008).

¹³²⁹ "Estonian Preliminary Balance of Payments for the Second Quarter of 2008", **Estonya Merkez Bankası Resmi Internet Sitesi**, s. 28, <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/MBkvart/_2008_2.pdf?objId=1195878>, (13.11.2008).

¹³³⁰ Kaarel Kilvits, Alan Purju ve Sirje Padom, "Russia's Foreign Direct Investments in the New EU Member States: the Case of Baltic States", **Journal of East-West Business**, Haziran 2006, C. 11, S. 3-4, s. 61-73.

¹³³¹ Feldmann ve Sally, **a.g.m.**, s. 92-94.

¹³³² **Y.a.g.m.**, s. 98-99.

¹³³³ "Estonian Preliminary...", s. 28, <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/MBkvart/_2008_2.pdf?objId=%201195878>.

5.2.3.2. Ukrayna: *Oligarkların Ekonomik Hâkimiyeti*

Ukrayna SSC’de *perestroyka* reformlarının sonucu olarak, 1980’lerin sonlarından itibaren ekonomik bir elit oluşmaya başlamıştı. Bu elitin zenginliği dört kanaldan elde edilmekteydi: (1) Devletin belirlediği fiyatlarla - ki bu fiyatlar serbest piyasa fiyatlarının yaklaşık % 10’una karşılık gelmekteydi – ülke içinden temin edilen metal ve kimyasal maddelerin serbest piyasa fiyatlarıyla ihracı, (2) Sübvansiyonlu fiyatlarla ithal edilen ürünlerin (örneğin Rus doğalgazı) dövizle ihracı, (3) Krediler (Örneğin Ukrayna’da yıllık enflasyonun % 10.155 olduğu bir ortamda % 20 faiz ile kredi verilmiştir), (4) Bütçe destekleri (1992 yılında Ukrayna’da GSYİH’nin % 8,1’ini 1993’te ise % 10,8’ini özellikle tarım sektörü ile gaz ve kömür endüstrisine verilen destekler oluşturmuştur).¹³³⁴

Ukrayna’da *perestroyka* reformlarının bir sonucu olarak palazlanmaya başlayan ekonomik elit, ekonomik gücüne paralel olarak, bağımsızlık sonrasında politik gücü de elinde tutmuş,¹³³⁵ bu kanalla ekonomik hâkimiyetini daha da arttırmıştır.¹³³⁶ Bir başka ifadeyle, Sovyet sonrası Ukrayna’da ekonomi politikaları, *oligark* olarak adlandırılan ekonomik elitin politik ve ekonomik belirleyiciliğinin bir görüntüsünü oluşturmuş, aynı zamanda ekonomi politikaları aracılığıyla *oligarklar*

¹³³⁴ Rosaria Puglisi, “The Rise of the Ukrainian Oligarchs”, **Demokratization**, Sonbahar 2003, C. 10, S. 3, s. 104–105.

¹³³⁵ Örneğin Ukrayna’da 1990’lı yılların iki başbakanı Yukhum Zviahlski (1993–1994) ve Pavlo Lazarenko (1996–1997) ülkenin en büyük işadamları arasındaydılar. Bkz. Anders Aslund, “Comparative Oligarchy: Russia, Ukraine and the United States”, **Studies and Analyses**, Nisan 2005, S. 296, s. 8. Zviahlski, Donetsk’teki kömür endüstrisinin lideriydi. Bkz. Anders Aslund, “Problems with Economic Transformation in Ukraine”, Mario I. Blejer ve Marko Skreb (der.), **Transition – the First Decade**, Cambridge, MIT Press, 2002, s. 380. Pavlo Lazarenko’nun başbakanlığı dönemi, Ukrayna’da hükümet ile iş dünyası arasındaki ilişkinin en belirgin olduğu dönem olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Lucan A. Way, “Rapacious Individualism and Political Competition in Ukraine, 1992–2004”, **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 2005, C. 38, S. 2, s. 197.

¹³³⁶ Judy Dempsey, “Ukraine’s Dance with Oligarchs”, **International Herald Tribune**, 23 Aralık 2005, <<http://www.iht.com/articles/2005/12/23/business/wbolig.php>>, (17.11.2008). Bu durum Boris Kagarlitski tarafından şöyle anlatılmaktadır: “...Eski *nomenklatura* kendi krizini sistemin yıkılması pahasına çözdü. Pozisyonunu muhafaza edebilmek için iktidarı paraya tahvil edip, sonra da paranın yardımıyla iktidarı elinde tutmaya çalıştı...”, Bkz. Kagarlitski, **Bugünkü Rusya...**, s. 44.

daha da zenginleştirilmiştir. Örneğin Parlamento kararlarıyla devlet mülkiyetindeki işletmelerin serbest pazar fiyatlarının altında satışlarının gerçekleştirilmesi, *oligarkların* hâkim oldukları sektörlerde vergi indirimlerinin sağlanması ve ithal ürünlere karşı korumacı gümrük duvarlarının inşa edilmesi, ekonomik elitin Parlamento'daki baskınlığının sonuçlarıdır.¹³³⁷

Oligarkların politik düzlemdeki belirleyiciliğinin etkisiyle Ukrayna'da bağımsızlık sonrası ilk yıllarda serbest piyasa ekonomisi, Estonya'daki durumun aksine, “seçici bir biçimde” uygulamaya aktarılmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin özelleştirme gibi uygulamaları, zenginleşme araçları olarak görüldüğünden *oligarklar* tarafından sahiplenilmiş ancak finansal liberalleşme (örneğin bankacılık etkinliklerini yabancı finansal kurumların ülkede faaliyet göstermesine imkân tanıyacak bir biçimde düzenleme) ve özelleştirme sürecine yabancı sermayenin katılması engellenmiş, dış ticarete korumacı önlemler sürdürülmüştür.¹³³⁸ Sonuçta bağımsızlık sonrası Ukrayna'da ekonomik yeniden yapılanma, *oligarkların* çıkarlarına uyduğu ölçüde ön plana alınmış ve son tahlilde sadece iç özelleştirme (*nomenklatura* özelleştirmesi) anlamına gelmeye başlamıştır. Aynı süreçte Estonya'da özelleştirme, *nomenklaturanın* tasfiyesi işlevini yerine getirirken, Ukrayna'da *nomenklatura* üyeleri, yönettikleri işletmelerin mülkiyet haklarına da sahip olarak ekonomik ve politik güçlerini arttırmışlardır.¹³³⁹

Sovyet sonrası ilk yıllardan itibaren Ukrayna'da serbest piyasa ekonomisinin *nomenklatura* çıkarları gözetilerek “seçici” bir biçimde uygulanması, yabancı sermayenin ülke içine yerleşmesine engel olsa da, eşzamanlı olarak yaşanan yeni zenginlerin tüketim alışkanlıklarındaki değişimler, uluslararası sermaye-milli

¹³³⁷ Dempsey, **a.g.m.**, <<http://www.iht.com/articles/2005/12/23/business/wbolig.php>>.

¹³³⁸ Puglisi, **a.g.m.**, s. 103-104.

¹³³⁹ **Y.a.g.m.**, s. 104-105.

sermaye çelişkisini törpülemiştir. Kagarlitski'nin deyimiyle devlet olanaklarıyla zenginleşenlerin “Sovyet yapımı hantal ‘Çayka’¹³⁴⁰ ve iç karartıcı siyah ‘Volga’¹³⁴¹ marka arabalardan parlak ‘Mercedes’lere ve ‘BMW’lere terfi etmeleri”¹³⁴² bu durumu özetlemektedir. Uluslararası sermayenin çıkarları dışlanarak gerçekleştirilen “iç özelleştirmeler” sonucu kazanılan zenginliklerin, tüketim kültüründeki dönüşümler nedeniyle Batı’ya aktarılması, Ukrayna’nın Batı’nın taşrası olarak dünya ekonomisine eklemlendiği anlamına gelmekte ve Ukrayna ekonomisinin uluslararası sermaye leyhine dönüştürülmesi yönündeki dış baskıları zayıflatmaktadır.¹³⁴³

Ukrayna *oligarklarının* en temel özelliklerinden biri, bir siyasi partide kümelenmemiş olmaları; bir grup olarak birleşmemeleridir.¹³⁴⁴ Ukrayna *oligarklarının* bir kısmı, SSCB döneminde Komünist Parti içindeki hâkim konumlarının doğal uzantısı olarak Sovyet sonrası süreçte de Komünist Parti içinde yer edinirlerken,¹³⁴⁵ bir diğer kısmı “Turuncu Devrim’in” temel figürlerinden Yuşçenko’nun¹³⁴⁶ veya Timoşenko’nun destekçileri olabilmişlerdir.¹³⁴⁷ Ancak

¹³⁴⁰ SSCB’de üretimine 1959 yılında başlanan bir lüks otomobil markası.

¹³⁴¹ SSCB’de üretimine 1956 yılında başlanan ve yüksek statü sembolü olarak görülen bir otomobil markası.

¹³⁴² Kagarlitski, **Bugünkü Rusya...**, s. 77.

¹³⁴³ Ukraynalı *oligarklar* zenginliklerini, örneğin Mercedes ve BMW’yle hem iç hem de uluslararası pazarda rekabet edebilecek yerli otomobil üretiminde harcasalardı uluslararası sermaye-millî sermaye çelişkisi ne ölçüde keskinleşirdi ve bu durum *oligarkların* ekonomik ve politik hâkimiyetlerini ne ölçüde değiştirdi soruları aklı geliyor. Elbette söz konusu tartışma, bu çalışmanın sınırlarının ötesindedir.

¹³⁴⁴ Taras Kuzio, “Oligarchs Wield Power in Ukrainian Politics”, **Eurasia Daily Monitor**, 1 Temmuz 2008, C. 5, S. 125, <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2373191>, (18.11.2008).

¹³⁴⁵ Bu durum aslında büyük bir çelişkiyi içinde barındırmaktadır. Çünkü kapitalizm karşıtı ideolojik konumlanışı program düzeyinde sahiplenmeyi sürdüren bir parti içinde, bireysel çıkarları için pazar ekonomisinin gelişmesini savunan etkili bir grubun varlığı söz konusu olmuştur. Bkz. Puglisi, **a.g.m.**, s. 105. 2006-2007 yıllarının Ukrayna Parlamentosu’nda Sosyalist Parti içinde de *oligarklar* yer almıştır. Kuzio, “Oligarchs Wield...”, <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2373191>.

¹³⁴⁶ Örneğin 2008 yılında Korrespondent’ta yayınlanan bir araştırmaya göre, Ukrayna’nın en zenginleri listesinin 22. sırasında yer alan Kanal 5 televizyonunun sahibi Petro Poroşenko ve 28. sırada yer alan Kiev Belediye Başkanı Leonid Çernovetski, Yuşçenko’nun temel destekçileri arasındadır. Bkz. Kuzio, “Oligarchs Wield...”, <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2373191>.

¹³⁴⁷ Örneğin Ukrayna’nın en zenginleri listesinin 11. ve 12. sıralarında yer alan Serhiy Taruta ve Vitaliy Haydiuk ile 5. sırasında yer alan Konstantin Zhevago, Timoşenko’nun destekçisi *oligarklar* arasında sayılabilir. Bkz. Kuzio, “Oligarchs Wield...”, <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2373191>. Timoşenko’nun da bir *oligark* olduğu gözden kaçırılmamalıdır. 1989 yılında bir video kira zincirinin kurucusu olarak iş yaşantısına atılan Timoşenko’nun eşi Oksandr Timoşenko, Ukrayna’da devlet metal işletmelerinin özelleştirilmesi ile ülkenin en zengin *oligarklardan* biri konumuna yükselmiştir. Timoşenko ise enerji sektörüne girmiş, Rusya Federasyonu doğalgazının 1996 yılındaki en büyük ihracatçısı olan Birleşik Enerji Sistemleri şirketinin başkanlığını 1995–1997 arası dönemde yürütmüştür. Bkz. Niall Green, “Behind the Collapse of

oligarkların en etkin olduğu parti Bölgeler Partisi'dir. Sadece BDT ülkelerinin değil, tüm Avrupa ülkelerinin, 31,1 milyar dolarlık servetiyle en zengin kişisi olan Renat Ahmedov¹³⁴⁸ ve Ukrayna'nın ikinci, Avrupa'nın 12. zengini gösterilen çelik endüstrisinin lider kuruluşu Interpipe'nin sahibi Viktor Pinçuk,¹³⁴⁹ Bölgeler Partisi'nin etkin destekçileri arasında yer almıştır.¹³⁵⁰

Ukrayna'nın en zengin 50 *oligarkının* toplam gelirlerinin Ukrayna devlet bütçesinden bile fazla olması nedeniyle¹³⁵¹ *oligarklar*, Ukrayna politik düzeninin vazgeçilmez unsurları olmayı sürdürmektedirler. Kimi zaman politik alan, *oligarklar* arasındaki çıkar çatışmalarında kullanılsa da,¹³⁵² *oligarkların* ortak çıkarları, ülkenin ekonomik politikasını yönlendirmeye devam etmiştir. Hatta Niall Green'in ifadesiyle ABD ve Avrupa güçleri tarafından, Ukrayna ekonomisinin ulusötesi firmaların çıkarlarına uygun bir biçimde yeniden yapılandırılması amacıyla, "Turuncu Devrim" ertesinde işbaşına getirilen Yuşçenko¹³⁵³ bile *oligark* çıkarlarıyla uzlaşmak durumunda kalmış, *oligarklara*, büyük kapsamlı yeniden-özelleştirmelerin bir daha

Ukraine's 'Orange Revolution", **World Socialist Web Site**, 6 Nisan 2006, <<http://www.wsws.org/articles/2006/apr2006/ukra-a06.shtml>>, (18.11.2008).

¹³⁴⁸ Kuzio, "Oligarchs Wield...", <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2373191>.

¹³⁴⁹ "Kiev Oligarch Keeps It in Family", **Reuters**, 1 Nisan 2004, <<http://www.artukraine.com/buildukraine/pinchuk.htm>>, (18.11.2008).

¹³⁵⁰ Kuzio, "Oligarchs Wield...", <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2373191>.

¹³⁵¹ 2008 yılı itibarıyla Ukrayna'nın bütçe geliri 54 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. "The Updated State Budget-2008 was Adopted on Meeting of the Cabinet of Ministers of the Ukraine", **Ukrayna Maliye Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, 21 Temmuz 2007, <http://minfin.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=90180&cat_id=54644>, (18.11.2008). Aynı dönem için Ukrayna'nın en zengin 50 *oligarkının* toplam gelirleri 112,7 milyar dolardır. Kuzio, "Oligarchs Wield...", <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2373191>.

¹³⁵² Leonid Kuçma iktidardayken Kryvorizhstal çelik işletmesi için 2004 yılında yapılan ihalede; yabancı şirketlerden oluşan bir konsorsiyum 1.5 milyar dolar teklif etmesine rağmen, kazanan, 800 milyon dolar öneren Ahmetov-Pinçuk *oligark* ortaklığı olmuştu. Bir diğer *oligark* Timoşenko ise sözkonusu durumu "metalurji, enerji ve rafinerileri kontrol edenlerin güçbirliği" olarak ifade etmiş, rakip *oligarkların* güçlenmesine karşı sözkonusu özelleştirmenin iptal edilmesi söylemini dile getirmişti. Sonuçta Ekim 2005'te, Ukrayna'da çelik üreticisi VAT Kryvorizhstal'in % 93,02 hissesi, Yuşçenko iktidarında yeniden özelleştirilmek üzere satışa çıkarıldı. Açık artırmayı 4.8 milyar dolar teklif eden Hindistanlı Mittal Çelik Grubu kazandı. Bkz. "Erdemir'i Kaçıran Mittal Ukrayna'da Rekor Fiyat Verdi", **Referans**, 25 Ekim 2005, <http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=26335>, (18.11.2008). "Yuliya Tymoshenko: 'My Slogan is Move Ahead", **International Herald Tribune**, 30 Kasım 2005, <<http://www.tymoshenko.com.ua/eng/exclusive/interview/2201/>>, (18.11.2008). Timoşenko Aralık 2007'de yeniden Başbakan olmasının ertesinde Ağustos 2007'de gerçekleştirilen özelleştirme ile Ahmedov'a verilen Dniproenergo işletmesinin millileştirilip yeniden özelleştirilmesi için bir kampanyaya daha girişmiştir. Bkz. Kuzio, "Oligarchs Wield...", <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2373191>.

¹³⁵³ Green, **a.g.m.**, <<http://www.wsws.org/articles/2006/apr2006/ukra-a06.shtml>>.

yapılmayacağını garantisini vermiştir.¹³⁵⁴ Yuşçenko'nun devlet başkanlığı döneminde “*oligarkların* bazılarına” karşı en sert önlemler, Timoşenko'nun başbakanlığı dönemlerine (24 Ocak 2005- 8 Eylül 2005 arası ve 18 Aralık 2007 sonrası) rastlamış, ancak bu önlemler de Estonya'dakine benzer bir *oligark*-karşıtı ekonomik reform programının cesur adımları olmaktan ziyade, bazı *oligarkların* güçlerinin diğerlerine aktarılmasından ibaret kalmıştır.¹³⁵⁵

Ukrayna'da *oligarkların* ekonomik ve politik hâkimiyetlerinin sürmesi, devlet düzleminde tutunum bulan milliyetçilik düşüncesinin Rus/Rusya Federasyonu karşıtı bir bağlama oturmasını engelleyen faktörlerden biridir. Bu durum, *oligarkların* sahip oldukları endüstri kollarının oldukça büyük kısmının pazar ve hammadde açısından eski Sovyet alanına bağımlı olmayı sürdürmelerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Ukrayna'nın ihracat gelirlerinin yaklaşık % 45'ini oluşturan metal endüstrisi için,¹³⁵⁶ Sovyet sonrası devletler ve özellikle de Rusya Federasyonu vazgeçilemeyecek bir pazardır.¹³⁵⁷ Sözkonusu bağımlılık, büyük ölçüde, sektörde geri teknolojinin kullanımının sürdürülmesi nedeniyle¹³⁵⁸ Ukrayna'nın daha gelişmiş pazarların standartlarına uygun ürünler üretememesinden kaynaklanmaktadır.¹³⁵⁹ Ayrıca metal endüstrisinin enerji konusunda da Rusya Federasyonu'na bağımlılığı ve Rusya Federasyonu'nda yaşanan enerji politikasındaki değişimlerden yüksek

¹³⁵⁴ Taras Kuzio, “Yekhananov Refers to Oligarchs as ‘National Bourgeoisie’”, **Eurasia Daily Monitor**, 28 Ekim 2005, C. 2, S. 201, <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2370410>, (18.11.2008).

¹³⁵⁵ Bkz. Helen Fawkes, “Ukraine Fears the Rise of New Oligarchs”, **BBC News**, 23 Haziran 2005, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/4114342.stm>>, (18.11.2008).

¹³⁵⁶ Sözkonusu veri 2000 yılına aittir. Bkz. Arkadiusz Sarna, “Ukrainian Metallurgy: the Economic Link in the Oligarchic Power System”, **CES Studies**, Mayıs 2002, S. 5, s. 72.

¹³⁵⁷ Ukrayna'nın Rusya Federasyonu başta olmak üzere Sovyet sonrası devletlere pazar bağımlılığı, sadece endüstri değil tarım ve hayvancılık sektörleri için de geçerlidir. Örneğin 2006 yılında Rusya Federasyonu'nun Ukrayna menşeli et ve süt ürünlerine ambargo kararı almasının ardından Ukrayna'nın dört büyük konserve fabrikası kapanmış ve Ukrayna'nın hayvancılık sektörü büyük yara almıştır. Bkz. “Russia can Ruin Ukrainian Economy in One Instant”, **Pravda.ru**, 22 Eylül 2008, <http://english.pravda.ru/business/companies/22-09-2008/106417-russia_ukraine-0>, (20.11.2008).

¹³⁵⁸ Bazı tahminlere göre Ukrayna metal endüstrisinin toplam üretiminin % 60'ı eski teknoloji kullanılarak elde edilmektedir. Ukrayna'nın metal ihraç ürünlerinin yalnızca % 62'si uluslararası standartlara uymaktadır. Bkz. Sarna, **a.g.m.**, s. 78.

¹³⁵⁹ Bkz. Derrer, **a.g.m.**, s. 139.

etkilenebilirliği söz konusudur. Ukrayna endüstrisinin enerji ithalatının % 81,5'i doğalgaz kaleminden oluşmakta ve ithal edilen enerjinin % 80'i metal endüstrisinde kullanılmaktadır.¹³⁶⁰

Bu nedenle Ukrayna metal endüstrisinin üç önemli *oligark* grubu olarak tanımlanan Donetsk Grubu,¹³⁶¹ Dnipropetrovsk Grubu¹³⁶² ve Sosyal Demokrat Holding,¹³⁶³ ekonomik çıkarları gereği, Rusya Federasyonu ile ilişkileri gerginleştirecek bir milliyetçilik anlayışının son tahlilde Ukrayna devlet yönetiminde tutunum bulmaması gayretini göstermişlerdir. Seçmen tabanının önemli bir kısmını etnik Ukrayna milliyetçilerinin oluşturduğu Timoşenko'nun bile, Rusya ve Gürcistan arasında 2008 yılının Ağustos ayında yaşanan çatışmalar sırasında Gürcistan'a destek vermekten kaçınması¹³⁶⁴ ve kriz sırasında Gürcistan sahillerine giden Rus Donanması'na ait gemilerin Kırım Yarımadası'ndaki üslerine dönmelerine izin verilmemesi yönündeki Yuşçenko'nun girişimlerine tepki göstermesi,¹³⁶⁵ bu durumun son dönemdeki en belirgin kanıtlarını oluşturmaktadır.

Ukrayna'da serbest piyasa ekonomisine geçiş konusundaki reformlara Estonya'ya kıyasla oldukça sınırlı bir biçimde yönelinmesinde *oligarkların* ekonomik belirleyiciliği etkili olmuştur. Ukrayna, Sovyet sonrası cumhuriyetler arasında ruble alanını ilk terk edenlerden olmasına rağmen (Kasım 1992'de Baltık Cumhuriyetleri'nin ardından), bu adımı serbest piyasa ekonomisi yolunda diğer

¹³⁶⁰ Söz konusu veriler 2001 yılına aittir. Bkz. Oleg Ustenko, "Steel and Coal Coke Sector in Ukraine: Can the Future be Predicted?", <http://www.edc.com.ua/free_papers/metallurgy-oleg2a.pdf>, (19.11.2008).

¹³⁶¹ Bu grup büyük ölçüde Bölgeler Partisi'nde kümelenmektedir.

¹³⁶² Dnipropetrovsk Grubu iç hesaplaşmaları yüksek olan bir gruptur. Kuçma ve Timoşenko bu grubun önemli temsilcileri olarak gösterilebilir.

¹³⁶³ Bu grup, Ukrayna Sosyal Demokrat Partisi (birlik) [Sotsial-Demokratična Partiya Ukrayini (ob yednana), Соціал-демократична партія України (об'єднана)] içinde etkindir. Söz konusu parti 1996 yılında Leonid Kravçuk tarafından kurulmuştur. Viktor Medvedçuk ve Grigoriy Surkis, bu gruba dâhil *oligarklar* arasında öne çıkanlardır. Donetsk Grubu, Dnipropetrovsk Grubu ve Sosyal Demokrat Holding konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sarna, **a.g.m.**, s. 73-76.

¹³⁶⁴ "Ukrayna'da Hükümet Dağıldı", **Radikal**, 4 Eylül 2008, <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=Detay&ArticleID=897038&Date=28.10.2008&CategoryID=81>, (20.11.2008).

¹³⁶⁵ "Ukraine Comes to the Forefront", **The Economist**, 11 Eylül 2008, <http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=12209028>, (21.11.2008).

ekonomik reformlar takip etmemiş,¹³⁶⁶ dönemin Devlet Başkanı Kravçuk, “şok terapinin” değil, “milli reform modelinin” Ukrayna için doğru yol olduğunu ifade etmiştir.¹³⁶⁷ Bu çerçevede ekonominin yönetimi serbest pazar ekonomisine hızlı geçiş savunucusu Volodymyr Lanovoy’dan alınıp, *nomenklaturanın* “güvenilir temsilcilerine” bırakılmıştır.¹³⁶⁸

Ukrayna’nın Kasım 1992’de ruble bölgesinden ayrılmasının amacı, Estonya’daki durumun aksine, Sovyet ekonomik alanından uzaklaşmak değil, rublenin yüksek enflasyonunun yaratacağı ekonomik yıkımdan korunmak olmuştur.¹³⁶⁹ Bir başka ifadeyle, bağımsızlık sonrasında Ukrayna’nın ruble bölgesinden çıkışı, aynı dönem Estonya’daki durumun aksine, Rus etki alanından uzaklaşmak gibi bir milliyetçi hedefe değil, ekonomik dengeleri kısa vadede koruyabilmek gibi pragmatik bir hedefe yönelik olmuştur. Ancak Ukrayna’nın ruble bölgesinden ayrılmasından sonra da enflasyon düşüş eğilimine girmemiş;¹³⁷⁰ hatta 1993’te % 4735 oranına ulaşmıştır. 1990–1994 döneminde Ukrayna’da toplam üretim % 50 oranında düşmüştür.¹³⁷¹ Ukrayna, bu dönemde, silahlı çatışmalar yaşayan Sovyet sonrası cumhuriyetler dışında, Sovyet sonrası coğrafyada GSYİH’da

¹³⁶⁶ Marek Dabrowski ve Rafal Antczak, “Economic Transition in Russia, Ukraine, and Belarus: a Comparative Perspective”, Bartłomiej Kaminski (der.), **Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia**, New York, M. E. Sharpe, 1996, s. 48. Kravçuk döneminde diğer serbest piyasa reformlarının yapılmamasında dönemin Ukrayna Parlamentosu’nda *nomenklaturanın* hâkimiyetinin da payı vardır. Nitekim Kravçuk Hükümeti tarafından 1991–1994 arası dönemde tam yedi ekonomik reform programı Ukrayna Parlamentosu’na önerilmiş, ancak bunlardan hiçbirisi Parlamento tarafından kabul edilmemiştir. Bkz. Shen, **a.g.e.**, s. 51.

¹³⁶⁷ Adam Zwass, **From Failed Communism to Underdeveloped Capitalism: Transformation of Eastern Europe, the Post-Soviet Union and China**, New York, M. E. Sharpe, 1995, s. 107.

¹³⁶⁸ James S. Olson, **An Ethnohistorical Dictionary of the Russian and Soviet Empires**, Westport, Greenwood Press, 1994, s. 696.

¹³⁶⁹ 2 Şubat 1993’te dönemin Ukrayna Devlet Başkanı Kravçuk, ruble bölgesinin terk edilme nedeninin sadece enflasyon olduğunu açıklamıştır. Şu sözler Kravçuk’a aittir: “Eğer Rusya’nın doları olsaydı, herkes ruble bölgesinde kalırdı.” Bkz. Zbigniew Brzezinski ve Paige Sullivan (der.), **Russia and the Commonwealth of Independent States – Documents, Data and Analysis**, New York, M. E. Sharpe, 1997, s. 681. Nitekim 1992 yılında Ukrayna’da enflasyon oranı, Rusya Federasyonu’ndaki orana benzer biçimde % 1000’in üzerinde seyretmiştir.

¹³⁷⁰ Simon Johnson ve Oleg Ustenko, “Ukraine”, Michael L. Wyzan (der.), **First Steps toward Economic Independence – New States of the Post-Communist World**, Westport, Praeger, 1995, s. 51.

¹³⁷¹ Michael G. Kort, **The Handbook of the Former Soviet Union**, Brookfield, Millbrook Press, 1997, s. 61.

ve endüstriyel üretimde en keskin düşüşü yaşamış ve en yüksek enflasyon oranlarına sahip olmuştur.

Estonya’da bağımsızlık sonrası ilk yıllarda ekonomik sıkıntılara yönelik toplumsal tepki, devlet tarafından etnik milliyetçilik kanalıyla sınırlandırılmaktaydı. Oysa aynı dönemde Ukrayna’da toplumsal tepkiler, *nomenklaturanın* ekonomik çıkarları gereği etnik Ukrayna milliyetçiliğine mesafeli kalması nedeniyle kimlik politikasının ılımlılaştırıcılığından geçiril(e)medi. Kitleler, ekonomik sıkıntıların ancak Rusya Federasyonu ile ekonomik ilişkilerin geliştirilebilmesiyle ortadan kaldırılabileceği anlayışına yöneldi.¹³⁷² Böyle bir ortamda, 1994 Devlet Başkanlığı seçimlerinde Kravçuk karşısında Kuçma, Rusya Federasyonu ile ilişkileri geliştirme programının önceliğine, içeriği muğlâk bırakılan bir ekonomik reform vaadini ekleyerek başarılı oldu.¹³⁷³ Kuşkusuz Kuçma’nın programının önceliği, Kravçuk döneminde iç özelleştirme yoluyla büyütülen *oligarkların* ekonomik refahlarını sürdürülebilir kılmak için gerekli bir adımdı.

Rusya Federasyonu ile ilişkileri geliştirme programı çerçevesinde Kuçma üç önemli girişimde bulunmuştur. Temmuz 1994’ten sonra BDT içinde ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinin aktif bir savunucusu olmuş, Ocak 1995’te Ukrayna-Rus ortak sermayesine dayanan Finansal-Endüstriyel Holdingler’in kuruluşuna olanak tanıyan başkanlık kararnamesini çıkartmış, Şubat 1995’te Rusya-Federasyonu ile serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Bu önlemler, Ukrayna-Rusya Federasyonu

¹³⁷² Tor Bukkvoll’a göre Ukrayna’da 1994 yılında gerçekleştirilen Devlet Başkanlığı Seçimleri’ni kazanmak için politikacılar Rusya Federasyonu’ndan uzaklaşmayı değil Rusya Federasyonu’na yaklaşmayı vaad etmeliydiler. Bkz. Bukkvoll, **a.g.e.**, s. 89-90.

¹³⁷³ Bkz. Kort, **a.g.e.**, s. 62.

ticari ilişkilerini önemli ölçüde geliştirmiş, özellikle Rusya Federasyonu'na ihracat Haziran 1995'ten itibaren belirgin bir artış göstermiştir.¹³⁷⁴

Kuçma'nın pazar ekonomisi yönündeki reformları ise seçici bir nitelik taşımıştır. 1994 yılının sonlarında Kravçuk döneminde sürekli ertelenen kalemlerde fiyat liberalleştirmeleri gerçekleşmiş, Ukrayna'nın bütçe açığı IMF programına uygun olarak kısılmış, alınan önlemlerle enflasyon düşürülmüştür. 1996 yılında kalıcı milli para birimi *hrivnya* dolaşıma girmiştir.¹³⁷⁵ Ancak aynı dönemde gerçekleştirilen büyük özelleştirmeler, “iç özelleştirmeler” şeklinde olmuş ve bu durumdan *oligarklar* kazançlı çıkmışlar, yine *oligarkların* istemleri doğrultusunda korumacı gümrükler ve teşvikler sürdürülmüş, bütçe denkliliği konusundaki kararlılık 1995 sonrasında yerini artan sosyal harcamalara bırakmıştır. Sosyal harcamalardan yararlananlar bile, büyük ölçüde, fakir kitlelerden ziyade zengin *oligarklar* olmuştur.¹³⁷⁶ 1998 Finansal Krizi sonrasında Kuçma Yönetimi mali önlemler alsa ve kamu harcamalarında yeniden kısıntıya gitse de, bu önlemler, “neo-liberal ekonomi” bağlamında bir reform boyutuna erişmemiştir.¹³⁷⁷

2000'li yıllarda ise, 1998 Krizi nedeniyle *hrivnyadaki* % 40'lık değer kaybının ihracatı güçlendirici etkisi ve Rusya Federasyonu gibi önemli pazarlarda yaşanan talep patlaması gibi nedenlerle¹³⁷⁸ Ukrayna'da yüksek büyüme oranları görülmüştür. Ancak bu oranlar süreklilik göstermemiş, örneğin 2004 yılı itibariyle % 13 olan büyüme oranı 2005 yılında % 3'e gerilemiştir.¹³⁷⁹

¹³⁷⁴ Bukkvoll, a.g.e., s. 82-83.

¹³⁷⁵ Anders Aslund ve Georges de Menil, “The Dilemmas of Ukrainian Economic Reform”, Anders Aslund ve Georges de Menil (der.), **Economic Reform in Ukraine – the Unfinished Agenda**, New York, M.E. Sharpe, 2000, s. 8–10.

¹³⁷⁶ Y.a.g.m., s. 8-11.

¹³⁷⁷ Y.a.g.m., s. 10.

¹³⁷⁸ Derrer, a.g.m., s. 152-153.

¹³⁷⁹ Taras Kuzio, “Yushchenko's First Year in Office: a Western Perspective”, **Ukrayinska Pravda**, 13 Aralık 2005, <<http://www.pravda.com.ua/en/news/2005/12/13/4922.htm>>, (24.11.2008).

Yuşçenko'nun devlet başkanlığı döneminin ilk yıllarında ekonomik reform ve özelleştirme, hükümet öncelikleri arasında yer almamıştır.¹³⁸⁰ Bu durum, büyük ölçüde Yuşçenko'nun bilinçli ekonomik tercihlerinden ziyade, ekonomik hâkimiyetleri süren *oligarkların* baskısından kaynaklanmıştır. Yuşçenko döneminde ekonomik reform konusunda atılan en büyük stratejik adım, 16 Mayıs 2008'de Ukrayna'nın DTÖ üyeliği olmuştur. Ukrayna'nın DTÖ üyeliği bir taraftan otomotiv, tersane ve savunma gibi milli endüstri sektörlerine (ve dolayısıyla *oligarklara*) büyük maddi kayıplar yaşatabilecektir.¹³⁸¹ Diğer yandan hızlandıracağı AB üyelik süreciyle birlikte,¹³⁸² Ukrayna'nın dış ticari ilişkilerinde Batı'nın payını arttırabilecektir.¹³⁸³ Böylelikle iki yönden Rusya Federasyonu'na olan bağımlılık zayıflatılarak,¹³⁸⁴ etnik milliyetçiliğe dayalı bir devlet politikasının kurumsallaşmasının önündeki ekonomik engeller, sınırlı düzeyde de olsa azaltılabilecektir.

Tablo 5.5 ve 5.6'te görüldüğü gibi DTÖ'yle üyelik müzakerelerinin başladığı 1993 yılından¹³⁸⁵ itibaren Ukrayna'nın AB ülkeleriyle ticaret hacminde bir artış

¹³⁸⁰ Y.a.g.m., <<http://www.pravda.com.ua/en/news/2005/12/13/4922.htm>>.

¹³⁸¹ Eski Başbakan ve Bölgeler Partisi Genel Başkanı Yanukoviç'in bu konudaki eleştirileri için bkz. "WTO to Consider Ukraine's Accession", **RIA Novosti**, 5 Şubat 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080205/98402600.html>>, (24.11.2008).

¹³⁸² Ukrayna-AB arasında yapılan 1994 tarihli Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'na göre (söz konusu anlaşma 1998'de yürürlüğe girmiştir) Ukrayna'nın AB ile ilişkilerinin gelişmesi, Ukrayna'nın DTÖ üyeliği şartına bağlanmıştı. Sonrasında Ukrayna ile AB arasında Serbest Ticaret Anlaşması (STA) müzakerelerinin başlaması için de Ukrayna'nın DTÖ'ye katılımı önkoşul olarak ileri sürülmüştü. Bkz. "Ukrayna'nın Bölgedeki Rolü AB Çıpası ile Artıyor", **Euractive.com AB Haber ve Politika Portalı**, <<http://www.euractiv.com.tr/genisleme-ve-konsular/link-dossier/ukraynanin-bolgedeki-rolu-ab-cipasi-ile-artiyor>>, (25.11.2008). "Ukraine-EU Bilateral Relations", **Ukrayna Dışişleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.mfa.gov.ua/mfa/en/847.htm>>, (25.11.2008). Boris Tarasyuk, AB ile ilişkilerde DTÖ'nün önemini, Ukrayna için sadece AB üyeliği değil, AB ile bütünleşme yolunda her adımın, DTÖ üyeliği gerçekleşmeden imkânsız olduğunu vurgulayarak ifade etmektedir. Bkz. Boris Tarasyuk, "The Legislative Process and WTO Accession", Ihor Burakovsky, Lars Handrich ve Lutz Hoffmann (der.), **Ukraine's WTO Accession: Challenge for Domestic Economic Reforms**, Heidelberg, Physica Verlag, 2004, s. 27.

¹³⁸³ Nitekim Ukrayna'nın DTÖ üyeliğinin ardından, AB-Ukrayna STA müzakerelerine başlanmıştır. "EU and Ukraine Launch Free Trade Agreement Negotiations", <trade.ec.europa.eu/doclib/html/137782.htm>, (24.11.2008).

¹³⁸⁴ Yuşçenko yönetiminde Ukrayna, Rusya Federasyonu'na ekonomik bağımlılığı zayıflatmak adına 2003 yılında Rusya Federasyonu'nun inisiyatifiyle oluşturulan ve Kuçma Yönetimi'nin de destek verdiği Tek Ekonomik Saha Projesi'nden çekilmiştir. Bkz. Fırat Purtaş, "Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri", M. Turgut Demirtepe (der.), **Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası**, Ankara, USAK Yayınları, 2008, s. 46.

¹³⁸⁵ "Ukraine Signs Deal Opening Way to WTO Accession", **RIA Novosti**, 5 Şubat 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080205/98459021.html>>, (25.11.2008).

gözlense de, Rusya Federasyonu, ülkenin en büyük ticari ortağı olmayı sürdürmektedir. Ancak Sovyet sonrası ilk yıllarda Ukrayna'nın ihracat ve ithalatında Rusya Federasyonu'nun payı % 50'lerdeyken, bu oranın 2007 yılında % 25'lere

Tablo 5.5. Ukrayna'nın İhracatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)

Ülke	1993	2002	2007
Rusya Federasyonu	45,35	17,56	25,82
Türkiye	1,82	6,89	7,44
İtalya	1,80	4,68	5,67
Almanya	2,20	4,10	3,43
Çin	3,47	3,72	0,84
Polonya	1,57	2,82	3,40
ABD	2,10	2,82	2,18
Diğer	41,69	57,41	51,22
Toplam	100	100	100

Kaynak: Tatyana Dubovyk, "International Trade in Ukraine since 1991: Goods Traded, Trading Partners, Government Policies", <<http://www.econ.umn.edu/~walrath/Tetyana.pdf>>, (21.11.2008). "Geografičeskaya Struktura Vneşney Targovliya Ukrainy Tavarami za Yanvar-Sentyabr 2007 Goda - Географическая Структура Внешней Торговля Украины Товарами за Январь-Сентябрь 2007 Года", <<http://ukrrudprom.com/data/htmls/rteyw301107.php>>, (21.11.2008).

Tablo 5.6. Ukrayna'nın İthalatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)

Ülke	1993	2002	2007
Rusya Federasyonu	52,44	37,11	28,59
Türkmenistan	14,05	11,11	8,33
Almanya	4,85	9,58	9,53
Polonya	0,81	3,16	4,67
Fransa	1,65	2,83	2,24
ABD	2,35	2,73	2,20
İtalya	1,01	2,71	2,98
Diğer	22,84	30,77	41,46
Toplam	100	100	100

Kaynak: Tatyana Dubovyk, "International Trade in Ukraine since 1991: Goods Traded, Trading Partners, Government Policies", <<http://www.econ.umn.edu/~walrath/Tetyana.pdf>>, (21.11.2008). "Geografičeskaya Struktura Vneşney Targovliya Ukrainy Tavarami za Yanvar-Sentyabr 2007 Goda - Географическая Структура Внешней Торговля Украины Товарами за Январь-Сентябрь 2007 Года", <<http://ukrrudprom.com/data/htmls/rteyw301107.php>>, (21.11.2008).

düştüğü görülmektedir. Bu düşüşe rağmen, Rusya Federasyonu'ndan ithalatın enerji gibi endüstriyel üretim için kilit sektörlerde yoğunlaşması (ve enerji konusunda Rusya dışı alternatiflerin sınırlılığı) ve Rusya Federasyonu'na ihracatın büyük ölçüde Batı malları ile rekabet gücü düşük kalemlerden oluşması, Ukrayna açısından Rusya Federasyonu'yla ticareti vazgeçilmez kılmaya devam ettirmektedir.

Ukrayna'ya Kravçuk ve Kuçma dönemlerinde oldukça düşük düzeylerde doğrudan yabancı sermaye akışı gerçekleşmiştir.¹³⁸⁶ 2003 yılında Kuçma Yönetimi'nin yabancı sermaye konusunda görev yapan bir yönetsel birim kurmasıyla, doğrudan yabancı yatırımlar iki kata yakın artış göstermiştir.¹³⁸⁷ Yuşçenko'nun devlet başkanlığının ilk yıllarında ise beklentilerin aksine doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi bir artış meydana gelmemiş,¹³⁸⁸ sadece 2007 yılında DTÖ üyelik sürecinin sona yaklaşmasının ardından Ukrayna'daki doğrudan yabancı yatırımlarda belirgin bir artış gözlenmiş ve bu eğilim 2008 yılında da sürmüştür.¹³⁸⁹ Estonya'da doğrudan yabancı yatırımlarda Rus sermayesi oldukça küçük bir yüzdeyi oluştururken, Ukrayna'da Rus sermayesi liderliği elinde tutmuştur.¹³⁹⁰ Sonuç olarak Sovyet sonrası Estonya'daki durumun aksine Ukrayna'da doğrudan yabancı sermaye,

¹³⁸⁶ Örneğin 1989–1995 döneminde Kazakistan 1 milyar 831 milyon dolar, Estonya 631 milyon dolar yabancı sermaye alırken, Ukrayna'da bu rakam yüksek nüfusu, büyük yüzölçümü ve endüstriyel birikimine rağmen 581 milyon dolar seviyesinde kalmıştır. Bkz. Mohammed Ishaq, "Foreign Direct Investment in Ukraine since Independence", **Center for Economic Reform and Transformation Discussion Paper**, Mayıs 1997, S. 97/16, s. 11, <<http://www.som.hw.ac.uk/cert/wpa/1997/dp9716.pdf>>, (24.11.2008).

¹³⁸⁷ Ukrayna'ya gelen doğrudan yabancı yatırım 2002 yılı itibarıyla 750 milyon dolar, 2003 yılı itibarıyla ise 1,25 milyar dolardır. Bkz. Derrer, **a.g.m.**, s. 151.

¹³⁸⁸ Roman Bryl, "Ukraine Fails to Attract Foreign Direct Investments (FDI), Rekindle Economic Growth", **forUm**, 30 Ağustos 2005, <<http://en.for-ua.com/analytics/2005/08/30/122831.html>>, (25.11.2008).

¹³⁸⁹ 2006 yılında Ukrayna'ya gelen doğrudan yabancı yatırımlar 5 milyar dolarken 2007'de 10.7 milyar dolara yükselmiştir. Bkz. Andrew Mac, "Foreign Direct Investment Drives Growth in Ukraine", <<http://www.magister.s.com/insight/2008-1/fdi-drives-growth-in-ukraine/>>, (25.11.2008).

¹³⁹⁰ Derrer, **a.g.m.**, s. 151. 2008 yılı itibarıyla Ukrayna'da Rusya Federasyonu ve AB kaynaklı doğrudan yatırımların, toplam doğrudan yabancı yatırımlara oranlarının sırasıyla % 5,6 ve % 75 düzeylerinde olması Rus sermayesinin Ukrayna'daki zayıflığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Ukrayna'daki Rus kaynaklı doğrudan yatırımlarının büyük bir kısmı Güney Kıbrıs Rum Kesimi gibi AB üyesi ülkeler kanalıyla aktarılmıştır. Rus menşeli sermayenin liderliği 2005 yılında Ukrayna çelik devi Kryvorizhstal'i satın alan Hindistan'lı Mittal Grubu'nun sermayeyi Alman şubesinden aktarması nedeniyle Almanya'ya geçmiştir. Bkz. Keith Crane ve F. Stephen Larrabee, "Encouraging Trade and Foreign Direct Investment in Ukraine", **RAND National Security Research Division Research Paper**, 2007, s. 17, <http://www.rand.org/pubs/monographs/2007/RAND_MG67_3.pdf>, (24.11.2008). Mac, **a.g.m.**, <<http://www.magisters.com/insight/2008-1/fdi-drives-growth-in-ukraine/>>.

oransal düşüklüğü ve Rus payının büyüklüğü nedeniyle, Ukrayna'yı Sovyet sonrası ekonomik alandan uzaklaştırma konusunda şu ana kadar ciddi bir işlev yerine getirmemiştir.

5.2.3.3. Kazakistan: Sovyet Sonrası Ekonomik Alandan Sınırlı Çıkış

Yukarıda da görüldüğü gibi, Sovyet sonrası ilk yıllarda Estonya'da *nomenklaturanın* ekonomik ve politik tasfiyesi, Ukrayna'da *nomenklaturanın* ekonomik ve politik hâkimiyeti yaşanmıştır. Kazakistan'da ise aynı dönemde, *nomenklaturanın* belirleyiciliği sürmüş, ancak eşzamanlı olarak devlet tarafından *nomenklatura* unsurları dışında ekonomik seçkinler yaratılıp yabancı sermaye ön plana alınarak sözkonusu belirleyicilik dengelenmeye çalışılmıştır.

Kazakistan'da bağımsızlık sonrası *oligarkları* dört gruba ayırmak mümkündür. Birinci grubu, bağımsızlık sonrasında büyük özelleştirmelere ve ekonomik serbestleşmeye bağlı olarak zenginliklerini katlayan Komünist Parti seçkinleri (*nomenklatura oligarkları*) oluşturmaktadır. İkinci grup, yine ekonomik serbestleşme ve özelleştirme aracılığıyla zenginleşen ancak Sovyet devlet aygıtıyla bağlantısı olmayan, “Genç Türkler” (*Mladoturki*) veya “Yeni Kazaklar” olarak adlandırılan gruptur.¹³⁹¹ Nazarbayev, *nomenklaturanın* devam eden politik ve ekonomik gücünü dengelemek amacıyla 1990'ların ortalarından itibaren *Genç Türkler*'e iş yaşamlarında özel destek vermiş, kilit politik ve bürokratik mevkilere sözkonusu grubun temsilcilerini atamıştır. Üçüncü grup, Nazarbayev'in yakın

¹³⁹¹ Barbara Junisbai ve Azamat Junisbai, “The Democratic Choice of Kazakhstan: a Case Study in Economic Liberalisation, Interelite Cleavage and Political Opposition”, *Demokratizatsiya*, Yaz 2005, C. 13, S. 3, s. 381. Bhavna Dave, *Kazakhstan – Ethnicity, Language and Power*, Londra, Routledge, 2007, s. 143.

çevresi, akrabaları ve Şapraştı aşireti üyelerinden oluşmaktadır.¹³⁹² Bu grup, hem *nomenklatura oligarklarının* hem de *nomenklatura* karşısında gücü oldukça artan ancak Nazarbayev'in istemleriyle çelişen inisiyatifler almaya başlayan *Genç Türkler*'in 2002 yılında büyük ölçüde neticelenen tasfiyesinde kullanılmıştır.¹³⁹³ Son grubu ise yine *nomenklaturaya* dâhil olmayıp, krom, alüminyum ve doğal gaz özelleştirmeleri kanalıyla zenginleştirilen ve *Trio* olarak adlandırılan iş adamları oluşturmaktadır.¹³⁹⁴ Bu grup, Kazakistan'da gücü dönemsel değişmelere uğramayan tek *oligark* grubudur.

İlk grubu oluşturan *nomenklatura oligarkları*, özellikle ekonomik olarak etkin oldukları 1991–1993 yılları arasında Kazakistan'da devlet bağlamlı milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde etkili olmuşlardır.¹³⁹⁵ *Nomenklatura oligarkları*, askeri-endüstriyel sektörde yoğunlaşmışlar, teknolojik gerilik nedeniyle pazar olarak yalnızca üçüncü dünya ülkelerine hitap edebilmişlerdir. ABD'nin, Kazakistan'dan askeri materyallerin ihracatını kontrol etmek yönündeki çeşitli gayretleri, sektör temsilcilerini Rusya Federasyonu'na yaklaştırmıştır. Ancak ABD ile ilişkileri riske atmayı ekonomik çıkarlarına uygun görmeyen enerji *oligarklarının* güçlenmelerinin neticesinde Nazarbayev, Temmuz 1996'da, askeri materyallerin Kazakistan'dan ihracatını kontrol etmek üzere yasal düzenlemelere girişmiş, bir başka ifadeyle askeri-endüstriyel grubun çıkarlarını, ekonomik gücünü arttıran enerji sektörünün çıkarlarına feda etmiştir.¹³⁹⁶ Genel olarak *nomenklatura oligarkları*

¹³⁹² Şapraştı aşireti Büyük Cüz'e ait olup, Nazarbayev sözkonusu aşiretin üyesidir.

¹³⁹³ Tor Bukkvoll, "Astana's Privatised Independence: Private and National Interests in the Foreign Policy of Nursultan Nazarbayev", *Nationalities Papers*, Eylül 2004, C. 32, S. 3, s. 635–636.

¹³⁹⁴ "London-based Oligarchs Face Cash Probe", *The Independent*, 8 Ağustos 2004, <<http://www.independent.co.uk/news/business/news/londonbased-oligarchs-face-cash-probe-555761.html>>, (27.11.2008).

¹³⁹⁵ *Nomenklatura oligarklarının* neredeyse tamamı Büyük Cüz üyelerinden oluşmuştur. Bu durum, 1970'li yıllardan itibaren Kazak SSC'nin bürokrasisinde baskın konumu Büyük Cüz temsilcilerinin almasının doğal bir sonucudur. Bukkvoll, "Astana's Privatised Independence...", s. 635.

¹³⁹⁶ Y.a.g.m., s. 640.

güçlerini varolan ekonomik ve dış ticari yapıya borçlu olduklarından, Batı ile ilişkilerin gelişmesinin bir sonucu olarak ekonomik ve dış ticari yapıda meydana gelecek dönüşümlerin yıkıcı etkilerinden çekinmişlerdir.¹³⁹⁷ Aynı nedenle, bir denge unsuru olarak gördükleri Rusya Federasyonu'yla ilişkileri geliştirme gayreti içinde olmuşlar, Rusya Federasyonu'nun Kazakistan'daki etkisini bir tehdit olarak değerlendirmemişler ve son tahlilde Rusya Federasyonu ve/veya Rus karşıtı bir milliyetçilik anlayışının destekçisi olmamışlardır.

İkinci *oligark* grubunu oluşturan *Genç Türkler*'in ekonomik ve politik üstünlükleri büyük ölçüde Akezhan Kajegeldin'in 1994–1997 yılları arasındaki başbakanlık dönemiyle çakışmaktadır. Ancak *oligark*ların bazılarının 2000'li yıllara kadar devlet nezdinde itibarlı konumlarını sürdürdükleri görülmektedir. Akezhan Kajegeldin,¹³⁹⁸ Bulat Abilov,¹³⁹⁹ Muhtar Ablyazov¹⁴⁰⁰ ve Galimcan Jaykanov¹⁴⁰¹ bu

¹³⁹⁷ Y.a.g.m., s. 637.

¹³⁹⁸ Kajegeldin, 1990 sonrasında Semipalatinsk bölgesinin endüstriyel lideri konumuna erişmiştir. Ekim 1994'te Nazarbayev tarafından başbakanlık görevine atanmıştır. Kajegeldin'in başbakanlığı döneminde Kazakistan'da serbest pazar ekonomisi yönünde dönüşüme başlanmış, önemli özelleştirmeler yapılmış ve ülkeye büyük miktarlarda yabancı sermaye akışı gerçekleşmiştir. 1996 yılında Adam Smith Enstitüsü, Kajegeldin'i "yılın reformcusu" ödülüne layık görmüştür. 1999 yılında sürgüne gönderilmiş, 2001 yılında gıyabında yargılanmış ve rüşvet, yolsuzluk ve vergi kaçaklığı suçlarından on yıl hapse mahkûm edilmiştir. Bkz. "Biography", **Akezhan Kajegeldin'in Kişisel İnternet Sitesi**, <http://www.kazhegeldin.org/index.php?option=com_content&task=view&id=25&Itemid=44>, (28.11.2008). <<http://timelines.ws/countries/KAZAKHSTAN.HTML>>, (28.11.2008). Kajegeldin *Genç Türkler*'in ilk örneği ve özelleştirme sürecinin sembolü olarak kabul edilmektedir. Bukkvoll, "Astana's Privatised Independence...", s. 635.

¹³⁹⁹ Abilov, 1991–2000 yılları arasında Butya Holding'in yönetim kurulu başkanlığı görevini yürütmüştür. "Abilov Bulat Mukishevitch", **Eurasian Home**, <<http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&country=98&letter=all&person=443&s=gdfpfh55hwzklk452gchry55>>, (28.11.2008). 1999 yılında Koç Grubu ile ortak olarak Kazakistan'ın ilk alışveriş merkezi olan Ramstor mağazasını Almaata'da açmıştır. Abilov'un Nursultan Nazarbayev'in eşiyle akrabalık ilişkisi sözkonusudur. "Kazakistan'da Ramstor İzdihamı", **Milliyet**, 15 Mayıs 1999, <<http://www.milliyet.com.tr/1999/05/15/ekonomi/eko03.html>>, (28.11.2008).

¹⁴⁰⁰ Ablyazov, 1998'de Kazakistan'da Nursultan Nazarbayev'e en yakın isimlerden biri olarak Enerji, Endüstri ve Ticaret Bakanlığı görevine atandı. Ancak 2002 yılında muhalefet cephesine geçince politik kariyeri sona erdi. Görevi kötüye kullanmaktan 6 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 2003'te Nazarbayev tarafından affedildi ve ülkeyi terk ederek Moskova'ya yerleşti. Moskova'da Kazak sermayesini toplayıp "Eurasia" yatırım fonunu kurdu. 2005 yılında "siyasetten uzak durmak kaydıyla" Kazakistan'a geri döndü. Ülkenin en büyük bankalarından Bank Turan Alem'in yönetim kurulu başkanlığına seçildi. O tarihten beri hem Bank Turan Alem'i BDT'nin en güçlü bankası haline getirdi, hem de Moskova'daki gücü ve bağlantıları sayesinde uluslararası projelere el atmaya başladı. Şekerbank'ın hisselerini satın alarak Türkiye pazarına girmesi Ablyazov'un ilk adımıydı. Bkz. "Ruben Vardaryan ve Muhtar Ablyazov", **TürkRus İnternet Sitesi**, <<http://www.turkrus.com/content/view/4851/160/>>, (28.11.2008). Bakü ve Moskova'da büyük hacimli inşaat yatırımları da bulunan Ablyazov, Petkim'in %51'lik hissesini satın alan Rus-Kazak grubunun içinde yer almıştır. Serpil Yılmaz, "İhaleden Önce Nazarbayev Tamince ile Tatil Yaptı", **Milliyet**, 8 Temmuz 2007, <<http://www.milliyet.com.tr/2007/07/08/yazar/yilmaz.html>>, (28.11.2008).

grubun önemli temsilcilerindendir. *Genç Türkler*, serbest piyasa ekonomisi taraftarlığına ve Batı yanlısı bir anlayışa sahip olmakla birlikte ekonomik çıkarlarıyla çeliştiği durumlarda ülke içi özelleştirme sürecine yabancı sermayenin katılmasına karşı durmuşlar, bir başka ifadeyle yabancı sermaye konusunda seçici bir anlayış benimsemişlerdir. Rusya karşıtlığına ise yönelmemişlerdir.¹⁴⁰² Rusya karşıtı bir yaklaşıma sahip olmamaları, ekonomik etkinliklerinde Batı sermayesinin olduğu kadar Rus sermayesinin de desteğine ihtiyaç duymalarından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak *Genç Türkler*'in de farklı nedenlerle de olsa tıpkı *nomenklatura oligarkları* gibi Rusya Federasyonu ve/veya Rus karşıtı bir milliyetçilik anlayışına destek vermedikleri görülmektedir. *Genç Türkler*'in 1997 ve 2002 yıllarında iki dalga halinde ekonomik ve politik tasfiyeleri gerçekleşmiştir.¹⁴⁰³

Üçüncü *oligark* grubunu Nazarbayev'in akrabaları oluşturmaktadır. Nazarbayev'in üç kızı Dariga, Dinara ve Aliya¹⁴⁰⁴ ile damatları Rahat Aliyev, Timur Kulibayev¹⁴⁰⁵ ve Daniyar Hassenov bu çerçevede değerlendirilebilir.¹⁴⁰⁶ Nazarbayev ailesinin *oligarklaşma* süreci 1995 yılında başlamış, bu tarihten itibaren ülkenin petrol ve maden endüstrisi, petrol ve doğalgaz boru hatları, finans ve medya sektöründe Nazarbayev ailesi kontrolünü sağlamıştır.¹⁴⁰⁷ Nazarbayev'in akrabalarının hâkimiyet kurduğu sektörlerden en önemlisi enerji olarak

¹⁴⁰¹ Jaykanov, kömür endüstrisinde faaliyet göstermiştir. 1994 yılında, henüz 31 yaşındayken Semipalatinsk, Aralık 1997'de ise Pavlodar valiliğine atanmıştır. "Galymzhan Zhakiyanov", <<http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Galymzhan-Zhakiyanov>>, (28.11.2008).

¹⁴⁰² Bukkvoll, "Astana's Privatised Independence...", s. 638.

¹⁴⁰³ <<http://timelines.ws/countries/KAZAKHSTAN.HTML>>.

¹⁴⁰⁴ Aliya Nazarbayeva'nın eski eşi, Kırgızistan'ın eski Devlet Başkanı Askar Akayev'in büyük oğlu Haydar Akayev'dir. "Central Asia's 'Perfect Couple' Wed", **BBC News**, 19 Temmuz 1998, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/135429.stm>>, (28.11.2008).

¹⁴⁰⁵ Kazak enerji *oligarkı* Kulibayev, Forbes Dergisi'nce hazırlanan "2007 Dünyanın Milyarderleri Listesi'nde" 458. sırada yer almaktadır. Bkz. <http://www.forbes.com/lists/2007/10/07billionaires_Timur-Kulibaev_9QF5.html>, (28.11.2008).

¹⁴⁰⁶ Bkz. Andrew E. Kramer, "Kazakh Leader's Family Widens Oil Clout", **International Herald Tribune**, 23 Aralık 2005, <<http://www.iht.com/articles/2005/12/23/business/kazakh.php>>, (28.11.2008).

¹⁴⁰⁷ "Nations in Transit 2003: Country Report of Kazakhstan", **Birleşmiş Milletler Kamu Yönetimi Ağı**, s. 310, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispacee/unpan012422.pdf>>, (28.11.2008).

değerlendirilebilir. Çünkü Kazakistan'ın GSYİH'sında petrol ve gaz sektörünün payı sürekli bir artış göstermekte ve Kazakistan toplam ihracatının yarısından fazlasını petrol ve doğalgaz kalemleri oluşturmaktadır.¹⁴⁰⁸ Enerji sektörünün petrol çıkarma ve dünya pazarlarına ulaştırma gibi konularda yeni teknolojiye ve sermayeye olan ihtiyacı¹⁴⁰⁹ bu sektör *oligark*larını Batıcı bir yaklaşıma yöneltirken, eş zamanlı olarak boru hatları güzergâhları konusunda Rusya Federasyonu'na süren bağımlılık,¹⁴¹⁰ onları da birinci ve ikinci grup *oligark*lar gibi Rusya Federasyonu ve/veya Rus karşıtı bir milliyetçilik anlayışından uzak tutmuştur.

Dördüncü *oligark* grubunu oluşturan *Trionun* bileşenlerini metal, trenyolu ve enerji endüstrilerinin önde gelen bankası durumundaki Avrasya Bankası'nın sahibi olan ve ülke ekonomisinin 1/4'ünü kontrolü altında tuttuğu tahmin edilen Yahudi işadamı Aleksandr Maşkeviç,¹⁴¹¹ Özbek işadamları Patokh Şodiyev ve Alican İbragimov oluşturmaktadır. *Trio*, ülkenin enerji kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesinde en büyük oyuncular arasında olup,¹⁴¹² özelleştirmeler sonrasında ülkenin krom ve alüminyum kaynaklarının kontrolüne sahip olmuştur.¹⁴¹³ *Trio*

¹⁴⁰⁸ Kazakistan'ın GSYİH'sında petrol ve gaz sektörünün payı 2000'de % 24, 2002'de % 26, 2003'te % 27 ve 2004'te % 29 olmuştur. Kazakistan'ın ihracatı içinde petrol ve gaz sektörlerinin payı ise 2002'de % 50, 2003'te % 53, 2004'te % 59 düzeyindedir. Bkz. Mark J. Kaiser ve Allan G. Pulsipher, "A Review of the Oil and Gas Sector in Kazakhstan", **Energy Policy**, 2007, C. 35, S. 2, s. 1301.

¹⁴⁰⁹ Bu konuda bkz. Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 104-105.

¹⁴¹⁰ SSCB'de petrol ve doğalgaz boru hattı sistemleri, cumhuriyetlerin özel ihtiyaçlarına değil Birliğin kolektif ihtiyacına hizmet vermeye yönelik bir biçimde inşa edilmişti. Örneğin Pavlodar ve Çimkent rafinerileri, Kazak petrolünü değil, bugün Rusya Federasyonu topraklarında kalan Tümen bölgesinin petrolünü kullanıyorlardı. Bağımsızlık sonrasında da Kazakistan, SSCB zamanında yapılan boru hatlarının çizdiği güzergâhlara mahkûm oldu. Bu mahkûmiyeti giderebilmek için Nazarbayev, Kazakistan enerji kaynaklarını Rusya'yı devredışı bırakarak dünya pazarlarına ulaştırma konusunda projeler üretmektedir. Bkz. Zhanibek Saurbek, "Kazakh-Chinese Energy Relations: Economic Pragmatism or Political Cooperation", **China and Eurasia Forum Quarterly**, 2008, C. 6, S. 1, s. 83-84.

¹⁴¹¹ Lily Galili, "A Kazakh Oligarch Trying to be a Jewish Tycoon", **Ha'aretz**, 29 Ekim 2002, <<http://www.ncsj.org/AuxPages/102902Haaretz.shtml>>, (28.11.2008).

¹⁴¹² "Nazarbayev'in Yakınındaki 'Trio', Forbes Zenginler Listesinde 534. Sırada", **Sabah**, 6 Temmuz 2007, <<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/06/haber.69FC6DCC9FFC4ACA8E06C65630D2969D.html>>, (29.11.2008).

¹⁴¹³ Bkz. "Russian Aluminum Won't Help Aluminum of Kazakhstan", **Kommersant**, 11 Ekim 2005, <http://212.248.33.60/t616527/r_2/n_14/Russian_Aluminum_Won_t_Help_Aluminum_of_Kazakhstan/>, (29.11.2008).

üyelerinin, *Genç Türkler*'in aksine politik alanın dışında kalma¹⁴¹⁴ konusundaki kararlılıkları onları Nazarbayev'e yaklaştıırken, Rus sermayesiyle giriştikleri çeşitli ortaklıklar¹⁴¹⁵ ve etnik Kazak olmamaları onları Rusya Federasyonu ve veya Rus karşıtı bir Kazak milliyetçiliği anlayışından uzak tutmuştur.

Görüldüğü gibi, Kazakistan'da *nomenklatura* ve bir ölçüde de *Genç Türkler* dışında *oligarklaşan* kesimler yabancı sermaye ve ticaret serbestleşmeleri konularında olumsuz bir yaklaşıma sahip olmamışlar, buna karşılık tüm *oligark* grupları, farklı ekonomik kaygılarla da olsa, Rusya Federasyonu ile ilişkileri gerginleştirecek bir milliyetçilik düşüncesinden uzak durmuşlardır. Kazakistan'ın ekonomi politikaları ise bir taraftan dönemin hâkim *oligark* gruplarının ekonomik görüşlerini yansıtmış, ancak diğer taraftan *oligarkların* güç dengelerindeki değişimleri belirleyebilmiştir.

Kazakistan'da ekonomi politikalarını 1991–1993, 1994–1997 ve 1998–2008 olarak üç dönemde incelemek mümkündür. 1991–1993 döneminde, bağımsızlığın kazanılmasının hemen ardından Devlet Başkanı Nazarbayev, serbest pazar ekonomisine geçiş yönünde girişimlerde bulunmuş, bu çerçevede ekonomik reform ve özelleştirme konularında teknik destek vermek üzere batılı ekonomistleri Kazakistan'a çağırmıştır. Ancak, batılı ekonomistlerin önerileriyle şekillenen ekonomik reform programı, *nomenklaturaya* zenginleşme fırsatı tanıyan ilk özelleştirmeler dışında, *nomenklaturanın* hâkim olduğu Parlamento'dan destek

¹⁴¹⁴ Söz konusu ifade Aleksandr Maşkeviç'e aittir. Bkz. Galili, **a.g.m.**, <<http://www.ncsj.org/AuxPages/102902Haaretz.shtml>>. Kuşkusuz bu ifadeden kasıt, Nazarbayev'e muhalif politik oluşumlara destek olmamaktır.

¹⁴¹⁵ Örneğin *Trio* grubu, tıpkı Ablyazov gibi, Petkim'in %51'lik hissesini satın alan Rus-Kazak grubunun içinde yer almıştır. Bkz. Meliha Okur, "Petkim'in Patronu Kim?", **Sabah**, 14 Temmuz 2007, <<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/14/haber,8C9644A593EB45ADAFB61AB07825E34A.html>>, (29.11.2008). *Trio*'nun sahibi olduğu Avrasya Alüminyum'un Rus Alüminyum firmalarıyla ortaklıkları vardır. Bkz. "Russian Aluminum Won't...", <http://212.248.33.60/t616527/r_2/n_14/Russian_Aluminum_Won_t_Help_Aluminum_of_Kazakhstan/>.

bulamamıştır.¹⁴¹⁶ Bu nedenle bu dönemde ekonomik reform, 1992 yılında fiyat serbestleştirmelerine başlanması, 1993 Anayasası'nda özel mülkiyet hakkının tanınması, Nisan 1993'te milli özelleştirme programının ilanı ve Kasım 1993'te ulusal para biriminin tedavüle sokulması¹⁴¹⁷ ve bankacılık sektörü reformlarıyla¹⁴¹⁸ sınırlı kalmıştır.

Kazakistan ekonomisinin ortak Sovyet pazarına sıkı bağıllığı, Nazarbayev Yönetimi'ni bağımsızlığın hemen sonrasındaki süreçte, Sovyet ekonomik alanını koruma yönünde politikalar üretmeye sevk etmiştir. Bu çerçevede Nazarbayev, Sovyet sonrası devletler arasında yeni bir birlik kurulması konusunda girişimlerde bulunmuştur.¹⁴¹⁹ BDT'nin kuruluş sürecindeki Belovej ve Almaata toplantılarında ruble bölgesinin devamı yönündeki görüşlerin en net destekçisi¹⁴²⁰ ve Eylül 1993 gibi oldukça geç bir tarihte, Rusya Federasyonu ve beş BDT ülkesiyle yeni bir ruble alanı oluşturulmasının gerekliliğini vurgulayan anlaşmanın neredeyse hazırlayıcısı olmuştur.¹⁴²¹

Bu dönemde yabancı sermayeyi Kazakistan'a çekme yönünde ilk ve tek adım *nomenklaturaya* rağmen Nazarbayev tarafından atılmış, 7 Mayıs 1992 tarihinde “Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti ile ‘Chevron’ Şirketi Arasında ‘Tengizchevroil’ Ortak İşletmesinin Kurulmasıyla İlgili İşbirliği İlkeleri Protokolü” imzalanmıştır. Protokole göre Tengizchevroil şirketi 1 Ocak 1993 tarihinden itibaren Tengiz-Korolyovskoye yataklarının işletme hakkına sahip olmuştur.¹⁴²²

¹⁴¹⁶ Pamela E. Blackmon, “Back to the USSR: Why the Past Does Matter in Explaining Differences in the Economic Reform Processes of Kazakhstan and Uzbekistan”, *Central Asian Survey*, Aralık 2005, C. 24, S. 4, s. 398.

¹⁴¹⁷ **Asya Hamlesi**, çev. Lazzat Urakova ve Guldariga Nogayeva, Astana, Bağımsız Toplum Kazakistan Enstitüsü Yayinevi, 2007, s. 188.

¹⁴¹⁸ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 215.

¹⁴¹⁹ **Y.a.g.e.**, s. 152, 176.

¹⁴²⁰ Bkz. **Y.a.g.e.**, s. 152. **Asya Hamlesi**, s. 179.

¹⁴²¹ Bkz. Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 160.

¹⁴²² **Y.a.g.e.**, s. 111.

Nazarbayev'in özelleştirme ve yabancı sermayeyi teşvik gibi ekonomik reform başlıklarında, *nomenklaturanın* hâkim olduğu Parlamento'dan daha fazla destek alamaması,¹⁴²³ onu Aralık 1993'te Parlamento'yu feshetmeye yöneltmiştir.¹⁴²⁴ Böylelikle 1993–1997 arası dönemi kapsayan, *Genç Türkler*'in desteğine ve Nazarbayev'in kişisel inisiyatifine dayanan hızlı reform süreci başlamıştır.

Nazarbayev, Parlamento tarafından engellenen ekonomik reform yasa tasarılarının bir kısmını 1994 ve 1995 yıllarında anayasal ve yasal güce sahip çok sayıda cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile çıkartmıştır.¹⁴²⁵ 1995 Anayasası'nın Parlamento karşısında Cumhurbaşkanı'nı güçlendiren bir sistem getirmesinin ardından *nomenklatura* baskısının sona ermesinin de etkisiyle ekonomik reforma daha fazla ağırlık verilmiştir. Örneğin bu dönemde yabancı yatırımcılar için gelir, arazi ve mülkiyet vergilerinden muafiyet ve gümrük kolaylığı öngören imtiyaz sistemi getirilmiş, politik risklere karşı yabancı sermayeye garantiler sunulmuştur.¹⁴²⁶ Bu girişimlerin sonucu olarak 1996 ve 1997 yıllarında enerji ve iletişim gibi sektörleri kapsayan büyük özelleştirmelere yabancı sermaye ciddi oranlarda dâhil olmuştur.¹⁴²⁷ Özellikle 1994–1995 yıllarında tüm ihracat kotaları ile ihracat ve ithalatlarda lisans sınırlamaları kaldırılmış, dış ticaret serbestleşmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.¹⁴²⁸

¹⁴²³ Bu konuda bkz. Pamela E. Blackmon, "Connecting the Dots: a Historical and Political Analysis of Economic Reform and its Relationship to Foreign Investment and Business in Kazakhstan and Uzbekistan", (yayınlanmamış doktora tezi, University of Miami Department of Philosophy), 2004, s. 123–124.

¹⁴²⁴ Blackmon, "Back to the USSR...", s. 398.

¹⁴²⁵ Söz konusu reform yasalarının en önemlilerini Haziran 1995'te çıkartılan Zorunlu Tıbbi Sigorta Fonu Yasası ve Petrol Yasası, Temmuz ve Ağustos 1995 tarihlerinde çıkarılan Vergi Yasası ve Bankacılık Yasası, oluşturmaktadır. Bkz. Blackmon, "Back to the USSR...", s. 399. Kasım 1994'te ise ekmekte de fiyatlar serbest bırakılmıştır. Böylelikle ülkede tüm ürünlerin fiyatlarının serbest piyasa koşullarına göre belirlenmesi sağlanmıştır. Bkz. Blackmon, "Connecting the Dots...", s. 123.

¹⁴²⁶ *Asya Hamlesi*, s. 195.

¹⁴²⁷ Blackmon, "Connecting the Dots...", s. 144.

¹⁴²⁸ Levent Koch ve M. Ali Chaudhary, "Economic Transformation of Kazakhstan: Evidence from Liberalization Reforms", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Temmuz 2002, S. 13, s. 139.

Tıpkı 1991–1993 döneminde olduğu gibi, 1994–1997 döneminde de Nazarbayev, bir taraftan ülkeye yabancı sermaye çekmeyi ve dış ticaret serbestleştirmelerini merkeze alan bir ekonomik program uygularken, diğer yandan Sovyet mirası ekonomik bağımlılığın zorlamasıyla, Sovyet sonrası alanda ekonomik bütünleşme yönünde çaba sarfetmiştir. Örneğin 6 Ocak 1995’te Rusya ve Belarus arasında kurulan Gümrük Birliği’ne Kazakistan da katılmak istediğini bildirmiş, bunun üzerine 20 Ocak 1995’te Moskova’da Rusya Federasyonu, Belarus ve Kazakistan arasında Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmıştır.¹⁴²⁹

Nazarbayev, *nomenklatura* karşısında denge unsuru olarak güçlü bir ekonomik ve politik çıkar grubu haline getirdiği *Genç Türkler*’in yabancı sermayenin kontrol altında tutulması yönündeki gayretlerine (örneğin yabancı yatırımcılara mülkiyet sınırlaması getirilmesi talebi), bu grubu politik ve ekonomik olarak tasfiye ederek yanıt vermiştir. Bu bağlamda ilk olarak 1997 yılında Kajegeldin Hükümeti’ni görevden almıştır.¹⁴³⁰ Böylelikle yabancı sermaye karşısında direnç gösterme eğilimine giren ekonomik *oligark* grupların tasfiyesi geleneği sürmüştür.

1998–2009 döneminde de Kazakistan’ın ekonomi politikası, ekonomik refah ve Rusya Federasyonu’yla bağımlılık ilişkisinin azaltılmasının temel aracı olarak görülen yabancı sermaye merkeze alınarak şekillendirilmiştir. Akraba *oligark*larının ve *Trio*’nun Nazarbayev’e bağımlılıkları ve ekonomik çıkarları onları bu sürece müdahaleden uzak tutmuştur. Bu dönemde yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek için, Haziran 1998’de, büyük uluslararası şirket yöneticilerinin üye olduğu ve Cumhurbaşkanı’na bağlı bir danışma organı olarak görev yapan “Yabancı

¹⁴²⁹ Söz konusu “gümrük birliği” terimi, ulaşılan bütünleşme aşamasını değil, ulaşılmaması planlanan aşamayı tanımlamak üzere seçilmiştir. Bkz. Anar Somuncuoğlu, “BDT’nin Yalnız Adı Kaldı”, **TUSAM**, 19 Eylül 2005, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=291&sayfa=55>>, (30.11.2008).

¹⁴³⁰ **Asya Hamlesi**, s. 197.

Yatırımcılar Kurulu” oluşturulmuştur.¹⁴³¹ Eşzamanlı olarak emeklilik, eğitim ve sağlık gibi konularda neo-liberal reformlar gerçekleştirilmiştir.¹⁴³²

1998–2009 döneminde Nazarbayev Yönetimi bir taraftan yabancı sermayeyi çekme ve neo-liberal ekonomiyi kurumsallaştırma yönünde politikalar geliştirirken, diğer yandan, tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi, BDT içinde ekonomik bütünleşme yönündeki adımlara destek olmuştur. Örneğin Nazarbayev, kaleme aldığı “Kazakistan Yolu” adlı kitabında, Vladimir Putin’in devlet başkanlığı süresince, BDT içinde ekonomik bütünleştirme mekanizmaları yaratma konusundaki kararlılığından övgüyle söz etmektedir.¹⁴³³ Bu bağlamda Kazakistan, Ekim 2000’de Rusya Federasyonu’nun inisiyatifiyle, üye devletler arasında ihracat ve ithalat ilkelerinin standardizasyonu ve ortak pazarın kurulması hedefine yönelen Avrasya Ekonomik Topluluğu’nun kurucularından olmuştur.¹⁴³⁴ Yine 2003 yılında Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Belarus ile birlikte “Tek Ekonomik Saha” projesi içinde yer almıştır. Ukrayna’da Yuşçenko’nun iktidara gelmesine bağlı olarak projenin rafa kalkması üzerine yeniden Avrasya Ekonomik Topluluğu üzerine eğilen Rusya Federasyonu’na destek olmuştur.¹⁴³⁵ Ekim 2007’de Rusya Federasyonu, Belarus ve Kazakistan arasında Gümrük Birliği konusunda yeni anlaşmalar imzalanmıştır. Üç

¹⁴³¹ Bkz. “The Foreign Investors’ Council”, **Kazakistan Yabancı Yatırımcılar Kurulu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.fic.kz/content.asp?parent=1&lng=en&mid=10>>, (30.11.2008).

¹⁴³² **Asya Hamlesi**, s. 199. Örneğin 1998 tarihli “Kazakistan Cumhuriyeti’nde Emeklilik Güvencesi Hakkındaki Yasa” ile biriktirmeye dayalı bir emeklilik sistemi oluşturulmuştur. Daha önceki dayanışma sistemi, sosyal vergilerden emeklilik ödentisi yapılmasına ve ülke bütçesine giren diğer kaynaklara dayanmaktayken, biriktirme sistemi çalışan maaşının % 10’u miktarındaki zorunlu emeklilik ve gönüllü emeklilik primlerinin ödenmesine dayanmaktadır. Bkz. Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 237.

¹⁴³³ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 172.

¹⁴³⁴ Rusya Federasyonu, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan Avrasya Ekonomik Topluluğu’na üyedir. Ermenistan, Ukrayna ve Moldova, topluluğa gözlemci olarak katılmışlardır. Bkz. Purtaş, **a.g.m.**, s. 45.

¹⁴³⁵ **Y.a.g.m.**, s. 46.

ülke arasında Gümrük Birliği'nin 2010 ila 2011 yıllarında gerçekleşmesi öngörülmektedir.¹⁴³⁶

Kazakistan'ın çift yönlü ekonomi politikalarının sonuçlarını dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırım verilerinde görmek mümkündür. 1990 yılında Kazakistan SSC'nin ihracatının % 89'u ve ithalatının % 88'i SSCB içinden gerçekleşmişken¹⁴³⁷ bağımsızlık sonrası ekonomi politikalarının etkisiyle dış ticari ilişkiler çeşitlenmiştir. Nitekim daha 1996 yılı itibariyle Kazakistan, 50'den fazla ülkeyle ticari ilişki kurmuştur.¹⁴³⁸ Bu duruma paralel olarak Kazakistan'ın toplam dış ticaretinde BDT ülkelerinin payı bağımsızlık sonrası süreçte kademeli olarak düşmüştür. 1994 yılında Kazakistan dış ticaretinde BDT ülkelerinin payı % 59,6 iken, bu oran 2000 yılında % 36,3'e gerilemiştir. Bu durum büyük ölçüde Batılı ülkelere Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz ihracatındaki artıştan; bir başka ifadeyle Kazakistan'ın ithalat değil ihracat rotalarındaki değişimlerden kaynaklanmıştır. Nitekim Kazakistan'ın ithalatında BDT ülkelerinin payı 1994'ten 2000'e % 61,1'den % 54,6'ya düşerken, ihracatta aynı ülkelerin payı % 58,0'dan % 26,2'ye düşmüştür.¹⁴³⁹

Benzer bir durum Kazakistan-Rusya Federasyonu ticari ilişkileri açısından da geçerlidir. 1994 yılında Rusya Federasyonu'nun Kazakistan'ın ihracatındaki payı % 45,4, ithalatındaki payı % 44,5 iken¹⁴⁴⁰ 2008 yılı Ocak-Mayıs döneminde oranlar

¹⁴³⁶ "Russia, Belarus and Kazakhstan to Establish Customs Union", **RIA Novosti**, 25 Ocak 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080125/97749481.html>>, (30.11.2008). "Customs Union of Belarus, Russia, Kazakhstan to be up and Running by 2010", **Belarus Devlet Gümrük Komitesi Resmi Internet Sitesi**, 30 Temmuz 2007, <<http://gtk.gov.by/en/news?id=633>>, (30.11.2008). "Russia, Belarus, Kazakhstan to Launch Customs Union in 2011", **Xinhua Haber Ajansı**, 7 Ekim 2007, <http://news.xinhuanet.com/english/2007-10/07/content_6838587.htm>, (30.11.2008).

¹⁴³⁷ <<http://nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Kazakhstan-FOREIGN-TRADE.html>>, (2.12.2008).

¹⁴³⁸ Serik Akhanov ve Liazat Buranbayeva, "Foreign Investment and Trade in Kazakhstan", Kaminski (der.), **Economic Transition in...**, s. 145.

¹⁴³⁹ Koch ve Chaudhary, **a.g.m.**, s. 142.

¹⁴⁴⁰ Akhanov ve Buranbayeva, **a.g.m.**, s. 146-147.

ihracatta % 8,3'e ithalatta % 39'a düşmüştür.¹⁴⁴¹ Özellikle enerji sektöründe yoğunlaşan yabancı yatırımlarda Batı ülkelerinin payının yüksek oluşu, Kazakistan'ın Rusya Federasyonu'na bağımlılığını azaltan bir diğer faktördür. Örneğin 1993–1996 yılları arasında Kazakistan'a yönelen doğrudan yabancı yatırımların % 45,9'u ABD, % 6,8'i Türkiye, % 6,7'si İngiltere, % 5,2'si Fransa, % 2,5'i İtalya kaynaklı olmuştur.¹⁴⁴² Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz ihracatının coğrafi olarak çeşitlenmesi Rusya Federasyonu pazarına bağımlılık derecesini göreceli olarak azaltırken, eşzamanlı olarak Batı'dan doğrudan yabancı yatırımlardaki artış, Rus sermayesinin bu ülkedeki etkisini sınırlandırabilmiştir.

Ancak Kazakistan'ın Rusya Federasyonu pazarına bağımlılık düzeyinin azalmasını ve Batı sermayesinin ülkeye yoğun akışını bazı faktörler dengelemekte; Rusya Federasyonu, Kazakistan açısından göz ardı edilemeyecek bir ticari aktör olmayı sürdürmektedir. Kazakistan'ın ihracat konusunda Rusya Federasyonu ile aynı uluslararası pazarlarda ve aynı ürün kategorilerinde (örneğin petrol, metal, hububat) rekabet halinde oluşu, ancak sözkonusu pazarlara erişim konusunda Rusya Federasyonu'ndan geçen ulaşım hatlarına bağımlılığı Moskova ile ilişkilerinde önemli bir kırılganlık yaratmaktadır. Özellikle Kazak ekonomisinin enerji sektörüne dayanması ve enerji sektöründe yoğun Batılı sermayenin varlığına rağmen, Rusya Federasyonu'na boru hatları konusunda bağımlılığın sürmesi (bkz. Harita 5.1) Kazak ekonomisi açısından Rusya Federasyonu ile ekonomik işbirliğini vazgeçilmez

¹⁴⁴¹ "Kazakhstan's Economic Results Jan-May 2008", **Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazakhstan.org.tr/icerik.php?cid=133>>, (2.12.2008).

¹⁴⁴² Klaus E. Meyer ve Christina Pind, "The Slow Growth of Foreign Direct Investment in the Soviet Successor States", **Economics of Transition**, Mart 1999, C. 7, S. 1, s. 209.

Harita 5.1. Kazakistan'ın Petrol Boru Hattı Güzergahları

1. Uzen-Atrau-Samara
2. Kenkiyak-Atrau
3. Kumkol-Aralsk-Kenkiyak
4. Atasu-Alaşankou
5. Omsk-Pavlodar-Çimkent-Çardzhou

6. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu
7. Drujba Sistemi
8. Baltık Boru Hattı Sistemi
9. Bakü-Tiflis-Ceyhan
10. Kazakistan Hazar İletim Sistemi
11. Kazakistan-Türkmenistan-İran

Kaynak: Zhanibek Saurbek, "Kazakh-Chinese Energy Relations: Economic Pragmatism or Political Cooperation", *China and Eurasia Forum Quarterly*, 2008, C. 6, S. 1, s. 83-84.

Tablo 5.7. Kazakistan'ın İhracatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)

Ülke	1994	2008
Rusya Federasyonu	45,4	8,3
Hollanda	7,5	4,9
Çin	4,5	9,1
Ukrayna	3,9	3,2
Türkiye	1,5	2,9
İtalya	1,3	17,2
Fransa	0,2	8,0
Diğer	35,7	46,4
Toplam	100	100

Kaynaklar: Serik Akhanov ve Liazat Buranbayeva, "Foreign Investment and Trade in Kazakhstan", Bartłomiej Kaminski (der.), *Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia*, New York, M. E. Sharpe, 1996, s. 146-147. "Kazakhstan's Economic Results Jan-May 2008", **Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.kazakhstan.org.tr/icerik.php?cid=133>>, (02.12.2008).

Tablo 5.8. Kazakistan’ın İthalatının Ülkelere Göre Dağılımındaki Değişim (Yüzde Olarak)

Ülke	1994	2008
Rusya Federasyonu	44,5	39,0
Almanya	7,3	6,9
Ukrayna	3,0	5,6
ABD	2,7	4,9
Türkiye	2,2	2,7
Çin	1,7	10,0
İngiltere	1,7	1,6
İtalya	1,5	3,0
Japonya	1,3	3,5
Fransa	0,8	1,9
Finlandiya	0,4	1,6
Diğer	32,9	19,3
Toplam	100	100

Kaynaklar: Serik Akhanov ve Liazat Buranbayeva, “Foreign Investment and Trade in Kazakhstan”, Bartłomiej Kaminski (der.), **Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia**, New York, M. E. Sharpe, 1996, s. 146–147. “Kazakhstan’s Economic Results Jan-May 2008”, **Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.kazakhstan.org.tr/icerik.php?cid=133>>, (02.12.2008).

kılmaya devam ettirmektedir.¹⁴⁴³ Üstelik ithalat konusunda da Rusya Federasyonu’na olan bağımlılık azalmakla birlikte sürmektedir. Bir başka ifadeyle, Tablo 5.7’de görüldüğü gibi, Kazakistan’ın ihracat konusunda Rusya Federasyonu’na olan bağımlılığı oldukça azalsa da, ihracat güzergâhları ve ithalat konusunda Moskova’ya süren bağımlılık (bkz. Tablo 5.8), Rus ve/veya Rusya Federasyonu karşıtı bir milliyetçilik anlayışının Kazakistan’da devlet nezdinde tutunum bulmasını imkânsızlaştıran bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Sovyet ekonomisinden benzer miraslar devralmışlardır. Bu miraslar üretim ve mülkiyet süreçlerinde devletin

¹⁴⁴³ Bkz. Akhanov ve Buranbayeva, **a.g.m.**, s. 148. Bu nedenle Nazarbayev, 2030 yılı stratejisinde alternatif petrol ve doğalgaz iletim hatları yaratmanın önemine dikkat çekmiştir. Bkz. Nursultan Nazarbayev, “Kazakhstan 2030 Protsvetaniye Bezopastnist Uçşeniye i Blagostasayaniya Vseh Kazahstantsev - Казахстан 2030 Процветание, Безопасность Учение и Благостояния Всех Казахстанцев”, **Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği Resmi İnternet Sitesi**, <http://www.akorda.kz/www/akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=DD8E076B91B9CB66462572340019E60B&lang=ru>, (19.12.2008).

hâkimiyeti, merkeze ekonomik bağımlılık, ekonomik yapının bir ürünü olan ekolojik bozulma ve ekonomik durgunluk-çöküş olarak özetlenebilir.

Üretim ve mülkiyet süreçlerinde devletin hâkimiyeti, Sovyet sonrası neo-liberal ekonomi programının uygulanması noktasında üç devletin hükümetleri için bir maddi rezerv anlamına gelmiştir. Ancak sözkonusu maddi rezervin istihdam ve mülk dağıtım süreçlerinde neo-liberal ajanda aracılığıyla etnik bağlam gözetilerek kullanılması, etnik milliyetçiliklerin devlet yönetimlerinde tutunum bulmaları ölçüsünde gerçekleşmiştir. Nitekim Estonya’da Sovyet sonrası ilk yıllarda, etnik milliyetçiliğin devlet yönetiminde yer bulmasının etkisiyle sözkonusu maddi rezerv istihdam politikası, özelleştirmeler ve bölgesel politikalar aracılığıyla kullanılıp yeniden dağıtılarak büyük ölçüde etnik Estonyalılıkla çakışan yeni bir zengin/mülk sahibi sınıf yaratılmıştır. Oysa aynı süreç Ukrayna ve Kazakistan’da oldukça sınırlı bir biçimde gerçekleşmiştir.

Sovyet ekonomisinin diğer mirasları olan merkeze ekonomik bağımlılığın bir tehdit yahut bir fırsat olarak algılanmasında ve ekonomik durgunluk-çöküş sonrasındaki ekonomi politikalarının belirlenmesinde devlet nezdinde tutunum bulan milliyetçiliklerin yaklaşımları ve ekonomik elitlerin çıkarları belirleyici olmuştur. Estonya’da, etnik milliyetçi politik elitin uygulamalarıyla Estonyalı etnik kimliğiyle çakışan yeni bir ekonomik elit yaratılmıştır. *Nomenklatura oligarklarının* tasfiyesi, milliyetçilik, pazar ekonomisi ve tek taraflı serbest ticaret araçlaştırılarak, Sovyet alanından hızlı kopuş amacına yönelinmiştir. Sonuçta Rusya Federasyonu’na azalan bağımlılık, ekonomi düzlemleri çekinceleri (Rusya Federasyonu’yla ilişkinin yapısının dayattığı hassasiyet ve etkilenebilirlikleri) azaltarak, Rusya Federasyonu ve/veya Rus

karşıtı bir milliyetçiliğin Estonya’da bir “devlet politikası” biçimine gelmesini desteklemiştir.

Ukrayna’da aynı dönemde *oligark*ların ekonomik ve politik hâkimiyetleri sürmüş, bu durumun etkisiyle pazar ekonomisi, *oligark*ların çıkarlarıyla örtüştüğü ölçüde uygulanmıştır. Özelde *oligark*ların genelde Ukrayna ekonomisinin çeşitli nedenlerle Rusya Federasyonu’na olan bağımlılığının sürmesi, Sovyet sonrası ekonomik alandan ancak sınırlı bir biçimde çıkışa olanak tanımış, Rusya Federasyonu ile ilişkilerinde Ukrayna’nın hassasiyet ve etkilenebilirlik düzeyleri yüksek kalmaya devam etmiştir. Böylelikle, son tahlilde Rusya Federasyonu ve/veya Rus karşıtı bir milliyetçilik anlayışının Ukrayna’da devlet nezdinde tutunum bulması zorlaşmıştır.

Kazakistan’da ise *oligark* gruplarının ekonomik ve politik hâkimiyetleri dönemsel değişikliklere uğrasa da, her *oligark* grubunun (tıpkı Ukrayna’da olduğu gibi) farklı nedenlerle de olsa Rusya Federasyonu’na bağımlılığının sürmesi ve Kazakistan’ın ihracat rotalarının zorunlu olarak Rusya Federasyonu’ndan geçmesi, Kazakistan’ın Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerinde hassasiyet ve etkilenebilirlik düzeyini yüksek tutmaya devam etmiştir. Bu durum, Nazarbayev Yönetimi’ni Rusya Federasyonu ve/veya Rus karşıtı bir milliyetçilik anlayışından uzak tutan faktörler arasındadır.

ALTINCI BÖLÜM: GÜVENLİK POLİTİKALARI

6.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DEĞİŞEN GÜVENLİK ANLAYIŞI

Sovyet sonrasının bağımsız devletleri, SSCB döneminde, içerikleri “merkez” tarafından belirlenen güvenlikleştirme süreçleri aracılığıyla oluşturulan güvenlik politikalarının pasif izleyicileriydiler. 1991 yılında bağımsızlıkların elde edilmesiyle birlikte, sahip olunan devlet aygıtları güvenlik düzleminde edilgenlikten sıyrıldılar. Yeni güvenlikleştirme süreçlerinin yaratıcıları konumuna taşındılar. Söz konusu dönüşüm, küresel güç dengesinde meydana gelen büyük değişimin (dengenin sona ermesinin, Batı sisteminin rakipsiz kalmasının) ardından, bu değişimin yarattığı imkân ve sınırlılıklar dâhilinde gerçekleşti. SSCB’nin dağılması ve uluslararası sistem düzeyinde gerçekleşen değişim Sovyet sonrası devletlere, bağımsız bir biçimde güvenlik ajandalarını oluşturma imkânı tanıdı. Ancak eşzamanlı olarak güvenlik ajandalarının içeriklerinin, yeni uluslararası sistemin dayattığı modellerle çelişmemesi yönünde bir baskıyı da beraberinde getirdi.

6.1.1. Sovyet Tehdidinin Bitişi Söylemi ve Rusya Tehdidinin Yeniden İnşası

Sovyet sonrası ülkelerde devlet aygıtı güvenlikleştirme süreçlerinin yaratıcısı konumuna taşınırken, Batı Avrupa’da Sovyet tehdidi merkeze alınarak üretilen güvenlik düşüncesi bir kenara bırakılmaktaydı. Soğuk Savaş sonrası süreçte, Batı Avrupa ile SSCB’nin esas varisi Rusya Federasyonu arasında biri eski Sovyet

cumhuriyetlerinden (örneğin Ukrayna) diğeri eski Doğu Bloku devletlerinden (örneğin Macaristan) oluşan “çifte tampon”un kurulmuş olması Batı Avrupa’nın Rusya Federasyonu’nu bir endişe kaynağı olarak görmesini engellemiş¹⁴⁴⁴ veya en azından geciktirmişti.¹⁴⁴⁵ Uluslararası sistemde meydana gelen değişime bağlı olarak, Batı Avrupa’da Soğuk Savaş döneminde güvenlik tartışmalarında baskın konumunu sürdüren ve SSCB’den gelen askeri, sosyal, ideolojik ve ekonomik meydan okumaya ne şekilde karşılık verileceğine odaklanan, ancak meydan okumaları salt askeri bir içerikle sunan¹⁴⁴⁶ ABD-merkezli realist düşünce okulu, etkinliğini yitirmeye başladı.¹⁴⁴⁷ Bu durum, ilk bakışta Sovyet sonrası devletlerin, güvenlikleştirme süreçlerini Rus/Rusya Federasyonu tehdidinde dayanarak kurmaları noktasında önemli bir dış desteği yitirmeleri anlamına geliyordu.

Ancak 2003’ten itibaren uluslararası sistem düzleminde önemli değişiklikler gerçekleşti. Trenin’in deyiimiyle Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından kendini Batı Güneş Sistemi’nin en uzak gezegeni Pluton olarak gören; bir başka ifadeyle merkezden (Batı’dan) uzak olmasına rağmen merkezin (Batı’nın) bir parçası olmayı sürdüren Rusya Federasyonu, (2003’ten itibaren) eksenini tamamen değiştirdi; Moskova merkezli kendi sistemini yaratmaya başladı.¹⁴⁴⁸ Enerji politikalarının ve yüksek petrol-doğal gaz fiyatlarına bağlı olarak elde ettiği enerji gelirlerinin yardımıyla yeniden etkin bir küresel güç konumuna erişti.¹⁴⁴⁹ 2001 yılında Çin Halk

¹⁴⁴⁴ Baskın Oran, “1990–2001 – Küreselleşme Ekseninde Türkiye”, Oran (der.), **Türk Dış Politikası...**, cilt II, s. 208–209. Soğuk Savaş’ın bitişi söylemi zaten başlı başına bir güvenlik dışılaştırma (*desecuritization*) örneği idi. Bu konuda bkz. Buzan, “The Changing Agenda...”, s. 553.

¹⁴⁴⁵ Bkz. **Y.a.g.m.**, s. 553.

¹⁴⁴⁶ Bkz. Barry Buzan, “Rethinking Security after the Cold War”, **Cooperation and Conflict**, Mart 1997, C. 32, S. 1, s. 6.

¹⁴⁴⁷ Kjell A. Eliassen, **Foreign and Security Policy in the European Union**, Londra, SAGE, 1998, s. 5.

¹⁴⁴⁸ Dmitri Trenin, “Russia Leaves the West”, **Foreign Affairs**, Temmuz-Ağustos 2006, C. 85, S. 4, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=3&hid=108&sid=b8c86961-25af-4f0f-a61f-b19c3ac59667%40sessionmgr104&bdata=JnNpdGU9ZWWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=21326412>>, (08.01.2008).

¹⁴⁴⁹ Rusya Federasyonu’nun enerji politikaları konusunda bkz. Utku Yapıcı, **Yeni Soğuk Savaş**, İstanbul, Başlık Yayınları, 2007, s. 133–140. Avrupa’nın Rusya Federasyonu’na enerji bağımlılığının boyutları konusunda bkz.

Cumhuriyeti (ÇHC) ile İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasının ve Şangay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) kuruluşunun¹⁴⁵⁰ ardından Rusya Federasyonu'nun ÇHC ile geliştirdiği ekonomik ve askeri işbirliği ABD'nin Avrasya'daki çıkarlarına bir tehdit oluşturdu.¹⁴⁵¹ Dahası Rusya Federasyonu, 2004–2006 döneminde Çeçenya sorununu da çözmesi nedeniyle, Batı'dan bu konuda terörle mücadele söylemiyle destek isteme gerekliliğini hissetmemeye başladı.¹⁴⁵² Putin Yönetimi böylelikle daha bağımsız bir dış politika yürütme olanağına kavuştu.

ABD ise, 2003 yılından itibaren, Rusya Federasyonu'nun yakın çevresinde ve Doğu Avrupa'da etkinliğini arttırmaya başladı. 2003, 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da gerçekleşen iktidar değişiklikleri,¹⁴⁵³ 2005 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın açılması¹⁴⁵⁴ ABD'nin hem Kafkaslar ve Orta Asya'da hem de Karadeniz'de güç kazanmasını sağladı. 13 Aralık 2001'de ABD'nin Anti-Balistik Füze Anlaşması'ndan çekilmesinin ardından¹⁴⁵⁵ 2008 yılında yeni füze savunma sisteminin vurucu unsurunu kurma konusunda Polonya ile¹⁴⁵⁶ ve sistemin bir parçası olacak radar istasyonunu kurma

Mathias Reymond, "Avrupa'nın Enerji Sorunu: Rekabet ve Bağımlılık", **Cumhuriyet**, 29 Aralık 2008, s. 8. Petrol fiyatlarındaki değişimlerin Rus ekonomisi üzerindeki etkisini konu edinen bir çalışma için bkz. Jouko Rautava, "The Role of Oil Prices and the Real Exchange Rate in Russia's Economy – a Cointegration Approach", **Journal of Comparative Economics**, Haziran 2004, C. 32, S. 2, s. 315–327.

¹⁴⁵⁰ ŞİÖ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Utku Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları: Orta Asya ve Kafkasya**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004, s. 135–137.

¹⁴⁵¹ Ariel Cohen ve John J. Tkacik, "Sino-Russian Military Maneuvers: a Threat to U.S. Interests in Eurasia", 30 Eylül 2005, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/bg1883.cfm>>, (08.01.2009). ÇHC-Rusya Federasyonu ilişkileri hakkında ayrıca bkz. Yapıcı, **Yeni Soğuk Savaş**, s. 167–173.

¹⁴⁵² Çeçenya sorunu konusunda bkz. Yapıcı, **Yeni Soğuk Savaş**, s. 141–156.

¹⁴⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erel Tellal, "Eski Sovyet Coğrafyasında 'Devrimler'", **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, 2005, C. 60, S. 2, s. 273–278. Yapıcı, **Yeni Soğuk Savaş**, s. 51–70.

¹⁴⁵⁴ "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Açıldı", **Amerika'nın Sesi – Türkçe**, 25 Mayıs 2005, <<http://www.voanews.com/turkish/archive/2005-05/2005-05-25-voa4.cfm>>, (08.01.2009).

¹⁴⁵⁵ Bkz. "Announcement of Withdrawal from the ABM Treaty", **The White House**, 13 Aralık 2001, <<http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/12/20011213-2.html>>, (08.01.2009).

¹⁴⁵⁶ "ABD-Polonya Füze Anlaşması Tamam", **BBC Türkçe**, 15 Ağustos 2008, <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/08/080815_us_poland.shtml>, (08.01.2009).

konusunda Çek Cumhuriyeti ile anlaşması¹⁴⁵⁷ Doğu Avrupa’da Washington’un hâkimiyetini güçlendirdi.

Tüm bunlara ek olarak, genişleme süreciyle birlikte AB içinde Rusya Federasyonu’nu tehdit unsuru olarak değerlendiren Avrupa’nın komünizm-sonrası devletlerinin (Yeni Avrupa) etkisi arttı.¹⁴⁵⁸ AB genişlemesine paralel olarak 1999’da Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan’ın; 2004’te Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Bulgaristan, Slovakya ve Slovenya’nın NATO’ya üyelikleri, Rusya Federasyonu’nun ABD kaynaklı endişelerini büyüttü.¹⁴⁵⁹

Sözkonusu gelişmeler, 2003 sonrası süreçte, ABD etkisine daha açık Sovyet sonrası devletlerin güvenlikleştirme süreçlerini Rus/Rusya Federasyonu tehdidinde vurguyla kurmalarını daha olanaklı hale getirdi.¹⁴⁶⁰ Rusya Federasyonu’nun etkisine daha açık Sovyet sonrası devletlerin ise güvenlikleştirme süreçlerinde ABD tehdidinde vurgu gözlenmeye başladı.¹⁴⁶¹ Gürcistan ve Ukrayna gibi Rusya Federasyonu ve

¹⁴⁵⁷ “ABD-Çek Füze Anlaşması”, **BBC Türkçe**, <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/07/080708_czech_us_new.shtml>, (08.01.2009).

¹⁴⁵⁸ 1 Mayıs 2004’te Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya’nın; 1 Ocak 2007 tarihinde ise Romanya ve Bulgaristan’ın AB’ye üye olmaları, Birlik içinde “Yeni Avrupa’nın” etkisini arttırmıştır. Yeni Avrupa ile eskisi arasındaki en belirgin ayrım Rusya Federasyonu’na yaklaşım konusundadır. Örneğin 2007 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilen AB Dışişleri Bakanları Zirvesi’nde Doğu Avrupa devletleri temsilcileri Batı Avrupa devletleri temsilcilerini Rusya Federasyonu’na karşı çok yumuşak davranmakla suçlamışlardır. Polonya, et ürünleri ihracatı konusunda Rusya Federasyonu ile yaşadığı sorunun ardından AB’nin Rusya Federasyonu ile başlatacağı yeni stratejik ortaklık paketi üzerine görüşmeleri veto etmiştir. Bkz. “Old-new Europe Divide Opens up over Policy towards Moscow”, **The Guardian**, 15 Mayıs 2007, <<http://www.guardian.co.uk/world/2007/may/15/usa.russia>>, (01.01.2009). 2008 yılının Ağustos ayında Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasında yaşanan kriz Yeni-Eski Avrupa arasında bir diğer görüş ayrılığını ortaya koymuştur. Yeni Avrupa ülkeleri, kriz üzerine, Batı Avrupa ülkelerini, Rusya ile ilişkilerini yeniden değerlendirmeye davet etmiştir. Robert Marquand, “New Europe Urges West to Rethink Russian Ties”, **The Christian Science Monitor**, 18 Ağustos 2008, <<http://www.csmonitor.com/2008/0818/p01s01-woeu.html>>, (01.01.2009). Yeni Avrupa ülkelerinin kritik dış politika konularında ortak hareket etmelerine katkı sağlamak amacıyla Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya tarafından *Visegrad Grubu* kurulmuştur. *Visegrad Grubu* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “About the Visegrad Group”, **Visegrad Grubu Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=858>>, (01.01.2009). Yeni Avrupa’nın AB’de etkisinin arttıracak her gelişme ABD tarafından, kendi etkisini arttıran bir faktör olarak değerlendirildi ve desteklendi. Bkz. Thomas Schreiber, “New Europe and the United States”, **Le Monde Diplomatique**, <<http://mondediplo.com/2004/05/04schreiber>>, (01.01.2009).

¹⁴⁵⁹ Bkz. “Russia Attacks NATO on Enlargement”, **International Herald Tribune**, 23 Ocak 2008, <<http://www.ihf.com/articles/2008/01/23/europe/russia.php>>, (08.01.2009).

¹⁴⁶⁰ Baltık ülkeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

¹⁴⁶¹ Bu vurgu kimi durumlarda somut bazı adımları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Özbekistan, 2005 yılında gerçekleşen Andican Olayları’nın ardından, 2002 yılında Afganistan Operasyonu sırasında kullanmak üzere ABD’ye verdiği üslerden ABD askerlerinin çekilmesini talep etmiştir. Ardından 14 Kasım 2005 tarihinde Rusya

ABD etki sahalarının, ülkelerin resmi sınırlarıyla örtüşmediği örneklerde ise, çatışmalar yahut istikrarsızlıklar başgösterdi.¹⁴⁶²

6.1.2. Aktörlerde Çeşitlenme

Devlet, Soğuk Savaş sonrası yeni güvenlikleştirme süreçlerinde eskisine kıyasla üç açıdan önemsizleşti. Tanımlanan tehditlerin yöneldiği nesne, tehdit kaynağı ve güvenlikleştirme süreçlerinin temel yaratıcısı olma konularında Soğuk Savaş sürecinde sahip olduğu neredeyse tekel olma konumunu yitirdi. Milletler, ulus üstü örgütler, etnik ve dinsel topluluklar, bireyler, çok uluslu şirketler vb. hem tanımlanan tehditlerin yöneldiği nesneler, hem de tehdit kaynakları ve güvenlikleştirme süreçlerinin yaratıcıları olarak devletlere eklendiler.¹⁴⁶³

Avrupa’da, Soğuk Savaş sonrası ilk dönemde güvenlik kavrayışı; devlet merkezli, statükoyu koruma odaklı ve askeri tehdit vurgulu (Sovyet tehdidi söylemi) bir yapıdan devlet dışı aktörleri içeren ve askeri olmayan tehditleri de vurgulayan bir yapıya dönüştü.¹⁴⁶⁴ Böylelikle, Soğuk Savaş döneminde iki kutupluluğa bağlı olarak askeri sorunların gerisine itilen ekonomik, kültürel ve toplumsal sorunlar, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte güvenlik bağlamında değerlendirilmeye başlandı.¹⁴⁶⁵ Geleneksel güvenlik sorunları önemli olmayı sürdürseler de, güvenlik kavramsallaştırmasının çatısına dâhil edilen tehditler, devletler arasındaki ilişkilerden

Federasyonu ile savunma anlaşması imzalamıştır. Bu konuda bkz. Robin Wright ve Ann Scott Tyson, “U.S. Evicted from Air Base in Uzbekistan”, **The Washington Post**, 30 Temmuz 2005, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/07/29/AR2005072902038.html>>, (08.01.2009). Gökçen Oğan, “Andican Olayları’ Sonrasında Özbekistan Dış Politikası”, **Stratejik Analiz**, Ocak 2006, C. 6, S. 69, s. 71–76.

¹⁴⁶² Bkz. Utku Yapıcı, “Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Temmuz-Eylül 2008, C. 63, S. 3, s. 185–190.

¹⁴⁶³ Bkz. Buzan, “Rethinking Security...”, s. 11–12.

¹⁴⁶⁴ Maira Raquel Freire, **Conflict and Security in the Former Soviet Union – the Role of OSCE**, Aldershot, Ashgate, 2003, s. 7–8.

¹⁴⁶⁵ **Y.a.g.e.**, s. 8.

daha çok, devlet içindeki istikrarsızlık ve çatışmaları ve bu çatışmaların uluslararası arenaya yayılma potansiyelini içerdi.¹⁴⁶⁶ Dahası askeri sektördeki güvenlikleştirmeler ile yaşamsal tehditin bağlantısı kesildi. Buzan'ın ifadesiyle birçok gelişmiş demokrasi için devletin savunması, devletin silahlı güçlerinin işlevlerinden yalnızca birisi oldu. Devlete yönelen yaşamsal tehditlerle hiçbir bağlantısı olmayan barışı koruma yahut insani müdahale gibi faaliyetleri desteklemek için silahlı kuvvetler yetiştirildi.¹⁴⁶⁷ Bir başka ifadeyle, askeri etkinliklerin önemli bir bölümünün yurt savunması gibi geleneksel anlamda güvenlik alanıyla çakışmadığı bir dönüşüm yaşandı. Güvenlik kavramından anlaşılan şey askeri tehditlerin ötesine geçerken, askeri etkinlikler politik alanda işlev görmeye başladı.¹⁴⁶⁸

6.2. ESTONYA: RUS TEHDİDİ SÖYLEMİ

1989 -1991 yılları arasında Estonya'nın tarafsızlığı düşüncesi Estonya politik çevrelerinde dikkate alınır ölçüde ilgiyle karşılanmaktaydı.¹⁴⁶⁹ Ancak iki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesi nedeniyle, tarafsızlık düşüncesi Estonya'da bir dış politika alternatifi olma konumunu kısa sürede yitirdi.¹⁴⁷⁰ Çünkü Estonya SSC'de tarafsızlık düşüncesi, Sovyet etkisinin gücünü sürdürdüğü bir ortamda, bu gücü biraz olsun sınırlandırmak amacıyla seslendiriliyordu. Oysa Sovyet etkisinin azaldığı ve bağımsızlığın sağlandığı bir ortamda Rus etki alanından kopuş amacına yönelik

¹⁴⁶⁶ Gregory Flynn ve Henry Farrell, "Piecing Together the Democratic Peace: the CSCE, Norms, and the 'Construction' of Security in Post-Cold War Europe", **International Organization**, Yaz 1999, C. 53, S. 3, s. 505.

¹⁴⁶⁷ Buzan, "Rethinking Security...", s. 16.

¹⁴⁶⁸ Örneğin Buzan'a göre Eski Yugoslavya'da askeri faaliyetlerde bulunan Avrupa güçleri, geleneksel anlamda devletlerinin güvenliklerine katkıda bulunmaktan ziyade Balkanlar'ı AB'ye taşımak gibi politik bir işlevi yerine getiriyorlardı. Bkz. Buzan, "The Changing Agenda...", s. 553.

¹⁴⁶⁹ Andrus Park, "Russia and Estonian Security Dilemmas", **Europe-Asia Studies**, Ocak 1995, C. 47, S. 1, s. 32.

¹⁴⁷⁰ Graeme P. Herd, "The Baltic States and EU Enlargement", Karen Henderson (der.), **Back to the Europe – Central and Eastern Europe and the European Union**, Londra, Routledge, 1998, s. 260.

olarak, tarafsızlığa kıyasla daha keskin stratejiler geliştirilebilirdi. 1991 sonrası Estonya, bu keskin stratejilerin geliştirilmesine tanıklık etti.

6.2.1. Rus Askeri Varlığı

Bağımsızlığın ertesinde tarafsızlık düşüncesi, Estonya hükümetleri tarafından Rusya Federasyonu'ndan kaynaklanan güvenlik tehdidi vurgusuyla, başta NATO olmak üzere, AB ve diğer Batılı uluslararası örgüt ve devletlerle ilişkileri kurumsallaştırma yönünde aktif bir yaklaşıma dönüştürüldü.¹⁴⁷¹ Bu süreçte Estonya'da, devlet yönetimine hâkim olan milliyetçilik anlayışının etkisiyle, devletin güvenlikleştirme girişimlerinde Rusya Federasyonu askeri tehdit biçiminde sunularak ötekileştirildi. Rusya Federasyonu'nun ötekileştirilmesi üzerinden Estonyalılık kimliği ve güvenlik stratejileri yeniden inşa edildi.¹⁴⁷² Bu aşamada, Estonya hükümetleri tarafından Rusya Federasyonu'nun yaşamsal bir askeri tehdit biçiminde sunulmasını kolaylaştıran en önemli faktör, Estonya'daki Sovyet askeri üsleri ve ülkede konuşlanmış Rus birlikleri oldu.¹⁴⁷³ Üsler ve birlikler ülkenin işgal altında olduğu imajını, görünürlükleri nedeniyle her an yeniden üretme işlevini yerine getirdiler. Ülkedeki Rus-dilli nüfus ise, Kuus'un ifade ettiği gibi, Rus askeri tehdidini

¹⁴⁷¹ Park, "Russia and...", s. 32.

¹⁴⁷² Bkz. Toomas Riim, "Estonia and NATO: a Constructivist View on a National Interest and Alliance Behaviour", **Baltic Security and Defence Review**, 2006, C. 8, s. 48.

¹⁴⁷³ SSCB'nin Baltık Ordusu'nun 200.000 kişiden oluştuğu tahmin edilmektedir. Rita Putins Peters, "Russia, the Baltic States and the West", **Demokratizatsiya**, Sonbahar 1994, C. 2, S. 4, s. 623. Estonya'da dört SSCB askeri üssü bulunmaktaydı. Bkz. Dzintra Bungis, "Progress on Withdrawal from the Baltic States," **RFE/RL Research Report**, 18 Haziran 1993, C. 2, S. 25, s. 55. Dönemin Estonya Dışişleri Bakanı Trivimi Velliste'nin 21 Eylül 1993 tarihinde söylediği şu sözler Estonya güvenlikleştirme süreçlerinde Estonya'daki Rus kuvvetlerinin anahtar rolünü ortaya koymaktadır: "Estonya'da güvenlik soyutun; geleceğe yönelik kuramsal düşüncenin oldukça ötesine geçer. Bizim için güvenlik sorunları burada ve şimdi şiddetle hissedilen bir şeydir. Bir gerçektir. Yabancı işgal kuvvetleri hala topraklarımızdadır...". Bkz. Riim, **a.g.m.**, s. 40.

destekleme potansiyeline sahip bir güç olarak etiketlenip güvenlik düzleminde tehditleştirildi.¹⁴⁷⁴

Estonya’da, Rusya Federasyonu’nun askeri tehdidinin sürdüğünün iddia edildiği bir ortamda, Batı ile hızlı bir bütünleşme Estonya’nın güvenliğini sağlayacak en önemli stratejik yönelim olarak sunuldu.¹⁴⁷⁵ Yani 1994 yılı içinde Estonya’da SSCB döneminde konuşlanan son Rus birlikleri ülkeden ayrılıncaya kadar¹⁴⁷⁶ Estonya’nın Batı ile bütünleşme arayışı, Rusya Federasyonu’ndan gelen bir askeri tehdit söylemine; askeri tehdit söylemi ise Estonya’daki Rus askeri varlığına dayanarak desteklendi ve meşrulaştırıldı.¹⁴⁷⁷ Estonya’daki Rus-dilli nüfus ise güvenlikleştirme süreçlerinde, askeri tehdidin potansiyel destekleyicileri olarak sunulup ötekileştirildi.

1991 yılından itibaren Estonya’da Batı ile bütünleşme konusunda öncelik NATO’ya verilmiştir. Bağımsızlığın yeniden elde edilmesinin hemen ardından Estonya’da NATO üyeliği, güvenlik politikasının esas hedefi noktasına getirilmiştir. Sözkonusu irade Estonya Parlamento Sözcüsü Ülo Nugis’in Ekim 1991 tarihli şu sözlerinde görülmektedir: “Tarihsel deneyimimiz tarafsızlığın güvenliğini sağlayamadığını ispatlamaktadır... Güvenliğimizi bir ittifakın güvenlik düzenlemesi aracılığıyla sağlayabiliriz. Günümüzde bu konudaki tek ittifak NATO’dur”.¹⁴⁷⁸

1991–1994 yılları arasında Estonya’da NATO’ya üyelik hedefinin güvenlik politikasında temel öncelik haline getirilmesi, üyelerden birine silahlı saldırıda

¹⁴⁷⁴ Kuus, “European Integration in...”, s. 96. Kuus’un görüşleri ve bu görüşlerin eleştirisi için ayrıca bkz. Noreen ve Sjöstedt, **a.g.m.**, s. 736-737.

¹⁴⁷⁵ Park, “Russia and...”, s. 27.

¹⁴⁷⁶ Sven Gunnar Simonsen, “Compatriot Games: Explaining the ‘Diaspora Linkage’ in Russia’s Military Withdrawal from the Baltic States”, **Europe-Asia Studies**, Temmuz 2001, C. 53, S. 5, s. 771. Ayrıca bkz. “Russia Agrees to Full Withdrawal of Troops in Estonia by Aug. 31”, **The New York Times**, 27 Temmuz 1994, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9404E5D8113EF934A15754C0A962958260&sec=&spon=&pagewanted=1>>, (02.01.2008).

¹⁴⁷⁷ Kuus, “Toward Cooperative Security?...”, s. 298.

¹⁴⁷⁸ Riim, **a.g.m.**, s. 34.

bulunulduğunda toplu savunma taahhüdünü içeren NATO Antlaşması'nın 5. maddesinden¹⁴⁷⁹ yararlanmak amacına yönelik olmuştur.¹⁴⁸⁰ Ancak NATO bu dönemde Estonya'yı tam üyeliğe kabul etme konusunda aceleci davranmamış ve Sovyet sonrası ülkelere, herhangi bir dış tehdide karşı güvenlik garantileri içermeyen Barış İçin Ortaklık (BİO) programını¹⁴⁸¹ önermiştir.¹⁴⁸² Estonya ise bu durumda, NATO'nun güvenlik garantisine uzun vadede sahip olmak amacıyla, Ocak 1994'te NATO'nun BİO programına katılmıştır.¹⁴⁸³

Bu dönemde Estonya Eylül 1991'de AGİT'e, Mayıs 1993'te Avrupa Konseyi'ne (AK) üye olmuştur.¹⁴⁸⁴ Bağımsızlığın hemen ardından AB ile resmi ilişkiler kurmuş, AB nezdinde büyükelçi atamış,¹⁴⁸⁵ Mayıs 1992'de AB ile Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, Temmuz 1994'te ise Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır.¹⁴⁸⁶ Finlandiya ve İsveç gibi Kuzey Avrupa ülkeleri ile yakın ilişkiler

¹⁴⁷⁹ NATO Antlaşması'nın 5. maddesi şöyledir: "Taraflar, Kuzey Amerika'da veya Avrupa'da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa BM Şartı'nın 51. maddesinde tanınan bireysel ya da toplu öz savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerleri ile birlikte, silahlı kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardımcı olacakları konusunda anlaşmışlardır. Böylesi herhangi bir saldırı ve bunun sonucu olarak alınan bütün önlemler derhal Güvenlik Konseyi'ne bildirilecektir. Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve korumak için gerekli önlemleri aldığı zaman, bu önlemlere son verilecektir." Bkz. "The North Atlantic Treaty", **NATO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nato.int/docu/basicxt/treaty.htm>>, (03.01.2009).

¹⁴⁸⁰ Riim, **a.g.m.**, s. 40.

¹⁴⁸¹ NATO'nun BİO programı, NATO ile ortaklar arasında savunmayla ilişkili alanlarda pratik işbirliği olanağı sunan bir platformdur. BİO; ortak planlama, eğitim ve tatbikatlar aracılığıyla ortakların askeri yeteneklerini arttırmayı, ortakların silahlı kuvvetlerinin modernizasyonuna destek sağlamayı, böylelikle üyelerin NATO'yla ortak çalışma yeteneklerini geliştirmeyi, "istikrarı" arttırmayı, demokratik ilkelere bağlılığı yaygınlaştırmayı, ulusal savunma planlamalarında ve bütçelerinde şeffaflığı, afet ve diğer olağanüstü hal ve krizlerle mücadele yeteneğini geliştirmeyi hedeflemektedir. Hikmet Erdoğan, **Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı**, İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2004, s. 214. BİO'nun tüm bu süreçler içindeki temel katkısı, NATO ve her bir katılımcı ülke arasında gerçek bir diyalog alanı yaratması olmuştur. "The Partnership For Peace", <<http://www.nato.int/issues/pfp/index.html>>, (08.04.2005).

¹⁴⁸² Riim, **a.g.m.**, s. 40-41.

¹⁴⁸³ **Y.a.g.m.**, s. 41.

¹⁴⁸⁴ "Participating States", **AGİT Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.osce.org/about/13131.html#U>>, (25.04.2008). "Estonia and the Council of Europe", **Avrupa Konseyi Resmi Internet Sitesi**, <http://www.coe.int/T/E/Com/About_Coe/Member_states/e_est.asp#TopOfPage>, (05.01.2009).

¹⁴⁸⁵ "Country Profile – Relations with Estonia", **Avrupa Birliği Komisyonu Resmi Internet Sitesi**, <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/enlargement_process/past_enlargements/eu10/estonia_en.htm>, (03.01.2009).

¹⁴⁸⁶ "Chronology of Estonian Accession to EU", **Estonya Parlamentosu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.riigi.kogu.ee/index.php?id=35161>>, (05.01.2008).

geliştirmiştir.¹⁴⁸⁷ 1992 yılında Alman inisiyatifiyle kurulan Baltık Denizi Devletleri Konseyi'ne katılmıştır.¹⁴⁸⁸ Ancak Batılı örgüt ve ülkelerle geliştirilen tüm bu ilişkilerin güvenlik garantisi sağlama boyutu bulunmadığından, NATO'ya üyelik hedefi bu dönemde Estonya'nın temel dış ve güvenlik politikası önceliği olmuştur.¹⁴⁸⁹

6.2.2. Demografik ve Kültürel Tehdit

1994 yılının Ağustos ayında son Rus askeri birliklerinin de Estonya'yı terk etmeleri, Estonya'nın güvenlikleştirme süreçleri üzerinde dönüştürücü etkilerde bulunmuştur. 1994 yılının Eylül ayında *Foreign Affairs* dergisinde, dönemin İsveç Başbakanı Carl Bildt'in "Baltık Nihai Sınavı" başlıklı makalesinde, bu dönüşümün ipuçları ortaya konmuştur. Bildt, makalesinde Rus askeri birliklerinin Baltık ülkelerini terk etmelerine rağmen, bu ülkelerde varlığını sürdüren Rus-dilli nüfus nedeniyle Baltık devletlerinin demografik işgal altında kalmaya devam ettiklerini savunmuştur.¹⁴⁹⁰ Rusya Federasyonu'nun ilân ettiği "Yakın Çevre Doktrini"nin, Rus-dilli nüfus aracılığıyla yeni-emperyalizme yol açabileceği konusundaki endişelerini dile getirmiştir.¹⁴⁹¹ Rus tehdidinin farklı bir biçimde de olsa sürmesi nedeniyle, Baltık milletlerinin güvenliklerinin Batılı kurumlarla bütünleşme aracılığıyla sağlanması noktasında Batılı devletlere önemli bir görev düştüğünü ifade etmiştir.¹⁴⁹²

¹⁴⁸⁷ Park, "Russia and...", s. 34–35.

¹⁴⁸⁸ Baltık Denizi Devletleri Konseyi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "History and Organization", **Baltık Denizi Devletleri Konseyi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.cbss.st/history/>>, (02.01.2009).

¹⁴⁸⁹ Herd, **a.g.m.**, s. 260.

¹⁴⁹⁰ Bkz. Carl Bildt, "The Baltic Litmus Test: Revealing Russia's True Colors", **Foreign Affairs**, Eylül-Ekim 1994, C. 73, S. 5, s. 78.

¹⁴⁹¹ **Y.a.g.m.**, s. 80.

¹⁴⁹² Bkz. **Y.a.g.m.**, s. 85.

Bildt'in bu tezi, Ağustos 1994 sonrasında, Estonya hükümetlerinin Batılı devlet ve örgütlere yönelik stratejisini şekillendiren temel tezdır.¹⁴⁹³

Bildt'in, makalesinde Baltık devletlerine dolaylı yoldan önerdiği stratejiye uygun bir biçimde¹⁴⁹⁴ Estonya, Eylül 1994'ten itibaren Rusya Federasyonu'ndan algılanan askeri tehdite dayalı söylemlerden uzaklaşmış, hatta Rusya Federasyonu ile ilişkileri geliştirmeye yönelik "pozitif angajman" politikasını ilân etmiştir. Böylelikle Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerinde sorun üreten tarafın kendi olmadığını Batı'ya kanıtlamak istemiştir.¹⁴⁹⁵ Ancak diğer taraftan, Rus askeri tehdidi söylemini gelecekte araçlaştırabilme gücünü yitirmemek amacıyla 1997 yılında Rusya Federasyonu tarafından önerilen güvenlik garantilerini reddetmiştir.¹⁴⁹⁶ Dönemin Estonya Dışişleri Bakanlığı'nın Rus önerisini reddetme gerekçesi şu biçimde açıklanmıştır: "...Tek taraflı güvenlik garantileri yeni Avrupa'nın ruhuna uymamaktadır. Bu çeşit garantiler ve bölgesel güvenlik anlaşmaları hiçbir zaman Estonya dış politika ajandasında yer almamışlardır. Bugün de böyledir..."¹⁴⁹⁷ Ancak söz konusu açıklamadan birkaç ay sonra Estonya Hükümeti, ABD'nin ABD-Baltık devletleri arasında güvenlik konulu anlaşma teklifini kabul etmiştir. Bu durum, Estonya'nın Doğu'dan değil, Batı'dan güvenlik garantisi sağlama kararlılığının bir kanıtını oluşturmuştur.¹⁴⁹⁸

¹⁴⁹³ Örnekler için bkz. Ilves, **a.g.e.**, <<http://depts.washington.edu/baltic/newsletter/ilvesaddress.html>>, (13.06.2008). Ariel Cohen, "The Baltic Quest for Security: Euro-Atlantic Integration", 28 Temmuz 1999, <<http://www.heritage.org/Research/Europe/HL641.cfm>>, (04.01.2009).

¹⁴⁹⁴ Bildt'in temel amacı Soğuk Savaş sonrasında Avrupa'nın güvenliği için Baltık ülkelerinin önemini yitirmediğini ispat etmek, bu bağlamda AB'nin ve ABD'nin dikkatini Baltık'a çekmektir. Bu noktada, Estonya hükümetlerinin yaptığı, Bildt'in tezlerinden yola çıkarak, AB ve ABD'nin dikkatlerini Baltık'a yöneltmelerine yardımcı olmak olmuştur.

¹⁴⁹⁵ Smith, **Estonia – Independence and...**, s. 167.

¹⁴⁹⁶ "Baltic States Refuse Russia's Security Guarantee", **Xinhua Haber Ajansı**, 10 Kasım 1997, <<http://www.encyclopedia.com/doc/1P2-18080993.html>>, (10.01.2009).

¹⁴⁹⁷ Riim, **a.g.m.**, s. 47'den "Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Estonia Statement, No. 27-I.", **Estonya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, 3 Kasım 1997, <<http://www.vm.ee>>.

¹⁴⁹⁸ Riim, **a.g.m.**, s. 47. ABD-Baltık devletleri arasındaki sözkonusu anlaşma, bir güvenlik anlaşması niteliğini taşısa da somut güvenlik garantileri içeren bir anlaşma değildir. Anlaşmaya göre taraflardan biri, ülke bütünlüğü, bağımsızlığı veya güvenliği konularında tehdit algıladığı durumda, taraflar arası danışma mekanizmalarının

Bir başka ifadeyle, Estonya, AB ve NATO'nun Rusya Federasyonu'nu bir askeri tehdit olarak göstermediği bir ortamda,¹⁴⁹⁹ AB ve NATO'yla politikalarını uyumlulaştırmak için Rusya Federasyonu'na karşı tavrını yumuşatmak durumunda kalmıştır.¹⁵⁰⁰ Hatta 2000 yılı Estonya Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konsepti Belgesi'nde "Günümüzde ve öngörülebilir gelecekte Estonya, güvenliğine yönelik doğrudan askeri tehdit algılamamaktadır" ifadesine yer verilmiştir.¹⁵⁰¹ Diğer taraftan, AB ve ABD ile ilişkilerini geliştirme noktasında Rusya Federasyonu'nu ileride askeri bir tehdit biçiminde yeniden sunma konusunda elindeki kartları yitirmeme amacıyla Rusya Federasyonu'nun güvenlik garantilerini reddetmiştir.

Dahası bu dönemde Estonya'da Rusya Federasyonu'nun bir askeri tehdit olarak gösterilmemesi, Rus faktörünün tamamen güvenlik dışılaştırılması (*desecuritization*) anlamına gelmemiştir. Çünkü Estonya devlet yönetimi tarafından güvenliğe tehdit kavramsallaştırması, bu kez kimlik vurgusuyla yeniden inşa edilmiş ve demografik baskılarla tehdit altında olduğu iddia edilen Estonyalı kimliğinin Rus faktörüne karşı korunmasında NATO'nun tarihi sorumluluğu vurgulanmıştır.¹⁵⁰² Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken husus, Estonya'da Estonyalılık kimliğinin 1994 sonrası süreçte devlet tarafından etnik kimliğe bitişik bir biçimde medeniyet

işletileceği öngörülmüştür. Anlaşmada Estonya, Letonya ve Litvanya'nın bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü ve güvenliğinin ABD'nin çıkarları için önemi vurgulanmış, ancak somut garantilere yer verilmemiştir. Bkz. "A Charter of Partnership among the United States of America and the Republic of Estonia, Republic of Latvia and Republic of Lithuania", **ABD Dışişleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, 16 Ocak 1998, <http://www.state.gov/www/regions/eur/ch_9801_baltic_charter.html>, (10.01.2009).

¹⁴⁹⁹ 14 Ocak 1994'te dönemin ABD Devlet Başkanı Clinton ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Yeltsin tarafından uzun menzilli nükleer füzelerin karşılıklı olarak hedef alınmasına son verilmesi ve Ukrayna'nın nükleer silah stoğunun imhası konularında bir anlaşma imzalanmıştır. Ardından 27 Ocak 1994'te Moskova'da Rusya Federasyonu ile NATO arasında askeri işbirliği konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. "January 1994", **NATO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nato.int/docu/update/1994/9401e.htm>>, (06.01.2009). 22 Haziran 1994'te Rusya Federasyonu, NATO'nun BİO Programı'na katılmıştır. "June 1994", **NATO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nato.int/docu/update/1994/9406e.htm>>, (06.01.2009). Haziran 1994'te AB ile Rusya Federasyonu arasında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Borbala Barnahazi ve Konstantin Korobchenko, **EU-Russia Relations with Special Emphasis on Economic Cooperation**, Budapeşte, Central European University Press, 2006, s. 14-16.

¹⁵⁰⁰ Kuus, "Toward Cooperative Security?...", s. 297.

¹⁵⁰¹ Bkz. Noreen ve Sjöstedt, **a.g.m.**, s. 740.

¹⁵⁰² Riim, **a.g.m.**, s. 41.

düzleminde yeniden tanımlanması ve Batı medeniyetinin bir unsuru olarak yorumlanmasına özel gayret gösterilmesidir.¹⁵⁰³

Sözkonusu amaca ulaşma konusunda Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezi Estonya'da en çok yararlanılan ve atıf yapılan tez olmuş, hatta Huntington'un "Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması" başlıklı kitabı bizzat dönemin Estonya Dışişleri Bakanı'nın önsözünde 1999 yılında Estonya dilinde yayınlanmıştır.¹⁵⁰⁴ Huntington'un Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, Avrupa'nın ideolojik bölünmüşlüğü'nün sona erdiği, ancak Batılı Hristiyanlık (*Western Christianity*) ile Ortodoks Hristiyanlık ve İslam arasında bir kültürel bölünmüşlüğü'nün yeniden ortaya çıktığı ve Baltık ülkelerinin Avrupa'yı bölen bu fay hattının Batı tarafında kaldığı tezi¹⁵⁰⁵ (bkz. Harita 6.1) Estonya milliyetçiliğinin medeniyet vurgusunun ispatı olarak kullanılmıştır.

Huntington'un tezi merkeze alınarak 1994 sonrasında Estonya hükümetleri tarafından Estonyalılık kimliği, Batı medeniyetinin sınır kimliği olarak yeniden tasarlanmıştır. Örneğin 1994'te dönemin Estonya Devlet Başkanı Meri "yüzyıllar boyunca Estonya'nın doğu sınırı, Avrupa yasal sisteminin de doğu sınırı olmuştur ve öyle kalacaktır... bizim sınırimız Avrupa değerlerinin de sınırır..." fikrini işlemiştir.¹⁵⁰⁶ Kuus'un ifadesiyle Rus tehdidi söylemi, medeniyet anlatısının merkezi bir önermesi olarak, sınır imajının bir bölümünü oluşturmuştur.¹⁵⁰⁷ Bir başka ifadeyle kültürel bir içerikle yeniden tanımlanan Rus tehdidi kavramı, Estonya'nın medeniyet düzlemindeki konumlanışını yeniden inşa etmek için de kullanılmıştır. Kuşkusuz

¹⁵⁰³ Kuus, "European Integration in...", s. 97.

¹⁵⁰⁴ Y.a.g.m., s. 97.

¹⁵⁰⁵ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Yaz 1993, C. 72, S. 3, s. 29-30.

¹⁵⁰⁶ Kuus, "European Integration in...", s. 97'den Rein Taagepera, "Europa into Estonia, Estonia into Europa", *Global Estonian*, Yaz 1999, s. 24.

¹⁵⁰⁷ Kuus, "European Integration in...", s. 97.

Harita 6.1. Medeniyetler Çatışması Tezine Göre Avrupa'yı Bölen Fay Hattı

Kaynak: Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Yaz 1993, C. 72, S. 3, s. 30.

böyle bir yaklaşım, güvenlikleştirme süreçlerini de etkilemiştir. Estonya'da askeri tehdit söyleminin etkinliğini yitirmesiyle, kültür olgusu, milli güvenlik tartışmalarında merkezi bir yer edinmiştir.¹⁵⁰⁸

¹⁵⁰⁸ Kuus, "Toward Cooperative Security?...", s. 306.

Güvenliğin demografik kaygı, kültür ve medeniyet kavramlarına dayanarak yeniden tanımlanması etnik bakımdan daha dışlayıcı bir millet düşüncesinin yeniden inşa edilmesi anlamına da gelmektedir. Çünkü güvenliğin bu çeşit bir kültürel inşasında, Rus tehlikesi söylemi, Rusya Federasyonu devletiyle ilişkilendirilmese de, Rus tarihi ve Estonya’da yerleşik Rus/Rus-dilli nüfusla ilişkilendirilmektedir.¹⁵⁰⁹ Böylelikle tüm Rus/Rus-dilli nüfus güvenlik tehdidi olarak işaretlenebilmektedir. Örneğin 14 Mart 2000 tarihinde Estonya Hükümeti tarafından onaylanan “Estonya Toplumunda Entegrasyon 2000–2007” başlıklı devlet programında Rusça’nın ülkede devam eden kullanımı bir güvenlik tehdidi olarak sınıflandırılmıştır.¹⁵¹⁰ Programda etnik ilişkileri güvenlik sorunu olarak gösteren¹⁵¹¹ şu ifadeler yer verilmiştir: “...1990’ların ortalarından itibaren gerçekleştirilen sosyolojik araştırmalar Estonya’da ‘bir ülkede iki toplum’ modelinin oluşmuş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum hem sosyal olarak, hem de *güvenlik politikası açısından* tehlikelidir...”¹⁵¹²

Sonuç olarak Estonya’da Ağustos 1994 sonrası dönemde güvenlikleştirme süreçlerinde yaşanan dönüşüm, askeri güvenlik bağlamında olmasa da Rus tehdidinin varlığını bir biçimde NATO’ya kabul ettirme hedefine yönelik olmuştur. Bunun için Estonya’nın Batı değerlerinin savunucusu olduğu; Estonya’ya yöneldiği iddia edilen kimlik bağlamı Rus tehdidinin, aynı zamanda Batı’ya da yöneldiği ve tehdiye karşı korumayı Batı’nın güvenlik mekanizmalarının sağlaması gerektiği iddia edilmiştir. Örneğin Aralık 1994’te gerçekleşen Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) toplantısında dönemin Estonya Dışişleri Bakanı Jüri Luik, “...NATO demokratik

¹⁵⁰⁹ Y.a.g.m., s. 309.

¹⁵¹⁰ Gregory Feldman, “The European-ness of Estonia’s Ethnic Integration Policy: Nation, Culture and Security in an Applicant State”, **Cambridge Review of International Affairs**, Temmuz 2003, C. 16, S. 2, s. 230.

¹⁵¹¹ Y.a.g.m., s. 231.

¹⁵¹² “State Programme: Integration in Estonian Society 2000–2007”, <http://www.fuen.org/pdfs/20050928ee_sta_te_programme.pdf>, (06.01.2009). Kuus, “Toward Cooperative Security?...”, s. 308. Vurgular bana aittir.

yaşam tarzının korunmasının bir aracı olmuştur. Bu nedenle NATO'ya giriş hükümetimizin stratejik hedefidir..." demiştir.¹⁵¹³ 2001 yılında bu yaklaşım Estonya Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konsepti Belgesi'ne eklenmiş; NATO, Rus askeri tehdidine karşı Estonya'yı koruyacak bir askeri örgüt olarak değil, demokrasinin ve istikrarın sağlanması için sosyal bir mekanizma olarak değerlendirilmiştir.¹⁵¹⁴

NATO üyeliği 1994 Eylül–2003 döneminde Estonya'nın en önemli güvenlik hedefi olmayı sürdürmüştür. Ancak 1990'ların ikinci yarısında Estonya için sorun, güvenlik politikalarını NATO ile uyumlaştırma girişimlerine rağmen, NATO'nun Estonya'yı üyeliğe davet etme konusunda devam eden isteksizliği olmuştur.¹⁵¹⁵ Sözkonusu isteksizlik, Estonya hükümetlerini orta vadeli bir güvenlik sağlayıcısı olarak tasavvur ettikleri AB'ye yöneltmiştir.¹⁵¹⁶ Estonya, Kasım 1995'te AB'ye üyelik müracaatında bulunmuş ve Mart 1998'de AB ile tam üyelik müzakerelerine¹⁵¹⁷ başlayan ilk Sovyet sonrası cumhuriyet olmuştur.¹⁵¹⁸

Estonya'nın Rus-dilli nüfusu güvenlik tehdidi biçiminde sunma girişimlerine rağmen AB Komisyonu 2000 yılı Estonya İlerleme Raporu'nda "Estonya'daki Rus-dilli azınlığın haklarına büyük ölçüde uyulmaya ve (Estonya devleti tarafından) sözkonusu hakların korunmaya devam edildiği" ifade edilmiştir.¹⁵¹⁹ Dahası etnik Rus nüfusun varlığını "güvenlik politikası açısından tehlikeli" olarak işaretleyen "Estonya Toplumunda Entegrasyon 2000–2007" başlıklı devlet programının uygulanmasına en büyük desteği AB ve AB üyesi ülkelerin devlet yetkilileri

¹⁵¹³ "Remarks by Jüri Luik at the NACC Ministerial Meeting", **Estonya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, 2 Aralık 1994, <http://www.vm.ee/est/kat_140/1358.html>, (07.01.2008). Riim, **a.g.m.**, s. 41.

¹⁵¹⁴ Riim, **a.g.m.**, s. 42.

¹⁵¹⁵ Noreen ve Sjöstedt, **a.g.m.**, s. 741.

¹⁵¹⁶ Herd, **a.g.m.**, s. 259-260. Kristian L. Nielsen, "Opportunities and Limitations for the Baltic States of the EU-Russia Strategic Partnership", **Baltic Security and Defence Review**, 2007, C. 9, s. 109.

¹⁵¹⁷ "Estonia-EU Relations", **Avrupa Birliği Komisyonu Resmi İnternet Sitesi**, <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/enlargement_process/past_enlargements/eu10/estonia_en.htm>, (06.01.2009).

¹⁵¹⁸ Kuus, "European Integration in...", s. 95.

¹⁵¹⁹ "2000 Regular Report – From the Commission on Estonia's Progress towards Accession", 8 Kasım 2000, s. 19, <http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/2491/1/progress_report_2000_estonia.pdf>, (21.04.2008).

vermiştir. Kuzey Avrupa ülkelerinden ve AB Phare Programı'ndan aktarılan fonlar, sözkonusu devlet programının etkinliklerinin yarısından fazlasının maddi kaynağını oluşturmuştur.¹⁵²⁰ Bir başka ifadeyle AB, bir taraftan insan ve azınlık hakları konusunda Estonya'yı eleştirmekten özenle kaçınarak, diğer taraftan da Rus-dilli nüfusu güvenlik bağlamında tehditleştiren bir devlet programına maddi kaynak aktararak, bu dönemde Estonya'da devlet düzleminde tutunum bulan etnik milliyetçiliğin en önemli dış desteğini oluşturmuştur.

6.2.3. Askeri Tehdit Söylemine Dönüş

2003'ten itibaren Rusya Federasyonu'nun, ABD'nin Avrasya çıkarlarını tehdit eden temel güç konumuna taşınması, NATO'nun Baltık'a genişleme konusundaki isteksizliğini kırmıştır. Bu süreç sonrasında Estonya 29 Mart 2004'te NATO'ya, 1 Mayıs 2004'te AB'ye katılmıştır.¹⁵²¹ Özellikle Estonya'nın diğer Baltık devletleriyle birlikte NATO'ya katılması uluslararası sistem ve bölgesel düzen üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. NATO ittifakı bu genişlemeyle ilk kez Rusya Federasyonu ile doğrudan “komşu” olmuş, dahası ilk kez eski Sovyetler Birliği topraklarına girmiştir.¹⁵²² Bu duruma bağlı olarak, Rusya Federasyonu, Baltık bölgesinden iki boyutlu bir askeri tehdit algılamaya başlamıştır. Estonya ile Rusya'nın en büyük şehri St. Petersburg arasındaki uçuş süresinin 5 ila 7 dakika olduğu düşünülürse,¹⁵²³ Rusya Federasyonu'nun en temel tehdit algısını Rus topraklarına yönelik askeri bir müdahale olasılığının yıkıcılığı oluşturmaktadır. İkinci

¹⁵²⁰ Feldman, “The European-ness of...”, s. 231.

¹⁵²¹ <<http://www.fco.gov.uk/en/about-the-fco/countryprofiles/europe/estonia?profile=intRelations&pg=4>>, (21.04.2008).

¹⁵²² Dmitri Trenin, “Silence of the Bear”, **NATO Review**, İlkbahar 2002, s. 7.

¹⁵²³ “Rusya NATO'nun Genişlemesinden Endişeli”, **Deutsche Welle**, 29 Mart 2004, <<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2526830,00.html>>, (21.04.2008).

tehdit algısını ise NATO aracılığıyla Rus Kuzey Donanması'nın (*Severnıy Flot - Северный Флот*), Kuzey Buz Denizi'nden ve Baltık Denizi'nden çift yönlü bir çevrelenmeye tabi tutulacağına yönelik düşünce oluşturmaktadır. Norveç'in Kuzey Buz Denizi'ndeki Spitsbergen adalarına ek olarak, NATO'nun Baltık Devletleri'nde birçok radar istasyonu kurması Rusya Federasyonu'nun bu yönlü kaygılarını büyötmektedir (Bkz. Harita 6.2).¹⁵²⁴

Rusya Federasyonu, Baltık bölgesinden tehdit algıladığı ölçüde bölgeye yönelik askeri tedbirlerini arttırmıştır. NATO kapsamında bölgede askeri üsler kurulması ve NATO'nun Baltık ölkelerinin havadan gözetleme faaliyetlerinin iyileştirilmesine destek olması planları karşısında Rusya Federasyonu, müttefiki Belarus'u hava savunma sistemleri S-300'lerle donatmıştır.¹⁵²⁵ Baltık ölkelerinin, Avrupa'da silahlanma ve asker bulundurma üst sınırlarını belirleyen Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'na (AKKA) katılmasının gerekliliğini çeşitli platformlarda öne sürmüştür. Aksi takdirde, AB genişlemesi ardından Avrupa toprakları arasında kalan Rus bölgesi Kaliningrad'ı silahlandırmayı planlamakta,¹⁵²⁶ bu yeni cepheleşmenin sorumluluğunu NATO'nun genişleme stratejisine bağlamaktadır.¹⁵²⁷ Son olarak Rusya Federasyonu'nun Estonya sınırındaki Pskov

¹⁵²⁴ Bu konuda bkz. "NATO is Preparing for Major War", **Pravda.ru**, 21 Mayıs 2004, <http://english.pravda.ru/world/20/91/368/12874_NATO.html>, (22.04.2008).

¹⁵²⁵ Bu konuda bkz. "Belarus to Deploy Russian S-300 Missile Systems", **People's Daily**, 31 Mart 2006, <http://english.peopledaily.com.cn/200603/31/eng20060331_254865.html>, (22.04.2008). "Russia Completes Delivery of S-300 Air Defence Systems to Belarus", **RIA Novosti**, 23 Kasım 2006, <<http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/belarus/belarus-061123-rianovosti01.htm>>, (22.04.2008). Belarus 2008 yılı içinde yeni geliştirilen S-400 füzelerinden de satın almıştır. 2009-2010 yıllarından önce yeni füze sisteminin Belarus'a yerleştirilmesi planlanmamaktadır. Bkz. "Belorussiya Kupit Rossiyskiye Zenitno-Raketnyye Kompleksy S-400 - Belorussiya Kupit Rossiyskiye Zenitno-Raketnyye Kompleksy S-400", **RIA Novosti**, 21 Şubat 2008, <http://rian.ru/defense_safety/20080221/99781704.html>, (22.04.2008). "Belarus Considers Buying Advanced Russian Air Defense System", **RIA Novosti**, 16 Ocak 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080116/97109906.html>>, (22.04.2008).

¹⁵²⁶ "Rusya NATO Genişlemesinden...", <<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2526830,00.html>>.

¹⁵²⁷ "Rusya'dan NATO'ya Eleştirisi", **Haberrus**, 9 Nisan 2008, <http://www.haberrus.com/index.php?page=news&action=view_news&id=0000000072>, (22.04.2008).

bölgesinde gözetleme amaçlı gizli bir askeri üs kurduğuna dair bilgiler medyaya yansımıştır.¹⁵²⁸

Harita 6.2. Kuzey Avrupa

Kaynak: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/df/Russia_-_Spitsbergen.PNG>, (07.03. 2009).

Sonuçta Estonya devlet yönetiminin Batı ile işbirliği yönünde atmış olduğu adımlar Batılı örgütlerin etki sahasının kuzeyden Rus sınırlarına dayanmasını kolaylaştırmış, bu durum Rusya Federasyonu'nun tehdit algılamasını arttırmıştır. Hem bölgenin Batılı örgütlerin etki sahasına girmesi hem de Rusya Federasyonu'nun tehdit algılamasının artması ve bu bağlamda aldığı önlemler, yeni bir bölgesel düzen

¹⁵²⁸ “Russian Military Base Found on the Border with Estonia”, **Pravda.ru**, 7 Nisan 2008, <http://english.pravda.ru/world/europe/07-04-2008/104809-russian_military_base_estonia-0>, (22.04.2008).

yaratmıştır. Bu düzen Estonya'nın güvenlikleştirme sürecini yeniden Rus askeri tehdidine dayanarak inşa etmesini kolaylaştırmıştır.

Estonya'nın güvenlikleştirme süreçlerinin 2004 yılından itibaren Rus askeri tehdidine dayanarak inşa edilmesinin en belirgin örneklerinden birini 2004 yılı içinde hazırlanan ve Estonya Hükümeti tarafından 18 Ocak 2005 tarihinde onaylanan 2005 yılı Estonya Milli Askeri Strateji Belgesi oluşturmaktadır. Belgede Rus askeri tehdidinin saldırıya dönüşmesi ihtimalinin varlığı üstü kapalı bir biçimde kabul edilmiş ve bu durumda NATO güvencesinde olunacağı ifadesine yer verilmiştir. Ayrıca “askeri kriz” kavramı kullanılarak, Rusya Federasyonu'ndan Estonya'ya yönelebilecek saldırı dışı askeri tehditler de şu şekilde sıralanmıştır: 1. Estonya devlet sınırlarının yakın çevresinde beklenmedik bir biçimde birlik konuşlandırılması. 2. Uluslararası silah kontrol anlaşmalarına uygun olmayan bir biçimde Estonya devlet sınırlarının yakın çevresinde geniş çaplı askeri harekâtlar düzenlenmesi 3. Estonya hava sahasının, ülke sınırlarının ve karasularının kasıtlı ihlali.¹⁵²⁹

2008 yılının Ağustos ayında Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasında yaşanan çatışmalar Estonya'da devlet yönetimi tarafından Rus askeri tehdidinin varlığının bir kanıtı olarak nitelendirilmiştir.¹⁵³⁰ Örneğin Estonya Devlet Başkanı Ilves, Rusya Federasyonu'nun Gürcistan'a müdahalesinin uluslararası sistem üzerindeki etkilerini şu sözlerle ifade etmiştir: “...Bugün değişmiş bir uluslararası ortama tanıklık ediyoruz. 8 Ağustos 2008'den itibaren tamamen farklı bir Avrupa'da

¹⁵²⁹ “National Military Strategy 2005”, **Estonya Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, 18 Ocak 2005, <<http://www.mod.gov.ee/?op=body&id=369>>, (08.01.2009).

¹⁵³⁰ Benzer bir etiketleme diğer Baltık ülkelerinde de gözlenmiştir. Örneğin Litvanya Devlet Başkanı Valdas Adamkus, Rusya Federasyonu'nun Baltık ülkelerini de birkaç dakika içinde işgal edebileceğini belirtmiştir. Bkz. Vadim Volovoj, “If War Starts Tomorrow, or What Happens if Russia Decides to Occupy the Baltic States”, **Baltische Rundschau**, 20 Aralık 2008, <<http://www.baltische-rundschau.eu/?p=3197>>, (08.01.2009). Ayrıca bkz. “Litauens Präsident in Interview - ‘Streben nach dem Imperium’”, **Süddeutsche Zeitung**, <<http://www.sueddeutsche.de/politik/165/310096/text/>>, (08.01.2009).

yaşıyoruz...”¹⁵³¹ “En temel öngörümüz ülke sınırları içinde ne yaşanırsa yaşansın Rusya’nın diğer ülkeleri işgal ettiği eski günlerine geri dönemeyeceğiydi. NATO planlarını buna göre yapmıştı. Ancak bu öngörü dağıldı...”¹⁵³² Benzer bir biçimde, Avrupa Parlamentosu’nun Estonyalı üyesi Tunne Kelam, Rus askeri tehdidi nedeniyle NATO’nun Estonya’daki askeri varlığının her zamankinden daha önemli hale geldiğini belirtmiştir.¹⁵³³

Estonya’da Rusya Federasyonu’nun Gürcistan’a müdahalesine dayanarak Rus askeri tehdidi söylemini yeniden inşa etme konusundaki girişimler ABD’de de etkili isimlerden destek bulmuştur. Örneğin “ABD Yönetimi içindeki şahinlerin kulağı” olarak tanınan askeri stratejist Frederick W. Kagan, Rusya Federasyonu’nun Gürcistan’a müdahalesini 1990 yılında Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak’ın Kuveyt’i işgaline benzetmiş, Rusya Federasyonu’nun yeni askeri hedefinin Baltık ülkeleri olabileceğini öne sürmüştür. ABD Yönetimi’nin ve NATO’nun Baltık ülkelerini, Rus işgal girişimine karşı kısa mevzili uçaksavar silahlarla¹⁵³⁴ ve güçlü bir savunma sistemiyle koruması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵³⁵

Estonya’da devlet tarafından Rusya Federasyonu’nun bir askeri tehdit olarak güvenlikleştirme sürecine yeniden dâhil edilmesinin uzun soluklu olabilmesi, ABD ve AB’de Rus askeri tehdidinin varlığı söyleminin desteklenmesine bağlıdır.

¹⁵³¹ “President of the Republic in the Riigikogu”, **Estonya Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, 8 Eylül 2008, <<http://www.president.ee/en/duties/speeches.php?gid=118448>>, (08.01.2009).

¹⁵³² “President Ilves: ‘NATO in Estonia, Estonia in NATO. Our Common Security in the 21st Century, Helsinki’”, **Estonya Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.ee/en/duties/speeches.php?gid=122740>>, (08.01.2009).

¹⁵³³ “MEP Tunne Kelam Calls to Boost NATO’s Military Presence in Estonia”, **Estonya Cumhuriyeti Washington Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, 25 Ağustos 2008, <<http://www.estemb.org/news/aid-2174>>, (12.01.2009).

¹⁵³⁴ Frederick W. Kagan, “The Russian Threat to International Order: Challenge and Response”, 9 Eylül 2008, <<http://foreignaffairs.house.gov/1110/kag090908.pdf>>, (12.01.2009).

¹⁵³⁵ “Troop Surge’ Strategist Fred Kagan Calls for Beefed-up Baltic Defences against Russia”, **The Sunday Telegraph**, 6 Ocak 2009, <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/2609100/Troop-surge-strategist-Fred-Kagan-calls-for-beefed-up-Baltic-defences-against-Russia.html>>, (12.01.2009).

Kuşkusuz bu destek de Rusya-Federasyonu-AB-ABD ilişki üçgenindeki dönüşümlere bağlı olarak şekillenecektir.¹⁵³⁶

6.3. UKRAYNA: RUS TEHDİDİ SÖYLEMİNDE ÇEKİNGENLİK

Tıpkı Estonya’da olduğu gibi Ukrayna’da da 1989–1991 arası süreçte tarafsızlık düşüncesi, politik elit düzleminde yoğun bir biçimde tartışılmaktaydı. Bu yıllarda tarafsızlık, SSCB içinde daha özerk hareket edebilmek için cumhuriyetlerin yöneldiği bir stratejik açılım anlamına geliyordu. Nitekim 16 Temmuz 1990 tarihli “Ukrayna Devlet Egemenliği Bildirisi’nde” Ukrayna’nın “kalıcı tarafsızlık” statüsüne¹⁵³⁷ sahip olmak için çaba göstereceği vurgulanmıştı.¹⁵³⁸

Bağımsızlık ertesi süreçte Estonya, ülkedeki Rus etkisinin görece zayıflığı, Batı’ya coğrafi yakınlığı, Estonyalı kimliğiyle Rus kimliği arasındaki çelişkilerin varlığı gibi faktörlerin etkisiyle tarafsızlığı terk edip Batı yanlısı bir blok politikasına yaklaşabildi. Bu yolla Rusya Federasyonu karşısında bağımsızlığını kurumsallaştırmaya yöneldi. Oysa Ukrayna, aynı süreçte, önceki bölümlerde aktarılan Estonya’dan farklı koşulların varlığı nedeniyle, birliği yeniden kurma girişimlerine karşı durmak için – zaman zaman oldukça esnek bir biçimde

¹⁵³⁶ Mart 2009’da yeni ABD Başkanı Barrack Obama’nın, Rusya Federasyonu’na, İran’ın uzun menzilli silah geliştirmesinin engellenmesine yardım karşılığında, Doğu Avrupa’da füze kalkını sistemi planlarından vazgeçebileceği mesajını iletmesi basında yer almıştır. Kuşkusuz ABD-Rusya Federasyonu arasındaki böyle bir işbirliğinin gerçekleşmesi durumunda, Estonya’nın güvenlikleştirme süreçlerinde Rus tehdidi söylemine başvurması zorlaşacaktır. “Obama’s Ready to Drop Shield Plans for Russian Help on Iran”, **RIA Novosti**, 2 Mart 2009, <<http://en.rian.ru/russia/20090302/120375219.html>>, (07.03.2009).

¹⁵³⁷ Kalıcı tarafsızlık, devleti, diğer devletler arasındaki silahlı çatışmalara, askeri birlik ve bloklara katılmamakla yükümlü kılar. Kalıcı tarafsız devlet, ülkesi üzerinden yabancı bir devletin silahlı kuvvetlerini geçirmemekle ve yabancı devletlerin kullanmaları için askeri üsler tahsis etmemekle yükümlüdür. Ancak tarafsız devlet, tarafsızlık statüsü tehdit altında olduğunda silahlı güç kullanma hakkına sahiptir. Bkz. Nikolai A. Kulinich, “Ukraine’s Russian Dilemma and Europe’s Evolving Geography”, Sharon L. Wolchik ve Volodymyr Zviglyanich (der.), **Ukraine - the Search for a National Identity**, Lanham, Rowman & Littlefield, 1999, s. 100–101.

¹⁵³⁸ Y.a.g.m., s. 100.

yorumlanmış olsa da - tarafsızlık statüsüne dayanmaya devam etti.¹⁵³⁹ Örneğin, 1996 Anayasası'nda Ukrayna topraklarında yabancı askeri üslerin konuşlanmasına izin verilmeyeceği hükmü yer aldı (madde 17/7).¹⁵⁴⁰

Ukrayna'da Batı ile bütünleşme yaklaşımının devletin güvenlik politikasının önceliği haline getirildiği 2004 sonrası süreçte, tarafsızlık düşüncesi bu kez Rus-dilli kesimin temsilcileri tarafından, Batı'nın Ukrayna'daki etkisini zayıflatmak amacıyla savunulmaya başlandı.¹⁵⁴¹ Eşzamanlı olarak, Batı'nın Ukrayna'daki etkisini, Rusya Federasyonu karşısında bir denge unsuru olarak kullanmak isteyen Yuşçenko Yönetimi tarafından "tarafsızlık", vazgeçilmesi gereken bir statü olarak sunuldu.¹⁵⁴² Bu dönüşüme paralel bir biçimde, Ukrayna'da devlet yönetimlerinde 1991–2004 sürecinde gözlemlenen Rus tehdidi söylemine dayanarak güvenlikleştirme konusunda çekingenlik, azalmaya başladı.

6.3.1. Rus Tehdidi Söyleminin Sınırlı Kullanımı

Bağımsızlığın kazanılmasından itibaren Ukrayna'da güvenlik politikalarının temel hedefi, her devlette olduğu gibi, ülkenin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Bu hedefe ulaşabilmek için ilk olarak komşu devletlerle sınır anlaşmaları yapma arayışına girilmiştir.¹⁵⁴³ Ukrayna SSC ile RSFSC arasında 19 Kasım 1990'da yapılan sınır anlaşmasının SSCB'nin varlığı koşuluna bağlı olması; bu nedenle

¹⁵³⁹ Y.a.g.m., s. 101.

¹⁵⁴⁰ "Constitution of Ukraine", <<http://www.rada.gov.ua/const/conengl.htm>>.

¹⁵⁴¹ "Yanukoviç'ten Tarihi Çağrı: Ukrayna Tarafsız Olmalı", **Türk Haber**, 2 Eylül 2008, <http://www.turkhaber.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=3277&Itemid=60>, (17.01.2009). "Illusionary Neutrality or Guarantee of Security", **Kyiv Weekly**, 1 Kasım 2006, <<http://weekly.com.ua/?art=1162333392>>, (17.01.2009).

¹⁵⁴² "Viktor Yushchenko: Neutrality can Come at a Very High Price to Ukraine", **Hartıya** 97, 25 Ağustos 2008, <<http://www.charter97.org/en/news/2008/8/25/9417/>>, (17.01.2009).

¹⁵⁴³ Kuzio, **Ukraine - State and...**, s. 108.

SSCB'nin "resmi olarak" dağılmasının ardından Ukrayna-Rusya Federasyonu sınırının tartışmalı hale gelmesi,¹⁵⁴⁴ bağımsızlık sonrası Ukrayna Yönetimi'nin dikkatini ilk olarak 2063 kilometre uzunluğundaki Rus sınırına yöneltmesine yol açmıştır.

Bu dönemde, Rusya Federasyonu'nun Ukrayna ile SSCB döneminden kalma sınırları Kırım'ın statüsü gibi sorunlar nedeniyle tanımaktan kaçınması,¹⁵⁴⁵ dönemin Rus devlet adamlarının ve politik elitinin Ukrayna'dan toprak talebinde bulunmaları¹⁵⁴⁶ veya Ukrayna ile sınır sorunlarının çözümünü Ukrayna'nın BDT'ye dâhil olması koşuluna bağlamaları¹⁵⁴⁷ Ukrayna'yı zorunlu olarak BDT'ye yaklaştırmıştır. Bir başka ifadeyle, Ukrayna'yı BDT mekanizmasına dâhil olmaya yönelten temel saik Rusya Federasyonu'ndan algılanan güvenlik tehdidi olmuştur. İronik bir biçimde, Rusya Federasyonu'ndan algılanan güvenlik tehdidini savuşturabilmek ve toprak bütünlüğünü güvence altına alabilmek için Kravçuk Yönetimi Rus tehdidi söyleminden kaçınmış ve BDT'ye dâhil olmuştur.

7-8 Aralık 1991'de Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Belarus arasında Minsk'te imzalanan BDT Kurucu Antlaşması'nda yer alan 5. ve 6/2. maddeler, Ukrayna'nın antlaşmada yer almasının temel nedenlerini oluşturmuştur. Antlaşmanın 5. maddesinde " tarafların birbirlerinin toprak bütünlüğünü ve Topluluk içinde mevcut sınırların dokunulmazlığını tanımakta ve buna saygı duymakta oldukları", 6/2. maddesinde ise " tarafların birbirlerinin nükleer silahlardan arındırılmış ve

¹⁵⁴⁴ Y.a.g.e., s. 108. Wolczuk, a.g.e., s. 28.

¹⁵⁴⁵ Wolczuk, a.g.e., 28.

¹⁵⁴⁶ Ağustos 1991'de Ukrayna'nın bağımsızlığı kazanmasının hemen ardından Boris Yeltsin'in Basın Sekreteri Pavel Voşçano Ukrayna'dan toprak taleplerinde bulunmuştur. Bkz. Taras Kuzio, "Border Symbolism and Nation-State Building: Ukraine and Russia", *Geopolitics*, Sonbahar 1997, C. 2, S. 2, s. 46. Benzer bir talep Baltık Cumhuriyetleri'ne yöneltilmemiştir. Bkz. Vera Tolz, "Rethinking Russian-Ukrainian Relations: a New Trend in Nation-Building in Post-Communist Russia?", *Nations and Nationalism*, Nisan 2002, C. 8, S. 2, s. 238.

¹⁵⁴⁷ Ukrayna'nın BDT'ye katılmasında dönemin Rus devlet adamlarının açıklamaları da etkili olmuştur. Örneğin, dönemin Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Andrey Vladimiroviç Kozirev, Ukrayna'nın sınırlarına, ancak Ukrayna'nın BDT içinde yeralması durumunda saygı gösterileceğini açıklamıştır. Bkz. Kuzio, *Ukraine - State and...*, s. 114.

tarafsız devlet statüsüne kavuşma çabalarına saygı duyacakları” hükümlerine yer verilmiştir.¹⁵⁴⁸ Nitekim 10 Aralık 1991’de, antlaşmanın imzalanmasından henüz iki gün sonra Ukrayna Yüksek Sovyeti BDT Kurucu Antlaşması’nı onaylamıştır.¹⁵⁴⁹

Toprak bütünlüğünü BDT ekseninde yer edinerek güvenceye alma konusunda Kravçuk Yönetimi’nin attığı bir diğer adım 30 Aralık 1991 tarihli BDT Stratejik Kuvvetler Anlaşması’nda yer almak olmuştur. Söz konusu anlaşma ile Ukrayna, Belarus ile birlikte, ülkelerinde bulunan nükleer silahların imha sürecinin BDT devletlerinin ortak denetimi altında gerçekleşmesini kabul etmiştir (4. madde).¹⁵⁵⁰ 1 Temmuz 1992 tarihine kadar üç bin taktik nükleer silahı Rusya’ya nakletme ve tüm nükleer silahları 1995 yılına kadar sökme taahhütünde bulunmuştur.¹⁵⁵¹

BDT Kurucu Antlaşması’nda yer alan tarafların toprak bütünlüğünü garanti etmeye yönelik maddelere ve Ukrayna’nın nükleer silahlardan arınma sürecini BDT ekseninde yer alarak gerçekleştirme kararına rağmen, 1992 yılının başlarından itibaren, Rus Parlamentosu’nda özellikle Kırım bölgesi ve Sivastopol şehriyle ilgili olarak Ukrayna’dan toprak talepleri tartışılmaya açılmıştır.¹⁵⁵² Mayıs 1992’de Rusya Federasyonu Yüksek Sovyet’i, Kırım’ı RSFSC’den Ukrayna SSC’ye devreden 1954 tarihli kararı reddeden bir karar almıştır. Benzer bir biçimde, Aralık 1992’de Rusya Federasyonu Halk Temsilcileri Kongresi, Sivastopol şehrinin statüsünün incelenmesi konusunda Rusya Federasyonu Yüksek Sovyeti’ni yetkilendiren bir karar almıştır.¹⁵⁵³ Politik elit arasında Ukrayna’nın toprak bütünlüğünün sorgulanması noktasında bir

¹⁵⁴⁸ Fuad Huseynov, “Bağımsız Devletler Topluluğunun Oluşumunun Hukuki Boyutları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2003, C. 52, S. 4, s. 390.

¹⁵⁴⁹ **Y.a.g.m.**, s. 393.

¹⁵⁵⁰ Brzezinski ve Sullivan (der.), **Russia and the...**, 530–531.

¹⁵⁵¹ Gökhan Turan, “Bağımsız Ukrayna’nın Dış Politika Seçenekleri”, Büyükkakıncı (der.), **a.g.e.**, s. 374.

¹⁵⁵² Kuzio, “Borders, Symbolism and...”, s. 46.

¹⁵⁵³ Wolczuk, **a.g.e.**, s. 29.

oydaşmaya varılmıştır.¹⁵⁵⁴ 9 Temmuz 1993'te Rusya Federasyonu Yüksek Sovyeti, Sivastopol şehrinin Rusya Federasyonu'nun bir parçası olduğunu belirten bir karar çıkartmış, ancak sözkonusu karar dönemin Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Yeltsin tarafından onaylanmamıştır.¹⁵⁵⁵

Rusya Federasyonu'nda Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün tartışmaya açılmasına yönelik gelişmelere paralel olarak dönemin Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kravçuk, Batı dünyası ile ilişkilerini geliştirme doğrultusunda adımlar atmaya başlamıştır. Bu çerçevede ilk olarak Mart 1992'de, Ukrayna'nın KAİK'e¹⁵⁵⁶ katılımı yönünde inisiyatif almıştır.¹⁵⁵⁷ Ukrayna, Konsey'e girdiği tarihten itibaren, Konsey'in aktif bir katılımcısı olmuş,¹⁵⁵⁸ bu forumu SSCB sonrasında bağımsızlığını kazanan devletlerin NATO ile aralarında düzenli görüşmelerde bulunmasını sağlayan önemli bir platform olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁵⁹ Ancak Rusya Federasyonu'nun da KAİK'in kurucu üyelerinden biri olması,¹⁵⁶⁰ Ukrayna'nın KAİK'e Rusya Federasyonu'na karşı bir güvence sağlama hedefiyle katıldığı görüşünü çürütmektedir.¹⁵⁶¹

¹⁵⁵⁴ Örneğin Moskova Belediye Başkanları Gavriil Papov ve Yuriy Lujkov, St. Petersburg Belediye Başkanı Anatoli Sobçak, Nijniy Novgorod Belediye Başkanı Baris Nemtsov ve 1993 Ekimi'nde kurulacak olan Yabloko Partisi'nin ileri gelenlerinden Vladimir Lukin ve Grigory Yavlinski Ukrayna'nın egemenliğini sorgulayan ve toprak talebinde bulunan açıklamalarda bulunmuşlardır. Rusya Federasyonu'nda neredeyse tüm politik eğilimler Ukrayna'dan toprak talebi konusunda ortak tavır sergilemiştir. Bkz. Tolz, **a.g.m.**, s. 238. Kuzio, "Borders, Symbolism and...", s. 46-47.

¹⁵⁵⁵ Robert H. Donaldson ve Joseph L. Noguee, **The Foreign Policy of Russia – Changing Systems, Enduring Interests**, 3. Baskı, New York, M.E. Sharpe, 2005, s. 187.

¹⁵⁵⁶ 30 Mayıs 1997 tarihinde Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi adını almıştır.

¹⁵⁵⁷ **NATO Handbook**, Brüksel, NATO Office of Information and Press, 2001, s. 88. Bu katılım, Ukrayna'nın KAİK'e davet edildiği, 1992 yılının Şubat ayı içindeki NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner'in Kiev'e yaptığı ilk ziyaret sonrasında 10 Mart 1992 tarihinde gerçekleşmiştir. "History of Ukraine-NATO Relationship", <<http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=en&part=cooperation&sub=history>>, (28.03.2005).

¹⁵⁵⁸ **NATO Handbook**, s. 88.

¹⁵⁵⁹ "NATO and Partner-Nations Cooperation Mechanisms in Frameworks of Euroatlantic Partnership Council", <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=en&part=cooperation&sub=cooperation%20mechanisms_epc>, (03.04.2005).

¹⁵⁶⁰ "NATO-Russia: Forging a New Relationship", **NATO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nato.int/docu/comm/2002/0205-rome/b020528e.htm>>, (20.01.2009).

¹⁵⁶¹ Aynı durum Haziran 1994'te Ukrayna'nın AB ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalamasında da sözkonusudur. Aynı tarihte Rusya Federasyonu da AB ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır. Bkz. "Explanatory Memorandum on a Protocol to the EU/ Ukraine Partnership and Cooperation Agreement",

1992 yılından itibaren Rusya Federasyonu'nda seslendirilen Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü sorgulama girişimlerine karşı, Kravçuk Yönetimi beş ciddi tepki vermiştir. İlk olarak Mart 1992'de, 30 Aralık 1991 tarihli BDT Stratejik Kuvvetler Anlaşması gereğince Rusya Federasyonu'na devretmekle yükümlü olduğu taktik nükleer silahların devrini ertelediğini ilan etmiştir.¹⁵⁶² İkinci olarak, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan ve Özbekistan arasında Taşkent'te imzalanan ve Sovyet sonrası devletler arasında güvenlik ilişkilerini düzenleyen ilk kapsamlı çok taraflı girişim olarak tanımlanan¹⁵⁶³ BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması'nda (Taşkent Anlaşması) yer almamış, daha sonraki süreçte de anlaşmaya katılmamıştır.¹⁵⁶⁴ Üçüncü olarak ABD'den güvenlik garantileri sağlama arayışına girmiştir. Bu bağlamda Kravçuk, 5–7 Mayıs 1992 tarihli ABD ziyaretinde,¹⁵⁶⁵ ABD'den Rusya Federasyonu'na karşı güvenlik garantileri talep etmiş ancak ABD sözkonusu garantileri vermeyi reddetmiştir.¹⁵⁶⁶ Dördüncü olarak, nükleer silahsızlanma konusundaki olumsuz yaklaşımını terketmeyi ABD'den gelecek güvenlik garantileri ile ilişkilendirmiştir. 1994 yılının Ocak ayında imzalanan Moskova Üçtaraflı Anlaşması ile Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü garanti eden ABD politik taahhüdünü almış, bu taahhüt karşısında nükleer silahlardan vazgeçmiştir.¹⁵⁶⁷ Beşinci olarak Ukrayna, 1994 NATO Brüksel Zirvesi'nde

<<http://www.fco.gov.uk/en/about-the-fco/publications/treaty-command-papers-ems/explanatory-memoranda/explanatory-memoranda-1997/eukriane>>, (20.01.2009).

¹⁵⁶² Turan, **a.g.m.**, s. 374. Kuşkusuz bu adım Rusya Federasyonu'na karşı güvensizliğin de bir yansımasıdır.

¹⁵⁶³ Gregory Gleason ve Marat E. Shaihtudinov, "Collective Security and Non-State Actors in Eurasia", **International Studies Perspectives**, Nisan 2005, C. 6, S. 2, s. 277.

¹⁵⁶⁴ 1993 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Belarus anlaşmaya katılmıştır. "Russia Creates a New Security System to Replace CIS", **PINR**, 21 Aralık 2005, <http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=416>, (02.02.2009).

¹⁵⁶⁵ "Visit to the US by Foreign Heads of State & Government – 1992", **ABD Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.state.gov/r/pa/ho/15738.htm>>, (19.01.2009).

¹⁵⁶⁶ Roman Papadiuk, "Ukraine: the Security Fulcrum of Europe", Nisan 1996, <<http://ndu.edu/inss/strforum/SF69/forum69.html>>, (19.01.2009).

¹⁵⁶⁷ Turan, **a.g.m.**, s. 377.

kararlařtırılan¹⁵⁶⁸ BİO Programı'na 18 şubat 1994'te katılmış, Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olup bu programa katılan ilk devlet olmuştur.¹⁵⁶⁹ Rusya Federasyonu'nun BİO'ya tavrı ise Nisan ve Kasım 1993'te kabul edilen Dış Politika Konsepti ve Askeri Doktrini'nin¹⁵⁷⁰ etkisiyle olumsuzlaşmış, 22 Haziran 1994'e kadar BİO Çerçeve Dökümanı Rusya Federasyonu tarafından imzalanmamıştır.¹⁵⁷¹ Böylelikle Kravçuk Yönetimi, KAİK'e katılımındaki durumdan farklı olarak, "Batı vektörü" doğrultusunda önemli bir adımı Rusya Federasyonu'na rağmen atmıştır.

Sonuç olarak, Kravçuk, ülkenin toprak bütünlüğünü garanti altına alma hedefi doğrultusunda, 1991 yılında Rusya Federasyonu'na yakın, 1992 yılından itibaren ise Rusya Federasyonu'na mesafeli bir dış ve güvenlik politikası izlemiştir. Özellikle 1992 yılı ile birlikte, güvenlikleştirme süreçlerinde Rus tehdidi söylemini ölçülü bir biçimde de olsa kullanmış, bu durum ve Kravçuk'un Rusya Federasyonu'na mesafeli yaklaşımı, bazı yorumcuların Kravçuk'un dış politikasını *pragmatik* değil *maksimalist* olarak tanımlamalarına yol açmıştır.¹⁵⁷² Ancak aynı dönem Estonya Yönetimi'nin aksine, Kravçuk Yönetimi'nin, Rus kimliğini ötekileştirme üzerine kurulu; etnik temelli bir güvenlikleştirme politikası izlememesi, sözkonusu tanımlamaları sorunlu kılmaktadır. Ülkenin toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasının temel güvenlik hedefi olarak sunulduğu bu süreçte, sözkonusu hedefe ulaşabilmek için koşullardaki değişikliklere bağlı olarak farklı ve birbiriyile çelişkili stratejiler izlemesi, Kravçuk'un *pragmatik* yaklaşımının bir kanıtıdır.

¹⁵⁶⁸ R. Craig Nation, "NATO's Relations with Russia and Ukraine", **NATO Academic Forum Fellowship**, Haziran 2000, s.3, <<http://www.nato.int/acad/fellow/98-00/nation.pdf>> (03.04.2005).

¹⁵⁶⁹ "NATO-Ukraine Relations", **NATO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nato.int/issues/nato-ukraine/evolution.html>>, (20.01.2009).

¹⁵⁷⁰ Bu belgeler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. İdil Tuncer, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: 'Yakın Çevre' ve Türkiye", Gencer Özcan ve şule Kut (der.), **En Uzun On Yıl**, 2. Baskı, İstanbul, Búke Yayınları, 2000, s. 435–457.

¹⁵⁷¹ Derek Hunns, 'Russia and NATO', **Europa**, 1997, C. 4, S. 2, <<http://www.intellectbooks.com/europa/number4/hunn.htm%7F>>, (16.04.2005).

¹⁵⁷² Taras Kuzio, "The Domestic Sources of Ukrainian Security Policy", **Journal of Strategic Studies**, Aralık 1998, C. 21, S. 4, s. 19.

6.3.2. Denge Çabası

Leonid Kuçma'nın devlet başkanlığı görevine seçildiği Temmuz 1994'ten sonra da, tıpkı Kravçuk döneminde olduğu gibi, toprak bütünlüğünü koruma söylemi Ukrayna'nın güvenlikleştirme süreçlerinde temel vurgu olmayı sürdürmüştür. Şu sözler Kuçma'ya aittir: "Ukrayna'nın politik egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve sınırlarının dokunulmazlığının koşulsuz ve kararlı bir biçimde tanınmasının sağlanmasının, dış politikamızın odak noktası olarak kalacağı anlaşılmaktadır..."¹⁵⁷³

Kuçma döneminde güvenlikleştirme süreçlerinde toprak bütünlüğünü koruma söylemi sürse de, Kravçuk'un son yıllarındaki durumun aksine, Rus tehdidi söylemi etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Kravçuk döneminde sınırlı olarak kullanılan Rus tehdidi söyleminden vazgeçilmesinin temel nedeni, Ukrayna'nın Rusya Federasyonu'na özellikle enerji,¹⁵⁷⁴ askeri-endüstriyel kompleks, metal sektörü¹⁵⁷⁵ ve kültürel-dilsel konulardaki bağımlılığının,¹⁵⁷⁶ Rus tehdidi söylemiyle uyumsuzluğudur.¹⁵⁷⁷

Zaten Ukrayna'nın sözkonusu bağımlılıktan etkilenebilirliği konusunda 1994 Ekonomik Krizi ile yükselen toplumsal farkındalık, Rusya ile ilişkileri geliştirme vaadiyle seçimlere hazırlanan Kuçma'nın başarısının temel nedeni olmuştur.¹⁵⁷⁸ Bir başka ifadeyle, Rusya Federasyonu'nun/Rus kimliğinin ötekileştirilmesi üzerinden

¹⁵⁷³ **Y.a.g.m.**, s. 21'den Leonid Kuchma, "Speech before the Kyiv Diplomatic Corps", **Uriadovyi Kurier**, 14 Ocak 1997.

¹⁵⁷⁴ Örneğin Mart 1993'te Ukrayna'nın, Rusya Federasyonu'na biriken enerji borçlarını ödeyememesi karşısında Rus firması Gazprom, Ukrayna'ya gaz akışının tamamen kesilebileceğini bildirmiştir. Eylül 1993'te, Ukrayna'ya gaz arzını % 25 kesmiştir. Bkz. Paul D'Anieri, "Dilemmas of Interdependence: Autonomy, Prosperity and Sovereignty in Ukraine's Russia Policy", **Problems of Post-Communism**, Ocak-Şubat 1997, C. 44, S. 1, s. 16-19.

¹⁵⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. 5. bölüm. s. 329-330.

¹⁵⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. 3. bölüm, s. 154-166.

¹⁵⁷⁷ Bkz. Kuzio, "The Domestic Sources of...", s. 23.

¹⁵⁷⁸ 1994 yılındaki Ukrayna Devlet Başkanlığı Seçimleri öncesinde Kuçma'nın vaatleri konusunda bkz. 2. bölüm s. 123-124.

kurulacak bir milliyetçilik anlayışının yukarıda aktarılan konularda Rusya Federasyonu ile ilişkileri bozacağından duyulan endişe, Kravçuk yerine Kuçma'yı iktidara taşımıştır. Sonuçta Ukrayna'nın Rusya Federasyonu'na bağımlılığı, sadece Ukrayna'nın Rusya Federasyonu ile ilişkilerini değil, ülkenin tüm dış politikasını ve milli güvenlik yönelimini etkilemiştir.¹⁵⁷⁹ 1994'ten itibaren Ukrayna dış politikasında, Kravçuk'un son yıllarında ön plana çıkmış olan "Batı vektörü", Slav-Avrasya ve özellikle de Rusya Federasyonu ile tarihsel, kültürel ve diğer bağlarla dengelenmeye çalışılmıştır.¹⁵⁸⁰

Bu çerçevede Ukrayna, ilk olarak tarafsızlık statüsüne rağmen Şubat 1995'te BDT Ortak Hava Savunma Anlaşması'na katılmıştır. Bu katılım, Soğuk Savaş sonrasında Ukrayna'nın güvenliği için gerekli görülen hava savunma sisteminin bazı parçalarının üretimi konusunda Rusya Federasyonu'na bağımlılığının zorlamasıyla atılmış bir adımdır.¹⁵⁸¹ İkinci olarak ekonomik sıkıntılar nedeniyle Şubat 1997'de Mukaçevo ve Sivastopol bölgelerindeki iki erken uyarı radar istasyonu yıllık 4 milyon dolar karşılığında Rusya Federasyonu'na kiralanmıştır.¹⁵⁸² Üçüncü olarak 31 Mayıs 1997 tarihli bir anlaşma ile Sivastopol Üssü 20 yıllık bir süre için yıllık 97.75 milyon dolar karşılığında Rusya Federasyonu'na kiralanmıştır.¹⁵⁸³ Ancak Kuçma bu adımı, Mukaçevo ve Sivastopol erken uyarı radar istasyonlarının kiralanmasından farklı olarak, salt ekonomik nedenlerle atmamıştır. Nitekim 31 Mayıs 1997 tarihinde Rusya Federasyonu ile Ukrayna arasında bir paket halinde üç anlaşma imzalanmıştır.

¹⁵⁷⁹ D'Anieri, **a.g.m.**, s. 24.

¹⁵⁸⁰ Jennifer D. P. Moroney, "Ukraine's Foreign and Security Policy: Theoretical and Comparative Perspectives", Jennifer D. P. Moroney, Taras Kuzio ve Mikhail Molchanov (der.), **Ukrainian Foreign and Security Policy: Theoretical and Comparative Perspectives**, Westport, Praeger, 2002, s. 1.

¹⁵⁸¹ Kuzio, "The Domestic Sources of...", s. 26.

¹⁵⁸² **Y.a.g.m.**, s. 26-27. "Russia Terminates Early-Warning Radar Agreement with Ukraine", **RIA Novosti**, 25 Ocak 2008, <<http://en.rian.ru/russia/20080125/97746840.html>>, (21.01.2009).

¹⁵⁸³ "V. Yuşchenko: Ukraina mojet Pavisit dla ÇF RF Arendnuyu Platu za Bazu v Sevastopole - B. Ющенко: Украина может Повысит для ЧФ РФ Арендную Плату за Базу в Севастополе", **Ukrayna RBK Haber Ajansı**, 27 Ağustos 2008, <<http://www.rbc.ua/rus/top/2008/08/27/419743.shtml>>, (21.01.2009).

İlk anlaşma Karadeniz Deniz Filosu'yla ilgilidir. Bu anlaşma, Ukrayna sınırlarının Rusya Federasyonu tarafından tanınmasını içeren Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması ve Ortak Uzay Endüstrisi Geliştirme Anlaşması ile bütünlenmiştir.¹⁵⁸⁴

Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması'nın metninde, sözkonusu anlaşmanın 19 Kasım 1990 tarihli Ukrayna SSC-RSFSC Sınır Anlaşması'nın yerine geçtiği hükmüne yer verilmiştir. Anlaşmanın 1. maddesinde Ukrayna ve Rusya Federasyonu eşit haklara sahip egemen devletler olarak sayılmış, 2. maddesinde toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı ve sınırların değişmezliği ilkeleri vurgulanmıştır.¹⁵⁸⁵ Böylelikle Rusya Federasyonu, Ukrayna sınırlarını altı yıllık bir gecikmenin ardından bir ikili anlaşma ile tanımış ve toprak bütünlüğü konusunda bir güvence vermiştir.¹⁵⁸⁶ Açıktır ki sözkonusu güvence Sivastopol Üssü'yle ilgili anlaşmaya bir karşılıktır. Nitekim Ukrayna Parlamentosu'nun 1.5 yıl kadar Sivastopol Üssü'yle ilgili anlaşmayı onaylamayı geciktirmesine karşılık olarak Rusya Federasyonu Parlamentosu'nun üst kanadı Federasyon Konseyi, Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması'nı onaylamamıştır.¹⁵⁸⁷

Sonuç olarak Mayıs 1997'deki gelişmeler, Kuçma'nın bir güvenlik önceliği olarak ülkenin toprak bütünlüğünü, Rus tehdidi vurgusunu ön plana alarak değil, Rusya Federasyonu ile işbirliği yoluyla koruma stratejisinin yansımaları kapsamında değerlendirilebilir. Böyle bir strateji, Kravçuk'un iktidarının ilk yılındaki güvenlik stratejisiyle benzeşmektedir. Bu noktada önemli olan, Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü tanımasının, Ukrayna Yönetimi tarafından ülkede bir Rus alanının varlığına resmen onay verilmesi yoluyla sağlanmasıdır. Wolczuk'un

¹⁵⁸⁴ Roman Woronowycz, "Ukraine Russia Sign Long Awaited Bilateral Treaty", *The Ukrainian Weekly*, 8 Haziran 1997, C. 23, S. 65, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/1997/239701.shtml>>, (21.01.2009).

¹⁵⁸⁵ Yaroslav Bilinsky, *Endgame in NATO's Enlargement – the Baltic States and Ukraine*, Westport ve Londra, Praeger, 1999, s. 57.

¹⁵⁸⁶ Kuzio, "The Domestic Sources of...", s. 32.

¹⁵⁸⁷ Donaldson ve Noguee, *a.g.e.*, s. 189.

ifade ettiği gibi, Mayıs 1997 sürecinde Rusya Federasyonu, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü koşulsuz tanımış görünüyorsa da bu durum Ukrayna adına bir *Pirus Zaferi*'dir.¹⁵⁸⁸ Lakin Rusya Federasyonu, üs hakları vasıtasıyla Ukrayna ülkesinde ciddi bir köprübaşına sahip olmuştur.¹⁵⁸⁹ Ukrayna, toprak bütünlüğünü kalıcı olarak korumanın yolunu ironik bir biçimde toprak bütünlüğünden “geçici” tavizler vermekte bulmuştur.

Rusya Federasyonu, Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması ile Ukrayna sınırlarını tanımış, ancak sınır tespiti yapılmadığı ve Azak Denizi ve Kerç Boğazı¹⁵⁹⁰ (bkz. Harita 6.3) gibi kritik konular anlaşmada çözümlenmediği için sınır konusu tartışmalı olmaya devam etmiştir.¹⁵⁹¹ Kuçma, bunun üzerine Rusya Federasyonu ile işbirliğini sağlayarak sınır sorunlarını çözüme konusunda bir adım daha atmış, Azak Denizi ve Kerç Boğazı konularında verdiği bazı tavizler karşılığında iki ülke arasındaki kara sınırını tanımlayan bir anlaşma yapmaya Putin Yönetimi'ni ikna etmiştir.¹⁵⁹² 28 Ocak 2003 tarihinde dönemin Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin ile Kuçma arasında yapılan kara sınırı anlaşmasına karşılık, Azak Denizi ve Kerç Boğazı konularında Rus tezlerine dayanan ikinci bir anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma, Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nı iki ülkenin iç suları olarak tanımlamış, deniz ve boğazın kullanımında işbirliği öngörmüştür. Üçüncü devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişi ve Azak'ta kalışı, iki devletin de onayı

¹⁵⁸⁸ *Pirus Zaferi*, büyük kayıplar karşılığında elde edilmiş zaferleri ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.

¹⁵⁸⁹ Wolczuk, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁵⁹⁰ Azak Denizi, Karadeniz'e Kerç Boğazı'yla bağlanan bir iç denizdir. Rostov na Danu, Taganrog, Jdanov, Kerç, Berdyansk gibi önemli limanlar Azak Denizi'nde yer almaktadır. Denizin önemi Azak'ı Hazar'a bağlayan kanalların yapılmasının ardından artmıştır. Bkz. Rongxing Guo, **Territorial Disputes and Resource Management – a Global Handbook**, New York, Nova Publishers, 2007, s. 56. Ayrıca Azak denizyatağı zengin petrol kaynaklarına sahiptir. Kerç Boğazı ise Karadeniz'e ulaşımı kontrol ettiği için özellikle askeri açıdan stratejik önemde kabul edilmektedir. Askold Krushelnysky, “Russia/Ukraine: Common Ground Reached on Border Agreements”, **Radio Free Europe**, 21 Nisan 2004, <<http://www.rferl.org/content/article/1052412.html>>, (22.01.2009).

¹⁵⁹¹ Bkz. Bilinsky, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁵⁹² “Kiev Ratifies Treaties with Russia”, **The Russia Journal**, 20 Nisan 2004, <<http://www.russijournal.com/node/17647>>, (22.01.2009).

koşuluna bağlanmış, böylelikle NATO gemilerinin Azak’a Rusya Federasyonu’nun onayı olmaksızın girişi engellenmiştir.¹⁵⁹³

Harita 6.3. Azak Denizi ve Kerç Boğazı

Kaynak: <<http://www.worldatlas.com/aatlas/infopage/azovsea.gif>>, (23.01.2009).

Dördüncü olarak Ukrayna, BDT düzleminde bazı somut işbirliği adımları atmıştır. 1999 yılında Kuçma yönetiminde, BDT’ye üye devletler için yasa tasarıları geliştirmeyi amaçlayan bir danışma organı olan BDT Parlamentolararası Asamblesi’ne¹⁵⁹⁴ katılmıştır. 2002 Kasımı’nda Yanukoviç’in başbakanlığa atanmasının ardından Ukrayna-Rusya Federasyonu arasındaki işbirliği daha da

¹⁵⁹³ Bkz. Krushelnicky, **a.g.m.**, <<http://www.rferl.org/content/article/1052412.html>>.

¹⁵⁹⁴ BDT Parlamentolararası Asamblesi, Almaata Anlaşması’yla 27 Mart 1992 tarihinde BDT bünyesinde kurulmuştur. Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonu Asamble’nin kurucularıdır. 1993–1995 yılları arasında Azerbaycan, Gürcistan, Moldova; 1999’da Ukrayna Asamble’ye katılmıştır. Bkz. “CIS Inter Parliamentary Assembly Meeting Takes Place in St. Petersburg”, **Belarus Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, 2 Şubat 2002, <<http://www.mfa.gov.by/en/press/news/2002-02-01-3.html>>, (22.01.2009).

belirginleşmiştir.¹⁵⁹⁵ 2003 yılında AB'den gelen eleştiri ve uyarılara rağmen,¹⁵⁹⁶ Rusya Federasyonu, Belarus ve Kazakistan ile birlikte devletlerin ekonomi politikalarını ve ticari mevzuatlarını uyumlulaştırmak hedefine yönelik olarak Ortak Ekonomik Alan Grubu'nu kurmuştur.¹⁵⁹⁷ Kuçma, 2000 yılında, Batı yanlısı Dışışleri Bakanı Boris Tarasyuk'u,¹⁵⁹⁸ Eylül 2004'te, Haziran 2004 tarihli Ukrayna Askeri Doktrini Belgesi'ne NATO ve AB üyelik hedefini yerleştiren Savunma Bakanı Yevhen Marçuk'u görevden alarak,¹⁵⁹⁹ Rusya Federasyonu'na bir başka yönden işbirliği mesajı yollamıştır. Temmuz 2004'te NATO'ya üyelik hedefi konusundaki vurgu Askeri Doktrin'den çıkartılmıştır.¹⁶⁰⁰

Kuçma, Rusya Federasyonu ile ilişkileri geliştirme yoluyla güvenliğini sağlama stratejisini merkeze alsa da, eşzamanlı olarak, Kravçuk döneminde temelleri atılan “çok vektörlü” dış politika anlayışını, benzer güvenlik kaygılarıyla sahiplenmeyi sürdürmüştür. Kuçma'nın askeri danışmanı General Vadim Hreçaninov, bu durumu 1996 yılında şu sözlerle özetlemiştir: “Eğer Ukrayna liderliği ülkeyi aniden bir yöne (doğuya ya da batıya) çekerse, bu durum milli güvenliğimizi tehlikeye atar; devlet bölünebilir.”¹⁶⁰¹

Estonya hükümetleri aynı dönemde, Batı merkezli bir dış politika yaklaşımını “tek vektörlü” bir biçimde kurumsallaştırma çabaları içine girmişken, Vadim Hreçaninov'un tavsiyelerini dikkate alan Kuçma Yönetimi “çok vektörlü” (*mnoga-*

¹⁵⁹⁵ Taras Kuzio, “Russianization of Ukrainian Security Policy”, **Eurasia Daily Monitor**, 23 Eylül 2004, C. 1, S. 92, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=26904](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=26904)>, (25.01.2009).

¹⁵⁹⁶ Marius Vahl, “Is Ukraine Turning away from Europe?”, **CEPS Policy Brief**, Ekim 2004, S. 57, s. 1, <<http://se2.isn.ch/serviceengine/FileContent?serviceID=RESSpecNet&fileid=A73D6E99-571D-4F0F-B1A8-A4CCAE7182BB&lng=en>>, (22.01.2009).

¹⁵⁹⁷ Sergei Blagov, “SNG: Konets Puti - СНГ: Конец Пути?”, **Eurasianet.org**, 30 Ağustos 2005, <<http://www.eurasia.net.org/russian/departments/insight/articles/eav083005ru.shtml>>, (22.01.2009).

¹⁵⁹⁸ Moroney, **a.g.m.**, s. 6.

¹⁵⁹⁹ Kuzio, “Russianization of...”, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=26904](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=26904)>.

¹⁶⁰⁰ “Ukraine Defense Doctrine”, <<http://www.globalsecurity.org/military/world/ukraine/doctrine.htm>>, (25.01.2009).

¹⁶⁰¹ Kuzio, “The Domestic Sources of...”, s. 30'dan **Kievski Vedomosti**, 20 July 1996.

vektörünü) bir dış politika yaklaşımını benimsemiştir. Bu vektörler, Rusya ile özel ilişkileri geliştirmeye yönelik “merkezci yaklaşıma” ek olarak, Batılı devletlerle ilişkileri geliştirmeye yönelik “Batı vektörü”, Rusya Federasyonu dışındaki diğer BDT üyeleriyle işbirliğini geliştirme yönündeki vektör¹⁶⁰² ve Karadeniz havzasına ilişkin işbirliği zeminleri içeren “güneydoğu açılımı” vektörüdür.¹⁶⁰³

Ukrayna’da Temmuz 1994–2004 döneminde Batı vektörü doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır. Öncelikle, 1997 yılından itibaren, NATO ile yakın ilişkiler kurma hedefi vurgulanmıştır.¹⁶⁰⁴ Temmuz 1998’de Madrid’te Ukrayna-NATO arasındaki yeni ortaklığı ortaya koyan “Ayrıcalıklı Ortaklık Şartı” ilan edilmiştir.¹⁶⁰⁵ NATO’nun 2002 yılı Kasım ayındaki Prag zirvesinde Ukrayna’nın NATO’ya üyeliğe davet edilmesi söz konusu olmasa bile, üyeliğe davet edilen ülkelerle yapıldığı gibi Ukrayna ile NATO arasında bir Eylem Planı hazırlanmıştır.¹⁶⁰⁶ Ukrayna-AB ilişkileri çerçevesinde 1998 yılında ticaretin liberalleşmesini ve daha geniş işbirliğini sağlayan 1994 tarihli “Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması”¹⁶⁰⁷ yürürlüğe girmiştir.¹⁶⁰⁸ Ayrıca aynı yıl AB üyeliği, Ukrayna’nın bir dış politika hedefi olarak ilan edilmiştir.¹⁶⁰⁹

Kuçma Yönetimi’nin Batı ile ilişkiler geliştirmesinin temel saiki de Estonya’dan farklı olmuştur. Estonya, Batılı örgüt ve devletleri, Rus tehdidine karşı

¹⁶⁰² Bu vektörün somut ifadesi bölgesel güvenlik politikalarının Rusya Federasyonu’nu dışlayarak diğer BDT ülkeleri tarafından ortak bir zeminde geliştirilmesi amacıyla kurulan GUUAM’dır. GUUAM’a Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova üyeydi. GUUAM’da Özbekistan’ın üyeliği, Mayıs 2005’te Özbekistan’ın Andican bölgesinde gerçekleşen olaylardan etkilenmiş, nitekim Özbekistan’ın GUUAM’dan çıkması gerçekleşmiştir. GUUAM/GUAM hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Kanbolat, “21. Yüzyılda Karadeniz’de İşbirliği Arayışları: GUAM Örneği”, *Stratejik Analiz*, Ağustos 2008, C. 9, S. 100, s. 67–71.

¹⁶⁰³ Erhan Büyükkakıncı, “Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri”, *Büyükkakıncı (der.), Değişen Dünyada...*, s. 408.

¹⁶⁰⁴ Moroney, *a.g.m.*, s. 7.

¹⁶⁰⁵ Turan, *a.g.m.*, s. 390.

¹⁶⁰⁶ “The Strategy of Ukraine-NATO Relations”, <<http://www.ukraine.be/nato/gorbulin.html>> (21.04.2005).

¹⁶⁰⁷ Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları, AB’nin üçüncü ülkeler ile olan ilişkilerini tanımlayan başlıca anlaşmalardır. Bu anlaşmaların çerçeve maddeleri politik, ekonomik ve ticari, içişleri ve adalet, bilim ve kültürel işbirliği konularını kapsar. Bkz. Oleh Protsyk, “Ukrayna ve Rusya’da Siyasal Kurumlar ve Avrupa Entegrasyonuna Bakış”, (çev. Günhan Turan), *Büyükkakıncı (der.), Değişen Dünyada...*, s. 438.

¹⁶⁰⁸ “Ukraine-EU Bilateral...”, <<http://www.mfa.gov.ua/mfa/en/847.htm>>.

¹⁶⁰⁹ Moroney, *a.g.m.*, s. 7.

güvence mekanizmaları olarak değerlendirip “paylaşılan medeniyet” bağlamında sunarken, Kuçma Yönetimi sözkonusu devlet ve örgütleri, Rusya Federasyonu karşısında potansiyel güvenlik garantileri olarak değil, ihtiyaç duyulan ekonomik yeniden yapılanma ve askeri reform konularında destekleyici güçler olarak değerlendirmiştir.¹⁶¹⁰ Böyle bir yaklaşımın doğal sonucu olarak ekonomik yeniden yapılanma ve askeri reform konusunda desteklerin azaldığı süreçlerde sözkonusu devlet veya örgütlere tepkilerini yoğunlaştırmıştır.¹⁶¹¹

Sonuç olarak Kuçma’nın Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü koruma politikası, Rusya Federasyonu ile ilişkileri geliştirme ve eşzamanlı olarak “Batı vektörü”nü araçsallaştırma üzerine kurulmuştur. Toprak bütünlüğünü koruma hedefine erişim noktasında Rusya Federasyonu ile işbirliğinin tıkanıdığı zamanlarda Kuçma’nın sert

¹⁶¹⁰ Örneğin 1995’te Kuçma’nın devlet başkanlığı döneminde Ukrayna BİO Planlama ve Gözden Geçirme (PARP) sürecine katılmıştır. Ukrayna ve NATO, Ukrayna’nın silahlı kuvvetlerini değerlendirmeye tabi tutmak ve savunma politikaları, silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü ve ilgili mali ve ekonomik planlar konularında bilgi sağlamak için bu mekanizmayı oluşturmuşlardır. PARP, Ukrayna’nın NATO’nun savunma planlama süreci ile aşinalığa sahip olmasına yol açmış ve Ukrayna’daki savunma reformu sürecini olumlu yönde etkilemiştir. Eric Hatch, “Ukraine and NATO: Promoting Action on the Action Plan”, s. 8, <<http://www.csis.org/pubs/Insights/03MayJun.pdf>>, (03.04.2005). Savunma reformu alanında işbirliği çerçevesinde 1998 yılı içinde Ukrayna ve NATO arasında Savunma Reformu Çalışma Grubu kurulmuştur. James Sherr, “Ukraine’s Defence Reform: an Update”, **Conflict Studies Research Centre**, Temmuz 2002, s. 2, <<http://www.csrc.ac.uk/pdfs/G112-jgs.pdf>>, (15.04.2005). Devlet Başkanı Leonid Kuçma ikinci kez devlet başkanı seçildikten sonra savunma reformu üzerinde çalışacak ajanlar arası bir gruba görevi atamıştır. Grubun çalışmaları sonucunda “Silahlı Kuvvetlerin Reformu ve Geliştirilmesine İlişkin 2001–2005 Devlet Programı” hazırlanmıştır. Bu noktadan itibaren Savunma Reformu Müşterek Çalışma Grubu, işbirliğinin çalışma organı ve NATO-Ukrayna ilişkilerinin destek noktası haline gelmiş, bir anlamda Ukrayna’nın kararlılığıyla birlikte bir süre gecikmeyle işlev kazanmıştır. Bu çerçeve içinde Ukrayna, NATO’nun gözden geçirmesi için Ulusal Savunma Reformu hedeflerini belirlemiş, ilişkiler önemli ölçüde Kiev’deki NATO İrtibat Bürosu tarafından yönlendirilen bir denetleme ve danışma ortamına girmiştir. James Sherr, “İnişli Çıkışlı Bir İlerleme”, **NATO Review**, Sonbahar 2003, <<http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/turkish/art4.html>>. (12.02.2009). 2004 yılında dönemin başbakanı Yanukoviç, ekonomi ve güvenlik alanlarındaki reformların Ukrayna-NATO ilişkilerinin kilit önceliklerinden olduğunu ifade etmiştir. “Yanukovich Says Ukraine’s Strive to Join NATO is Logical”, 20 Nisan 2004, <<http://foreignpolicy.org.ua/eng/headlines/security/nato/index.shtml?id=3987>>, (03.04.2005).

¹⁶¹¹ Örneğin, Schengen Anlaşması nedeniyle özellikle Ukrayna-Polonya arasındaki sınır ticaretinin önemli ölçüde zarar görmüş olması yüzünden Kuçma Eylül 1999’da 22 Baltık ve Karadeniz devletinin Yalta’daki zirvesindeki konuşmasında “demir perdenin daha insancıl olan fakat daha az tehlikeli olmayan bir kâğıt perde ile değiştirilmesi tehlikesi vardır” ifadesine yer vermiştir. Jennifer D. P. Moroney, “Frontier Dynamics and Ukraine’s Ties to the West”, **Problems of Post-Communism**, Mart-Nisan 2001, C. 48, S. 2, s. 15. 30 Eylül 2003 tarihinde Kuçma “Ukrayna beklemekten yoruldu. Hiç kimse, tek bir önemsiz bürokrat bile onların Ukrayna’yı AB içinde istediğini söylemedi. Ve telaş içinde olanlara şunu söylüyorum, eğer bugün benden AB’ye katılmamı isteselerdi reddederdim” ifadesini kullanmıştır. Bkz. Vahl, **a.g.m.**, s. 1. 2004 tarihli NATO İstanbul Zirvesi sırasında dönemin Ukrayna Devlet Başkanı Kuçma, Ukrayna’nın NATO’ya üye olması hususunun “zamana bırakılması” gerektiğini ifade etmiştir. Sinan Oğan, “NATO-Ukrayna İlişkilerinde Yeni Dönem”, 25 Şubat 2005, <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=182>>, (01.04.2005). Bu durum Kuçma ve Yanukoviç’ten oluşan Rus çıkarlarına karşı daha ılımlı olan grubun, NATO ile olan ilişkileri askeri reforma destek gibi faydacı bir amaca ulaşma kapsamında değerlendirdiklerinin bir göstergesidir. Bir başka ifadeyle nihai amaç, NATO’ya üyelik değil, askeri reformun gerçekleşmesi olarak düşünülmüştür.

önlemler alabilmesi, temel güvenlik hedefinin, Rusya'yla stratejik ortaklık sağlamaktan ziyade¹⁶¹² ülkenin toprak bütünlüğünü korumak olduğunu kanıtlamaktadır. Örneğin, Kasım 2002'de Yanukoviç'in başbakanlığa atanmasının ardından Ukrayna ile Rusya Federasyonu arasında güvenlik politikaları konusunda belirgin bir eşgüdüm görülmüştür. Ancak yine aynı dönemde, 2003 yılının Ekim ayında, Rusya Federasyonu'nun Kerç Boğazı üzerinde yer alan ve Ukrayna'ya ait olan Tuzla adasını¹⁶¹³ bir dalgakıran ile kendisine ait Taman yarımadasına bağlama girişimine Kuçma sert tepki göstermiş; adaya bir askeri birlik yollamış, ada yakınlarında askeri tatbikatlar düzenlenmiştir¹⁶¹⁴ (Bkz. Harita 6.4). Gelişmeler karşısında Kuçma, Rus *İzvestiya* gazetesine "son yaşananlar, dış politikamızı yeniden gözden geçirmeye bizleri zorlayacak... ve bu durum büyük güç Rusya'yı mutlu etmeyecek" şeklinde bir açıklama yapmıştır.¹⁶¹⁵ Kriz, ancak Rusya'nın dalgakıran projesini ertelemesi sonrasında atlatılmıştır.¹⁶¹⁶

¹⁶¹² Kuçma'nın iktidara gelmesinin hemen ardından bazı yorumcular, Ukrayna'nın, Rusya Federasyonu tarafından içeriği belirlenecek "Küçük Rus" dış politikası izleyeceğini iddia etmişlerdir. Bkz. Victor Chudowsky, "The Limits of Realism: Ukrainian Policy toward the CIS", Moroney, Kuzio ve Molchanov (der.), **a.g.e.**, s. 16.

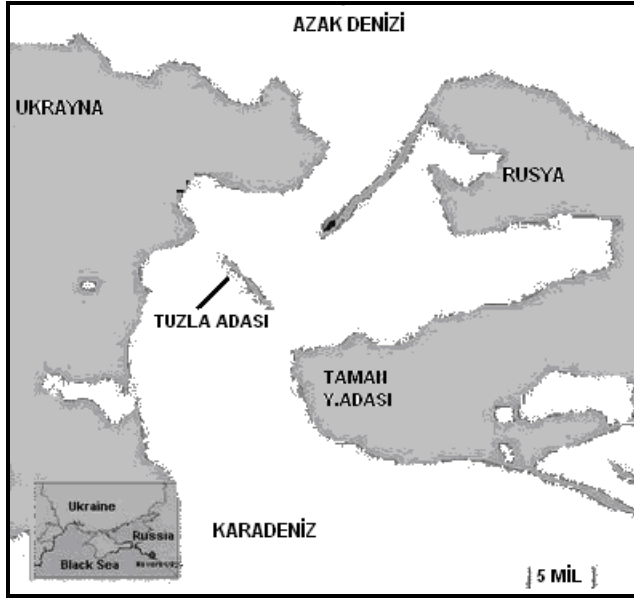
¹⁶¹³ Kerç Boğazı 41 km uzunluğunda, 4 ila 15 km genişliğinde, 5 ila 15 m derinliğindedir. Boğazın Taman yarımadası ile Tuzla adası arasındaki bölgesinin derinliğinin fazla olmaması, büyük gemilerin geçişlerinin Tuzla adası-Kırım yarımadası arasındaki bölgeden yapılmasını gerektirmektedir. "Ukraine Refuses to Discuss Tuzla Ownership with Russia", **People Daily**, 15 Temmuz 2005, <http://english.peopledaily.com.cn/200507/15/eng20050715_196326.html>, (23.01.2009). Tuzla adasının batısındaki deniz alanının ulaşım bakımından taşıdığı önem nedeniyle Tuzla adası önemli hale gelmektedir.

¹⁶¹⁴ Roman Woronowycz, "Russian-Ukrainian Dispute over Tuzla Escalates", **The Ukrainian Weekly**, 26 Ekim 2003, C. 71, S. 43, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/2003/430301.shtml>>, (23.01.2009).

¹⁶¹⁵ Roman Woronowycz, "Dispute over Tuzla Changes Ukraine's Stance towards Russia", **The Ukrainian Weekly**, 2 Kasım 2003, C. 71, S. 44, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/2003/440301.shtml>>, (23.01.2009).

¹⁶¹⁶ "Ukraine Refuses...", <http://english.peopledaily.com.cn/200507/15/eng20050715_196326.html>.

Harita 6.4. Kerç Boğazı ve Tuzla Adası

Kaynak: <http://www.newsccloud.com/image_files/story_28098.jpg>, (23.01.2009).

6.3.3. Batı ile Bütünleşme Girişimleri

Viktor Yuşçenko, Aralık 2004'te Ukrayna Devlet Başkanlığı'na seçilmesiyle birlikte Avrupa-Atlantik bütünleşmesine yönelmiş, dış politika önceliğini NATO ve AB üyeliklerini gerçekleştirmek olarak açıklamıştır.¹⁶¹⁷ Yuşçenko, göreve gelir gelmez, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell ile yaptığı görüşmede, Batı ile bütünleşme sürecinde Ukrayna'nın politik dönüşümünün, ABD gibi ortak değerlere sahip devletlerden destek almaksızın gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını vurgulamıştır.¹⁶¹⁸ Bir başka ifadeyle Kuçma döneminin temel dış politika stratejisi olan “çok-vektörlülük”, Yuşçenko'nun iktidarında “Avrupa-Atlantikçiliğe”

¹⁶¹⁷ F. Stephen Larrabee, “Ukrainian Foreign and Security Policy after the Collapse of the Orange Coalition”, François Heisbourg ve Michael Emerson (der.), **Readings of European Security – Volume 4**, Brüksel, Londra ve Cenova, CEPS, 2007, s. 178.

¹⁶¹⁸ “Powell Meets Yushchenko, Promises U.S. Support for New Ukraine Government”, **VOA News**, 23 Ocak 2005, <<http://www.voanews.com/english/archive/2005-01/2005-01-23voa4.cfm?CFID=99886870&CFTOKEN=49714196&jsessionid=883014876bd0e43e9d8b7a3249525e1d763c>>, (26.01.2009).

dönüşmüş; Yuşçenko tarafından dış politikada bu strateji değişikliğini başarılı kılacak önlemler, Kuçma'nın tersine, başta ABD olmak üzere Batı dünyasının desteğine bağlanmıştır. Yuşçenko yönetiminde Ukrayna bir taraftan BDT işbirliği mekanizmalarından uzaklaşmış,¹⁶¹⁹ diğer taraftan da AB'nin "Eski Avrupalı"¹⁶²⁰ üyeleri olarak tanımlanan ülkeler karşısında ABD'ye yaklaşmıştır.¹⁶²¹

Yuşçenko'nun 4-6 Nisan 2005 tarihlerinde gerçekleştirdiği ABD ziyareti Ukrayna dış ve güvenlik politikasının yeni yöneliminin ilk somut adımını oluşturmuştur. Pek çok yorumcuya göre bu ziyaret, Kuçma'nın Rusya Federasyonu'nu karşısına almamak üzerine kurulu güvenlik politikasından bir kopuşu simgelemiştir.¹⁶²² Yuşçenko, ziyarette, ABD Başkanı Bush'tan AB, DTÖ ve NATO üyelikleri için destek talebinde bulunmuştur. Bush, ABD'nin Ukrayna'nın NATO ve AB üyeliklerini desteklediğini ifade etmiş, AB üyelik hedefinin ABD dostluğuyla çelişmediğini belirtmiş ve Yuşçenko yönetiminde gerçekleşecek reformlar için maddi yardım sözü vermiştir.¹⁶²³

¹⁶¹⁹ Örneğin Nisan 2005'te Ukrayna Ekonomi Bakanı Serhij Terjokhin BDT için umut kalmadığını açıklamış ve Ukrayna'nın BDT kurumlarına tüm maddi katkılarını kesme kararını ilan etmiştir. Bkz. Jules Evans, "A Pan-CIS Banking Market – Enlightened Vision or Pipe Dream", 18 Ağustos 2005, <<http://www.eurasianhome.org/xml/t/opinion.xml?lang=en&nic=opinion&pid=228>>, (29.04.2008).

¹⁶²⁰ Eski Avrupa kavramı bu çalışmada yer alan anlamıyla ilk kez 2003 yılının Ocak ayında ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld tarafından tanımlanmıştır. Rumsfeld'e göre ABD'nin 2003 yılındaki Irak müdahalesine destek vermeyen Fransa ve Almanya, Eski Avrupa'yı oluşturmaktadır. Oysa diğer Avrupa ülkeleri Fransa ve Almanya'yla aynı safta yer almamışlar, ABD ile birlikte olmuşlardır. Bkz. "Outrage at 'Old Europe' Remarks", **BBC News**, 23 Ocak 2003, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2687403.stm>>, (28.04.2008).

¹⁶²¹ ABD'nin Ukrayna üzerindeki etkisinin artması, Rusya Federasyonu'nun baskısıyla Almanya ve Fransa gibi "Eski Avrupa" ülkelerinin Ukrayna'nın NATO ve AB üyeliğine soğuk bakmasıyla ilişkilidir. Örneğin, Ukraynalı siyaset bilimci Semyon Uralov'a göre 2008 yılında gerçekleşen NATO Bükreş Zirvesi'nde Ukrayna'nın Üyelik Eylem Planı'na dâhil edilmemesi, "Eski Avrupa'nın" Ukrayna'yı önemsemediği anlamına gelmektedir. Bu nedenle Ukrayna Hükümeti'nin izlediği dış politika Bükreş Zirvesi ertesinde kademeli olarak ABD yanlılığına kayacaktır. Bkz. "Ukrainskiy Politolog: PDÇ NATO Dla Ukrainy i Gruzii – Instrument Diplomaticheskoy Igrıy Mejdu 'Staroy' Evrapoy i SŞA - Украинский Политолог: ПДЧ НАТО для Украины и Грузии - Инструмент Дипломатической Игры Между "Старой" Европой и США", **Regnum Haber Ajansı**, 4 Nisan 2008, <<http://www.regnum.ru/news/982001.html>>, (29.04.2008). 2005 ile birlikte Ukrayna'nın Batı vektörünü merkeze alması, Ukrayna devlet yönetimlerinin politikaları neticesinde ülkenin *dışlayıcı biçimde* ABD'nin etki sahasına eklenmesine değil, ABD ile Rusya'nın hâkimiyet yarışının yakıcılığının ülkede artarak sürmesine yol açmıştır.

¹⁶²² Taras Kuzio, "Yushchenko Visit to U.S. Heralds Return to 'Golden Era'", **Eurasia Daily Monitor**, 3 Nisan 2005, C. 2, S. 65, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=30203](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=30203)>, (26.01.2009).

¹⁶²³ "Yushchenko's Warm US Welcome", **BBC News**, 5 Nisan 2005, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4410955.stm>>, (26.01.2009). "Yushchenko, Bush Proclaim Shared Values in Talks", **Radio Free Europe**, 4 Nisan 2005, <<http://www.rferl.org/content/article/1058264.html>>, (26.01.2009).

Ukrayna'nın Yuşçenko yönetiminde, AB ve NATO ile ilişkilerinde kullanmak üzere ABD desteği arama yöntemi NATO konusundaki ilk sonuçlarını, 20–21 Nisan 2005'te Litvanya'da gerçekleştirilen toplantıda vermiş, bu toplantıda NATO, Ukrayna-NATO ilişkilerinde “Yoğunlaştırılmış Diyalog” adı verilen yeni bir aşamaya geldiğini ilân etmiştir. Vilnius kentinde dışişleri bakanları düzeyinde toplanan NATO-Ukrayna Komisyonu'nda ise, Ukrayna'nın reform önceliklerinin desteklenmesi için NATO'nun vereceği somut katkılar konusunda anlaşmaya varılmıştır.¹⁶²⁴ “Yoğunlaştırılmış Diyalog” sürecine rağmen, 2008 yılının Nisan ayında gerçekleştirilen NATO Bükreş Zirvesi'nde Rusya Federasyonu'nun gayretiyle, NATO üyeliği yolunu açacak Üyelik Eylem Planı'na Ukrayna dâhil edilmemiştir.¹⁶²⁵

Yuşçenko döneminde Ukrayna-AB ilişkileri 2005 yılında Avrupa Komşuluk Politikası¹⁶²⁶ kapsamında AB-Ukrayna İşbirliği Konseyi tarafından bir Ortak Eylem Planı hazırlanması¹⁶²⁷ gibi alanlarda gelişme göstermiştir. Ukrayna'nın Yuşçenko yönetiminde 2008 yılı içinde DTÖ'ye resmi katılımının gerçekleşmesi,¹⁶²⁸ ülkeyi ticari düzlemde AB'ye daha da yaklaştıracak bir adım olarak değerlendirilmektedir.¹⁶²⁹

¹⁶²⁴ “NATO Launches ‘Intensified Dialogue’ with Ukraine”, **NATO Resmi Internet Sitesi**, 21 Nisan 2005, <<http://www.nato.int/docu/update/2005/04-april/e0421b.htm>>, (26.01.2009).

¹⁶²⁵ Bu konuda bkz. “Bucharest Summit Declaration”, **NATO Resmi Internet Sitesi**, 3 Nisan 2008, <<http://www.nato.int/docu/pr/2008/p08-049e.html>>, (29.04.2008).

¹⁶²⁶ Avrupa Komşuluk Politikası, 12 Mayıs 2004 tarihinde AB Komisyonu'nun kabul ettiği bir strateji belgesine dayanmaktadır. Avrupa Komşuluk Politikası'nın stratejik hedefi, AB'nin çevresinde dost ve istikrarlı ülkelerden bir kuşak oluşturmaktır. Bu kapsamda yer alacak ülkelerin katılım perspektifi olmadan, AB ile uyuma yönelmesi gerekmektedir. Söz konusu ülkelerden bu amaca yönelik olarak politik, iktisadi ve sosyal yapılarını modernize etmeleri beklenmektedir. Bu konuda bkz. “Avrupa Komşuluk Politikası ve İpuçları”, **Diplomatik Gözlem**, <http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=3443>, (25.04.2008). “The Policy: What is the European Neighbourhood Policy?”, **Avrupa Birliği Komisyonu Resmi Internet Sitesi**, <http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm>, (25.04.2008).

¹⁶²⁷ “European Commission External Relations with Ukraine”, **Avrupa Birliği Komisyonu Resmi Internet Sitesi**, <http://ec.europa.eu/external_relations/ukraine/index_en.htm>, (25.04.2008).

¹⁶²⁸ “Ukraine to Join WTO on 16 May 2008”, **DTÖ Resmi Internet Sitesi**, 21 Nisan 2008, <http://www.wto.org/english/news_e/news08_e/acc_ukraine_apr08_e.htm>, (05.05.2008).

¹⁶²⁹ Bkz. “Ukraine Joins the W.T.O.”, **The New York Times**, 6 Şubat 2008, <<http://www.nytimes.com/2008/02/06/business/worldbusiness/06trade.html?partner=rssnyt&emc=rss>>, (05.05.2008).

Yuşçenko döneminin bir diğer özelliği, AB ve NATO ile ilişkilerde kullanılmak üzere bölgesel işbirliği örgütlenmeleri yaratma konusunda inisiyatif alınmasıdır. Örneğin 1997 yılından 2006 yılına kadar bir forum şeklinde varlığını sürdüren GUAM'ın (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) Mayıs 2006'daki Kiev Zirvesi'nde bir uluslararası örgüt (GUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü) niteliğini kazanması Yuşçenko'nun gayretiyle gerçekleşmiş, zirvede örgütün Daimi Genel Sekreteryası'nın Kiev'de kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁶³⁰ Yuşçenko, örgütün NATO ve AB ile işbirliğine odaklanması gerektiğini ileri sürmüş,¹⁶³¹ bu bağlamda bölgesel istikrarsızlıkları gidermek noktasında katkı sağlamak için GUAM Barış Gücü'nün oluşturulması doğrultusunda Gürcistan Devlet Başkanı Saakaşvili ile birlikte çalışmalar yürütmüştür.¹⁶³² Benzer bir biçimde Ağustos 2005'te Gürcistan Devlet Başkanı Saakaşvili ile birlikte Demokratik Seçim Topluluğu isimli bir uluslararası işbirliği örgütünün kurulmasını öngören Borjomi Deklarasyonu'nu imzalamıştır.¹⁶³³ Deklarasyon metninde şu ifadeler yer verilmiştir:

“...Bizler, yeni Avrupa vizyonumuzu, bu bölgelerin geleceği ve potansiyeli konularındaki inancımızı ve demokratik ideallerimizi paylaşan tüm Baltık, Karadeniz ve Hazar Denizi bölgesi liderlerini Demokratik Seçim Topluluğu'na katılmaya çağırırmaktayız. Kendilerini demokrasinin ideallerine adanmışları; Ukrayna'daki zirvemize bekliyor ve Baltık-Karadeniz-Hazar Denizi'ni demokrasi, istikrar ve güvenlik denizi yapmak ve Avrupa

¹⁶³⁰ Kanbolat, **a.g.m.**, s. 69.

¹⁶³¹ “Ukraine Says GUAM must Focus on Cooperation with EU, NATO”, **RIA Novosti**, 23 Mayıs 2006, <<http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2006/05/mil-060523-rianovosti03.htm>>, (28.01.2009). “The Creation of ODED-GUAM is a Significant Event”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi**, 23 Mayıs 2006, <<http://www.president.gov.ua/en/news/3303.html>>, (28.01.2009).

¹⁶³² Bkz. “Yushchenko and Saakashvili Discuss GUAM Peacekeeping Forces”, **Today.az**, 2 Mart 2007, <<http://www.today.az/news/politics/37278.html>>, (28.01.2009).

¹⁶³³ Dennis Abrams, **Modern World Leaders – Victor Yushchenko**, New York, Chelsea House Publishers, 2007, s. 95.

ve Atlantik topluluğuyla tam bütünleşmiş bir bölge haline getirmek için güçlerimizi birleştirmeye çağırıyoruz...»¹⁶³⁴

Yuşçenko Yönetimi, NATO ve AB gibi Batılı örgütlere üyelik sürecinde elini güçlendirmek amacıyla Rus tehdidi söyleminden de sıklıkla yararlanmıştır. Yuşçenko'nun 2005–2009 döneminde sözkonusu söylemi üç olguya dayanarak kurduğu gözlenmektedir. Birincisi, Sivastopol'daki Rus Karadeniz Filosu'nun varlığıdır. Filonun varlığını Ukrayna'nın NATO ve AB üyeliğinin önündeki en belirgin engel olarak yorumlayan Yuşçenko, Kuçma dönemi uygulamasının aksine donanmanın Ukrayna topraklarında bulunmasını bir güvenlik sorunu olarak sunup, Rus birliklerini Ukrayna topraklarından çıkarmak için gayret göstermiştir.¹⁶³⁵

Filonun hem Batı dünyası hem de Ukrayna için güvenlik sorunları yaratabileceği konusunda Yuşçenko'nun Batı'ya ve iç kamuoyuna sunduğu en belirgin kanıt ise, Ağustos 2008'de yaşanan Rusya Federasyonu-Gürcistan sorunu sırasında filonun kullanılması olmuştur. Yuşçenko, iç kamuoyuna yönelik olarak, üssü Ukrayna topraklarında bulunan filoya ait savaş gemilerinin bir başka devlete karşı kullanılmasının Ukrayna'yı savaşa sürükleme ihtimalini yaşamsal bir güvenlik sorunu olarak ilan etmiştir. Batı'ya yönelik olarak ise, Karadeniz Filosu'na ait gemilerin Gürcistan'a karşı kullanılmasını, Karadeniz'de kolektif savunma boşluğu bulunduğunun bir kanıtı olarak göstermiştir.¹⁶³⁶ Böylelikle hem iç kamuoyunda hem de Batılı devletler nezdinde, güvenlik algısını etkileyerek Ukrayna'nın NATO

¹⁶³⁴ Deklarasyonun tam metni için bkz. “Borjomi Declaration”, **Gürcistan Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, 12 Ağustos 2005, <<http://www.president.gov.ge/?l=E&m=5&sm=2&id=451>>, (28.01.2009).

¹⁶³⁵ “Russia Set to Resolve Azov-Kerch Sea Border Dispute with Ukraine”, **RIA Novosti**, 25 Ocak 2007, <<http://en.rian.ru/russia/20070125/59672622.html>>, (26.01.2009).

¹⁶³⁶ Bu boşluğun giderilmesi Yuşçenko'ya göre Ukrayna'nın AB ve NATO'yla bir an önce bütünleşmesi konusunda Batılı liderlerin destek vermesine bağlıdır. Bkz. “Yushchenko Stands Firm on Foreign Policy”, **Financial Times**, 4 Eylül 2008, <http://www.ft.com/cms/s/0/e88c17ce-7aaf-11dd-adbe-000077b07658.html?nclink_check=1>, (27.01.2009).

üyeliğine desteğin artmasını sağlamayı hedeflemiştir.¹⁶³⁷ Bir başka ifadeyle, Yuşçenko tarafından, güvenlikleştirme sürecine tabi tutulan sorunların çözüm yolu olarak Ukrayna'nın vakit kaybetmeden NATO üyeliğinin gerçekleşmesi gösterilmiş, böylelikle hem Batı dünyasında hem iç kamuoyunda NATO üyeliğine desteğin artması sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁶³⁸

Ağustos 2008'de yaşanan Gürcistan Krizi'nin ardından, Yuşçenko, 13 Ağustos 2008 tarihinde çıkardığı bir kararname ile Sivastopol Donanma Üssü'nde bulunan Rus Karadeniz Filosu'na ait savaş gemilerinin ülke sınırlarının ötesine geçişlerinde 72 saat öncesinden Ukraynalı yetkililere bildirim zorunluluğu getirmiştir. Kararnamede, bildirim zorunluluğuna uyulmaması halinde, gemilerin limana dönmelerine izin verilmeyeceği ifade edilmiştir.¹⁶³⁹ Yuşçenko, Ukrayna'nın Rusya Federasyonu'na artan enerji borçlarına rağmen, Rusya Federasyonu'nun daha fazla kira bedeli karşılığında Sivastopol üssünün kullanım süresini 2017 yılının ötesine çekme gayretlerine karşı durmuş,¹⁶⁴⁰ hatta üssün taşınmasına vakit kaybetmeden başlanması gerektiğini birçok kez vurgulamıştır.¹⁶⁴¹

¹⁶³⁷ Yuşçenko'nun 25 Ağustos 2008 tarihli *Washington Post* gazetesinde yayınlanan makalesindeki şu ifadeler dikkat çekicidir: "Rusya ile Gürcistan arasında süregelen çatışma ülkemizin çıkarlarını etkilemektedir. Askeri operasyonlar ülke sınırlarımıza yakın yerlerde gerçekleşmiş ve operasyonlarda Rus Karadeniz Donanması doğrudan kullanılmıştır... Bu çatışma, Ukrayna'nın ve diğer ülkelerin milli güvenliklerini sağlamanın en iyi yolunun özgür demokratik milletlerin NATO tarafından örneklenen kolektif güvenlik sistemlerine katılımları olduğunu bir kez daha ispat etmiştir. Ukrayna, milli mevzuata ve dış politika önceliklerine uygun olarak Avrupa-Atlantik bütünleşmesi yolunu izlemeye devam edecektir. Bu yol, demokrasi, özgürlük ve bağımsızlık yoludur." Bkz. Victor Yushchenko, "Georgia and the Stakes for Ukraine", *The Washington Post*, 25 Ağustos 2008, s. A17.

¹⁶³⁸ Yuşçenko'nun 25 Ağustos 2008 tarihli şu sözleri dikkat çekicidir: "Ukrayna için endişe duyan herkesin; ailelerimizin, çocuklarımızın ve torunlarımızın yaşamlarını korumak ve esenliklerini garanti etmek için tek yolun Avrupa-Atlantik güvenlik sistemine giriş olduğunu açıkça ilan etmesi zorunludur." Bkz. "NATO Membership Vital to Our Security, Says Ukraine's President Yushchenko", *The Times*, 25 Ağustos 2008, <<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article4602509.ece>>, (27.01.2009).

¹⁶³⁹ Georgy Bovt, "Yushchenko Plays the Anti-Russia Card", *The Moscow Times*, 25 Eylül 2008, <<http://www.moscowtimes.ru/article/1024/42/371212.htm>>, (28.01.2009).

¹⁶⁴⁰ "Russia may have to Pay Ukraine \$2 bln for Sevastopol Base Lease-2", *RIA Novosti*, 25 Eylül 2008, <<http://en.rian.ru/russia/20080925/117109092.html>>, (26.01.2009).

¹⁶⁴¹ Bkz. "Ukraine-Russia to Discuss Black Sea Fleet by the End of September", *RIA Novosti*, 18 Eylül 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080918/116936465.html>>, (26.01.2009). "Interview with President Yushchenko", *Times Online*, 23 Ağustos 2008, <<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article4593424.ece>>, (26.01.2009).

Yuşçenko'nun Rusya Federasyonu'nu güvenlik tehdidi olarak sunma konusunda dayanak olarak kullandığı ikinci unsur, füze savunma sistemi kapsamında ABD'nin Avrupa'daki nükleer potansiyelindeki artışın, Avrupa'yı Rusya'nın askeri hedefi yapabileceği¹⁶⁴² şeklindeki Putin'in Haziran 2007 tarihli açıklaması olmuştur. Yuşçenko, bu açıklamayı herkesin ciddiye alması gerektiğini ifade etmiş, hem iç kamuoyuna hem de Batılı devletlere, Rus tehdidinin varlığının bir kanıtı olarak sunmuştur.¹⁶⁴³ "Savunma ve güvenlik politikasıyla ilgili meydan okumalara karşı en iyi tepkinin kolektif savunma sistemi aracılığıyla verilebileceği daha açık ortaya çıkıyor" sözleriyle¹⁶⁴⁴ tehditle mücadele konusunda en etkin yol olarak NATO üyeliğini işaret etmiştir. Ancak bu dönemde Yuşçenko, Yanukoviç Hükümeti'nin (4 Ağustos 2006–18 Aralık 2007) işbaşında olmasının da etkisiyle ABD füze savunma sisteminin bazı unsurlarının Ukrayna ülkesine konuşlandırılmasına onay vermemiştir.¹⁶⁴⁵ Son olarak Aralık 2007 seçimleri sonrasında Ukrayna'da Timoşenko Hükümeti'nin kurulmasıyla birlikte, ABD hava savunma sistemi bağlamında Ukrayna'da ABD üsleri kurulması olasılığı karşısında dönemin Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin, Ukrayna Yönetimi'ni Rusya'nın nükleer silahlarını Ukrayna'ya yöneltmekle tehdit etmiştir.¹⁶⁴⁶

Yuşçenko'nun Rusya Federasyonu'nu güvenlik tehdidi olarak sunma konusunda dayanak olarak kullandığı üçüncü unsur ise, enerji olmuştur.

¹⁶⁴² Bkz. "NATO Condemns Putin Missile Vow", **BBC News**, 4 Haziran 2007, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6719507.stm>>, (27.01.2009).

¹⁶⁴³ "Missile Threat: Putin not Kidding", **News24.com**, 12 Haziran 2007, <http://www.news24.com/News24/World/News/0,,2-10-1462_2128775,00.html>, (27.01.2009).

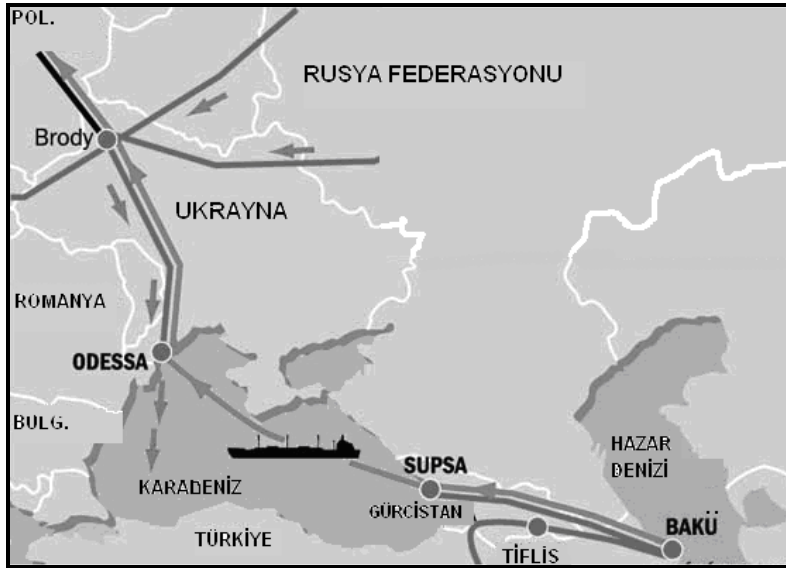
¹⁶⁴⁴ **Y.a.g.m.**, <http://www.news24.com/News24/World/News/0,,2-10-1462_2128775,00.html>.

¹⁶⁴⁵ Mart 2007 için ABD'li uzmanların hava savunma sistemi planları çerçevesinde Ukrayna'ya geleceği haberleri basına yansımıştır. "Peregavoriy pa Razmeşeniyu Sistem PRO mejdu ŞŞA i Ukrainoy Proydut v Seredine Marta - Переговоры по Размещению Систем ПРО между США и Украиной Пройдут в Середине Марта", **Regnum Haber Ajansı**, 28 Şubat 2007, <<http://www.regnum.ru/news/789391.html>>, (27.01.2009). Mart 2007'de Yuşçenko, Ukrayna'nın sözkonusu sisteme evsahipliği etmesinin mümkün olmadığını açıklamıştır. Bkz. "Ukraine won't Host U.S. Missiles: President Yushchenko", **Russia Today**, 22 Mart 2007, <<http://www.russia.today.com/news/news/3760>>, (27.01.2009).

¹⁶⁴⁶ "Putin Issues Nuclear Threat to Ukraine over Plan to Host US Shield", **The Guardian**, 13 Şubat 2008, <<http://www.guardian.co.uk/world/2008/feb/13/russia.putin>>, (27.01.2009).

Ukrayna'yla Rusya Federasyonu arasında enerji arzı ve fiyatından kaynaklanan sorunlar bağımsızlık sonrası hemen her yıl yaşansa da, Yuşçenko iktidarına kadar olan süreçte sözkonusu sorunlar ancak sınırlı bir biçimde enerji güvenliği düzleminde değerlendirilmiştir. Yuşçenko ise, temel hedeflerinden birini Ukrayna'nın enerji bağımsızlığını sağlamak olarak sunmuştur.¹⁶⁴⁷ Bu amaca ulaşma konusunda Rusya Federasyonu'nun güvenilir bir enerji tedarikçisi olmadığını Batılı devletlere kanıtlama çabasına girilerek¹⁶⁴⁸ Rusya Federasyonu'nu devre dışı bırakan petrol ve doğalgaz güzergâhları konusunda (örneğin, Odessa-Brody petrol boru hattının yapımının tamamlanması) ABD, AB ve transit ülke yönetimlerinin desteğini aramıştır. Ukrayna, Gürcistan ve Baltık ülkeleri gibi enerji boru hatları güzergâhındaki devletler ile Avrupa'nın enerji müşterisi devletlerinin ortak bir enerji stratejisi oluşturmaları yoluyla enerji güvenliğinin sağlanabileceğini savunmuştur.¹⁶⁴⁹

Harita 6.5. Odessa-Brody Petrol Boru Hattı Güzergâhı

Kaynak: <bi.gazeta.pl/im/6/4878/m4878336.jpg>, (28.01.2009).

¹⁶⁴⁷ Olene Viter, Rostyslav Pavlenko ve Mykhaylo Honchar, **Ukraine: Post Revolution Energy Policy and Relations with Russia**, Londra, GMB Publishing Ltd, 2006, s. 1.

¹⁶⁴⁸ Örneğin bkz. "Yushchenko's Energy Envoy: Russia may not have the Natural Gas to Supply Europe", **Kyiv Post**, 13 Ocak 2009, <<http://www.kyivpost.com/nation/33117>>, (28.01.2009).

¹⁶⁴⁹ "Ukraine's President Seeks Secure Energy Transit Policy", **RIA Novosti**, 22 Mayıs 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080522/108107285.html>>, (28.01.2009).

Yuşçenko döneminde güvenlik politikası düzlemindeki girişimler, NATO üyeliği konusunda henüz bir sonuç vermese de, Ukrayna'daki ABD'nin etkisini arttırma konusunda başarılı olmuştur. 19 Aralık 2008 tarihinde imzalanan ABD-Ukrayna Stratejik Ortaklık Şartı bu durumun en somut göstergesidir. Söz konusu şartın dibacesinde tarafların stratejik ortak oldukları vurgulanmış, Savunma ve Güvenlik Alanlarında İşbirliği başlıklı 2. bölümünde ise, ABD ve Ukrayna arasında varolan işbirliği ve yardımlaşma programının faaliyet alanını genişletme niyeti açıklanmıştır.¹⁶⁵⁰ Anlaşmanın Ekonomi, Ticaret ve Enerji Alanlarında İşbirliği başlıklı 3. bölümünde de Ukrayna'nın enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi konusunda ABD desteği vurgulanmış, AB ile enerji güvenliğine ilişkin diyalogu geliştirme noktasında ABD-Ukrayna ortak görüşü ifade edilmiştir.¹⁶⁵¹

Sonuç olarak, 2004–2009 yılları arasında Yuşçenko'nun güvenlik politikası Batı ile bütünleşmek amacıyla Rus tehdidi söyleminin kullanımına dayanmıştır. Ancak bu politika, Yuşçenko iktidarının her döneminde aynı tutarlılıkla uygulanamamıştır. 1996 tarihli Ukrayna Anayasası'na göre (2006 yılında yapılan değişiklikler sonrasında) ülkenin dış ve güvenlik politikası, devlet başkanının sorumluluğunda kalmış; dışişleri ve savunma bakanları ile güvenlik servisi başkanı ve Milli Güvenlik ve Savunma Konseyi¹⁶⁵² sekreterini atama yetkisi devlet başkanında olmuştur. Ancak söz konusu atamaların Parlamento'nun onayına tabi kılınması (md. 106), Yuşçenko'nun dış politikasının Parlamento'daki dengelerden

¹⁶⁵⁰ ABD-Ukrayna Stratejik Ortaklık Şartı şu dört konu başlığından oluşmuştur: A. Savunma ve güvenlik alanlarında işbirliği, B. Ekonomi, ticaret ve enerji alanlarında işbirliği, C. Demokrasinin güçlendirilmesi, D. Kültür alanında işbirliği. Şartın tam metni için bkz. "United States-Ukraine Charter on Strategic Partnership", **ABD Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.state.gov/p/eur/rls/or/113366.htm>>, (27.01.2009).

¹⁶⁵¹ **Y.a.g.e.**, <<http://www.state.gov/p/eur/rls/or/113366.htm>>.

¹⁶⁵² Ukrayna Anayasası'nın 107. maddesine göre Milli Güvenlik ve Savunma Konseyi, milli güvenlik ve savunma konularında bir eşgüdüm kuruludur. Konsey kararları, Devlet Başkanlığı Kararnameleri'yle yürürlüğe girer. "Constitution of Ukraine as of 25 May 2006", <[http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL\(2006\)070-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL(2006)070-e.asp)>, (28.01.2009).

etkilenebilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda örneğin Yanukoviç'in başbakanlığı dönemi (4 Ağustos 2006–18 Aralık 2007) Yuşçenko'ya Parlamento desteğinin azaldığı ve dolayısıyla Yuşçenko'nun Batı merkezli dış politikasının devlet yönetiminde daha az destek bulduğu dönem olarak dikkat çekmektedir.

Yanukoviç, başbakanlığı döneminde “Batı vektörünün” yönetimini üstlenme yoluyla bu vektörü temel dış politika yönelimi olmaktan çıkarıp, “çok vektörlü dış politika” yaklaşımının bir unsuru olmaya indirgemeye çalışmıştır. Örneğin, NATO ve AB ile işbirliğini sağlama konusunda Batı yanlısı Dışişleri Bakanı Boris Tarasyuk başkanlığında, bakanlıkların politikalarını eşgüdümleme göreviyle kurulmuş olan Avrupa Atlantik Bütünleşme Komitesi'ni lağvetmiş; kendi başkanlığında aynı yetkilere sahip Hukuk, Savunma ve Avrupa Bütünleşmesi Komitesi'ni kurmuştur. Eylül 2006'da NATO ile ilişkileri derinleştirme konusunda Ukrayna'nın bir hazırlığının olmadığını belirtmiştir. Eşzamanlı olarak BDT ve özellikle de Rusya Federasyonu ile ilişkileri geliştirmeye yönelmiştir. Bu nedenle Yuşçenko'nun Devlet Başkanı, Yanukoviç'in Başbakan olduğu 4 Ağustos 2006–18 Aralık 2007 arası dönem, Ukrayna'nın iki paralel dış politikasının bulunduğu dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde Devlet Başkanı Yuşçenko, ana hatlarıyla, Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmeyi amaçlayan bir dış politika yürütürken, Başbakan Yanukoviç, Kuçma'nın “çok vektörlü” dış politikasını takip etmiştir.¹⁶⁵³

¹⁶⁵³ Larrabee, **a.g.m.**, s. 178-180.

6.4. KAZAKİSTAN: ÇOK VEKTÖRLÜ DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKALARI

Ünlü Rus yazar Aleksandr İ. Soljenitsin, henüz Sovyetler Birliği dağılmadan önce, 1990 yılının 18 Eylülünde, *Literaturnaya Gazeta*'da yayınlanan "Rusya'yı Nasıl Yeniden İnşa Ederiz?" başlıklı makalesinde Kazakistan SSC'nin sınırlarını sorgulamıştı. Kazakistan'ın kuzeyini oluşturan Rus yoğun geniş toprakların tarihsel olarak Rusya'ya ait olduğunu ve bu nedenle komünizm tarafından "şuursuzca" çizilmiş sınırların değiştirilmesi gerektiğini ifade etmişti.¹⁶⁵⁴ SSCB'nin dağılmasından sonraki süreçte, Soljenitsin'in Kazakistan ile ilgili görüşlerine Rusya Federasyonu'nda devlet düzleminde itibar edilmedi.¹⁶⁵⁵ Ancak böylesi bir yönelimle gelecekte bir gün yüzleşme endişesini taşıyan Nazarbayev Yönetimi, ülkenin kuzey bölgelerinde yoğunlaşmış Rus nüfusu ayrılıkçılıktan uzak tutmak amacıyla, bağımsızlığın hemen ardından, Rusya Federasyonu karşısında ülkenin toprak bütünlüğünü, Rus tehdidi söylemine yer vermeden korumaya yönelik bir güvenlik politikası geliştirdi.

Rus tehdidinde yer vermeyen bir güvenlikleştirme yaklaşımına paralel olarak Kazakistan'da, tıpkı Ukrayna'da olduğu gibi, bağımsızlığın kazanılmasının ardındaki süreçte "çok vektörlü" bir dış ve güvenlik politikası etkili olmuştur. Bu vektörlerden BDT-Rusya Federasyonu vektörünün ön plana alınmasında, Kazakistan'ın genelde Sovyet sonrası devletlerle, özelde Rusya Federasyonu'yla süren ekonomik bağımlılık ilişkisi ve ülkenin özellikle kuzey yarısında yoğunlaşan Rus nüfusun varlığı

¹⁶⁵⁴ Aleksandr Soljenitsin, "Kak Nam Abustroit Rassiyu? - Как Нам Обустроить Россию?", *Literaturnaya Gazeta*, 18 Eylül 2000. Ayrıca bkz. Fierman, *a.g.m.*, s. 173. Edward A. D. Schatz, "Framing Strategies and Non-Conflict in Multi-Ethnic Kazakhstan", *Nationalism and Ethnic Politics*, Yaz 2000, C. 6, S. 2, s. 71.

¹⁶⁵⁵ Mikhail Alexandrov, *Uneasy Alliance: Relations between Russia and Kazakhstan in the Post Soviet Era, 1992–1997*, Westport, Greenwood Press, 1999, s. 39.

belirleyici olmuştur. Ekonomik bağımlılığın zorlaması¹⁶⁵⁶ ve Rus nüfusun ayrılmaklıya yönelmesinden duyulan endişe, Kazakistan'ı BDT eksenine çekmiştir.¹⁶⁵⁷ Kazakistan'ın BDT eksenine çekilmesi ve Rusya Federasyonu ile güvenlik alanı dâhil yakın ilişkilerini sürdürmesi ise, Kazakistan'daki etnik Rus ve Kazak milliyetçiliklerinin güçlenmesini engellemiştir. Çünkü Cummings'in ifade ettiği gibi, Rusya Federasyonu ile yakın ilişkilerin geliştirilmesi, etnik Kazakların ülke içinde imtiyazlı bir konuma taşınmasına Nazarbayev Yönetimi'nin verdiği bir karşılık olmuştur. Etnik Kazakların bir ölçüde de olsa ayrıcalık kazanmaları revizyonist bir etnik milliyetçilik arayışını anlamsızlaştırmıştır. Kazakistan içinde yerleşik etnik Ruslar da bu durumu, aşırıya kaçmadığı ölçüde kabullenmiştir. Çünkü Kazakistan'da yerleşik Rus nüfus, Kazakistan-Rusya Federasyonu arasında güvenlik alanını da kapsayan yakın ilişkilerinin sürdürülmesini kendileri için yeterli bir güvenlik garantisi olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁵⁸

Kazakistan devlet yönetimi tarafından ekonomi ve güvenlik alanlarından kaynaklanan zorlamalarla ve Kazak baskın bir etnik işbölümü yaratma konusundaki kaygıyla ön plana alınan BDT-Rusya Federasyonu vektörü, yine aynı zorlama ve kaygıların etkisiyle dengelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda en belirgin olarak Batı vektörü sahiplenilmiştir. Batı vektörünün sahiplenilmesinde, denize çıkışı olmayan bir devlet olarak, boru hatları güzergâh ve pazarları konusunda tek bir devlete (Rusya

¹⁶⁵⁶ Bkz. Bölüm 5.3.3.3.

¹⁶⁵⁷ Kazakistan'ın, bağımsızlık sonrasında Rusya Federasyonu ile paralel politikalar izlemesi, Rusya Federasyonu tarafından Kazakistan'a karşı oynanması olası "Rus kartı"nı etkisizleştirmiştir. Bkz. Sinan Oğan, "Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Kış 2001-2002, C. 7, S. 4, s. 128.

¹⁶⁵⁸ Bkz. Sally N. Cummings, "Eurasian Bridge or Murky Waters between East and West? Ideas, Identity and Output in Kazakhstan's Foreign Policy", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Eylül 2003, C. 19, S. 3, s. 153.

Federasyonu'na) bağımlılıktan kurtulma ve güvenlik bağlamında Rus etkisini dengeleme hedefleri belirleyici olmuştur.¹⁶⁵⁹

Çok vektörlü dış ve güvenlik politikasının üçüncü ayağını Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan ve Ortadoğu devletleriyle ilişkiler oluşturmuştur. Bu devletlerle ilişkiler genellikle hem BDT-Rusya Federasyonu hem de Batı vektörlerinin etkilerini dengelemek amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca kimi durumlarda üçüncü vektörün unsurlarının da birbirlerine karşı denge unsuru olarak kullanılması gerekliliği Kazakistan'da tartışılmıştır. Örneğin Kazakistan'ın ilk Pekin Büyükelçisi Mikhail Auzenov'a göre, ülkesine uzun vadede en büyük tehdit "tehlikeli komşu" Çin'den gelecektir.¹⁶⁶⁰ Sadece Hindistan, Çin'in etkinliğini dengeleyebilecek potansiyele sahiptir. Bu nedenle, Çin'i dengelemek amacıyla Hindistan ile ilişkilere özel önem verilmelidir. Üçüncü vektör unsurlarından algılanan tehdit sonrasında birinci ve ikinci vektörlerin ön plana çıkarılması da Kazakistan'da tartışılmıştır. Örneğin Nazarbayev'in danışmanlarından Kamal Burhanov'a göre Çin'in bölgedeki etkisini dengelemek için Hindistan'a ek olarak, ABD ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya'da etkilerini arttırmalarına destek verilmesi gerekmektedir.¹⁶⁶¹

6.4.1. BDT Merkezliliğe Eşlik Eden Çok Vektörlülük

Kazakistan'da toprak bütünlüğünü koruma konusundaki kaygıların en belirgin olduğu dönem bağımsızlık sonrasındaki ilk on yıldır. Rusya Federasyonu ile paylaşılan 6.477 km uzunluğundaki korunması oldukça güç kara sınırı, sınırın

¹⁶⁵⁹ Sally N. Cummings, "Independent Kazakhstan - Managing Heterogeneity", Sally N. Cummings (der.), **Oil, Transition and Security in Central Asia**, Londra ve New York, RoutledgeCurzon, 2003, s. 33.

¹⁶⁶⁰ "Kazakhstan's Twin Track Foreign Policy", **The Hindu**, 3 Kasım 2004, <<http://www.hindu.com/2004/11/03/stories/2004110313651300.htm>>, (01.02.2009).

¹⁶⁶¹ Y.a.g.m., <<http://www.hindu.com/2004/11/03/stories/2004110313651300.htm>>.

Kazakistan tarafındaki Kuzey Kazakistan, Pavlodar ve Kostanay bölgelerindeki yoğun Rus nüfusun varlığı¹⁶⁶² ile birleşince, Kazakistan Yönetimi'nde bir bölünme kaygısı yaratmıştır.¹⁶⁶³ 6 Temmuz 1994'te Devlet Başkanı Nazarbayev'in sunduğu teklifin Parlamento'da kabul edilerek başkentin güneydoğudaki Almaata'dan kuzeydeki Akmola (Astana) kentine taşınması,¹⁶⁶⁴ sözkonusu bölünme kaygısından kaynaklanan bir tercihtir.¹⁶⁶⁵ Aynı kaygı Kazakistan'ı, Rusya Federasyonu'yla ilişkileri ön plana alan, ancak çok vektörlü olmayı da eşzamanlı olarak sürdüren bir dış ve güvenlik politikası yürütmeye yöneltmiştir.

Nazarbayev Yönetimi 1991–2004 döneminde BDT-Rusya Federasyonu vektörü doğrultusunda ilk olarak, 21 Aralık 1991 tarihli Almaata Anlaşması'nı imzalayarak kurucu sıfatıyla BDT'de yer almıştır.¹⁶⁶⁶ İkinci olarak 15 Mayıs 1992 tarihli BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalayarak BDT güvenlik mekanizmasına dâhil olmuştur. Sözkonusu anlaşma ile taraflardan herhangi birine karşı bir saldırı yahut saldırı tehdidi gerçekleşmesi durumunda, diğer tarafların askeri güç de dâhil olmak üzere saldırıya maruz kalan tarafa destek vermeleri öngörülmüş; bir başka ifadeyle dış tehditlere karşı bir koruma mekanizması yaratmak amaçlanmıştır.¹⁶⁶⁷ Ancak, Soğuk Savaş'ın sona ermesi nedeniyle Sovyet sonrası

¹⁶⁶² Üç bölgede de Rus nüfus çoğunluğu oluşturmaktadır. Sergey V. Golunov ve Roger N. McDermott, "Border Security in Kazakhstan: Threats, Policies and Future Challenges", *Journal of Slavic Military Studies*, 2005, C. 18, S. 1, s. 32–33.

¹⁶⁶³ Kazakistan, Rusya Federasyonu ile doğrudan sınıra sahip tek Orta Asya devletidir. 1990'ların ortasında Rusya Federasyonu'nun nüfusu Kazakistan'ın yaklaşık dokuz katı, GSYİH'sı on üç katı ve silahlı kuvvetleri otuz sekiz katı büyüklükteydi. Bkz. Zharmukhamed Zardykan, "Russians in Kazakhstan and Demographic Change: Imperial Legacy and the Kazakh Way of Nation Building", *Asian Ethnicity*, Şubat 2004, C. 5, S. 1, s. 67–69.

¹⁶⁶⁴ Nazarbayev, *Kazakistan Yolu*, s. 346. Akmola şehrinin adı Mayıs 1998'de Nazarbayev tarafından Astana olarak değiştirilmiştir. Gregory Gleason, "The Impact of Global Financial Crisis on Political Dynamics in Central Asia", *Demokratizatsiya*, İlkbahar 1999, C. 7, S. 2, s. 252.

¹⁶⁶⁵ Oğan, "Demografinin Gölgesi Altında...", s. 136.

¹⁶⁶⁶ *Y.a.g.m.*, s. 132.

¹⁶⁶⁷ *Y.a.g.m.*, s. 144. Gregory Gleason, "Inter-State Cooperation in Central Asia: From the CIS to the Shanghai Forum", *Europe-Asia Studies*, Kasım 2001, C. 53, S. 7, s. 1088.

devletlerin Avrupa ve ABD kaynaklı tehdit algılamasının azalmasına¹⁶⁶⁸ paralel olarak, anlaşma bir süreliğine de olsa işlevsiz kalmıştır.¹⁶⁶⁹

Bağımsızlığın hemen ardındaki süreçte Kazakistan'ın en belirgin güvenlik hedefinin BDT dışı değil BDT içi bir devlete karşı (Rusya Federasyonu) toprak bütünlüğünü güvence altına almak olması nedeniyle, Nazarbayev Yönetimi üçüncü olarak Rusya Federasyonu ile ikili bir sınır anlaşması arayışına girmiştir. Bu bağlamda Rusya Federasyonu-Kazakistan arasında 25 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'yla sınırların değişmezliği ilkesi ve Kazakistan'ın toprak bütünlüğü teyit edilmiştir.¹⁶⁷⁰ Aynı dönemde Ukrayna'nın BDT güvenlik mekanizmasına dâhil olmaması, Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'nın toprak bütünlüğü konusunda çekinceler ileri sürmesine yol açarken, Kazakistan'ın BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması'na katılması, Rusya Federasyonu'nun Kazakistan'ın toprak bütünlüğünü ikili anlaşma yoluyla tanımasına yol açmıştır. Kazakistan, BDT güvenlik mekanizmalarında etkin olma karşılığında toprak bütünlüğünü garanti altına almıştır.

25 Mayıs 1992 tarihli anlaşmanın ardından Rusya Federasyonu-Kazakistan güvenlik ilişkileri derinleşme yoluna girmiştir. Dördüncü olarak, Rusya Federasyonu ile Kazakistan arasında güvenlik düzlemindeki işbirliğini geliştirme yönünde bir dizi adım daha atılmıştır. 1992 tarihli anlaşma paralelinde, 29 Mart 1994 tarihinde Moskova'da Rusya Federasyonu-Kazakistan arasında bir işbirliği anlaşması

¹⁶⁶⁸ Bkz. Gleason ve Shaihtudinov, **a.g.m.**, s. 277.

¹⁶⁶⁹ BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan yola çıkılarak 2002 yılında Rusya Federasyonu, Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) kurulmuştur. Bu örgütlenme 11 Eylül 2001 sonrasında ABD'nin Orta Asya'ya yerleşmesine bir tepki niteliğindedir. 1999'da BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan çekilen Özbekistan 2006 yılında KGAÖ'ye tam üye olmuştur. Bkz. Purtaş, **a.g.m.**, s. 47–48. KGAÖ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **KGAÖ Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.dkb.gov.ru/start/index.htm>>, (03.02.2009). Adam Weinstein, "Russian Phoenix: the Collective Security Treaty Organization", **The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations**, Kış-İlkbahar 2007, C. 8, S. 1, s. 167–180.

¹⁶⁷⁰ Zardykan, **a.g.m.**, s. 71.

imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmanın 8. maddesine göre, tarafların güvenlik ihtiyacı durumunda, ortak komutanlık altında askeri birlikler oluşturabilecekleri ifadesine yer verilmiştir. Diğer maddelerde, ortak tatbikatlar gerçekleştirme, istihbarat paylaşımı, ortak hava kontrol sistemlerinin oluşturulması gibi konular düzenlenmiştir.¹⁶⁷¹ Ocak-Şubat 1995¹⁶⁷² ve 6 Temmuz 1998 tarihli anlaşmalar,¹⁶⁷³ Kazakistan ile Rusya Federasyonu arasında güvenlik alanındaki işbirliğinin derinliğinin diğer kanıtları olarak değerlendirilebilir. Rusya Federasyonu’nun, Kazakistan’ın tezleri doğrultusunda¹⁶⁷⁴ Hazar Denizi’nin kuzey kesiminin Kazakistan ile sektörel bazlı bölüşümüne olanak tanıyan 13 Mayıs 2002 tarihli anlaşmayı imzalaması¹⁶⁷⁵ ise, Kazakistan’ın güvenlik düzleminde Rusya Federasyonu’na paralel politikalarına karşılık olarak Putin Yönetimi’nin atmış olduğu bir adım olarak değerlendirilebilir.

Beşinci olarak, Kazakistan, Sovyet döneminden miras kalan nükleer silahlar ve nükleer-askeri poligonlar sorununu Rusya Federasyonu ile işbirliği halinde çözmüştür. SSCB’nin topraklarında stratejik nükleer silahlar miras bıraktığı dört Sovyet sonrası devletten biri olan Kazakistan’daki nükleer silahlar,¹⁶⁷⁶ Nisan 1995’e kadar tamamen Rusya Federasyonu’na taşınmıştır.¹⁶⁷⁷ 1994, 1996 ve son olarak da

¹⁶⁷¹ 29 Mart 1994 tarihli anlaşmanın tam metni için bkz. “Treaty between Republic of Kazakhstan and Russian Federation on Military Cooperation, Signed in Moscow on 28 March 1994”, <<http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/940328.htm>>, (02.02.2009).

¹⁶⁷² Bu anlaşmalar Rusya Federasyonu - Kazakistan arasındaki askeri işbirliğinin farklı boyutlarını düzenlemektedir. Kazakistan’daki Rus kuvvetlerinin statüsü, askeri eğitim gibi konular bu bağlamda sayılabilir. Bkz. Dmitri Vertkin, “Kazakhstan: Development Trends and Security Implications”, **NATO Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.nato.int/acad/fellow/94-96/vertkin/05.htm>>, (02.02.2009).

¹⁶⁷³ XXI. Yüzyıla Doğru Daimi Dostluk ve Müttefiklik Anlaşması. Bkz. Oğan, “Demografinin Gölgesi Altında...”, s. 131.

¹⁶⁷⁴ Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar’ın bir deniz olduğu görüşünden hareketle, sektörel paylaşım ilkesinin esas olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Atay Akdevelioğlu, “İran’ın Orta Asya, Azerbaycan ve Afganistan Politikası (1)”, **Stradigma**, Kasım 2003, S. 10, s. 10–12, <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/11_2003_04.pdf>, (02.02.2009).

¹⁶⁷⁵ “Russia and Kazakhstan Sign Document on Caspian Seabed Division”, **Eurasianet.org**, 14 Mayıs 2002, <<http://www.eurasianet.org/resource/kazakhstan/hypermail/200205/0013.shtml>>, (02.02.2009).

¹⁶⁷⁶ Diğerleri Rusya Federasyonu, Belarus ve Ukrayna’dır. Olga Oliker, “Kazakhstan’s Security Interests and Their Implications for the U.S.-Kazakh Relationship”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Mayıs 2007, C. 5, S. 2, s. 64.

¹⁶⁷⁷ Murat Laumulin, “Nonproliferation and Kazakstani Security Policy”, **The Nonproliferation Review**, İlkbahar-Yaz 1998, C. 5, S. 3, s. 126.

21 Haziran 2000 tarihli anlaşmalarla Kazakistan topraklarındaki askeri poligonlar Rusya Federasyonu'na kiralanmaya ve Rusya Federasyonu'nun kullanımında kalmaya devam etmiştir.¹⁶⁷⁸

Altıncı olarak Kazakistan'ın katkıda bulunduğu Orta Asya ülkeleri arasında işbirliği örgütlenmeleri, Rusya Federasyonu faktörünü dışlamamıştır. Örneğin 1994 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında kurulan Orta Asya Birliği (OAB) Sovyet sonrası coğrafyada Rusya Federasyonu'nun yer almadığı ilk bölgesel bütünleşme girişimi olmuş, ancak 1997 yılında kurulan GUAM gibi doğrudan Rusya Federasyonu'nu hedef almamıştır.¹⁶⁷⁹ OAB, askeri işbirliği konularını da içermiş, bu çerçevede 15 Aralık 1995'te Kazakistan'ın Jambıl kentinde gerçekleşen zirvede Savunma Bakanları Konseyi kurulmuş ve üç taraflı barış gücü taburu oluşturulmuştur. 1998 yılında OAB'ye Tacikistan da katılmış ve OAB'nin 1998 yılında gerçekleştirilen zirvesinde, birliğin BDT'ye muhalif bir örgütlenme olmadığı, aksine topluluk içinde bütünleşme sürecini hızlandırma işlevine sahip olduğu vurgulanmıştır. OAB, 2001 yılında Orta Asya İşbirliği Örgütü'ne (OAİÖ) dönüştürülmüş, 2004 yılında ise OAİÖ'ye Rusya Federasyonu'nun katılımı gerçekleşmiştir. Böylelikle, Orta Asya'da Rusya Federasyonu'nun üyesi olmadığı ya da Rusya Federasyonu'ndan bağımsız bir bölgesel örgütlenme kalmamıştır.¹⁶⁸⁰

Kazakistan, 1991–2004 sürecinde yine toprak bütünlüğünü koruma amacıyla BDT-Rusya Federasyonu vektörünü dengelemek için güvenlik konusunda Batı vektörü düzleminde şu girişimlerde bulunmuştur: 1992 yılında AGİT'e¹⁶⁸¹ ve NATO

¹⁶⁷⁸ 21 Haziran 2000 tarihli anlaşma 10 yıllık bir kiralama süresi öngörmüştür. Bkz. Oğan, “Demografinin Gölgesi Altında...”, s. 142.

¹⁶⁷⁹ Purtaş, **a.g.m.**, s. 40.

¹⁶⁸⁰ **Y.a.g.m.**, s. 32, 40-42.

¹⁶⁸¹ “About the Relations between the Republic of Kazakhstan and OSCE”, **Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/en/content/policy/organizations/OCSE>>, (30.04.2008).

KAİK'e 1994 yılının Mayıs ayında NATO'nun BİO programına katılmıştır.¹⁶⁸² Kasım 2004'te NATO Parlamenterler Asamblesi'nde gözlemci statüsü kazanmıştır.¹⁶⁸³

Özellikle 2001–2004 döneminde Kazakistan'ın güvenlik politikasının Batı vektöründe ABD ile işbirliği önemli bir yer işgal etmiştir. Kazakistan, 11 Eylül 2001 sonrasında gerçekleşen Sonsuz Özgürlük Operasyonu sırasında, ABD'ye hava sahasını açmayı ve üs vermeyi önermiştir.¹⁶⁸⁴ 2003 yılında Kazakistan-ABD arasında beş yıllık bir Askeri İşbirliği Anlaşması imzalanmış, aynı yıl ABD'nin Kazakistan'a doğrudan yardımları 49,2 milyon doları güvenlik alanında olmak üzere toplam 92 milyon dolara erişmiştir.¹⁶⁸⁵ Nazarbayev Yönetimi Batı Kazakistan'ın Hazar kıyılarında petrol güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan Kazak askeri üssüne ABD'nin maddi desteğini kabul etmiştir. Teröre karşı mücadele gibi uzmanlık gerektiren alanlarda Kazak askeri personelin yetiştirilmesine ABD katkı sağlamıştır.¹⁶⁸⁶ Kazakistan, Irak Operasyonu sırasında Irak'a asker gönderen tek Orta Asya ülkesi olmuştur.¹⁶⁸⁷

Kazakistan, Batı vektörü yönünde adımlar atarken, eşzamanlı olarak Çin'le de güvenlik düzleminde ilişkilerini geliştirmiştir.¹⁶⁸⁸ Avrasya coğrafyasında ekonomik

¹⁶⁸² Bkz. "NATO and Euro-Atlantic Partnership Council – the Relations between the Republic of Kazakhstan and the NATO", **Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/en/content/policy/security/nato>>, (30.04.2008).

¹⁶⁸³ "NATO and Euro-Atlantic Partnership Council...", <<http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/en/content/policy/security/nato>>.

¹⁶⁸⁴ Olikier, **a.g.m.**, s. 67.

¹⁶⁸⁵ Roger N. McDermott, "United States and NATO Military Cooperation with Kazakhstan: the Need for a New Approach", **Journal of Slavic Military Studies**, Ekim 2008, C. 21, S. 4, s. 617.

¹⁶⁸⁶ **Y.a.g.m.**, 618.

¹⁶⁸⁷ Kazakistan'ın Irak'a gönderdiği kuvvetler mühendis birlikleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Michael Rywkin, "Regional Security and Stability: Perception and Reality: Summary of a Roundtable on the U.S. - Kazkstan Relationship", **American Foreign Policy Interests**, Eylül 2007, C. 29, S. 4, s. 284. Kanat Saudabayev, "Kazakhstan and the United States: Growing Partnership for Security and Prosperity", **American Foreign Policy Interests**, Şubat 2005, C. 27, S. 3, s. 186.

¹⁶⁸⁸ Kazakistan 1995 yılından itibaren İslam Konferansı Örgütü'ne de üyedir. İslam dünyasıyla işbirliği Kazakistan dış politikasının temel önceliklerinden biri olarak sunulmaktadır. Kazakistan ayrıca Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (ECO) de üyedir. ECO'nun diğer üyeleri Afganistan, Azerbaycan, İran, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. Bkz. "Kazakhstan and International Organizations – OIC",

işbirliği, teröre, ayrılıkçılığa ve dinsel aşırılığa karşı ortak mücadele gibi konuları da gündemine alan ŞİO'ya üyedir.¹⁶⁸⁹ Kazakistan'ın bu dönemde, diğer Orta Asya devletleri gibi, ŞİO'yu iki farklı ilişki düzleminde denge aracı olarak gördüğü söylenebilir. Birincisi ABD'nin 2001 sonbaharından itibaren Orta Asya'da arttırdığı askeri varlığının ABD güdümünde bir bölgesel düzen yaratma olasılığını, Rus-Çin ortaklığıyla dengelemektir. İkincisi, Rusya Federasyonu'nun yahut Çin'in Orta Asya devletleri üzerindeki hegemonya kurma girişimlerini, Rusya ve Çin'in uzlaşmasını sağlama yoluyla dengelemek ve bu yolla güvenliği sağlamaktır.¹⁶⁹⁰

6.4.2. ABD Vektörünün Sınırlandırılması

Afganistan'da düzenlenen Sonsuz Özgürlük Operasyonu'nun ardından, Orta Asya coğrafyasında ABD etkinliğini kalıcı kılmak amacıyla bazı projeler üretilmiştir. S. Frederick Starr'ın Mart 2005'te yayınladığı “Afganistan ve Komşuları İçin Büyük Orta Asya Ortaklığı” başlıklı çalışma¹⁶⁹¹ bu kapsamda en çok yankı uyandıran çalışma olmuştur.¹⁶⁹² Starr'ın temel tezi, ABD'nin Afganistan ve tüm Orta Asya'yı pazar ekonomisi değerlerini paylaşan, seküler ve açık yönetim sistemlerine sahip ve ABD ile iyi ilişkiler geliştirme eğilimli “güvenli” bir bölge haline getirme konusunda

Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi, <<http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/en/content/policy/organizations/OIC>>, (05.05.2008). “Economic Cooperation Organization”, **Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/en/content/policy/inegration/ECO>>, (05.05.2008). <http://www.ecosecretariat.org/MainMenu/member_countries.htm>, (05.05.2008).

¹⁶⁸⁹ ŞİO'nun diğer üyeleri Çin, Rusya Federasyonu, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'dır. ŞİO, 1996 yılından Temmuz 2000'e kadar Şangay Beşlisi, Temmuz 2000-Haziran 2001 döneminde Şanhay Forumu olarak tanımlanmıştır. Bkz. Roy Allison, “Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia”, **International Affairs**, Mayıs 2004, C. 80, S. 3, s. 478. Gleason, “Inter-State Cooperation...”, s. 1091–1092.

¹⁶⁹⁰ Bu konuda benzer tezler için bkz. Allison, **a.g.m.**, s. 478.

¹⁶⁹¹ S. Frederick Starr, “A ‘Greater Central Asia Partnership’ for Afghanistan and Its Neighbours”, **Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program**, Mart 2005, <<http://www.stimson.org/newcentury/pdf/Strategy.pdf>>, (04.02.2009). Çalışmanın güncellenmiş bir özeti *Foreign Affairs* dergisinde yayınlanmıştır. Bkz. S. Frederick Starr, “A Partnership for Central Asia”, **Foreign Affairs**, Temmuz-Ağustos 2005, C. 84, S. 4, s. 164–178.

¹⁶⁹² Purtaş, **a.g.m.**, s. 40.

Afganistan Operasyonu sonrasında tarihsel bir fırsata sahip olduğudur.¹⁶⁹³ Starr'ın önerisi Afganistan'ın da dâhil edildiği ve yekpare bir bölge olarak değerlendirilen Büyük Orta Asya'ya yönelik olarak ABD'nin öncülüğünde bir bölgesel işbirliği mekanizması yaratılmasıdır.¹⁶⁹⁴ Starr'ın görüşleri ABD Dışışleri Bakanlığı tarafından da paylaşılmış; hatta bu görüşler doğrultusunda ABD Dışışleri Bakanlığı'nın yapılanmasında değişikliğe gidilmiştir. Örneğin, önceleri ABD Dışışleri Bakanlığı'nın Avrupa-Asya İşleri Bürosu'nun sorumluluk alanında değerlendirilen Orta Asya ülkeleri, Güney Asya Bürosu'nun sorumluluk alanına aktarılmıştır.¹⁶⁹⁵ Böylelikle “Büyük Orta Asya”, bütün haliyle tek bir büronun sorumluluğuna eklenmiştir.

ABD'nin Büyük Orta Asya kavramlaştırmasını ve Starr'ın projesini merkeze alarak Orta Asya'ya yönelmesi hem Rusya Federasyonu ve Çin'de hem de Orta Asya devletlerinde tepkilere yol açmıştır. Bu tepkiler en belirgin biçimde 5 Temmuz 2005 tarihinde Astana'da gerçekleştirilen ŞİO Zirvesi'nde görülmüş, Kazakistan'ın da imza koyduğu zirvenin sonuç bildirisinde ABD'nin Orta Asya cumhuriyetlerindeki askeri varlığını çekmesinin takvime bağlanması talebine yer verilmiştir.¹⁶⁹⁶ Ayrıca güvenlik düzleminde de faaliyetleri olan OAIÖ, Ekim 2005'te bir Rus projesi olan Avrasya Ekonomik Topluluğu ile birleştirilmiştir. Mayıs 2005'te gerçekleşen Andican Olayları'nın ardından Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov'un Rusya Federasyonu ve Çin'e yönelmesine Nazarbayev açık destek vermiştir.¹⁶⁹⁷ Şubat 2009'da Moskova'da yapılan BDT KGAÖ Zirvesi'nde Kazakistan dâhil üye

¹⁶⁹³ Starr, “A Partnership for...”, s. 164–165.

¹⁶⁹⁴ Starr, “A ‘Greater Central Asia...”, s. 6.

¹⁶⁹⁵ Purtaş, **a.g.m.**, s. 32-33.

¹⁶⁹⁶ **Y.a.g.m.**, s. 50. Olikier, **a.g.m.**, s. 69. 2007–2009 yılları arasındaki dönemde Örgüt Genel Sekreterliği görevini Kazakistan Cumhuriyeti temsilcisi Bolat K. Nurgaliyev'in yürütmesi Kazakistan'ın ŞİO ve ŞİO'nun Kazakistan için önemini gözler önüne sermektedir. “Secretary General”, **ŞİO Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.sectsko.org/html/00032.html>>, (05.05.2008).

¹⁶⁹⁷ Purtaş, **a.g.m.**, s. 42-43.

devletler, “hariçten gelecek tehditlere karşı” Rusya Federasyonu’nda ortak askeri birlikler (ortak acil müdahale gücü) konuşlandırılmasına olanak tanıyan anlaşmayı imzalamışlardır.¹⁶⁹⁸

Sonuçta, Kazakistan açısından çok vektörlülüğü kurumsallaştırmak için ABD ile işbirliği önem taşımaya devam etmektedir. Ancak, ABD’nin Orta Asya yaklaşımının “Büyük Orta Asya” projesine kayması, iktidarı kaybetmemek ve istikrarı korumak gibi kısa vadeli hedefleri merkeze alan Nazarbayev’in Rusya Federasyonu ve Çin ile ilişkileri güvenlik düzleminde geliştirmek yoluyla ABD ile ilişkilere mesafe koymasına yol açmıştır.¹⁶⁹⁹

Kazakistan devlet yönetiminin uygulamaya koyduğu dış politika yaklaşımı ilk bakışta, 2005 sonrası dönemde de Batı ve Rusya-Çin eksenleri arasında bir dengeye dayanıyor görünmektedir. Ancak bu dönemde, 1991–2004 döneminden farklı olarak Kazakistan’ın “Batı” ekseninde attığı seçici adımlar, birçok durumda diğer eksenin teşviki sayesinde ve Batılı örgütlerin etkinliklerini sınırlamak amacıyla gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle, bu dönemde Kazakistan’ın Batı vektörü doğrultusunda attığı adımlar, genellikle Batı dışı vektörlerde kullanılmak üzere gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Kasım 2007’de Madrid’te gerçekleştirilen AGİT Bakanlar Konseyi Toplantısı’nda 2010 yılı için Kazakistan’ın AGİT Dönem Başkanlığı kabul edilmiştir.¹⁷⁰⁰ Böylece Kazakistan BDT ülkeleri içinde bir Avrupa örgütüne başkanlık edecek ilk ülke olmuştur. Rusya Federasyonu, zirvede

¹⁶⁹⁸ “Eski Sovyet Ülkelerinden Askeri Çıkış”, **CNN Türk İnternet Sitesi**, 4 Şubat 2009, <<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/02/04/eski.sovyet.ulkelerinden.askeri.cikis/512144.0/index.html>>, (04.02.2009). Şubat 2009’da Kırgızistan, ülkesinde bulunan ABD üssünün kapatılması kararını vermiştir. Bu kararın, Moskova Yönetimi’nin Kırgızistan’a vermeyi taahhüt ettiği 2 milyar dolarlık yardım karşılığında olup olmadığı tartışmaları Rus basınında yer almıştır. Bkz. “Russia Says Aid and Base not Linked”, **The Moscow Times**, 5 Şubat 2009, <<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/02/04/eski.sovyet.ulkelerinden.askeri.cikis/512144.0/index.html>>, (05.02.2009).

¹⁶⁹⁹ Olikier, **a.g.m.**, s. 69-70.

¹⁷⁰⁰ “Kazakhstan Picked to Chair OSCE”, **BBC News**, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/7123045.stm>>, (05.05.2008).

Ermenistan, Belarus, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan’la ortak hareket ederek Kazakistan’ı BDT’nin adayı olarak sunmuş, dönem başkanlığı seçimlerinin oybirliği ile yapılmasından yararlanarak veto kartıyla Kazakistan’ın dönem başkanlığının kabul edilmesinde önemli bir pay sahibi olmuştur.¹⁷⁰¹

Rusya Federasyonu, Kazakistan’ın dönem başkanlığından da yararlanarak AGİT’te etkinliğini arttırarak özellikle seçim gözlemleri sürecinde belirginleşen demokrasi eleştirilerini sınırlandırmayı ve AGİT’i Doğu Avrupa’da NATO etkisini dengeleyecek bir örgüte dönüştürmeyi hedeflemektedir.¹⁷⁰² Bu iki hedef, Batı’nın demokrasi söylemini istikrarsızlaştırma politikası olarak algılayan ve Rusya ile Çin’e yaklaşan Kazakistan Yönetimi’nin¹⁷⁰³ çıkar tasarımlarıyla da benzeşmektedir.

Sonuç olarak Sovyet sonrası süreçte, Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’ın güvenlik politikaları bazı farklılıklar ve benzerlikler taşımıştır. Estonya’nın güvenlik politikası bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren Batılı devlet ve ülkelerle güvenlik düzlemli ilişkiler geliştirme ve Rusya Federasyonu ve/veya Rus nüfusu tehditleştirme üzerine kurulmuş ve genel hatlarıyla günümüze kadar aynı tutarlılıkla uygulanmıştır. Ukrayna ve Kazakistan’ın güvenlik politikası ise 1991–2004 dönemlerinde ana hatlarıyla benzeşmektedir. İki devlet de, sözkonusu dönemde çok vektörlü bir güvenlik politikası uygulamış ve Rusya Federasyonu ve/veya Rus nüfusu tehdit olarak gösteren bir güvenlikleştirme anlayışından kaçınarak toprak bütünlüklerini garanti altına almaya çalışmışlardır. Yuşçenko’nun iktidara gelmesinin etkisiyle,

¹⁷⁰¹ Rusya Federasyonu Dışişleri Bakan Yardımcısı Aleksandr Gruşko AGİT Madrid Zirvesi’nde yapılacak dönem başkanlığı seçimleriyle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “Eğer Madrid Zirvesi’nde Kazakistan’ın dönem başkanlığı konusunda açık ve koşulsuz bir olumlu karar çıkmazsa biz AGİT’in dönem başkansız kalabilme olasılığını - ki bu sadece 2009 için de geçerli değil - yok saymıyoruz.” Bkz. Vladimir Socor, “Russia Lead Bloc Emerges in OSCE”, **Eurasia Daily Monitor**, 16 Kasım 2007, C. 4, S. 214, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=420&issue_id=4300&article_id=2372597>, (05.05.2008).

¹⁷⁰² **Y.a.g.m.**, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=420&issue_id=4300&article_id=2372597>.

¹⁷⁰³ Stephen Blank, “Vneşnyaya Politika Kazahstane v Smutniye Vremena - Внешняя Политика Казахстана в Смутные Времена”, **Eurasianet.org**, 27 Nisan 2005, <<http://www.eurasianet.org/russian/departments/insight/articles/eav042805ru.shtml>>, (05.05.2008).

2005 yılından itibaren Ukrayna'nın güvenlik politikası Rusya Federasyonu karştı bir biçime dönüşmüş, Ukrayna bu dönemden itibaren Rusya Federasyonu'nu güvenlik sorunu olarak sunma yoluyla Batı ile güvenlik düzlemli ilişkiler geliştirme stratejisine yönelmiştir. Aynı dönemde Kazakistan, ABD'nin sahiplendiği “Büyük Orta Asya” projesi, Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'da gerçekleşen iktidar değişiklikleri ve Özbekistan'da yaşanan Andican Olayları'nın etkisiyle Rusya Federasyonu ve Çin merkezli bölgesel güvenlik örgütlenmelerine yaklaşmış ve ABD vektörünü dışlayan bir güvenlik politikasını sahiplenmiştir.

SONUÇ

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Avrasya coğrafyasında, mafyadan göçe, ekonomik yıkımdan nükleer silahların birkaç devlete intikal etmesine kadar, ülke sınırlarının ötesinde de etkiler doğurabilecek birçok sorun ortaya çıkmıştır. İlk olarak mafya, Sovyet sonrası ülkelerin birçoğunda ekonomik ve politik süreçlerin temel belirleyicisi olmuş, hatta kimi durumlarda devletlerin dış politikalarını bile biçimlendirmiştir.

İkinci olarak, SSCB döneminde merkezi planlama tarafından yönlendirilen ülke içi göç akımları, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte devletlerarası bir sorun haline gelmiştir. Bu değişimden en çok etkilenenler, RSFSC dışındaki Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan ve 1989 yılı itibariyle sayıları 25 milyonu bulan etnik Ruslar olmuş;¹⁷⁰⁴ Rus nüfusun hakları konusu hem ülke içi etnik düzlemli tartışmalara hem de Rusya Federasyonu ile diğer Sovyet sonrası devletler arasında uyuşmazlıklara yol açmıştır.

Üçüncü olarak, bağımsızlığın kazanılmasına, tüm Sovyet sonrası cumhuriyetlerde büyük ekonomik yıkımlar eşlik etmiştir. Üretim ve dağıtım süreçlerinde yaşanan tıkanmalar, bölge ülkelerini ekonomik krize sürüklemiştir. Rusya Federasyonu'nun fiyat serbestleştirme politikasına geçişinin ardından, bu ülkeden ithal enerji ve hammadde fiyatlarındaki hızlı artışın yarattığı hiperenflasyon, Rusya Federasyonu'na bağımlılık düzeyi yüksek Sovyet sonrası ülkelerde ekonomik krizi derinleştirmiştir.

Dördüncü olarak, Soğuk Savaş'ın iki süper gücünden biri olan SSCB'nin denetiminde olan nükleer silahların bir anda dört bağımsız devletin (Rusya

¹⁷⁰⁴ Brubaker, "Nationhood and National Question...", s. 70.

Federasyonu, Ukrayna, Kazakistan ve Belarus) yetkisine geçmesi, güvenlik konusunda uluslararası kamuoyunun endişelerini büyötmüştür. Bu nedenle nükleer silahsızlanma konusu, Batı dünyasının bölgeye yönelik politikasının temel unsurlardan biri haline gelmiştir.

SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan sorunlar arasında milliyetçilik de en az mafya, göç, ekonomik yıkım ve nükleer silahlar kadar önemli bir yer işgal etmektedir.¹⁷⁰⁵ Çünkü milliyetçilik, tek başına ülke içi ve uluslararası alanlarda çatışma kaynağı olabileceği gibi, yukarıda aktarılan diğer sorunların derinleşmelerinde bir faktör işlevini de yerine getirebilmektedir. Örneğin mafya, milliyetçi argümanlar aracılığıyla meşruiyet arayışına girebilmekte; göç ve ekonomik yıkıma milliyetçilik kanalıyla yeni anlamlar yüklenebilmekte ve nükleer silahlar sorunu, milliyetçilik tarafından keskinleştirilebilmektedir.

Dünyanın en büyük çok uluslu federasyonu olan SSCB'nin¹⁷⁰⁶ dağılmasının en önemli sonuçlarından biri, Avrasya coğrafyasında, her biri bir etnik grup ile iç bağlantıları olan on beş yeni devletin ortaya çıkmasıdır. (Ermenistan-Ermeni, Azerbaycan-Azeri, Belarus-Beyaz Rus, Estonya-Estonyalı, Gürcistan-Gürcü, Kazakistan-Kazak, Kırgızistan-Kırgız, Letonya-Letonyalı, Litvanya-Litvanyalı, Moldova-Moldovalı, Rusya Federasyonu-Rus, Tacikistan-Tacik, Türkmenistan-Türkmen, Ukrayna-Ukraynalı, Özbekistan-Özbek). Bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte, yeni devlet yönetimlerinin, kendileri ve yurttaşları için hangi içerikte bir kimlik geliştireceği konusu, ülke içi ve uluslararası düzlemde çatışma yahut uzlaşma süreçlerini belirleyecek temel faktörlerden biri konumuna yükselmiştir. Devletin, ona

¹⁷⁰⁵ Soğuk Savaş'ın sona ermesinin milliyetçilik üzerindeki etkileri konusundaki tartışmaların aktarıldığı bir çalışma için bkz. R. William Ayres, "A World Flying Apart? Violent Nationalist Conflict and the End of the Cold War", *Journal of Peace Research*, Ocak 2000, C. 37, S. 1, s. 105-117.

¹⁷⁰⁶ Smith, Law, Wilson vd., *a.g.e.*, s. 1.

adını veren etnik grupların çıkarlarını ülke içinde bulunan diğer gruplar aleyhine desteklemesi, hem ülke içinde etnik zeminli çatışma risklerini yükseltmiş, hem de ötekileştirilen etnik grupların dış anayurtları ile sorunların artmasına yol açmıştır.

Tüm Sovyet sonrası devletlerde, bağımsızlık ertesindeki süreçte, devlete adını veren etnik grubun kimliğini yeniden üretme ve çıkarlarını destekleme konusunda devlet gücünün kullanımına başvurulmuştur. Bir başka ifadeyle, devlet, millet inşa sürecinde araçlaştırılmış; her devlet Brubakerci anlamıyla millileştirici olmuştur. Ancak Sovyet sonrası her devletin millileştirici uygulamalara yönelmiş olması, her devletin aynı düzeyde millileştirici olduğu anlamına gelmemektedir. Bir başka ifadeyle, Brubaker'in millileştirici devletler yaklaşımı, Sovyet sonrası coğrafyada devlet-milliyetçilik ilişkisini çözümleyebilmek açısından yararlı bir çıkış noktasıdır. Fakat bu yaklaşımın hangi devletlerin ne ölçüde millileştirici olduğu sorusuna yanıt aramak yoluyla geliştirilmesi ve devletlerin millileştiricilik düzeylerindeki farklılıkların nedenlerinin sorgulanması, devlet-milliyetçilik ilişkisinin bütünsel bir resmini çizmek için zorunludur. Bu noktada karşılaştırmalı analiz, önemli bir metodolojik araçtır. Bu çalışmada yapılan, üç örnek ülke (Estonya, Ukrayna ve Kazakistan) üzerinden, Sovyet sonrası devletlere hâkim olan milliyetçilik anlayışlarının karşılaştırılması ve bu anlayışlardaki farklılıkların nedenlerinin çözümlenmesidir.

Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Sovyet deneyimini paylaşmışlar ve bağımsızlığın kazanıldığı dönemde çalışmanın giriş bölümünde aktarılan benzer koşullara sahip olmuşlardır. Ancak bağımsızlık sonrası devlet yönetimine hâkim olan milliyetçilik anlayışları bu ülkelerde büyük farklılıklar göstermiştir. Bu durum, ilk olarak Estonya'da etnik milliyetçiliğin, bağımsızlığın kazanılma süreci ve ertesinde,

Ukrayna ve Kazakistan’a kıyasla ülkenin yasama ve yürütme organlarında daha fazla temsil edilmesinden kaynaklanmıştır.

29 Mart 1989 tarihli Sovyetler Birliği Halk Temsilcileri Kongresi ve 1990 Ocak-Mart tarihli Yüksek Sovyet Seçimleri sonrasında oluşturulan meclislerde Estonya’da milliyetçi gruplar çoğunluğu elde etmişlerdir. Oysa aynı seçimlerde Ukrayna’da milliyetçi gruplar temsilci gönderme hakkı kazansalar da çoğunluğu oluşturamamışlar, Kazakistan’da komünist dışı unsurlar neredeyse hiçbir varlık gösterememişlerdir. 1990 tarihli Yüksek Sovyet Seçimleri’nin ardından Estonya’da, Halk Cephesi liderliğinde komünist olmayan bir hükümet kurulmuş ve bağımsızlığa giden süreci bu hükümet yönetmiştir. 1992 Seçimleri’yle daha radikal etnik milliyetçi partiler iktidara gelmişler, böylelikle Edgar Savisaar’ın milliyetçiliği, Rus karşıtlığı vurgusu daha yoğun bir milliyetçilik anlayışla yer değiştirmiştir. Oysa aynı süreçte Ukrayna ve Kazakistan’da eski komünistler yasama organlarında hâkimiyetlerini sürdürmüş, onların ağırlıkta olduğu hükümetler kurulmuş, böylelikle etnik milliyetçiliğin devlet düzleminde tutunum bulması zorlaşmıştır.

Estonya’da etnik milliyetçiliğin yasama ve yürütme organlarındaki artan hâkimiyeti, bu ülkede Ukrayna ve Kazakistan’a kıyasla millileştirici politikalara daha yoğun olarak başvurulmasıyla sonuçlanmıştır. Estonya, 19 Ağustos 1991 tarihli Darbe Girişimi’nin ardından bağımsızlığını ilk ilan eden Birlik Cumhuriyeti olmuştur. Estonya’da bağımsızlık sonrasında da anayasal ve yasal düzenlemelerle Rus nüfusun yurttaşlık edinme koşulları zorlaştırılmış; etnik Estonyalıları kamu hizmetlerinde erişimde, mülkiyet ilişkilerinde ve seçme-seçilme süreçlerinde ayrımcı biçimde koruyan bir sistem yaratılmıştır.

Estonya’da yurttaşlık yasaları etnik Estonyalı olmayan nüfusun büyük bir kısmını yurttaşlıktan mahrum bırakmışken, 1991 tarihli Ukrayna Yurttaşlık Yasası, yurttaşlığa sahip olma hakkını Ukrayna’daki her kalıcı yerleşimciye tanımış, bir başka ifadeyle etnik kimliğe değil toprağa dayalı bir yurttaşlık anlayışı oluşturmuştur. Estonya’da yurttaşlık yasalarının doğal bir sonucu olarak Rus nüfus büyük ölçüde uyruksuz kalıp seçme-seçilme süreçlerinden dışlanırken, Ukrayna’da yine yurttaşlık yasalarının bir sonucu olarak etnik Ukraynalı olmayanların politik etkinlikleri hiçbir sınırlamaya uğramamış, bu yüzden etnik Ukrayna milliyetçiliğinin devlet yönetiminde tutunum bulması daha da zorlaşmıştır.

Aynı dönemin Kazakistan Yurttaşlık Yasası, Ukrayna Yurttaşlık Yasası gibi ülke topraklarındaki tüm kalıcı yerleşimcilere yurttaşlık yolunu açmış, etnik kimliğe dayanmayan bir yurttaşlık anlayışı oluşturmuştur. Ancak Kazakistan Yurttaşlık Yasası, Ukrayna yasalarından farklı ve Estonya yasalarına benzer bir biçimde, çifte yurttaşlığı, ülke dışında yaşayan çekirdek millet üyelerine bir hak olarak tanımıştır. Bu durum, etnik Kazakların ülke içinde çoğunluğu oluşturmasını garanti altına almak ve ülkenin seçmen profilini etnik Kazaklık lehine dönüştürmek için atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir. Nitekim 1989 Nüfus Sayımı’na göre Kazakistan’da etnik Kazaklar, çok az bir farkla (% 1,87) ülkelerinde çoğunluğa sahip olabilmişlerdir. Çifte yurttaşlığa olanak tanıyan sözkonusu düzenlemeler 1995 yılında değiştirilmiş, böylelikle etnik kökenle yurttaşlık hakkı arasında 1991 Yurttaşlık Yasası’yla kurulan tek bağlantı noktası da ortadan kaldırılmıştır. Çifte yurttaşlığın etnik Kazaklar için de kaldırılması, Kazakistan’da yerleşik Rus nüfusun bir kısmının Rusya Federasyonu’na göçüne ve Kazak nüfusun yüksek doğum oranlarına bağlı olarak yönetim kadrolarının demografik çekincelerinin azalması sonucunda gerçekleşmiştir.

Estonya Yurttaşlık Yasası'nda 1993 ve 1999 yıllarında gerçekleşen gevşemelere ve Mart 2000'de Estonya Hükümeti'nin AB baskısıyla hedeflerinden biri uyruksuz sayısını azaltmak olan "Estonya Toplumunda Entegrasyon 2000–2007" adlı devlet programını onaylamasına rağmen Estonya'nın yurttaşlık politikası, yurttaşlığa dayalı bir anlayışla biraz olsun dengelenmekle birlikte etnik kimliği merkeze almaya devam etmiştir. Ukrayna'da 1997 ve 2001 değişiklikleriyle yurttaşlığa sahip olmak için aranan ölçütlerde gevşemelere gidilmiş, ancak Yuşçenko'nun 2005'te devlet başkanlığı görevine gelmesinin ardından yurttaşlık mevzuatında görülen etnik yansızlık, etnik milliyetçi politikalarla dengelenmeye başlamıştır. Aynı süreçte Kazakistan'da 1995 ve 2004 değişiklikleriyle, etnik Rusların uygulamada daha çok yararlanacakları düzenlemelere gidilmiştir. Böylelikle Kazakistan yurttaşlık mevzuatına hâkim olan "sınırlı etnik vurgu" geleneği sürmüştür.

Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'da bağımsızlık sonrası dönemde kimlik politikaları, yurttaşlık yasalarının içerikleriyle paralellik göstermiştir. Estonya'da 1992 Anayasası'nda Estonya milleti kavramı, bir başka ifadeyle resmi millet düşüncesi, açıkça etnik ölçütlere göre tanımlanmıştır. Estonya halkına, yani tüm Estonya yurttaşlarına, Estonya etnik kimliğini koruma görevi verilmiştir. Millet-halk ayrımı 1993 tarihli Kazakistan Anayasası'nda da görülmüş; anayasa, Kazakistan devletini halk kavramından farklı olarak etnik bir içerikle tanımladığı Kazak milletin devleti olarak ilan etmiştir. Fakat 1995 Anayasası'nda millet kavramının etnik vurgusu ortadan kaldırılarak halk ve millet kavramları arasındaki anlam farklılıkları giderilmeye çalışılmıştır. Ancak kimi resmi dokümanlarda millet kavramı etnik bir içerikle tanımlanmaya devam edilmiştir. Ukrayna'da ise 1996

Anayasası’nda halk ve millet kavramlarını etnik bağlamdan bağımsız biçimde ve aynı anlamda kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle, Ukrayna Anayasası’nda resmi millet düşüncesinin etnik kimliğe vurgu yapılmadan oluşturulmasına özel bir gayret sarfedilmiştir.

Devletlerin millet kavramına yüklemeye çalıştıkları anlam yukarıda görüldüğü gibi büyük farklılıklar içerse de, üç devletin kimlik politikalarında bazı ortak noktalar da yok değildir. Örneğin üç devlet de “kolonyal” olarak etiketledikleri etnik üstü Rus-dilli kültürünü kendi içinde ayrıştırmak ve/veya çekirdek millet dışındaki etnik kategorileri dışlamadıklarını uluslararası topluma kanıtlamak amaçlarıyla Rus olmayıp Rus-dilli olan grupları kimlik düzleminde destekleyen “yeniden etnikleştirici” politikalar yürütmüşlerdir. Rus kültürünü ve/veya dilini sonradan benimsemiş Rus-dışı etnik grupların ilk kültürlerine/dillerine dönmelerini çeşitli programlarla teşvik etmişlerdir.

Estonya’da 1989 Dil Yasası ve 1992 Anayasası Estonya dilini tek resmi dil ilan edip 1995 Dil Yasası Rusça’yı “yabancı dil” kavramıyla tanımlayarak Rusça’nın ayrıcalıklı statüsünü kademeli olarak ortadan kaldırmıştır. 1995 Dil Yasası, Rusça’ya “milli azınlık dili” statüsü de tanımadığı için, bu dil yasal güvence sisteminin dışında tutulmuştur. Dahası 1998 yılında Estonya dilinin, etnik Estonyalı olmayanlara öğretimini teşvik etmek amacıyla bir devlet programı oluşturulmuş ve bu programın da etkisiyle Estonya’da, Estonya dili lehine asimetrik çiftdillilik¹⁷⁰⁷ yaratılmıştır.

1989 tarihli Estonya Dil Yasası’nın aksine, aynı tarihli Ukrayna ve Kazakistan dil yasaları, Rusça’ya “etnik gruplar arası iletişim dili” statüsünü tanımış, böylelikle Rusça lehine asimetrik çiftdilliliğin sürmesine katkıda bulunmuşlardır.

¹⁷⁰⁷ Estonya dili lehine asimetrik çiftdillilik, etnik Estonyalıların Rusça’yı öğrenmemeleri, Rusların ise sistemde herhangi bir seviyede yer edinebilmek amacıyla Estonya dilini öğrenmek durumunda kalmaları olgusunu ifade etmektedir. Asimetrik çiftdillilik konusu için bkz. 3. Bölüm, s. 177–193.

1992–1994 döneminde Rus-dilli etnik Ukraynalıları Ukrayna-dilli yapmayı hedefleyen geniş kapsamlı reformlara girişilmesine rağmen, 1996 Ukrayna Anayasası’nda Rusça’nın kullanımı ve korunmasının devlet güvencesinde olduğu vurgulanmıştır. Ancak 1996 Anayasası’nda Rusça’nın “milli azınlık dilleri” arasında gösterilmesi, anayasal düzlemde etnik bir azınlıktan ziyade dilsel-kültürel topluluk olarak tanımlanmak isteyen Rus nüfusun tepkisine yol açmıştır. Ayrıca süreç içinde uygulamada Ukrayna diline devlet desteği büyük artış göstermiştir.

Kazakistan’da 1993 Anayasası’nda Rusça’nın statüsü korunmuş, 1995 Anayasası ise Rusça’nın “etnik gruplar arası iletişim dili” statüsünü kaldırmış; Rusça’yı, muğlâk bir biçimde “resmi olarak kullanılan dil” olarak tanımlamıştır. Bu yasal düzenlemelerin etkisiyle Estonya’da Estonya dili lehine asimetric çiftdillilik oluşurken, Ukrayna ve Kazakistan’da Rusça lehine asimetric çiftdillilik – etkisi azalmasına rağmen – sürmüştür.

Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da din politikaları da büyük farklılıklar göstermiştir. Estonya’da etnik Estonyalılığın kimlik belirteçleri arasında gösterilen kiliseler uygulamada devlet desteğine sahip olmuşlardır. Ukrayna’da etnik Ukraynalılık ile bağlantılı kiliselere devlet desteği Yuşçenko’nun devlet başkanlığı döneminde yoğunlaşırken, Kravçuk döneminde kısmen görülmüş, Kuçma’nın devlet başkanlığı döneminde ise etnik Ukrayna milliyetçiliğinin ötekileştirdiği UOK-MP uygulamada devlet desteğini alan yegâne kilise olmuştur. Kazakistan’da ise etnik Kazaklıkla iç bağlantısı olan dinsel örgütlenmelerin ayrımcı bir biçimde devlet desteğine sahip olmaları gerçekleşmemiştir. Hatta tıpkı Ukrayna’da Kuçma döneminde olduğu gibi başka bir etnik grup kimliğiyle (Rusluk) özdeşleşen dinsel örgütlenme (UOK-MP), Nazarbayev yönetiminde devlet desteğine sahip olabilmıştır.

Sovyet sonrası Estonya’da devlet desteğiyle gerçekleşen tarihyazımı, mitleştirme ve sembolleştirmelerde etnik kimlik merkeze alınırken, aynı dönemde Ukrayna ve Kazakistan’da sözkonusu süreçlerde etnik vurgu daha sınırlı kalmıştır. Estonya’da devlet desteğiyle gerçekleşen tarihyazımı, mitleştirme ve sembolleştirmeler devlete adını veren etnik kimliğin kadimliği vurgusunu Sovyet ve/veya Rus karşıtı bir yaklaşımla birleştirmiştir. Oysa Kazakistan’da ve Yuşçenko dönemine kadar Ukrayna’da sözkonusu süreçler etnik kimliğin kadimliğini ispat etmek veya görünür kılmak için araçlaştırılmış; ancak iki örnekte de kimlik konulu güncel iç çatışmaları körüklememek için yakın tarihin ihtiyatlı bir yorumu benimsenmiştir. Bir başka ifadeyle, Kazakistan’da ve Kravçuk-Kuçma dönemlerinde Ukrayna’da devlet destekli tarihyazımı, mitleştirme ve sembolleştirmelerde Sovyet ve/veya Rus karşıtı bir yaklaşıma oldukça sınırlı bir biçimde yer verilmiş; hatta Sovyet dönemi bazı yönleriyle sahiplenilmiştir. Yuşçenko’nun devlet başkanlığı döneminde Ukrayna’da tarihyazımı, mitleştirme ve sembolleştirmelerde Sovyet ve/veya Rus karşıtı öğelerde artış görülmüş ve Ukrayna uygulaması Estonya örneğine benzemeye başlamıştır.

Sovyet sonrası Estonya’da istihdam ve mülkiyet politikaları açıkça etnik Estonyalı nüfusu ayrımcı bir biçimde kalkındırma hedefine yönelmiş, büyük oranda etnik Rus olan *Sovyet nomenklaturası* ekonomik ve politik olarak tasfiye edilmiştir. Sonuçta, etnik milliyetçi politik elitin Sovyet döneminde kaybedilmiş mülklerin iadesi, özelleştirme ve istihdam konularında etnik Estonyalıların kollarlanması gibi uygulamalarıyla Estonyalı etnik kimliğiyle çakışan yeni bir ekonomik elit yaratılmıştır. AB ve İskandinav ekonomik bölgeleri ile artan ilişkiler ve AB’ye katılım, Rusya Federasyonu’na olan ekonomik bağımlılıkları azaltarak sözkonusu

etnik Estonyalı ekonomik elitin gücünü daha da arttırmıştır. Benzer süreçler Ukrayna ve Kazakistan'da neredeyse hiç yaşanmamıştır. Rus nüfus, mülkiyet ve kısmen de istihdam süreçlerinden dışlanmadığı gibi, Sovyet döneminden miras ekonomik elit Ukrayna'da başat konumunu sürdürmüş, Kazakistan'da ise Rus sermayesi herhangi bir ayrımcılığa yahut politik baskıya uğramamıştır.

Estonya'da bağımsızlığın kazanıldığı Ağustos 1991'den son Rus birliklerinin ülkeyi terk ettiği Ağustos 1994'e kadar güvenlikleştirmeler, Estonya'daki Rus askeri varlığı gerekçe gösterilerek yapılmıştır. Eylül 1994–2003 arasındaki dönemde ise bu kez Rus demografik ve kültürel tehdidi konusu güvenlikleştirmelerin gerekçesini oluşturmuştur. 2004–2009 döneminde Rusya Federasyonu'nun gücünün daha fazla hissedilmesinin ve ABD-Rusya Federasyonu arasındaki rekabetin yoğunlaşmasının etkileriyle Estonya'da Rus askeri tehdidi söylemine dönüş gerçekleşmiştir. Yani, Sovyet sonrası Estonya'da her dönemde güvenlikleştirme, Rus tehdidi söylemi merkeze alınarak kurulmuştur. Ukrayna'da, Yuşçenko'nun devlet başkanlığı dönemi istisnası dışında toprak bütünlüğünü koruma kaygısıyla Rus tehdidi söylemine dayanarak güvenlikleştirme konusunda çekingenlik gözlenmiştir. Yuşçenko'nun devlet başkanlığı döneminde ise Batı ile bütünleşmek amacıyla Rus tehdidi söylemine dönüş yaşanmıştır. Ancak bu politika Yuşçenko döneminde bile aynı tutarlılıkla uygulanamamıştır. Örneğin Ağustos 2006-Aralık 2007 tarihleri arasındaki Yanukoviç'in başbakanlığı dönemi, Yuşçenko'nun Batı merkezli ve Rusya Federasyonu'nu bir tehdit olarak sunmaya dayanan güvenlik politikasının devlet yönetiminde daha az uygulamaya aktarıldığı dönem olarak dikkat çekmektedir. Kazakistan'da ise bölünme kaygısıyla Rus tehdidi söylemine yer

vermeyen bir güvenlikleştirme süreci oluşturulurken, aynı kaygıyla Rus gücünü dengeleme amacıyla çok vektörlü dış ve güvenlik politikası izlenmiştir.

Sonuç olarak, Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da devletlerin yasal metinleri, kimlik, ekonomi ve güvenlik politikaları incelendiğinde üç devlete hâkim olan milliyetçilik anlayışlarının büyük farklılıklar gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Genel hatlarıyla Estonya’da etnik kimlik, Kazakistan’da yurttaşlık vurgusu ağır basan bir milliyetçilik anlayışı devlet düzleminde tutunum bulmuştur. Ukrayna’da ise devlete hâkim olan milliyetçilik anlayışı dönemsel değişimlere uğramıştır. 2005 yılında Viktor Yuşçenko’nun iktidara gelmesinin ardından yurttaşlığa dayalı milliyetçilik, yerini etnik milliyetçi söylem ve uygulamaları ön plana alan ve Rus kimliğini ötekileştirmeye başvuran bir anlayışa bırakmıştır. Estonya, Ukrayna ve Kazakistan’da devletin milliyetçilikle ilişkisinin içerik ve uygulamalarında görülen bu farklılaşma ve neden etnik milliyetçiliğin Estonya’da bağımsızlığın kazanılma süreci ve ertesinde Ukrayna ve Kazakistan’a kıyasla ülkenin yasama ve yürütme organlarında daha fazla temsil edildiği konusu; tarihsel, sosyolojik, politik ve ekonomik faktörlere dayanmaktadır.

İlk olarak Estonyalı etnik kimliğinin 1343 gibi erken tarihlerde kristalleşmeye başlaması, bu kimliğin 1850’lerin sonlarından itibaren yaşanan “Estonya Uyanış Çağı” ile bir milli farkındalığa dönüşmesi ve 1918–1940 yılları arasında 22 yıllık bağımsız devlet deneyiminin yaşanması, Estonya’da milliyetçilik düşüncesi üzerinde kurucu etkilerde bulunmuştur. Bu üç unsurun etkisiyle, Estonya, Sovyet yıllarına hâlihazırda inşa edilmiş bir milli kimlik ve kuvvetli sayılabilecek bir milliyetçilik düşüncesiyle girmiştir. Bu nedenle Sovyet kimlik politikalarına direnç gösterebilmiş; yakın geçmişte sahip olunan bağımsız devlet, bağımsızlığın yeniden kazanılmasının

gerçekleştirilebilir bir hedef olduğu konusunda Estonya milliyetçiliğini yüreklendirmiştir. Estonya ülkesinin yüzyıllar boyunca farklı devletlerin yönetiminde yekpare olarak kalması ise, etnik Estonyalılığın kimlik bütünlüğünün korunabilmesine yol açmıştır.

Estonya'dan farklı olarak bugünün Ukrayna devletinin toprakları, tarihsel olarak birden çok devletin sınırları arasında paylaşılmıştır. Bu durum, kendini etnik Ukraynalı olarak tanımlayanların milliyetçilik düzlemine taşınabilecek ortak kimlik vurgularının yeterince oluşamamasına yol açmıştır. Dahası yine Estonya'dan farklı olarak yakın geçmişte (1900–1991 arası dönem) Ukrayna sadece üç yıl bağımsız devlet deneyimine sahip olmuş, bağımsız devlete sahip olmanın milli kimlik üzerindeki kurucu etkilerini Estonya'ya kıyasla oldukça sınırlı bir biçimde yaşayabilmiştir. Ukrayna'nın bugünkü topraklarının ortak bir yönetim altında toplanmasının SSCB döneminde gerçekleşmesi; bir başka ifadeyle Ukrayna'nın bugünkü geniş topraklarının bir Sovyet inşası olması, Ukrayna'da devlet idaresindeki milliyetçiliğin Kravçuk ve Kuçma dönemlerinde SSCB'yi ötekileştirmede çekimser kalmasına etki etmiş önemli faktörlerden bir diğeridir.

Tıpkı Ukrayna örneğinde olduğu gibi yakın tarihte Kazakların tek fiili bağımsızlık deneyiminin üç yıl ile sınırlı olması (1917–1920) ve Kazakların Sovyet inşası sınırlarla geleneksel Kazak topraklarından daha geniş coğrafi alanlara sahip olmaları, Kazakistan'da da Sovyet sonrası dönemde devlet idaresindeki milliyetçilik üzerinde Ukrayna örneğine benzer etkiler bırakmıştır. Bu iki olgu, Kazak milli kimliğinin devlet tarafından Sovyet karşıtı bir biçimde yeniden inşasını zorlaştırmıştır.

Estonya’da, Rus nüfusun büyük bir kısmının ekonomik açıdan önemsizleştirilen ve coğrafi açıdan toplam ülke yüzölçümünün oldukça küçük bir bölümünü oluşturan bir bölgede (Ida-Viru) yoğunlaşması söz konusudur. Kazakistan’da Rus nüfus, ülke yüzölçümünün yaklaşık yarısını ve ülkenin ekonomik candamarlarını oluşturan kuzey, merkez ve doğu bölgelerinde 1999 Nüfus Sayımı’na göre toplam nüfusun %44’ünü oluşturmaktadır (Bkz. Ek 4). Ukrayna’da, Kırım Özerk Cumhuriyeti’nde etnik Ruslar, ülkenin sanayi merkezini oluşturan doğu yarısında ise Rus-dilliler çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu durum, Estonya’ya kıyasla Ukrayna ve Kazakistan’da devlet yönetiminde tutunum bulan milliyetçiliklerinin, bölünme kaygısıyla Rus ve/veya Rus-dilli nüfusu ötekileştirmelerini zorlaştıran bir diğer faktördür.

Estonya’da Sovyet sonrası süreçte *nomenklaturanın* ekonomik ve politik tasfiyesinin gerçekleştirilmesi ve tek taraflı serbest ticaret yoluyla Sovyet alanından hızlı kopuşun sağlanması, ülkenin Rusya Federasyonu’na bağımlılık düzeyini azaltmıştır. Böylelikle Rusya Federasyonu ve/veya Rus karşıtı bir milliyetçiliğin Estonya’da devlet politikası haline gelmesi daha olanaklı hale gelmiştir. Ukrayna’da aynı dönemde *oligarkların* ekonomik ve politik hâkimiyeti sürmüş, serbest piyasa ekonomisi *oligarkların* çıkarlarıyla örtüştüğü ölçüde uygulanmıştır. Özelde *oligarkların* genelde Ukrayna ekonomisinin Rusya Federasyonu’na bağımlılığının sürmesi nedeniyle, Ukrayna’nın Rusya Federasyonu ile ilişkilerinde hassasiyet ve etkilenebilirlik düzeyi yüksek kalmaya devam etmiş, bu durum da Rusya Federasyonu ve/veya Rus karşıtı bir milliyetçilik anlayışının Ukrayna’da devlet düzleminde hâkim olmasını zorlaştırmıştır.

Kazakistan’da *oligark* gruplarının ekonomik ve politik hâkimiyetleri dönemsel değişimlere uğramış; ancak her *oligark* grubu Rusya Federasyonu ile farklı biçimlerde de olsa bağımlılık ilişkisine sahip olmuştur. Ayrıca Kazakistan’ın ihracat rotalarının büyük ölçüde Rusya Federasyonu’ndan geçmesi, Kazakistan’ın Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerinde hassasiyet ve etkilenebilirlik düzeylerini yüksek tutmayı sürdüren bir diğer faktör olmuş, bu durum devlete hâkim olan milliyetçilik anlayışı üzerinde Ukrayna’dakine benzer etkilerde bulunmuştur.

Estonya’nın güvenlik politikasını bağımsızlığın kazanılmasından günümüze kadar kesintisiz bir biçimde Rus tehdidi söylemiyle kurmasında ve bu ülkede etnik milliyetçiliğin devlet yönetiminde hâkim olmasında ABD ve “Yeni Avrupa” ülkelerinin verdikleri destekler anahtar unsurdur. Dahası, neredeyse Rus nüfusun varlığını bir güvenlik tehdidi olarak sunan devlet programları maddi olarak AB fonlarına dayanmış, böylelikle AB, etnik bir milliyetçiliğin ayrımcı uygulamalarına Estonya özelinde doğrudan katkı sunmuştur. ABD’nin ekonomik ve politik desteği, 2005’te Ukrayna’da iktidara gelen Yuşçenko’nun yukarıda aktarılan tarihsel, politik, sosyolojik ve ekonomik engellere rağmen Estonya kadar olmasa da Rusya Federasyonu karşıtı güvenlik ve Rus karşıtı kimlik politikasını uygulayabilmesinin en önemli nedenini oluşturmuştur.

Orta Asya’da 11 Eylül sonrası Afganistan Operasyonu ile birlikte artan ABD etkisi, Kazakistan’da devletin milliyetçilik yaklaşımı üzerinde bazı sonuçlar doğurmuştur. Ancak bu sonuçlar, aynı dönemde Doğu Avrupa’da artan ABD etkisinin Estonya ve Ukrayna devletlerinin milliyetçilik yaklaşımları üzerinde doğurduğu sonuçlardan oldukça farklıdır. 2005 yılında ABD’nin Büyük Orta Asya Projesi’ni sahiplenmesinin bölge ülkelerinde yönetim kadrolarında değişimler

getirebileceğinden duyulan endişe, Kazakistan'ı Rusya Federasyonu ve Çin'e yaklaştırmıştır. Böylelikle ABD faktörü, Estonya ve Ukrayna'nın aksine, Kazakistan'da Rusya Federasyonu'nun ve/veya Rus nüfusun ötekileştirilmesi üzerinden etnik milliyetçiliğin inşasını ironik bir biçimde engelleyen bir dış etkene dönüşmüştür.

Estonya'da, Kazakistan'da ve Kravçuk-Kuçma dönemlerinde Ukrayna'da devlete hâkim olan milliyetçilik düşüncesinin içeriği, tarihsel, sosyolojik, politik ve ekonomik koşulların dayattığı imkân ve sınırlılıklara uygun formlarda gerçekleşmiştir. Ukrayna'da Yuşçenko Yönetimi ise uygun tarihsel, sosyolojik, politik ve ekonomik koşulların bulunmadığı bir ülkede, Batı desteğiyle etnik milliyetçi öğeleri yoğun bir kimlik politikasını merkeze alarak ülkeyi yönetmektedir. Böyle bir politikanın uzun vadede sürdürülebilirliği, kimlik politikasının Rus-dilli Ukraynalı nüfusu Ukrayna-dilli haline getirip Rus kültürel alanından yalıtabilmesi, ekonomik refahını BDT alanında gören mevcut oligark yapısının dönüştürülebilmesi, Ukrayna'nın Rusya Federasyonu'na ekonomik bağımlılığının azaltılabilmesi ve Ukrayna'nın AB üyeliğinin gerçekleşmesi yoluyla yeni üst-kimliklerin inşa edilebilmesi durumunda mümkün olacaktır.

Ek 1. 1937 Tarihli Sovyet Nüfus Sayım Formu Örneği

Центральное Управление
Народно-Хозяйственного Учета
Госплана СССР

Республика, край, область _____ Район _____

Адрес в городских поселениях: _____ Адрес в сельских местностях: _____

Название городского поселения _____ Сельсовет _____

Улица, переулок, площадь _____ № дома _____ № квартиры _____ хутора и т. д.) _____

Фамилия	1.	2.	3.
И и я			
1 Пол (мужской, женский)			
2 Сколько лет или месяцев от роду?	лет _____ месяцев _____	лет _____ месяцев _____	лет _____ мес _____
3 Национальность			
4 Родной язык			
5 Религия			
6 Состоит ли в браке?	X	X	
7 Гражданин какого государства?			
8 Грамотен ли?			
9 В какой школе учится—в начальной, средней или высшей?			
10 В каком классе или на каком курсе учится?	X	X	
11 Окончил ли среднюю или высшую школу?			
12 Род занятий (службы) в настоящее время			
13 Место работы (название предприятия, колхоза, учреждения)			
14 К какой общественной группе принадлежит и группа рабочих, служащих, колхозников, единоличников, кулацких, людей свободных профессий или служащих кулацких и неграмотных, занятых?	X	X	

Kaynak: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Census_1937.gif>, (13.03.2009).

Ek 2. 2000 Yılı Nüfus Sayımı'na Göre Estonya'da Etnik Estonyalı ve Rus Nüfusun Bölgelere Göre Dağılımını Gösteren Tablo

	Toplam Bölge Nüfusu	Etnik Estonyalı		Rus	
		Sayı	Toplam Bölge Nüfusuna Oranı	Sayı	Toplam Bölge Nüfusuna Oranı
Ida-Viru	179.702	35.917	19,98	124.961	69,53
Harju	525.682	306.850	58,30	171.009	32,53
Tartu	149.602	122.954	82,18	20.894	13,96
Valga	35.796	29.525	82,48	4.467	12,47
Lääne-Viru	67.801	57.148	84,28	7.318	10,79
Pärnu	91.212	79.249	86,88	8.509	9,32
Laane	28.644	25.011	87,31	2.589	9,03
Jõgeva	38.297	34.334	89,65	2.971	7,75
Põlva	32.695	30.866	94,40	1.357	4,15
Rapla	37.593	34.874	92,76	1.540	4,09
Viljandi	57.974	54.325	93,70	2.108	3,63
Jarva	38.781	36.157	93,23	1,299	3,34
Saare	35.951	35.268	98,10	383	1,06
Hiiu	10.440	10.245	98,13	105	1,00

Kaynak: "Population 31 March 2000 by Sex, Place of Residence and Ethnic Nationality", **Estonya Devlet İstatistik Kurumu Resmi Internet Sitesi**, <<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp>>, (08.08.2008).

Ek 3. 2001 Nüfus Sayımı'na Göre Ukrayna'da Etnik Ukraynalı ve Rus Nüfusun Bölgelere Göre Dağılımını Gösteren Tablo

	Toplam Bölge Nüfusu	Etnik Ukraynalı		Rus	
		Sayı	Toplam Bölge Nüfusuna Oranı	Sayı	Toplam Bölge Nüfusuna Oranı
Sivastopol Şehri	377.2	84.4	22,4	270.0	71,6
Kırım Özerk Cumhuriyeti	2024.0	492.2	24,3	1180.4	58,3
Luhansk	2540.2	1472.4	58,0	991.8	39
Donetsk	4825.6	2744.1	56,9	1844.4	38,2
Harkiv	2895.8	2048.7	70,7	742.0	25,6
Zaporizhzia	1926.8	364.1	70,8	476.8	24,7
Odessa	2455.7	1542.3	62,8	508.5	20,7
Dnipropetrovsk	3561.2	2825.8	79,3	627.5	17,6
Mykolaiv	1262.9	1034.5	81,9	177.5	14,1
Kherson	1172.7	961.6	82,0	165.2	14,1
Kiev Şehri	2567.0	2110.8	82,2	337.3	13,1
Sumy	1298.6	1152	88,8	121.7	9,4
Vinnytsia	1763.9	1674.1	94,9	67.5	3,8
Kirovograd	1125.7	1014.6	90,1	83.9	7,5
Poltava	1621.2	1481.1	91,4	117.1	7,2
Kiev	1821.1	1684.8	92,5	109.3	6,0
Çerkasy	1398.3	1301.2	93,1	75.6	5,4
Zhitomir	1389.3	1255	90,3	68.9	5,0
Çernihiv	1236.1	1155.4	93,5	62.2	5,0
Çernivtsi	919.0	689.1	75	37.9	4,1
Lviv	2606.0	2471	94,8	92.6	3,6
Melnitski	1426.6	1339.3	93,9	50.7	3,6
Rivne	1171.4	1123.4	95,9	30.1	2,6
Zakarpalya	1254.6	1010.1	80,5	31.0	2,5
Volyn	1057.2	1025	96,9	25.1	2,4
Ivano-Frankivsk	1406.1	1371.2	97,5	24.9	1,8

Kaynak: “About Number and Composition of Ukraine by Data All-Ukrainian Population Census 2001”, **Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>>, (08.08.2008).

Ek 4. 1999 Nüfus Sayımı'na Göre Kazakistan'da Etnik Kazak ve Rus Nüfusun Bölgelere Göre Dağılımını Gösteren Tablo

	Toplam Bölge Nüfusu	Etnik Kazak		Rus	
		Sayı	Toplam Bölge Nüfusuna Oranı	Sayı	Toplam Bölge Nüfusuna Oranı
Doğu Kazakistan	1.531	743.1	48,5	694.7	45,4
Merkez Kazakistan	1.410	529.5	37,6	614.4	43,6
Kuzey Kazakistan	3.387	1155.2	34,1	1459.1	43,1
Batı Kazakistan	2.054	1520.6	74	373	18,1
Güney Kazakistan	5.122,1	3468.9	67,7	698.6	13,6
Astana	319,3	133.6	41,8	129.5	40,5
Almaata	1129,4	434.4	38,5	510.4	45,2

Kaynak: Alekseyenko, Aleksandr, “O Nikatorih İtoğah Perepisi Naseleniya Kazahstana - O Nekotorykh İtoğah Perepisi Naseleniya Kazahstana”, **Demoskop Weekly**, 4–17 Mart 2002, S. 57-58, <http://demoscope.ru/weekly/2002/057/analit_04.php>, (08.08.2008).

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Abdelal, Rawi, **National Purpose in the World Economy – Post-Soviet States in Comparative Perspective**, New York, Cornell University Press, 2005.

Abrams, Dennis, **Modern World Leaders – Victor Yushchenko**, New York, Chelsea House Publishers, 2007.

Agricultural Policies in the Baltic Countries: Proceedings of the Parnu Seminar in September 1997, Paris, OECD Publications, 1998.

Akiner, Shirin, **The Formation of Kazakh Identity: From Tribe to Nation-State**, Londra, Royal Institute of International Affairs, 1995.

Alexandrov, Mikhail, **Uneasy Alliance: Relations between Russia and Kazakhstan in the Post Soviet Era, 1992–1997**, Westport, Greenwood Press, 1999.

Anderson, Benedict, **Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 2004.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt: 1–2: 1914–1995)**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2005.

Armstrong, John A., **Ukrainian Nationalism**, New York, Columbia University Press, 1963.

Ashmore, Richard D. (der.), **Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction**, Oxford, Oxford University Press, 2001.

Aslund, Anders ve De Menil, Georges (der.), **Economic Reform in Ukraine – the Unfinished Agenda**, New York, M.E. Sharpe, 2000.

Asya Hamlesi, çev. Lazzat Urakova ve Guldariga Nogayeva, Astana, Bağımsız Toplum Kazakistan Enstitüsü Yayınevi, 2007.

Aysevener, Kubilay, **Collingwood’un Tarih Felsefesi**, Ankara, İmge Yayınevi, 2001.

Aysevener, Kubilay ve Barutça, E. Müge, **Tarih Felsefesi**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2003.

Aytmatov, Cengiz, **Gün Olur Asra Bedel**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2003.

Balibar, Etienne ve Wallerstein, Immanuel, **Irk, Ulus, Sınıf – Belirsiz Kimlikler**, çev. Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

Barnahazi, Borbala ve Korobchenko, Konstantin, **EU-Russia Relations with Special Emphasis on Economic Cooperation**, Budapeşte, Central European University Press, 2006.

Barrington, Lowell W. (der.), **After Independence – Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States**, Michigan, The University of Michigan Press, 2006.

Barth, Fredrik (der.), **Etnik Gruplar ve Sınırları**, çev. Ayhan Kaya ve Seda Gürkan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001.

Batalden, Stephen K. ve Batalden, Sandra L., **The Newly Independent States of Eurasia – Handbook of Former Soviet Republics**, 2. Baskı, Phoenix, Oryx Press, 1997.

Bauer, Otto, **Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie**, Viyana, 1924.

Beissinger, Mark R., **Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State: a Tidal Approach to the Study of Nationalism**, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

Benedict, Ruth F., **Race and Racism**, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1945.

Berghe, Pierre van den, **Race and Racism: A Comparative Perspective**, New York, John Wiley and Sons, 1967.

Bilgin, Nuri (der.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997.

Bilinsky, Yaroslav, **Endgame in NATO's Enlargement – the Baltic States and Ukraine**, Westport ve Londra, Praeger, 1999.

Blejer, Mario I. ve Skreb, Marko (der.), **Transition – the First Decade**, Cambridge, MIT Press, 2002.

Boguslavsky, M. M., Smirnov, P. S. ve Levitsky, Serge L., **The Reorganization of Soviet Foreign Trade – Legal Aspects**, New York, M. E. Sharpe, 1989.

Bourdeaux, Michael (der.), **The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia**, New York, M. E. Sharpe, 1995.

Bowker, Mike ve Ross, Cameron (der.), **Russia after the Cold War**, Harlow, Longman, 2000.

Brauch, Hans Günter; Spring, Ursula Oswald; Mesjasz, Czeclaw; vd. (der.), **Globalization and Environmental Challenges – Reconceptualizing Security in the 21st Century**, Berlin, Springer, 2008.

Bremmer, Ian ve Taras, Ray (der.), **Nations and Politics in the Soviet Successor States**, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

Bremmer, Ian ve Taras, Ray (der.), **New States New Politics – Building the Post-Soviet Nations**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Breuilly, John, **Nationalism and the State**, 2. Basım, Manchester, Manchester University Press, 1993.

Brubaker, Rogers, **Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Brusis, Martin (der.), **Central and Eastern Europe on the Way into the European Union: Reforms in Bulgaria, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovakia**, Münih, Centre for Applied Policy Research, 1999.

Brzezinski, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 1991.

Brzezinski, Zbigniew ve Sullivan, Paige (der.), **Russia and the Commonwealth of Independent States – Documents, Data and Analysis**, New York, M. E. Sharpe, 1997.

Bukkvoll, Tor, **Ukraine and European Security**, Londra, Pinter, 1997.

Burakovsky, Ihor, Handrich, Lars ve Hoffmann, Lutz (der.), **Ukraine's WTO Accession: Challenge for Domestic Economic Reforms**, Heidelberg, Physica Verlag, 2004.

Buzan, Barry; Waever, Ole ve Wilde, Jaap de, **Security – a New Framework for Analysis**, Londra, Lynne Rienner, 1998.

Büyükakıncı, Erhan (der.), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004.

Campbell, David, **Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity**, Manchester, Manchester University Press, 1992.

Carr, Edward Hallet, **Tarih Nedir?**, çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Carrère d'Encausse, Hélène, **Decline of an Empire**, New York, Newsweek Books, 1980.

Central and South-Eastern Europe 2004, Londra, Routledge, 2003.

Collingwood, R. G., **Tarih Tasarımı**, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996.

Collins, David (der.), **Collected Works of M. A. Czaplicka – Volume 3 - My Siberian Year**, Londra, Routledge 1999.

Connor, Kevin O., **The History of the Baltic States**, Londra, Greenwood Publishing Group, 2003.

Connor, Walker, **Ethnonationalism: the Quest for Understanding**, Princeton, Princeton University Press, 1994.

Cummings, Sally N. (der.), **Oil, Transition and Security in Central Asia**, Londra ve New York, RoutledgeCurzon, 2003.

Cummings, Sally N., **Kazakhstan: Power and the Elite**, Londra, I. B. Tauris, 2005.

Daftary, Farimah ve Grin, François (der.), **Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries**, Budapeşte, LGI Books, 2003.

Dağı, Zeynep, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika – Rusya'nın Dönüşümü**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002.

Dave, Bhavna, **Kazakhstan – Ethnicity, Language and Power**, Londra, Routledge, 2007.

Davies, R. W. ve Shaw, Denis J. B. (der.), **The Soviet Union**, Londra, Routledge, 1989.

Day, Graham ve Thompson, Andrew, **Theorising Nationalism**, New York, Palgrave Macmillan, 2004.

Dells, Katja; Fedorchenko, Maxym; Frankewycz, Oksana ve Steffens, Pieter, **State Land Management of Agricultural Land in Ukraine**, Berlin, GTZ, 2006.

Demirtepe, M. Turgut (der.), **Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası**, Ankara, USAK Yayınları, 2008.

D'Encausse, Hélène Carrère, **Decline of an Empire**, New York, Newsweek Books, 1980.

Derrida, Jacques, **Reflections on Today's Europe**, Indianapolis, Indiana University Press, 1992.

Desai, Padma (der.), **Going Global – Transition from Plan to Market in the World Economy**, Cambridge, The MIT Press, 1997.

Diuk, Nadia ve Karatnycky, Adrian, **New Nations Rising – the Fall of the Soviets and the Challenge of Independence**, New York, John Wiley and Sons, 1993.

Donaldson, Robert H., ve Noguee, Joseph L., **The Foreign Policy of Russia – Changing Systems, Enduring Interests**, 3. Baskı, New York, M.E. Sharpe, 2005.

Dugin, Aleksandr, **Proekt Evrazia (Проект Евразия)**, Moskova, Yayza, 2004.

Dunlop, John B., **The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire**, Princeton, Princeton University Press, 1994.

Dyker, David A., **Restructuring the Soviet Economy**, Londra, Routledge, 1992.

Eliassen, Kjell A., **Foreign and Security Policy in the European Union**, Londra, SAGE, 1998.

Ellman, Michael ve Kontorovich, Vladimir (der.), **The Disintegration of the Soviet Economic System**, Londra, Routledge, 1992.

Eralp, Atila (der.), **Devlet ve Ötesi – Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Erdoğan, Hikmet, **Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı**, İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2004.

Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity, Talinn, Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity, 2006.

Evans, Richard J., **Tarihin Savunusu**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Ankara, İmge Yayınevi, 1999.

Fenton, Steve, **Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür**, çev. Nihat Şad, Ankara, Phoenix Yayınları, 2001.

Ferrari, Silvio; Durham Jr., Cole, W. ve Sewell, Elizabeth A. (der.), **Law and Religion in Post-Communist Europe**, Leuven, Peeters, 2003.

Freire, Maira Raquel, **Conflict and Security in the Former Soviet Union – the Role of OSCE**, Aldershot, Ashgate, 2003.

Geiss, Paul Georg, **Nationenwerdung in Mittelasien**, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1995.

Gellner, Ernest, **Milliyetçiliğe Bakmak**, çev. Simten Coşar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

Gill, Graeme ve Marwick, Roger D., **Russia's Stillborn Democracy? From Gorbachev to Yeltsin**, Oxford, Oxford University Press, 2000.

Guibernau, Montserrat, **20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.

Guo, Rongxing, **Territorial Disputes and Resource Management – a Global Handbook**, New York, Nova Publishers, 2007.

Hayoz, Nicolas ve Lushnycky, Andrej N., **Ukraine at a Crossroads**, Bern, Peter Lang, 2005.

Hechter, Michael, **Internal Colonialism: the Celtic Fringe in British National Development**, Londra ve Henley, Routledge ve Kegan Paul, 1975.

Heisbourg, François ve Emerson, Michael (der.), **Readings of European Security – Volume 4**, Brüksel, Londra ve Cenova, CEPS, 2007.

Henderson, Karen (der.), **Back to the Europe – Central and Eastern Europe and the European Union**, Londra, Routledge, 1998.

Hewett, A. ve Winston, Victor H. (der.), **Milestones in Glasnost and Perestroika – Politics and People**, Washington, Brookings Institution, 1991.

History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks) Short Course, New York, International Publishers, 2006.

Hobsbawn, Eric, **Nations and Nationalism since 1870**, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

Honko, Lauri (der.), **Religion, Myth and Folklore in the World's Epics**, New York, Mouton De Gruyter, 1990.

Hughes, James ve Sasse, Gwendolyn (der.), **Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union – Regions in Conflict**, Londra, Frank Cass, 2002.

Iatridis, Demetrius S. ve Hopps, June Gary (der.), **Privatization in Central and Eastern Europe – Perspectives and Approaches**, Westport, Greenwood, 1998.

Iggers, Georg G., **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme - Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

İnaç, Hüsamettin, **AB ile Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri**, Ankara, Adres Yayınları, 2005.

Jenkins, Keith, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 1997.

Jenkins, Richard, **Social Identity**, London, Routledge, 1996.

Jessop, Bob, **State Theory**, Oxford, Polity, 1990.

Jones, R. J. Barry, **Globalisation and Interdependence in the International Political Economy**, Londra, Pinter Publishers, 1995.

Kagarlitski, Boris, **Bugünkü Rusya – Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon**, çev. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İstanbul, İthaki Yayınları, 2008.

Kagarlitski, Boris, **Rusya'da Kapitalizm Neden Tutmadı?**, çev. Kaya Şahin, İstanbul, Metis Yayınları, 1996.

Kaiser, Robert J., **The Geography of Nationalism in Russia and the USSR**, Princeton, Princeton University Press, 1994.

Kaminski, Bartlomiej (der.), **Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia**, New York, M. E. Sharpe, 1996.

Karluk, Rıdvan, **Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1998.

Karpat, Kemal H., **Türkiye ve Orta Asya**, çev. Hakan Gür, Ankara, İmge Yayınevi, 2003.

Katzenstein, Peter, **The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics**, New York, Columbia University Press, 1996.

Kaufman, Richard F. ve Hardt, John P. (der.), **The Former Soviet Union in Transition**, New York, M.E. Sharpe, 1994.

Kazakistan Tarihi – Makaleler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

Keohane, Robert O. ve Nye, Joseph S., **Power and Interdependence**, New York, Harper Collins Publishers, 1989.

Kertzer, David I. ve Arel, Dominique (der.), **Census and Identity – the Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

Khazanov, Anatoly M., **After the USSR – Ethnicity, Nationalism and Politics in the Commonwealth of Independent States**, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1995.

Kışlalı, Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi**, 7. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.

Kirby, W. F., **The Hero of Esthonia and Other Studies in the Romantic Literature of that Country**, Londra, John C. Nimmo, 1895, <<http://www.sacred-texts.com/neu/ho/hoel-00.htm>>, (16.06.2008).

Kohn, Hans, **The Idea of Nationalism – a Study of Its Origins and Background**, New York, The McMillan Company, 1944.

Kolsto, Pal (der.), **Nation Building and Ethnic Integration in Post-Soviet Societies – an Investigation of Latvia and Kazakistan**, Colorado, Westview Press, 1999.

Kolsto, Pal, **Russians in the Former Soviet Republics**, Londra, Hurst, 1995.

Kort, Michael G., **The Handbook of the Former Soviet Union**, Brookfield, Millbrook Press, 1997.

Kulçitskiy, Stanislav, **Golod 1932–1933 gg. V Ukraine kak Genotsid**, Kiev, Instytut Istorii Ukrainy NANU, 2005.

Kulçitskiy, Stanislav; Kurnosov Y., ve Koval, M. V., **Istoria Ukrainy: Chastyna I.**, Kiev, Osvita, 1994.

Kulçitskiy, Stanislav ve Shapoval, Y. I., **Novitnia Istoria Ukrainy (1914–1939)**, Kiev, Heneza, 2003.

Kuzio, Taras (der.), **Dynamics of Post-Soviet Transformation – Contemporary Ukraine**, New York, M.E. Sharpe, 1998.

Kuzio, Taras, **Ukraine - State and Nation Building**, Londra, Routledge, 1998.

Kymlicka, Will ve Opalski, Magda (der.), **Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe**, Oxford, Oxford University Press, 2002.

Laar, Mart, **War in the Woods: Estonia's Struggle for Survival, 1944–1956**, Washington, The Compass Press, 1992.

Lane, David, **Soviet Society under Perestroika**, Londra, Routledge, 1990.

Leca, Jean (der.), **Uluslar ve Milliyetçilikler**, çev. Siren İdimen, İstanbul, Metis Yayınları, 1998.

Lee, Stephen J., **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, çev. Savaş Aktur, Ankara, Dost Kitabevi, 2002.

Lenin, V.İ., **Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları**, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara, Sol Yayınları, 1993.

Leoussi, Athena S. ve Grosby, Steven (der.), **Nationalism and Ethnosymbolism – History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2006.

Levinson, David, **Ethnic Groups Worldwide – a Ready Reference Handbook**, Phoenix, Oryx Press, 1998.

Lewis, Robert A. (der.), **Geographic Perspectives on Soviet Central Asia**, Londra ve New York, Routledge, 1992.

Littlejohn, Gary; Smart, Barry; Wakefield, John ve Davis, Nira Yuval (der.), **Power and the State**, Londra, Cloom Helm, 1978.

Marples, David R., **Heroes and Villains: Creating National History in Contemporary Ukraine**, Budapeşte, Central European University Press, 2007.

Matsuzato, Kimitaka (der.), **Imperiology: From Empirical Knowledge to Discussing the Russian Empire**, Sapporo, Slavic Research Center, 2007.

Mc Faul, Michael, **Russia's 1996 Presidential Election. The End of Polarized Politics**, Stanford, Hoover Institution Press, 1997.

Miljan, Toivo, **Historical Dictionary of Estonia**, Lanham, Scarecrow Press, 2004.

Miller, Alexei, **The Ukrainian Question – the Russian Empire and Nationalism in the Nineteenth Century**, Budapeşte, Central European University Press, 2003.

Minahan, James, **One Europe, Many Nations: a Historical Dictionary of European National Groups**, Londra, Greenwood Publishing Group, 2000.

Mirsky, Georgiy, **On Ruins of Empire: Ethnicity and Nationalism in the Former Soviet Union**, Londra, Greenwood Press, 1997.

Moroney, Jennifer D. P.; Kuzio, Taras ve Molchanov, Mikhail (der.), **Ukrainian Foreign and Security Policy: Theoretical and Comparative Perspectives**, Westport, Praeger, 2002.

Münz, Rainer ve Ohliger, Rainer (der.), **Diasporas and Ethnic Migrants – Germany, Israel and Russia in Comparative Perspective**, Londra, Frank Cass, 2003.

Mysan, Viktor, **Opovidannia z Istorii Ukrayiny**, Kyiv, Geneza, 1997.

NATO Handbook, Brüksel, NATO Office of Information and Press, 2001.

Nazarbayev, Nursultan, **Kazakistan Yolu**, çev. S. Arıkan ve F. Arıkan, Ankara, Pelin Ofset, 2007.

Nazarbayev, Nursultan, **Tarihin Akışında**, çev. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İstanbul, Om Kitabevi, 2000.

Nazpary, Joma, **Sovyet Sonrası Karmaşa – Kazakistan’da Şiddet ve Mülksüzleştirme**, çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Ohliger, Rainer; Schonwalder, Karen ve Triadafilopoulos, Triadafilos (der.), **European Encounters: Migrants, Migration and Ethnic Relations**, Aldershot, Ashgate Publishing Ltd., 2003.

Olcott, Martha Brill, **Kazakhstan: Unfulfilled Promise**, Washington, Brookings Institution Press, 2002.

Olson, James S., **An Ethnohistorical Dictionary of the Russian and Soviet Empires**, Westport, Greenwood Press, 1994.

Oran, Baskın, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği – Kara Afrika Modeli**, 3. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1997.

Oran, Baskın (der.), **Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Oran, Baskın (der.), **Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Özcan, Gencer ve Kut, Şule (der.), **En Uzun On Yıl**, 2. Baskı, İstanbul, Büke Yayınları, 2000.

Özkırımlı, Umut, **Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.

Özlem, Doğan, **Tarih Felsefesi**, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2004.

Patsuzado, Kimitaka (der.), **Regions: a Prism to View the Slavic-Eurasian World. Towards a Discipline of 'Regionology'**, Sapporo, Slavic Research Centre Hokkaido University Press, 2000.

Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap**, 8. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 2005.

Perinçek, Doğu, **Stalin'den Gorbaçov'a**, 3. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1991.

Peterson, D. J., **The Legacy of Soviet Environmental Destruction**, Colorado, Westview Press, 1993.

Pickles, John ve Smith, Adrian (der.), **Theorising Transition – the Political Economy of Post-Communist Transformations**, Londra, Routledge, 1998.

Plochy, Serhii, **Unmaking Imperial Russia – Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History**, Toronto, University of Toronto Press, 2005.

Pokorny, Dusan, **Efficiency and Justice in the Industrial World: Volume 1: the Failure of the Soviet Experiment**, New York, M.E. Sharpe, 1993.

Population of Estonia by Population Censuses, Tallinn, Statistical Office of Estonia, 1995.

Raun, Toivo U., **Estonia and Estonians**, Stanford, Hoover Institution Press, 2001.

Regvold, Robert ve Wallander, Celeste A. (der.), **Swords and Sustenance – the Economics of Security in Belarus and Ukraine**, Cambridge, MIT Press, 2004.

Rindzeviciute, Egle (der.), **Contemporary Change in Estonia**, Huddinge, Baltic and East European Graduate School, 2004.

Rostow, Walt Whitman, **The Stages of Economic Growth: a Non-Communist Manifesto**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Roy, Oliver, **Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi**, çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

Ruble, Blair; Popson, Nancy ve Arel, Dominique (der.), **Rebounding Identities: the Politics of Identity in Russia and Ukraine**, Washington, Woodrow Wilson Center Press, 2006.

Sakwa, Richard, **Russian Politics and Society**, Londra, Routledge, 2002.

Sarıbay, Ali Yaşar, **Siyasal Sosyoloji**, İstanbul, Der Yayınları, 1998.

Seton-Watson, Hugh, **Nations and States: an Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism**, Colorado, Westview Press, 1977.

Shen, Raphael, **Ukraine's Economic Reform – Obstacles, Errors, Lessons**, Westport, Greenwood Publishing Group, 1996.

Shmelev, Nikolai ve Popov, Vladimir, **The Turning Point – Revitalizing the Soviet Economy**, Londra, I.B. Tauris, 1990.

Siegelbaum, Lewis H. ve Walkowitz, Daniel J., **Workers of the Donbass Speak: Survival and Identity in the New Ukraine, 1989–1992**, New York, Suny Press, 1995.

Smith, Antony D., **Milli Kimlik**, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Smith, D. Drakakis ve Williams, S. W. (der.), **Internal Colonialism: Essays around a Theme**, Edinburg, Edinburg University, 1983.

Smith, David J., **Estonia – Independence and European Integration**, Londra, Routledge, 2001.

Smith, Graham, **Planned Development in the Socialist World**, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

Smith, Graham; Law, Vivien; Wilson, Andrew vd., **Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands – the Politics of National Identities**, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Steen, Anton, **Elites, Democracy and Policy Development in Post-Communist States: a Comparative Study of Estonia, Latvia and Lithuania**, Oslo, University of Oslo, 1996.

Subrenat, Jean-Jacques (der.), **Estonia – Identity and Independence**, Amsterdam, Rodopi, 2004.

Subtelny, Orest, **Ukraine: a History**, Toronto, University of Toronto Press, 2000.

Suny, Ronald Grigor, **The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union**, Stanford, Stanford University Press, 1993.

Suny, Ronald Grigor, **The Soviet Experiment – Russia, USSR and the Successor States**, New York, Oxford University Press, 1998.

Tellal, Erel, **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953–1964**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2000.

The White Book – Losses Inflicted on the Estonian Nation by Occupation Regimes 1940–1991, Tallinn, Estonian Encyclopaedia Publishers, 2004.

Therborn, Göran, **European Modernity and Beyond: The Trajectory of European Societies 1945–2000**, London, Sage, 1995.

Tishkov, Valery, **Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union – the Mind Aflame**, Londra, SAGE Publications, 1997.

Turchenko, F. H., **Noveishaia Istoria Ukrainy: Chast' Pervaia (1917–1945 Gadu)**, Kiev, Heneza, 1995.

Turda, Marius ve Weindling, Paul J. (der.), **'Blood and Homeland': Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940**, Budapeşte, Central European University Press, 2006.

Uzgel, İlhan, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

Velychenko Stephen (der.), **Ukraine, The EU and Russia – History, Culture and International Relations**, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2007.

Viter, Olene; Pavlenko, Rostyslav ve Honchar, Mykhaylo, **Ukraine: Post Revolution Energy Policy and Relations with Russia**, Londra, GMB Publishing Ltd, 2006.

Vogt, Henri, **Between Utopia and Disillusionment: a Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe**, New York, Berkhahn Books, 2004.

Wanner, Catherine, **Burden of Dreams – History and Identity in Post-Soviet Ukraine**, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1998.

Wilson, Andrew, **Ukrainian Nationalism in the 1990s – a Minority Faith**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Wolchik, Sharon L. ve Zviglyanich, Volodymyr (der.), **Ukraine - the Search for a National Identity**, Lanham, Rowman & Littlefield, 1999.

Wolczuk, Roman, **Ukraine's Foreign and Security Policy 1991–2000**, Londra, RoutledgeCurzon, 2003.

Wyzan, Michael L. (der.), **First Steps toward Economic Independence – New States of the Post-Communist World**, Westport, Praeger, 1995.

Yapıcı, Utku **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları: Orta Asya ve Kafkasya**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004.

Yapıcı, Utku, **Yeni Soğuk Savaş**, İstanbul, Başlık Yayınları, 2007.

Zabrodskaia, Anastassia, **Russian-Estonian Code Switching among Young Estonian Russians: Developing a Mixed Linguistic Identity**, Talinn, Talinn University Press, 2005.

Zwass, Adam, **From Failed Communism to Underdeveloped Capitalism: Transformation of Eastern Europe, the Post-Soviet Union and China**, New York, M. E. Sharpe, 1995.

MAKALELER

Abrams, Allison, “Holidays and Nation Building in Ukraine”, 20 Mart 2000, <http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?fuseaction=events.event_summary&event_id=3857>, (22.08.2008).

Agadjanian, Alexander, “Revising Pandora’s Gifts: Religious and National Identity in the Post-Soviet Societal Fabric”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2001, C. 53, S. 3, s. 473–488.

Aganbegyan, Abel, “The Economics of Perestroika”, **International Affairs**, İlkbahar 1988, C. 64, S. 2, s. 177–185.

Ahonen, Sirkka, “Politics of Identity through History Curriculum: Narratives of the Past for Social Exclusion – or Inclusion”, **Journal of Curriculum Studies**, Şubat 2001, C. 33, S. 2, s. 179–194.

Akdevelioğlu, Atay, “İran’ın Orta Asya, Azerbaycan ve Afganistan Politikası (1)”, **Stradigma**, Kasım 2003, S. 10, <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/11_2003_04.pdf>, (02.02.2009).

Alekseyenko, Aleksandr, “O Nikatorih İtogah Perepisi Naseleniya Kazahstana - O Nekotoryh İtoğah Perepisi Naseleniya Kazahstana”, **Demoskop**

Weekly, 4–17 Mart 2002, S. 57–58, <<http://demoscope.ru/weekly/2002/057/analit04.php>>, (08.08.2008).

Alenius, Kari, “Hardworking, Progressive, Arrogant: the Estonian Image of Finns and Finland from the Period of National Awakening to the End of the Tsarist Era (ca. 1850–1917)”, **Journal of Baltic Studies**, Yaz 1998, C. 29, S. 2, s. 85–108.

Allison, Roy, “Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia”, **International Affairs**, Mayıs 2004, C. 80, S. 3, s. 463–483.

Andersen, Erik Andre, “The Legal Status of Russians in Estonian Privatisation Legislation 1989–1995”, **Europe-Asia Studies**, Mart 1997, C. 49, S. 2, s. 303–316.

Anderson, Barbara A. ve Silver, Brian D., “Demographic Sources of the Changing Ethnic Composition of the Soviet Union”, **Population and Development Review**, Aralık 1989, C. 15, S. 4, s. 609–656.

Arel, Dominique, “Demography and Politics in the First Post-Soviet Censuses: Mistrusted State, Contested Identities”, **Population**, Kasım-Aralık 2002, C. 57, S. 6, s. 801–827.

Arel, Dominique, “Language Politics in Independent Ukraine: Toward One or Two State Languages?”, **Nationalities Papers**, Eylül 1995, C. 23, S. 3, s. 597–622.

Asanova, Jazira, “Teaching the Canon? Nation-building and Post-Soviet Kazakhstan’s Literature Textbooks”, **Compare: a Journal of Comparative Education**, Haziran 2007, C. 37, S. 3, <<http://www.informaworld.com/smpp/section?content=a779862649&fulltext=713240928>>, (15.09.2008).

Aslund, Anders, “Comparative Oligarchy: Russia, Ukraine and the United States”, **Studies and Analyses**, Nisan 2005, S. 296, s. 5–17.

Aslund, Anders, “Left Behind: Ukraine’s Uncertain Transformation”, **Ukrayinska Pravda**, 23 Ekim 2003, <<http://www.pravda.com.ua/en/news/2003/10/21/3520.htm>>, (12.02.2008).

Axtmann, Roland, “The State of the State: the Model of the Modern State and its Contemporary Transformation”, **International Political Science Review**, Temmuz 2004, C. 25, S. 3, s. 259–279.

Aydingün, Ayşegül, “Creating, Recreating and Redefining National Identity: Ahıska/Meskhetian Turks in Soviet and Post Soviet Contexts”, **Central Asian Survey**, Temmuz 2002, C. 21, S. 2, s. 185–197.

Aydingün, Ayşegül, “Islam as a Symbolic Element of National Identity Used by the Nationalist Ideology in the Nation and State Building Process in Post-soviet Kazakhstan”, **Journal for the Studies of Religions and Ideologies**, Yaz 2007, S. 17, s. 69–83.

Aydingün, Ayşegül, “Kazakistan’da Tarihi Canlandıran ve Milli Kimliği İnşa Eden Müzeler”, **Bilig**, Bahar 2007, S. 41, s. 89–108.

Ayres, R. William, “A World Flying Apart? Violent Nationalist Conflict and the End of the Cold War”, **Journal of Peace Research**, Ocak 2000, C. 37, S. 1, s. 105–117.

Bachtler, John ve Downes, Ruth, “Regional Policy in the Transition Countries: a Comparative Assessment”, **European Planning Studies**, Aralık 1999, C. 7, S. 6, s. 793–808.

Bahry, Donna ve Nechemias, Carol, “Half Full or Half Empty? The Debate Over Soviet Regional Equality”, **Slavic Review**, Sonbahar 1981, C. 40, S. 3, s. 366–383.

Bahryaniy, Serhiy, “The Right in Post-Election Ukraine: Prospects and Shortcomings”, **Ukrayinska Pravda**, 30 Ekim 2007, <<http://www.pravda.com.ua/en/news/2007/10/30/9287.htm>>, (22.02.2008).

Baldwin, David A., “The Concept of Security”, **Review of International Studies**, Ocak 1997, C. 23, S. 1, s. 5-26.

Barrington, Lowell W., “Nation and ‘Nationalism: the Misuse of Key Concepts in Political Science”, **Political Science and Politics**, Aralık 1997, C. 30, S. 4, s. 712-716.

Barrington, Lowell W., “The Domestic and International Consequences of Citizenship in Soviet Successor States”, **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1995, C. 47, S. 5, s. 731–763.

Barrington, Lowell W. ve Herron, Eric S., “One Ukraine or Many? Regionalism in Ukraine and Its Political Consequences”, **Nationalities Papers**, Mart 2004, C. 32, S. 1, s. 53–86.

Beachain, Donnacha O., "Parliamentary Elections in Kazakhstan, September and October 2004", **Electoral Studies**, Aralık 2005, C. 24, S. 4, s. 762-769.

Bell, Duncan S. A., "Mythscapes, Memory, Mythology and National Identity", **British Journal of Sociology**, Mart 2003, C. 54, S. 1, s. 63-81.

Berg, Eiki, "Ethnic Mobilisation in Flux: Revisiting Peripheral and Minority Discontent in Estonia", **Space and Polity**, Nisan 2001, C. 5, S. 1, s. 5-26.

Berg, Eiki, "Local Resistance, National Identity and Global Swings in Post-Soviet Estonia", **Europe-Asia Studies**, Ocak 2002, C. 54, S. 1, s. 109-122.

Berg, Eiki ve Oras, Saima, "Writing Post-Soviet Estonia on to the World Map", **Political Geography**, Haziran 2000, C. 19, S. 5, s. 601-625.

Berktaş, Deniz, "Ukrayna'da Fener-Moskova-Vatikan Mücadelesi", 28 Mart 2006, <<http://www.turksam.org/tr/a848.html>>. (08.04.2008).

Bernsand, Niklas, "Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology", **Berliner Osteuropa Info**, 2001, S. 17, s. 38-47.

Bernstein, George, "Ethnicity: the Search for Characteristics and Content", **Theory into Practice**, Bahar 1984, C. 23, S. 2, s. 98-103.

Bilaniuk, Laada, "Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages", **Harvard Ukrainian Studies**, Haziran 1997, C. 21, S. 1, 2, s. 93-117.

Bildt, Carl, "The Baltic Litmus Test: Revealing Russia's True Colors", **Foreign Affairs**, Eylül-Ekim 1994, C. 73, S. 5, s. 72-85.

Bilinsky, Yaroslav, "The Soviet Education Laws of 1958-1959 and Soviet Nationality Policy", **Soviet Studies**, Ekim 1962, C. 14, S. 2, s. 138-157.

Birch, Sarah, "Electoral Behaviour in Western Ukraine in National Elections and Referandums, 1989-1991", **Europe-Asia Studies**, Kasım 1995, C. 47, S. 7, s. 1145-1176.

Birch, Sarah, "Electoral Reform in Ukraine: the 1998 Parliamentary Elections", **Representation**, Haziran 1998, C. 35, S. 2/3, s. 146-154.

Birch, Sarah, "Electoral Systems, Campaign Strategies and Vote Choice in the Ukrainian Parliamentary and Presidential Elections of 1994", **Political Studies**, Mart 1998, C. 46, S. 1 s. 96-114.

Birch, Sarah, "The Presidential Election in Ukraine, October 1999", **Electoral Studies**, Haziran 2002, C. 21, S. 2, s. 339-345.

Birch, Sarah ve Wilson, Andrew, “The Ukrainian Parliamentary Elections of 1998”, **Notes on Recent Elections/Electoral Studies**, Haziran 1999, C. 18, S. 2, s. 276–282.

Blackmon, Pamela E., “Back to the USSR: Why the Past Does Matter in Explaining Differences in the Economic Reform Processes of Kazakhstan and Uzbekistan”, **Central Asian Survey**, Aralık 2005, C. 24, S. 4, s. 391-404.

Blagov, Sergei, “SNG: Konets Puti - СНГ: Конец Пути?”, **Eurasianet.org**, 30 Ağustos 2005, <<http://www.eurasianet.org/russian/departments/insight/articles/eav083005ru.shtml>>, (22.01.2009).

Blank, Stephen, “Vneşnyaya Politika Kazahstane v Smutnyye Vremena - Внешняя Политика Казахстана в Смутные Времена”, **Eurasianet.org**, 27 Nisan 2005, <<http://www.eurasianet.org/russian/departments/insight/articles/eav042805ru.shtml>>, (05.05.2008).

Blua, Antoine, “Kazakhstan: Former KGB Headquarters Reopened as a Museum”, **Eurasia Insight**, 29 Ekim 2003, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav102903a.shtml>>, (26.09.2008).

Bojcun, Marko, “The Ukrainian Parliamentary Elections in March-April 1994”, **Europe-Asia Studies**, Mart 1995, C. 47, S. 2, s. 229–249.

Bondorenko, Kost, “İstoriya Katoruyu Ni Znayem. İli Ni Hatim Znat? - История, Которую Не Знаем. Или Не Хотим Знать?”, **Zerkalo Nedeli**, 29 Mart – 5 Nisan 2002, C. 12, S. 387, <<http://www.zn.ua/1000/1030/34310/>>, (06.07.2008).

Bonilla-Silva, Eduardo, “Rethinking Racism: toward a Structural Interpretation”, **American Sociological Review**, Temmuz 1997, C. 62, S. 3, s. 465–480.

Bovt, Georgy, “Yushchenko Plays the Anti-Russia Card”, **The Moscow Times**, 25 Eylül 2008, <<http://www.moscowtimes.ru/article/1024/42/371212.htm>>, (28.01.2009).

Brandenberger, D. L. ve Dubrovsky, A. M., ““The People Need a Tsar’: the Emergence of National Bolshevism as Stalinist Ideology (1931–1941)”, **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1998, C. 50, S. 5, s. 873–892.

Bremmer, Ian, “The Politics of Ethnicity: Russians in the New Ukraine”, **Europe-Asia Studies**, İlkbahar 1994, C. 46, S. 2, s. 261–283.

Brown, Bess, "The Public Role of Perestroika in Central Asia", **Central Asian Survey**, 1990, C. 9, S. 1, s. 87–96.

Brubaker, Rogers, "Citizenship Struggles in Soviet Successor States", **International Migration Review**, Yaz 1992, C. 26, S. 2, s. 269–291.

Brubaker, Rogers, "National Minorities, Nationalizing States and External Homelands in the New Europe", **Daedalus**, İlkbahar 1995, C. 124, S. 2, s. 107–132.

Brubaker, Rogers, "Nationalizing States in the Old 'New Europe' - and the New", **Ethnic And Racial Studies**, Nisan 1996, C. 19, S. 2, s. 411–437.

Brubaker, Rogers, "Nationhood and the National Question in the Soviet Union and Post-Soviet Eurasia", **Theory and Society**, Şubat 1994, C. 23, S. 1, s. 47–78.

Brunn, Stanley D., "Stamps as Iconography: Celebrating the Independence of New European and Central Asian States", **GeoJournal**, Aralık 2001, C. 52, S. 4, s. 315–323.

Brüggemann, Karsten, "Defending National Sovereignty against Two Russias: Estonia in the Russian Civil War, 1918–1920", **Journal of Baltic Studies**, İlkbahar 2003, C. 34, S. 1, s. 22–51.

Bryl, Roman, "Ukraine Fails to Attract Foreign Direct Investments (FDI), Rekindle Economic Growth", **forUm**, 30 Ağustos 2005, <<http://en.for-ua.com/analitics/2005/08/30/122831.html>>, (25.11.2008).

Bugharbayeva, Baghila, "Kazakhs Recall 1986 Uprising and Yearn for More Freedom", **Deseret News**, 17 Aralık 2006, <http://findarticles.com/p/articles/mi_qn4188/is_20061217/ai_n16898199>, (12.09.2008).

Bukkvoll, Tor, "Astana's Privatised Independence: Private and National Interests in the Foreign Policy of Nursultan Nazarbayev", **Nationalities Papers**, Eylül 2004, C. 32, S. 3, s. 631–650.

Bungs, Dzintra, "Progress on Withdrawal from the Baltic States," **RFE/RL Research Report**, 18 Haziran 1993, C. 2, S. 25, s. 50–59.

Burant, Stephen R., "The January Uprising of 1863 in Poland: Sources of Disaffection and the Arenas of Revolt", **European History Quarterly**, Nisan 1985, C. 15, S. 2, s. 131–156.

Buzan, Barry, "Rethinking Security after the Cold War", **Cooperation and Conflict**, Mart 1997, C. 32, S. 1, s. 5–28.

Calhoun, Craig, "Tradition, but not Mare Inheritance", **Ethnicities**, Nisan 2001, C. 1, S. 1, s. 9–10.

Carter, Luther J., "Soviet Nuclear Testing: the Republics Say No", **Science**, 16 Kasım 1990, C. 250, S. 4983, s. 903-905.

Carter, Slade, "Narratives of Estonian Nationalism", **Pro Ethnologia**, 1996, S. 4, <<http://www.erm.ee/?node=138>>, (22.06.2008).

Cemiloğlu, Mustafa, "Bizim Özbekistan'dan ve Başka Yerlerden Kelecek İnsanlarımız Bar. Ya Onlar Keldikten Soñra, Ne Deyecekmiz Onlara? Topraq Yoqtır, Qaytınız Artınızğa! Deyecekmiz Mi?", **Qırım Sedası**, <<http://www.seda.by.ru/politic/arc3.shtml>>, (15.04.2008).

Cerulo, Caren A., "Symbols and the World System: National Anthems and Flags", **Sociological Forum**, Haziran 1993, C. 8, S. 2, s. 243-272.

Clemens Jr., Walter C., "Comparative Repression and Comparative Resistance: What Explains Survival", **Nationalism and Ethnic Politics**, Sonbahar 2003, C. 9, S. 3, s. 74-101.

Clemens Jr., Walter C., "The Baltic Republics, Russia and Energy: From Dependency to Interdependence?", **SAIS Review**, Kış-İlkbahar 1999, C. 19, S. 1, s. 190-208.

Clemens Jr., Walter, "Why Russia in the 1990s is not Germany after the World War II", **Problems of Post-Communism**, Mart-Nisan 1995, C. 42, S. 2, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=5&hid=109&sid=7dbd178c-9eb1-4447-a3d5-0821d1a46ef5%40sessionmgr109&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9504190888>>, (27.03.2009).

Coakley, John, "Mobilizing the Past: Nationalist Images of History", **Nationalism and Ethnic Politics**, Kış 2004, C. 10, S. 4, s. 531–560.

Cocks, Joan, "From Politics to Paralysis: Critical Intellectuals Answer the National Question", **Political Theory**, Ağustos 1996, C. 24, S. 3, s. 518–537.

Cohen, Ariel, "The Baltic Quest for Security: Euro-Atlantic Integration", 28 Temmuz 1999, <<http://www.heritage.org/Research/Europe/HL641.cfm>>, (04.01.2009).

Cohen, Ariel ve Tkacik, John J., “Sino-Russian Military Maneuvers: a Threat to U.S. Interests in Eurasia”, 30 Eylül 2005, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/bg1883.cfm>>, (08.01.2009).

Cohn, Samuel, “Michael Hechter’s Theory of Regional Underdevelopment: a Test Using Victorian Railways”, **American Sociological Review**, Ağustos 1982, C. 47, S. 4, s. 477–488.

Commercio, Michele O., “Systems of Partial Control: Ethnic Dynamics in Post-Soviet Estonia and Latvia”, **Studies in Comparative International Development**, Mart 2008, C. 43, S. 1, s. 81-100.

Conversi, Daniele, “Homogenisation, Nationalism and War: Should We Still Read Ernest Gellner?”, **Nations and Nationalism**, Temmuz 2007, C. 13, S. 3, s. 371–394.

Corley, Felix, “Estonia: Registration Transferred from Interior Ministry to Courts”, **Relioscope**, 4 Temmuz 2002, <http://www.relioscope.com/articles/2002/008_estonia_reg.htm>, (06.04.2008).

Coulby, David, “Language and Citizenship in Latvia, Lithuania and Estonia: Education and the Brinks of Warfare”, **Intercultural Education**, Haziran 1997, C. 8, S. 2, s. 125–134.

Crane, Keith ve Larrabee, F. Stephen, “Encouraging Trade and Foreign Direct Investment in Ukraine”, **RAND National Security Research Division Research Paper**, 2007, <http://www.rand.org/pubs/monographs/2007/RAND_MG673.pdf>, (24.11.2008).

Cummings, Sally N., “Eurasian Bridge or Murky Waters between East and West? Ideas, Identity and Output in Kazakhstan’s Foreign Policy”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2003, C. 19, S. 3, s. 139–155.

Cummings, Sally N., “Legitimation and Identification in Kazakhstan”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Temmuz 2006, C. 12, S. 2, s. 177–204.

D’Anieri, Paul, “Dilemmas of Interdependence: Autonomy, Prosperity and Sovereignty in Ukraine’s Russia Policy”, **Problems of Post-Communism**, Ocak-Şubat 1997, C. 44, S. 1, s. 16–26.

Dave, Bhavna, “National Revival in Kazakhstan: Language Shift and Identity Change”, **Post-Soviet Affairs**, Ocak-Mart 1996, C. 12, S. 1, s. 51–72.

Dempsey, Judy, "Ukraine's Dance with Oligarchs", **International Herald Tribune**, 23 Aralık 2005, <<http://www.iht.com/articles/2005/12/23/business/wbo lig.php>>, (17.11.2008).

Dobczansky, Markian, "War and Identity: Stalin, Khmelnytsky and Russo-Ukrainian Relations", **RES**, İlkbahar 2006, C. 2, S. 1, s. 8–21.

Dubovyk, Tatyana, "International Trade in Ukraine since 1991: Goods Traded, Trading Partners, Government Policies", <<http://www.econ.umn.edu/~walrath/Tetyana.pdf>>, (21.11.2008).

Dujisin, Zoltan, "Ukraine: At Odds with Russia over 'Genocide'", **Inter Press Service Haber Ajansı**, <<http://ipsnews.net/news.asp?idnews=40459>>, (08.07.2008).

Eamets, Raul, "Some Insight Views into the Macroeconomic Performance of the Estonian Economy in 1989–1997", <http://www.psych.ut.ee/esta/online/1999/full_text/1999/1/eamets.html>, (12.11.2008).

Edgar, Adrienne Lynn, "Book Review of the New Central Asia – Oliver Roy", **Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History**, Kış 2002, C. 3, S. 1, s. 182–190.

Ennuste, Ulo; Kukk, Kalev; Pyss, Tiia ve Viies, Mare, "A Political Economy Narrative Analysis of Estonian 1987–2006 Capitalist Market Reform Process", **Global Development Network**, 29 Kasım 2004, <http://www.gdnet.org/pdf2/gdn_library/global_research_projects/understanding_reform/Estonia_third_draft.pdf>, (04.11.2008).

Ericson, Richard E., "The Classical Soviet-Type Economy: Nature of the System and Implications of Reform", **Journal of Economic Perspectives**, Sonbahar 1991, C. 5, S. 4, s. 11-27.

Esenova, Saulesh, "Soviet Nationality, Identity and Ethnicity in Central Asia: Historic Narratives and Kazakh Ethnic Identity", **Journal of Muslim Minority Affairs**, 2002, C. 22, S. 1, s. 11–38.

Evans, Geoffrey, "The Demographic Experience in Divided Societies: the Baltic States in Comparative Perspective", **Journal of Baltic Studies**, Kış 2001, C. 32, S. 4, s. 379–401.

Evans, Jules, “A Pan-CIS Banking Market – Enlightened Vision or Pipe Dream”, 18 Ağustos 2005, <<http://www.eurasianhome.org/xml/t/opinion.xml?lang=en&nic=opinion&pid=228>>, (29.04.2008).

Fawkes, Helen, “Ukraine Fears the Rise of New Oligarchs”, **BBC News**, 23 Haziran 2005, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/4114342.stm>>, (18.11.2008).

Feldman, Gregory, “Shifting the Perspective on Identity Discourse in Estonia”, **Journal of Baltic Studies**, Kış 2000, C. 31, S. 4, s. 406–428.

Feldman, Gregory, “The European-ness of Estonia’s Ethnic Integration Policy: Nation, Culture and Security in an Applicant State”, **Cambridge Review of International Affairs**, Temmuz 2003, C. 16, S. 2, s. 223–238.

Feldman, Merje, “Does the EU Offer Security?: European Integration in the Estonian Identity Discourse”, **CIAO Net Working Papers**, Haziran 2000, <<http://www.ciaonet.org/wps/fem01/>>, (05.03.2008).

Feldmann, Magnus, “Free Trade in the 1990s: Understanding Estonian Exceptionalism”, **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 517–533.

Feldmann Magnus ve Sally, Razeen, “From the Soviet Union to the European Union: Estonian Trade Policy, 1991–2000”, **The World Economy**, Ocak 2002, C. 25, S. 1, s. 79–106.

Feshbach, Murray, “Between the Lines of the 1979 Soviet Census”, **Population and Development Review**, Haziran 1982, C. 8, S. 2, s. 347–361.

Fırat, Melek M., “Dünyada Siyasi Tarih Disiplininin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, **Prof.Dr. Oral Sander Anısında Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu (Bildiriler ve Tartışmalar)**, Yayına Hazırlayan: Gökhan Erdem, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2006.

Fierman, William, “Language and Identity in Kazakhstan – Formulations in Policy Documents 1987–1997”, **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 1998, C. 31, S. 2, s. 171–186.

Fitzmaurice, John, “The Parliamentary Election in Estonia, March 1999”, **Notes on Recent Elections/Electoral Studies**, Mart 2001, C. 20, S. 1, s. 141–146.

Flynn, Gregory ve Farrell, Henry, “Piecing Together the Democratic Peace: the CSCE, Norms, and the ‘Construction’ of Security in Post-Cold War Europe”, **International Organization**, Yaz 1999, C. 53, S. 3, s. 505–535.

Foote, Nicola, "Race, State and Nation in Early Twentieth Century Equador", **Nations and Nationalism**, Nisan 2006, C. 12, S. 2, s. 261–278.

Fournier, Anna, "Mapping Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainisation in Central and Eastern Ukraine", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2002, C. 54, S. 3, s. 415–433.

Franko, Ivan, "Ukraina Irredenta", **Zhytie i Slovo**, 1894, S. 4, s. 483.

Freytag, Andreas, "Challanges to Estonia's Economic Policymaking at the Eve of EU Enlargement", **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 535–554.

Friedman, Jonathan, "Myth, History and Political Identity", **Cultural Anthropology**, Mayıs 1992, C. 7, S. 2, s. 194–210.

Friedman, Jonathan, "The Past in the Future: History and Politics of Identity", **American Anthropologist**, Aralık 1992, C. 94, S. 4, s. 837–859.

Fukuyama, Francis, "The End of History?", **The National Interest**, Yaz 1989, <<http://www.wesjones.com/eoh.htm#source>>, (01.04.2009).

Furtado, Charles F., "Nationalism and Foreign Policy in Ukraine", **Political Science Quarterly**, İlkbahar 1994, C. 109, S. 1, s. 81–104.

Galili, Lily, "A Kazakh Oligarch Trying to be a Jewish Tycoon", **Ha'aretz**, 29 Ekim 2002, <<http://www.ncsj.org/AuxPages/102902Haaretz.shtml>>, (28.11.2008).

George, Susan, "Neoliberalizmin Kısa Tarihçesi: Seçkinci Ekonominin Yirmi Yılı ve Yapısal Değişim Şansları", çev. Füsun Çiçekoğlu, **Mülkiye**, Kasım-Aralık 1999, C. 23, S. 219, s. 57–70.

Gleason, Gregory, "Inter-State Cooperation in Central Asia: from the CIS to the Shanghai Forum", **Europe-Asia Studies**, Kasım 2001, C. 53, S. 7, s. 1077–1095.

Gleason, Gregory, "The Impact of Global Financial Crisis on Political Dynamics in Central Asia", **Demokratizatsiya**, İlkbahar 1999, C. 7, S. 2, s. 241–252.

Gleason, Gregory ve Shaihutdinov, Marat E., "Collective Security and Non-State Actors in Eurasia", **International Studies Perspectives**, Nisan 2005, C. 6, S. 2, s. 274–284.

Golunov, Sergey V. ve McDermott, Roger N., “Border Security in Kazakhstan: Threats, Policies and Future Challenges”, **Journal of Slavic Military Studies**, 2005, C. 18, S. 1, s. 31-58.

Goodman, Walter, “Books of the Times”, **The New York Times**, 8 Aralık 1983, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9A03EFDA1F39F93BA35751C1A965948260>>, (20.02.2009).

Gorenburg, Dmitry, “Rethinking Interethnic Marriage in the Soviet Union”, **Post-Soviet Affairs**, Haziran 2006, C. 22, S. 2, s. 145–165.

Green, Niall, “Behold the Collapse of Ukraine’s ‘Orange Revolution’”, **World Socialist Web Site**, 6 Nisan 2006, <<http://www.wsws.org/articles/2006/apr2006/ukra-a06.shtml>>, (18.11.2008).

Grin, François, “The Estonian Language Law: Presentation with Comments”, **Language Problems and Language Planning**, Yaz 1991, C. 15, S. 2, s. 191–210.

Grofman, Bernard; Mikkel, Evald ve Taagepera, Rein, “Electoral Systems Change in Estonia, 1989–1993”, **Journal of Baltic Studies**, Sonbahar 1999, C. 30, S. 3, s. 227–249.

Gudzik, Klara, “Vselenskiy Patriarh v Kieve! - Вселенский патриарх в Киеве!”, **Den**, 26 Temmuz 2008, <<http://www.day.kiev.ua/205056/>>, (13.08.2008).

Gurin, Charles, “Russian Historians Denounce Re-Stalinization”, **Eurasia Daily Monitor**, 6 Mayıs 2005, C. 2, S. 89, <http://www.jamestown.org/print_friendly.php?volume_id=407&issue_id=3323&article_id=2369713>, (28.01.2008).

Guthrie, Steven L., “The Popular Base of Ukrainian Nationalism in 1917”, **Slavic Review**, Mart 1979, C. 38, S. 1, s. 30-47.

Haas, Ernst, “What is Nationalism and Why Should We Study It?”, **International Organisation**, Yaz 1986, C. 40, S. 3, s. 707–744.

Hale, Henry E., “Explaining Ethnicity”, **Comparative Political Studies**, Mayıs 2004, C. 37, S. 4, s. 458–485.

Harasymiw, Bohdan, “Nomenklatura: the Soviet Communist Party’s Leadership Recruitment System”, **Canadian Journal of Political Science**, Aralık 1969, C. 2, S. 4, s. 493–512.

Harter, Michael ve Jaakson, Reiner, “Economic Success in Estonia: the Centre versus Periphery Pattern of Regional Inequality”, **Communist Economies and Economic Transformation**, Aralık 1997, C. 9, S. 4, s. 469–490.

Hatch, Eric, “Ukraine and NATO: Promoting Action on the Action Plan”, <<http://www.csis.org/pubs/Insights/03MayJun.pdf>>, (03.04.2005).

Haymes, Thomas, “What is Nationalism Really? Understanding the Limitations of Rigid Theories in Dealing with the Problems of Nationalism and Ethnonationalism”, **Nations and Nationalism**, Aralık 1997, C. 3, S. 4, s. 541–557.

Heehs, Peter, “Myth, History and Theory”, **History and Theory**, Şubat 1994, C. 33, S. 1, s. 1–19.

Helleiner, Eric, “Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons from 19th Century”, **International Studies Quarterly**, Eylül, 2002, C. 46, S. 3, s. 307–329.

Himka, John-Paul, “Making Sense of Suffering: Holocaust and Holodomor in Ukrainian Historical Culture”, **Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History**, Yaz 2007, C. 8, S. 3, s. 683–694.

Himka, John-Paul, “Young Radicals and Independent Statehood: the Idea of an Ukrainian Nation State, 1890–1895”, **Slavic Review**, Yaz 1982, C. 41, S. 2, s. 219–235.

Hinich, Melvin J.; Khmelko, Valeri ve Ordeshook, Peter C., “Ukraine’s 1999 Presidential Election: a Spatial Analysis”, **Post Soviet Affairs**, Temmuz-Eylül 2002, C. 18, S. 3, s. 250–269.

Hirsch, Francine, “The Soviet Union as a Work-in-Progress: Ethnographers and the Category Nationality in the 1926, 1937 and 1939 Censuses”, **Slavic Review**, Yaz 1997, C. 56, S. 2, s. 251–278.

Hodge, Nathan, “Crimea’s Tatar Minority Supports Ukrainian Statehood Despite Difficult Living Conditions”, **The Ukrainian Weekly**, 15 Mart 1998, C. 66, S. 11, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/1998/119821.shtml>>, (30.03.2008).

Hogan, William W., “Economic Reforms in the Sovereign States of the Former Soviet Union”, **Brookings Papers on Economic Activity**, 1991, C. 1991, S. 2, s. 303–319.

Horowitz, Donald L., “The Challenge of Ethnic Conflict – Democracy in Divided Societies”, **Journal of Democracy**, Ekim 1993, C. 4, S. 4, s. 18–38.

Huang, Mel, “Estonia: a Look at Its Successful but Unknown Transition”, **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 493–494.

Hunns, Derek, ‘Russia and NATO’, **Europa**, 1997, C. 4, S. 2, <<http://www.intellectbooks.com/europa/number4/hunn.htm%7F>>, (16.04.2005).

Huntington, Samuel P., “The Clash of Civilizations?”, **Foreign Affairs**, Yaz 1993, C. 72, S. 3, s. 22–49.

Huseynov, Fuad, “Bağımsız Devletler Topluluğunun Oluşumunun Hukuki Boyutları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2003, C. 52, S. 4, s. 387–401.

Ishaq, Mohammed, “Foreign Direct Investment in Ukraine since Independence”, **Center for Economic Reform and Transformation Discussion Paper**, Mayıs 1997, S. 97/16, <<http://www.som.hw.ac.uk/cert/wpa/1997/dp9716.pdf>>, (24.11.2008).

Jaats, Indrek, “Ethnic Identity of the Setus and the Estonian-Russian Border Dispute”, **Nationalities Papers**, Aralık 2000, C. 28, S. 4, s. 651–670.

Janmaat, Jan German, “Language Politics in Education and the Response of the Russians in Ukraine”, **Nationalities Papers**, Eylül 1999, C. 27, S. 3, s. 475–501.

Janmaat, Jan German, “Nation Building, Democratization and Globalization as Competing Priorities in Ukraine’s Education System”, **Nationalities Papers**, Mart 2008, C. 36, S. 1, s. 1–23.

Janmaat, Jan German, “The Ethnic ‘Other’ in Ukrainian Textbooks: the Case of Russia and the Russians”, **Compare: a Journal of Comparative Education**, Haziran 2007, C. 37, S. 3, s. 307–324.

Jarve, Priit, “Two Waves of Language Laws in the Baltic States: Changes of Rationale?”, **Journal of Baltic Studies**, Mart 2002, C. 33, S. 1, s. 78–110.

Jensen, Geoffrey, “Military Nationalism and the State: the Case of fin-de-siecle Spain”, **Nations and Nationalism**, Nisan 2000, C. 6, S. 2, s. 257–274.

Junisbai, Barbara ve Junisbai, Azamat, “The Democratic Choice of Kazakhstan: a Case Study in Economic Liberalisation, Interelite Cleavage and Political Opposition”, **Demokratizatsiya**, Yaz 2005, C. 13, S. 3, s. 373–392.

Kagan, Frederick W., "The Russian Threat to International Order: Challenge and Response", 9 Eylül 2008, <<http://foreignaffairs.house.gov/110/kag090908.pdf>>, (12.01.2009).

Kaiser, Mark J. ve Pulsipher, Allan G., "A Review of the Oil and Gas Sector in Kazakhstan", **Energy Policy**, 2007, C. 35, S. 2, s. 1300-1314.

Kaiv, Johannes, "Estonian Nationalism", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Mart 1944, C. 232, S.1, s. 39-42.

Kalmus, Veronika, "Is Interethnic Integration Possible in Estonia?: Ethno-political Discourse of Two Ethnic Groups", **Discourse and Society**, Kasım 2003, C. 14, S. 6, s. 667-697.

Kanbolat, Hasan, "21. Yüzyılda Karadeniz'de İşbirliği Arayışları: GUAM Örneği", **Stratejik Analiz**, Ağustos 2008, C. 9, S. 100, s. 67-71.

Karakulova, Elina, "Environmental NGOs in Kazakhstan Wield Increasing Influence over Policy in Kazakhstan", **Eurasianet.org**, 25 Temmuz 2003, <<http://www.eurasianet.org/departments/environment/articles/eav072503.shtml>>, (29.10.2008).

Karin, Erlan ve Chebotarev, Andrei, "The Policy of Kazakhization in State and Government Institutions in Kazakhstan", **Ide-Jetro**, <www.ide.go.jp/English/Publish/Mes/pdf/51_cap2_1.pdf>, (03.09.2008).

Karklins, Rasma, "A Note on 'Nationality' and 'Native Tongue' as Census Categories in 1979", **Soviet Studies**, Temmuz 1980, C. 32, S. 3, s. 415-422.

Karklins, Rasma, "Perestroika and Ethnopolitics in the USSR", **PS Political Science and Politics**, Haziran 1989, C. 22, S. 2, s. 208-214.

Kasekamp, Andres, "Extreme-Right Parties in Contemporary Estonia", **Patterns of Prejudice**, 2003, C. 37, S. 4, s. 401-414.

Keating, Michael, "Stateless Nation Building: Quebec, Catalonia and Scotland", **Nations and Nationalism**, Aralık 1997, C. 3, S. 4, s. 689-717.

Kelly, Duncan, "Between Description and Explanation in State Theory: Rethinking Marx and Weber", **Journal of Historical Sociology**, Haziran 2000, C. 13, S. 2, s. 215-234.

Kendirbayeva, Gulnar, "Migrations in Kazakhstan: Past and Present", **Nationalities Papers**, Aralık 1997, C. 25, S. 4, s. 741-751.

Kendirbayeva, Gulnar, "The National Liberation Movement of the Kazakh Intelligentsia at the Beginning of the 20th Century", **Central Asian Survey**, Aralık 1997, C. 16, S. 4, s. 487–515.

Kendirbayeva, Gulnar, "We are Children of Alash... - the Kazakh Intelligentsia at the Beginning of the 20th Century in Search of National Identity and Prospects of the Cultural Survival of the Kazakh People", **Central Asian Survey**, Mart 1999, C. 18, S. 1, s. 5–36.

Khineyko, Ilya, "Divided Legacy: Victory Day in Ukraine", **Current Politics in Ukraine**, 11 Mayıs 2007, <<http://ukraineanalysis.wordpress.com/2007/05/11/divided-legacy-victory-day-in-ukraine/>>, (22.08.2008).

Khineyko, Ilya, "Ukrainian President Declares National Day to Remember Victims of Communist Repressions", **Ukraine Analysis**, 25 Mayıs 2007, <<http://ukraineanalysis.wordpress.com/2007/05/25/ukraine-to-remember-victims-of-communist-repressions/>>, (23.08.2008).

Kilvits, Kaarel; Purju, Alan ve Padom, Sirje, "Russia's Foreign Direct Investments in the New EU Member States: the Case of Baltic States", **Journal of East-West Business**, Haziran 2006, C. 11, S. 3–4, s. 61–73.

King, Lamont DeHaven, "Nations without Nationalism: Ethno-Political Theory and the Demise of the Nation State", **Journal of Developing Societies**, Aralık 2002, C. 18, S. 4, s. 354–364.

Kirch, Aksel, "Estonian Report on Russian Minority", The Institute for European Studies at International University Audentes, Tallinn, 2001, <www.ies.ee/kirchrus.pdf>, (16.05.2008).

Kirkwood, Michael, "Glasnost, 'the National Question' and Soviet Language Policy", **Soviet Studies**, 1991, C. 43, S. 1, s. 61–81.

Kissane, Carolyn, "History Education in Transit: Where to for Kazakhstan?", **Comparative Education**, Şubat 2005, C. 41, S. 1, s. 45–69.

Klobucar, Thomas F.; Miller, Arthur H. ve Erb, Gwyn, "The 1999 Ukrainian Presidential Election: Personalities, Ideology, Partisanship and the Economy", **Slavic Review**, Yaz 2002, C. 61, S. 2, s. 315–344.

Knöbl, Adalbert; Sutt, Andres ve Zavoico, Basil, "The Estonian Currency Board: Its Introduction and Role in the Early Success of Estonia's Transition to a

Market Economy”, **IMF Working Paper No: 02/96**, Mayıs 2002, <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=879651#>, (03.11.2008).

Koch, Levent ve Chaudhary, M. Ali, “Economic Transformation of Kazakhstan: Evidence from Liberalization Reforms”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Mayıs-Temmuz 2002, S. 13, s. 135–148.

Kolossov, Vladimir, “Ethnic and Political Identities and Territorialities in the Post-Soviet Space”, **GeoJournal**, Haziran 1999, C. 48, S. 2, s. 71–81.

Kolsto, Pal, “Anticipating Demographic Superiority: Kazakh Thinking on Integration and Nation Building”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 1998, C. 50, S. 1, s. 51–69.

Korolevska, Anna, “National Museum Chernobyl”, <www.pasts.ceu.hu/fileadmin/template/www.pasts.ceu.hu/files/int-history/MuseumTextEngEd1.doc>, (08.02.2009).

Kovalevska, Olha, “The Right is Ours – Who will Determine the Future of the Ivan Mazepa Monument?”, **Den**, 6 Kasım 2007, <<http://www.day.kiev.ua/190940/>>, (13.08.2008).

Kramer, Andrew E., “Kazakh Leader’s Family Widens Oil Clout”, **International Herald Tribune**, 23 Aralık 2005, <<http://www.ihf.com/articles/2005/12/23/business/kazakh.php>>, (28.11.2008).

Kramer, John M., “Environmental Problems in the USSR: the Divergence of Theory and Practice”, **The Journal of Politics**, Kasım 1974, C. 26, S. 4, s. 886–899.

Kravchuk Robert S. ve Chudowsky, Victor, “Ukraine’s 1994 Elections as an Economic Event”, **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 2005, C. 38, S. 2, s. 131–165.

Krawchuk, Andrii, “Religious Life in Ukraine: Continuity and Change”, <http://www.georgefox.edu/academics/undergrad/departments/soc-swk/ree/KRAWCHUK_MS.html>, (08.04.2008).

Kreegipuu, Tiiu ve Lauk, Epp, “The 1940 Soviet Coup-d’Etat in the Estonian Communist Press: Constructing History to Reshape Collective Memory”, **Westminster Papers in Communication and Culture**, 2007, C. 4, S. 4, s. 42–64.

Krouglov, Alexander, “War and Peace – Ukrainian and Russian in Ukraine”, **Journal of Language and Politics**, 2002, C. 1, S. 2, s. 221–254.

Krushelnitsky, Askold, "Russia/Ukraine: Common Ground Reached on Border Agreements", **Radio Free Europe**, 21 Nisan 2004, <<http://www.rferl.org/content/article/1052412.html>>, (22.01.2009).

Kryshtanovskaya, Olga ve White, Stephen, "From Soviet Nomenklatura to Russian Elite", **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1996, C. 48, S. 5, s. 711–733.

Kulçitskiy, Stanislav, "Galadamor 1932–1933 Gg. Kak Genotsid Probely v Dakazatelnoy Baz -Голодомор 1932–1933 Гг. Как Геноцид: Пробелы в Доказательной Баз", **Den**, 17 Şubat 2007, S. 29, <<http://www.day.kiev.ua/177442/>>, (05.01.2007).

Kulçitskiy, Stanislav, "Skolka Nas Pagibla ot Galadamora 1933 Goda? - Сколько Нас Погибло от Голодомора 1933 Года?" **Zerkalo Nedeli**, 23–29 Kasım 2002, C. 45, S. 420, <<http://www.zn.ua/3000/3150/36833/>>, (05.01.2008).

Kusainova, Azhar ve Gleason, Gregory, "Constitutional Reform and Regional Politics in Kazakhstan", **Nationalities Papers**, Eylül 1998, C. 26, S. 3, s. 531–544.

Kuus, Merje, "European Integration in Identity Narratives in Estonia: a Quest for Security?", **Journal of Peace Research**, Ocak 2002, C. 39, S. 1, s. 91–108.

Kuus, Merje, "Toward Cooperative Security? International Integration and the Construction of Security in Estonia", **Millennium – Journal of International Studies**, Mart 2002, C. 31, S. 2, s. 297–317.

Kuutma, Kristin, "Cultural Identity, Nationalism and Changes in Singing Traditions", <<http://haldjas.folklore.ee/Folklore/vol2/ident.htm>>, (16.06.2008).

Kuzio, Taras, "Border Symbolism and Nation-State Building: Ukraine and Russia", **Geopolitics**, Sonbahar 1997, C. 2, S. 2, s. 36–56.

Kuzio, Taras, "Historiography and National Identity among Eastern Slavs", **National Identities**, Temmuz 2001, C. 3, S. 2, s. 109–132.

Kuzio, Taras, "History, Memory and Nation Building in the Post-Soviet Colonial Space", **Nationalities Papers**, Haziran 2002, C. 30, S. 2, s. 241–264.

Kuzio, Taras, "Identity and Nation Building in Ukraine – Defining the 'Other'", **Ethnicities**, Aralık 2001, C. 1, S. 3, s. 343–365.

Kuzio, Taras, "Nation Building, History Writing and Competition over the Legacy of Kyiv Rus in Ukraine", **Nationalities Papers**, Mart 2005, C. 33, S. 1, s. 29–58.

Kuzio, Taras, “National Identities and Virtual Foreign Policies among the Eastern Slavs”, **Nationalities Papers**, Aralık 2003, C. 31, S. 4, s. 431–452.

Kuzio, Taras, “National Identity and History Writing in Ukraine”, **Nationalities Papers**, Eylül 2006, C. 34, S. 4, s. 407–427.

Kuzio, Taras, “National Identity in Independent Ukraine: an Identity in Transition”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Kış 1996, C. 2, S. 4, s. 582–608.

Kuzio, Taras, “Nationalising States or Nation-Building? A Critical Review of the Theoretical Literature and Empirical Evidence”, **Nations and Nationalism**, Nisan 2001, C. 7, S. 2, s. 135–154.

Kuzio, Taras, “Nationalism in Ukraine. Towards a New Theoretical and Comparative Framework”, **Journal of Political Ideologies**, Haziran 2002, C. 7, S. 2, s. 133–161.

Kuzio, Taras, “Nationalist Riots in Kazakhstan”, **Central Asian Survey**, Kış 1988, C. 7, S. 4, s. 79–100.

Kuzio, Taras “Oligarchs Wield Power in Ukrainian Politics”, **Eurasia Daily Monitor**, 1 Temmuz 2008, C. 5, S. 125, <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2373191>, (18.11.2008).

Kuzio, Taras, “Russianization of Ukrainian Security Policy”, **Eurasia Daily Monitor**, 23 Eylül 2004, C. 1, S. 92, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=26904](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=26904)>, (25.01.2009).

Kuzio, Taras, “Status of Russian Language Again Threatens Russian-Ukrainian Relations”, **RFE/RL Newsline**, 10 Ocak 2001, C. 5, S. 6, <<http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/an-rus-lang.htm>>, (29.03.2008).

Kuzio, Taras, “The Domestic Sources of Ukrainian Security Policy”, **Journal of Strategic Studies**, Aralık 1998, C. 21, S. 4, s. 18–49.

Kuzio, Taras, “Tolerance Reduces Need for Russian Language Law in Ukraine”, **Eurasia Daily Monitor**, 8 Şubat 2007, C. 4, S. 28, <<http://www.taraskuzio.net/media/pdf/Language.pdf>>, (29.03.2008).

Kuzio, Taras, “Ukraine’s Orange Revolution - the Oppositions Road To Success”, **Journal of Democracy**, Nisan 2005, C. 16, S. 2, s. 117–130.

Kuzio, Taras, “Western Multicultural Theory and Practice and Its Applicability to the Post-Soviet States”, **Journal of Contemporary European Studies**, Ağustos 2005, C. 13, S. 2, s. 221–237.

Kuzio, Taras, “Yekhananov Refers to Oligarchs as ‘National Bourgeoisie’”, **Eurasia Daily Monitor**, 28 Ekim 2005, C. 2, S. 201, <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2370410>, (18.11.2008).

Kuzio, Taras, “Yushchenko Finally Gets Though on Nationalists”, **Eurasia Daily Monitor**, 4 Ağustos 2004, C. 1, S. 66, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=401&issue_id=3036&article_id=2368352>, (22.02.2008).

Kuzio, Taras, “Yushchenko Visit to U.S. Heralds Return to ‘Golden Era’”, **Eurasia Daily Monitor**, 3 Nisan 2005, C. 2, S. 65, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=30203](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=30203)>, (26.01.2009).

Kuzio, Taras, “Yushchenko’s First Year in Office: a Western Perspective”, **Ukrayinska Pravda**, 13 Aralık 2005, <<http://www.pravda.com.ua/en/news/2005/12/13/4922.htm>>, (24.11.2008).

Laar, Mart, “Leading a Successful Transition: the Estonian Miracle”, **European View**, Haziran 2008, C. 7, S. 1, s. 67–74.

Laitin, David D., “Three Models of Integration and the Estonian/Russian Reality”, **Journal of Baltic Studies**, Yaz 2003, C. 34, S. 2, s. 197–222.

Lalpychak, Chrystyna, “Over 90 % Vote Yes in Referendum, Kravchuk Elected President of Ukraine”, **The Ukrainian Weekly**, 8 Aralık 1991, C. 59, S. 49, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/1991/499101.shtml>>, (10.02.2008).

Lapidus, Gail W., “The Structural Context of Soviet Ethno-Nationalism”, **Theory and Society**, Ekim 1991, C. 20, S. 5, s. 705–709.

Laumulin, Murat, “Nonproliferation and Kazakstani Security Policy”, **The Nonproliferation Review**, İlkbahar-Yaz 1998, C. 5, S. 3, s. 126–133.

Lauristin, Marju, “Social Contradictions Shadowing Estonia’s ‘Success Story’”, **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 601–616.

Lavrin, Janko, “The Slav Idea and Russia”, **The Russian Review**, Ocak 1962, C. 21, S. 1, s. 11–24.

Leicht, Justus, "Ukraine: Ultra-right Groups Active in Ukrainian Opposition", **World Socialist Web Site**, 7 Aralık 2004, <<http://www.wsws.org/articles/2004/dec/2004/ukra-d07.shtml>>, (22.02.2008).

Leinsalu, Mall, "Social Variation in Self-rated Health in Estonia: a Cross-sectional Study", **Social Science and Medicine**, Eylül 2002, C. 55, S. 5, s. 847–861.

Lemke, Douglas, "The Continuation of History: Power Transition Theory and the End of the Cold War", **Journal of Peace Research**, Şubat 1997, C. 34, S. 1, s. 23-36.

Lendel, Myroslava O., "Regional Policy in Ukraine: Between the Challenges of Europeanization and Domestication", **Regions Magazine**, Ağustos 2002, C. 240, S. 1, s. 24-28.

Lentin, Alana, "Race, Racism and Anti-Racism: Challenging Contemporary Classifications", **Social Identities**, Mart 2000, C. 6, S. 1, s. 91–106.

Leustean, Lucian N., "Towards an Integrative Theory of Religion and Politics", **Method and Theory in the Study of Religion**, 2005, C. 17, S. 4, s. 364–381.

Liber, George O., "Imagining Ukraine: Regional Differences and the Emergence of an Integrated State Identity, 1926–1994", **Nations and Nationalism**, Nisan 1998, C. 4, S. 2, s. 187-206.

Liber, George O., "Urban Growth and Ethnic Change in the Ukrainian SSR, 1923–1933", **Soviet Studies**, Kasım 1989, C. 41, S. 4, s. 574-591.

Liebich, Andre, "Plural Citizenship in Post-Communist States", **International Journal of Refugee Law**, Ocak 2000, C. 12, S. 1, s. 97–107.

Lisova, Natasha, "Anti-Soviet Fighters Rally in Ukraine", **The Washington Post**, 14 Ekim 2006, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/10/14/AR2006101400511.html>>, (21.08.2008).

Llobera, Joseph R., "Recent Theories of Nationalism", Barcelona, 1999, <<http://www.recercat.net/bitstream/2072/1300/1/ICPS164.pdf>>, (22.12.2008).

Löwy, Michael, "Marksistler ve Ulusal Sorun", çev. Bülent Aksoy, **Birikim**, Ocak 1977, S. 23, s. 65–83.

Luciuk, Lubomyr, "Freedom Fighters the World Tried to Forget", **UNIAN Haber Ajansı**, 19 Eylül 2007, <<http://www.unian.net/eng/news/news-213145.html>>, (21.08.2008).

Luong, Pauline Jones ve Weinthal, Erika, "The NGO Paradox: Democratic Goals and Non-Democratic Outcomes in Kazakhstan", **Europe-Asia Studies**, Kasım 1999, C. 51, S. 7, s. 1267–1284.

Mac, Andrew, "Foreign Direct Investment Drives Growth in Ukraine", <<http://www.magisters.com/insight/2008-1/fdi-drives-growth-in-ukraine/>>, (25.11.2008).

MacKenzie, David, "Turkestan's Significance to Russia (1850–1917)", **Russian Review**, Nisan 1974, C. 33, S. 2, s. 167–188.

Made, Vahur, "Party System", **Baltic Data Internet Sitesi**, <http://www.balticdata.info/estonia/politics/estonia_politics_legislative_bodies_parliament_political_scene_party_system_basic_information.htm>, (05.02.2008).

Malikov, Yuriy, "The Kenesary Kasymov Rebellion (1837–1847): a National Liberation Movement or 'a Protest of Restoration'?", **Nationalities Papers**, Aralık 2005, C. 33, S. 4, s. 569–597.

Mann, Michael, "Review of Tom Nairn's Book - the Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism", **The British Journal of Sociology**, Aralık 1978, C. 29, S. 4, s. 528–530.

Manning, Clarence Augustus, "Yermak Timofeyevich in Russian Folk Poetry", **Journal of American Oriental Society**, 1923, C. 43, s. 206–215.

Marples, David R., "Stepan Bandera: the Resurrection of a Ukrainian National Hero", **Europe-Asia Studies**, Haziran 2006, C. 58, S. 4, s. 555–566.

Marquand, Robert, "New Europe Urges West to Rethink Russian Ties", **The Christian Science Monitor**, 18 Ağustos 2008, <<http://www.csmonitor.com/2008/0818/p01s01-woeu.html>>, (01.01.2009).

Matich, Olga "Vasilii Aksenov and the Literature of Convergence: Ostrov Krym as Self-Criticism", **Slavic Review**, Kış 1988, C. 47, S. 4, s. 642–651.

Mau, Vladimir, "Perestroika: Theoretical and Political Problems of Economic Reforms in the USSR", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 1995, C. 47, S. 3, s. 387–411.

Maxwell, Alexander, “Multiple Nationalism: National Concepts in Nineteenth-Century Hungary and Benedict Anderson’s Imagined Communities”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Ekim 2005, C. 11, S. 3, s. 385–414.

McDermott, Roger N., “United States and NATO Military Cooperation with Kazakhstan: the Need for a New Approach”, **Journal of Slavic Military Studies**, Ekim 2008, C. 21, S. 4, s. 615-641.

McDonald, Matt, “Securitization and the Construction of Security”, **European Journal of International Relations**, Aralık 2008, C. 14, S. 4, s. 563–587.

Medrano, Juan Diez, “Patterns of Development and Nationalism: Basque and Catalan Nationalism before the Spanish Civil War”, **Theory and Society**, Ağustos 1994, C. 23, S. 4, s. 541–569.

Medvedev, Roi, “History and Myths”, **Russia in Global Affairs**, Temmuz - Eylül 2006, C. 4, S. 3, s. 164–175.

Melnikov, Roman, “Kak Zaşitit Russkiy Yazık na Ukraine -Как Защи́тить Русский́ Язык на Украине?”, **Pravda.ru**, 9 Kasım 2004, <http://www.pravda.ru/world/2004/5/73/207/18421_rech.html>, (29.03.2008).

Metcalf, Lee Kendall, “Outbidding to Radical Nationalists: Minority Policy in Estonia – 1988–1993”, **Nations and Nationalism**, Temmuz 1996, C. 2, S. 2, s. 213–234.

Mettam, Colin W. ve Williams, Stephen Wyn, “Internal Colonialism and Cultural Divisions of Labour in the Soviet Republic of Estonia”, **Nations and Nationalism**, Temmuz 1998, C. 4, S. 3, s. 363–388.

Metuzale-Kangere, Baiba ve Ozolins, Uldis, “The Language Situation in Latvia”, **Journal of Baltic Studies**, Sonbahar 2005, C. 36, S. 3, s. 317–344.

Meyer, Klaus E. ve Pind, Christina, “The Slow Growth of Foreign Direct Investment in the Soviet Successor States”, **Economics of Transition**, Mart 1999, C. 7, S. 1, s. 201–214.

Micklin, Philip P., “Desiccation of the Aral Sea: a Water Management Disaster in the Soviet Union”, **Science**, 2 Eylül 1988, C. 241, S. 4870, s. 1170-1176.

Mihkelson, Marko, “Estonia: an Economic Success Story”, **The Moscow Times**, 12 Ekim 2001, <<http://www.ncsj.org/AuxPages/121001Estonia.shtml>>, (04.11.2008).

Mihkelson, Marko, “Hero or Henchman”, **The Moscow Times**, 30 Mayıs 2008, s. 8.

Mite, Valentinas, “Ukraine: Crimea’s Party of Regions Wants Official Status for Russian”, **Radio Free Europe**, 9 Şubat 2006, <<http://www.rferl.org/features/article/2006/02/78159833-0933-4cd3-b601-6f5dbc009c4d.html>>, (29.03.2008).

Mitra, Subrata Kumar, “Desecularising the State: Religion and Politics in India after Independence”, **Comparative Studies in Society and History**, Ekim 1991, C. 33, S. 4, s. 755–777.

Molchanov, Mikhail A., “Post-Communist Nationalism as a Power-Resource: a Russia-Ukraine Comparison”, **Nationalities Papers**, Haziran 2000, C. 28, S. 2, s. 263-288.

Moroney, Jennifer D. P., “Frontier Dynamics and Ukraine’s Ties to the West”, **Problems of Post-Communism**, Mart-Nisan 2001, C. 48, S. 2, s. 15-24.

Mosse, George L., “Racism and Nationalism”, **Nations and Nationalism**, Temmuz 1995, C. 1, S. 2, 163-173.

Muiznieks, Nils R., “The Influence of Baltic Popular Movements on the Process of Soviet Disintegration”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 1995, C. 47, S. 1, s. 3-25.

Murphy, Jonathan, “Illusory Transition? Elite Reconstitution in Kazakhstan, 1989–2002”, **Europe-Asia Studies**, Haziran 2006, C. 58, S. 4, s. 523–554.

Nagle, Chad, “The Ukrainian Model of Democracy”, **antiwar.com**, 5 Mayıs 2000, <<http://antiwar.com/orig/nagle4.html>>, (19.02.2008).

Nakano, Takeshi, “Theorising Economic Nationalism”, **Nations and Nationalism**, Temmuz 2004, C. 10, S. 3, s. 211–229.

Nation, R. Craig, “NATO’s Relations with Russia and Ukraine”, **NATO Academic Forum Fellowship**, Haziran 2000, <<http://www.nato.int/acad/fellow/98-00/nation.pdf>> (03.04.2005).

Nazarov, Nikolai; Cook, Hadrian F. ve Woodgate, Graham, “Environmental Issues in the Post-Communist Ukraine”, **Journal of Environmental Management**, Eylül 2001, C. 63, S. 1, s. 71–86.

Newth, J. A., “The 1970 Soviet Census”, **Soviet Studies**, Ekim 1972, C. 24, S. 2, s. 200-222.

Nielsen, Kristian L., “Opportunities and Limitations for the Baltic States of the EU-Russia Strategic Partnership”, **Baltic Security and Defence Review**, 2007, C. 9, s. 109-130.

Nikolayenko, Olena, “Contextual Effects on Historical Memory: Soviet Nostalgia among Post-Soviet Adolescents”, **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 2008, C. 41, S. 2, s. 243–259.

Noreen, Erik ve Sjöstedt, Roxanna, “Estonian Identity Formations and Threat Framing in the Post-Cold War Era”, **Journal of Peace Research**, Kasım 2004, C. 41, S. 6, s. 733–750.

O’Callaghan, Luke, “War of Words: Language Policy in Post Independence Kazakhstan”, **Nebula**, Aralık 2004-Ocak 2005, C. 1, S. 3, s. 197–216.

Oğan, Gökçen, “Andican Olayları’ Sonrasında Özbekistan Dış Politikası”, **Stratejik Analiz**, Ocak 2006, C. 6, S. 69, s. 71–76.

Oğan, Sinan, “Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, Kış 2001–2002, C. 7, S. 4, s. 127–161.

Oğan, Sinan, “NATO-Ukrayna İlişkilerinde Yeni Dönem”, 25 Şubat 2005, <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=182>>, (01.04.2005).

Ojie, A. E., “Democracy, Ethnicity and the Problem of Extrajudicial Killing in Nigeria”, **Journal of Black Studies**, Mart 2006, C. 36, S. 4, s. 546-569.

Okur, Meliha, “Petkim’in Patronu Kim?”, **Sabah**, 14 Temmuz 2007, <<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/14/haber,8C9644A593EB45ADAFB61AB0782E34A.html>>, (29.11.2008).

Oliker, Olga, “Kazakhstan’s Security Interests and Their Implications for the U.S.-Kazakh Relationship”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Mayıs 2007, C. 5, S. 2, s. 63–72.

Oommen, Tharaileth K., “Situating Ethnicity Conceptually”, **Ethnicities**, Nisan 2001, C. 1, S. 1, s. 13–15.

Oppi, Tanel ve Moora, Erik, “The Failure of the EU Regional Policy in Estonia?”, **UNPAN (The United Nations Online Network in Public Administration and Finance) Resmi Internet Sitesi**, <<http://unpan1.un.org/intra doc/groups/public/documents/nispacee/unpan018526.pdf>>, (18.04.2008).

Orridge, Andrew W., “Uneven Development and Nationalism-2”, **Political Studies**, Aralık 1981, C. 29, S. 2, s. 181-190.

Ozolins, Uldis, “The Impact of European Accession upon Language Policy in the Baltic States”, **Language Policy**, Ekim 2003, C. 2, S. 3, s. 217–238.

Paliy, Oleksandr, “It was not Stepan Bandera Who Signed the Molotov Ribbentrop Pact”, **Ukrayinska Pravda**, 12 Ekim 2006, <<http://www.pravda.com.ua/en/news/2006/10/13/6566.htm>>, (13.08.2008).

Papadiuk, Roman, “Ukraine: the Security Fulcrum of Europe”, Nisan 1996, <http://ndu.edu/inss/strforum/SF_69/forum69.html>, (19.01.2009).

Papazian, Dennis, “N. I. Kostomarov and the Cyril-Methodius Ideology”, **Russian Review**, Ocak 1970, C. 29, S. 1, s. 59–73.

Park, Andrus, “Ethnicity and Independence: the Case of Estonia in Comparative Perspective”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 1994, C. 46, S. 1, s. 69–87.

Park, Andrus, “History, Lying and Moral Responsibility”, **History and Theory**, Ekim 1990, C. 29, S. 3, s. 321–330.

Park, Andrus, “Russia and Estonian Security Dilemmas”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 1995, C. 47, S. 1, s. 27–45.

Payne, Daniel P., “Nationalism and the Local Church: the Source of Ecclesiastical Conflict in the Orthodox Commonwealth”, **Nationalities Papers**, Kasım 2007, C. 35, S. 5, s. 831-852.

Peters, Rita Putins, “Russia, the Baltic States and the West”, **Demokratizatsiya**, Sonbahar 1994, C. 2, S. 4, s. 623–631.

Petersoo, Pille, “Reconsidering Otherness: Constructing Estonian Identity”, **Nations and Nationalism**, Ocak 2007, C. 13, S. 1, s. 117–133.

Pettai, Vello, “Estonia”, **European Journal of Political Research**, Aralık 2007, C. 46, S. 7, 8, s. 943–948.

Pettai, Vello, “The Parliamentary Elections in Estonia, March 2003”, **Electoral Studies**, Aralık 2004, C. 23, S. 4, s. 828–834.

Peyrouse, Sebastien, “Islam in Central Asia: National Specificities and Postsoviet Globalisation”, **Religion, State and Society**, Eylül 2007, C. 35, S. 3, s. 245–260.

Pickel, Andreas, "Explaining, and Explaining with Economic Nationalism", **Nations and Nationalism**, Ocak 2003, C. 9, S. 1, s. 105–127.

Piontkovsky, Andrei, "What was Wrong? Asian Flu or Russian Pneumonia?", **Prism**, 18 Haziran 1999, C. 5, S. 12, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=6&issue_id=376&article_id=3669>, (09.11.2008).

Pirie, Paul S., "National Identity and Politics in Central and Eastern Ukraine", **Europe-Asia Studies**, Kasım 1996, C. 48, S. 7, s. 1079-1114.

Plaat, Jaanus, "Christian and Non-Christian Religiosity in Estonia in the 1990s: Comparisons of Estonians and Other Ethnic Groups", **Pro Ethnologia**, 2002, S. 14, s. 97–134.

Plokyh, Serhii, "Church, State and Nation in Ukraine", <<http://www.georgefox.edu/academics/undergrad/departments/soc-swk/ree/plokyh.doc>>, (07.04.2008).

Plokyh, Serhii, "The Ghosts of Pereyaslav: Russo-Ukrainian Historical Debates in Post-Soviet Era", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2001, C. 53, S. 3, s. 489–505.

Plokyh, Serhii, "The History of a 'Non-Historical' Nation: Notes on the Nature and Current Problems of Ukrainian Historiography", **Slavic Review**, Sonbahar 1995, C. 54, S. 3, s. 709–716.

Podoprigora, Roman, "Religious Freedom and Human Rights in Kazakhstan", **Religion, State and Society**, Haziran 2003, C. 31, S. 2, s. 123–132.

Ponarin, Eduard, "The Prospects of Assimilation of the Russophone Populations in Estonia and Ukraine: a Reaction to David Laitin's Research", **Europe-Asia Studies**, Aralık 2000, C. 52, S. 8, s. 1535–1541.

Poniotto, Vladimir, "The Ukrainian Movement for Perestroika – 'Rukh': a Sociological Survey", **Soviet Studies**, Ocak 1991, C. 43, S. 1, s. 177–181.

Poppe, Edwin ve Hagendoorn, Louk, "Types of Identification among Russians in the Near Abroad", **Europe-Asia Studies**, Ocak 2001, C. 53, S. 1, s. 57–71.

Popson, Nancy, "The Ukrainian History Textbook: Introducing Children to the 'Ukrainian Nation'", **Nationalities Papers**, Haziran 2001, C. 29, S. 2, s. 325–350.

Puglisi, Rosaria, “The Rise of the Ukrainian Oligarchs”, **Demokratization**, Sonbahar 2003, C. 10, S. 3, s. 99–123.

Puhvel, Jaan, “Finnish Kalevala and Estonian Kalevipoeg”, **Estonian Literary Magazine**, Sonbahar 2003, S. 17, <<http://elm.einst.ee/issue/17/finnish-kalevala-and-estonian-kalevipoeg>>, (16.06.2008).

Rahi, Aigi, “On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia”, <http://www.history.ee/register/doc/artikkel_1.html#1>, (18.06.2008).

Rapawy, Stephan, “Ethnic Reidentification in Ukraine”, **Eurasia Bulletin**, İlkbahar 1998, <<http://www.census.gov/ipc/www/ebspr98a.html>>, (18.05.2008).

Raphael, Edith N., “Nationalism and State by John Breuilly”, **Contemporary Sociology**, Temmuz 1995, C. 24, S. 4, s. 365–367.

Raukas, Anto, “Past Pollution and Its Remediation in Estonia”, **Baltica**, Aralık 2004, C. 17, S. 2, s. 71–78.

Raun, Toivo U., “Estonia in the 1990s”, **Journal of Baltic Studies**, İlkbahar 2001, C. 32, S. 1, s. 19-43.

Raun, Toivo U., “Nineteenth -and Early Twentieth- Century Estonian Nationalism Revisited”, **Nations and Nationalism**, Ocak 2003, C. 9, S. 1, s. 129-147.

Raun, Toivo U., “The All Estonian Congress in Tartu, November 1905: A Reassessment”, **Journal of Baltic Studies**, Aralık 2007, C. 38, S. 4, s. 383-400.

Raun, Toivo U., “The Revolution of 1905 in the Baltic Provinces and Finland”, **Slavic Review**, Sonbahar 1984, C. 43, S. 3, s. 453-467.

Rautava, Jouko, “The Role of Oil Prices and the Real Exchange Rate in Russia’s Economy – a Cointegration Approach”, **Journal of Comparative Economics**, Haziran 2004, C. 32, S. 2, s. 315–327.

Rebas, Hain, “Dependence and Opposition. Problems in Soviet Estonian Historiography in the Late 1940s and Early 1950s”, **Journal of Baltic Studies**, Kış 2005, C. 36, S. 4, s. 423–448.

Reymond, Mathias, “Avrupa’nın Enerji Sorunu: Rekabet ve Bağımlılık”, **Cumhuriyet**, 29 Aralık 2008, s. 8.

Riim, Toomas, "Estonia and NATO: a Constructivist View on a National Interest and Alliance Behaviour", **Baltic Security and Defence Review**, 2006, C. 8, s. 34–52.

Ringvee, Ringo, "Religious Freedom and Legislation in Post-Soviet Estonia", **Brigham Young University Law Review**, 2001, C. 2001, S. 2, s. 631–642.

Rivers, William P., "Attitudes towards Incipient Mankurtism among Kazakhstani Collage Students", **Language Policy**, Mayıs 2002, C. 1, S. 2, s. 159–174.

Rodgers, Peter V., "Compliance or Contradiction: Teaching 'History in the 'New' Ukraine. A View from Ukraine's Eastern Borderlands", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2007, C. 59, S. 3, s. 503–519.

Roe, Paul, "Securitization and Minority Rights: Conditions of Desecuritization", **Security Dialogue**, Eylül 2004, C. 35, S. 3, s. 279–294.

Roeder, Philip G., "Peoples and States after 1989: the Political Costs of Incomplete National Revolutions", **Slavic Review**, Kış 1999, C. 58, S. 4, s. 854–882.

Rohdewald, Stefan, "Post-Soviet Remembrance of the Holocaust and the National Memories of the Second World War in Russia, Ukraine and Lithuania", **Forum for Modern Language Studies**, Nisan 2008, C. 44, S. 2, s. 173–184.

Romanov, Artemi, "The Russian Diaspora in Latvia and Estonia: Predicting Language Outcomes", **Journal of Multilingual and Multicultural Development**, 2000, C. 21, S. 1, s. 58–71.

Rywwin, Michael, "Regional Security and Stability: Perception and Reality: Summary of a Roundtable on the U.S. - Kazkstan Relationship", **American Foreign Policy Interests**, Eylül 2007, C. 29, S. 4, s. 281–286.

Sabol, Steven, "Kazakh Resistance to Russian Colonization: Interpreting the Kenesary Kasymov Revolt", **Central Asian Survey**, Haziran-Eylül 2003, C. 22, S. 2, 3, s. 231–252.

Safran, William, "Introduction: the Political Aspects of Language", **Nationalism and Ethnic Politics**, İlkbahar 2004, C. 10, S. 1, s. 1–14.

Saidullin, Rinat, "Cult of Personality in Kazakhstan Differs from Those in Neighbor States", **Ferghana.ru Haber Ajansı**, 10 Mayıs 2006, <<http://enews.ferghana.ru/article.php?id=1422>>, (14.09.2008).

Saidullin, Rinat, “Wishbook with the Imprint of Nursultan Nazarbayev’s Palm Restored in Alma-ata”, **Ferghana.ru Haber Ajansı**, 31 Ekim 2007, <<http://enews.ferghana.ru/article.php?id=2202>>, (14.09.2008).

Saprikov, V., “Flag Ukrainı - Флаг Украины”, **geraldika.ru**, 30 Mayıs 2003, <<http://geraldika.ru/symbols/3334>>, (24.03.2009).

Sarna, Arkadiusz, “Ukrainian Metallurgy: the Economic Link in the Oligarchic Power System”, **CES Studies**, Mayıs 2002, S. 5, s. 70–84.

Sarsembayev, Azamet, “Imagined Communities: Kazak Nationalism and Kazakification in the 1990s”, **Central Asian Survey**, Eylül 1999, C. 18, S. 3, s. 319–346.

Saudabayev, Kanat, “Kazakhstan and the United States: Growing Partnership for Security and Prosperity”, **American Foreign Policy Interests**, Şubat 2005, C. 27, S. 3, s. 185–188.

Saurbek, Zhanibek, “Kazakh-Chinese Energy Relations: Economic Pragmatism or Political Cooperation”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, 2008, C. 6, S. 1, s. 79–93.

Schatz, Edward A. D., “Framing Strategies and Non-Conflict in Multi-Ethnic Kazakhstan”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Yaz 2000, C. 6, S. 2, s. 71-94.

Schreiber, Thomas “New Europe and the United States”, **Le Monde Diplomatique**, <<http://mondediplo.com/2004/05/04schreiber>>, (01.01.2009).

Scrieciu, S. Şerban ve Stringer, Lindsay C., “The Transformation of Post-Communist Societies in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: an Economic and Ecological Sustainability Perspective”, **European Environment**, Mayıs-Haziran 2008, C. 18, S. 3, s. 168-185.

Semjonov, Aleksei, “Estonia: Nation Building and Integration. Political and Legal Aspects”, **CIAO Net**, Ağustos 1999, <www.ciaonet.org/wps/sem01/>, (05.08.2008).

Senchenko, Volodymyr, “Ukraine is not Russia, by Leonid Kuchma Book Review”, **The Ukrainian Observer**, <<http://www.ukraine-observer.com/articles/189/200>>, (07.07.2008).

Senn, Alfred Erich, “Perestroika in Russian Historiography: the Molotov-Ribbentrop Pact”, **Russian Review**, Ocak 1990, C. 49, S. 1, s. 43–56.

Seydahmedova, Botagoz, “Ostriy Yazık - Острый язык”, **Novaye Pakaleniye**, 28 Mart 2008, <<http://www.np.kz/index.php?newsid=684>>, (02.04.2008).

Shanin, Teodor, “Ethnicity in the Soviet Union: Analytical Perceptions and Political Strategies”, **Comparative Studies in Society and History**, Temmuz 1989, C. 31, S. 3, s. 409–424.

Shelley, Louise I., “Organized Crime in the Former Soviet Union”, **Problems of Post-Communism**, Ocak-Şubat 1995, C. 42, S. 1, s. 56-60.

Sherr, James, “İnişli Çıkışlı Bir İlerleme”, **NATO Review**, Sonbahar 2003, <<http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/turkish/art4.html>>. (12.02.2009).

Sherr, James, “Ukraine’s Defence Reform: an Update”, **Conflict Studies Research Centre**, Temmuz 2002, <<http://www.csrc.ac.uk/pdfs/G112-jgs.pdf>>, (15.04.2005).

Shevel, Oxana, “Citizenship and Nation Building in Ukraine”, Paper Presented at the Workshop ‘Understanding the Transformation of Ukraine: Assessing What has been Learned, Devising a Research Agenda’, University of Ottawa, 15–16 Ekim 2004, <http://www.ukrainianstudies.uottawa.ca/pdf/P_Shevel.pdf>, (27.02.2008).

Shlapentokh, Vladimir, “The XXVII Congress. A Case Study of the Shaping of a New Party Ideology”, **Soviet Studies**, Ocak 1988, C. 40, S. 1, s. 1–20.

Shulman, Stephan, “Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism”, **Comparative Political Studies**, Haziran 2002, C. 35, S. 5, s. 554–585.

Shulman, Stephen, “Cultural Comparisons and Their Consequences for Nationhood in Ukraine”, **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 2006, C. 39, S. 2, s. 247–263.

Shulman, Stephen, “Nationalist Sources of International Economic Integration”, **International Studies Quarterly**, Eylül 2000, C. 44, S. 3, s. 365–390.

Shulman, Stephen, “Ukrainian Nation Building under Kuchma”, **Problems of Post-Communism**, Eylül-Ekim 2005, C. 52, S. 5, s. 32–47.

Sikk, Allan, "From Private Organizations to Democratic Infrastructure: Political Parties and the State in Estonia", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2006, C. 22, S. 3, s. 341–361.

Silver, Brian D., "Nationality and Language in the New Censuses of Baltic States", 22 Temmuz 2002, <<http://msu.edu/user/bsilver/BalticCensus2000.pdf>>, (05.08.2008).

Simonsen, Sven Gunnar, "Compatriot Games: Explaining the 'Diaspora Linkage' in Russia's Military Withdrawal from the Baltic States", **Europe-Asia Studies**, Temmuz 2001, C. 53, S. 5, s. 771–791.

Skolotiany, Yuriy, "The Past and the Future of Ukrainian National Currency", **Zerkalo Nedeli**, 8 Eylül 2006, C. 33, S. 612, <<http://www.mw.ua/2000/2040/54367/>>, (25.09.2008).

Slezkine, Yuri, "The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism", **Slavic Review**, Yaz 1994, C. 53, S. 2, s. 414–452.

Smagulova, Juldyz, "Kazakhstan: Language, Identity and Conflict", <<http://www.iccr-international.org/euro/docs/paper-smagulova.pdf>>, (30.03.2008).

Smith, David J., "Minority Rights, Multiculturalism and EU Enlargement: the Case of Estonia", **Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe**, 2003, C. 4, S. 1, s. 1-39.

Smith, Graham ve Wilson, Andrew, "Rethinking Russia's Post-Soviet Diaspora: the Potential for Political Mobilisation in Eastern Ukraine and North-East Estonia", **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1997, C. 49, S. 5, s. 845–864.

Socor, Vladimir, "Estonia: Why not the Best?", **Eurasia Daily Monitor**, Eylül 2006, C. 3, S. 175, <http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2371474>, (22.02.2008).

Socor, Vladimir, "Russia Lead Bloc Emerges in OSCE", **Eurasia Daily Monitor**, 16 Kasım 2007, C. 4, S. 214, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=420&issue_id=4300&article_id=2372597>, (05.05.2008).

Soljenitsin, Aleksandr, "Kak Nam Abustroit Rassiyu? - Kak Nam Obustroit Rossiya?", **Literaturnaya Gazeta**, 18 Eylül 2000.

Somuncuoğlu, Anar, “BDT’nin Yalnız Adı Kaldı”, **TUSAM**, 19 Eylül 2005, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=291&sayfa=55>>, (30.11.2008).

Starr, S. Frederick, “A ‘Greater Central Asia Partnership’ for Afghanistan and Its Neighbours”, **Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program**, Mart 2005, <<http://www.stimson.org/newcentury/pdf/Strategy.pdf>>, (04.02.2009).

Starr, S. Frederick, “A Partnership for Central Asia”, **Foreign Affairs**, Temmuz-Ağustos 2005, C. 84, S. 4, s. 164–178.

Stritzel, Holger, “Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond”, **European Journal of International Relations**, Eylül 2007, C. 13, S. 3, s. 357–383.

Suny, Ronald Grigor, “Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations”, **The Journal of Modern History**, Aralık 2001, C. 73, S. 4, s. 862–896.

Szporluk, Roman, “West Ukraine and West Belorussia: Historical Tradition, Social Communication and Linguistic Assimilation”, **Soviet Studies**, Ocak 1979, C. 31, S. 1, s. 76–98.

Şestakov, Yevgeniy, “Pasledniy Geroy - Последний Герой”, **Rossiyskaya Gazeta**, 21 Mayıs 2008, s. 8.

Taagepera, Rein, “Building Democracy in Estonia”, **PS Political Science and Politics**, Eylül 1991, C. 24, S. 3, s. 478–481.

Taagepera, Rein, “Europa into Estonia, Estonia into Europa”, **Global Estonian**, Yaz 1999, s. 24–27.

Taagepera, Rein, “Meteoric Trajectory: the Res Publica Party in Estonia”, **Demokratization**, Şubat 2006, C. 13, S. 1, s. 78–94.

Taagepera, Rein, “Soviet Collectivization of Estonian Agriculture: the Deportation Phase”, **Soviet Studies**, Temmuz 1980, C. 32, S. 3, s. 379–397.

Tamir, Yael, “The Enigma of Nationalism”, **World Politics**, Nisan 1995, C. 47, S. 3, s. 418–440.

Tanrisever, Oktay Fırat, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’nın Karadeniz Politikası”, **Avrasya Dosyası**, 2007, C. 13, S. 1, s. 173–190.

Taskin, George O., “The Soviet Northwest: Economic Regionalization”, **Geographical Review**, Nisan 1961, C. 51, S. 2, s. 213–235.

Tauger, Mark B., “The 1932 Harvest and the Famine of 1933”, **Slavic Review**, İlkbahar 1991, C. 50, S. 1, s. 70–89.

Tellal, Erel, “Eski Sovyet Coğrafyasında ‘Devrimler’”, **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, 2005, C. 60, S. 2, s. 273–278.

Tellal, Erel, “Soğuk Savaş Neden Yeniden Sona Erdi?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Nisan-Haziran 2002, C. 57, S. 2, s. 203–207.

Tenno, K., ve Laur, A., “Sustainability of Oil Shale-Based Electricity Production”, **Oil Shale**, 2003, C. 20, S. 3, s. 388–397.

Thompson, Wayne C., “Citizenship and Borders: Legacies of Soviet Empire in Estonia”, **Journal of Baltic Studies**, Yaz 1998, C. 29, S. 2, s. 109-134.

Tillett, Lowell, “Ukrainian Nationalism and the Fall of the Shelest”, **Slavic Review**, Aralık 1975, C. 34, S. 4, s. 752–768.

Tilley, Virginia, “The Terms of the Debate: Untangling Language about Ethnicity and Ethnic Movements”, **Ethnic And Racial Studies**, Mayıs 1997, C. 20, S. 3, s. 497–523.

Tilly, Charles, “States and Nationalism in Europe 1492–1992”, **Theory and Society**, Şubat 1994, C. 23, S. 1, s. 131–146.

Tishkov, Valery A., “Forget the ‘Nation’: Post-Nationalist Understanding of Nationalism”, **Ethnic and Racial Studies**, Temmuz 2000, C. 23, S. 4, s. 625-650.

Tolz, Vera, “Rethinking Russian-Ukrainian Relations: a New Trend in Nation-Building in Post-Communist Russia?”, **Nations and Nationalism**, Nisan 2002, C. 8, S. 2, s. 235–253.

Trenin, Dmitri, “Russia Leaves the West”, **Foreign Affairs**, Temmuz-Ağustos 2006, C. 85, S. 4, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=3&hid=108&sid=b8c86961-25af-4f0f-a61f-b19c3ac59667%40sessionmgr104&bdata=JnNpdGU9ZWZhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=21326412>>, (08.01.2008).

Trenin, Dmitri, “Silence of the Bear”, **NATO Review**, İlkbahar 2002, s. 7–9.

Tuminez, Astrid S., “Nationalism, Ethnic Pressures and the Break-up of the Soviet Union”, **Journal of Cold War Studies**, Sonbahar 2003, C. 5, S. 4, s. 81-136.

Ucen, Peter, “Parties, Populism and Anti-Establishment Politics in East Central Europe”, **SAIS Review**, Kış-İlkbahar 2007, C. 27, S. 1, s. 49–62.

Ulfelder, Jay, "Baltic Protest in the Gorbachev Era: Movement Content and Dynamics", **The Global Review of Ethnopolitics**, Mart-Haziran 2004, C. 3, S. 3–4, s. 23–43.

Unwin, T. ve Hewitt, V., "Banknotes and National Identity in Central and Eastern Europe", **Political Geography**, Kasım 2001, C. 20, S. 8, s. 1005–1028.

Ustenko, Oleg, "Steel and Coal Coke Sector in Ukraine: Can the Future be Predicted?", <http://www.edc.com.ua/free_papers/metallurgy-oleg2a.pdf>, (19.11.2008).

Vahl, Marius, "Is Ukraine Turning away from Europe?", **CEPS Policy Brief**, Ekim 2004, S. 57, <<http://se2.isn.ch/serviceengine/FileContent?serviceID=RESSpecNet&fileid=A73D6E99-571D-4F0F-B1A8-A4CCAE7182BB&lng=en>>, (22.01.2009).

Vakker, Triin ve Rohtmets, Priit, "Estonia: Relations between Christian and Non-Christian Religious Organisations and the State of Religious Freedom", **Religion, State and Society**, Mart 2008, C. 36, S. 1, s. 45–53.

Vallin, Jacques; Mesle, France; Adamets, Serguei ve PyrozHKov, Serhii, "A New Estimate of Ukrainian Population Losses during the Crises of the 1930s and 1940s", **Population Studies**, Kasım 2002, C. 56, S. 3, s. 249–264.

Verschik, Anna, "The Language Situation in Estonia", **Journal of Baltic Studies**, Sonbahar 2005, C. 36, S. 3, s. 283–316.

Vertkin, Dmitri, "Kazakhstan: Development Trends and Security Implications", **NATO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nato.int/acad/fellow/94-96/vertkin/05.htm>>, (02.02.2009).

Vihalemm, Peeter, "Changing Baltic Space: Estonia and Its Neighbours", **Journal of Baltic Studies**, Sonbahar 1999, C. 30, S. 3, s. 250–269.

Volovoj, Vadim "If War Starts Tomorrow, or What Happens if Russia Decides to Occupy the Baltic States", **Baltische Rundschau**, 20 Aralık 2008, <<http://www.baltische-rundschau.eu/?p=3197>>, (08.01.2009).

Von Hagen, Mark, "Does Ukraine have a History?", **Slavic Review**, Sonbahar 1995, C. 54, S. 3, s. 658–673.

Von Turckel, Nikolaus, "Estonian Trial Angers Moscow", **The Moscow Times**, 22 Mayıs 2008, s. 3.

Vöörmann, Rein ve Helemae, Jelena, “Ethnic Relations in Estonia’s Post-Soviet Business Community”, **Ethnicities**, Aralık 2003, C. 3, S. 4, s. 509–530.

Walker, William, “Nuclear Weapons and the Former Soviet Republics”, **International Affairs**, Nisan 1992, C. 68, S. 2, s. 255–277.

Watson, H. Seton, “Soviet Nationality Policy”, **Russian Review**, Ocak 1956, C. 15, S. 1, s. 3–13.

Way, Lucan A., “Rapacious Individualism and Political Competition in Ukraine, 1992-2004”, **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 2005, C. 38, S. 2, s. 191-205.

Weeks, Theodore R., “Russification and Lithuanians, 1863-1905” **Slavic Review**, İlkbahar 2001, C. 60, S. 1, s. 96–114.

Weinstein, Adam, “Russian Phoenix: the Collective Security Treaty Organization”, **The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations**, Kış-İlkbahar 2007, C. 8, S. 1, s. 167–180.

Weitz, Eric D., “Racial Politics without the Concept of Race: Reevaluating Soviet Ethnic and National Purges”, **Slavic Review**, İlkbahar 2002, C. 61, S. 1, s. 1-29.

Wetzel, Deborah L. “Ukraine: Moving Forward on Regional Development and Regional Policy”, **Dünya Bankası Resmi Internet Sitesi**, 5 Kasım 2001, <[http://wbln0018.worldbank.org/Apps/CCKDoclib.nsf/0ccd2811fe496e8785256896006bf443/e7b389621034274a8525714500734562/\\$FILE/Ukraine%20Regional%20Development%20Policy.doc](http://wbln0018.worldbank.org/Apps/CCKDoclib.nsf/0ccd2811fe496e8785256896006bf443/e7b389621034274a8525714500734562/$FILE/Ukraine%20Regional%20Development%20Policy.doc)>, (18.04.2008).

Whitmore, Brian ve Bigg, Claire, “Chornobyl: In Disaster’s Wake, a Fading Legacy of ‘Green’ Awareness”, **globalsecurity.org**, <<http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/ukraine/2008/ukraine-080425-rferl01.htm>>, (31.10.2008).

Wilson, Andrew, “Ukraine’s 2002 Elections: Less Fraud, More Virtuality”, **East European Constitutional Review**, Yaz 2002, C. 11, S. 3, <<http://www.law.nyu.edu/eecr/vol11num3/focus/wilson.html>>, (23.02.2008).

Wolczuk, Kataryna, “History, Europe and the ‘National Idea’: the Official Narrative of ‘National Identity in Ukraine’”, **Nationalities Papers**, Aralık 2000, C. 28, S. 4, s. 671–694.

Wolfers, Arnold, “National Security’ as an Ambiguous Symbol”, **Political Science Quarterly**, Aralık 1952, C. 67, S. 4, s. 481–502.

Woronowycz, Roman, “Dispute over Tuzla Changes Ukraine’s Stance towards Russia”, **The Ukrainian Weekly**, 2 Kasım 2003, C. 71, S. 44, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/2003/440301.shtml>>, (23.01.2009).

Woronowycz, Roman, “Russian-Ukrainian Dispute over Tuzla Escalates”, **The Ukrainian Weekly**, 26 Ekim 2003, C. 71, S. 43, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/2003/430301.shtml>>, (23.01.2009).

Woronowycz, Roman, “Ukraine Russia Sign Long Awaited Bilateral Treaty”, **The Ukrainian Weekly**, 8 Haziran 1997, C. 23, S. 65, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/1997/239701.shtml>>, (21.01.2009).

Wright, Robin ve Tyson, Ann Scott, “U.S. Evicted from Air Base in Uzbekistan”, **The Washington Post**, 30 Temmuz 2005, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/07/29/AR2005072902038.html>>, (08.01.2009).

Wrobel, Ralph M., “Local Administration Reform in Estonia: Alternatives from an Economic Point of View”, **Post-Communist Economies**, Haziran 2003, C. 15, S. 2, s. 277-295.

Yapıcı, Merve İrem, “Bir Akdeniz Tarihçisi: ‘Fernand Braudel’”, **Doğu-Batı**, Kasım-Aralık-Ocak 2005–2006, C. 9, S. 34, s. 183–199.

Yapıcı, Merve İrem ve Yapıcı, Utku, “Kazakistan Seçimleri”, **Cumhuriyet Strateji**, 3 Eylül 2007, 4/166, s. 10–11.

Yapıcı, Utku, “Bronislav Malinovski Üzerinden Yeni Osmanlıcılığı Tartışmak”, **Jeopolitik**, Mayıs 2007, S. 40, s. 37–39.

Yapıcı, Utku, “Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Temmuz-Eylül 2008, C. 63, S. 3, s. 185–190.

Yehorova, Iryna, “Anthem ‘Shche Ne Vmerla Ukraine’ Performed on March 10, 1865: First Documented Evidence”, **The Day**, 22 Mart 2005, <<http://www.day.kiev.ua/134282/>>, (22.08.2008).

Yekelchuk, Serhy, “Stalinist Patriotism as Imperial Discourse: Reconciling the Ukrainian and Russian ‘Heroic Past,’ 1939–1945”, **Kritika: Explorations of Russian and Eurasian History**, Kış 2000, C. 3, S. 1, s. 51–80

Yelensky, Victor, “Religion, Church and State in the Post-Communist Era: the Case of Ukraine (with Special References to Orthodoxy and Human Rights Issues”, **Brigham Young University Law Review**, 2002, C. 2002, S. 2, s. 453–488.

Yermukanov, Marat, “Ethnic Policy in Kazakhstan Feeds Nationalism”, **Eurasia Daily Monitor**, 26 Ekim 2004, C. 1, S. 113, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=401&issue_id=3119&article_id=2368746>, (06.03.2008).

Yermukanov, Marat, “Kazakhstan Updates the Law on Religious Freedom”, **CACI Analyst**, 20 Haziran 2001, <<http://www.cacianalyst.org/newsite/?q=node/461>>, (09.04.2008).

Yermukanov, Marat, “Will Kazakh Authorities Avoid Extremist Pitfalls?”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Mayıs 2006, C. 4, S. 2, s. 63–67.

Yıldız, Nurçin, “Yorum: Kazakistan Seçimlerinin Ardından”, **USAK Stratejik Gündem**, <<http://www.stratejikkundem.com/haber.php?id=14962>>, (14.09.2008).

Yılmaz, Serpil, “İhaleden Önce Nazarbayev Tamince ile Tatil Yaptı”, **Milliyet**, 8 Temmuz 2007, <<http://www.milliyet.com.tr/2007/07/08/yazar/yilmaz.html>>, (28.11.2008).

Yushchenko, Victor, “Georgia and the Stakes for Ukraine”, **The Washington Post**, 25 Ağustos 2008, s. A17.

Zardykhan, Zharmukhamed, “Russians in Kazakhstan and Demographic Change: Imperial Legacy and the Kazakh Way of Nation Building”, **Asian Ethnicity**, Şubat 2004, C. 5, S. 1, s. 61–79.

Zhao, Suisheng, “A State-Led Nationalism: the Patriotic Education Campaign in Post-Tiananmen China”, **Communist and Post-Communist Studies**, Eylül 1998, C. 31, S. 3, s. 287–302.

Zhu, Tianbiao, “Nationalism and Chinese Foreign Policy”, **The China Review**, Sonbahar 2001, C. 1, S. 1, s. 1–27.

TEZLER

Blackmon, Pamela E., “Connecting the Dots: a Historical and Political Analysis of Economic Reform and its Relationship to Foreign Investment and Business in Kazakhstan and Uzbekistan”, (yayınlanmamış doktora tezi, University of Miami Department of Philosophy), 2004.

Bremmer, Ian, “The Politics of Ethnicity: Russians in the New Ukraine”, (yayınlanmamış doktora tezi, Stanford University Department of Political Science), 1994.

Del Rosso, Stephen J. “Bringing the Globe Back in: an Analysis of the Effects of Globalisation on National Self-Determination through Application of Rogers Brubaker’s ‘Triadic Nexus’ of Nationalism to the Case of Estonia”, (yayınlanmamış doktora tezi, University of Pennsylvania Faculty of Philosophy), 2004.

Kuzhabekova, Aliya S., “Past, Present and Future of Language Policy in Kazakhstan”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, University of North Dakota), 2003.

Rottier, Pete, “Creating the Kazakh Nation: the Intelligentsia’s Quest for Acceptance in the Russian Empire, 1905–1920”, (yayınlanmamış doktora tezi, University of Wisconsin Department of History), 2005.

Stefany, Michael G., “Ethnic Battleground: the December 1986 Alma-Ata Events and the Developing Kazakh Idea”, (yayınlanmamış doktora tezi, University of Kansas Department of History), 2003.

Stevens, Christopher A., “Identity Politics and National Security: Estonia, Kazakhstan and Ukraine Compared”, (yayınlanmamış doktora tezi, Brandeis University Department of Politics), 2004.

KONFERANS TEBLİĞLERİ

Ahonen, Sirkka, **Stereotypes of Peoples and Politics in Estonian and Finnish History Textbooks**, European Standing Conference of History Teachers Associations, (Bulletin Nr 14/2001), <<http://mitya.bos.ru/euroclio/world/estfinster.html>>, (21.06.2008).

Bleiere, Diana, **Post-War Period (1944–1953) in the History of the Baltic States: Current Research Trends and Problems**, International Conference on Totalitarian Regimes in the Baltic: Research Findings and Issues, Riga, 3–4 Haziran 2004.

Dave, Bhavna, **Minorities and Participation in the Public Life: Kazakhstan**, Kasım 2004'te Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından düzenlenen 'Azınlık Hakları: Orta Asya'da Kültürel Çeşitlilik ve Kalkınma' başlıklı seminer, Bişkek, <<http://huachen.org/english/issues/minorities/docs/WP5.doc>>, (18.05.2008).

Sokolov, Boris, **The Baltic States in 1939–1945 in Russian Historiography: Counter Nationalism**, International Conference on Totalitarian Regimes in the Baltic: Research Findings and Issues, Riga, 3–4 Haziran 2004.

Özügürlü, H. Yasemin, **Rusya'da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu**, VI. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi, Ankara, ODTÜ, 11–14 Eylül 2002.

Diğer Kaynaklar

“100 Hit the Streets of Tallinn to Mark Bronze Soldier Riots”, **The Moscow Times**, 28 Nisan 2008, s. 3.

“1940–1992, Soviet Era and the Restoration of Independence”, <http://www.estonica.org/eng/lugu.html?menyy_id=99&kateg=43&alam=61&leht=13>, (02.02.2008).

“1986 December Events Showed People's Striving for Independence”, **Kazinform**, 17 Aralık 2006, <<http://inform.kz/showarticle.php?lang=eng&id=147080>>, (03.09.2008).

“1990: Ukraine in Transition”, **The Ukrainian Weekly**, 30 Aralık 1990, C. 58, S. 52, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/1990/529007.shtml>>, (02.02.2008).

“1999 Regular Report from the Commission on Estonia's Progress towards Accession”, <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/estonia_en.pdf>, (25.03.2008).

“2000 Regular Report – From the Commission on Estonia’s Progress towards Accession”, 8 Kasım 2000, <http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/2491/1/progress_report_2000_estonia.pdf>, (21.04.2008).

“50th Anniversary of the Liberation of Ukraine: Combatant Plane during the Second World War”, <<http://www.philnet.fr/eng/cyber/ukraine/19940130.html>>, (26.08.2008).

“A Brief History of the Orthodox Church of Estonia”, **EAOK Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.orthodoxa.org/GB/estonia/documentsEOC/a%20brief%20history.htm>>, (07.04.2008).

“A Charter of Partnership among the United States of America and the Republic of Estonia, Republic of Latvia and Republic of Lithuania”, **ABD Dışışleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, 16 Ocak 1998, <http://www.state.gov/www/regions/eur/ch_9801_baltic_charter.html>, (10.01.2009).

“ABD-Çek Füze Anlaşması”, **BBC Türkçe**, <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/07/080708_czech_us_new.shtml>, (08.01.2009).

“ABD-Polonya Füze Anlaşması Tamam”, **BBC Türkçe**, 15 Ağustos 2008, <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/08/080815_us_poland.shtml>, (08.01.2009).

“Abilov Bulat Mukishevitch”, **Eurasian Home**, <<http://www.eurasianhome.org/ml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&country=98&letter=all&person=443&s=gdfpfh55hwzk1k452gchry55>>, (28.11.2008).

“About Number and Composition of Ukraine by Data All-Ukrainian Population Census 2001”, **Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>>, (08.08.2008).

“About the Relations between the Republic of Kazakhstan and OSCE”, **Kazakistan Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/en/content/policy/organizations/OCSE>>, (30.04.2008).

“About the Visegrad Group”, **Visegrad Grubu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=858>>, (01.01.2009).

“Accused in Estonia, Honoured in Russia”, **Russia Today**, 29 Mayıs 2008, <<http://russiatoday.ru/25427>>, (20.06.2008).

“Activities”, **Estonya İşgaller Müzesi Resmi Internet Sitesi** <<http://www.okupatsioon.ee/english/activities/index.html>>, (27.06.2008).

“Aliya Moldagulova’s Memorial Complex Opened in Astana”, **Kazinform**, 3 Temmuz 2008, <<http://www.inform.kz/showarticle.php?lang=eng &id=166599>>, (12.09.2008).

“Announcement of Withdrawal from the ABM Treaty”, **The White House**, 13 Aralık 2001, <<http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/12/20011213-2.html>>, (08.01.2009).

“Anthems of Union Republics”, <<http://www.hymn.ru/15-union-republics/index-en.html>>, (17.09.2008).

“Art-What We Don’t Have”, **Estonica**, <http://www.estonica.org/eng/lugu.html?kateg=41&menyy_id=874&alam=57&leht=3>, (18.06.2008).

“Astana Authorities Relocating Monument to Victims of Political Repression”, **Interfax Kazakistan Haber Ajansı**, 11 Haziran 2008, <http://www.interfax.kz/?lang=eng&int_id=10&function=view&news_id=1889>, (12.09.2008).

“Astana to be Renamed?”, **The Moscow Times**, 5 Haziran 2008, s. 4.

“Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı”, <<http://www.yerelnet.org.tr/uluslararasi/avrupakonseyanlasma6.php>>, (29.03.2008).

“Avrupa Komşuluk Politikası ve İpuçları”, **Diplomatik Gözlem**, <http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=3443>, (25.04.2008).

“Axis of Evil Shaping against Moscow”, **Kommersant**, 3 Mart 2005, <<http://www.kommersant.com/page.asp?id=-5141>>, (26.08.2008).

“Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Açıldı”, **Amerika’nın Sesi – Türkçe**, 25 Mayıs 2005, <<http://www.voanews.com/turkish/archive/2005-05/2005-05-25-voa4.cfm>>, (08.01.2009).

“Baltık Ülkesi Estonya, Moskova’yı Kızdırdı”, **Radikal**, 28 Nisan 2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=219685&tarih=28/04/2007>>, (19.06.2008).

“Baltic States Refuse Russia’s Security Guarantee”, **Xinhua Haber Ajansı**, 10 Kasım 1997, <<http://www.encyclopedia.com/doc/1P2-18080993.html>>, (10.01.2009).

“Belarus Considers Buying Advanced Russian Air Defense System”, **RIA Novosti**, 16 Ocak 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080116/97109906.html>>, (22.04.2008).

“Belarus to Deploy Russian S–300 Missile Systems”, **People’s Daily**, 31 Mart 2006, <http://english.peopledaily.com.cn/200603/31/eng20060331_254865.html>, (22.04.2008).

“Belorussiya Kupit Rassiyskiye Zenitna-Raketniye Kompleksiy S–400 - Белоруссия Купит Российские Зенитно-Ракетные Комплексы С-400”, **RIA Novosti**, 21 Şubat 2008, <http://rian.ru/defense_safety/20080221/99781704.html>, (22.04.2008).

<bi.gazeta.pl/im/6/4878/m4878336.jpg>, (28.01.2009).

“Biography”, **Akezhan Kajegeldin’in Kişisel Internet Sitesi**, <http://www.kazhegeldin.org/index.php?option=com_content&task=view&id=25&Itemid=44>, (28.11.2008).

“Borjomi Declaration”, **Gürcistan Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, 12 Ağustos 2005, <<http://www.president.gov.ge/?l=E&m=5&sm=2&id=451>>, (28.01.2009).

“Bronze Soldier of Tallinn”, <http://en.wikipedia.org/wiki/Bronze_Soldier_of_Tallinn>, (19.06.2008).

“Bucharest Summit Declaration”, **NATO Resmi Internet Sitesi**, 3 Nisan 2008, <<http://www.nato.int/docu/pr/2008/p08-049e.html>>, (29.04.2008).

“Canada Recognizes the Holodomor as a Genocide”, <<http://susk.ca/2008/05/29/canada-recognizes-the-holodomor-as-a-genocide/>>, (08.07.2008).

“Capital Idea for a Present”, **Economist**, 12 Haziran 2008, <http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=11541304>, (26.09.2008).

“Cengiz Han’ın 16 Milyon Torunu Var”, **Hürriyet**, 22 Mayıs 2007, <<http://rama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=6555355>>, (11.09.2008).

“Central Asia’s ‘Perfect Couple’ Wed”, **BBC News**, 19 Temmuz 1998, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/135429.stm>>, (28.11.2008).

“Changes in the Street Names of Tallinn 1987–2008”, **Estonya Dil Enstitüsü Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.eki.ee/knab/tallinn2.htm>>, (28.06.2008).

“Chronology of Estonian Accession to EU”, **Estonya Parlamentosu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.riigi.kogu.ee/index.php?id=35161>>, (05.01.2008).

“Chronology of Issue of Hryvnia Banknotes”, **Ukrayna Milli Bankası Resmi Internet Sitesi**, <http://www.bank.gov.ua/EngL/Bank_coin/Banknoty/banknoty.tm>, (25.08.2008).

“CIS Inter Parliamentary Assembly Meeting Takes Place in St. Petersburg”, **Belarus Dışışleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, 2 Şubat 2002, <<http://www.mfa.gov.by/en/press/news/2002-02-01-3.html>>, (22.01.2009).

“Communist Losing Bid for Top Job in Ukraine”, **New York Times**, 15 Kasım 1999, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9C06E7DB123DF936A25752C1A96F958260>>, (19.02.2008).

“Constitution of the Republic of Estonia”, **Estonya Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.ee/en/estonia/constitution.php>>, (26.02.2008).

“Constitution of Ukraine”, **Ukrayna Parlamentosu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.rada.gov.ua/const/conengl.htm>>, (05.04.2008).

“Constitution of Ukraine as of 25 May 2006”, <[http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL\(2006\)070-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL(2006)070-e.asp)>, (28.01.2009).

“Constitutional Court: Cinemas must Show Films in Ukrainian”, **The Ukrainian Weekly**, 30 Aralık 2007, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/2007/520702.shtml>>, (29.03.2008).

Contemporary Interethnic Relations in the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakistan Kültür ve Bilgi Bakanlığı, 26 Temmuz 2007, <tandis.odih.r.pl/documents/fulltext/03722.pdf>, (21.03.2008).

“Country Profile – Relations with Estonia”, **Avrupa Birliği Komisyonu Resmi Internet Sitesi**, <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/enlargement_process/past_enlargements/eu10/estonia_en.htm>, (03.01.2009).

“Currency Gallery: Kazakhstan”, <<http://www.banknotes.com/kz.htm>>, (25.09.2008).

“Currency Gallery: Ukraine”, <<http://www.banknotes.com/ua.htm>>, (25.08.2008).

“Customs Union of Belarus, Russia, Kazakhstan to be up and Running by 2010”, **Belarus Devlet Gümrük Komitesi Resmi Internet Sitesi**, 30 Temmuz 2007, <<http://gtk.gov.by/en/news?id=633>>, (30.11.2008).

“Deputies of Lviv Regional Rada Announce 2008 Year of Stepan Bandera”, **Ukrayna Radyosu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nrcu.gov.ua/index.php?id=148&listid=57377>>, (13.08.2008).

“Economic Cooperation Organization”, **Kazakistan Cumhuriyeti D    leri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/en/content/policy/inegration/ECO>>, (05.05.2008).

Erdemir’i Kaçıran Mittal Ukrayna’da Rekor Fiyat Verdi”, **Referans**, 25 Ekim 2005, <http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=26335>, (18.11.2008).

“Eski Sovyet  lkelerinden Askeri  ıkı ”, **CNN Türk Internet Sitesi**, 4  ubat 2009, <<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/02/04/eski.sovyet.ulkelerinden.askeri.cikis/512144.0/index.html>>, (04.02.2009).

“Estonia and the Council of Europe”, **Avrupa Konseyi Resmi Internet Sitesi**, <http://www.coe.int/T/E/Com/About_Coe/Member_states/e_est.asp#TopOfPage>, (05.01.2009).

“Estonia Cleaned up Soviet Era Radioactive Waste Dump at Sillamäe”, **The Baltic Course**, 21 Ekim 2008, <<http://www.baltic-course.com/eng/energy/?doc=6363>>, (29.10.2008).

“Estonia-EU Relations”, **Avrupa Birli ı Komisyonu Resmi Internet Sitesi**, <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/enlargement_process/past_enlargements/eu10/estonia_en.htm>, (06.01.2009).

“Estonia Population by Sex, Ethnic Nationality and Country”, **Statistics Estonia**, <<http://pub.stat.ee/px-web.2001/temp/PO0222200832155284.xls>>, (21.03.2008).

“Estonia Removes SS Monument”, **BBC News**, 24 Temmuz 2002, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/2148732.stm>>, (22.06.2008).

“Estonia Today – 22 September 1944: From One Occupation to Another”, **Fact Sheet**, Eylül 2006, <http://web-static.vm.ee/static/failid/007/22_september_1944.pdf>, (19.06.2008).

“Estonia Today, Holidays in 2008”, **Fact Sheet**, Mayıs 2006, <http://web-static.vm.ee/static/failid/056/Holidays_2008.pdf>, (25.06.2008).

“Estonia Today – Presidential Elections”, **Fact Sheet**, Ekim 2006, <http://web-static.vm.ee/static/failid/422/Presidential_elections_2006.pdf>, (17.02.2008).

“Estonian Balance of Payments Yearbook 2005”, **Estonya Merkez Bankası Resmi Internet Sitesi**, <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/mbaasta/_2005/fullbop05.pdf>, (13.11.2008).

“Estonian Balance of Payments Yearbook 2007”, **Estonya Merkez Bankası Resmi Internet Sitesi**, <http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/mbaasta/_2007/fullbop07.pdf>, (13.11.2008).

“Estonian Banknotes”, **Estonya Bankası Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.eestipank.info/pub/en/yldine/pangatahed/pangatahed/index.html?objId=283898>>, (25.06.2008).

“Estonian Declaration of Independence, 24 February 1998”, **Estonya Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.ee/en/estonia/>>, (16.06.2008).

“Estonian History Museum”, **Estonya Müzeleri Bilgi Merkezi Internet Sitesi**, <http://www.muuseum.ee/en/muuseumid/eesti_muuseumid/by_theme?action=details&museum_id=7>, (27.06.2008).

“Estonian Leader Urges End to Strike by Russians”, **The New York Times**, 15 Ağustos 1989, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=950DE0DA1F3FF936A2575BC0A96F948260&partner=rssnyt&emc=rss>>, (31.10.2008).

“Estonian Liberation Movement Museum at Lagedi”, **Estonya Müzeleri Bilgi Merkezi Internet Sitesi**, <http://www.muuseum.ee/en/muuseumid/eesti_muuseumid/by_alphabet?action=details&museum_id=50>, (27.06.2008).

“Estonian National Museum – What is it?”, **Estonya Milli Müzesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.erm.ee/?lang=ENG &node=70>>, (27.06.2008).

“Estonian Museum History”, **Estonya Müzeleri Bilgi Merkezi Internet Sitesi**, <<http://www.muuseum.ee/en/ajalugu/>>, (27.06.2008).

“Estonian Preliminary Balance of Payments for the Second Quarter of 2008”, **Estonya Merkez Bankası Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.eestipank.info/pub>>

en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/MBkvart/_2008_2.pdf?objId=1195878>, (13.11.2008).

“Estonian Republic”, **Riigiportaal**, <http://www.eesti.ee/eng/riik/eesti_vabariik/>, (21.02.2009).

“Estonian Trial Denied”, **The Moscow Times**, 23 Mayıs 2008, s. 2.

“Estonia’s Decision to Dismantle Monument to Soviet Soldier Desecrates WWII History”, **Pravda**, 26 Nisan 2007, <<http://english.pravda.ru/russia/politics/26-04-2007/90498-estonia-0>>, (19.06.2008).

“Estonskaye Şou: Lejaçevo Byut - Эстонское Шоу: Лежачего Бьют”, **Moskovski Komsomolets**, 22 Mayıs 2008, s. 2.

“Estonskiy İstorik: Pabeda SSSR nad Faşizmom: Eta ‘Skazka’ - Эстонский Историк: Победа СССР над Фашизмом: Это ‘Сказка’”, **Regnum.ru**, 16 Haziran 2006, <www.regnum.ru/news/658400.html>, (19.06.2008).

Estonya Devlet İstatistik Kurumu Resmi Internet Sitesi, <<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp>>, (17.04.2008).

Estonya Milli Seçim Komitesi Resmi Internet Sitesi, <<http://www.vvk.ee/r03/paeveng.stm#>>, (23.02.2008).

Estonya Milli Seçim Komitesi Resmi Internet Sitesi, <http://www.vvk.ee/r92/vtl_start.stm>, (08.02.2008).

Estonya Milli Seçim Komitesi Resmi Internet Sitesi, <http://www.vvk.ee/r95/pv_start.stm>, (17.02.2008).

Estonya Milli Seçim Komitesi Resmi Internet Sitesi, <http://www.vvk.ee/r99/vtl_start.stm> (05.05.2008).

“Estonya’da Anıt Savaşı”, **Milliyet**, 28 Nisan 2007, <http://www.milliyet.com.tr/2007/04/28/dunya/axdun_01.html>, (19.06.2008).

“Ethnic Memorial Complex Map of Kazakhstan Atameken”, **Astana Belediyesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.astana.kz/eng/city/kultur/museum/atameken/>>, (26.09.2008).

“EU and Ukraine Launch Free Trade Agreement Negotiations”, <trade.ec.europa.eu/doclib/html/137782.htm>, (24.11.2008).

“EU Funded Project ‘Assistance to Regional Development in Ukraine’ Contributes to Development of the Ukrainian Regions”, **Avrupa Komisyonu**

Ukrayna Delegasyonu Resmi Internet Sitesi, <<http://www.delukr.ec.europa.eu/page40391.html>>, (18.04.2008).

“European Commission External Relations with Ukraine”, **Avrupa Birliği Komisyonu Resmi Internet Sitesi**, <http://ec.europa.eu/external_relations/ukraine/index_en.htm>, (25.04.2008).

“Explanatory Memorandum on a Protocol to the EU/ Ukraine Partnership and Cooperation Agreement”, <<http://www.fco.gov.uk/en/about-the-fco/publications/treaty-command-papers-ems/explanatory-memoranda/explanatory-memoranda-1997/euukriane>>, (20.01.2009).

“Facts about the History of the University of Tartu”, **Tartu Üniversitesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.ut.ee/general/history>>, (13.06.2008).

“Field Listing – Land Boundaries”, **CIA Resmi Internet Sitesi**, <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2096.html>>, (21.02.2009).

“From History of the Registrations and Censuses of the Population of the World”, **Ukrayna Devlet İstatistik Kurumu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/history/>>, (14.05.2008).

“Galymzhan Zhakiyanov”, <<http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Galymzhan-Zhakiyanov>>, (28.11.2008).

“Geografiçeskaya Struktura Vneşney Targovliya Ukrainiy Tavarami za Yanvar-Sentyabr 2007 Goda - Географическая Структура Внешней Торговля Украины Товарами за Январь-Сентябрь 2007 Года”, <<http://ukrrudprom.com/data/htmls/rteyw301107.php>>, (21.11.2008).

“Gorbachev Denounces Estonia’s Decleration”, **The New York Times**, 13 Ağustos 1990, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9C0CEED9153FF930A2575BC0A966958260>>, (05.11.2008).

“Head of Ukrainian Greek Catholic Church Celebrates His 75th Birthday”, **Unian News Agency**, 3 Mart 2008, <<http://unian.net/eng/news/news-239181.html>>, (08.04.2008).

“History and Organization”, **Baltık Denizi Devletleri Konseyi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.cbss.st/history/>>, (02.01.2009).

“History of Ukraine-NATO Relationship”, <<http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=en&part=cooperation&sub=history>>, (28.03.2005).

“How Estonia Sung a Revolution – Film Explores Voices of Oppressed”, **Sun-Sentinel Broward Edition**, 16 Nisan 2008, s. 5.

<<http://astana.dan.kz/UserFiles/Image/gorod/pam/kenesary.jpg>>, (05.09.2008).

<<http://commons.wikimedia.org>>, (08.07.2008).

<http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:GUAM_Summit_2006.jpg>, (26.08.2008).

<<http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/showReport.do?method=showReport>>, (31.10.2008).

<http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/why/index_en.htm>, (18.04.2008).

<<http://edition.cnn.com/WORLD/election.watch/europe/ukraine2.html>>, (19.02.2008).

<<http://education.stateuniversity.com/pages/1594/Ukraine-HISTORY-BACKGROUND.html>>, (02.01.2008).

<<http://en.wikipedia.org/wiki/Dnipropetrovsk>>, (17.02.2008).

<http://en.wikipedia.org/wiki/Estonian_Age_of_Awakening>, (16.12.2007).

<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Census_1937.gif>, (13.03.2009).

<http://en.wikipedia.org/wiki/Lesya_Ukrainka>, (26.08.2008).

<http://en.wikipedia.org/wiki/Russians_in_Ukraine>, (14.05.2008).

<http://en.wikipedia.org/wiki/Toomas_Hendrik_Ilves>, (22.02.2008).

<http://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_SSR>, (05.01.2007).

<http://en.wikipedia.org/wiki/West_Ukrainian_People's_Republic>, (05.01.2007).

<http://farm1.static.flickr.com/14/13882339_f1e9b7032e.jpg?v=0>, (05.09.2008).

<<http://flickr.com/photos/65817306@N00/66742509/>> (10.10.2008).

<http://gska2.gov.rada.ua:7777/site/const_eng/State_arms.htm>, (13.08.2008).

<<http://home.nestor.minsk.by/fsunews/ukraine/1995/ua153.html>>, (26.08.2008).

<<http://infokz.com/photo/eng/index.php?ord=list&ras=monuments>>, (12.09.2008).

<<http://infokz.com/photo/eng/index.php?ord=show&lng=2&ras=monuments&id=12>>, (05.09.2008).

<<http://infokz.com/photo/eng/index.php?ord=show&lng=2&ras=monuments&id=35>>, (12.09.2008).

<http://infokz.com/photo/snipers_memorial_front.jpg>, (12.09.2008).

<<http://inform.kz/showarticle.php?lang=eng&id=144658>>, (12.09.2008).

<http://kaztourism.kz/eng/almaty_city.htm>, (12.09.2008).

<http://kaztourism.kz/eng/almaty_city_files/repseq.jpg>, (05.09.2008).

<http://media.npr.org/programs/atc/features/2007/mar/central_asia/nazarbayev_hand200.jpg>, (14.09.2008).

<<http://nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Kazakhstan-FOREIGN-TRADE.html>>, (02.12.2008).

<<http://pub.stat.ee/px-web.2001/temp/PO0222200832155284.xls>>, (21.03.2008).

<<http://timelines.ws/countries/KAZAKHSTAN.HTML>>, (28.11.2008).

<http://travel.aviastar.org/eesti/tallinn/bronze_soldier/bronze_soldier_of_tallinn_1.jpg>, (10.10.2008).

<<http://ukraineplaces.com/central-ukraine/kyiv-top7-places-to-visit>>, (10.10.2008).

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/55/Kazakhstan_provinces_blank.png>, (12.02.2009).

<[http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/aa/The_Monument_to_the_Victims_of_Ukrainian_Insurgent_Army_\(UPA-OUN\)_Simferopol%2C/Ukraine_2007..jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/aa/The_Monument_to_the_Victims_of_Ukrainian_Insurgent_Army_(UPA-OUN)_Simferopol%2C/Ukraine_2007..jpg)>, (13.08.2008).

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/df/Russia_-_Spitsbergen.PNG>, (07.03.2009).

<http://vp2001-2006.vpk.ee/en/duties/press_releases.php?gid=58205>, (02.02.2008).

<http://wpcontent.answers.com/wikipedia/commons/thumb/d/d0/USSR_Republics_Numbered_Alphabetically.png/550px-USSR_Republics_Numbered_Alphabetically.png>, (24.03.2009).

<<http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-4351.html>>, (03.11.2008).

<http://www.ecosecretariat.org/MainMenu/member_countries.htm>, (05.05.2008).

<<http://www.fco.gov.uk/en/about-the-fco/countryprofiles/europe/estonia?profile=intRelations&pg=4>>, (21.04.2008).

<http://www.forbes.com/lists/2007/10/07billionaires_Timur-Kulibaev_9QF5.html>, (28.11.2008).

<<http://www.kazpost.kz/marks200/001.jpg>>, (04.10.2008).

<<http://www.kazpost.kz/marks200/026.jpg>>, (04.10.2008).

<<http://www.kazpost.kz/marks200/028.jpg>>, (04.10.2008).

<<http://www.kazpost.kz/marks200/087.jpg>>, (04.10.2008).

<<http://www.kazpost.kz/marks200/088.jpg>>, (04.10.2008).

<<http://www.kazpost.kz/marks200/209.jpg>>, (04.10.2008).

<<http://www.kazpost.kz/marks2007/595.jpg>>, (04.10.2008).

<<http://visualrian.com/images/item/170049>>, (13.08.2008).

<http://wumag.kiev.ua/20062/P62_3.jpg>, (08.07.2008).

<<http://www.algonet.se/bert/estica/stamps.html>>, (28.06.2008).

<<http://www.assembly.kz>>, (20.03.2008).

<<http://www.atameken-map.kz/>>, (26.09.2008).

<<http://www.banknotes.com/KZ12.JPG>>, (26.09.2008).

<<http://www.banknotes.com/kz13.htm>>, (26.09.2008).

<<http://www.banknotes.com/kz28.htm>>, (26.09.2008).

<<http://www.banknotes.com/KZ7.JPG>>, (26.09.2008).

<<http://www.britannica.com/eb/article-30115/Ukraine#404772.hook>>, (04.02.2008).

<http://www.cisrrib.gc.ca/en/research/publications/index_e.htm?docid=197&cid=0&sec=CH03#3>, (27.02.2008).

<<http://www.collectrussia.com/images/z/957.jpg>>, (21.08.2008).

<<http://www.culturalpolicies.net/web/estonia.php?aid=421>>, (21.03.2008).

<http://www.day.kiev.ua/img/131087/2-6-2.jpg>>, (10.10.2008).
<http://www.electionguide.org/election.php?ID=718>>, (19.02.2008).
<http://www.electionguide.org/election.php?ID=780>>, (19.02.2008).
http://www.estonica.org/eng/lugu.html?kateg=41&menyy_id=101&alam=56&tekst_id=130>, (06.04.2008).
http://www.estonica.org/eng/lugu.html?menyy_id=99&kateg=43&alam=61&leht=6>, (29.12.2007).
<http://www.fas.org/spp/guide/russia/facility/baikonur.htm>>, (14.12.2007).
<http://www.feldgrau.com/est-mon.jpg>>, (10.10.2008).
http://www.ide.go.jp/English/Publish/Mes/pdf/51_cap1_2.pdf>, (05.05.2008).
<http://www.karpatok.uzhgorod.ua/english/politics.html>>, (20.03.2008).
<http://www.kazakhembus.com/Constitution.html>>, (16.03.2008).
<http://www.kazakhstanembassy.org.uk/cgi-bin/index/225>>, (04.04.2008).
<http://www.kazpost.kz/marks200/001.jpg>>, (04.10.2008).
<http://www.kazpost.kz/marks200/026.jpg>>, (04.10.2008).
<http://www.kazpost.kz/marks200/028.jpg>>, (04.10.2008).
http://www.kaztourism.kz/eng/almaty_city.htm>, (12.09.2008).
<http://www.kievcityguide.net/cathchurches.htm>>, (09.07.2008).
http://www.locr.com/photo_detail.php?id=14691&ref=22&index=2&user_id=1116>, (21.08.2008).
<http://www.meis.ee/eng/Foundation/activityplan>>, (05.03.2008).
http://www.newscloud.com/image_files/story_28098.jpg>, (23.01.2009).
<http://www.philnet.fr/eng/cyber/ukraine.index.html>>, (26.08.2008).
http://www.postimees.ee/foto/6/8/11338646cc89f4746af_2.jpg>, (10.10.2008).
<http://www.president.ee/en/estonia/constitution.php?gid=81907>>, (04.04.2008).
<http://www.s-keskus.arhiiv.ee/eng/next.htm>>, (18.06.2008).
<http://www.singingrevolution.com>>, (28.06.2008).
<http://www.suure-jaani.ee/linn/ingl/sights.html>>, (10.10.2008).

<http://www.traveltoukraine.org/images/Ukraine_Photos/st_olha_kyiv.jpg>, (08.07.2008).

<[http:// www.ualberta.ca/~cius/](http://www.ualberta.ca/~cius/)>, (06.07.2008).

<<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language/>>, (20.05.2008).

<http://www.ukrcensus.gov.ua/g/d5_other.gif>, (05.05.2008).

<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/nationality_population/graphic/>, (05.05.2008).

<<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>>, (05.05.2008).

<http://www.ukrchicago.com/inform/dovidky/basic_facts.html>, (21.02.2009).

<<http://www.ushmm.org/assets/estonia.htm>>, (11.06.2008).

<<http://www.valitsus.ee/?id=6538>>, (22.02.2008).

<http://www.vm.ee/estonia/kat_340/pea_172/1001.html>, (08.02.2008).

<<http://www.welcometoestonia.ee>>, (10.10. 2008).

<<http://www.worldatlas.com/aatlas/infopage/azovsea.gif>>, (23.01.2009).

<<http://www.worldatlas.com/webimage/flags/countrys/zzzflags/uallarge.gif>>, (13.08.2008).

<<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%2D%E2%F0>>, (15.03.2008).

“Illusionary Neutrality or Guarantee of Security”, **Kyiv Weekly**, 1 Kasım 2006, <<http://weekly.com.ua/?art=1162333392>>, (17.01.2009).

Ilves, Toomas Hendrik, “The Baltic States: Back to Europe through the University of Washington”, Address to the University of Washington Baltic Studies Program, Seattle, Washington, 20 Haziran 1995, <<http://depts.washington.edu/baltic/newsletter/ilvesaddress.html>>, (13.06.2008).

“Interethnic Love and Marriages on the Rise in Kazakhstan – Trend can Lead to the Creation of ‘Eurasian Ethnicity’, Scientist Says”, **Kazakhstan News Bulletin**, 19 Şubat 2003, C. 1, S. 10, <<http://www.kazakhembus.com/021903.html>>, (10.08.2008).

International Observer Guide – OSCE/ODIHR EOM to Kazakhstan 2007.

“Interview with President Yushchenko”, **Times Online**, 23 Ağustos 2008, <<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article4593424.ece>>, (26.01.2009).

“Introduction”, **İnsanlığa Karşı Suçları Soruşturma Estonya Uluslararası Komisyonu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.historycommission.ee/temp/index.htm>>, (15.06.2008).

“İstoriya Razvitiya Parlamentarizma v Kazahstane - История Развития Парламентаризма в Казахстане”, **Kazakistan Parlamentosu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.parlam.kz/Information.aspx?doc=5&lan=ru-RU>>, (04.04.2008).

“Із Іstorii Ukrainskih Deneg - Из Истории Украинских Денег”, **Zerkalo Nedeli**, 8 Eylül 2006, C. 612, S. 33, <<http://www.zn.kiev.ua/2000/2040/54364/>>, (25.08.2008).

“January 1994”, **NATO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nato.int/docu/update/1994/9401e.htm>>, (06.01.2009).

“June 1994”, **NATO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nato.int/docu/update/1994/9406e.htm>>, (06.01.2009).

“Just Do It’ Interview with Mart Laar”, **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 497–499.

“Kalev’s Son – an Abridged Account of Estonia’s Influential 19th Century Epic, the Kalevipoeg”, <<http://www.balticsww.com/kalev.htm>>, (16.06.2008).

“Kazakh Administrative Divisions”, <http://www.worldstatesmen.org/Kazakh_admin.html>, (26.09.2008).

“Kazakh Head Hails Inter-ethnic Accord on May Day”, **Eurasianet**, 2 Mayıs 2001, <<http://www.eurasianet.org/resource/kazakhstan/hypermail/200105/0004.html>>, (04.10.2008).

“Kazakh Khanate”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Kazakh_Khanate#Kenesary_Khan_.281841.E2.80.941847.29>, (03.09.2008).

“Kazakh Muslim Board Sends Letter to President, for More Independence”, **Kazakhstan Daily Digest**, 12 Temmuz 2000, <<http://www.eurasianet.org/resource/kazakhstan/hypermail/200007/0006.html>>, (09.04.2008).

“Kazakh President Participates in Opening of Abylai Khan's Residence Museum in Petropavlovsk”, **Interfax-Kazakhstan**, 21 Ağustos 2008, <http://www.interfax.kz/?lang=eng&int_id=14&function=view&news_id=21759>, (26.09.2008).

“Kazakhstan 200 Tenge (2006)”, <<http://www.banknotes.com/kz28.htm>>, (26.09.2008).

“Kazakhstan: A Space Odyssey”, **RedOrbit**, 12 Aralık 2007, <http://www.redorbit.com/news/space/1179841/kazakhstan_a_space_odyssey/index.html?source=r_space>, (14.12.2007).

“Kazakhstan and International Organizations – OIC”, **Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/en/content/policy/organizations/OIC>>, (05.05.2008).

“Kazakhstan Celebrates Constitution Day”, **Kazakhstan News Bulletin**, 30 Ağustos 2001, C. 3, S. 31, <<http://www.kazakhembus.com/083001.html>>, (17.09.2008).

“Kazakhstan Celebrates Republic Day”, **Kabar Haber Ajansı**, <<http://en.kabar.kg/index.php?area=1&p=news&newsid=6179&high=celebrate>>, (17.09.2008).

“Kazakhstan: Ethnic Minorities Guaranteed Seats In Parliament”, **Radio Free Europe**, 27 Haziran 2007, <<http://www.rferl.org/featuresarticle/2007/06/05e6e776-954b-4961-8e94-02c5073d0297.html>>, (20.03.2008).

“Kazakhstan Picked to Chair OSCE”, **BBC News**, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/7123045.stm>>, (05.05.2008).

“Kazakhstan: Political Developments and the Situation of Minorities”, Şubat 1997, <http://www.cisrrib.gc.ca/en/research/publications/index_e.htm?docid=197&cid=0&sec=CH03&disclaimer=show>, (05.03.2008).

“Kazakhstan President Plans to Celebrate His Birthday by Declaring a National Holiday”, **Daily Mail**, 26 Haziran 2008, <<http://www.dailymail.co.uk/news/worldnews/article-1029734/Kazakhstan-president-planscelebrate-birthday-declaring-national-holiday.html>>, (17.09.2008).

“Kazakhstan Seeks Identity on the Big Screen”, **The Christian Science Monitor**, 8 Mayıs 2008, <<http://www.csmonitor.com/2008/0508/p20s01-woeu.html>>, (16.10.2008).

“Kazakhstani Sniper Aliya Moldagulova is the Hero of the Soviet Union”, **Kazinform**, 15 Haziran 2005, <<http://www.inform.kz/showarticle.php?lang=eng&id=127512>>, (12.09.2008).

“Kazakhstan’s Economic Results Jan-May 2008”, **Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazakhstan.org.tr/icerik.php?cid=133>>, (02.12.2008).

“Kazakhstan’s Parliament Adopts New National Anthem”, **Kazakistan Cumhuriyeti Hindistan Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazind.om/newsarchives/newsvol54.html>>, (17.09.2008).

“Kazakhstan’s Twin Track Foreign Policy”, **The Hindu**, 3 Kasım 2004, <<http://www.hindu.com/2004/11/03/stories/2004110313651300.htm>>, (01.02.2009).

“Kazakistan Cumhuriyeti Milli Marşı”, **Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazakhstan.org.tr/eng/icerik.php?cid=114>>, (17.09.2008)

“Kazakistan’da Altın Adam”, **Milliyet**, 4 Şubat 2005, <<http://www.milliyet.com.tr/2005/02/04/yasam/yas13.html>>, (02.09.2008).

“Kazakistan’da Ramstor İzdihamı”, **Milliyet**, 15 Mayıs 1999, <<http://www.milliyet.com.tr/1999/05/15/ekonomi/eko03.html>>, (28.11. 2008).

KGAÖ Resmi Internet Sitesi, <<http://www.dkb.gov.ru/start/index.htm>>, (03.02.2009).

“KGB Cells Museum”, **Tartu Şehir Müzesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://linnamuseum.tartu.ee/en/branches/kgb/museum.html>>, (27.06.2008).

“Kiev Oligarch Keeps It in Family”, **Reuters**, 1 Nisan 2004, <<http://www.artukraine.com/buildukraine/pinchuk.htm>>, (18.11.2008).

“Kiev Ratifies Treaties with Russia”, **The Russia Journal**, 20 Nisan 2004, <<http://www.russiajournal.com/node/17647>>, (22.01.2009).

Kievski Vedomosti, 20 July 1996.

“Kliment Voroshilov”, <http://en.wikipedia.org/wiki/Kliment_Voroshilov>, (21.08.2008).

“Konstitutsiya Ukrayini - Конституція України”, <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%2D%E2%F0>>, (15.03.2008).

“Konstitutsiya Verhovnoy Rady Avtonomnoy Respubliki Krim - Конституция Верховной Рады Автономной Республики Крым”, <<http://www.rada.crimea.ua/>>, (29.03.2008).

Kuchma, Leonid, “Speech before the Kyiv Diplomatic Corps”, **Uriadovyi Kurier**, 14 Ocak 1997.

“Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic on Languages in the Ukrainian Soviet Socialist Republic”, **Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)**, 1989, S. 44, <http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Ukraine/Ukraine_Language_English.htm>, (27.03.2008).

“Laws of Ukraine; Summaries of Selected Legislation (1991–1992)”, <<http://www.brama.com/law/lawsummary91.html#TaxationSystem1991>>, (06.11.2008).

“Linguistic Composition of Population”, **Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language/>>, (04.07.2008).

“Litauens Präsident in Interview - ‘Streben nach dem Imperium’”, **Süddeutsche Zeitung**, <<http://www.sueddeutsche.de/politik/165/310096/text/>>, (08.01.2009).

“London-based Oligarchs Face Cash Probe”, **The Independent**, 8 Ağustos 2004, <<http://www.independent.co.uk/news/business/news/londonbased-oligarchs-face-cash-probe-555761.html>>, (27.11.2008).

“MEP Tunne Kelam Calls to Boost NATO’s Military Presence in Estonia”, **Estonya Cumhuriyeti Washington Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, 25 Ağustos 2008, <<http://www.estemb.org/news/aid-2174>>, (12.01.2009).

“Message of the President of the Country to the People of Kazakhstan”, **Kazakistan Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=DD8E076B91B9CB66462572340019E60B&lang=en&L1=L1&L2=L1-10>, (04.10.2008).

“Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Estonia Statement, No. 27-I.”, **Estonya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, 3 Kasım 1997, <<http://www.vm.ee>>.

“Missile Threat: Putin not Kidding”, **News24.com**, 12 Haziran 2007, <http://www.news24.com/News24/World/News/0,,2-10-1462_2128775,00.html>, (27.01.2009).

“Monument to Alash Movement to be Erected in Semey”, **Kazinform**, 23 Temmuz 2008, <<http://www.inform.kz/index.php?lang=eng&select=archive§ion=alash#167520>>, (12.09.2008).

“Monuments, Obelisks and Sculptures”, **Astana Belediyesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.astana.kz/eng/city/kultur/pamyatniki/obeliskiskulpt/>>, (12.09.2008).

“Museum History”, **Estonya Tarih Müzesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.eam.ee/eng/history>>, (27.06.2008).

“Museum of Cultural Heritage”, **Kiev.inf**, <http://www.kiev.info/culture/cultural_heritage.htm>, (08.02.2009).

“Museum of the Great Patriotic War”, **Ukraine.com**, <<http://www.ukraine.com/museums/great-patriotic-war/>>, (08.02.2009).

“Museum of Ukrainian Revolution of 1917–1919 to be Opened in Kyiv”, **Ukrinform**, <<http://photo.ukrinform.ua/eng/current/photo.php?id=248718>>, (08.02.2009).

“Na Kirovogradşine President Prinyal Uçastiye b Atkrtii Pamıtніка Jertvam Galadamora - На Кировоградщине Президент Принял Участие в Открытии Памятника Жертвам Голодомора”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/10254.html>>, (13.08.2008).

“National Composition of Population”, **Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>>, (04.07.2008).

“National Emblem of the Republic of Kazakhstan”, **Astana Belediyesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.astana.kz/eng/city/obozrgoroda/symbols/gerbkz/>>, (16.09.2008).

“National Emblem of the Republic of Kazakhstan”, **Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=122AE45F9B1DF240462572340019E6E5&lang=en>, (16.09.2008).

“National Holiday”, **Estonya Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.ee/en/estonia/holidays.php>>, (25.05.2008).

“National Military Strategy 2005”, **Estonya Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, 18 Ocak 2005, <<http://www.mod.gov.ee/?op=body&id=369>>, (08.01.2009).

“National Symbols”, **Estonya Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.ee/en/estonia/symbols.php>>, (20.06.2008).

“National Symbols of Estonia”, **Estonya Enstitüsü Internet Sitesi**, <<http://www.einst.ee/publications/symbols/>>, (20.06.2008).

“Nations in Transit 2003: Country Report of Kazakhstan”, **Birleşmiş Milletler Kamu Yönetimi Ağı**, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispacee/unpan012422.pdf>>, (28.11.2008).

“NATO and Euro-Atlantic Partnership Council – the Relations between the Republic of Kazakhstan and the NATO”, **Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/en/content/policy/security/nato>>, (30.04.2008).

“NATO and Partner-Nations Cooperation Mechanisms in Frameworks of Euroatlantic Partnership Council”, <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=en&part=cooperation&sub=cooperation%20mechanisms_epc>, (03.04.2005).

“NATO Condemns Putin Missile Vow”, **BBC News**, 4 Haziran 2007, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6719507.stm>>, (27.01.2009).

“NATO is Preparing for Major War”, **Pravda.ru**, 21 Mayıs 2004, <http://english.pravda.ru/world/20/91/368/12874_NATO.html>, (22.04.2008).

“NATO Launches ‘Intensified Dialogue’ with Ukraine”, **NATO Resmi Internet Sitesi**, 21 Nisan 2005, <<http://www.nato.int/docu/update/2005/04-april/e0421b.htm>>, (26.01.2009).

“NATO Membership Vital to Our Security, Says Ukraine’s President Yushchenko”, **The Times**, 25 Ağustos 2008, <<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article4602509.ece>>, (27.01.2009).

“NATO-Russia: Forging a New Relationship”, **NATO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nato.int/docu/comm/2002/0205-rome/b020528e.htm>>, (20.01.2009).

“NATO-Ukraine Relations”, **NATO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nato.int/issues/nato-ukraine/evolution.html>>, (20.01.2009).

Nazarbayev, Nursultan, “Kazakhstan 2030 Protsvetaniye Bezopastnist Uçşeniye i Blagasastayaniya Vseh Kazahstantsev - Казахстан 2030 Процветание, Безопасность Учение и Благополучия Всех Казахстанцев”, **Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, <http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=DD8E076B91B9CB66462572340019E60B&lang=ru>, (19.12.2008).

“Nazarbayev’in Yakınındaki ‘Trio’, Forbes Zenginler Listesinde 534. Sırada”, **Sabah**, 6 Temmuz 2007, <<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/06/haber,69FC6DCC9FFC4ACA8E06C65630D2969D.html>>, (29.11.2008).

“Obama’s Ready to Drop Shield Plans for Russian Help on Iran”, **RIA Novosti**, 2 Mart 2009, <<http://en.rian.ru/russia/20090302/120375219.html>>, (07.03.2009).

“Official Ukrainian National Anthem Finally Decided in 2003”, <<http://pages.prodigy.net/l.hodges/anthem.htm>>, (21.08.2008).

“Old-new Europe Divide Opens up over Policy towards Moscow”, **The Guardian**, 15 Mayıs 2007, <<http://www.guardian.co.uk/world/2007/may/15/usa.russia>>, (01.01.2009).

“On July 28 Ukraine to Mark Day of Orthodox Baptism of Kyiv Rus”, **Unian Haber Ajansı**, 25 Temmuz 2008, <<http://unian.net/eng/news/news-263525.html>>, (22.08.2008).

“OSCE Passes Resolution on 1932–1933 Famine in Ukraine”, **RIA Novosti**, 3 Temmuz 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080703/112872846.html>>, (08.07.2008).

“Outrage at ‘Old Europe’ Remarks”, **BBC News**, 23 Ocak 2003, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2687403.stm>>, (28.04.2008).

“Pamitnik Estonskim Natsistam ‘Monstr iz Lihula’ Vazvrašayetsya - Памятник Эстонским Нацистам ‘Монстр из Лихула’ Возвращается”, **Regnum Baltika**, 10 Ekim 2005, <<http://www.newspb.ru/allnews/526027/>>, (22.06.2008).

“Pamitniki Jertvam Palitičeskih Repressiy Za Rubejom - Памятники Жертвам Политических Репрессий За Рубежом”, <http://rosagr.natm.ru/monumentsf.php?country=100_ukraina>, (13.08.2008).

“Participating States”, **AGİT Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.osce.org/about/13131.html#U>>, (25.04.2008).

“Partiya Reform – za Luçşuyu Estoniyu dla Vceh! (Партия Реформ – за Лучшую Эстонию для Всех!)”, **Estonya Reform Partisi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.reform.ee/?q=ru/erakonnast/erakond>>, (17.02.2008).

“Peregavoriy pa Razmeşeniyu Sistem PRO mejdu ŞŞA i Ukrainoy Proydut v Seredine Marta - Переговоры по Размещению Систем ПРО между США и Украиной Пройдут в Середине Марта”, **Regnum Haber Ajansı**, 28 Şubat 2007, <<http://www.regnum.ru/news/789391.html>>, (27.01.2009).

“Phare”, **Avrupa Birliğı Resmi Internet Sitesi**, <http://ec.europa.eu/enlargement/glossary/terms/phare_en.htm>, (09.10.2008).

“Phare”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1267>>, (09.10.2008).

“Poland Notes Ukraine ‘Genocide’”, **BBC News**, 6 Aralık 2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6213838.stm>>, (08.07.2008).

“Politika b Sfere Regionalnava Razvitiya - Политика в Сфере Регионального Развития”, **Kazakistan Ekonomi ve Bütçe Planlaması Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.minplan.kz/mime/files/548/Polit.doc>>, (21.04.2008).

“Population 31 March 2000 by Sex, Place of Residence and Ethnic Nationality” , **Estonya Devlet İstatistik Kurumu Resmi Internet Sitesi**, <<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp>>, (08.08.2008).

“Posle Prodoljitelnih Debatov Seym Latvii Priznal Galadamor Genotsidom Ukrainsev - После Продолжительных Дебатов Сейм Латвии Признал Голодомор Геноцидом Украинцев”, **Korrespondent.net**, 13 Mart 2008, <<http://korrespondent.net/ukraine/politics/403002>>, (08.07.2008).

“Postage Stamps of the Republic of Kazakhstan Issued in 1993”, **Kazakistan Posta İdaresi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazpost.kz/en/?page=phil/stamps93>>, (04.10.2008).

“Postage Stamps of the Republic of Kazakhstan Issued in 1995”, **Kazakistan Posta İdaresi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazpost.kz/en/?page=phil/stamps95>>, (04.10.2008).

“Postage Stamps of the Republic of Kazakhstan Issued in 1998”, **Kazakistan Posta İdaresi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazpost.kz/en/?page=phil/stamps98>>, (04.10.2008).

“Postage Stamps of the Republic of Kazakhstan Issued in 2005”, **Kazakistan Posta İdaresi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazpost.kz/en/?page=phil/stamps05>>, (04.10.2008).

“Postage Stamps of the Republic of Kazakhstan Issued in 2007”, **Kazakistan Posta İdaresi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.kazpost.kz/en/?page=phil/stamps07>>, (04.10.2008).

“Powell Meets Yushchenko, Promises U.S. Support for New Ukraine Government”, **VOA News**, 23 Ocak 2005, <<http://www.voanews.com/english/archive/2005-01/2005-01-23voa4.cfm?CFID=99886870&CFTOKEN=49714196&jsessionid=883014876bd0e43e9d8b7a3249525e1d763c>>, (26.01.2009).

“President Congratulates People of Ukraine on Constitution Day, Which Ukraine Celebrates on June 28”, **Ukrayna Radyosu Resmi Internet Sitesi**, 29 Haziran 2006, <<http://www.nrcu.gov.ua/index.php?id=148&listid=30446>>, (22.08.2008).

“President Ilves: ‘NATO in Estonia, Estonia in NATO. Our Common Security in the 21st Century, Helsinki’”, **Estonya Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.ee/en/duties/speeches.php?gid=122740>>, (08.01.2009).

“President Issues Instructions to Perpetuate the Memory of James Mace”, **Den**, 13 Aralık 2005, <<http://www.day.kiev.ua/154345/>>, (27.08.2008).

“President Nazarbayev Says Democracy is Our Choice”, **Kazakistan ABD Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, 27 Mart 2006, <<http://www.kazakhembus.com/echo25.html>>, (04.10.2008).

“President Nursultan Nazarbayev Attends the Solemn Opening Ceremony of ALZHIR, the Memorial Museum Complex Devoted to the Memory of the Victims of Political Repressions and Totalitarianism”, **Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/news-open?OpenForm&idn=1&idno=822DEE3A912AE404462572EC00412B19&lang=en>, (12.09.2008).

“President of Republic on the 90th Anniversary of Estonian Evangelical Lutheran Church at St. John’s Church, Tartu, 2 June 2007”, **Estonya Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, 2 Haziran 2007, <<http://www.president.ee/en/duties/speeches.php?gid=95136>>, (07.04.2008).

“President of the Republic in the Riigikogu”, **Estonya Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, 8 Eylül 2008, <<http://www.president.ee/en/duties/speeches.php?gid=118448>>, (08.01.2009).

“President Opens Museum of Ukrainian Revolution”, **Ukrinform**, <<http://photo.ukrinform.ua/eng/current/photo.php?id=249164>>, (08.02.2009).

“Prezident Atkırıl Pamitnik Jertvam Galadamora - Президент Открыл Памятник Жертвам Голодомора”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/4729.html>>, (13.08.2008).

“Prezident na Jitomirşine Prinyal Uçastiye v Atkritii Pamyatnava Znaka Jertvam Galadamorav - Президент на Житомирщине Принял Участие в Открытии Памятного Знака Жертвам Голодоморов”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/8216.html>>, (13.08.2008).

“Prezident Pazdravil Ukrainskiy Narod с Dnöm Pabedıy - Президент Поздравил Украинский Народ с Днем Победы”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, 9 Mayıs 2007, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/6142.html>>, (07.07.2008).

“Prezident Provel Vstreçu с Predstayatelem i Episkopatom Ukrainskoy Pravoslavnoy Tserkvi - Президент Провел Встречу с Предстоятелем и Епископатом Украинской Православной Церкви”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, 23 Aralık 2006, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/5042.html>>, (08.04.2008).

“Prezident Ukrainıy v Londone Atkırıl Vıstavku k 75-Letiye Galadamora - Президент Украины в Лондоне Открыл Выставку к 75-летию Голодомора”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/9893.html>>, (14.08.2008).

“Prezidenta Prosyat Atmenit Parad - Президента Просят Отменить Парад”, **Gazeta 24**, 8 Ağustos 2008, <<http://gazeta.24.ua/news/show/id/58933.htm>>, (25.08.2008).

“Prince Yaroslav the Wise was Named the Greatest Ukrainian of All Time”, **UNIAN Haber Ajansı**, 19 Mayıs 2008, <<http://www.unian.net/eng/news/news-251776.html>>, (09.07.2008).

“Programma Razvitiya Garada Semipalatinsk - Программа Развития Города Семипалатинск”, **Kazakistan Ekonomi ve Bütçe Planlaması Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.minplan.kz/mime/files/305/Programm%20razvitie%20goroda%20Sem.DOC>>, (21.04.2008).

“Putin Issues Nuclear Threat to Ukraine over Plan to Host US Shield”, **The Guardian**, 13 Şubat 2008, <<http://www.guardian.co.uk/world/2008/feb/13/russia.putin>>, (27.01.2009).

“Putin: USSR could not Occupy Baltic Countries in 1941 Because They had been Part of It since 1940”, **RIA Novosti**, 10 Mayıs 2005, <<http://en.rian.ru/russia/20050510/39961777.html>>, (02.02.2008).

“Remarks by Jüri Luik at the NACC Ministerial Meeting”, **Estonya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, 2 Aralık 1994, <http://www.vm.ee/est/kat_140/1358.html>, (07.01.2008).

“Reminiscing with the ‘Father of the Kroon’: Interview with Siim Kallas”, **Demokratizatsiya**, Sonbahar 2003, C. 11, S. 4, s. 509–516.

“Ruben Vardaryan ve Muhtar Ablyazov”, **TürkRus Internet Sitesi**, <<http://www.turkrus.com/content/view/4851/160/>>, (28.11.2008).

“Russia Agrees to Full Withdrawal of Troops in Estonia by Aug. 31”, **The New York Times**, 27 Temmuz 1994, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9404E5D8113EF934A15754C0A962958260&sec=&spon=&pagewanted=1>>, (02.01.2008).

“Russia and Kazakhstan Sign Document on Caspian Seabed Division”, **Eurasianet.org**, 14 Mayıs 2002, <<http://www.eurasianet.org/resource/kazakhstan/hypermail/200205/0013.shtml>>, (02.02.2009).

“Russia Attacks NATO on Enlargement”, **International Herald Tribune**, 23 Ocak 2008, <<http://www.ihf.com/articles/2008/01/23/europe/russia.php>>, (08.01.2009).

“Russia, Belarus and Kazakhstan to Establish Customs Union”, **RIA Novosti**, 25 Ocak 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080125/97749481.html>>, (30.11.2008).

“Russia, Belarus, Kazakhstan to Launch Customs Union in 2011”, **Xinhua Haber Ajansı**, 7 Ekim 2007, <http://news.xinhuanet.com/english/2007-10/07/content_6838587.htm>, (30.11.2008).

“Russia can Ruin Ukrainian Economy in One Instant”, **Pravda.ru**, 22 Eylül 2008, <http://english.pravda.ru/business/companies/22-09-2008/106417-russia_ukraine-0>, (20.11.2008).

“Russia Completes Delivery of S–300 Air Defence Systems to Belarus”, **RIA Novosti**, 23 Kasım 2006, <<http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/belarus/belarus-061123-rianovosti01.htm>>, (22.04.2008).

“Russia Creates a New Security System to Replace CIS”, **PINR**, 21 Aralık 2005, <http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=416>, (02.02.2009).

“Russia may have to Pay Ukraine \$2 bln for Sevastopol Base Lease–2”, **RIA Novosti**, 25 Eylül 2008, <<http://en.rian.ru/russia/20080925/117109092.html>>, (26.01.2009).

“Russia Says Aid and Base not Linked”, **The Moscow Times**, 5 Şubat 2009, <<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/02/04/eski.sovyet.ulkelerinden.askeri.cikis/512144.0/index.html>>, (05.02.2009).

“Russia Set to Resolve Azov-Kerch Sea Border Dispute with Ukraine”, **RIA Novosti**, 25 Ocak 2007, <<http://en.rian.ru/russia/20070125/59672622.html>>, (26.01.2009).

“Russia Terminates Early-Warning Radar Agreement with Ukraine”, **RIA Novosti**, 25 Ocak 2008, <<http://en.rian.ru/russia/20080125/97746840.html>>, (21.01.2009).

“Russian Aluminum Won’t Help Aluminum of Kazakhstan”, **Kommersant**, 11 Ekim 2005, <http://212.248.33.60/t616527/r_2/n_14/Russian_Aluminum_Won_t_Help_Aluminum_of_Kazakhstan/>, (29.11.2008).

“Russian-Estonian Dispute: WWII – Liberation or Occupation?”, **Russia Today**, 7 Mayıs 2007, <<http://russiatoday.ru/news/news/4830>>, (19.06.2008).

“Russian Military Base Found on the Border with Estonia”, **Pravda.ru**, 7 Nisan 2008, <http://english.pravda.ru/world/europe/07-04-2008/104809-russian_military_base_estonia-0>, (22.04.2008).

“Rusya NATO’nun Genişlemesinden Endişeli”, **Deutsche Welle**, 29 Mart 2004, <<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2526830,00.html>>, (21.04.2008).

“Rusya’dan NATO’ya Eleştiri”, **Haberrus**, 9 Nisan 2008, <http://www.haberrus.com/index.php?page=news&action=view_news&id=0000000072>, (22.04.2008).

“S-Centre’s Projects”, **S-Keskus Kurumu Internet Sitesi**, <<http://www.s-keskus.arhiiv.ee/eng/next.htm>>, (18.06.2008).

“Secretary General”, **ŞİO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.sectsko.org/html/00032.html>>, (05.05.2008).

“Soviet Autonomy Plan Rejected as Too Weak”, **The New York Times**, 21 Kasım 1989, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=950DEEDE163CF932A15752C1A96F948260&sec=&spon=&pagewanted=all>>, (04.11.2008).

“Speech by Prime Minister of Ukraine Viktor Yanukovych at Briefing for Foreign and Ukrainian Mass Media”, **Privitelstvennyy Portal**, 10 Eylül 2007, <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=91692428>, (21.08.2008).

“Spiegel Interview with Estonian President Toomas Hendrik Ilves – ‘We Want to Re-write History’”, **Spiegel Online**, 26 Haziran 2007, <<http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,490811,00.html>>, (15.06.2008).

“Spravka o Prinimayemih Merah po Ozdoravleniyu Ekologii i Naseleniya Aralskava Regiona - Справка о Принимаемых Мерах по Оздоровлению Экологии и Населения Аральского Региона”, **Kazakistan Ekonomi ve Bütçe Planlaması Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.minplan.kz/mime/files/634/Spravka-novaya.doc>>, (21.04.2008).

“State Commission Approved Several Monuments to be Erected in Kazakhstan”, **Kazinform**, 26 Ağustos 2008, <<http://www.inform.kz/index.php?ang=ng&select=archive§ion=alash#167520>>, (12.09.2008).

“State Programme: Integration in Estonian Society 2000–2007”, <http://www.fuen.org/pdfs/20050928ee_sta te_programme.pdf>, (06.01.2009).

“Statement by H.E. Mr. Nursultan A. Nazarbayev President of the Republic of Kazakhstan during the General Debate at the Sixty-Second Session of the United Nations General Assembly”, **Birleşmiş Milletler Resmi Internet Sitesi**, 25 Eylül 2007, <<http://www.un.org/webcast/ga/62/2007/pdfs/kazakhstan-en.pdf>>, (04.10.2008).

“Strategy for Kazakhstan: As Approved by the Board of Directors on 21 November 2006”, Document of the European Bank for Reconstruction and Development, <<http://www.ebrd.com/about/strategy/country/kaza/strategy.pdf>>, (21.04.2008).

“Streets in Kyiv with Soviet Names will be Renamed”, **ForUm**, 12 Eylül 2007, <<http://en.for-ua.com/news/2007/09/12/134143.html>>, (27.08.2008).

“Sud nad Geroyem Vayny Arnoldom Meri - Суд над Героем Войны Арнольдом Мери”, **Nezavisimaya Gazeta**, 21 Mayıs 2008, s. 10.

“Sud nad İstoriey - Суд над Историей”, **Russkaya Misl**, 23 Mayıs 2008, s. 4.

“Sweco to Help Estonia Erect 21 Metre Statue in the Bay of Tallinn”, <<http://www.swecogroup.com/en/Sweco-group/Press/News/2008/Category-1/Sweco-to-help-Estonia-erect-21-metre-statue-in-the-bay-of-Tallinn/>> , (18.06.2008).

“TDSP must Include Ukrainian Genocide in Curriculum”, **Inside Toronto**, 17 Haziran 2008, <<http://www.insidetoronto.com/parkdale/letters/article/50165?thePub=parkdale>>, (08.07.2008).

“The Char may be Coerced”, **The New York Times**, 2 Nisan 1899, s. 14, <http://query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?_r=1&res=9D01EED8153DE633A25751C0A9629C94689ED7CF&oref=slogin>, (18.01.2008).

“The Creation of ODED-GUAM is a Significant Event”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, 23 Mayıs 2006, <<http://www.president.gov.ua/en/news/3303.html>>, (28.01.2009).

“The Estonian Agricultural Museum”, **Estonya Müzeleri Bilgi Merkezi Internet Sitesi**, <http://www.muuseum.ee/en/muuseumid/eesti_muuseumid/keskmuseumid?action=details&museum_id=210>, (27.06.2008).

“The Foreign Investors’ Council”, **Kazakistan Yabancı Yatırımcılar Kurulu Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.fic.kz/content.asp?parent=1&lng=en&mid=10>>, (30.11.2008).

“The Head of the State Unveiled a Monument in Almaty”, **Kazinform**, 18 Eylül 2006, <<http://inform.kz/showarticle.php?lang=eng&id=144658>>, (12.09.2008).

“The History of Pavlodar Region in Dates”, <<http://www.saghancolour.kz/eng/oursity.php>>, (26.09.2008).

“The History of the Museum”, **Kazakistan Cumhuriyeti İlk Devlet Başkanı Müzesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://prezidentsmuseum.kz/index.php?lang=eng&uin=1166778256>>, (26.09.2008).

“The Kistler-Ritso Estonian Foundation Goals and Objectives”, **Estonya İşgaller Müzesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.okupatsioon.ee/english/index.html>>, (27.06.2008).

“The Kyivan Rus State and Its Ukrainian Principalities”, **Encyclopedia of Ukraine**, <<http://www.encyclopediaofukraine.com/history.asp>>, (06.07.2008).

“The Language Structure of Ukraine According to the All-Ukrainian Census”, **Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language/>>, (08.08.2008).

“The National Flag, the National Emblem, the National Anthem”, **Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa Konseyi Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.constcouncil.kz/eng/symbols/gfg/>>, (16.09.2008).

“The North Atlantic Treaty”, **NATO Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.nato.int/docu/basic/txt/treaty.htm>>, (03.01.2009).

“The Partnership For Peace”, <<http://www.nato.int/issues/pfp/index.html>>, (08.04.2005).

“The Policy: What is the European Neighbourhood Policy?”, **Avrupa Birliği Komisyonu Resmi Internet Sitesi**, <http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm>, (25.04.2008).

“The Prime Minister Julia Tymoshenko: Unofficial Biography”, **Ukrayinska Pravda**, 6 Şubat 2005, <<http://www.pravda.com.ua/en/news/2005/7/22/253.htm>>, (17.02.2008).

“The State Symbols”, **Ukraine Info**, <<http://www.ukraineinfo.org/main/en/60.htm>>, (21.08.2008).

“The Strategy of Ukraine-NATO Relations”, <<http://www.ukraine.be/nato/gorbulin.html>> (21.04.2005).

“The Updated State Budget–2008 was Adopted on Meeting of the Cabinet of Ministers of the Ukraine”, **Ukrayna Maliye Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, 21 Temmuz 2007, <http://minfin.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=90180&cat_id=54644>, (18.11.2008).

“Town of Leninogorsk, Kazakhstan, to Regain Historic Name – Ridder”, **Pravda.ru**, 11 Haziran 2002, <<http://english.pravda.ru/cis/2002/06/11/30119.html>>, (26.09.2008).

“Treaty between Republic of Kazakhstan and Russian Federation on Military Cooperation, Signed in Moscow on 28 March 1994”, <<http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/940328.htm>>, (02.02.2009).

“Troop Surge’ Strategist Fred Kagan Calls for Beefed-up Baltic Defences against Russia”, **The Sunday Telegraph**, 6 Ocak 2009, <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/2609100/Troop-surge-strategist-Fred-Kagan-calls-for-beefed-up-Baltic-defences-against-Russia.html>>, (12.01.2009).

“Turgenev Street in Lviv to be Renamed in Honor of UPA Fighters”, **ZİK**, 14 Nisan 2008, <<http://zik.com.ua/en/news/2008/04/17/133840>>, (27.08.2008).

“Turgenyev, Ivan Sergeyevich - Тургенев Иван Сергеевич”, <http://www.turgenev.org.ru/biogr.htm>>, (27.08.2008).

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, C. 2, Ankara, Türk Dil Kurumu Basımevi, 1998.

“U Kiyevi Vidkrili Muzey Radyanskoy Okupatsii - У Києві Відкрили Музей Радянської Окупації”, **Ukrayna Kanal 5 Internet Sitesi**, <<http://5.ua/newsline/182/0/41368/>>, (08.02.2009).

“Ukraine Blots out Soviet Past in Rush to Rename Streets”, **Russia Today**, 1 Mayıs 2008, <<http://www.russiatoday.com/features/news/24204>>, (27.08.2008).

“Ukraine Comes to the Forefront”, **The Economist**, 11 Eylül 2008, <http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=12209028>, (21.11.2008).

“Ukraine Defense Doctrine”, <<http://www.globalsecurity.org/military/world/ukraine/doctrine.htm>>, (25.01.2009).

“Ukraine-EU Bilateral Relations”, **Ukrayna Dışışleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.mfa.gov.ua/mfa/en/847.htm>>, (25.11.2008).

“Ukraine has not Perished, but should Words to Its Anthem?”, **Kyiv Post**, 20 Ağustos 2008, <<http://www.kyivpost.com/nation/29447/>>, (22.08.2008).

“Ukraine in 1994: a Year of Changes”, **The Ukrainian Weekly**, 25 Aralık 1994, C. 62, S. 52, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/1994/529405.shtml>>, (12.02.2008).

“Ukraine Joins the W.T.O.”, **The New York Times**, 6 Şubat 2008, <<http://www.nytimes.com/2008/02/06/business/worldbusiness/06trade.html?partner=rssnyt&emc=rss>>, (05.05.2008).

“Ukraine Refuses to Discuss Tuzla Ownership with Russia”, **People Daily**, 15 Temmuz 2005, <http://english.peopledaily.com.cn/200507/15/eng20050715_196326.html>, (23.01.2009).

“Ukraine-Russia to Discuss Black Sea Fleet by the End of September”, **RIA Novosti**, 18 Eylül 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080918/116936465.html>>, (26.01.2009).

“Ukraine Says GUAM must Focus on Cooperation with EU, NATO”, **RIA Novosti**, 23 Mayıs 2006, <<http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2006/05/mil-060523-rianovosti03.htm>>, (28.01.2009).

“Ukraine Signs Deal Opening Way to WTO Accession”, **RIA Novosti**, 5 Şubat 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080205/98459021.html>>, (25.11.2008).

“Ukraine to Join WTO on 16 May 2008”, **DTÖ Resmi Internet Sitesi**, 21 Nisan 2008, <http://www.wto.org/english/news_e/news08_e/acc_ukraine_apr08_e.htm>, (05.05.2008).

“Ukraine won’t Host U.S. Missiles: President Yushchenko”, **Russia Today**, 22 Mart 2007, <<http://www.russia today.com/news/news/3760>>, (27.01.2009).

“Ukraine’s President Seeks Secure Energy Transit Policy”, **RIA Novosti**, 22 Mayıs 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080522/108107285.html>>, (28.01.2009).

“Ukrainian Famine was ‘Genocide’”, **BBC News**, 28 Kasım 2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6193266.stm>>, (08.07.2008).

“Ukrainian MP’s Pass Bill Recognising Soviet Era Famine as Genocide”, **RIA Novosti**, 28 Kasım 2006, <<http://en.rian.ru/world/20061128/56126763.html>>, (08.01.2007).

“Ukrainskiy Politolog: PDÇ NATO Dla Ukrainy i Gruzii – Instrument Diplamatičeskoj Igrıy Mejdu ‘Staroy’ Evrapoy i SŞA - Украинский Политолог: ПДЧ НАТО для Украины и Грузии - Инструмент Дипломатической Игры Между "Старой" Европой и США”, **Regnum Haber Ajansı**, 4 Nisan 2008, <<http://www.regnum.ru/news/982001.html>>, (29.04.2008).

Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi Internet Sitesi, <<http://ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/language/>>, (17.04.2008).

Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi Resmi Internet Sitesi, <<http://ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/>>, (17.04.2008)

“Ukrayna’da Hükümet Dağıldı”, **Radikal**, 4 Eylül 2008, <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=Detay&ArticleID=897038&Date=28.10.2008&CategoryID=81>, (20.11.2008).

“Ukrayna’nın Bölgedeki Rolü AB Çıpası ile Artıyor”, **Euractive.com AB Haber ve Politika Portalı**, <<http://www.euractiv.com.tr/genisleme-ve-komsular/link-dossier/ukraynanin-bolgedeki-rolu-ab-cipasi-ile-artiyor>>, (25.11.2008).

“Unification Day of Ukraine”, **Ukrayna Azerbaycan Cumhuriyeti Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.mfa.gov.ua/azerbaijan/en/publication/content/16342.htm>>, (23.08.2008).

“United Nations Conference on Trade and Development – FDI in Brief: Estonia”, <http://www.unctad.org/sections/dite_fdistat/docs/wid_ib_ee_en.pdf>, (13.11.2008).

“United States-Ukraine Charter on Strategic Partnership”, **ABD Dışışleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.state.gov/p/eur/rls/or/113366.htm>>, (27.01.2009).

“UPA Veterans Hail Yushchenko’s Draft Law on the Legal Status of Fighters for Ukrainian Independence in the 20s-90s of the XX Century”, **Zerkalo Nedeli**, 14 Ocak 2008, <<http://zik.com.ua/en/news/2008/01/14/121681>>, (08.07.2008).

“V Estonii Hatyat Pasadit Pasledneva Geroya SSSR - В Эстонии Хотят Посадить Последнего Героя СССР”, **Komsomolskaya Pravda**, 21 Mayıs 2008, s. 4.

“V Krimu Atkrit Monument Jertvam Banderovtsev - В Крыму Открыт Монумент Жертвам Бандеровцев”, **Lenta.ru**, 14 Eylül 2007, <<http://www.lenta.ru/news/2007/09/14/monument/>>, (13.08.2008).

“V Maskve Atkrılı Pamitnik Kazahskomu Lomonosovu i Puşkinu - В Москве Открыли Памятник Казахскому Ломоносову и Пушкину”, **Pravda.ru**, 4 Nisan 2006, <<http://www.pravda.ru/news/culture/04-04-2006/80718-kazakhstan-0>>, (15.09.2008).

“V Munitsipalnoy Biblioteka Jenevıy Atkrilas Vıstavka Kaznenniye Galadom: Neizvestniy Genotsid Ukraintsev, Padgatovlennaya Fondom Ukraine 3000-В Муниципальной Библиотеке Женевы Открылась Выставка Казненные Голодом: Неизвестный Геноцид Украинцев», Подготовленная Фондом Украина 3000”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/8080.html>>, (14.08.2008).

“V Vaşington Atkrilas Vıstavka Kaznenniye Galadom: Neizvestniy Genotsid Ukraintsev, Padgatovlennaya Fondom Ukraine 3000 - В Вашингтоне Открылась Выставка Казненные Голодом: Неизвестный Геноцид Украинцев, Подготовленная Фондом Украина 3000”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/9083.html>>, (14.08.2008).

“ V. Yuşçenko: Ukraina mojet Pavisit dla ÇF RF Arendnuyu Platu za Bazu v Sevastopole - В. Ющенко: Украина может Повысить для ЧФ РФ Арендную Плату за Базу в Севастополе”, **Ukrayna RBK Haber Ajansı**, 27 Ağustos 2008, <<http://www.rbc.ua/rus/top/2008/08/27/419743.shtml>>, (21.01.2009).

“Veterans Boo Ukraine’s Yushchenko over WWII Controversy”, **European Jewish Press**, 11 Mayıs 2008, <<http://www.ejpress.org/article/26948>>, (07.07.2008).

“Viktor i Katerina Yuşçenko v Vilnyuse Prinyali Uçastiye v Atkritii Ekspozitsii o Galadamore v Ukraine - Виктор и Катерина Ющенко в Вильнюсе Приняли Участие в Открытии Экспозиции о Голодоморе в Украине”, **Ukrayna Devlet Başkanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.president.gov.ua/ru/news/9856.html>>, (14.08.2008).

“Viktor Yushchenko: Neutrality can Come at a Very High Price to Ukraine”, **Hartıya 97**, 25 Ağustos 2008, <<http://www.charter97.org/en/news/2008/8/25/9417/>>, (17.01.2009).

“Visit to the US by Foreign Heads of State & Government – 1992”, **ABD Dışışleri Bakanlığı Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.state.gov/r/pa/ho/15738.htm>>, (19.01.2009).

“Who was Khmelnytsky?”, **The Ukrainian Weekly**, 8 Ocak 2006, C. 74, S. 2, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/2006/020627.shtml>>, (13.08.2008).

“WTO to Consider Ukraine’s Accession”, **RIA Novosti**, 5 Şubat 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080205/98402600.html>>, (24.11.2008).

<www.estemb.de/eng/estonia_and_germany>, (13.06.2008).

<www.fergana.info/gallery/data/media/33/nazer.jpg>, (14.09.2008).

<www.president.gov.ua/done_img/b/9700.jpg>, (10.10.2008).

“Yanukovich Says Ukraine’s Strive to Join NATO is Logical”, 20 Nisan 2004, <<http://foreignpolicy.org.ua/eng/headlines/security/nato/index.shtml?id=3987>>, (03.04.2005).

“Yanukoviç’ten Tarihi Çağrı: Ukrayna Tarafsız Olmalı”, **Türk Haber**, 2 Eylül 2008, <http://www.turkhaber.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=3277&Itemid=60>, (17.01.2009).

“Yuliya Tymoshenko: ‘My Slogan is Move Ahead’”, **International Herald Tribune**, 30 Kasım 2005, <<http://www.tymoshenko.com.ua/eng/exclusive/interview/2201/>>, (18.11.2008).

“Yushchenko and Saakashvili Discuss GUAM Peacekeeping Forces”, **Today.az**, 2 Mart 2007, <<http://www.today.az/news/politics/37278.html>>, (28.01.2009).

“Yushchenko, Bush Proclaim Shared Values in Talks”, **Radio Free Europe**, 4 Nisan 2005, <<http://www.rferl.org/content/article/1058264.html>>, (26.01.2009).

“Yuschenko not to Make Preferences for Any Orthodox Church”, **The Christian Post**, 24 Ocak 2005, <http://www.christianpost.com/article/20050124/8259_Yushchenko_Not_to_Make_Preferences_for_Any_Orthodox_Church.htm>, (08.04.2008).

“Yushchenko Pushes for Official Recognition of OUN-UPA Combatants”, **Zerkalo Nedeli**, 11 Ocak 2008, <<http://zik.com.ua/en/news/2008/01/11/121551>>, (08.07.2008).

“Yushchenko Seeks Freedom Fighter Status for Nationalist Veterans”, **Ukemonde**, 14 Ekim 2006, <<http://www.ukemonde.com/upa/index.html>>, (08.07.2008).

“Yushchenko Stands Firm on Foreign Policy”, **Financial Times**, 4 Eylül 2008, <http://www.ft.com/cms/s/0/e88c17ce-7aaf-11dd-adbe-000077b07658.html?nclick_check=1>, (27.01.2009).

“Yushchenko’s Energy Envoy: Russia may not have the Natural Gas to Supply Europe”, **Kyiv Post**, 13 Ocak 2009, <<http://www.kyivpost.com/nation/33117>>, (28.01.2009).

“Yushchenko’s Warm US Wellcome”, **BBC News**, 5 Nisan 2005, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4410955.stm>>, (26.01.2009).

“Yuşçenko’yu Otelde Ziyaret Etti”, **Akşam**, 9 Haziran 2005, <<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/06/09/gundem/gundem6.html>>, (08.04.2008).

“Zakon Respubliki Kazahstan ot 11 İyulya 1997 Goda N 151–1 o Yazıkah v Respublike Kazahstan - Закон Республики Казахстан от 11 Июля 1997 Года N 151-1 о Языках в Республике Казахстан”, <http://www.osi.hu/fmp/laws/Zakons/Kazahstan/zakon151_1.doc>, (31.03.2008).

Zakon Ukraini pro Derjavniy Gimn Ukraini – Закон України про Державний Гімн України”, **Ukrayna Meclisi Resmi Internet Sitesi**, <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=602%2D15>>, (21.08.2008).

Zviagelskaya, Irina, **The Tajik Conflict**, Reading, Ithaca Press, 1997, <http://www.ca-c.org/dataeng/st_09_zv_jag_2.shtml>, (04.10.2008).

ÖZET

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması, Sovyet sonrası coğrafi alanda birçok sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu sorunlar arasında etnik milliyetçilik, potansiyel bir istikrarsızlık kaynağı olarak dikkat çekmektedir. On beş bağımsız devletin ortaya çıkması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının bir diğer sonucunu oluşturmaktadır. Sovyet sonrasının yeni bağımsız devletlerine hâkim olan milliyetçilik anlayışlarının devlet içi ve uluslararası ilişkileri etkileme potansiyellerinin varlığı, bu ülkelerdeki devlet-milliyetçilik ilişkisinin ayrıntılı bir biçimde çözümlenmesini gerektirmiştir. Tez çalışması, sözkonusu ilişkiyi üç örnek ülke üzerinden (Estonya, Ukrayna ve Kazakistan) çözümleme hedefine yönelmiştir.

Çalışmanın temel tezi, Sovyet sonrası Estonya, Ukrayna ve Kazakistan'ın Brubakerci anlamıyla “millileştirici devletler” olduklarıdır. Bir başka ifadeyle üç devlet de, bir etno-kültürel çekirdeğe dayanmış ve “çekirdek milletin” kültür ve dilini destekleyip yaymak aracılığıyla nüfusunu homojenleştirme yönünde politikalar izlemiştir. Üç devlet de ana hatlarıyla millileştirici olmakla birlikte, bu devletlerin “millileştiricilik düzeylerinde” derin farklılıklar vardır. Devletlerin yasal metinleri, kimlik, ekonomi ve güvenlik politikaları incelendiğinde Estonya'da etnik kimlik, Kazakistan'da yurttaşlık vurgusu ağır basan bir milliyetçilik anlayışının devlet düzleminde tutunum bulduğu ortaya çıkmaktadır. Ukrayna'da ise devlete hâkim olan milliyetçilik anlayışı dönemsel değişimlere uğramıştır. 2005 yılında Viktor Yuşçenko'nun iktidara gelmesinin ardından yurttaşlığa dayalı milliyetçilik, yerini etnik milliyetçi söylem ve uygulamaları ön plana alan bir anlayışa bırakmıştır.

ABSTRACT

The disintegration of the Soviet Union in 1991 led to the emergence of several issues in the post-Soviet geographic space. Among those issues, ethnic nationalism draws attention as a potential source of instability. The emergence of fifteen independent states constitutes another result of the dissolution of the Soviet Union. The potential of those states' perceptions of nationalism in shaping the intra-state and international relations requires a detailed analysis of the state-nationalism relationship in those countries. The purpose of the thesis is to analyze aforementioned relationship through three sample countries - Estonia, Ukraine and Kazakhstan.

This paper's basic argument is that, Estonia, Ukraine and Kazakhstan meet the standards of what Rogers Brubaker terms as "nationalizing states". In other words, all of those states were built on an ethno-cultural core and sought to homogenize their population by promoting and implanting the culture and language of the core. Although all three states should be classified as "nationalizing states", sharp differences are found among their "levels of nationalizing". States' legal texts, identity, economy and security policies show that, in Estonia the state administration is dominated by ethnic, and in Kazakhstan by civic forms of nationalism. In Ukraine, the approach of nationalism that dominates the state has suffered periodic changes. Following Viktor Yushchenko's coming to power in 2005, civic nationalism was replaced by an approach based on ethnic nationalist rhetoric and practices.